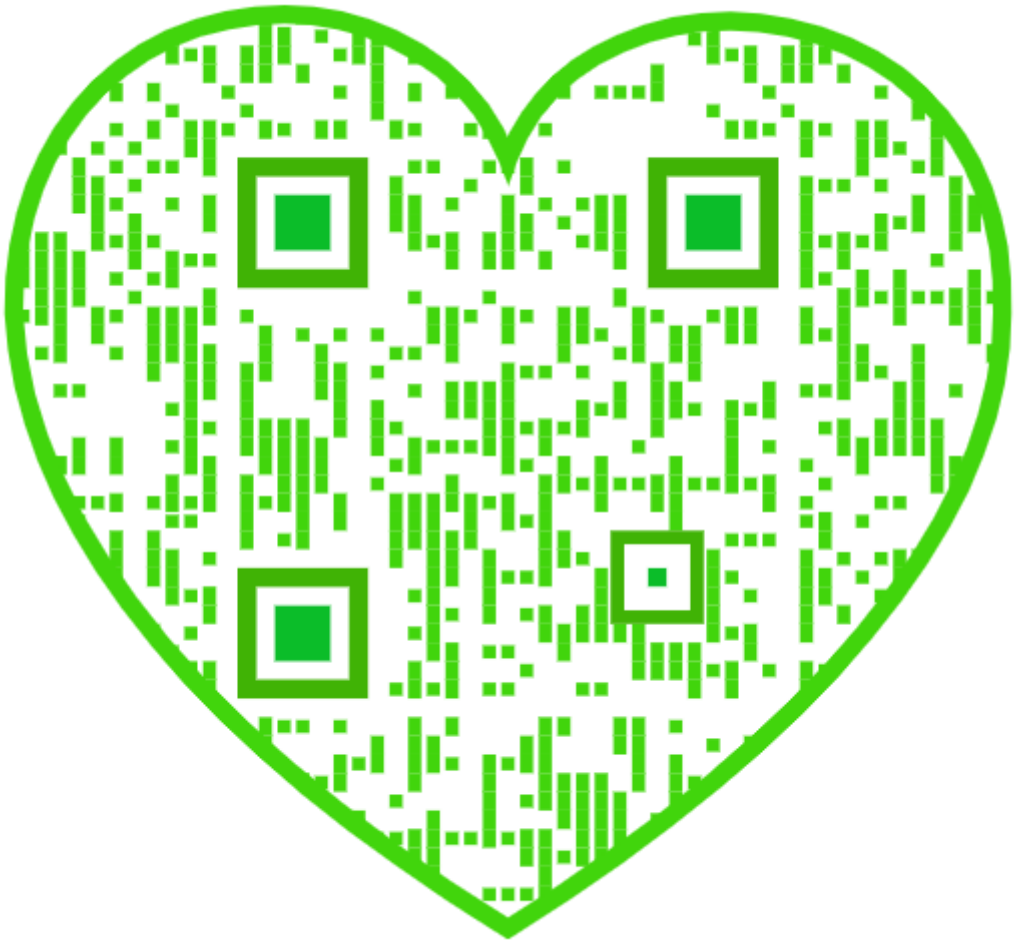
De Vlaamsche Gids. Jaargang 12

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 12. Ruquoy, Delagarde & Van Uffelen, Antwerpen 1923-1924

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001192301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Van den Jongen die tegen den Dood wou vechten

Zoo was er eens een jongen, die uit sprookjes en sagen niet alledaagsche waarheid had gelezen en in oude platen niet alleen de fraaie lijning bewonderde, maar tevens uit de beelden wijsheid opdeed. Want die jongen woonde in een afgezonderd kasteel, verpleegd door een oude huisvrouw, vermaand door een grijzen vader. De kinderen van te lande kwamen niet spelen met den knaap: de twee oude menschen leken veel te zwijgend of te knorrig, de matte schijn hunner kille oogen sloeg hen met bevanging. Het leven op de straat zag de jongen alleen door een hoog venster; het gaan en keeren der menschen belangde hem niet véél meer dan het schuiven der wijzers over de uurplaat.

Hij sprak veel met zich zelf en voelde in zich de warmte van hoogen moed. Maar de rozen die in de Juli-maand in bebloemde festoenen tot aan het venster oprankten, bestreelde hij met aaiende vingertoppen, ademde er met wellust den geur van en zoende ze soms, wanneer hij ze warm voelde van zonne.

De jongen hield van de twee menschen, met wie hij leefde, en sloeg met aandacht hun gebaren ga. Soms bevreemdde hem een trillende gejaagdheid in hen.

- Ach, vader, waarom beven uw handen? vroeg hij.

- Ik ben bang, mijn zoon, bang voor den Dood!

En de jongen voelde hoe teer de handen beschermend omvatten zijn lokkige hoofd.

- Voedster, goede voedster, waarom prevelen uwe lippen zoo koortsig? vroeg de knaap.

- Ik bid, mijn jongen! 'k Heb toch zulke vrees, zulke vrees voor den Dood.

- Waar is die - de Dood? opperde de jongen.

Dan keken de ouden malkander in de oogen, maar antwoordden niet.

De jongen overwoog dat hij den Dood als éénigsten vijand moest duchten. Zijn naam was Fidelio.

Op zijn negentiende jaar zat de jongen eens in de Zomer-zonne bij 't hooge venster. Uit de verte naderde over de baan

een witte gedaante. Fidelio keek toe, want de stralen dansten op 't kleed en schitterden zoo kringelend om 't hoofd, als ware dit zelf een zwevend zonnetje... Maar na enkelen tijd erkende hij dat het een meisje was en 't bevreemdde hem weer, dat nu 't fleurige wezen hem droomen liet van rozen. De lichtkrans doezelde om de lokken, licht-bruin, haast goud in 't beklateren der zonne. Hij zocht ook het licht van de oogen, want 't flikkerde levendig en vrank, als jonge zon in Lente-water.

Op eenige schreden van het venster stond plots het meisje stil. Zij wendde het hoofd naar alle zijden, zooals een vogeltje doet eer het zijn vlucht neemt. Fidelio trok zich terug in de schaduw. Toen kwam het meisje recht op den rozelaar af. Ze lengde zich zoo goed ze kon, witte vingeren grabbelden vergeefs naar omhoog. Fidelio zag hoe heur haren soepel vloeiden over rug en schouders en hoe de lippen op-kelkten naar hem, frisch rood. Maar het streven naar de bloemen bleek vergeefsch. Hij rukte snel het venster open.

- O!... gilde het meisje en wilde vluchten.

Fidelio brak de sierlijkst ontluikende roos en wenkte haar dat ze komen zou.

Ze draalde een oogenblik, zamelde met bei heur handen de lokken in den hals en liep met blijde oogen naar hem toe.

Ze hief de handen als een schaal naar omhoog en Fidelio wierp er voorzichtig de bloem in.

Het meisje borg heur wezen een poosje; ze beschouwde de bloem en heur boezem zwol, toen zij er den geur van opnam.

- Zou ze niet meer naar me kijken? dacht Fidelio.

Ze beurde echter 't hoofd weer op; heur wezen gloeide en ook heur oogen schitterden met warmen glans.

- Dank u wel, fluisterde het meisje.

Fidelio ontdekte een kuiltje in de ronding der kin en over den hals een vouwtje als een zijden snoer.

- Kom morgen weer, bad hij, 'k zal u nog meer rozen schenken. Rozen zijn fraai, maar welken zoo snel.

Het meisje knikte, stak de bloem op heur borst en verwijderde zich, eerst met tragen heupenzwaai, dan in snellen trippel-pas...

Toen zij reeds ver was, keerde ze zich plots om, stak haar handje wuivend op, wapperend als een vlindertje; dan liep ze heen.

's Anderen daags spiedde Fidelio vergeefs naar heur en ook de volgende dagen.

Die dagelijksche teleurstelling sloeg zijn hart met weemoed. Hij slenterde in de groote zalen van het kasteel met verstrooide blikken, in hulpeloos zoeken.

- Waarom komt ze niet? peinsde hij. Wie houdt heur tegen?...

Aan de innigheid van zijn verlangen naar heur komst, giste hij dat zijn grootste vijand hem dit geluk verijdelde.

- Mijn grootste vijand is de Dood, besloot hij.

Zekeren dag, wanneer de zonne straalde door den hemel, wriemelend goudlicht aan 't zinderen en blakeren, barnend als gestage levens-drang, voelde Fidelio hoe koud de zalen van 't kasteel in donkerte en schaduw lagen opgesloten. Zelfs de spiegels, die voormaals, zoo fijn belicht, nieuwere ruimten openwierpen, schenen in schimmig grijs-geel de naaktheid der kamers te befloersen.

En nochtans, hoe blankte daarbuiten de baan als een feestelijk kleed, hoe blonk er het water en 't heerlijkst flitsend kristal! Daar lonkten en starrelden bloemen, bestreken het versche groen der weiden met 't blikkerend, karbonkelend kleuren-gespeel.

- Vader, sprak Fidelio, het kasteel nijpt om mij met treurnis en verlatenheid. Ik voel me er, wendend en keerend, niet verder dan de leiband het toelaat aan de waakzaamheid van den hond. Maar ik wil niet als hij in de begoocheling verkeeren dat ik, zelfs vrij, niet verder dan mijn keten springen kan. Zoo laat me nu gaan, er glanst zooveel zonne alop de baan!

- Mijn jongen, antwoordde de oude, wij houden den hond alleen om zijn trouwheid; zijn aanhankelijkheid meten wij naar zijn onderwerpen aan ons verlangen. Hij doet wijs zijn gang te meten, dat de keten hem niet kwetse, en zelfs zonder deze blijft hij voorzichtig bij 't denken er aan... Maar gij spreekt van zonne, mijn zoon, waar wij ons gewennen aan schaduw... Ik wil u niet weerhouden, want gij zijt de bloem en hunkert naar licht... Eén vraag toch, mijn jongen: waarheen leidt de reis?

- Ik wil terten ten strijde.

- Wel tert men niet ten strijde... want zoo gauw ge de poort van 't kasteel verlaat is het reeds strijd... in u of rondom u... en alleen de keus...

- Ik wil kampen tegen mijn geduchtsten vijand.

- Welk is die, mijn zoon? Hoe vermoedt gij reeds een vijand, waar de poort u niet eens werd ontsloten op het leven daarbuiten?

- Ik wil kampen tegen den Dood!

- Mijn zoon, mijn zoon! Moet ik mij verheugen in uw jeugd, in uw kracht, moet ik er om weenen? Geducht is de vijand; geen mensch, mijn zoon, zal hem verslaan... Die vijand is niet te vinden, gij kent niet het alledaagsche, weet niet dat wie den Dood zoekt, hem vindt. Wacht, geloof me, uw werk is boven-menschelijk en hoort toch tot 't meest gemeene menschelijke... Maar 't baat al niet, mijn zoon, al redeneerde ik nog zoo lang én voor én tegen; 't lijkt u wel dat

ik u noodde naar een kamer bij vuur en avondlamp, waar de zonne u daarbuiten zoo mild heur licht en warmte schenkt... Ga dus, mijn zoon, hier is mijn zegen.

Dus tort Fidelio door de poort van het kasteel op de baan daar-buiten, waar de zonne ketste op het witte grint.

Want hij voelde dien fellen drang der zonne. Hoe ze hem omvaamde in haar warmte, hoe ze hem stuwde, als twee heel zachte handen onder schouder-oksels, gelijk een moeder heur kindje paait tot gaan.

Nog nooit had hij zoo vele bloemen bewonderd, hoe ze elk hun kleuren stalden: van 't fijnste blauw als hemel-tipjes, tot 't felste klateren van klaroenend geel. En elk zijn eigen lijning, vele als kleine wilde roosjes, andere als sterrelende kleuren-spetters, of licht beinzende klokjes zonder geluid..

Ze stalden over 't zware weide-groen het zuiverst kantwerk, vlaggelend te allen kant. Lang bleef hij zitten op een dijkje en zat te staren hoe ontelbaar ze zich vleiden over 't effen, moorig watervlak. Hij spiedde hoe vliegschichtig er de lang-gebeende water-kevertjes tusschen heen-schoten.

- O, dacht hij, ware dit meisje nu met mij, we zouden elk een ruiker garen en elkaar dan plagen wie den schoonsten bond!

Wanneer het woud nu welfde over de baan 't loover-dak, maar dooraderd en door-sprankeld van hel-doorlichte groene schijnsels, zoodat in schaduw nog de lucht-dans deinde, was 't heel ander feestgetij.

Hier juichten vogelen-kelen!

- Kom ne keer hier... kom ne keer hier... kom ne keer hier! riep een, en Fidelio lonkte, maar wip, weg was het geestig ding.

- Dominus vobiscum! zong een.

- Et cum spiritu... tu... tu... tuo, sloeg vlug een ander tegen.

- Zot vinkje, lachte Fidelio.

Een ander floot hem wel twee-, drie-maal, lang en met plotsen ophef, als maatjes dat doen naar mekaar, wanneer ze zich versteken.

Maar een, grauw gevederd, zat op een boomtop, te frazelen en te kwedelen en te gorgelen, met zwellend borstje en die zong het schoonst van alle. En op dien zang vond Fidelio noch woorden, noch beteekenis, want als betoovering zoo zoet zeeg het in hem, zoolang hij 't na kon luisteren.

- De nachtegaal, dat weet ik wel, dacht Fidelio... 't Baat weinig... Kon ik zoo maar zingen als dat luttel vogeltje!

- Voor wie?

- Voor 't meisje... als we hier rusten zouden op het mos om de pret bij al die andere.

Toen de avond grauwde, herdacht hij zijn reis en lachte

omdat hij, zoo onbesuisd, zijn vijand was vergeten; maar allengs keerde zijn hert tot treurnis.

- Heeft de zon nu heel den dag gestreden, en is het bloed, ginds aan de kimme, het purper van heur kampen? Ligt ook zij beklemd onder den Dood? En mijn meisje, houdt de Dood heur geprangd, dat ze hier niet schrijdt naast mij, waar ik zoo rijkelijk schoon heur bieden kon? Waar, waar is het levend vonkje van heur oogen, en is het ook gebroken als die laatste zonnestraal?

Hij bereikte in de donkerte een groepje huizen. Rechts van de baan, achter een voorplein met enkele boomen beplant, erkende hij een afspanning aan de houten krib bij de deur. Ze lag er als verlaten, met gesloten deur; toch glom een roode lichtschijn door de onderste vensters. Daar trok Fidelio binnen langs een donkere gang.

- Goeden avond, groette hij.

Een oude vrouw zat bij een Leuvensche kachel, gebogen over heur paternoster, hangend aan heur vingertoppen. Ze keek op, lippen-roerend, heur tientje endend.

- Goeden avond, antwoordde ze, en stond dan op om zijn believen te vernemen.

Fidelio verlangde avondmaal en woning voor den nacht.

Geruischloos bijna, met slierende slof-voeten, verrichtte de oude heel heur doening.

De tafel dekte ze zuiver en dischte lokkende spijzen op.

- Dat 't u smaken mag, jonker, wenschte ze hem. Ge hebt stellig groeten eetlust... Ge zijt nog jong.

- Dank u, antwoordde Fidelio.

Er lag als een beklemming over hem. Die vrouw wenschte niet met woorden de eendigheid te breken.

Terwijl hij at, hoorde Fidelio hoe ze lippen-smakkend de beiers van heur paternoster voortlas.

Toen hij zijn maal verorberd had, keek Fidelio de zaal rond. Ze lag ruim; tot halver-hoogte bekleedde kunstig gesneden houtwerk de muren, met Delftsche potten en borden versierd. De kamer bleek rijk-gezellig, de koperen lamp was zwaar, en 't licht viel malsch over donker eiken tafels en stoelen.

Fidelio wist niet waarom in zulke warme omgeving die oude vrouw zoo zachtkens te bidden zat en waar vandaan die naarheid kwam over hem.

- Gij kijkt zoo schuchter, vrouwe, sprak hij, en bidt zoo naarstig. Hebt gij ook vrees, vrees voor den Dood?

- Neen, schuddekopte 't vrouwken, en ze boog 't hoofd nog dieper... Neen, niet meer... 't is toch voorbij.

Ze zuchtte diep en smoorde doffe gelatenheid in de laatste woorden, als scheen ze elke belangstelling te mijden.

Fidelio dorst niet verder vragen en zette zich bij 't vuur neer, beluisterend hoe het stil ronkte.

Zacht ging de deur open voor een zeer mager man, zwart omtogen. Het wezen van dien man leek bleek en dof, als sloeg het alle klaarheid van zich; alleen in de oogen ketste 't licht, blinkend als vlammetjes in de donkere pitten.

De vrouw keek even op, loosde een diepen zucht, maar roerde verder niet.

De man krulde de lippen tot een monken als groetenis tot Fidelio, maar die glimlach vertrok het bleeke wezen als tot misprijzende spotternij. Fidelio zocht in zijn verbeelden, waar hij eens de sarring van zulk lachen had bevonden.

Hoe weinig sympathiek, Fidelio achtte den laten bezoeker welgekomen. Hij ten minste bracht afleiding.

- Wil Mijnheer een spelletje met mij? stelde hij voor; de avond lijkt me nog lang.

- Lijkt u de avond nog lang? antwoordde de vreemdeling, en weer grijnslachte hij, zoo wil ik wel met u spelen. Echter verwittig ik u, ik ken maar één en dat is dobbelen... ik win of ik verlies, liefst naar den vollen gril der kansen.

- Nu, mij goed, wedervoer Fidelio, ja, eigenlijk of het noodlot in het spel nu vrijeren teugel viert... wij zullen elkaar niet beloeren om onze fijne zetten, en dus ook rustig zijn.

- Uw jeugd laat u met de dwaasheid spreken van een grijsaard, beste jonker... Kom, wat praat gij van ‘rustig’ zijn?

Zij sloegen op beurten dus den teerling ratelend in den bak.

Fidelio won gestaag; de goudstukken hoopten een glinsterend bermpje aan zijn linkerhand. Hij werd verlegen om al die gunst, hij draalde bij het neerslaan der dobbelsteenen, hij hoopte maar dat de man terug-winnen mocht. Om zijn verlies scheen deze echter ongevoelig; niet de minste gejaagdheid trilde in zijn handen; hij haalde 't goud uit de tesch zonder 't een blik te gunnen.

- Waarde Heer, opperde Fidelio, speelt u nog? De fortuin schijnt u niet te belonken van avond, om mijn goud raak ik verlegen... Laat ons deelen.

- Houd vrij uw winst, jonker, - ik vind toch mijn kansje, vroeg of laat, want weet, ik ben heel handig in het tuischen.

- Nu, zoo boos zult u 't wel niet meenen, weerlegde Fidelio. Ik ben altijd bereid u revanche te bieden.

- O jonker, bij gelegenheid, ik weet het stellig... Dit is voor heden mijn laatste worp... U hebt gewonnen.

- U schijnt me hier te huis, indien ik zoo onbescheiden vragen mag, zegde Fidelio, om 't gesprek een keer te geven.

- Hier of elders, antwoordde de man ironisch, overal ben ik eens te huis als gast, soms welgekomen, soms liefst ver-

maledijd... Ha... ha... Dat deert me niet, hoor, jonker; ze kennen me allen wel, de menschen, al behandelen ze me als vreemde... Gij, kent me nog niet, gij zijt nog bitter jong... Ha... ha!...

- Nu, 'k trok vandaag voor 't eerst de wereld in, verontschuldigde zich Fidelio.

- Ja wel, je eerste dag heb je maar eens vrij genoten in kommerloos spanseeren; morgen heb je nog een dag, is 't niet? wedervoer de vreemdeling.

- U zult bekennen dat de dag van heden, ten minste, ook wel gelukkig uitviel.

- Reeds humor, beste jonker... Heden... eindigt in vollen nacht, vergeet het niet.

Hier rustte hij een poosje. Toen hernam hij op medelijdenden toon, maar met een tikje spotternij:

- Jonker, gij trekt eigenlijk minder onbesuisd het leven in dan gij u werkelijk voordoet. Ge zoekt, is 't niet? Ge zoekt.. Kom, ik ken toch uw verlangen... Het bruine meisje, is 't niet... die uw roos op heur boezem stak... en dan die dwaze plannen te gaan strijden tegen den Dood.

- Ik weet niet wie u mijn geheimen verraadt... Wist ik het! Fidelio voelde zich zwaar beleedigd. - Wat mijn strijd aangaat, 't blijft te bewijzen of hij dwaas uitvalt; jij lijkt me echter niet de man om...

- Nu, nu, niet zoo driftig, mijn jongen, wat kunnen u toch feitelijk mijn woorden deren? Geloof me, zoolang men er eigenlijk wat woordjes om legt, raakt het mij geen sikkepit... Woorden, woorden... moest ik alle menschen bij hun woord nemen...

- Dat ben ik eens met u; hoe sneller ik dan ook den Dood ontmoet, hoe liever... Laat zien of 'k hem niet neer zal krijgen.

- Waarom jij beter dan alle anderen?... Ken je Ieperen, jonker?... Ieperen, een lieve stad in Vlaanderen... Nu, vraag daar eens met hoevelen zij voor den Dood wel moesten zwichten. Verwaanden, hoogmoedige koppen! 't Lesje werd hun eens gespeld... Twee eeuwkens hebben ze 't getracht... hun bisschop op het laatst als inzet... Ze hebben er nu nog heugenis van, al is 't vier eeuwen oud.

- Eens komt toch het uur waar de geduchtste vijand valt.

- Weet gij dan niet dat Eén alleen hem overwon? En dat is God.

- God kan mij gunstig zijn.

- Ja wel, jonker, om met een kus Schoon-Slaapsterken te wekken. Hier werd zijn grijnslach sarrender. Ik weet waar Schoon-Slaapsterken te rusten ligt. Laat heur niet al te lang uw zoen verbeiden... Ja wel, mijn prins, niet achter de haag van wilde rozen - weer lachte hij - die lange donkere gang

door... en stoot de deur maar open, je zal ze zien... Probeer 't maar eens, zoo met dien zoen... Nu, 'k wensch je goeden nacht!

En even stil als hij gekomen was, verliet hij het vertrek.

Een poosje dubde Fidelio over de misprijzende woorden van dien man. Wel prangde hem niet de minste vrees om het volbrengen zijner opdracht, maar zijn vertrouwen wankelde.

- Alleen maar God, zuchtte Fidelio.

Ook 't Schoon-Slaapsterken vuurde zijn verlangen weer aan... Zou het waar zijn wat die vreemde sprak? Wie was hij dan eigenlijk en wat dreef hem hierheen?

- Vrouwe, sprak hij, breek uw gebeden voor een poosje. Kom, vertel mij, wie is die vent?

De oude vrouw schuddebolde een poosje, barst toen in snikken los, krimpend onder heur verdriet.

- De Dood, o jonker, de Dood van Ieperen... O, hij is onmeedoogend wreed... Laat me bidden!

- Ontsnapt, zuchtte Fidelio, ontsnapt; nu, ik vind hem wel later.

* * *

Fidelio kon op zijn bed geen rust vinden. Ofschoon hem de wroeging niet beet om dien eersten dag zoo onzinnig zijn roes in de weelderige natuur te hebben botgevierd, treiterde hem een schamper misprijzen om gebrek aan noodig vernuft, nu hij zich zoo kinderachtig aan zijn vijand had verkeken. Hij herinnerde zich het minder smakelijk vertoon van den ridder met de droevige figuur die tegens windmolens schermde en in den grond ook meer een traan verdiende dan de ironie van een best-wetenden lach.

't Was noodig dat hij voor zich zelf - want de oude vrouw had hem reeds lang misprezen - rechtvaardiging bepleitte over zijn on-wetendheid.

- Niets in het uiterlijk vertoon van dien alleen wat ongezelligen kerel, kon me tot gissen brengen, dat ik mijn zwaarsten vijand voorhad. De Dood van Ieperen! Van Ieperen... van het stadje in Vlaanderen, waar hij zijn kwade lusten ontbindt... Wat, zoo'n magere spring naar 't vet... 'n gallige azijnslikker en hartvreter... Kom, hij dobbelt met mij en ik win hem zijn goud af... Die vreemde kent mijn plannen, die ik geheim meende... Dit alleen moest me argwaan wekken... Wat kan 't hem bruien? Waarom vindt hij geen vreugde in mijn streven?

Schoon-Slaapsterken? Waarom toovert hij mij 't beeld van Schoon-Slaapsterken voor oogen? Misschien was 't maar alleen een list om mij van de baan te brengen.

Nochtans, toen ik de donkere gang dweerschte, waaierde een gulden licht onder een vensterspleet uit. Wie wachtte bij

dit late licht nog naar een komen, al bood de nacht geen hoop meer?

Schoon-Slaapsterken?... Laat heur niet te lang wachten naar uw zoen.

Fidelio voelde een rilling in de lendenen, maar over zijn hoofd en over zijn borst een zoete warmte als de streeling van lang, zijig haar... wanneer hij dacht aan den kus op de lippen van Schoon-Slaapsterken... lippen, die hij eens als een roze bloem opkelken zag naar hem.

- Zou het waar zijn dat ze daar slaapt? meende hij. Indien hij het weet, dan houdt ook hij heur in den slaap gevangen! Hier wil ik zekerheid.

Hij sprong recht en glipte behoedzaam in de zware donkerte van de gang. Zoo dicht pakte er de duisternis, dat hij hulpeloos tastend voortschreed met gebogen hoofd, als vreesde hij elk oogenblik aan een hindernis te stuiten. Alleen het gulden schijnsel, dat door de deur glipte en tegen de donkerte als hulpeloos scheen te stooten, bestaarde hij als baken op zijn reis. Hij schreed met zwaren schuivenden tred; zijn uitgespreide armen wogen van matheid; zijn spieren krampten; 't zweet biggelde aan de slapen.

- O, zuchtte hij met rauwe keel, zulk geweld tegen niets zal me nog neerslaan, als een kindje ademloos neersmakt!

Gelukkig! Het licht doezelde over zijn voettoppen. Hij stond voor de deur; een tikkeling als een vlammetje wees het sleutelgat.

Nog draalde hij, eer hij tastend de hand naar de klink reikte; een oogenblik slechts, iets tusschen twijfel en vrees, dat ook ditmaal zijn reis tot spotternij zou uitloopen; snel overmande hem 't verlangen naar Schoon-Slaapsterken en hij wierp de deur tot gulden klaarte open.

Schoon-Slaapsterken!

Ze lag er lang gestrekt op het witte bed als op een blinkend altaar. Zorgvol geplooid, als een koorhemd, pijpte over de golving der leden het blanke kleed, waar de roerlooze voeten gelijkelijk uitbuitten. Onder de even deinende borst vouwden de handen om een ivoren kruis, de vingeren fijn en doorzichtig als dat kruis, maar ietwat geler. Als een juweel op doezelig satijn, rustte het wezen in den bruinen haartooi, op de peluw gelijkelijk effen gespreid. Fidelio herkende dadelijk zijn rozenmeisje, maar om de teer-roze lippen zweefde zulk een wazig-zachte glimlach, als droomde het meisje van een innig geluk, maar ver uit deze zale verwijderd.

Pal stond Fidelio voor dit beeld. De staatsie der twee vlammende keersen op het wit bekleede tafelken, naast zilveren kruisbeeld, 't grauw-groene palmtakje op het glas met wijwater en al die bloemen, witte rozen,... witte leliën... wit... wit..., alles een zang van blankheid... Fidelio streek met de

oogen een roomkleurig strikje in de bruine haren, volgde den krans van madeliefjes om het albasten voorhoofd.

O blankheid... blankheid... O wit Schoon-Slaapsterken!

Fidelio voelde hoe hij hier in de zuivere kamer vlekte als een sombere schaduw... Hij dierf 't mysterie niet breken van 't slapende prinsesken, schoon hij hunkerde naar het vonkje, glans van leven in de oogen, dit vonkje dat brandde in hem als een lichtje in zijn hart.

- Laat heur niet te lang wachten naar uw zoen!

Nog gonsde 't in zijn hoofd, maar vaag en suizelend, als een wind in verre wouden uitzoeft.

Want elk gebaar scheen hem een vuistslag in kristal, die deze stilte brak.

- O zachtheid - meende hij - zachtheid van een serafijnen wieken-wuiven, had ik die... ik durf, ik durf u niet wekken, o mijn Schoon-Slaapsterken, ik min u al te zeer.

En toen verliet hij haar.

* * *

De dauw fulpte in blauwigen doom op het bepareld gras der weide, toen Fidelio weer over de baan stapte. Het lachen van den koekoek deerde hem niet meer en hoorde hij nog met welgevallen het jubelen der vogelen, iets maande hem niet al te zeer in dit gejubel zijn hart te laten stijgen. Wist hij dan niet hoe plots de leeuwerik zijn gejubel staakt om als een steen te vallen? In 't lichtende verschiet peilde zijn oog, daar hoopte hij te zien dagen wien hij bekampen zou.

In breeden zwenk vermeed de baan de steile deining van een hoogen berg, met somber-groene pijnboomen beplant. Van bij den boord der baan donkerde de schaduw van dit ondoordringbaar woud en aan den voet der ros-bruine tronken stalden zwammen hun roode, witgevlekte schijven, mat en week. Aan de andere zijde van den weg groef de vallei door kale rotswanden. Droog brossig gras, met rooden weerschijn, dekte er bij plaatsen de sompigheid, waar een vuil bruin water, met visschigen-vliesschijn, traag en sijpelend door voortkroop.

Hier scheen de natuur een woeste verlatenheid, waaruit het leven stil uit weg zou vloeien. Gelukkig hield Fidelio het oog op 't lichtende verschiet!

Hij zag dus niet hoe uit een laan, die uit het pijnbosch in schuine bocht op de baan uitliep, een gedaante, in langen, donkeren mantel gehuld, met een zeisen op de schouder, hem met zonderlingen, hompelenden pas te gemoet danste.

Plots rees ze dus voor hem en sperde hem den weg.

- Dag, Jonker Dobbelaar, klonk heur begroeting.

Nu zag Fidelio duidelijk hoe hij stond voor den Dood. Want hij erkende hem aan de zeisen op den schouder, den zwarten

mantel flodderend om het geraamte; nu erkende hij den lach... dien schamperen lach van den mond zonder lippen in 't doodshoofd, de schemerende en peillooze donkerte der holle ogkassen.

- Ruim plaats, schreeuwde hij onversaagd, en sloeg met een vuistslag op de rammelende ribbenkas den Dood van zich af. De zeis vloog daarbij ten gronde en fluks plantte er Fidelio den voet op. De Dood bleek ontwapend.

Pront stond er Fidelio geschoord op den voet, wegend op de zeisen, gebalde vuist op de heup, het hoofd achteroverhellend in tarting naar de malle gedaante van den bedremmelden Dood.

Want zoo bedremmeld en beteuterd stond de Dood, klappertandend als hing er de onderkaak onvast aan de scharnieren, onvast op de lange voeten waggelend, de vleeschlooze teenen als geregen bobijntjes.

- Jonker Dobbelaar, de jeugd is stout en eigenzinnig... Geef u mij gerust mijn wapen, het deert u toch niet.

- Bah, spotte Fidelio, jij lijkt bij dage lang zoo elegant niet als bij nacht. Is Mijnheer wel de Dood van Ieperen?

- Om u te dienen, Jonker Dobbelaar, kom, jij staat in het teeken van 't geluk... Geef mij de zeisen, ze deert u niet.

- Kom, Dood van Ieperen, waar blijft je dijbeen tot viool, je scheenbeen tot een strijkstok? En vedel me eens een aria, zooals u 't humoristisch dien stoet voorspeelde, van minnend paar en edelman, rijken abt en fieren soldenier; en jong en oud, bont door mekaar... Waar blijft je deuntje?

- Toe, Jonker, spot maar niet... Meen je in de fraaiste plaat, in het diepst doordachte schilderij je baat te hebben gekeken over het leven... over je eigen leven?... Geef mij mijn zeisen... Ze is mijn eigendom en, voor de derde maal, zij deert u niet!

- Zoetekens, zoetekens, Mijnheer de Dood... zij deert mij niet?... Niemand, hoort ge, zal ze nog deren... Van nu af aan is ze in mijn macht.

- Onnoozele dwazerik!... Geef hier toe, gauw!... En meteen boog de Dood zich naar zijn wapen.

Met ijzeren greep pakte hem Fidelio bij de halswervels en in twee zwaaien slingerde hij hem klepperend en klabetterend, botsend van rots tot rots, naar den afgrond.

- Nu is de Dood dood! riep hij in triomf.

- Onnoozele dwazerik, sarde een stem met tergend lachen uit den afgrond, de Dood dood... ha... ha... ha! Gij snoeverige praalhans... Vechthaantje tegen een geraamte... Piet wijsneus... die zoo maar waant den Dood te hebben dood-gesmeten. De Dood dood... ha... ha... ha... De Dood leeft... De Dood dood... De Dood leeft... hoe gek!... Schoon-Slaapsterken ontwaakt niet meer!

Wanhopig bracht Fidelio de beide handen aan zijn slapen... want plots begreep hij de hulpeloosheid van heel zijn pogen, en dat hij waanwijs naar roem gestreefd had in ijdelheid...

Hij keek naar de ondoordringbare schaduw van 't pijnboomwoud, zoo vreemd-stil als een vraag zonder antwoord; naar de overzij blikte hij in den afgrond, waar in vaag opalen tinten het water uitstierf in rossige graszoden; toen keerde hij terug.

Bij 't langzaam dalen van den weg vloeide de beboschte helling in nederig struweel uit, waartusschen in het wispelturig lichtgesprankel, de purper sterrelende koekoeksbloemen en wollig-gele boschranonkels fantastisch hun kleuren schakeerden als een oostersch tapeet, bij plaatsen door 't gewriemel der witte bloemen met fijn gehaakte sprei bedekt. In de vallei had water zich verzaamd tot krinkelenden stroom, met klater-ruischen, schuim-bellend over gladden steen, hel licht-gewemel over donker-groenen grond, licht-flitsen door het malsche groen der weide, waarop 't goud-gepulver der vele bloemen daverde.

- Hoe schoon hier 't land, zuchtte Fidelio, waarom heb ik 't verkeken?

Op den zoom van den weg, op een steen neergeblokt, met hoog-ronden rug en witbekapt nietig hoofdje, zat daar een vrouw te bidden.

- Mededoogen, mijn goede Jonker, prevelde ze met raspend stemmetje, heb mededoogen met een arme sloor... God zal 't u loonen, Jonker!

Fidelio haalde van uit zijn tesch het goud, bij 't dobbelen gewonnen en wierp het gul in den schoot der oude vrouw.

- God zegene u, Jonker. Ik wist het wel dat gij goed waart van herte... Al gingt gij mij dezen morgen ongemerkt voorbij... Gij keekt er al te ver over de baan om mij een blik te gunnen, zoo'n arm vrouwken langs den weg.

Fidelio hoorde nog hoe het vrouwken hem tot dank een ‘Wees-gegroetje’ las.

Hij stapte nu met lichteren tred over de baan; 't was hem of de zonne, die zoo mild 't blauw van den hemel doorzinderde en als klaterende op 't pinten en het fleuren nederstraalde, nu ook met warmend licht tot zijn borst drong. Want weelderige loovertooi op struik en boomen, bont gevlag van allerhand gebloem, schallend gekweel van frissche vogelkeel scheen hem één koor, één zang van dank en hulde, met milden weerhal in zijn eigen hert.

- Wat dacht ik aan den Dood, prevelde hij, waar ik zoo rijk daar-midden leef?

Van boven de haag om den moestuin zag hij reeds het malve dak tippen van de afspanning, waar hij vernachtte.

Plots tikkelde van achter de haag een koperen kruis, om-

straald als zonne opduikt achter donkere wolk; een wriemelend gewemel van donkere gedaante, dan wit dat voortschoof als een troonwagen. Een zacht geroezemoes van stemmen waarde er om heen, als morrend bieën-gegons. Bij 't naderen erkende Fidelio een stoet van menschen; zes witte maagdekens droegen met korte stapjes een lange kist van licht, versch bewerkt hout. Een ander wit maagdeken tort daarachter en droeg een krans van blanke bloemen, het hoofdeken grondewaarts met half-geloken oogen.

Dan menschen, zwarte menschen, den zakdoek drukkend aan den mond, spier-wit, maar als vlekken in al dat zwart.

Fidelio hoorde korte snikken en zag het krimpend schudden der bonkige schouders.

- Wat een weedom, zuchtte hij, de arme menschen, kon ik hen maar troosten!

Hij brak een twijg witte roosjes en ging hem leggen op de gele kist; toen zonk hij knielend neer en liet den stoet voorbij en weende met al die menschen.

Toen hij wederom in de gelagkamer der afspanning trad, zat daar nog immer bij de Leuvensche kachel de vrouw heur rozenkrans te lezen en Fidelio zag hoe 't grauwe van heur moe-gekeken oogen als wegsmolt in de wellende tranen.

- Vrouwken, sprak Fidelio, vrouwken, ach, 'k meende 't zoo goed, 'k meende zoo goed dat ik hem overmeesteren zou, den Dood, den Dood van Ieperen... 't Heeft al geen bate... Hij wordt nooit overwonnen... met zwakke menschenhanden... nooit... 'k meende 't zoo goed.

- O, ja, mijn goede jongen... u meent het goed.

- O, had ik heur maar gewekt... Slaapt ze daar nog... al in de kamer?

- Zes witte maagdekens droegen heur uit den huize... Schoon-Slaapsterken is dood.

- O, vrouwken, vrouwken, wat moet ik nu beginnen? 'k Meen 't zoo goed... Waarom al die bloemen-weelde... waarom, waarom al 't gezang als het toch verscheiden moet?

- Goede jongen... laat mij dan, de troostlooze... trachten uw smert te helen... want uw lafenis is de mijne.

- Vrouwken, vrouwken... 'k Heb nu geen Schoon-Slaapsterken meer!

- Jongen toch, mijn goede jongen... Zie de bloemen, hoe ze herleven ieder jaar, en 't gezang der vogelen jubelt weer bij elken Mei. Toen uw hart ontvankelijk open lag, hebt gij 't wel begrepen hoe ons leven een danklied bleek... in 't meedoogen ligt ons heil.

- Ach, Schoon-Slaapsterken was 't schoonste... Moet ik dan het schoonste derven?

- Arme jongen... ik kan niet aan mijn eigen leed meten wat gij derven moet... Draag uw leed, mijn arme jongen...

Ziet gij dan Schoon-Slaapsterken niet meer?... Voelt gij Schoon-Slaapsterken dan niet meer?... Hebt gij niet bewaard voor immer, o mijn jongen, 't vonkje, 't levend vonkje van heur oogen? Och, de bloemen zullen lonken en het water helder vlieten.

- Vrouwken, ach, 't is nog zoo donker, nog zoo donker in mijn hert.
- Leg het hoofd neer in mijn schoot, arme jongen... Laat ons bidden.
- Moeken, moeken, 'k voel heur handen streelend liggen op mijn hoofd.
- Mijn zoon, het is uw zegen!

HUGO VAN WALDEN.
Gembes, Mei 1917.

[Verzen]

Dans

Zij die daar door de klaarte glijden
Zijn vlinders in de zon der tijden,
Vrij van herinring en verbeiden;

De schoonheid die haar ziel omsluit
Barst als een kleurenbel waaruit
Bewuster schoonheid openspruit;

Voor hare tengere gebaren
Opent zich plots de grot der jaren:
Een droomzaal waar verzameld waren

Verborgen paarls van liefdedaân,
Wier groei, aan elker blik ontgaan,
Stil was in 's levens schelp ontstaan,

En al die edele gesteenten
Der schoonheid die ze aan 't lijden leenden
Wanneer zij dansten wat zij weenden.

Het hoogste heil uit zich in dans,
Waarin de schoone leden gansch
Het leven snoeren in een krans.

Voor Monique en Françoise

Indien mijn woord u mede mocht bewegen
Om rond des levens leest den arm te slaan
En, zoo vereend, een stond vervoerd te staan
Om 't lied dat komt uit eigen hart gestegen,

En gij dan, krachtig, en den mensch genegen,
Een drang gevoelt naar zelfbewuste daân,
En gij u rijker acht, zelfs om het graan
Van uwen oogst door andren weggedregen;

Wat nood dan zoo ik nooit bereiken kon
De rust, waarnaar ik greep soms, van die vragen
Die mij zoo tergen, als het antwoord wijkt;

Dan is het uur gekomen, en de zon
Zal niet meer ondergaan op 't grensloos rijk
Van vrede en goeden wil, ten eeuwgen dage.

FIRMIN VAN HECKE.

Pan en de Dag

Over àl de wereld schalt de Dag zijn schater! -
t'Mid-heemle staat zijn laaie licht gesteld. -
Hij davert luide op het levend water,
vuurt in de velden zijn ontroerd geweld!

Pan's hoeven kloppen de bebloemde gronden:
zijn hart trekt naar de verten, wel-vertrouwd;
zijn felle juichkreet echoot wijd in 't ronde! -
De luchten stormen van vergruizeld goud! -

De wind ronkt schuif'lend door zijn woeste haren,
en drift'ger springt 't Verlangen, dat hem drijft!...
Doch plots'ling staakt hij al zijn godd'lijk jagen
voor 't witte blinken van een nimfenlijf!

't Staat een naakt meisje halv'ling in 't geklater
der blijde beke... buigt, en lacht, en vleit...
Over àl de wereld schalt de Dag zijn schater,
en vult al dingen van zijn Eeuwigheid!

JAN H. EECKHOUT.

Over het
Onderzoek van geestelijk Debielen

Er is, van de hand van Dr G. Vermeylen, geneesheer van de Afdeeling voor abnormale Kinderen aan de Staatscolonie te Gheel, een interessant werk verschenen[1]. Het is eigenlijk de thesis waarmede Vermeylen onlangs promoveerde tot speciaal dokter in de psychiatrie voor de jury der Brusselsche Hoogeschool; maar de aard van het behandelde onderwerp en de wijze waarop de stof verwerkt is, maken dat het boek ook voor meer uitgebreiden kring begrijpelijk is, en nuttig voor al wie zich bezig houdt met opvoeding in het algemeen en met abnormalen in het bijzonder.

Het behandelt toch die uitgebreide groep van zieken, wier aangeboren defect ligt tusschen de zwakzinnigheid (imbecillitas) en de normaal; zieken die geen ernstige nevropatische of psychopatische stoornissen vertoonen en misschien niet uit de maatschappij moeten verwijderd worden, maar toch minder goed uitgerust zijn tot den strijd voor het bestaan en zich veel moeilijker kunnen aanpassen.

Uit een kort geschiedkundig overzicht vernemen we dat het begrip ‘geestelijke debiliteit’ in den zin dien we boven aanhaalden, nog zeer jong is. Het dagteekent uit het laatste decennium der 19e eeuw en is geboren tegelijk met de pogingen, die men in het werk stelde om, door nieuwe onderwijsmethoden, die kinderen op te leiden, welke geen nut konden trekken uit de gewone manier van werken in de school.

Door het stichten van klassen of scholen voor bijzonder onderwijs werd het onderzoek der kinderen noodzakelijk, leerde men met meer nauwkeurigheid de verschillende graden der geestelijke achterlijkheid kennen en slaagde men er in

(1) Les Débiles mentaux. Etude expérimentale et clinique par G. Vermeylen. - Lamertin, Brussel.

ook die grensgevallen op te sporen, die vroeger onopgemerkt bleven. Daardoor breidde het gebied der ziekte zich uit over de grenzen die het tot dan toe bezat en werd de aandacht van geneesheeren en opvoeders, die zich enkel met de zware gevallen hadden bezig gehouden, ook getrokken op de lichtere, maar daarom niet minder belangrijke gevallen der geestelijke debiliteit.

In de evolutie der denkbeelden omtrent de kwestie, onderscheidt Vermeylen drie perioden, drie wijzen om de achterlijkheid te bepalen en de geestelijk debielen te klasseeren.

1° De beschrijvende periode, gesteund op de leer der ziekteverschijnselen en de pathogenie;

2° De sociale en paedagogische periode, die de achterlijken rangschikt volgens hun aanpassingsvermogen aan het maatschappelijk midden en bijzonder aan de school;

3° De experimenteele periode, die zich voor doel stelt het verstand zelf te meten, door proefondervindelijke methoden, waarvan men vooraf de dracht bepaald heeft.

De experimenteele periode wordt ingeluid door Binet, die met Simon, in 1905, een metrische schaal geeft om het verstand te meten, schaal die gewijzigd en verbeterd wordt in 1908 en 1911.

Volgens deze schaal hebben de idioten een geestesouderdom, die gaat van 0 tot 2 jaren, wat beteekent dat de idioten het geestelijk peil van een normaal kind van 2 jaren niet overtreffen; de imbecielen gaan van 2 tot 7 jaar, de debielen van 7 tot 12. Twaalf jaar is de bovenste grens der abnormaliteit; wat daarboven staat is bekwaam om in de maatschappij te leven en er zich nuttig te maken.

Deze manier om de achterlijkheid in ‘geestelijke jaren’ uit te drukken, is een vooruitgang geweest, die tot hiertoe niet werd overtroffen. Al de andere methoden, die nadien voorgesteld werden, zijn rechtstreeks beïnvloed door de methode Binet - Simon.

Terman, van de Stanford University, vervangt de aanduiding in geestelijke jaren door een ‘intellectueel kwotient’, dat men bekomt door den chronologischen ouderdom van den achterlijke te deelen door zijn geestesouderdom:

$$\text{Intellectueel kwotient} = \frac{\text{Chronologische ouderdom}}{\text{geestesouderdom.}}$$

Uit talrijke proeven besluit dan Terman:

Idioten hebben een I.K. van 0 tot 20.

Imbecielen gaan van 20 tot 40.

Debielen van 40 tot 70.

Eenvoudig achterlijken van 70 tot 85.

Voor de normalen is het I.K. natuurlijk 100.

Het voordeel van deze wijze van aanduiding is, dat de resultaten uitgedrukt zijn in cijfers, enkel verstaanbaar voor de ingewijden; dat er geen termen gebruikt worden, die, voor de zieken of hun familie, min of meer kwetsend kunnen zijn; dat de schaal een ruime schakeering toelaat.

Wat ook het geval weze, zoo voor de methode Binet-Simon als voor die van Terman, moet, op een of andere wijze, het verstand gemeten worden. Dat is geen gemakkelijke zaak en het is juist in de onderzoekingsmethode die Vermeylen voorstelt en de wijze waarop de resultaten worden aangeteekend, dat de waarde berust van het boek, dat we thans bespreken.

Inderdaad, Binet-Simon, evenals Terman, meten het resultaat **globaal**, drukken het uit door één getal. Maar na het onderzoek weten we niet waar het eigenlijk defect ligt, en waar dus, voor hen die opvoedbaar zijn, moet ingegrepen worden. Zulk onderzoek, hoe belangwekkend het ook weze, is dus onvolledig.

De onderzoekingsmethode die Vermeylen voorstelt heeft voor doel het opmaken van het **psychologisch profiel**. Het idee daarvan heeft hij gevonden bij Rossolimo, die in 1911 een werkwijze aanduidde (verbeterd in 1913) om de verschillende geesteswerkingen te onderzoeken door middel van testen[1]. De resultaten der proef worden in curve gebracht en op die wijze krijgt men een duidelijken kijk op de geestelijke ontwikkeling in haar geheel en op de verhoudingen tusschen de verschillende bestanddeelen der algemeene geesteswerking.

Voor het onderzoek gebruikt Vermeylen 15 reeksen van testen. Iedere reeks bestaat uit 10 oefeningen van denzelf-

(1) Een test is een kort proefondervindelijk onderzoek van een bepaalde psychische functie, onderzoek waarvan de bestanddeelen goed bepaald zijn en waaraan men een proefpersoon onderwerpt in goed bepaalde voorwaarden. Het begrip werd in de psychologie ingevoerd door den Amerikaan Catell, voor ongeveer dertig jaren. Het is Binet die het idee vruchtdragend heeft gemaakt voor de praktijk.

den aard, gerangschikt volgens klimmende moeilijkheid. De 15 testenreeksen hebben betrekking op de volgende algemeene functies: van opname, van verwerking, van uitvoering.

Ziehier de lijst der testen:

1. Test voor punteeren: een blad in vierkanten verdeeld; zwarte punten in bepaalde vierkanten; op een ander blad de vierkanten aanduiden waarin de punten stonden.
2. Test van doorsteken: plankje doorboord met gaatjes op regelmatige afstanden; daaronder een stukje fluweel en bord-papier; zekere gaatjes doorsteken.
3. Test voor herhaling van beelden: tabellen met teekeningen van voorwerpen of wezens; de voorwerpen noemen; ze onthouden na drie herhalingen.
4. Test voor herinneren van voorwerpen: 10 gebruikelijke voorwerpen onthouden en herhalen, 48 uren later.
5. Test voor het identificeren van teekeningen: meetkundige teekeningen, afzonderlijk en in tabellen. De afzonderlijke teekeningen die eerst getoond worden, moeten in de tabellen teruggevonden.
6. Test voor het omkeeren van woorden: reeks van tien woorden, opklimmende moeilijkheid; de woorden spellen van achter naar voor.
7. Test voor het samenbrengen van teekeningen: roode en zwarte teekeningen worden samen getoond, dan gescheiden; ze terug bij elkaar brengen.
8. Test voor het schikken van teekeningen: teekeningen die de verschillende episoden van een geschiedenis voorstellen; de teekeningen in logische volgorde schikken.
9. Test van tegenstrijdigheid: plaatjes die ongerijmdheden voorstellen; de ongerijmdheden ontdekken.
10. Test der vraagstukken: reeks van eenvoudige vraagstukjes die worden opgelost.
11. Test voor ontleding: zich een gebruikelijk voorwerp voorstellen en de deelen er van noemen.
12. Test van benaming: een reeks namen van voorwerpen wordt genoemd; den soortnaam vinden; of wel een daad of handeling wordt beschreven; ze benoemen.
13. Test van herstellen van teekeningen: onafgewerkte teekeningen herkennen.

14. Test van praktische oplossingen: kleine vaargstukjes van praktische mechanica oplossen.
15. Test der legkaarten (puzzles): een reeks van 10 spelen, geordend volgens klimmende moeilijkheid.

Deze testen zijn geheel of gedeeltelijk ontleend aan Rossolimo, Decroly, Toulouse en Piéron, of door Vermeylen nieuw ontworpen.

De volgende bijzondere geestesfuncties worden onderzocht: de perceptieve opmerkzaamheid (test 1), de reactieve opmerkzaamheid (test 2), de inprenting (test 3), het behoudend geheugen (test 4), het herkennend geheugen (test 5), de eenvoudige verbeelding (test 6), de eenvoudige associatie (test 7), het begrijpen (test 8), het oordeel (test 9), de redeneering (test 10), de onderscheiding (discrimination) (test 11), de veralgemeening (test 12), de verbeelding (test 13), de handigheid (test 14), de combinatie (test 15).

Ziehier, als voorbeeld, het detail van test Nr 3: herhaling van beelden. De test bestaat uit een reeks van 10 bladen, waarop voorwerpen of wezens geteekend staan, in klimmend aantal, van 1 tot 10. De naam van het voorwerp of het wezen bevindt zich onder het beeld.

Aldus, Nr 1: hamer.
Nr 2: vogel, wieg.
Nr 3: pennemes, dolk, visch.
Nr 4: mand, boot, handschoen, eend.
Nr 5: ladder, blad, bord, tafel, vlinder.
Nr 6: flesch, rups, kam, valies, hond, paljas.
Nr 7: blok, hoed, tol, stoel, vlag, konijn, schaar.
Nr 8 klok, kat, bloempot, kookpot, gieter, regenscherm, weegschaal, haan.
Nr 9: viool, bootje, haag, kaarspan, molen, potlood, ballon, klaroen.
Nr 10: karaf, sleutel, trommel, huis, borstel, paard, kriek, kanon, rijf, schapebout.

Men zegt tot den proefpersoon: ‘Ik ga u teekeningen toonen; ge zult me zeggen wat ze beteekenen en dan van buiten zeggen wat ge gezien hebt’. De teekeningen van één reeks worden te gelijk onder het oog gebracht en men noemt langzaam ieder voorwerp, terwijl men de teekening met den vinger aanwijst. Die opsomming wordt driemaal herhaald.

Iedere teekening wordt dus vastgelegd door het zicht van de teekening en van den naam van het voorwerp, door het hooren van den naam en het uitspreken er van door den proefpersoon zelf.

Men kan, op die wijze, het inprentingsvermogen van het onderzochte sujet kwantitatief bepalen, door een cijfer: het nummer van de reeks met het grootste aantal woorden, die, zonder fout, kan herhaald worden.

Het geheele onderzoek, de vijftien testen dus, gebeurt in twee zittingen. Voor iedere test krijgt men een cijfer; het totaal der vijftien cijfers geeft een getal dat dan kan dienen als maat van de geestelijke functies van het sujet, als term van vergelijking met andere onderzochte personen en tot vaststelling van het intellectueel kwotient. Maar de resultaten kunnen ook nog anders vastgelegd worden, namelijk in een curve. Op de abcis duidt men ieder der 15 testen aan, genummerd van 1 tot 15; op de ordinaat, het cijfer voor iedere test bekomen. De verbinding der verschillende punten door een lijn vormt het **psychologisch profiel**.

Het is onnoodig op te merken dat de curve die men aldus bekomt geen absolute waarde heeft en men ze enkel kan interpreteeren door vergelijking met een gelijkaardige curve, die men verkregen heeft door, voor een groot aantal normalen, van verschillenden ouderdom, het gemiddeld resultaat voor iedere proef te bepalen.

Het onderzoek loopt, zooals reeds gezegd is, over twee zittingen, de een van 30, de andere van 45 minuten, gescheiden door een tijdsruimte van 48 uren. Dit is niet overdreven, zoodat men den vermoeienis-factor kan uitschakelen.

Hoe eenvoudig de zaak ook schijnt, het opmaken van het psychologisch profiel is niet zoo heel gemakkelijk: het eischt een mooie dosis psychologische kennis, een lange voorvorming en de kunst om met geestelijk debielen om te gaan. Het onderzoek stelt voorop dat de proefpersoon van goeden wil is en geeft wat hij kan. Het hangt, in hoofdzaak, van den onderzoeker af, of de goede wil er zal inblijven, gedurende heel den duur der proef. Daarbij, het is niet voldoende, de resultaten, die men bekomt, neer te schrijven, d.i. enkel rekening te houden met de goede antwoorden, want ook in de slechte reacties kunnen er waardevolle aanduidingen liggen. Het onder-

zoek moet een gelegenheid zijn om het sujet te bestudeeren, en in de manier waarop hij reageert, die schakeeringen op te merken die het individu kenmerken.

Zoo b.v. bij de test voor de herhaling van beelden kan men, in de manier waarop de proefpersonen reageeren, verschillende typen herkennen: de sujetten met groote verbeeldingskracht vervangen, wat ze vergaten, door eigen scheppingen; de objectieven bekennen hun onkunde en zijn tot uitvinden onbekwaam; de onverschilligen en de apathisch aangelegden geven een mengelmoes van juiste antwoorden en van namen aan vorige reeksen ontleend of gesuggereerd door de omringende voorwerpen.

Vermeylen heeft zijn methode toegepast op het onderzoek van normalen en abnormalen.

Uit de studie der normalen blijkt dat de geestelijke functies zich niet regelmatig en geleidelijk ontwikkelen: zij gaan door perioden van stilstand, die volgen op belangrijke sprongen; de ontwikkelingsgang is niet dezelfde voor de verschillende functies; proefpersonen die voor de 15 testen een zelfde globaal resultaat verkregen, hebben geen gelijk psychologisch profiel: zij kunnen, in de verschillende functies, zeer groote verschillen aantoonen.

De resultaten van het onderzoek der abnormalen hebben gegevens opgeleverd om de geestelijk debielen in verschillende groepen te verdeelen, volgens den aard en de diepte van het defekt.

Deze methode doet ons een middel aan de hand om de leerlingen te groepeeren, niet enkel volgens hun geestelijken ouderdom, maar, en dat is oneindig belangrijker, volgens hun psychische constitutie. Zij toont ons, met een tot nu toe ongekende nauwkeurigheid, waar, voor een bepaald individu, de oorzaak zijner geestelijke debiliteit ligt, en leert dus, b.v. voor de opvoeding der abnormalen, waar en hoe de paedagogiek moet ingrijpen en wat men van haar verwachten mag.

Het ware te hopen dat Vermeylen voortging zijn onderzoek op groote schaal toe te passen. Indien het mocht blijken dat de besluiten, waartoe hij nu gekomen is, juist zijn, zou ook de opleiding van het normaal individu belangrijke wijzigingen moeten ondergaan.

Dr G. POMA.

De Heropbouw langs de Kust

‘Hier Poelkapelle.’ - ‘Hier Sint-Juliaan...’

Bordjes met die namen wezen, na den wapenstilstand, de plaats aan waar eens Poelkapelle, waar eens St-Juliaan... gestaan had; niets bleef er van die en andere dorpen over.

Ook de kuststreek had het erg te verduren gehad. Te Veurne waren vele woningen beschadigd of verwoest. Te Nieuport waren alle 961 woningen verwoest; en hoe akelig het er uitzag zal, beter dan uit elke beschrijving, blijken uit het beschouwen van plaat I.

Welke oningewijde zou op plaat II de kerk te Lombartzijde kunnen herkennen?

Dat die plaatsen in korten tijd uit hun puin, wij gingen zeggen uit hun tragischen chaos, herrezen zijn; dat ze, met een nieuwe tint, weer de oude gevelvormen vertoonen en den indruk verwekken dat het werk van de voorvaderen uit het grijze verleden door de barbaren van de moderne beschaving n i e t werd vernield, werd, te recht, ‘het wonder van Vlaanderen’ genoemd.

Men zou de gehechtheid van den Vlaamschen boer aan zijn geboortegrond niet moeten kennen om niet te begrijpen dat er al dadelijk na den wapenstilstand ongeduldigen waren, die, trots alles, naar hun dorp wenschten terug te keeren. Ze namen hun intrek in een ‘onderstand’, d.i. een schuilpaats in beton, tijdens den oorlog zoowat overal gebouwd, of sloegen een voorloopige hut op, in afwachting dat de officieele ‘barakken’ van het Koning Albert-fonds kwamen, waarnaar er natuurlijk veel meer vraag was dan beschikbaar materiaal.

Te Nieuport werd de komst van vijfhonderd familiën aangekondigd. Hoe zouden die huisvesting vinden, met hoe weinig ze zich ook wilden tevreden stellen?

Senator Emile Coppieters, die tot Hoogen Commissaris voor de kust was aangesteld geworden, en the right man on

the right place was, liet te Gent vijfhonderd houten pavilloenen maken. Na vier maanden konden ze alle niet ver van de in puin geschoten stad worden opgesteld en het Crombezplein werd aldus een voorloopig dorp, dat naderhand begaanbare wegen kreeg, en drinkwater, en electrisch licht. Zie plaat III.

Drinkwater was een voornaam, maar moeilijk punt. Aan de regenputten, die vroeger zoo talrijk waren, viel, na jarenlange verwoesting van al de huizen, natuurlijk niet te denken. Maar de waterlaag van de klei, in de binnenduinen, waarvan de hoedanigheid als uitmuntend bekend staat, zou kunnen benuttigd worden.

Sedert 1917 had het Belgisch leger, in de Cabourduinen, te Adinkerke, ten Zuiden van het kanaal van Duinkerke, een uitgestrektheid van 80 hectaren als 'waterdienst' ingericht: putten met grooten diameter, draineergalerijen, ophaalmachines, inrichtingen voor filtreering en sterilizeering, zoodat, in normale tijden, per dag zoowat 250 kubiek meter water konden geleverd worden.

Deze 'waterdienst' werd, in 1920, door den 'Dienst der verwoeste gewesten' overgenomen en kwam een half dozijn gemeenten te nutte.

Maar de Hooge Commissaris zag naar middelen uit om de waterleiding ten voordeele van andere gemeenten uit te breiden.

Toen kwam de zomer van 1921, die lange, droge zomer!

De Cabourduinen gaven op verre na hun 250 kubiek meter water niet meer. Men zou dieper moeten delven. En bij de peilingen bleek dat men eerst twintig meter onder de watermassa klei bereikte. Er was dus water, en goed water, in overvloed. Het kwam nog alleen op de gepaste middelen aan om het op te zamelen en naar de verbruikplaatsen te leiden. In 1922 liet Senator Coppieters dan ook een batterij Amerikaansche Nortonputten aanleggen (plaat IV), wat nu, en mits matige uitgaven, de gansche Veurne-streek zou kunnen ten goede komen.

Gaarne had hij de waterleiding, en ook de electrificeering, tot een groot deel van West-Vlaanderen zien uitbreiden. Het Centraal Bestuur schijnt echter van meening te zijn geweest dat die vraagstukken niet tot de bevoegdheid van den 'Dienst der verwoeste gewesten' behoorden.

Ook wees hij de gemeentebesturen op het belang van het inrichten van brandweer, werkbeurzen, beroepsscholen, gemeentemagazijnen, intercommunale hospitalen en weeshuizen en wat dies meer. Wij kunnen niet zeggen dat zijn aanbevelingen overal in goede aarde vielen.

Meer bijval had hij met zijn voorstel om een groot-Nieuport tot stand te brengen: de vereeniging van Nieuport met acht omliggende gemeenten, die samen 12.000 inwoners zullen groepeeren over een oppervlakte van 8087 hectaren en gezamenlijk voordeel zullen hebben uit de gemeenschappelijke liefdadigheidsgestichten en inrichtingen voor beroepsonderwijs. Daardoor zullen ook de bestuurlijke anomalieën verdwijnen, ten gevolge waarvan de monding van den IJzer op het grondgebied van twee gemeenten uitkomt, of Nieuport-Bad tot Oostduinkerke behoort, of de weg van Nieuport-Stad tot aan de zee, drie kilometer lang, van drie verschillende administratiën afhangt... Alles is inderdaad niet gedaan met huizen te bouwen en de nijverheid op te beuren; de openbare instellingen mogen ook wel aan de moderne levenseischen aangepast worden.

Door de zorgen van het ministerie van Economische Zaken werd in 1920 tot het bouwen van honderd goedkoope woningen te Nieuport besloten. Deze waren in 1921 voltooid en werden dadelijk door de in het land teruggekeerde gezinnen betrokken.

Waar de openbare gebouwen slechts gedeeltelijk vernietigd waren, werden ze zoo spoedig mogelijk heropgetrokken. En dat was een wel begrepen bezuiniging. Ware de kerk van Nieuport bij voorbeeld twee jaar later voltooid geworden, zoo hadde zij ruim een millioen meer gekost.

De herstelling van private woningen ging in den beginne vrij langzaam: men bedenke dat, in het land, de rechtbanken van oorlogsschade meer dan een millioen aanvragen tot vergoeding hadden ontvangen.

Maar toen de Hooge Commissarissen oorlof kregen om door middel van voorschotten de onmiddellijke herstelling van beschadigde huizen aan te moedigen, was er een groote stap in de goede richting gedaan.

Weldra mochten ze ook toelagen verleenen aan kleine eige-

naars, die wenschten dadelijk een nederige, hetzij bestendige, hetzij half bestendige woning op te trekken.

De Staat zelf liet, door tusschenkomst van de Hooge Commissarissen, huizen bouwen, voor geteisterden die, bij het betrekken er van, hun recht op oorlogsschade verzaakten.

Of aan den eigenaar van onroerende goederen werd, als voorschot op zijn vergoeding, ten hoogste 30.000 frank uitbetaald, en dan was hij geheel vrij in de wijze van herstellen.

Al die middelen bevorderden op practische wijze den heropbouw van de private eigendommen. Een blik op de Groote Markt te Nieuport, of het panorama van die stad (platen V en VI) zal den lezer daar ten volle van overtuigen.

De Nationale Maatschappij voor goedkoope Woningen had in West-Vlaanderen een provinciale afdeeling gesticht, die zich belastte met de oprichting van nederige huizen, vooral in de verwoeste gewesten. Die afdeeling heeft, onder meer, gezorgd voor het bouwen van een tuinwijk te Middelkerke (plaat VII) en van een veertigtal kleine hoeven voor de visschers van Oostduinkerke.

Te Westende werd vooral de rechtstreeksche tusschenkomst van het Staatsbestuur benuttigd (plaat VIII). Dat de geteisterden van verdere vergoeding afzagen en er openbare aanbestedingen voor het oprichten van belangrijke gebouwengroepen konden uitgeschreven worden, had een dubbel voordeel: de Schatkist had er bate bij en de dorpen rezen er spoediger door uit hun asch.

Het is ons niet om mooie frazen te doen. Een zinspeling op Lazarus' verrijzenis bij voorbeeld zullen we liefst achterwege laten. Maar dit ééne toch willen we zeggen. Wie, onmiddellijk na den wereldoorlog, het ‘front’ heeft bezocht en tot tranen toe ontroerd werd bij den tragischen aanblik van het **geteisterd** Vlaanderen, kan bij het zien van het **weer oplevend** Vlaanderen zijn optimisme en zijn bewondering het zwijgen niet opleggen.

CYR. JANSENS.

Oostende, Mei 1923.

I. - Een straat te Nieuwpoort in 1919.

II. - De Kerk te Lombartzijde in 1919.

III. - Crombezplein te Nieuwpoort.

IV. - Aanleggen van een Nortonput in de Duinen.

V. - De Groote Markt te Nieuwpoort (11 November 1922).

VI. - Panorama van Nieuwpoort (11 November 1922).

VII. - Tuinwijk te Middelkerke.

VIII. - Te Westende.

De Vlaamsche Dichter Prosper Van Langendonck en de Platonische Liefdesidee

Om dezen schoonen doode weeft de tijd ijverig zijn net. Hij die sedert jaren als dichter dood was, behoort geheel tot de geschiedenis nu. Onlangs brachten bevoegde vrienden hem, in allen eenvoud, een laatste hulde: voor den soberen gedenksteen die de plaats aanwijst waar zijn gebeente rust. In rede en schrift werd toen nogmaals gewezen op zijn smartelijk kunstenaarschap, zijn invloed en historische beteekenis.
Diepmenschelijk dichter, hij, de intellectueel onder onze ouderen, die, in een tijd dat Gezelle nog onbekend was, de hoogste problemen aandorst en de fijnste zielsanalyse met het onbeholpen taaltje van toen: vandaar het deftige, eenigszins rhetorisch kleed dat hij nooit heeft afgelegd en sommige Hollanders afstoot als 'klassicisme uit de tweede hand' (Willem Kloos). Maar van welke echt-klassieke zuiverheid van toon en lijn getuigen tevens de meeste verzen die hij nalaat, van welke voldragenheid en vormperfectie! Mentor der jeugdige stichtersgroep van 'Van Nu en Straks' en Vlaamsche-traditiekenner als geen, met open oor voor elken nieuwen klank, schreef hij ook twee opstellen 'De Vlaamsche Parnassus' contra De Mont en Max Rooses[1], en vooral zijn wonderschoone 'Herleving der Vlaamsche Poëzij'[2], die tot het beste Zuidnederlandsch proza van dezen tijd behoort, nu nog nawerkt op onze jongere katholieke dichtersbent[3]. Voor alles betoonde hij zich een goed, een waar, een zwak mensch,

(1) Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle 1888.
(2) Van Nu en Straks, 1e reeks (1894), Nrs VI-VII en VIII-X.
(3) Zie b.v. Vlaamsche Arbeid, Januari 1921: In Memoriam Prosper van Langendonck.

wiens heele lijden en verlangen neersloeg in een bundeltje, amper vijftig blaadjes. Mocht spoedig de beloofde defintieve uitgaaf van zijn volledig werk verschijnen: deze daad van piëteit zijn wij zijn nagedachtenis verschuldigd.

Te recht zei Vermeylen: ‘Zijn geheel werk is het beeld van een zieledrama. Het zieledrama van alle tijden, de strijd tusschen de nare werkelijkheid des levens en de hunkerende begeerte naar onmogelijk geluk, het eeuwig konflikt van het aardsche en het goddelijke, van de menschelijke beperktheid en den oneindigen droom.’ In zijn gedichten overheerscht één streven: naar 't Oneindige, naar het voor menschen ongenaakbaar-Absolute. Een adem van eeuwigheid waait er om; alles aardsche is hem voorwendsel om 't Oneindige in te zeilen: drang van ‘een ziele die op 't Eeuwge zint’ en, gelijk de groote Grieken deden, achter elke werkelijkheid - toevallig verschijnsel - de idee wil ontdekken. Dit zijn verlangen blijkt ontembaar, gaat door heel zijn werk: als ebbe en vloed, met hoogten en laagten; jubelkreet om het bereikt-gewaand ideaal en weeklank van de teleurgestelde ziel, die 't op den beklommen bergtop niet uithouden kan. Duurzame bevrediging vindt zij nergens, zij zakt moedeloos neer; maar bij 't eerste glimpje van schoonheid stijgt ze weer op, verovert steeds honger transen.

Om dezen strijd wentelt Van Langendonck's productie; van dit standpunt uit laat zij zich best overschouwen. En deze centrale idee is voor een goed deel de Plato-idee van Eros: daimon, bemiddelaar tusschen de goden en ons, tusschen het onsterfelijke en het sterfelijke.

Dit nader aan te toonen is het doel van deze bladzijden: deze eenvoudige Vlaming behoort tot de zeer enkele Nederlandsche dichters die zich aansluiten bij de traditie van Beatrice- en Lauravereerders, troubadours en Minnesingers, bij de Engelsche schoonheidsaanbidders uit de vorige eeuw, die een soortgelijke aristocratische levenshouding aannamen. Niet dat hij de heele gamma aandoeningen en gevoelsschakeeringen biedt van den dichterlijken minnaar - hij heete Petrarca, Sidney, Perk - die naast het schoone lichaam ook de ziel van zijn vrouwe zoekt. Van Langendonck heeft het zelden over Liefde of de bekoorlijkheid van een bepaalde schoone, geeft weinig smarttonen van onvoldanen, aardsch-

zinnelijken hartstocht, en zijn persoonlijke ervaring houdt hij bescheiden op den achtergrond. Rijk en veelvuldig is zijn geluid daarbij nooit; hij geeft niet veel meer dan één toon, maar een echten, - den zijne.

Het spreekt ook van zelf dat zijn evolutie, de weg van zijn loutering, subjectief verschilt van de leer der wijze priesteres uit Mantinea, evenals van het groote voorbeeld van beroemde voorgangers. Het is onzen dichter niet om imitatie te doen, doch om uitbeelding, in diepen ernst, van eigen innerlijk gebeuren.

Reeds zijn zwaar-weemoedig woord lijkt het tegendeel van den lichten levenslust der Grieken. Het christelijk ascetisme, dat het wereldsche als den vijand aanziet, is hier stellig niet vreemd aan: dit ascetisme dat hem elken nieuwen val ‘in de hel van d'aardschen nacht’ pijnlijker doet voelen.

Wat in den wandel en anderzijds in de philosophie onder Platonische liefde wordt verstaan[4], is bekend; alsmede de nawerking er van op anderer en onze literatuur: hoofsche lyriek en vrouwenvereering in de riddermaatschappij; de vroeg-Renaissancedichter Jonker Jan Van der Noot en zijn nog-Middeleeuwsch-allegorisch ‘Cort begryp der XII boeken Olympiados’; ridder Hooft en hij die de heraut bleek van de Schoonheidsvereerders van '80, Jacques Perk, met zijn onder Dante's hoede gerijpten, zeer volledigen Mathilde-cyclus; zonder van enkelen te gewagen uit wier werk af en toe een Platonische toon ons tegenklinkt.

Laten wij onderzoeken in welke mate en langs welken weg Van Langendonck, de ziel vol heimwee naar het Absolute, dit Opperste Goed heeft benaderd, bereikt.

* * *

In vlekkeloozen vorm van grenzenloos verlangen
hergiet zijn scheppingskracht een zwakke vrouw: - hoe zoet
en majestatisch troont ze in 't dichterlijk gemoed
en rijst ze, als een godin, op 't altaar zijner zangen.

Zoo klinkt het in 1883 al[5], met onmiddellijk daarop het distinguo tusschen ‘Circe’ - de heillooze vleeschelijkheid,

(4) Zie o.m. het Symposium en Phaedrus.
(5) Waarheid en Ideaal.

‘een afgrond is haar schoot’, - en de zielsverheffende, doch ontgoochelende Liefde als godengeschenk: ‘Ultima Dona’.

Van zuiver zinnelijkheid en herinneringsweemoed om vergane realiteiten getuigt het zangerige ‘Zomernacht’: toen met zijn meisje de jonge dichter terugkeerde van een dorp waar werd gedanst:

'k Heb het ware geluk, o zoo dwaas! toen verloren.

Met een volgend stukje: ‘Waarom uw blik mijn blik niet boeit?’ (insgelijks 1887) kan dit als uitgangspunt gelden van 's dichters evolutie langs Platonische banen naar de hoogten van ‘Beatrice’ en ‘Het Woud’. Hij rukt zich los van het toevallige:

> ik zocht den grond van liefde en roem;
> wat bleef er van dat rustloos streven?
> De geest ontgoocheld, 't hart gewond!

Alle tusschenliggende gedichten zijn slechts zooveel illustraties - verzuchtingen, hoop- en twijfelkreten, triomfgejuich en uiteindelijke berusting (overwinning?) - van zijn gemoedstoestand op de verschillende sporten der Platonische ladder. Belangwekkend steeds om de wisseling en nuanceering der stemmingen; soms direct-aangrijpend van lyrische zeggingskracht en den ondertoon van oprechtheid; een andere maal in een symbolisch kleed gehuld, tot algemeen-menschelijkheid verruimend: denk aan ‘Naar Linkebeek’, aan zijn ‘Verre Tochten’... Nooit echter zal hij als de echte asceet het vormenschoon negeeren, vervloeken. Hij tracht het te overwinnen, omdat het zijn zoekenden geest en onstuimig hart niet bevredigt, met verder door te dringen en te grijpen naar de Idee - voor hem als voor Plato de eenige werkelijkheid. Voor dorre abstractie wordt hij behoed door den kunstenaar in hem: waar hij eindelijk Beatrice vindt, symbool als bij Dante van zijn hoogste denken en streven, heeft zij menschelijke gedaante; zijn langzame verheffing geschiedt zonder afstooten noch vermaledijden van wat tot de inwijding in dit hoogere stoffelijke aanleiding was.

Hoofdmoment van dien moeizamen tocht naar het Ideaal - het absoluut Schoone als het absoluut Ware en Goede - is de slechts fragmentair-aanwezige reeks ‘Beatrice’. Hoog-

staande vrouw - of reeds abstractie? - pas in zijn jongelingsjaren ontwaard, die den steilen louteringsberg hem wees. Maar de jonge levensdrang bleek sterker, haar werk volgde hij niet: dartel veulen in lentegroene levenswei (II); of ijle droomer (III) die dra ontgoocheld, geknakt, terugkeert als verloren zoon: hem wordt vergeven, haar liefde herwint hij (IV).

Zooals reeds de Danteske titel aantoont, is Van Langendonck zich wel bewust van de beteekenis der Eros-idee in zijn leven. Beatrice is de verpersoonlijking van wat zijn onbluschbaar verlangen nastreeft: vrouw en toch geen vrouw, die op al zijn schreden waakt; geïdealiseerd wezen, vergoddelijkt verbeeldingskind, zooals het den dichter der Vita Nuova verscheen, na den dood van Beatrice Portinari. Uitvoerig ontleedt Van Langehdonck het heele gebeuren: zijn ervaringsen denkproces, zijn worsteling, zijn kortstondigen zege en eindeloos smachten. Eros ten prooi,

> Onleschbaar brandt weer de oude liefdedorst;
> verlangen woelt onstuimig door mijn borst, -

smacht hij naar de omhelzing van haar die hij nooit kon bereiken en op wie zijn streven steeds was gericht.

Hoe meer ik zocht, hoe dieper ik verlangde, ervaart hij. En niet tot één persoon heeft hij dit zoeken beperkt: in gedurige stijging, langs trappen, van één schoon lichaam tot vele schoone lichamen, van één schoon voorwerp of verschijnsel naar een ander wordt hij geleid.

> Waar is mijn stap niet rustloos rondgeschreden?
> ... ...
> Door stad en veld ben ik u nagetogen!
> In 't wislend spel der diepe maagdenblikken,
> in morgenglans en avondschemeringen
> vorschte ik u na, ...

Menige ontgoocheling beleeft hij op dien langen weg ter hoogste Schoonheid; dieper wordt de herinnering in hem aan het Goddelijke - door de ziel in een vroegere incarnatie ervaren? -[(6)].

(6) Zie reeds van 1885 zijn geloof aan metempsychose.

En schooner reest ge in 't mijmerend gedacht,
dat dieper leven in uw oogen zocht
en malscher lokken om uw slapen wond
en steeds u tooide in nieuw ervaren pracht.

* * *

En uit mijn tranen welig opgegroeid,
en op mijn zuchten hooger opgevoerd,
dooraderd door den golfslag van mijn bloed,
hebt gij steeds vuurger in mijn geest gegloeid,
hebt gij steeds dieper mij het hart geroerd,
gij, de Eenige, eeuwig waar en schoon en goed.

Te kort mag hij ten slotte die hoogste Schoonheid beschouwen, zij die de wereld ‘met ééne heerlijkheid omtoog’; en weeklaagt nu om haar terugkeer:

U heb ik slechts op aarde en anders géén,
u, die te ver zijt van mijn zwakke schreên.
En toch in u slechts vind ik vrede en kracht,
... ...
o eeuwge liefde, o polsslag van 't Heelal!

Al koestert hij weinig illusies meer, immers

Op uitverkoren hoofden daalt alleen
de groote kalmte der voldane liefde, -

zijns ondanks blijft hij hopen, gelaten:

Het duistert langzaam... Zie! de starrennacht
trilt als van diep gevoel en vreemde smart.
Een adem van mysterie, lavend zacht
giet zwaren weemoed door die donkre pracht,
en enkel klopt, hoe mat en moegesard,
't ontstuimig bonzen van mijn gloeiend hart.

Deze fragmenten dateeren van 1892. Lang laat Beatrice op zich wachten: de lange, sombere jaren van ‘Hoogmoed’ en andere zwaar-religieuse verzen, donkere wanhoopssonnetten, waar nu en dan een glimp van 't vroeger-beleefde doorschemert. De zomer van 1896 brengt de kentering: was dat niet de heuglijke tijd der ‘Verrewinkelsche Academie’ (Linkebeek, bij Brussel), waar, tusschen twee grappen en wandeltochtjes in, bij 't vroolijk troepje Van-Nu-en-Straksers, He-

genscheidt zijn ‘Starkadd’ dichtte? Vermeylen had toen pas ‘Eene Jeugd’ achter den rug en De Bom zijn ‘Daad’: het bleek een bevrijding. Ook voor Van Langendonck zou dit een terugreis beduiden naar het blijde leven. Uit October van dit jaar dagteekenen verscheiden zielsdroeve gedichten(7); hij weigert nog, drapeert zich hooghartig in zijn smart-gewaad. November echter brengt:

> 't Is me of ik uit een langen droom ontwaakte.
> Weer slaan mij vreugdevlammen in 't gelaat.

Volgen er nogmaals inzinkingen, schrijft hij twee jaar later in een Christussonnet:

> 'k Voel ze alverterend in mijn harte branden,
> de alliefde die geen schepsel uitsluit, géén,
> maar zie 't Heelal door u w e n blik alleen; -

toch spreekt hij in het sonnet ‘Zie eeuwig rustloos’ (1898) en in ‘God’ (1899), door de hartstochtelijke bewogenheid heen van de rhythmen dezer wijsgeerige belijdenissen, zijn vertrouwen uit in de menschheid en in zijn God, schepper van alle leven en beweging. Hij keert nogmaals tot de natuur terug (Brabant en Kempen), voelt zich één worden, vergroeien met haar (‘De Zon’, ‘Langs de Nethe’ 1897). Ook door hare schoonheid zal hij tot het hoogere gelangen, zingen zijn heerlijken korenzang:

> Het koren, Lief! Het koren! Laat ons gaan
> en in dien blonden vloed ons ziel herdoopen.

Tot een bepaalden persoon is het Lamartiniaansche liefdevers gericht: ‘Het Dal’. De liefde die hij wenscht is niet meer het onstuimig gevoel der jeugdjaren - noch 't vleeschelijke van ‘Circe’, noch 't pijnlijk-onbevredigende van de ideëele ‘Ultima Dona’:

> O laat mij knielen, laat mijn eeuwge ziel gelooven
> in de eeuwige goedheid die uit gansch uw wezen straalt;
> ... ...
> en wat mij verder lokke, en wat ik verder lijde,
> rein is dat lijden niet... - en Rust daalt over 't graf.

(7) Niet opgenomen in de 2e editie (Nederlandsche Bibliotheek, 1917.)

Rust, berusting: 't is de wijsheid van later jaren, die hem toelaten zal verzen te schrijven als 't boven aangehaalde korenlied en het wonderlijk ‘Woluwe-dal’. Alsmede de vervulling van zijn heiligsten wensch, 't eindelijk vinden van Beatrice:

> O gij, die 'k eindlijk mocht in de armen prangen,
> ..... die, naast mij,
> dees ziele mijn helpt redden uit den nood.
> (28 Juni 1902.)

Beatrice, zijn Schoonheidsideaal, mensch geworden ter blijvende bezitting! Geen zinsbegoocheling ditmaal, voorgoed wendde het lot.

> Geen daad, geen woord, hoe zonderling in schijn
> die ooit het wezen dezer liefde schendt;
> 't geloof, 't vertrouwen in heur godlijk-zijn
> blijve u en mij ondeelbaar ingeprent;
> geloof in mij, 'k vertrouw in u; mijn ziel
> vangt op, als godentaal, wat van uw lippen viel.
>
> * * *
>
> Genot bindt niet voor immer; lichaamspracht
> verdonkert staag voor eedler zieleglans;
> ... ...
> Uw zachte glorie glijdt om mij en windt
> mij in heur helder licht, - en lange nacht verzwindt.

Aldus 't verloop van Van Langendonck's bevindingen: op eigen, christelijk-getinte wijs; en geleid door den Eros dien Plato bedoelde, - band tusschen hemel en aarde, kracht die den mensch van de stof opheft naar het Goede, Ware, Schoone, naar de aanschouwing der ideeën en het opperste beginsel.

In ‘Het Woud’, 's dichters laatste omvangrijk stuk en dat tot zijn beste behoort, wordt de gedachte aan Beatrice weer opgevat. Zijn voelen en denken, zijn bespiegelingen zijn innig verweven met het verschijnsel van den zonsopgang in 't woud, den strijd tusschen klaarte en duisternis, zonlicht en nevel, om boomkruinen in den morgen. Harmonische versmelting op een hooger plan van zinnelijke beschouwing en de ervaring van heel een menschenleven, door den drang naar

Beatrice beheerscht. Beatrice; als weeke herinnering eerst, vaag verlangen, onbestendig van duur; dra wordt het bepaalder om 't wonder-gelijkend ‘nevelbeeld dat gloeide in rose straling’; dit verzwindt echter ook, na zielestrijd dien men slechts gissen kan ‘door 't mistdoek heen en 't menschelijk gelaat’. Angstig wachten, vertwijfeling: toch zegepraalt de zon en gloriet in het uchtendbosch. Zoo ook zegepraalt Eros: de vergankelijke Beatrice onsterfelijk geworden. Om haar stralend beeld valt nu het licht. Met klare, volle stem heft zij een jubelzang aan:

> Haar ziel, mijn ziel, met eeuwig-zoete klem,
> de ziel der dingen jubelde in die stem.
> En... wonderbare ontroering... met dit zingen
> geen vezel die niet trilde en medeging;
> mild kwam een weeldebronne in 't hart aan 't springen
> dat uitdruischte in dees zang en zegening...
> want 'k vond thans, 'k wist het, heil en vrede, en tevens
> den geest der wijsheid en den zin des levens.
> Nu ging door 't woud de koninklijke dag.
> Geen hoek, tot waar zijn klare tred niet drong.
> Geen bladje of 't woei, geen vogeltje of het zong.
> 't Roerde àl in schoonheid, wat ik hoorde en zag.
> Dat woud, dat beeld, die stem, die klaarte en vreê,
> 'k draag ze in herboren ziel voor de eeuwen mee.

Wie zulk een ‘toon van 't eeuwig lied heeft opgevangen’, is 't louter toeval dat hij gaarne zweeg? Arme Van Langendonck! Organist wiens ‘hart heeft 't schoonste lied verkropt, - en toch is 't leeg gezongen’. Vijftien jaar leefde nog zijn menschelijke gedaante onder ons.

* * *

Hiermede hoop ik te hebben aangetoond hoe de Eros-idee heensnoert door het kleine boekje, waarin zijn quantitatief-onaanzienlijk werk gebundeld ligt. Ik bedoelde slechts te doen erkennen hoe hierdoor deze simpele Vlaming en perfect sonnettenvijler zich, met de hem eigen bescheidenheid, bij gene grooten aansluit: Plato, Dante, Petrarca, Shelley.

JULIEN KUYPERS.

Het Liederboek van Petrus Snep

Het toeval heeft ons op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel enkele handschriften in de hand gespeeld, uit de XVIe en XVIIe eeuw, die in velerlei opzicht, het uitgeven overwaard zijn, maar waarom zich tot dusver haast niemand heeft bekreund.

Behalve onuitgegeven refereinen, spelen van sinne, esbatementen, tafelspelen, enz., die veel zouden bijdragen tot de eindelijke in-eere-herstelling der sedert Jonckbloet zoo verongelijkte rederijkers, zijn er bundels met liederen, spetterend van jongen levenslust, helder-frisch als lentemorgens, niet zelden doordrongen van gezonden, joligen humor, en haast altijd kleurig als de verbeelding zelf, waaruit ze zijn ontstaan. Wij bezitten daarvan een overvloedige gedrukte literatuur. Mone, Willems, Hoffmann von Fallersleben, de Coussemaeker, en. a. hebben ons ingeleid in de onuitgegeven bronnen, maar dat veld is lang nog niet afgegraasd.

Wij wilden hier de aandacht vestigen op een van die bundeltjes, dat geïnventariseerd is op de Koninklijke Bibliotheek onder nummer II. 127, en waar vele interessante stukjes in voorkomen.

Het is een papieren handschriftje van 86 bladen in perkamenten omslag, 10 cm. lang bij 7.5 cm. breed. Het geschrift is draadfijn, en vertoont haast geen verkortingen. De inkt die hier en daar verbleekt is, belemmert af en toe het lezen. Sommige bladen zijn zoo groezelig en beduimeld, dat men zich blind kijkt om den tekst te ontcijferen.

Het werd gekocht door de Koninklijke Bibliotheek in 1873, op de boekenveiling van Serrure[1] voor 6.75 fr. Het moet verschillende, althans twee eigenaars hebben gehad. Op de

(1) Zie: ‘Catologue de la bibliothèque de M.C.P. Serrure’. Brussel, 1872-1873. Dl. II, Nr 2858.

keerzijde van het eerste dekbordje lezen we: **het vermaert boecxken van nieuwe fransche sauskens 1415**, en daaronder, en eveneens op de binnenzijde van 't achterbord: **hoort toe aan Petrus Snep, dienaar der Eerw. PP. Capucienen tot Lier, 1777**.

De eerste nota heeft al weinig te beteekenen; schrift en taal kloppen niet met den datum, die denkelijk gefingeerd is. Zij kan geen verband hebben met den tekst, waarvan het oudste gedeelte niet hooger klimt dan de XVIIe eeuw, en geen 'fransche sauskens' bevat. Zij laat zich wellicht verklaren door de onderstelling, dat het omslag aan een anderen codex zou zijn ontnomen, om dan om dezen bundel te worden gelegd.

Petrus Snep kan noch de kopiist, noch de verzamelaar zijn van de liederen. De vergelijking van zijn geschrift met dat van het handschrift zelf, pleit dat beslist tegen.

Het manuscript werd door twee verschillende handen geschreven. Het eerste deel van fo 1 tot 73v behoort tot de eerste helft van de XVIIe eeuw; terwijl het overige enkel teruggaat tot de laatste helft. De jongere hand heeft op de kleine inhoudstafel, f. 85, waar de oudste liederen vermeld stonden, de titels der laatste stukken onderaan geschreven.

Er komen enkele gedichten in voor, waarin gezinspeeld wordt op den 'Capucienen staet'. Het handschrift kan wel van de eene monnikspij naar de andere verhuisd zijn. Het kleine handige formaat lijkt overigens geschikt voor het stiekem wegmoffelen in de diepte van den eenen of anderen zak.

Wat den inhoud betreft, op een paar uitzonderingen na, hebben we hier enkel te doen met volksliederen, zoo afwisselend van vorm als van inhoud en gehalte. Het is een allegaartje van berijmde geestelijke ontboezemingen, gore 'kluyten' in kramerslatijn, enkele minneklachten, dwaze potpourri's, oolijke glossenliederen en kruimige hekeldichten.

De gedichten die betrekking hebben op het kloosterleven, zijn niet altijd ingegeven door vrome ingetogenheid en berustende onderwerping. Het eerste gedicht getuigt evenwel van vurig mysticisme, en was er misschien op berekend om een valsch idee te geven van de volgende. Het begint:

> Waren al mijn leden tonghen
> die altijt al even seer

van de soete liefde songhen
die ik drocgh tot u o heer...

Maar weldra is het: den Capucienen staet... vol droeve pijn (fo 24) of: Helaes waer is mijn groene jeught (f. 65v). En dan wordt het een drenzerig geweeklaag van schrijnende onvoldaanheid, waarmee de poëzie soms niets gemeens heeft.

De eenvoudige kluchten zijn niet zelden vlot-levendig verteld in teekenachtigen volkstrant, maar ze zijn ons te... vet! Onze kiesche schroom is daar niet tegen bestand, of verlangt althans een behendiger gegazeerde inkleeding. Om de voorstelling waarschijnlijker te maken, wordt er hier en daar een plaatsnaam bij gehaald: zoo spelen zich sommige tooneeltjes af te Bergen, te Gent, te Brussel, te Poperinge, enz.

De Latijnsche liederen zijn dikwijls geestig en vermakelijk, maar de taal is opzettelijk en schromelijk geradbraakt.

[+] Erat quondam dies festus
Et vocatus ad comestus
Abbas prior et clerestus
Gum totus familia. [+]F. 26.

De beste en het meest talrijk zijn de hekeldichten. De voorliefde van den verzamelaar voor dit genre, laat zich verklaren door zijn doelloos verlangen, dat bevrediging zocht in het gispen van de handelwijze van anderen.

Een paar daarvan hebben we aangetroffen bij Willems(2), nl. 'S **werelds handel** en **edeldom**.

Uit de vergelijking blijkt dat Willems deze stukken uit een ander handschrift heeft opgediept, dat hij ongelukkig niet citeert.

Van **edeldom** geeft hij enkel vier sneden, terwijl dit gedicht volledig met zijn zes strophen in ons manuscript voorkomt. Wij laten het derhalve hierna volgen. De liederen díe aan beide codices gemeen zijn, zijn in den tijd die daartusschen ligt, door den volksmond zoo gewijzigd, dat een vergelijking ons te ver zou leiden, en aan het opgeven van varianten niet valt te denken.

Men verlieze daarbij niet uit het oog, dat die liederen eerst gezongen werden, en later werden te boek gesteld.

(2) J.F. Willems. 'Oude Vlaamsche Liederen', Gent, 1848, bl. 507 en 511.

De andere twee gedichtjes hebben we nergens aangetroffen. **Magriet ons maet** zou wel uit het Noorden kunnen aangewaaid zijn. Het is een schampere klacht over de baatzucht der jongelui die bij het huwelijk meer naar een ‘goy bors als een goy borst’ kijken. De taal is evenwel sierlijk en smijdig, en de gedachten zijn juist en pakkend veraanschouwelijkt. Nr 3 is een leugenlied. Men weet dat dit soort weinig beoefend werd in de Nederlanden en maar zelden den stempel draagt van kunstgevoel. Het oudste leugendicht gaat niet hooger terug dan de zeventiende eeuw, in welke periode men op dit genre al niet te erg scheen gesteld te zijn. Alhoewel we dit stuk niet te hoog mogen aanslaan, toch moet het succes hebben gehad in de gezelschapskringen, om het levendige danstempo, waar het volk veel mee opheeft.

Ten slotte worde hier nog bij gevoegd, dat zooals bij alle volksliederen, ook hier taal en inhoud dikwijls geofferd worden aan de eischen van de melodie. Vandaar de lapmiddeltjes, de zinlooze woorden, die bij het lezen vaak stuitend en storend zijn.

Den tekst, dien we nauwkeurig hebben overgeschreven, laten we hier ongewijzigd volgen, zonder willekeurige interpunctie, die overigens bij zoo'n eenvoudige stukjes niet onontbeerlijk is.

[Edeldom][3]

1.

[+] Peer Coeckoeck mynen neef en ick
wy spraecken lest met scelen piek [+F. 38]
en scelen piek die sprack aen my
en seyd ick ben soo goet als gy
ick sey gy guyt gy lieghter aen
ick sau u voor u backhuys slaen
saut gy misprysen dat edel huys
van my en ioneker tylenbuys.

2.

Ick en myn auders alle gaer
syn edel over duysendt[4] iaer
eer io in een koe verscheen
eer daphnis in een boom verdween

(3) Titel van Willems, loc. cit.
(4) hs: tienduysendt.

eer phebus naer diana liep
appollo naer de nimphen riep
ick had den edeldom int cas(5)
eer boreas geboren was.

3.

+ Eer venus aen vulcaen den smedt
syn hooft vol horens had gesedt +F. 38.
eer mars geraeckte aen de lans
mijn auders waeren edelmans
wy comen van dat audt geslacht
van Sebol die heeft voort gebracht
kaiotes en kayotes kint
ian wuyten die pagadder wint

4.

pagadder(6) met syn dapper poort(7)
broght kleuten uyt vrau lamgat voort
en kleuten wierp simpliciaen
daer seppen seyd' heer vader aen
den grooten seppen sonder ergh
trauwt met me vrauw van keyenbergh
van wien dat Snul en klutsen steyn
en moesolfs van gecomen syn

5.

+ Heer moesolf van geslachten groot
trauwt lys de dochter van malloot +F. 39.
van wie den fluxten fesel quamp
die titans saet in echten namp(8)
dit syn myn auders alle by
spreekt nu hondts vot wat seggde gy
daer stont hy stom en vreesden clop
ia speelden met syn lappen op(9)

6.

tis waer gelyck ick heb gesyt
ick ben van groote quallityt

(5) lichaam, vgl. een stuk in zijn kas hebben (Cornelissen, Antw. Idiot. II, 624).
(6) Antwerpsch scheldwoord, cf. noot van Willems, loc. cit.
(7) Aars. Kil. (vetus Fland.) anus, cunnus.
(8) Willems heeft: Cithaens. De beteekenis is: die huwde met een afstammeling van een genaamden Titan.
(9) Maakte zich gauw uit de voeten.

want al de wyshyt van het landt
logeert alleen in myn verstant
ick sceyn te bersten als ick nies
ia sotte wys is mijn devies
want groote wyshyt is vandoen
om sot te syn met goet fatsoen.

FINIS.

II.

1.

+ Magriet ons maet[10].
De ieught die hedens daeghs nu leeft +F. 22v.
Als sy haer tot de trau begheeft
en siet nae rimpel;
noch naer scramminkel
Als maer de beurs geen rimpel heeft

2.

Twee herten waeren eens de trauw
maer t zyn twee volle borsen nauw
men siet naert geileken
en niet naert velleken
men siet nu naer een rycke vrauw

3.

Men siet nu dat de deught meer dorst
naer een goy bors als een goy borst
t zyn gulde tyden
t gaut sietmen vryden
de jeught die hauwt en traut met gaut

4.

+ Groot goet maeckt slechte quidams
den aermen is een slechten bloedt +F. 23.
de groote ionckers
en groote pronckers
zyn van de myskens meest gegroet

(10) Alhoewel dit vs. in het hs. bij den tekst behoort, mag het niet bij de eerste strophe gedacht worden. Werd het bedoeld als titel, of als zangwijze?

5.

Maer die een dant trauwt om haer landt
verliest het landt en hauwt de dant[11]
en die een veintien
trauwt om syn reintien
verliest de rent en hauwt den vent

6.

Daerom hau ick meer van de deught
de deught ist die het hert verheught
het geld baert suchten
de deught genuchten
een goede vrau is al myn vreught

7.

Ick ben veel liever tot droogh broodt
als tot vet calf met haet genoodt
k'en hem gheen gadingh
+ nog geen beladingh[12]
Groot goet maeckt somtyts grooten noot. +F.23v.

8.

Al heeft myn lief gheen machtigh goet
ick bleyf al even wel gemoet
want t'samen winnen
maeckt bleyde sinnen
te samen winnen is soo soet.

III.

1.

+ Hoort lieve vrienden
k'sal u seggen dat[13] ick weet +F. 47v.
wilt gy groote leugens vinden
k'hebber hier ghenoegh gereet
lest ter wylent dat ick sliep
docht my dat my iemant riep
ick moest naer de keuken comen
daer ick haestigh henen liep.

(11) cf. het spreekwoord: ‘die de dante trouwt om de wante, verliest de wante en houdt de dante’ (Harrebomée I, 121).
(12) Deze twee verzen slaan op vers 33.
(13) wat.

2.

k'liep sonder beyden
naer de keuken ick alleen
daer vont ick van alle seyden
potten pannen op de been
die my heeten willecom
danst met ons een rontendom
want wy moeten ons verblyden
onsen koek is bruydegom.

3.

Een aude panne
sat met eenen crommen steel
op scappray en riep sa mannen
danst eens fraykens op myn veel
[+] ioncker sautvat stonter by
rooster graef op dander sey
en sy dansten dat sy sweeten
alle dry op een scarmey(14)

[+]F. 48.

4.

Daer was een becken
met een eyseren coffoir
dese wilden sonder gecken
my te saemen dansen voor
maer de ander riepen kom
laet ons springen ront en dom
spelien speelt een vrolyck lieken
onsen koek is bruydegom.

5.

Doen quamp den esel
met die schotels altemael
licht vyt synen hoeck geresen
tot int midden van de sael
daer een eydel boter vat
boven op de scauders sat
en daer drayden voor een vendel
het vel van een doode kat

(14) schalmei.

6.

+ Twee aerde stoopen
met een teel en een plateel +F. 48v.
quamen naer den dans geloopen
met vier tempsten half en heel
seven potten groot en cleyn
en het vispaen moester syn ketels,
lepels, treiters, decksels
olie potten smaut asyn

7.

T'creegh al gevoelen
door de soete melodey
roosters tanghen scuppen stoelen
sprongen al te mael met my
want den stamper en mortier
maecken vrolyck tierelier
en het rammelen der halen(15)
was een aengenaem getier

8.

Maer soo de speten
hadden desen toon gehoort
hebbent meulens laeten weten
om te comen in accoort
het scermes sloegh den kermes slagh
op het bert dat onder lagh
raspers aekers(16) en brant eysers
cabriolen dat ment sach

9.

+ Den mostaert meulen
drayden op een niuw mannier +F. 49.
eenen corf gevult met colen
drayden rontendom het vier
het wafel eyser hadde de lat
met de sommel(17) aen gevat

(15) hangel, in den schoorsteen boven den haard, waar de ketels aan gehangen worden. (Cornelissen, II, 533).
(16) Koperen emmer, waar men de koeien in melkt. (Cornelissen, I, 153.)
(17) Aarden pot met twee ooren (Lier). (Cornelissen, III, 1148). Vs. 69-70 wordt zoo verstaan: het wafel eyser hadde (met) de lat... de sommel aen gevat.

en dat draeyden voor den bessem
die lanck steel geheeten had

10.

Veel solfer stecken
met de vier lay[18] en de lamp
sprongen alsoo fray als slecken
tot dat daer den blaesbalch quamp
met den wayer in de handt
songh een voisken heel plaisant
dat de braet en toerte panne
dansten voor ons den courant[19]

11.

Het peperdoesken
suyker ende mostaert pot
songhen t'saemen een niuw voesken
van een eydel scotel vod
maer het mes en candelaer
met de hangers altemaal
met den kerfback kerse snutters
schreuwden sekers wonderbaer

12.

[+] Van al dat ghetiere
als een iegelyck soo riep [+]F. 49v.
en vernamp ick niet een siere
wat ick soetiens lach en sliep
daerom ick en weet niet hoe
ken was van den dans niet moe
daer en was oock gheen peryckel
want ick sliep met d'oogen toe.

Dr. FRED. LYNA.

(18) lay - lade, vier lay = lucifersdoos.
(19) Verouderde Fransche loopdans.

Muzikale Silhouetten

Camille Saint-Saëns (1835-1921)

Deze toondichter heeft zijn levenswerk blijven voortzetten in een zelfden geest en met dezelfde onveranderlijke, nooit falende meesterschap, nadat de evolutie der Muziek reeds een kwart-eeuw andere banen opgegaan was dan die welke hij bewandelde. Tot het einde van zijn leven heeft hij gewerkt met rustige zekerheid en in de vaste overtuiging van zijn eigen superioriteit ten opzichte van de meesten zijner muzikale tijdgenooten.

Omstreeks 1890 was César Franck's roem aan 't stijgen gegaan; ook aan de werken zijner leerlingen en volgelingen werd met den dag al meer en meer aandacht geschonken. Op dramatisch gebied mocht het Saint-Saëns niet gelukken de gunst van het groote publiek te verwerven: buiten ‘Samson et Dalila’ bleef geen zijner opera's op het repertorium; de grootste successen op het tooneel der veertig laatste jaren heeft hij zien behalen door auteurs, waaronder velen beslist zijne minderen kunnen genoemd worden. En toen de belangstelling van het muziekminnend publiek ten slotte ook nog in beslag genomen werd, eerst door de zg. impressionisten en dan door een aanzienlijke groep jonge kunstenaars die voeling hielden met de modernistische strekkingen in het buitenland, - toen heeft de oude, maar nog steeds scheppingslustige Meester meer dan eens moeten hooren dat hij, de ‘reactionnair’, zijnen tijd reeds lang overleefde en van de eischen van dézen tijd geen begrip meer had.

Zijne populariteit leed onder al die omstandigheden en zoo kwam het dat Saint-Saëns' dood niet gevoeld werd als een onherstelbaar verlies voor de Kunst.

Wie nu de waarde wil bepalen van Saint-Saëns' muzikale productie en de plaats aanduiden, welke haar van rechtswege

toekomt in de geschiedenis, toetse innerlijk wezen en gehalte dezer muziek niet aan die van eenig werk der jongere, inzonderheid Fransche componisten van de laatste jaren; want hier staan aesthetische opvattingen tegenover elkaar, waaraan geen zelfde maatstaf kan gelegd worden. Saint-Saëns' levenswerk vormt een in zich zelf afgesloten geheel; het werd verwezenlijkt door een kunstenaar die de verschillende, fel bewogen en tegenstrijdige stroomingen in het geestesleven van zijnen tijd geobserveerd, maar niet combattief meegemaakt heeft. Zijne belangstelling in de meeste zg. ‘muzikale modernismen’ van nog tamelijk recenten datum was die van iemand met een zeer scherp, koel en goed ontwikkeld verstand en met een kunstenaarsideaal, dat nu eenmaal zoo vast stond, dat geen nieuwe normen van schoonheid het geloof in het immanente van dit ideaal zouden hebben kunnen aan 't wankelen brengen; - en dát had hij dan toch alvast gemeen met zijn grooten tijdgenoot César Franck, hoe hemelsbreed hun respectieve gewrochten ook verschillen mogen.

Daarbij bezat Saint-Saëns een flinke dosis humor en een spotlust, die maar op een gelegenheid wachtten om tot uiting te komen. En in zijn lang, tamelijk mondain en druk leven hebben die gelegenheden niet ontbroken; hij hoefde ze waarachtig niet te zoeken of uit te lokken, zooals wel eens verteld werd. Bij dieper inzicht in het ware wezen van dezen kunstenaar komt men trouwens tot de conclusie, dat vele - ik zeg niet alle - van Saint-Saëns' sarcastische gezegden als gewone ‘boutades’ op te vatten zijn en niet als evenzoovele uitdrukkingen van spijt en verbittering om onvoldoende erkenning van zijn ware grootheid of van zijn juiste beteekenis als kunstenaar.

Als eerste, duidelijk waarneembaar aanhechtingspunt in Saint-Saëns' werk valt te noemen de programma-muziek van Liszt. De kennismaking met dezen even invloedrijken als intelligenten en ontwikkelden ‘professeur d'énergie’ heeft aanzienlijke gevolgen gehad, wat betreft Saint-Saëns' verderen ontwikkelingsgang. Het is genoegzaam bekend dat Liszt's belofte ‘Samson et Dalila’ te zullen doen opvoeren, Saint-Saëns den noodigen moed gaf om dit werk - dat tevens een zijner voornaamste en allermooiste is - te voltooien.

Zijn belofte getrouw, heeft Liszt deze opera in 1877 te Weimar doen creëeren. En hij dirigeerde ze zelf.

Uit technisch-muzikaal oogpunt beschouwd, is Liszt's invloed op het werk van dezen Franschen toondichter ook wel de best waarneembare; deze invloed is duidelijker en directer dan die van Berlioz of Wagner, al zijn daarvan eveneens sporen aan te wijzen. Maar nu weze dadelijk gezegd dat de aangeboren originaliteit van Saint-Saëns - laat ze niet zoo scherp afgeteekend staan als die van een Bizet bijvoorbeeld - toch nooit of nimmer, zelfs niet in zijn jeugdwerken, door het, den toondichter eigen, gemakkelijk aanpassingsvermogen geschaad zou geworden zijn. Ondanks zijn ongelooflijk uitgebreide muzikale belezenheid, ondanks zijn fenomenaal geheugen, kan men niet zeggen dat Saint-Saëns ooit een bladzijde geschreven heeft, welke niet de voornaamste eigenschappen zijner artistieke persoonlijkheid vertoont. Zijn minste schepping bezit zooniet altijd persoonlijken stijl, dan toch steeds persoonlijk cachet.

De meest typische kenmerken van den Latijnschen geest vinden in Saint-Saëns' levenswerk hun zooveelste bevestiging. Zijne werken zijn gemakkelijk geconcipieerd en niet minder gemakkelijk uitgevoerd; nooit plomp of verward, goed over-zichtelijk in opzet en doorvoering, en, daar de auteur blijkelijk steeds den finalen indruk in 't oog hield, van een bewonderenswaardige economie in het gebruik der middelen.

Tegenover al die mooie kwaliteiten weze nu ook als mindere gesteld: een soms wel zonderlinge gereserveerdheid in gevoelsexpansie, noodzakelijk gevolg eener conformatie van geest welke steeds het plus minus van alle affect wikt en weegt. Verstandelijkheid staat niet zelden den musicus in den weg. Een onderwerp neemt hem niet mee: hij beheerscht het. Een dergelijke geest zal er niet aan denken de muziek als middel te gebruiken om wijsgeerige stelsels te belichten. Daarvoor bestaat het woord en desnoods zal hij bewijzen dat het woord hier van toereikende kracht is. In zijn helderen geest brandde de vlam der veelvoudige gedachte, maar ze ontstak in zijn ziel niet de koortsige onrust van den uiterstgevoeligen kunstenaar, die in de engste voeling wil leven met zijnen tijd.

Saint-Saëns' gevoel ontsnapt nergens aan het strenge toe-

zicht van zijn uiterst waakzaam intellect. En dat geeft aan zijne werken in 't algemeen het sobere, soms op het afgetrokkene af, het symmetrische, het kalm afgemetene, gevolg eener welgeordende, willekeurig begrensde fantazie, de welberekende bekoring, eigen ook aan Rameau's opera's en aan Lenôtre's tuinarchitectuur.

Treffender verwantschap nog is die, welke aan te toonen ware tusschen Saint-Saëns en den eens zoo zeer omstreden Ingres. Niet de Ingres als Napoleon-schilder, laboreerend aan het onverkwikkelijk, onpersoonlijk-formeel en versteend academisme van zijn leermeester David - leverancier van ‘sculpture coloriée’, zooals Balzac zegde, - maar de Ingres van ‘La Source’ en van de Homeros-apotheose, de door de bevrijdende macht van gelouterde, ultra-verfijnde Renaissancekunst tot bewustzijn van eigen kracht gekomen kunstenaar, wiens oog eerst en vooral vormschoonheid zal zoeken en die rijkdom van kleur zal betrachten als waardevol, maar bijkomstig middel, nooit als doel.

Men noemde Saint-Saëns een klassieker en zijne opera ‘Samson et Dalila’ b.v. een klassiek gewrocht. En niet ten onrechte. Laat dit werk niet vrij zijn van inzinkingen - en ze zijn waarachtig niet menigvuldig of van erg storenden aard - dan blijft het toch ongetwijfeld een der zeldzame muzikale drama's, wrelke door stijleenheid en nobele grootschheid Glück's tragoediën nabij komen.

Hier is wel degelijk een artistiek geheel, dragend den stempel van eenvoud en adel, eene omdichting van diep-menschelijke gevoelens, waarvan elk nieuw geslacht telkens weer de blijde genieting zal ondervinden, dankbaar erkennend samenstelling - in - schoonheid van wezenlijk onsterfelijke, eeuwig keerende levensbeelden en -verhoudingen.

Een voorbeeld van klassieken opbouw, direct te plaatsen naast Haendel's majestueuze toonarchitectoniek, is wel de finale van den laatsten akt: ‘Gloire a Dagon’. Langzaam opwervelende extaze van in fanatisme bevangen volksziel. Zie hoe de muziek zich hier van hechte steunpunten bemeestert - tonica en vijfde trap lijken wel de zuilen van het tempelgewelf - en hoe de canonvorm er in slaagt de gemoederen in beweging te brengen.

Een ander voorbeeld. Samson opgesloten in den molen. 't Is

een hoogtepunt in Saint-Saëns' kunst. Misschien het hoogste. Een poëma van smart en berouw. Een enkele hobo geeft lucht aan een vertwijfeling, die geen uitkomst meer vermoeden durft, aan een vernedering, zonder de minste hoop op verlossing, terwijl daarbuiten gansch een volk, in slavernij gedompeld, bang en schuw zijn onnoemelijk leed uitweent.

Van een niet minder opmerkenswaardige, in dezen tijd helaas al te weinig nagestreefde economie in het gebruik der middelen, getuigt Dalila's aria aan het einde van den eersten akt. Een toonbeeld van orkestrale meesterschap. ‘En vain je suis belle...’ De muziek groeit, zwelt en stijgt tot glorieuze ontplooiing van haar weelderig wezen. Donker-roode bloemen van hartstocht en begeerte. Een waardige tegenhanger van het duo uit den tweeden akt. Maar daarover heeft de heele muzikale wereld met bewondering gesproken; onnoodig er bij te verwijlen.

Is dus Saint-Saëns' muziek in 't algemeen ‘klassiek’ te noemen, dan weze daaruit vooral niet besloten dat een zeker eclectisme van karakter haar voornaamste kenmerk zou zijn. Deze muziek is integendeel even ras-echt Fransch als een comedie van Molière, even als deze - onverschillig den oorsprong of den aard van het behandeld onderwerp - naar opvatting en verwerking onmiskenbaar staande in het teeken van Descartes' methodischen geest.

Het is zeker geen kunst die stormerderhand alle gemoederen verovert. Tientallen van jaren heeft het geduurd vooraleer zelfs de besten onder de critici gingen beseffen wat de Fransche muziek aan dezen toondichter had. Zijne werkzaamheid - even ongewoon gemakkelijk als regelmatig -, zijne onverschilligheid voor alle meeningen aangaande zijne werken, de zeldzame ontwikkeling van zijnen geest, die hem toeliet ook buiten de grenzen van het muzikaal terrein zich gunstig te doen opmerken, zijn, zoo gereedelijk, maar ten onrechte, voor hooghartigheid versleten dunk van de persoonlijke vrijheid, die hem elke ‘coterie’ deed schuwen; dit alles was niet van aard om iedereen direct toe te laten zich een juist en af doend oordeel te vormen omtrent 's mans waarde als scheppend kunstenaar. Er zijn dan ook schromelijke vergissingen desaangaande gemaakt. De fijnzinnige Debussy karakteriseerde eens Saint-Saëns als ‘l'homme au monde qui

connut le mieux la musique’. Een neutrale meening, eigenlijk. Maar ik geloof niet dat hij onvoorwaardelijk het standpunt zou gedeeld hebben van hen, die op zeker oogenblik in Saint-Saëns, een Franschen Mendelssohn gingen erkennen. Alsof tusschen dezes gemetronomiseerde tranerigheid en Saint-Saëns' zwaarmoedige stemmingen niet heel de breedte der Middellandsche zee lag! Alsof een zelfde voorliefde voor vormgaafheid per se ook verdere affiniteiten van gevoel en van karakter insluit! Saint-Saëns' kunst staat niet dichter bij Mendelssohn's koud formalisme dan bij Berlioz' revolutionair romantisme of Wagner's erotisch getinte mystiek. Zij is gewoon een revanche van den echt-Fransch-klassieken geest op het zeer gediversifieerde en bijgevolg soms erg onvaste wezen der moderne sensibiliteit. Door de macht van overlevering wil deze kunst reiken ver over de speciale opvattingen van éénen tijd: zij wil geen steun vinden in het bizondere wezen van eigen tijd, maar, aansluitend aan levendverleden, op een gelijk plan de toekomst te gemoet gaan. Zij betracht hoogste waarden. En waar ze deze niet geniaal-intuitief bereiken kan, daar staan al de wondere gaven van een fijnzinnig talent haar ten dienste.

JULIUS VAN ETSEN

Oudheidkundige Kroniek

II. - Toet-Ankh-Amen.

Een der voornaamste gedachten waarop de XIXe eeuw heeft gedreven is voorzeker het geloof in den algemeenen vooruitgang geweest. Geboren uit het optimisme der XVIIIe eeuwsche pioniers der Wetenschap, dat een wijsgeer als Leibnitz deed spreken van onze wereld als ‘le meilleur des mondes possibles’, heeft het zich ontwikkeld tot een nieuwsoortig credo - een valsch credo naar ons bescheiden oordeel - dat de evolutie-leer en vooral de verbazingwekkende stoom- en electriciteitstechniek onzer dagen hebben helpen verspreiden. Dat de evolutie-leer daartoe heeft bijgedragen is grootendeels te wijten aan het Positivisme van Comte, nog versterkt door de Evolutiewijsbegeerte van Spencer, dat in de drie ‘stadiën’: de theologische, de metaphysische en de positivistische een gradatie zag die geleidelijk en als het ware onvermijdelijk - fataal - tot den heilstaat moest voeren. Waarin wij onmogelijk kunnen deelen is het geloof in het fatale van dien vooruitgang, dat ons tot nog toe nooit gebleken is noch uit de geschiedenis, noch uit de gewone ondervinding der menschen. Trouwens, een meer nuchtere kijk op 's werelds verloop moet ons de evolutie eenvoudig doen opvatten als een aanpassingsproces, dat niet noodzakelijkerwijze een kosmische vooruitgang hoeft te beteekenen. Deze opvatting moet ons billijker en ten slotte rechtvaardiger maken jegens de oude cultuur-volkeren, waarvan de kennis, dank zij het sys-tematisch oudheidkundig onderzoek, met den dag is gaan aangroeien.

Wij zijn er thans ver van af b.v. de Egyptische cultuur nog te beschouwen als een soort van minderwaardige voorbereiding tot de Helleensche. De Egyptische levensopvatting, evengoed als de Helleensche, als de Joodsche, als de Latijn-

sche, als de Romaansche, als de Gothische, heeft een waarde op zich zelf, waarvan we de hoogten en de laagten, de deugden en de gebreken trachten te bepalen en bij voldoende bekendheid zullen weten te rangschikken in rhythmen en wetten, zooals Prof. W. Deonna er ons een voorproefje heeft van willen geven[1].

De vooruitgang heeft hier al weinig mee te maken; hij is, als het 'schoone', een waarde-begrip afhankelijk van het geestelijk standpunt, waarop de beschouwer zich plaatst. Een Christen kan spreken van vooruitgang in de Gods-idee, wanneer het monotheïstische inzicht het polytheïstische vervangt, maar een heiden of een atheïst?

De geleerden hebben dus te recht een zelfbeschikkingsrecht, steunende op de moderne verdraagzaamheid en wetenschappelijke onpartijdigheid, opgevorderd voor de verdwenen cultuur-volkeren, die zich niet meer kunnen verdedigen en nog slechts tot ons, levenden, kunnen spreken door wat hun genie aan geschreven of bewerkte gedenkteekenen op of onder den aardbodem heeft nagelaten. Bestaat de beschaafde menschheid ten andere niet uit meer dooden dan levenden? Aan ons, die in de hedendaagsche gangbare zedeleer niet gedoogen dat een individu uit de gemeenschap, hoe nederig of onbeholpen ook, slechts een voorwerp zij van een ander, machtiger individu, ook rechtvaardig te zijn tegenover de antieke volkeren - die voorwerpen van studie - die eens, al is het op een zeer verschillende wijze en met zeer verschillende middelen, een toppunt hebben bereikt van menschelijke beschaving, al moge dit naar onze niet - van - vooroordeelen - vrij - te - pleiten schatting minder verheven zijn dan de hemeltartende hoogten van Hellas of van het Christendom.

Een eeresaluut vooreerst aan de archaeologen 'met de spade'!

Aan hen danken wij vooral het nieuwere inzicht in deze materie. Met de ontdekkingsreizigers zijn zij. de 'helden' der oudheidkunde, een benaming die men niet believe enkel in figuurlijke beteekenis op te vatten. Namen van mannen als Heinrich Schliemann, Charles Thomas Newton, Willem Dörp-

(1) Zie mijn Oudheidkundige Kroniek in Nr 4, Jaargang XI, bl. 363, over werken en inzichten van Prof. W. Deonna betreffende de oudheidkunde.

feld, Flinders Petrie, Alexander Conze, de Morgan, Borchhardt, Pottier, Reinach, Arthur Evans, Koldewey, Maspéro, schitteren aan het firmament der ‘practische’ archaeologie der laatste veertig jaren als sterren van eerste grootte.

Wat ons telkens treft in hunne werken - vaak pretentieloze rapporten, bedolven in geleerden-tijdschriften of jaarboeken - is hunne bewonderenswaardige veelzijdige wetenschappelijke kennis (men beseffe het onderscheid tusschen een geleerde met een paar boeken onder een tent en een kamergeleerde te midden eener welvoorziene bibliotheek), maar ook hun moreel hoog-staan, de kleine en groote deugden, waaruit hun persoonlijkheid als mensch-in-'t-volle-levenswerk zijn samengeweven.

Men sla even het laatste hoofdstuk op van den voortreffelijken ingenieur-Egyptoloog Flinders Petrie: ‘Methods and Aims in Archaeology’, betiteld: Ethics of Archaeology, en men leze even na wat een ‘meester met de spade’ van zijne discipelen op zedelijk gebied verlangt: moed, geduld, doorzettingsvermogen, belangloosheid en zoo meer, maar bovenal be-scheidenheid en nederigheid, kortom het zedelijk programma van een apostolaat!

Er is zeker, in de tweede helft der XIXe eeuw, nergens zooveel gegraven geworden, behalve misschien in Italië en in Griekenland, als in het geheimzinnig land der Pharao's.

Niet steeds gebeurde er het graven met het verheven doel van een Mariette of een Flinders Petrie. Duizenden ‘schat-gravers’, niettegenstaande de aangroeiende waakzaamheid van den Staat, lieten niet na den dankbaren bodem van het oude Egypte te doorwoelen op goed geluk af, aangelokt door de rijke, in grof geld omzetbare vondsten van enkele gelukkigen in 't roof vak. Reeds in de oudheid schijnt het een winstgevend baantje geweest te zijn en we bezitten in de Oud-Egyptische literatuur papyri (o.a. Papyrus Abbott, 19e dyn.), die getuigen dat het schenden van Egyptische begraafplaatsen, ook koningsgraven, niet van gisteren is. Het behoort tot de moeilijkste problemen der oudheidkunde zulke gestolen voorwerpen te identificeeren, laat staan te localiseeren wegens het ontbreken van aanknoopingspunten als plaats, ligging, omgeving en dergelijke, en de merkwaardigste stukken onder hen, waartoe vooral de beelden behooren, hebben daarenbo-

ven door den inlandschen sluikhandel allerlei verminkingen ondergaan, zonder te gewagen van dezulke - b.v. het afslaan van neus of kin om de ‘ziel’ te dooden - die te wijten zijn aan het bijgeloof der fellah's. De kunst in 't algemeen en de oudheidkundige wetenschap in 't bijzonder heeft zich dus weinig te beloven gehad van de ongevraagde en baatzuchtige hulp der inlandsche, soms ook buitenlandsche, schatgravers en avonturiers, al gebeurt het natuurlijk wel dat werkelijke geleerden door een gelukkig treffen met te koop aangeboden voorwerpen op het spoor van belangrijke ontdekkingen worden gebracht. Dit is echter niet het geval geweest, de legende en de film-librettisten ten spijt, met de ontdekking van het graf van Toetankhamen, waarvan er dit jaar - en vermoedelijk in de volgende jaren - zooveel spraak is geweest en nog zal zijn in de wereldpers(1) en waarover we het in deze kroniek zouden hebben.

* * *

Een woord over de ontdekkers: Lord Carnarvon en Howard Carter.

Lord Carnarvon, de sinds de ontdekking zoo ongelukkig om het leven gekomen oudheidkundige (bloedvergiftiging ontstaan door den beet van een insect, maar door de hyper-moderne bijgeloovigheid van Angel-Saksische dames van Oude en Nieuwe Wereld in verband gesteld met een posthume wraak van Toetankhamen), was sedert jaren de Maecenas der meest hopelooze Egyptologische graaf-campagnes. Het schijnt dat hij hiervoor zijn persoonlijk fortuin in gevaar heeft gebracht; een idealist dus op z'n Engelsch, van dat soort dat in de Engelsche tijdschriften zoo gaarne overdreven theoriseert, maar de uitvoering, de daad soms aan de gewetenlooze ‘practical men’ overlaat, (vaak tot groote schade van den Engelschen

(1) Laatste bericht over 't graf van Toetankhamen in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ van Zaterdag 22 September 1923, Avondblad D:
‘In een lezing over de ontdekkingen in de graftombe van Toet-ank-Amen heeft Ronald R. Howard Carter, die bij deze ontdekking samenwerkte met thans wijlen Lord Carnarvon, gezegd, dat de taak in den a.s. winter het aftakelen zal zijn van de grafplaats zelf en het onderzoek van de koninklijke mummie in de sarkofaag, waarna men, zoodra aldus aan de eischen der wetenschap zal zijn voldaan, verder alles met rust zou laten. Een verder onderzoek der schatten zou nog een of twee jaar in beslag nemen.’

naam in het buitenland); bovendien een geleerde en een sport-lievende gentleman naar het hart van Flinders Petrie.

Howard Carter, de eigenlijke ontdekker, is de type van den achaeoloog ‘met de spade’. Algemeen inspecteur van oudheden in Egypte - onze West-Europeesche cultuur-landen houden er een klein leger in Egyptischen dienst op na - is hij verschillende malen in dienst getreden van rijke particulieren ‘interested in Egyptology’, o.a. van den Amerikaan Theodore M. Davis, ‘a very charming gentleman, who, in his old age, used to spend his winters on a dahabiyeh at Luxor, and there became interested in Egyptology’ (Arthur Weigail, late Inspector-general of Antiquities, Egyptian Govemement). - Davis heeft in de ontdekkingen van de laatste jaren, van 1902 ongeveer af, een bijzonder gelukkige hand gehad, grootendeels te danken aan de practische archaeologen, die hem met raad en daad hebben geholpen: Quibell, Edward Ayrton, Harold Jones, Burton, Weigall en Howard Carter. Vooral in de wereldberoemde vallei der Koningen te Thebe hebben ze zich onderscheiden.

De Necropolis van de oude Reuzenstad strekt zich, als alle Egyptische docdensteden overigens, langs den westkant van den Nijl uit over een lengte van ongeveer 7 a 8 kilometer bij een breedte van 2 kilometer, omdat de oude Egyptenaren zich het Rijk der Dooden in het Westen dachten.

Scherper tegenstelling tusschen die verlaten doodenvallei en de vruchtbare strook Nijlgrond kan men zich nauwelijks denken. Eenzelfde helder-blauwe Zuiderhemel koepelt over beide, eenzelfde ongenadige zomer-zon straalt er over heen, rijpend en verschroeiend tevens, een visioen van wuivende palmboomen naast naakt-witbeplekte kalkrotsen, voor 't overige een kontrast als tusschen Dood en Leven!

Het meest bekende gedeelte van de Thebaansche Necropolis is de moeilijk bereikbare, in het Zuid-Westen gelegen ‘Biban el Molouk’ (Arab.), de Vallei der Koningen, het uitverkoren jachtterrein van vroegere en moderne schatgravers.

Hier rusten of hebben gerust de glorierijke en de glorielooze pharao's van het Nieuwe Rijk te midden hunner vermeende fabelachtige schatten. Het is een nogal verspreide vergissing te meenen dat alle pharao's in pyramiden begraven werden. Dit was wel vrij algemeen het geval in het Oude Rijk

(± 5000-3000), in het bijzonder in de buurt van de hoofdstad van Beneden-Egypte, Memphis. Daar bevinden zich nog, te Gizeh, de grootste pyramiden van de IVe dynastie, die van Cheops, Chepren en Mycerinos (meest bekend onder1 die namen, die Grieksch zijn en niet Egyptisch). Zelfs toen was de pyramide niet zoo algemeen, ten bewijze het groote aantal ‘mastaba's’ (Arab.), d.z. naar den vorm laag afgeknotte pyramiden, eigenlijk banken naar het Arabisch woord, welke tal van pharao's, om niet bekende redenen, voor hun ‘eeuwige’ rustplaatsen verkozen.

De gewoonte de grafkamer in de rots zelf te laten uithouwen klimt trouwens tot het Oude Rijk op. We bezitten er een klassiek voorbeeld van in het door de fotografie verspreide rotsgraf van Khnoemhotep te Beni-Hassan, datgene namelijk waarvan de ingang der kapel met zoogenaamde ‘protodorische’ zuilen is voorzien.

Het ‘speos’-graf (voor meerdere personen ook ‘syringe’ genoemd) werd algemeen in het Nieuwe Rijk (van ± 1500 voor Chr. af), wellicht om een economische reden - het was inderdaad goedkooper wat ligging en materiaal betrof, daar het buiten het bereik van Nijlwater en woestijnzand lag - al mag men vermoeden dat de godsdienstige reden hier ook wel, als overal elders in Oud-Egypte, een rol zal gespeeld hebben. Wat was steviger en eeuwiger dan de bergmuren, door de Natuur zelf opgebouwd? Dit vermengen van idealistischen en practischen zin bij de Oude Egyptenaren - met een voorliefde voor het practische - moet ons niet verwonderen; steeds vinden we dien karaktertrek, ook in hun kunst, terug: waar tijdens het Nieuwe Rijk de kilometer-lange tooneelen in half-verheven beeldhouwwerk blijkbaar te duur geworden zijn, zelfs voor koninklijke beurzen, worden zij eenvoudig vervangen door goedkooper, maar minder duurzaam, schilderwerk en dit is de verklaring waarom Oud - Egyptisch schilderwerk meestal van jongeren datum is en zeldzamer alleen, omdat het niet als het bas-relief even goed weerstand heeft kunnen bieden aan de alles vernielende hand van het Weer en den Tijd.

Het graf van Toetankhamen (± 1350, jaar van zijn dood) is een ‘speos’-graf der 18e dynastie en in niets hoofdzakelijks verschillend van de rots-graven der pharao's zijner eeuw. Het

bestaat uit een reeks kamers, in neerwaartsche richting loopende, onderling verbonden door galerijen of trappen. De richting overigens schijnt niet bepaald in verband te staan met den godsdienst, want men heeft opgemerkt dat de richting over 't algemeen bepaald wordt door de kwaliteit van de kalkrots, waarin de ervaren Egyptische steenhouwers de kamers uit te kappen kregen.

Men dacht vroeger ook wel eens bij voorkomende zig-zag-richtingen aan een doolhof-systeem om de eventuëele grafschenders op een dwaalspoor te leiden; een feit is het, dat graven uit lateren tijd soms een vernuftig-uitgedachte instorting-dispositief bevatten, dat aan menig onvoorzichtig inbreker zooniet het leven, dan toch het gevaar en de moeite om rijken buit machtig te worden, heeft gekost.

Een verschil nochtans met de graven der pharao's der 19e en 20e dynastieën is dat de ingangen der koningsgraven der 18e dynastie weinig zichtbaar zijn.

Is dit een gevolg der plunderingen, waaraan zij hebben blootgestaan reeds ten tijde der 19e dynastie? Dit is m.i. waarschijnlijk wanneer men bedenkt dat de papyri Abbott en Mayer ons mededeelen dat een der talrijke Ramsessen (Ramessoe VI, indien mijn geheugen mij niet in den steek laat) der 19e of der 20e dynastie bevel gaf de talrijke grafschenders van zijn tijd te vatten en voorbeeldig te straffen, de geschonden graven na te zien en opnieuw te sluiten en voortaan een meer waakzaam oog te houden op de eeuwige rustkamers der goddelijke pharao's. De lijst der bezochte grafsteden wordt er in opgesomd, van deze van Toetankhamen wordt geen woord gerept. In 1913 hebben Lord Carnarvon en Howard Carter alzoo het totaalgeplunderde graf ontdekt van Amenophis (± 1500), een der voorgangers van Toetankhamen's dynastie. M. Davis van Boston, waarover reeds hierboven spraak is geweest, had in dezelfde buurt de door metaaldieven bezochte, maar niet heelemaal beroofde graven gevonden van Toethmes IV (±1450), van Hatshepsoet, de vrouwelijke pharao (±1400), van Yoeia en Thoeia, de grootouders van Amenophis IV of Akhnaton (1383-1358), van Akhnaton, den ketter-koning zelf, van Horemheb (±1350) en, naar Davis in 1914 dacht, van Toetankhamen, omdat hij in het graf van Horemheb, den opvolger van Toetankhamen, voorwerpen had

aangetroffen behoorende aan laatstgenoemde. Na het afsterven van Davis beschouwde men in de kringen der practische archaeologie de plek als practisch uitgeput; dit was ten minste het oordeel van den zeer bevoegden, onlangs overleden bestuurder van het groot Museum te Boulak-Caïro, Gaston Maspero.

Howard Carter was niet heelemaal van dit gevoelen. Tijdens den oorlog maakte hij gebruik van zijne dienstverloven - hij was officier in het Expeditie-leger - om in de ‘Biban el Molouk’ oudheidkundige verkenningstochten uit te voeren. Lord Carnarvon bekwam kort na den oorlog een gunstige concessie van de Egyptische regeering en Howard Carter toog dadelijk aan het werk op het verkende terrein.

Eerst op 7 November 1922 kon hij aan Lord Carnarvon telegrafeeren dat hij een gesloten en verzegeld graf had bereikt. Dit graf liep onder het zeer bekende graf van Ramsès VI, dat jaarlijks door duizenden toeristen met een bezoek wordt vereerd of ontheiligd, zoo men wil; het is namelijk electrisch verlicht!

Het bleek algauw dat ook dit gesloten graf in de Egyptische oudheid oneerbiedige en baatzuchtige bezoekers had gekend, want de oorspronkelijke zegels, die den naam van Toetankhamen droegen, waren verbroken geworden, maar gelukkig vervangen door zegels van Egyptische ambtenaren van de Necropolis in de oudheid. Uit de berichten der wereldpers heeft men vernomen de ongehoorde opeenstapeling van kostbare voorwerpen en beelden: praalbedden, wagens, zetels, kistjes, scepters, vazen, koningsbeelden met staf en knots, ‘shawabti’ of plaatsvervangers van den koning in 't hiernamaals, enz., welke de gelukkige archaeologen in de eerste twee kamers hebben gevonden. Voorloopig zijn de opzoekingen stopgezet wegens 't ongunstige jaargetijde - de jaarlijksche Egyptische hittegolf -; enkele uitverkorenen, waaronder Hare Majesteit Koningin Elizabeth en haar zoon Prins Leopold, hebben het geluk gehad een blik te mogen werpen in de ‘gouden’ grafkamer van Toetankhamen; sedertdien is Lord Carnarvon overleden, maar Howard Carter hoopt wel (het geld zal er deze maal niet toe ontbreken, nu de reclame het publiek voor de Egyptologische studiën heeft warm gemaakt) het werk voort te zetten en in den loop van den Egyptischen

winter het volle licht te doen schijnen op zijn merkwaardige ontdekking, dat een leven van vorschen ‘met de spade’ komt bekronen[1]. Ontegensprekelijk is de vondst, na de opgravingen te Tell-el-Amarna, de belangrijkste bijdrage tot de kennis van den tijd en de kunst, die men thans algemeen pleegt te noemen de kunst van Tell-el-Amarna, voorwaar een hoogtepunt der Egyptische cultuur veertien eeuwen voor Christus, een glanspunt in de geschiedenis der Menschheid.

* * *

Wie was Toetankhamen? Zijn naam Toet-ankh-amen - ‘Amon geeft (hem) leven’, of ook ‘het levend beeld van Amon’ - is, dank zij de hedendaagsche pers, millioenen malen gedrukt en uitgesproken, wat volgens oud-Egyptische begrippen zijn zieleheil in het Egyptisch hiernamaals ontzaglijk heeft bevorderd. Zelfs na den dood is rechtvaardigheid bij het verre nageslacht, dat wij thans zijn, uitgesloten, want in gemoede, de verdienste van Toetankhamen als pharao en als mensch is niet heelemaal in verhouding tot de eer, welke wij hem bewijzen. Die eer moet gaan tot zijn voorganger Amenophis IV, of beter, zooals hij zichzelf omgedoopt had tijdens zijne regeering: Akhnaton!

Akhnaton (1383-1358) is de eerste wijsgeerige persoonlijkheid in de geschiedenis, een diepzinnig godsdienststichter en een dichterziel van eerste gehalte. Hij had in zijn jeugd, onder voorloopig niet nader te bepalen invloeden, wellicht Oostersche - zijn moeder, de begaafde en Aziatisch-mooie koningin Tiji, was een Syrische van afkomst - een heerlijken droom van vrede en geluk voor alle menschen gedroomd. Zwak van lichaam en zeer vroeg op den troon geroepen, wou hij zijn ideaal in werkelijkheid omzetten met een krachtdadigheid en een logica, die verbazen bij zulk een ziekelijk, epileptisch mensch als hij was. Met al de traditioneele macht, hem als goddelijke pharao geschonken, bond hij den strijd aan met de niet minder traditioneel geworden macht der Thebaansche priesterschap.

(1) Zie voetnota op bladz. 69.

Amon, de bloedgierige, strijdlustige, wulpsche God van Theba, hoofdgod geworden van het Egyptisch pantheon, paste niet in zijn ideaal van goddelijke liefde. Dit moest, volgens hem, de Zon zijn, de almachtige, onbarmhartige, maar ook algoede zon van Egypte, de Zon, die sedert eeuwen vereerd werd in het Noorden, te Heliopolis, de Zon Ra, waarvan de pharao's af stamden, zonen van Ra. Maar de stoffelijke zonne-cultus stuitte hem tegen de borst. Niet de zon als lichaam, als stof wou hij vereeren, maar de kracht die van haar (of is het hem als in den Kleinen Johannes?) uitgaat, de zonnestralen, die de aarde als met millioenen handen streelen en betasten. Hij noemde zijn God den eenigen waarachtigen God, den wereldgod, den alvader van Egypte als van Syrië, Lybië, Nubië, als van alle overige landen. Hij doopte hem Aton, wat men zeer onvolkomen vertaalt als Zonneschijf, maar eigenlijk iets beteekent als Uitstralingsvermogen. - Hij, Amenopet (Egypt.) - 'Vrede-van-Amon' - verloochende zijn naam, werd 'Kind-van-Aton', ook 'Dienaar-van-Aton'. Hij verliet de duizend-poortige reuzenstad Thebe, het oog der wereld, en ging een nieuwe hoofdstad stichten op de plaats van het in zijn amphitheater van bergen gelegen huidig Tell-el-Amarna, de Stad-van-den-horizont-van-Aton. - De dochters, die zijn vrouw Nefertiti - de schoone Titi - hem baarde, noemde hij Merytaton - 'Bemind-van-Aton' -, Meketaton, Ankhsenpaaton, Neferneferuaton, enz.

Van den door hem gestichten nieuwen godsdienst was hij de Hoogepriester in talrijke nieuw-opgerichte tempels en de hymnen, die hij ter eere van zijn God dichtte, behooren tot de hoogste poëzie van alle tijden, waarvan de echto naklinkt in de meest verheven bladzijden van den Bijbel.

Een paar proefjes laat ik hier, in vrij letterlijke vertaling, volgen:

De glans van Aton.

Uw opstaan is schoon aan den rand des Hemels,
Gij, levende Aton, die eerst leefdet!
Wanneer gij U verheft aan den oostelijken rand des Hemels
Zoo vervult gij ieder land met schoonheid,

Want gij zijt schoon, groot en fonkelend, gij, hoog boven de aarde.
Uwe stralen omarmen de landen, ja alles, wat gij gemaakt hebt.
Gij zijt Ra, en gij hebt ze allen gevangen genomen,
Gij bindt ze door Uwe liefde.
Ofschoon Gij ver zijt, zijn uwe stralen toch op aarde,
Ofschoon Gij hoog verheven zijt, zijn Uwe voetstappen de dag!

Nacht.

Wanneer Gij ondergaat aan den westrand des Hemels,
Dan ligt de wereld in 't duister, als waart Ge dood.
Menschen slapen in hunne huizen,
Hunne hoofden zijn omhuld,
Hun aangezicht is weg en geene zien de anderen.
Gestolen wordt al hun bezit, dat onder hun hoofd ligt,
Ze weten het niet.
De leeuwen komen uit hunne spelonken,
De slangen steken.
Het duister heerscht, de wereld zwijgt,
Want Hij die haar schiep, is aan den hemelrand ter ruste gegaan.

De dag en de mensch

Helder is de aarde,
Wanneer Gij opgaat aan den hemelrand,
Wanneer Gij als Aton verschijnt.
Het duister wordt verbannen, wanneer Gij Uwe stralen uitzendt.
De beide landen(1) vieren Uw dagelijksch feest,
Wakend en rechtop staande,
Zij wasschen zich en kleeden zich aan,
Hunne armen verheffen zich in aanbidding, wanneer Gij verschijnt..
Alle menschen gaan aan den arbeid.

(1) De beide landen zijn Beneden- en Opper-Egypte, Noord en Zuid, steeds gescheiden, maar door het koningschap als verbonden beschouwde gewesten.

Aton en de koning.

Gij woont in mijn hart,
Geen ander is er die U kent,
Buiten Uw zoon Akhnaton.
Gij hebt hem ingewijd in Uwe plannen
En in Uwe kracht.
De Wereld is in Uw hand,
Gelijk gij ze geschapen hebt.
Wanneer Gij opgestaan zijt, leven alle menschen;
Gaat Gij onder, zoo sterven zij.
Want Gij zelf zijt het leven
En men leeft door U.
Alle oogen schouwen op Uwe schoonheid
Tot Gij ondergaat.
Alle arbeid wordt gestaakt
Wanneer Gij in het westen verdwijnt.
Wanneer Gij U verheft, zoo worden de menschen aangespoord tot arbeid,
Tot arbeid voor den koning, dien Gij liefhebt,
Den koning, die van de waarheid leeft,
Den Heer der beide landen,
Den Zoon van Ra, die het ware liefheeft,
Den Heer der Kroon, Akhnaton, wiens leven lang is[1],
En voor zijn gemalin, de van hem geliefde,
De meesteres der beide landen.
Moge Hij heerschen voor immer en eeuwig!

* * *

De drooomer, de dichter bij de genade van Aton, werd een paar jaren voor zijn vroegtijdigen dood opgeschrikt door de invallen van naburige volkeren in de door zijne op militair gebied flinke voorzaten veroverde landen. In tegenstelling met hunne onbeperkte heerschersplannen wou hij vrede, geen oorlog, geen bloedvergieten. Door zijn nieuwen Aton-godsdienst predikte hij, evenals Jezus-Christus heel wat eeuwen later, liefde onder de menschen van alle volkeren. De Hettische barbaren - Indo-Germanen naar hunne, in den laatsten

(1) Akhnaton stierf echter reeds op dertigjarigen leeftijd.

tijd bestudeerde, inschriften te oordeelen - luisterden niet naar hem. Tevergeefs smeekten zijne goeverneurs en vazallen in de Syrische landen om gewapende hulp tegen de lastige indringers.

Wel had hij hovelingen, fijn-beschaafde edellieden, tot zijn nieuwen godsdienst bekeerd, maar het eigenlijke volk, het door zijn practischen, eenigszins materieelen zin gekenmerkte Egyptische volk, werd onwillig bij die bewijzen van vermeende zwakheid. Een legende te meer is het dat het Egyptische volk zich steeds gedwee heeft laten leiden; de politieke en sociale geschiedenis van Oud-Egypte heeft omwentelingen gekend, die in hevigheid en doelmatigheid niet onderdoen voor onze West-Europeesche revoluties.

Hier ook werd het volk, onder den indruk van het naderend buitenlandsch gevaar, zeer geneigd naar de op Akhnaton, dien ketter, vergramde Thebaansche priesterschap te luisteren: Amon zou zich wreken op den afvallige en zijn volk! Op het oogenblik dat de nood het hoogst was ontsliep Akhnaton en vertrouwde de zorg over zijn godsdienst en zijn rijk aan zijn lievelings-schoonzoon Smenkhkara. Akhneton liet namelijk geen zoon na. Smenkhkara had de oudste dochter van Akhnaton, Merytaton, ten huwelijk gekregen.

Ongelukkig volgde Smenkhkara nog hetzelfde jaar zijn schoonvader in het graf. Op dat oogenblik treedt Toentankhaton, de man van de tweede in leven gebleven dochter van Akhnaton, Ankhsenpaaton, op het tooneel.

Een edelman van verfijnde zeden, maar een zwakkeling, een weifelaar!

De last der opvolging van Akhnaton en demoeilijke tijdsomstandigheden wogen zwaar op zijne tengere schouders. Daarenboven schijnt hij last te hebben gehad van een mededinger naar de kroon: den heiligen vader Ay, waarschijnlijk een vertrouweling van Akhnaton en een overtuigd Aton-dienaar. De geestelijkheid van Amon zal Toetankhaton spoedig weten te bewerken: het volk eischt zijn pharao in de hoofdstad van het rijk, te Thebe, in de stad van Amon. Zonder geestdrift laat hij den reeds bejaarden, maar bekwamen legerbevelhebbei, den lateren koning, Horemheb, tegen de aanrukkende Hettiten optrekken. Daar komt de heuglijke tijding: Horemheb heeft de barbaren verslagen!... Vreeselijk in tweestrijd met

zich zelf, komt Toetankhaton te midden van krijgshaftige muziek naar Thebe terug. De tempels weergalmen van den lof van Amon, God der heirscharen!

Gewillig laat Toetankhaton - Thèbes vaut bien une messe - zich omdoopen in Toetankhamen - 'Amon geeft (hem) leven' -.

En ziedaar Toetankhamen's roemlooze geschiedenis, want hij regeerde slechts korten tijd, lang genoeg echter om den Aton-godsdienst, dien hij eens omhelsd had, lijdelijk te zien het onderspit delven voor den zedelijk - minderwaardigen Amon - eeredienst.

Edoch, indien de naam van Akhnaton van de muren der tempels verdween onder den kettervervolgenden beitel der Amon-dienaars, zijn geest bleef leven, niet zoozeer in den godsdienst of in de literatuur, dan wel in de plastische kunsten.

De kunst van Tell-el-Amarna beteekent in de geschiedenis der Egyptische kunst een bevrijdingsmoment uit de traditioneele, schoolsche banden van het Egyptisch Classicisme. Men staat versteld over het niets-ontziende streven naar waarheid, naar werkelijkheid tot het leelijke toe.

Koning Akhnaton was voorzeker als man geen bevallige verschijning: onmeedoogend worden zijn lichamelijke wanverhoudingen en misvormingen nagebootst en in zekeren zin overdreven tot het caricaturale toe. Maar, daartegenover, wat een dwepers-vuur in de oogen, wat een zwier en een losheid in de te vrouwelijk slanke lichamen, welk een zinderend leven in de behandeling der eens zoo stijve, hieratische tooneelen! Alle conventie schijnt geweken, de eeuwenoude Egyptische perspectief niet uitgesloten.

Familietafereeltjes, waar Akhnaton zijne vrouw, de sierlijke Nefertiti, kushandjes toewerpt, waar hij met zijn kinderen speelt, zich verlustigt in den reuk van hem door zijn vrouw aangeboden bloemen, weerspiegelen ons het Egyptisch leven der 14e eeuw voor Christus met dezelfde suggestieve poëzie en decadente verfijning als werken van Watteau of Lancret dit doen voor de 18e eeuw onzer jaartelling.

Dat Akhnaton deze nieuwe kunst heeft geïnspireerd bewijzen de inschriften: 'Zooals de koning het mij geleerd heeft'

luiden meestal de woorden der gelukkig voor ons, verre nakomelingen, babbelzieke Egyptische beeldhouwers.

Het kunstinzicht van Akhnaton werkte door, eeuwenlang, nu eens meer, dan eens minder, tot de 24e dynastie toe.

'Meer waarheid!' had hij eens verkondigd; en de kunstvoorwerpen uit het graf van Toetamkhamen, den afvallige van Aknaton's Aton-godsdienst, getuigen luide van Akhnarton's onsterfelijk genie en van de hoogstaande Egyptische cultuur zijner eeuw!

Dr PAUL DE KEYSER.
Corbion (Ardennen.)

* * *

P.S. - Na het schrijven, ver van bibliotheek en boeken, der hierboven staande kroniek over Toet-ankh-amen, werd mij door de bekende Brusselsche uitgeversfirma Vromant en Co het boek **'Toutankhamen'** van Professor **Jean Capart** ter bespreking toegezonden, (fr. 7.50).

Wie er een systematische studie over Toetankhamen in verwacht, komt bedrogen uit. Trouwens Prof. Capart, onze grootste Belgische Egyptoloog, staat als wetenschappelijk man te hoog om aan de rechten van Howard Carter, bij ontstentenis van Lord Camarvon, van wien wij in de eerste plaats zulk een studie verwachten, te willen tornen. Wat wij wel krijgen in het werk van Prof. Capart, zijn 'afdrukken van indrukken' van een volbloed Egyptoloog,- overigens een gelukkig getuige van de opening van het graf van Toetankhamen op 19 Februari 1923.

Het boek, dat tal van lyrische ontboezemingen bevat van een kunstzinnigen en wijsgeerig-aangelegden geleerde, is opgedragen aan Hare Majesteit Koningin Elizabeth, die, zooals men uit de pers vernomen heeft, Prof. Capart had verzocht haar naar Egypte te vergezellen, een dier 'royale' wenken, zoo teekenend voor onze Vorstin, waar het Wetenschap of Kunsten betreft.

Een paar hoofdstukken zijn reeds elders verschenen, o.a. in 'Le Flambeau' van Brussel en den 'Times' van Londen. Dit neemt echter niets weg van de waarde van dit werK, dat uitmunt door zijn gepaste vermenging van Egyptologische geleerdheid en algemeene leesbaarheid.-Prof. Capart zal wellicht niet heelemaal akkoord gaan met mijne interpretatie van de figuur van Toetankhamen. Zijn persoonlijke geestdrift over de ontdekking, de waarlijk wereldschokkende ontdekking van een koninklijk graf met volledig en rijk graf-

meubilair, stemt hem verzoenend tegenover Toetankhamen, den afvallige van Aton. Toetankhamen zou, volgens Prof. Capart, niet totaal gebroken hebben met den Aton-godsdienst: tal van sporen van dien godsdienst vond men op de kunstwerken in zijn graf terug. Wellicht is hij na enkele jaren tot Aton teruggekeerd, veronderstelt Prof. Capart. Een veronderstelling die door het verder onderzoek misschien een vorm van waarschijnlijkheid kan aannemen. Qui vivra, verra!

Het boek, dat met een smaakvollen band werd versierd, is verder opgeluisterd door photo's, waaronder enkele gekiekt door H.M. Koningin Elizabeth, o.a. portretten van Lord Camarvon en Howard Carter, die het huis Vromant eere aandoen. Alleszins een bundeltje, waarvan het, voor personen ‘interested in Egyptology’, aangenaam is het te bezitten en te lezen.

P.D.K.
Gent.

Nieuwe Tooneeluitgaven

Bij Tjeenk Willink, te Zwolle, verschenen: **'Die Quitzows'** en **'Vaeter und Soehne'**, van von Wildenbruch.

Het theater van Wildenbruch is best te vergelijken met dat van Sardou. Het is bestemd voor een naïef publiek, de massa. De dramatische effekten worden vaak verkregen ten koste van waarschijnlijkheid en waarheid. Maar er gaat een groote romantische levensadem door deze stukken, ze zijn met kennis van tooneel geschreven en af en toe is een bladzijde boven de middelmaat, vooral in 'Die Quitzows'. Voor den oorlog beleefden ze talrijke opvoeringen in Duitschland, al was de kritiek niet malsch.

Bij denzelfden uitgever verschenen in de laatste weken:

Vondel's 'Gysbrecht van Amstel', met een inleiding en toelichting van Dr Hendr. C. Diferee, - alsook een verkorte uitgave van **'De Leeuwendalers'**, met een inleiding en aanteekeningen van J.M. Acket. De inleiding van Dr Diferee, die niet minder dan 34 bladzijden beslaat, en waarin een aantal illustraties zijn opgenomen, is tevens een interessante brok wordingsgeschiedenis van het beroepstooneel in Nederland. Uit de beschouwingen over het Vondeliaansche drama nemen we eenige regels over:

'Vondel, die (met den Gysbrecht) voor het eerst een tooneelstuk moest geven ter wille van de kunst, had niet het treurspel gekozen om daardoor een hooger effekt op de toeschouwers en toehoorders te verkrijgen, doch omdat hij zich op grond van zijn vroomheid en zielestemming tot het treurspel voelde aangetrokken. Maar hij was dichter, geen samensteller. Zoo diep gevoelde hij het tragische, dat hij het wilde uitbeelden met al het talent, waarover hij kon beschikken, doch het scheppen van wat men opzettelijk een drama noemt, ging zijn geestesoog voorbij. Hij was en bleef de dichter die een tragische gebeurtenis, volgens de hem bekende overleveringen en naar de regelen der klassieken, kleedde in de vormen der kunst, maar het gebeurde nimmer geweld aandeed om het effekt te verhoogen. Voor Vondel was het treurspel, ja, ieder tooneelstuk, een schilderij met de pen, waarin fijnheid van uitbeelding en schilderachtige groepeering het win-

nen moest van forschheid van handeling en scherpe vooruitzetting van het hoofdmotief. En zich met hart en ziel zettend aan dat schilderstuk, heeft Vondel nu gelegenheid, ja, is hem een genoegen iedere handeling en elk motief in prachtvolle woorden en heerlijke volzinnen gestalte en vorm te geven.'

Bij Ernst Rowoldt te Berlijn, verscheen van Paul Kornfeld: **'Der ewige Traum'**. Het eerste bedrijf van dit stuk speelt in een clublokaal, waar een aantal wereldhervormers over hun geliefkoosd thema redetwisten en filozofeeren, en plannen beramen om de menschen meer geluk te verschaffen. Een der aanwezigen, een nuchtere ziel, formuleert zijn weinig vertrouwen in de vergadering: 'Iedereen denkt tegenwoordig dat hij een recept op zak heeft, waarmede op korten tijd de wereld kan worden gered'. Daar de huidige familie, het huwelijk volgens de burgerlijke moraal, het grootste beletsel blijkt te zijn voor het geluk der menschheid, besluit men dat in de nieuwe maatschappij het huwelijk dient vervangen te worden door een streng gereglementeerd stelsel van beperkte vrije liefde: de vrouw is enkel op de wereld om kinderen te baren, van welken man ook, en die den staat zullen toebehooren, door hem zullen worden opgevoed. - Daarop tooneelverandering. De auteur toont ons in een reeks droomtooneelen, hoe, volgens hem, de nieuwe maatschappij, opgebouwd naar den zin van'de hervormers, er zal uitzien. De betrekkingen tusschen man en vrouw zijn geregeld volgens een vast 'système de roulement'. De vrouwen worden, van haar achttiende jaar af, om de twee maanden tentoongesteld, en volgen telkens den man die haar uitkiest. Ze krijgen dus om de twee maanden een nieuwen echtgenoot, zoodat ze op haar vijftigsten verjaardag tevens zoowat haar tweehonderdste huwelijk kunnen vieren. Vernieuwing van een dezer tweemaandelijksche verbintenissen is streng verboden - dus geen kontrakt van 3-6-9, zooals reeds voor huizen bestaat. - Het stuk begint. Een jonge kerel, Carolus geheeten, vat, op 't eerste zicht, een groote liefde op voor een meisje, dat pas achttien jaar, voor 't eerst op de tentoonstellingsestrade staat, en dus nog maagd is. Maar hij bewoont een ander district en kan haar niet kiezen; slechts na verloop van een jaar gelukt hij er in een beurt bij haar te krijgen. Zij beminnen elkaar volgens het oude recept: voor eeuwig. Maar de wet is daar: - na twee maanden moet het uit zijn met de liefde. Carolus weet de wet te ontduiken, weet te verkrijgen dat zijn Anna, na afloop van de twee maanden, hem voor een tweede tijdperk toebehoort. Maar er broeit opstand tegen de regeerders en hun niveleeringspolitiek op elk gebied, 'die, in naam van den staat, de vrijheid van handelen beperkt, een nieuwe rechtvaardigheid opdringt, om te voorkomen dat de massa der van

nature minder-begaafden niet opstandig zou worden, en deze nieuwe rechtvaardigheid doordrijft tot schade van de besten.' Wanneer Carolus probeert een tweede maal de wet te ontduiken, wordt hij gevangen genomen. En nu volgen een reeks paradoxale tooneelen. Carolus wordt door een 'deskundige' onderzocht; hij weigert zijn Anna ontrouw te worden, om te 'paren' met de vrouw die de staat op hem afstuurt. En wanneer men hem van staatswege een heele harem spiernaakte vrouwen 'tot uitkiezen' stuurt, versmaadt hij ze niet alleen, maar bedreigt en verjaagt ze. Hij wordt onverantwoordelijk verklaard, lijdend aan 'pathologische monogamie', met een volstrekt abnormaal 'sexueel zieleleven', en zal zijn leven eindigen in een sanatorium, ofte gekkenhuis. Maar er breekt opstand uit, met als eisch 'de vrijheid van den individu'. En de auteur brengt ons in een ander clublokaal, waar Carolus gehuldigd wordt als geestelijk leider. Hij is nl. de held van den dag geworden, zonder het te willen. De nieuwe, volgens de theorieën van de wereldhervormers in het voorspel opgebouwde maatschappij, wordt door de geachte vergadering met even snuggere bewijsvoering en even-groote woordenrijkheid weer afgebroken. Carolus echter voelt niets voor de rol van 'leider'; hij deed eenvoudig 'wat hij voelde dat hij doen moest', en was nooit van plan het menschdom uit een of andere hel in een of ander paradijs te leiden, daar zulks niet in zijn macht ligt. Hij verlaat de wereld-hervormende vergadering, waar een nieuwe kuddegeest wordt voorbereid... En hier is de droom uit, en we krijgen opnieuw de vergadering van het voorspel, waar de besprekingen met onverzwakt brio worden voortgezet.

Door de bewerking heeft het aktueele onderwerp een algemeen menschelijke beteekenis gekregen. De auteur vermocht het voortdurend van boven af te beschouwen, soms met een vleugje humor, een superieur glimlachje om het poppenspel van gewichtig doende luidjes. Hij beheerscht de omvangrijke stof, die zoo licht aanleiding had kunnen geven tot uitweiden. De passagens waarin Carolus en Anna optreden worden gedragen door een innige gemoedswarmte; sterk-dramatisch leven golft er op. Het is een der interessantste stukken die we in de laatste jaren lazen.

Bij de firma Leiter-Nijpels, te Maastricht, verscheen een nieuwe uitgave van **'Lucifer'** en **'Adam in Ballingschap'**, in de oude spelling. Keurig verzorgde boeken. De bedoeling van de uitgevers, Vondel uitsluitend te eeren als taalkunstenaar, lijkt ons volkomen bereikt. Het-is een tot lezen noodende weergave van den tekst, in boekvorm, zonder inleiding, aanteekeningen en verklaringen, met vooral voor oogen de ongestoorde leesbaarheid. Zoo geschiedden de onmisbare aandui-

dingen der personaedjen door plaatsing en kleur op een meer bescheiden manier dan gebruikelijk. Alleen achten we de omslagteekeningen van H. Jonas niet in overeenstemming noch inet den tekst, noch met het typographisch decor.

Bij dezelfde uitgevers zag ook het licht een compleete uitgave van **'Goede Vrijdag'** van Jeremias De Decker, de 17e-eeuwsche dichter. Men herinnert zich de woorden van Kloos over de groote beteekenis van deze verzen. Het is eer dramatische, dan wel lyrische poëzie. Soms hindert u een koele, volkomen objectieve toon, die wel eens leidt tot gebeurtenissen-opsomming-zonder-meer, of ook een oratorische betoogtrant, waarin de atmosfeer van het onderwerp te loor gaat. In de tragische deelen is, naast de 'cierlijke netheid' zooals Vondel zei, dramatische gloed en bewogenheid te waardeeren. De uitgave is een lust voor het oog.

Dat de scheppingen der fantasie een ruime, ja, overwegende plaats innemen in het moderne Duitsche theater, blijkt ook uít drie nieuwe tooneelstukken van Herbert Eulenberg, verschenen te Stuttgart, bij J. Engelhorn's Nachf. Voornamelijk in de tragedie **'Der Uebergang'** is de fantasie aan het woord, doch ook in **'Mueckentanz'** en **'Die Welt ist krank'** is zij niet geheel uitgesloten, ofschoon, vooral in het tweede, de figuren eer realistisch geteekend zijn. **'Muggendans'** is een dooreenslingeren van een aantal motieven-lotsbestemmingen. De figuren - er zijn er een dertigtal - verschijnen en verdwijnen als muggen rond het licht, om weer opnieuw zichtbaar te worden - of... den dood te vinden. Een vrije techniek - geen indeeling in bedrijven, maar enkel in een reeks tooneltjes, met een enkele pause, terwijl telkens de handeling zich verplaatst - heeft het den auteur mogelijk gemaakt den gewenschten indruk te bekomen. De teekening der personages is vaak merkwaardig, alhoewel meestal schetsmatig. Ondanks de schijnbare grilligheid van de details en de groote verscheidenheid van het materiaal, wordt het geheel door de leidende gedachte saamgehouden, ook omdat al de figuren in elkanders leven een rol vervullen. Het is een wereldje op zichzelf.

> 'Der menschen leven gaat als schaduwspel,
> Op half-verlichte scène snel voorbij...'

zegt de Stem van het Licht, voor de pause die het stuk in twee helften indeelt. En op 't slot verheft zich een geruisch van stemmen, als van al de personages van het spel, waarna een klassieke gestalte optreedt en een slotwoord uitspreekt 'aan het menschdom, vol gebreken, beklagenswaardig, en toch eenig waard aanbeden te worden'.

De tragedie **'Der Uebergang'** van dezen auteur is een vreemde, fantastische geschiedenis. De hoofdpersoon, Adamas, dient een aanklacht in tegen zich zelf; hij beweert zijn vader te hebben van kant gemaakt. In werkelijkheid heeft hij enkel voortdurendin gedachte den moord begaan, daar de oude man hem in de bitterste armoede liet leven. Tot op een morgen zijn vurigste verlangen werkelijkheid was ge worden, men den ouden vader dood in zijn bed heeft gevonden. En toen is voor Adamas de twijfel, de zelfkwelling begonnen: hij weet niet meer of hij al dan niet schuldig is aan moord. Het onderzoek moet de kwelling doen ophouden, hem zekerheid verschaffen. Een pathologisch geval dus! Daar het onderzoek tot geen rezultaat leidt, besluit de rechter het lijk te doen ontgraven en tot de lijkschouwing over te gaan. Men vindt geen enkel bewijs, - maar Adamas volgt den doode in het graf... Naast dit hoofdthema staan enkele sterk ontwikkelde bijthema's, die niet zoo nieuw zijn. Het is een verschrikkelijk luguber stuk, soms van wezenlijke grootheid, maar ook duister en onevenwichtig.

Onverkwikkelijk is ook **'Die Welt ist krank'**. Een gekkendokter en zijn patiënten. Al de personages leven niet door hun goede eigenschappen en hun gebreken, maar enkel als pathologische gevallen. Het is de treurige geschiedenis van een psychiater die ten slotte zelf het evenwicht kwijtraakt, zijn eigen patiënt wordt, en zich, net als een paar van zijn cliënten, op 't slot van kant maakt. Het is er den auteur wel enkel om te doen geweest al deze abnormale menschen, al deze zenuwen zielszieken in eenige rake lijnen te schetsen, terwijl het conflict maar bijzaak is. Er zijn daar: een uitvinder, die om het uur een nieuw, reusachtig, allerdolst projekt uitdenkt; des uitvinders echtgenoote, die lijdt aan vervolgingswaanzin en masochiste is in den hoogsten graad; een jonge, ziekelijke droomer en idealist, zoowat familie van Marchbanks in Shaw's 'Candida'; een seniel man op leeftijd, die ten gevolge der grappen van een beminde vrouw kindsch geworden is; een prinses, nog betrekkelijk de minst gekke van allen; en dan een gruwelijk sadist en diens waardige eega, die het hoofd van den dokter op hol brengt, en tot het merg verdorven is. Dit volkje beweegt zich in het stuk, als een nachtmerrie. Het werk maakt den indruk van nauwgezet verwerkte documentatie, die echter niet door het herscheppingsvermogen van ven geniaal artist kunst geworden is.

Of een determinisme, als hier in al de personages aanwezig, een stuk niet noodlottig moet worden? Waar de vrijheid van den wil niet aanwezig is, zij het dan ook in schijn; waar al de figuren aan een abnormale lotsbestemming zijn gebonden; waar men den indruk krijgt dat al hun replieken en

handelingen door voorafgaande omstandigheden van abnormaliteit bepaald worden, is, in dramatisch opzicht belangwekkende, evolutie van de personages vrijwel uitgesloten. En 't wordt ten slotte niet een dramatisch conflict, maar alleen een verzameling treurige gevallen, een panopticum van griezelige curiositeiten. Al deze menschen voeren een hopeloozen strijd tegen hun fatum, strijd, die, naar gelang de mate van weerstandsvermogen en levenskracht, geweldig en van langen? duur kan zijn - of slechts een zwakke poging. Dit stuk blijkt ten slotte een monologenspel te zijn, een uitlooper van het expressionisme, een vermindering er van - waar toch niet één énkel, uitgediept figuur op het voorplan staat, met om zich heen de schimmen van zijn brein, maar wel degelijk een dialogendrama bedoeld werd. Ook in ‘Hamlet’ en in ‘Spoken’, om slechts deze twee te noemen, is de hoofdpersoon een pathologisch geval (ook in ‘Der Uebergang’, zie hooger) maar door inwerking van de andere figuren en de bij conflicten is een drama ontstaan, terwijl de hoofdfiguur niet enkel leeft als pathologisch geval, maar een mensch geworden is van vleesch en bloed.

Van denzelfden auteur is ook de roman: **‘Auf halbem Wege’**, waarin een aantal problemen van den dag worden besproken, als daar zijn: het verval van het geloof, het vrije huwelijk, het pacifisme, de vrije, natuurlijke opvoeding der kinderen, enz. De personages belichamen deze ideeën, pro en contra. De auteur blijkt eer pessimistisch gestemd te zijn, wat betreft de verwezenlijking in afzienbaren tijd van zekere hervormingen. Zijn pacifist laat hij op een meeting door de redelooze massa van kant maken; de critische geest laat zich door gas verstikken, in het volle bewustzijn dat het leven in de huidige omstandigheden de moeite niet waard is.

Met veel talent geschreven, met scherpe analyse van gevoelens, is deze roman niet nieuw door de ideeën die er in verkondigd worden, maar wel zijn er soms nieuwe, verrassend juiste beelden en vergelijkingen, en is het een boek vol durf en bitterheid. Waar het de grondslagen van een nieuw geloof, een nieuwe wereldbeschouwing wil leggen, schiet het te kort aan logische doordachtheid, en geeft geen bevrediging, zooals b.v. een boek als ‘God, de onzichtbare koning’ van Wells, waarin een filozofisch stelsel konsekwent wordt opgebouwd, in zekere mate doet.

‘Der Spielplan des Kulturtheaters’, Sammelband des Buhnenvolksbundes, Verlag in Frankfurt a/M.

Een reeks zeer interessante opstellen over de vernieuwing van het tooneel, het scheppen van een kultuurtheater. Achtereenvolgens worden behandeld: Het tooneel van den geest;

De tooneelleider en zijn speelplan; Het antieke drama in het huidige speelplan; Het Duitsche drama; Het Fransche drama; Het Engelsche drama van Shakespeare tot nu; Het Russische, het Italiaansche, het Amerikaansche drama; het zangspel in het speelplan van het kultuurtheater; de beteekenis van den dans voor het theater; het christelijk drama; het speelplan van de reizende gezelschappen; De jeugd en het tooneel.

ERNEST W. SCHMIDT.

Engelsche Kroniek

‘Arthur, a tragedy’, door Laurence Binyon (Heinemann, 6/-) heeft ons aangenaam verrast. Er bestaat dus nog mogelijkheid om uit de aloude Arthur-sage, die velen voor uitgeput hielden, nieuwe bezieling te halen, en dit na de ‘Idyls of the King’ van Tennyson; en de echte, edele tragedie, die plaats had moeten ruimen voor de sceptische comedies van Shaw en anderen, is ook niet dood in Engeland.

Het is nog eens het treuspel van Lancelot en Guinevere, het conflikt tusschen liefde tot de koningin en trouw tot den koninklijken vriend. Al de epische grootschheid, en ook het tooverachtig bovennatuurlijk element der legende, heeft de moderne dichter weten te eerbiedigen en weer uit te beelden; door behendig gebruik van ouderwetsche uitdrukkingen hier en daar, is hij er zelfs in geslaagd zijn taal in eenklank te brengen met de toestanden uit die verdwenen wereld, zonder daarbij in hinderend geleerd pedantisme te vervallen.

Zijn vers - en soms ook zijn proza - hebben de waardigheid, die bij het onderwerp past, en toch brengt hij dit laatste nader tot den modernen geest, door van zijn personen zuiverder menschelijke gestalten te maken. Hij schaft het sprookjesachtige van de oorspronkelijke sage niet af; hij laat er de betoovering van werken op het geheele stuk; maar tempert er juist genoeg het licht van, om ons in Arthur, Lancelot en Guinevere ook den gewonen mensch te laten herkennen. De gewone mensch is tragisch genoeg voor hem, en ook voor ons. De traditioneele Guinevere was geheel platonisch in haar liefde; bij Binyon is zij het bezwijken nabij, en brengt Lancelot in zulke verzoeking, dat hij, onder onze oogen, een heldhaftigen strijd tegen haar en zichzelf moet voeren om den geliefden koning niet ontrouw te worden.

Zekere tooneelen zijn Shakespeare waard, en soms waant men diens vorstelijke stem te vernemen in den statigen en toch natuurlijken gang der verzen, in de edele atmosfeer van ware poëzie die zij scheppen. Men leze Arthur's woorden, wanneer hem, op het einde van den nacht, de smartelijke zekerheid is gebracht aangaande Guinevere's verhouding tot Lancelot, en hij juist besloten heeft haar door Gawain te laten aanhouden om haar te hooren en te vonnissen.

‘(Gawain goes out. Arthur pulls back the curtains of the window.)
Dawn. Is it dawn so soon?
The birds sang soft so when I wooed her, soft
And thrilling with low pipe. Smell of the grass,
Dew, and her face, wonderful, coming towards me...
Ah, God, that it were night again, the night,
The dark, where I knew nothing, where I loved
And trusted, where I had a wife, a friend.
(He falls on his knees.)
Saviour of men, dear Christ, though my flesh bleed,
Lift me to see, distinguish, and be just.
The King must needs be just. Let me not fail,
Now when Thou seest me humbled. I have lost her.
Have mercy upon us both. **(He rises.)**
I am the King,
And therefore justice. If I fail, that fails,
Which is of costlier essence than a King,
Which salts corruption...’

Men leest voort en voort, geboeid en verrukt door de waarheid van karakters en toestanden, zonder een feil in den bouw der handeling te ontmoeten... tot dicht bij het einde. En daar schijnt de ingeving wat te zijn verzwakt. Als Lancelot Guinevere op zijn kasteel heeft gebracht en haar weigert op te geven, tenzij Arthur belooft haar niet te zullen deren, is de Koning in twijfel. Uit dien twijfel redt hem een bisschop, die hem namens den Paus komt bevelen Guinevere in een klooster te laten treden. Die bisschop is te duidelijk ‘ex machina’. Het natuurlijk, organisch verloop moest anders zijn. Is de dichter voor het noodzakelijke slot teruggedeinsd en waarom? Shakespeare zou alleen de natuur, en geen bisschop hebben laten beslissen.

Dat is, dunkt ons, het eenig gebrek in dat ware kunstwerk, dat overal elders vol indrukwekkende schoonheid is.

M. BASSE.

Tooneelkroniek

Jan Fabricius en zijn werk, door Dr Karel Loos. (Uitg. Janssens en Zonen, Antwerpen.)

De noodzakelijkheid een uitgebreide studie over het epigonentheater van Jan Fabricius in het licht te geven, is na dit boek zoo min als te voren gebleken.

Het werk lijkt dan ook bedoeld, niet als critische studie - daartoe is het veel te eenzijdig lovend - maar als een grootscheepsche reclame voor de stukken van dezen auteur. Tevens als propaganda voor wat de heer Loos van uit zijn standpunt als katholiek houdt voor 'het goede theater', in tegenstelling met het in zijn oogen verderfelijk modernisme op het tooneel. We zijn dus al dadelijk verwittigd dat de auteur - al komt hij er niet rond voor uit - in al zijn beschouwingen niet het esthetische, maar wel het ethische gehalte als maatstaf neemt.

We treffen er o.a. ook de glad verkeerde stelling aan, die 'gevoel' op de scène vereenzelvigt met conventioneele berekeningen en de onzuiverheid van theatrale routines. Wie niet met den blik der massa ziet, niet aan de oppervlakte der dingen verwijlt, weet dat 'gevoel' niet altijd zoo onmiddellijk te herkennen is, doch vaak zich verbergt onder schijnbare ongevoeligheid. Zoo is er b.v. in de oogenschijnlijk kille blijspelen van Molière meer écht gevoel dan in zoovele 'pakkende' drama's, die 'overloopen' van sentiment, maar waarin de oprechtheid, die immers berekening uitsluit, ver te zoeken is.

Opvallend in het boek is ook het misbruik maken van citaten, wat altijd onzekerheid en gemis aan eigen inzicht verraadt. Bij citaten waarin we Fabricius zelf te keer zien gaan tegen een Strindberg en een Wedekind, kan men enkel de schouders ophalen. 'De telles attaques frappent loin de leur objet'.

Niet zonder eenige verbazing lazen we het hoofdstuk: 'Fabricius en de Vlaamsche tooneelletterkunde'. Het is absoluut zeker dat geen verband, hoe gering ook, tusschen beide bestaat. Het hoofdstuk kon dus achterwege blijven. Maar de Vlaming Karel Loos, in zijn ijver om Fabricius op te zetten, heeft het noodig gevonden dit hoofdstuk te benuttigen om zijn eigen landgenooten te kleineeren. Wat erger is, men krijgt den fatalen indruk dat hij niet eens noodig gevonden heeft datgene, waarover hij schrijft, ook eerst te lezen, zoodat hij, wat de Vlamingen betreft, enkel op citaten voortgaat...

De uitgave, versierd met portretten en platen, is zeer verzorgd. De firma Janssens en Zonen haalt eer van haar werk.

Kleine menschen, door A. Van Waasdijk. - (Zelfde uitgeversfirma.)

Een herdruk van het overbekende stuk van Van Waasdijk, dat vooral de aandacht vestigt door zijn goeden dialoog.

Sonna, door Fabricius. (Zelfde uitgeversfirma.)

Een keurige herdruk, met fraaie omslagteekening van A. De Mol, van een der meest bekende stukken van dezen auteur.

Die Flucht nach Venedig, van Georg Kaiser. (Verlag: Die Schmiede, Berlijn.)

In het moderne Duitsche theater is Kaiser een van de figuren, waaraan men nog houvast heeft. Hij doet niet mee aan het soort wanhoopstheater dat na Wedekind en Strindberg in Duitschland ontstaan is, met sterkere accentueering na den oorlog, en zich als het ware op de grens van de vierde dimensie beweegt, verward, grillig en duister voorkomt, en waarin vaak zwaar gephilosopheer over dood en leven, het 'waarom' van ons bestaan, de handeling belemmert, soms heelemaal wegcijfert.

Het theater van G. Kaiser is nog in zekeren zin 'normaal', en het soms ongewone in zijn dialooog blijkt eer opzettelijkheid te zijn, om diepzinnig en geniaal te lijken, dan wel uit natuurlijken aandrang gegroeid.

De slotzin van dit stuk: 'Het woord doodt het leven' is er als het ware de moraal van. 'Die Flucht nach Venedig' is de geschiedenis van de bekende reis naar Italië van de Musset met zijn minnares George Sand. De laatste figuur vooral werd uitgediept; al de lijnen convergeeren naar haar toe -; toch blijkt ze hier en daar nog schetsmatig te zijn geteekend. 'Het geval' op zich is interessant. In haar eigen beleven, ja tot in de diepste extazen van haar wezen behoudt de romancière het vermogen, den onontwijkbaren drang om de eigen gewaarwordingen en die van haar 'medespelers' koelbloedig haarfijn te ontleden, obn ze naderhand te noteeren en in haar literairen arbeid te pas te brengen.

Zoo heeft haar groote liefde voor de Musset haar gediend om er een tooneelstuk van te maken. Hem daarentegen zijn deze gevoelens, dit beleven daartoe te heilig; hij kan zich hun uren van liefde enkel herinneren als een groote zaligheid. George Sand, in de hoop zich een enkel uur geheel te kunnen vergeten, werpt zich in de armen van een jongen Italiaanschen arts. En opnieuw worat, ondanks haar zelve, het gebeuren stof voor literatuur: 'het woord doodt het leven'.

Er is iets monumentaals in den bouw van dit stuk. Sommige tooneelen zijn van een diepe dramatische kracht. De dialogen zijn soms wat al te beknopt.

Trommeln in der Nacht, van Bertolt Brecht. (Drei Masken Verlag, München.)

Speelt te Berlijn, kort na den wapenstilstand, tijdens de Spartakusonlusten. Een Duitsch soldaat, sinds jaren vermist, komt uit krijgsgevangenschap terug, en vindt zijn meisje verloofd met een rijkgeworden fabrikant van oorlogsmateriaal, van wien ze zwanger gaat. Na een aantal vreemd-wonderlijke dialogen - de soldaat loopt het gezelschap na, dat in een dancing de verloving gaat vieren - besluit hij, in plaats van deel te nemen aan den opstand, het meisje vergiffenis te schenken. De achtergrond, waarop het verwarde, gejaagde gebeuren zich afteekent, de onheilspellende, avontuurlijke revolutienacht, wordt pakkend gesuggereerd. Althans in het boek! Want bij opvoering moet de roode maan van Spartakus, die er een gewichtige rol in speelt, verbeeld worden door een armzalig kinderachtig lampion, die de soldaat met z'n trommel afgooit. Het stuk werd dan ook te München in een dergelijke tooneeldekoratie gespeeld: achter een paar meter hooge, bordpapieren schermen, die

kamerwanden voorstellen, was op onbeholpen manier de groote stad geschilderd. Telkens wanneer de soldaat opkwam, gloeide de maan rood. De revolutiegeluiden werden door te dunne, schrille weergave bespottelijk gemaakt. Ten slotte zegt de soldaat: ‘Het is gewoon theater: - planken en 'n papieren maan’.

De bedoeling van den auteur treedt in de bewerking van dit - in dezen vorm wel nieuwe - gegeven niet zeer duidelijk naar voren, en de handeling blijft slepend.

Michel Auclair en Le pelerin, door Ch. Vildrac. (Uitgave: Nouvelle Revue française.)

Het ouvre van Vildrac is in zekeren zin typisch voor het moderne Fransche theater, het ‘théâtre d'art’, dat wars blijkt te zijn van de traditioneele, op de zenuwen werkende, botsingen en ontploffingen, waarop de Parijsche auteurs zoolang geteerd hebben. Bij een Lenormand, een de Curel, en ook bij Vildrac geen routinetechniek, niet het ‘tooneelmatige’, of wat tot voor korten tijd daarvoor gegolden heeft. Vinden de eerste twee hun onderwerpen in de ontdekkingen en hypothesen der moderne wetenschap, Vildrac daarentegen heeft geen bepaald nieuwe onderwerpen, maar weet de stof op een andere manier, voornamer, kieskeuriger te verwerken. Geen kracht, maar wel distinctie!

In ‘Le Paquebot Tenacity’ wist hij een zeer speciale atmosfeer rond zijn personages te weven: de gemoedsgesteldheid van oud-strijders, teruggeworpen in het burgerlijk leven, en daardoor in zekeren zin gedesorienteerd.

In zijn werk: ‘Michel Auclair’, dat wel iets heeft van gelouterd realisme in de teekening van een klein-burgerlijk milieu, lijkt ons zijn vizie meer beperkt; het blijft te zeer een ‘geval’ binnen de enge grenzen van het gebeuren.

Daarentegen vinden we in den éénakt ‘Le Pélérin’, die samen met ‘Michel Auclair’ gebundeld werd, weer Vildrac's groote kwaliteiten terug; het groeit boven het geval, wereldbeschouwingen worden tegenover elkaar geplaatst. De auteur bewijst hier - als dat na Shaw nog noodig mocht blijken! - dat moderne tooneelliteratuur niet hoeft ondergeschikt te zijn aan de kunst van den regisseur; dat binnen de eenvoudige vier wanden van een ‘kamer’ moderne geestesgesteldheid enkel door, met een minimum van handeling onderlijnde, dialogen volkomen tot uiting kan komen. Het is niet de geringste verdienste van Vildrac, den thans zoo scherp aangevochten, ofschoon door de ontwikkeling van de kunst van het tooneel gemotiveerden voorrang van het werk des dichters op dat van den speler en tooneelleider, door zijn arbeid te hebben bevestigd!

De deemstering der zielen, door Dirk Vausina. (Uitgave: Het Vlaamsche Land, Antwerpen en N.V. v/h P. Brand, Bussum.)

Een nieuw Vlaamsch tooneelauteur, en die grootscheepsche plannen blijkt te hebben. ‘De Deemstering der Zielen’ moet ‘een dramatisch geheel’ worden, zegt de schrijver, en hij geeft het eerste stuk van dit geheel den ondertitel: ‘De Dood der Chimera's’. 't Is een werk uit ‘Sturm-und Drangperiode’; het materiaal is aanwezig, in overvloed zelfs, maar een stuk is 't niet geworden. Véle, alhoewel niet nieuwe, gedachten, in een mengelmoes van stijlen, met soms een raak beeld! Het derde bedrijf lijkt ons het beste - er zijn daar zelfs bepaald curieuze dingen in de teekening van de gemoedsaandoeningen. Invloed van de moderne Duitschers is niet weg te cijferen. Door z'n onbesuisden durf, het maar-doorhollen zonder zich rekenschap te geven van technische en andere moeilijkheden, is het werk sympathiek als de eerste proeve van iemand, die stellig eens mooi werk zal leveren, want het talent is er. Bij zijn ‘Dood der Chimera's’ kan men nog niets anders doen dan afwachten.

Kleine dramen, door A.S. Puschkin. (Verlag: ‘Skyten’, Berlijn.)

Twee eenakters van den grooten Rus, in een sierlijk uitgegeven Duitsche vertaling. ‘Bankett zur Pestzeit’, is eer een drama-fragment dan wel een stuk; ‘Der geizige Ritter’ echter is een uitgewerkt geheel. Beide munten ze uit door de verhevenheid, de stoute vlucht der gedachten, de rake nieuwe beelden en de sobere, geserreerde dialectiek. Het

tweede heeft daarenboven ook sterke scenische kwaliteiten. De alleenspraak, die er het middentooneel van vormt, is de wondersterke ontleding, geheel op een dichterlijk plan geheven, van de van pijnlijk genot tot doodsbenauwing gaande scala van gemoedstoestanden bij een vrek en woekeraar, met de slotzinnen:

> O, kon ik
> Als waker-schaduw uit mijn graf opstijgen,
> Op dezen koffer zitten, en - als nu -
> Mijn schatten voor de levenden behoeden!

Een mirakelspel van Onze Lieve Vrouwe, naar het oud Fransch, door Simon Koster. (Mij voor goede en goedkoope Lectuur, Amsterdam.)

De groote belangstelling in de Beatrijs-sproke, die zich o.a. uit in ettelijke nieuwe bewerkingen, heeft de Mij voor goede en goedkoope Lectuur doen besluiten dit mirakelspel uit te geven, dat het zevende is van een reeks van veertig ‘miracles de Notre Dame par personnages’, waarvan het manuscript in de ‘Bibliothèque Nationale’ te Parijs berust, en dat een merkwaardige overeenkomst vertoont met onze oude sproke. Althans wat het geheel betreft, het gegeven! Want hier wordt de non niet door haar ridder verlaten, zij keert integendeel als zijn vrouw, en door hem vergezeld, naar het klooster terug, nadat zij de hemelsche stemmen gehoord heeft, en ook de ridder zal ‘zich als kloosterbroeder wijden aan Gods min’. Een der schoonste motieven van de Beatrijs-sproke, nl. het Mariabeeld uat levend wordt en de plaats der afwezige zuster inneemt, komt hier niet in voor, en het Fransch mirakel, ofschoon sterker als dramatische voorstelling, lijkt er minder treffend door, niet zoo diep van beteekenis, al is er ook hier veel te waardeeren.

Simon Koster hoeft voor een klare, lenige vertaling gezorgd.

ERNEST W. SCHMIDT.

Bevordering van den Nederlandschen Zang

Lezer, kent gij liet Comiteit van het Willems-fonds ter Bevordering van den Nederlandschen Zang?

Misschien wel, misschien ook niet.

Sedert 1871 heeft het 33 reeksen liederen met klavierbegeleiding uitgegeven (eigenlijk 38, daar sommige reeksen in tweeën werden gesplitst) en ook eenige gemengde koren, samen zoowat 380 nummers, waarvan verschillende herhaalde malen werden herdrukt: een 5e, een 7e, een 10e uitgave is in die reeksen zoo heel zeldzaam niet; ja, 'Ik ken een Lied', van Willem de Mol, bracht het tot de 38e uitgave.

Die liederen werden voor een appel en een ei in den handel gebracht: in den beginne à 60, 75, 80 centimes, 1 fr., 1 fr. 25 c.; even voor den oorlog 1, 2, 3 fr.; in de laatste weken 2, 3, 4 fr.

En de bijtreders tot het Comiteit, die 6 fr. per jaar betaalden, kregen twaalf, vijftien liederen per jaar, later eenige minder, maar in ieder geval ten minste zes, voor een handelswaarde van 12, 13, 14 fr. voor den oorlog, 18, 19 fr. na den oorlog, zoodat in de laatste dagen het lidmaatschap op 10 fr. (voor Nederland 5 gulden) werd gebracht.

Ieder jaar worden toondichters van Noord en Zuid uitgenoodigd, om composities in te zenden. Een keurraad, die voor zeer streng doorgaat (Vlaamsche en Noordnederlandsche musici), beoordeelt de aangeboden liederen.

Als we den catalogus der uitgaven doorloopen, die op aanvraag gaarne gezonden wordt, vinden we daar wel eens een 'duivelken' naast een 'engelken', maar dan toch namen als Gevaert, De Mol, Richard Hol, Van Gheluwe, Blaes, Nicolaï, Benoit, Antheunis, L.F. Brandts Buys, M.A. Brandts Buys, Hendrika van Tussenbroek, Catharina van Rennes, Waelput, Florimond van Duyse, Lebrun, Van den Eeden, Mestdagh, Keurvels, Cornelie van Oosterzee, Van Hoey, Mortelmans, Van der Méulen, Andelhof, Mathieu, Nolthenius, van Tetterode, Wagenaar, Gilson, Roels, Blockx, Paul d'Acosta, H.W.G. van Nieuwenhoven, E. van Nieuwenhoven, Schrey, Candael, Amold Spoel, H. Willems, J. Toussaint de Sutter, Leo Van der Haegen...

Die lijst zal wel voor zich zelf spreken.

En slaan we het vaktijdschrift 'Muziek-Warande' open van 1 Juli 1923, dan vinden we daarin een heel gunstige beoordeeling van de voorlaatste reeks.

Wilt gij eenige citaten? Mij goed, al zeidet ge daarna: Hier is 't in de schaar.

'Opgevat in den bekenden trant der "Prijsliederen", waarmee Leo Van der Haegen naam heeft gemaakt, munt de fraaie compositie "Bittere Kelk" niet enkel uit door gevoel en stijl, maar zij is vooral geschreven met groote kennis van de technische middelen, waarover de menschelijke stem beschikt. Dat zingt van zelf! Zijn onze Vlaamsche bas-barytonzangers wel eens op zoek naar degelijke voordrachtnummers, hier zullen zij een kolfje naar hun hand vinden.

“O sedert gij...” van Candael is zangerig en poëtisch; daarbij, een streeling voor het oor.

In “Door Woud en Regen” van Mathieu werd ik getroffen door een verzorgde declamatie en een sobere, doch voorname harmoniseering.

“Morgenwandeling” houd ik voor een der beste liederen van Roels, bijna zijn meesterlijke “Herdenking” waard (in de 28e reeks opgenomen) en zich onderscheidend door natuurlijkheid, poëzie, meesleepende kracht.

In “Avondgang” gaf E. Van Nieuwenhove iets heel teeders, heel fijns, dat modern is, doch misschien wat moeilijk valt voor Vlaanderen.

In Willemot's “Van den Mulder en de Mulderin” hebben we te doen met een echt volkslied. Die muziek weegt niet zwaar, maar het dingetje behaagt en sleept mee. Trouwens, het versje is geroepen om veel goed te maken.

Slotindruk: een degelijke reeks, op de hoogte der schoone Willemsfondsliederen van voor den oorlog.’

Laten wij nog aanstippen dat het Comiteit, naast het uitgeven van oorspronkelijke Nederlandsche zangstukken, ook het zangonderwijs bevordert en jaarlijks eenige van zijn liederen schenkt aan de leerlingen die zich in de Conservatoria of in de Normaalscholen op 't gebied van den Nederlandschen zang onderscheidden.

Laten we er vooral bijvoegen dat de Liederavonden, die zeker wel iets hebben bijgedragen tot ontwikkeling van kunstsmaak, persoonlijke waardigheid en stambewustzijn, dank zij het initiatief van het Comiteit ontstaan zijn (in het Lakenmetershuis te Gent, November 1903).

En laten we dan de vraag stellen: Verdient zoo'n Comiteit niets meer dan platonische waardeering? Verdient het geen stoffelijken steun?

In ieder Vlaamsch gezin waar er een piano is, las ik eens in een weekblad, zou men tot het Comiteit van het Willems-fonds moeten toetreden, des te meer daar men twee-, driemaal de waarde van de bijdrage in zangstukken terugkrijgt.

Er zijn veel piano's in de Vlaamsche gezinnen; er zijn niet bijster veel leden in het Comiteit...

Ge vraagt, lezer, wat ge doen kunt?

U als lid aangeven, 22, Vrijdagmarkt, Gent.

Of, nog practischer en goedkooper, 10 fr. storten op postchekrekening 105147 van Pol Anri, waarnemend secretaris-penningmeester, Gent.

Denk er desnoods eens over na, maar niet te lang: ge weet wel wat er van uitstel komt.

Het bestuurjaar begint 1 November.

De 34e reeks liederen, die ter pers gaat en deze maand aan de bijtreders van 't vorig jaar zal uitgedeeld worden, bevat zangstukken van Emile Mathieu, Arthur Meulemans, Herman Meulemans, Leo Van der Haegen, Ernest Van Nieuwenhove en Arthur Verhoeven en zal in den handel 20 fr. 50 c. kosten.

Voor 1 Februari 1924 worden inzendingen (liefst kunstliederen, die niet te moeilijk zijn) voor de 35e reeks ingewacht.

A.

Het Eerste-Communikantje

Er was met de rapte een donker vlaagsken over de roode daken uitgegieterd, en nu de zon achter 't purper Liekes-bosch zou gaan wegschuiven, was elke twijg met bleekgouden druppels aangeregen.

't Rook al naar water en zoetigheid van eerste violetten, en de hemel was nu weer puur en glanzend, als de buik van een zilveren pot, waar blauw fluweel in spiegelt.

De zwarte merel snakte en zoog aan de klare rivier van zijn lied.

Nolleken was aan 't schipkens en boomkens teekenen, als de eerste druppelen nederklopten. Met neergetrokken wenk-brauwen zag hij naar de ruitjes, die ineens gemoireerd werden van de overdaad van 't water.

‘Hei en morgen doet Liezeken haar eerste communie!’ riep hij bekommerd, ‘en ze doet haar zilveren schoentjes aan!’

En alhoewel hij bang was van den zolder waar ratten en spoken rollen, toch liep hij naar boven om te zien of de regen lang zou duren.

Als hij voorbij het porceleinen Lievevrouwken kwam, boven op het donker gangsken, smeekte hij:

‘Och Lievevrouwken, laat het ophouden met regenen, want morgen doet Liezeken haar eerste communie, en ze is in 't wit!’

Als hij zijn neusje in den duivenkijker stak, zag hij ginder achter een doorzonde gordijn van regendraad, nevens den Begijnhoftoren, het zuivere blauw van den hemel. Dit deed hem goed alsof er in een donkere kamer zoet lamplicht werd gebracht.

‘Morgen is 't droog, en ze kan haar zilveren schoentjes aandoen!’ fluisterde hij dankbaar.

Als de zon weer over alles licht en glanzen schoof, bleef hij nieuwsgierig de groote lap verte aanzien, die zich onder hem openrolde. Al de hovekens, de groote tuinen, de roode daken en torens, de vesteboomen, het groene laken van het veld, en de heuvelen der bosschen. Als hij dat nu eens uitschilderde met zijn verfdoos! Daar kon toch zooveel opstaan!

Er weefde zich wierook voor de verten, een zuiltje van dansende muggen wiegt boven de lekkende dakgoot, en er komt van uit de huizen waar er eerste communikanten zijn, er zijn er bijna vier nevenseen, een goede geur van lekkere beetjes.

En er gaat een plechtig gevoel over Nolleken zijn hart, als hij achter de doosachtige, blauwe kazerne de groote dunne maansikkel ziet, als een boog van zilver.

Het is alsof hij Liezeken zelve ginder in wit en zilver aan de lucht ziet staan.

Ze ritselde van blankheid en z'had een kroontje op van paardenen boterbloemen, die Kolieken voor haar aan den kant van 't bosch geplukt heeft..

‘Wat zal ze schoon zijn!’ peinst hij weg-droomend. Hij heeft haar eergisteren al in 't wit gezien, toen de naaister het witte kleed kwam aanpassen, maar Liezeken hield haar zwarte kousen en schoenen aan, haar gouden haar was niet in krollen, en ook had ze geen kroontje op, en er verteederde geen vooltje haar lief gezichtje, en ze had geen ivoren kerkboek in de handen. Hoe de meisjes eerste-communikanten moeten zijn had hij gezien op de openschuivende printjes in de drukkerswinkels, en bi jed pasteibakkers waar eerste communikantenbeeldekens op de taarten te pronken staan, en Liezeken zelf had het hem in 't lang en in 't breed uitgelegd.

En morgen zal ze die kostelijkheden aan hebben; hij ziet het al zoo goed in zijn verbeelding, dat hij haar van buiten zou kunnen afteekenen.

Lachenderwijze hadden de twee moeders, die van Liezeken en die van Nolleken, als ze aan de deur droge schol zaten te eten, gezegd, toen ze hun kinderen zagen spelen:

‘Die zullen nog eens trouwen.’

Nolleken had het gehoord. Hij had er niets op gezegd, maar sloot het als goud in zijn hertje, lijk de aarde het zaad in de lente, en kon er uren zitten over droomen.

‘Als ik met Liezeken trouw, moet ze alle dagen een vooitje en een kroontje dragen,’ zegt hij kloek besluitend, zich van den donkeren zolder spoedend.

Het is donker geworden. De vitrienen der verlichte winkeltjes toonen koeken, droge pruimen, cigaren, en jongens eerste-communikanten poppen, zonder hoofd, maar met houten handen en houten schoenen. Moeders die nog wat vergeten zijn voor morgen, een lintje of een boordje, komen zien waar het het goedkoopst is.

De vrede van den Zaterdag, als 't werk gedaan en af is, blinkt op verschgewasschen gezichten. Boven de huizen staan de sterren vergeten.

Liezeken is met een vriendinneken om een pond broodsuiker voor de rijstpap geweest.

In 't licht van een groenen apothekersbol, als een te groot smaragd, doen ze 't pak open en zien de witte klottekens met groote, verlangende oogen aan. Ze zouden als gewoonlijk er gaarne eens van snoepen. En zonder iets te zeggen, doen ze samen berustend den zak weer toe.

Als Liezeken thuis komt, ligt de moeder over de halve deur en zegt:

‘Kom gauwkens binnen, kind, we zullen u eens gaan schrobben!’

Het vriendinneken danst weg.

Het zal vandaag, lijk bij elken eersten-communikant, de laatste keer zijn, dat de moeder van Liezeken haar kind naakt ziet.

Toekomenden Zaterdag zal ze zich zelf alleen en verstoken op haar kamer moeten wasschen.

Daar op de tafel staat de kuip vol klaar, koud regenwater, versch gevallen uit de lucht, en terwijl Liezeken zich uitkleedt en haar rilde, blank lijveken bloot komt, giet de struische moeder den stuivenden, kokenden moor leeg in de kuip, en nu dampt het in de keuken alsof er daar een trein in gang schiet.

Als de moeder met hare dikke handen het water geroerd heeft, pakt ze Liezeken vast en zet ze in de kuip. Terwijl de vrouw zeep aan de spons veegt, staat het kindje in 't bad, heelemaal naakt, de voetjes alleen bedekt met water.

De vader, die in een hoek, in een rommel van leder en oude schoenen, houten nageltjes in een bottien klopt, zingt zonder opzien voort aan 't lied van ‘Heleen de Zinnelooze’.

De voordeur vliegt met haar eenig gekrijsch open, en Nolleken komt al fluitend de donkere gang in, naar de keuken.

Maar moeder schiet vlug naar de deur, steekt heuren kop eens door de spleet en roept gebiedend:

‘Niet komen, Nol! 'k Ben Liezeken aan 't wasschen! Ga speel nu maar met ander kinderen. Meiskeszot!’

De deur slaat toe, en 't is weer donker in de oude, klinkende gang. Nolleken gaat ontgoocheld terug. Hij had nog eens zoo gaarne aan Liezeken verteld waarom hij daarboven op den zolder was geweest, hij had nog eens gaarne haar blauwe oogen gezien. Maar ineens blijft hij staan. De lust Liezeken te zien gewasschen worden, bekruipt hem lijk een blijde kitteling. Hij zal haar in haar hemd zien staan, en haar morgen kunnen uitlachen, dat hij haar in heur hemd heeft gezien!

Hij sluipt weer naar de keukendeur, met 't begin van een schalkschen lach, en ziet door 't sleutelgat, dat een mysterieus lichtje op den muur zet.

Maar hij ziet Liezeken niet in haar hemd. Ze staat in hare pure, onschuldige naaktheid. Wit, dun oprankend, als een lelie aan een vijver.

De armkens voor de dijen, de beentjes bijeen genepen, het haar in dotskens papier gedraaid, en ze staat eenigszins gebogen als 't maantje van daar straks, en heeft een gelukkigen glimlach op haar mond, en een huiveringsken over haar lijf.

Het zoet lamplicht valt gulden over haar witte leden, waarvan de natte glanzen het licht aantrekken en opzuigen, en 't is of het licht uit haar komt, lijk uit de zilveren manensikkel.

Het bloed valt stil in Nolleken zijn hart.

Een vreemde, schoone verwondering zijgt over zijn kindergemoed.

Hij verstaat het niet, maar bewondert slechts.

‘Dat wist ik niet,’ fluistert hij aangedaan.

En meer uit zijn lood geslagen, voor hetgeen hij gezien heeft, dan uit schrik voor de moeder, sluipt hij verbaasd, verdrietig en gelukkig de gang uit, naar buiten.

Hij zet zich op den kouden dorpel van zijn huis. Hij hoort zijn moeder het lied van het nonneken zingen. Hij weet dat ze nu zit te borduren op het raam. Hij zou in haren schoot zijn kop willen bergen, en zonder opzien vertellen wat hij voor schoons gezien heeft, maar een onbekende verlegenheid, een ikzuchtige trots om van dat schoone niets mee te deelen, en het alleen voor zich te houden, houdt hem terug.

't Is alsof hij gedroomd heeft en nog droomt.

Zoolang hij vroeger met haar gespeeld had, heeft hij er nooit aan gedacht dat Liezeken een naakt lichaam had. In zijn gedachten waren de kleeren als aan haar vergroeid, eigenlijk zooals bij iedereen. En nu heeft hij haar heelemaal onthuld gezien. Dat is geen gewoon kind meer in zijn oogen.

Hij kan er niet over. 't Staat op zijn oogen geschilderd. 't Maakt hem zoet en stil.

Doch ineens lacht hij. ‘Maar iedereen heeft een bloot lijf!’ Zijn broers en zijn groote zuster dus ook?

‘Maar toch zoo niet!’ lispelt hij naderhand. Hij kan het zich van de anderen niet voorstellen; hij vermag niet hen zonder kleedsel te zien. Hij doet *er* ook geen moeite voor. Het kan toch bij niemand zoo blank, zoo schoon en zoo zuiver zijn lijk bij Liezeken. Er wiegt een teere aandoening, een soort van vereering over hem, maar hij kan het gevoel niet vatten. Hij is maar stil, droomend en stil.

Hij denkt aan 't pleisteren kindeken Jezus uit 't stalleken van Bethlehem in de kerk. Dat kindje kwam recht uit den hemel, zei zijn moeder, en de andere kinderen komen uit een rookool.

‘Vanwaar mag Liezeken komen?’ vraagt hij zich af.

Hij heeft zijn ellebogen rond zijn knieën gegespt.

Boven het donker dak van het witte notarishuis aan den overkant kruipen de sterren lijk zilveren kevers.

‘Ze zeggen dat de sterren grooter dan huizen zijn,’ prevelt Nolleken.

Er rijst een ster.

‘Zoo is ze misschien op de wereld gekomen,’ zucht hij.

Hij voelt zich kleintjes, alledaagsch, bang en deemoedig.

't Komt hem voor dat hij niet meer met haar zal durven spelen. Het zal een ingehouden spel zijn voortaan, op afstand, met fluisterende, moeilijke stem en zonder gebaren.

Hij zucht.

Een angst krolt zich meer en meer om zijn hart, en hij gaat naar binnen, en voelt zich bij moeder meer vertrouwelijk. Hij legt zijn hoofd, lijk alle avonden, op haar schoot, terwijl zij borduurt. Zoo valt hij steeds in slaap, en wordt hij dan door vader naar bed gedragen.

Ineens richt hij zich op: 'Moeder,' vraagt hij, 'komen alle kinderen uit de rookolen?'

De moeder is plots wantrouwig. Hebben ze haar kind wat te veel verteld?

'Waarom?' vraagt ze.

'Zijn er soms geen kinderen die uit den hemel vallen?'

Het gezicht der moeder klaart op.

'Ja, Nolleken, maar dat zijn heel, heel wijze kinderen. Waarom vraagt ge dat?'

'Daarom,' zegt hij ontwijkend en legt weer zijn hoofdeken in haar breeden, warmen schoot.

Nu is hij er van verzekerd dat Liezeken een engeltje is; meteen voelt hij dat Liezeken voor hem maar een droom is, iets onbereikbaar; dat geeft hem echt kinderverdriet, maar hij is toch blij dat dit engeltje Liezeken is.

Ontgoocheld en gelukkig, geraakt hij stillekens in slaap, terwijl moeder borduurt en zingt.

FELIX TIMMERMANS.

In de Maremnen

Ik heb de blanke marmerkathedralen,
Prat op de milde koperroest der eeuwen
En op het vlammend goud der Zuiderzon,
Volheerlijk op zien koepelen naar de wolken;
En roerloos, ademloos, onmachtig-klein,
Heb ik in stomme aanbidding daar gestaan, -
Doch tranen zijn mijn oogen niet ontrold.

Ik heb, geheschen op de hoogste toppen,
De blauwe meren en de blauwe baaien,
Die edelsteenen in de grenzen schakelen,
En Napels met een wijden vlammenboog
Omspannen, juichend mogen overzien;
En telkens waande ik, dat ik in de weelde
Der gouden sprookjeswereld blikken mocht, -
Doch diepe ontroering heb ik niet gekend.

Ik heb de huiverkoele wentelgangen
Van 't hechte, barstensvolle Vatikaan
Doorwandeld, waar de paus, omringd
Door al de glimmend blanke marmerbeelden
Der oude en nieuwe tijden woont, - bijna
Gelijk Ons Heer te midden van zijn englen, -
En naar de wulven van den mijterdom
Heb ik de ziel van Palestrina met
Den wierook van haar heilig-reine hymnen
Op hooren walmen, - heerlijk klankmirakel, -
Doch nergens ben ik, harde man van 't Noorden,
Vernietigd in een hoekje neergeduizeld...

Een kromming van het spoor... Een schok... En zie:
Daar blonden de Maremnen voor mij open!...
Wat nu?,.. Ik tuur verwonderd toe,... niet vattend...
Een woestenij, zoo ver mijn blikken reiken,
Omkoepeld door een hemel van turkoois,
Verzengd en keiig, pokkig, desolata,
Met hier en daar een vlokje bloeiend gras,
Met soms een rimpelloozen vijver die
Vol zilver of vol lood gegoten is,
En met, ten verren horizon, een brok
Pineta, akelig grimmend, zwart als inkt...
Hoe vreemd!... Waar ben ik toch verzeild?... Is dat
Een hoekje van een wereld nog in wording?
Een barre steppe, die den norschen vloek
Moest hooren van een wilden God?... Och neen:
't Poëma van mijn teergeliefde Kempen,
Het evenbeeld der schreiend arme heide,
Wier koele lucht ik sedert jaren heb
Gederfd! Ei, de aanblik greep mij bij de keel!...
Het mokerde in mijn hart, tot brekens toe!...
Dat had ik over de Alpen niet vermoed!...

Aan de eerste treinhalt stap ik af... Ik meen
Te dwalen in een droom, den kuischen droom,
Die ginder om mijn knapenjaren bloeide,
Toen ik in Aveland, - hoe lang geleden! -
Van blauwe thijm naar gele bremmen liep,
Naar elken bontgevlerkten putter loerde,
In elke bie een speelgenoote vond...
Ik schrijd vandaan, de blakke dellen door,
Omweven door het warme windgewaai,
Tot aan den enkel zinkend in het zand,
Noch kerk noch kluis ontwarend op mijn weg,
Noch ruigen herder met zijn wemelkooi,
Noch rook, die, uit een schamel hutjen op-
gepluimd, weer mollig weggeblazen wordt.
Geen pittig zwarte deerne glijdt voorbij,
Getooid met korenbloem of roode kol,
Gemanteld in het vlammend zonnegoud.
Geen buffel, die het witte koutermes

Wild flitsend door den rullen bodem scheurt,
Terwijl het boerken in de vore bukt,
Of zachtjes met de lange roede tikt...
Ik zit te turen op een dorre hil,
Gestreeld door bleeke, wemelzieke kleuren,
Aristocratisch fijne symphonieën
Van blond, dor-bruin, geelgrijs en karmozijn -
Een rijker weelde voor het weidend oog
Dan 't Zuiden met de tooverij van al
Zijn wijdvermaarde doeken bieden kan!
Ik streel het witgekeide vonkelzand,
Omspoeld door heerlijk zure zomergeuren,
Gelijk mijn harsig land er brouwen kan,
En, horkend naar 't mysterie van een wereld,
Waarmee ik innig scheen vertrouwd te zijn:
Gesjirp van krekels en muziek van takken,
Gekrabbel van insecten in de mul,
Het schreien van een vrijen vogel ergens, -
Een meerkol of een kleine valk misschien...

Zoo heb ik uren, uren achtereen,
In dat ontzettend bar-weemoedig oord
Getoefd, door dat bedwelmend tooverlicht
Gedoold, een zoete foltering in de borst,
Soms met wat wilde bloemen in de hand,
Waarop ik zoenen drukte, hijgend, smachtend,
Soms met een kreupel vooisken op de lippen,
Een dartele echo uit de lagere school, -
Van 't verre Kempenlandsche boerendorp.
Ik heb mijn heilig moederken herdacht,
Dat in het golvend heidepurper slaapt,
Stil horkend naar de vrome dennenwouden,
Wier orgels gansche dagen, gansche nachten
Melodisch om haar roode sponde ruischen.
Ik heb gebeefd, geleden en genokt,
Alsof ik weer in haar nabijheid was,
Herschapen, jong, gelukkig als voorheen, -
En traan op traan is in mijn baard gespat...
o Moederlief, volheerlijk Aveland, -
Wat heb ik ooit als u bemind op aard!...

En sterk door de overtuiging, dat ik één
Der zonnigste oogenbllikken van mijn leven
Had mogen smaken in 't Maremnenschoon, -
Heb ik ‘Vaarwel’ gefluisterd... en mijn reis
Door 't wondei volle Zuiden voortgezet.

LAMBRECHT LAMBRECHTS.

Uit ‘Droom en Gedachte’[1]

I. - Gezegend beeld.

O, nimmer ben ik van uw schoonheid moe gezongen,
Gezegend beeld van frissche en pure levenskracht.
De blijheid, die uit uwe roode lippen lacht,
Heeft ook mijn treurig wezen met iets liefs doordrongen.

De haast en weifel, die bij U ten voorrang dongen,
En de onbesproken liefde, welke in de oogen smachtt',
Zij lichten in mijn ziel, één diamantenpracht,
Een geut van eélsteen, op een goudveld uitgesprongen.

Ik zegen, dat gij weifelt als ik weet te winnen:
Verlangen naar wat komt bevat méér zaligheid
Dan stug bezit, dat steeds tot nieuw begeeren leidt.

Zoo zegen ik in u, wat gij in mij moet minnen,
Uw haasten is mijn haast, uw aarzlen is mijn weiflen:
Mijn wachten is genieten, en het uwe... twijflen?

(1) Onuitgegeven nagelaten dichtbundel.

II. - Liefdelied.

Daar is een lied, ik kan 't U zeggen, kind,
Daar komt van blijheid in, van licht en zonne,
Daar komt van schoonheid in en levenswonne...
Maar... 'k twijfel wel, of ge ooit het voosken vindt.

Daar is een lied, zingt gij het onbezonnen,
Het schijnt muziek op luchtge levenstint;
Maar, ach, pas op, want 't aardig wijsken bindt
Uw hartje vast, zoodra gij 't zijt begonnen.

Daar is een lied, - pas op, zoo gij het zingt!
Het is wel mooi en 't luchtig wijsje klinkt
Heel innig als een zoete melodije.

Maar zingt ge 't uit, dan kost het hartebloed,
En 't slot van 't liedje, dat eerst klonk zoo zoet,
Zoudt gij, arm kind, wel bitter kunnen schreien...

III. - O, roep de dood, mijn liefde...

Den droom gelijk die het bewustzijn met zich draagt
En door zijn band den slaap aan waken houdt verbonden,
Zoo houdt de min de ziel omvat en heeft doorwonden
Het Leven en den Dood in mij; zoo is voor mij gedaagd

Het eeuwig leven dat geen aardschheid kent noch vraagt,
Maar hoog verheven boven wereld-smart en zonden,
Van geen genieten weet dan in zichzélf gevonden
En buiten 't aardsche zijn den dood te tarten waagt.

Zoo smelt de liefde saam den Dood en de Eeuwigheid
En van de zwakke stof 't bestaan op deze aarde.
Ach, doofde Dood mijn levensuur, 't hergloeide in waarde,
Daar 't Leven is noch Dood, maar leeft van Godlijkheid.

O, roep den Dood, mijn liefde, opdat het leven dage:
De wereld is U klein, U moet een Heelal dragen...

IV. - Thans wil ik leven...

O, dat ik éénmaal nog het leven mocht genieten,
Het lieve leven, één aaneenschakeling van zonden:
O! prachtig snoer, als sieraad om mijn ziel gewonden,
O! band, die 't lichaam teistert, krachtiger doet vlieten

Het ware zijn, in forschen aderslag ontbonden
En sneller 't lauwe bloed in heeten stroom doet schieten,
Zoodat mijn geest ontvonkt, die weder schoonheid ziet en
Weer vrijheidminnend strijdt, al valt hij eens geschonden.

O, leven, leven thans, al waar' dat leven sterven;
Nu wil 'k, al oogst ik dubbel, waar 'k zelfs niet mocht zaaien,
Ik kan niet wachten, neen, want wachten, dat is derven!

O! Elke levensvreugd, de wreedste ook, tot mij wenken!
Mijn nooitgeleschte ziel met vuurge zonden drenken!
Hardnekkig als de mug om 't heete lamplicht draaien.

V. - De dood streelt mij het wezen.

In dezen rust gen nacht van stilte en maneschijn,
Waar alles zwijgt en droomt, gevoel ik mij verloren,
O, tooverklaarten, die door naaktgetakten boren
En zilverplekkend stralen op het rustig-zijn.

En mijn gedachten, die geheimenissen hooren,
Het fluistren van het ster-bezaaide hemelrein...
Zij drijven mede op het eeuwig lied dat hein-
de en verre gaat, in dezen bleeken nacht geboren.

En overstelpend stroomt de nachtbaak op mij neder.
Zoet wiekt zij in mijn Ziel op rustelooze veder:
De dood streelt mij het wezen, 't leven wordt mij vreemd.

Ik sta bewegeloos als ginds de donkre pijnen,
Verloren, gansch verloren in het maneschijnen
En groot van droomen als de zilverkleurge beemd...

† HERMAN DE SCHUTTER.

Verzen

I.

De avond is van tranen grauw.
Nooit scheen 't leven leeg als nu.
Lustloos dwaalt, spijts de' ouden rouw,
staâg mijn denken weer tot u...

Toch zijt gij niets meer voor mij -
Wellust baart gij mij noch smart.
- Leêg van heil en kwelling bei,
is toch vol van u mijn hart.

Liefde is dood, maar 't lijk nog thuis:
't is zoo naar, elk venster toe!
't Regent angst met lang geruisch...
- Ziel! wat wilt ge dat ik doe?

II.

Met schaûw, de nacht, en vaag geheim,
de kudden van mijn droomen voedert,
wijl 't laatste licht voor 't West in zwijm
zich langzaam met den nacht verbroedert.

Het wordt aan zee al stiller en stil...
en ieder god wordt nu geboren...
- Of 'k al dan nimmer luistren wil,
'k moet 't ruischen van mijn ziel hier hooren.

En 'k ril, daar de' ouden smaad ten spijt,
en trots 't besef van eeuwger dingen,
'k mijn ziel in smart en eenzaamheid
alleen van u, van u hoor zingen!

III.

Langs de' ouden wal van drassge dijken,
de roerlooze armoe van ven boom.
- En in mijn ziel de schaamle lijken
van hier en daar een dooden droom.

Niets is in 't bestaan bestendig,
dan stadig worden en vergaan
in de' angst der dagen, die, ellendig,
met ziellooze oogen voor me staan.

O foltering van nutloos lijden!
Mijn hoop op 't leven was te groot:
eeuwigs zal 't mij niets bereiden
dan de' ongerepten, kalmen dood.

IV.

De herfst, door 't bosch, gaat stil en waardig,
in ernst van arbeid: droef noch blij;
ziet rijpe vruchten, zijgens-vaardig
en dus haar eeuwig doel nabij;
hij ziet het zaad in 't diepst haars herten
als de versteende ziel der lent...
En dies, de sombre uit barre verten
voelt, - hij die zelf nooit liefde kent -
dat hij steeds zaait nieuw heil van blaadren
voor nieuwe lent van droom en goud...
Zoo rijt hij, wars, zijn purpren aadren
in wanhoop stuk langs veld en woud!...

URBAIN VAN DE VOORDE.

Prophylaxie der Geestesziekten

Eene nieuwe beweging, voor enkele tientallen jaren in Amerika ontstaan, en thans reeds intens en internationaal geworden, is die der **geesteshygiëne**.

Gezondheidsleer van den geest? De geest, wordt die dan gelijk gesteld met de longen, de maag, het hart, de huid? Heel zeker niet wat betreft zijn wezen en zijne werking; hij dient het wel echter wat de voorwaarden aangaat, waarin hij behoorlijk werken en zijn potentiaal behouden kan.

Het komt er hier niet op aan te weten of het psychische leven een uiting is van een onstoffelijke zelfstandigheid dan wel een speciale werking, eigen aan de hoogste centra van ons zenuwstelsel. Doch om de beteekenis van het woord geestes-'hygiëne' beter te begrijpen schijnt het mij noodig, even den engen samenhang te bespreken van ons psychisch gebeuren met de lichaamsverrichtingen in het algemeen en met de zenuwfunctiën in het bijzonder.

Van een wetenschappelijk - en niet een wijsgeerig standpunt - kan het verband tusschen psychism en organism alleen maar als oorzakelijk opgevat worden. Dit verrechtvaardigt dan ook geheel de benaming 'Mental Hygiene', door de Amerikanen aan de beweging gegeven. De zeer kleine ontwikkeling der hersenen bij de minder verstandige dieren, de nog betrekkelijk geringe ontwikkeling der hersenen bij dieren zooals de anthropoïde apen en zelfs nog bij sommige wilde volksstammen, en daartegenover de meest samengestelde struktuur bij de meest begaafde menschengroepen duiden er reeds klaarblijkelijk op dat het verstandelijk leven van den hersenbouw afhangt.

De anatomische bevindingen in de geestesgeneeskunde spreken heelemaal in denzelfden zin, want zij leeren ons de noodzakelijkheid van een gaaf stel hersenen tot het voort-

brengen van gezonden geestesarbeid. Zoo wordt zeer vaak bij imbecillen en steeds bij idioten een merkelijk tekort hunner zenuwcentra waargenomen. Daarnevens wordt het aantal geestesziekten zonder gekende hersenlaesies van langs om kleiner en de aanhoudende vorderingen der microscopische techniek en de hardnekkige arbeid in de laboratoria zullen dit aantal nog wel verminderen. Het is nochtans waarschijnlijk dat voor een zeker aantal ziekten nooit structureele afwijkingen - in de hersenen althans - zullen kunnen gevonden worden, omdat nu juist hunne oorzaak daarin wellicht niet is gelegen, eerder in stoornissen van het chemisch midden, waarin en waardoor het zenuwproces zich af te spelen heeft. Want het spreekt van zelfs en het is voldoende bewezen dat qualiteit en intensiteit van een organisch proces, en ook van een psychisch proces, niet alleen afhangen van de struktuur van het weefsel, maar ook van de physische en chemische voorwaarden, waarin dit laatste te werken heeft. Daarom mogen wij veronderstellen dat een abnormaal groote emotiviteit veel minder bepaald wordt door een specialen bouw der hersenen dan door hunne bijzondere prikkelbaarheid, verwekt door giftstoffen, welke in het lichaam zelf ontstaan.

De werking der hersenen, dus ook die van den geest, is derhalve niet alleen afhankelijk van den hersenbouw zelf, doch ook van de samenstelling van het hersenvocht en van het bloed, waardoor in sommige gevallen de geestesfuncties geheel kunnen gewijzigd worden. Ons denken en bijzonder ons voelen worden per slot van rekening beheerscht door heel ons lichaam. Zien wij niet bloedarmoede der hersenen bewusteloosheid verwekken, puberteit en wissel jaren door afwijkingen der inwendige klieren (ovarium, testiekel) vaak grondige wijzigingen van gevoel en intellekt invoeren, aandoeningen in de buikholte meestal gepaard gaan met eene bijzondere zwaarmoedige stemming? Wie kent niet de zwartgallige overprikkelbaarheid van den chronischen maaglijder?

Giftstoffen, zooals chloroforme, ether, alcohol, opium, cocaïne vermogen ook, door een der gelijke werking op ons her-senweefsel, ons psychism te veranderen. Wat is de alcoholroes met zijn gevoel van algemeen welbehagen, zijn blijde stemming, zijn ondernemingslust en overdreven zelfvertrou-

wen, zijn losse, soms verrassende welsprekendheid anders dan een wijziging der hoogste hersenfunctie door stoornis van hare physico-chemische voorwaarden?

Bovendien werd de nauwe samenwerking van geest en lichaam nog door tal van merkwaardige physiologische proeven, waarvan de beschrijving ons al te verre van ons onderwerp zou afbrengen, in het licht gesteld.

* * *

Prophylaxie wil zeggen: bestrijding van de oorzaken eener ziekte, met het doel haar ontstaan te beletten. Dit kan op een rationeele wijze alleen maar gebeuren wanneer de oorzaken der ziekte, hare **aetiologie**, voldoende gekend zijn. Het is in heel het domein der geneeskunde van een veel grooter sociaal belang dan de behandeling der ziekte zelf: cholera en pest, typhus en pokken, komen maar zelden meer voor, omdat zij prophylactisch kunnen worden te keer gegaan. Thans ook is de strijd tegen syphilis en tuberculose veel meer prophylactisch dan vroeger.

En zoo dient het ook te gebeuren voor de afwijkingen en ziekten van ons zieleleven. Want, ofschoon de geesteskrankheid veel minder ongeneesbaar is dan de leekenopvatting het zich wel voorstelt, is er nochtans op sociaal gebied oneindig meer te verwachten van hare prophylaxie dan van hare behandeling of hare verpleging. Dit zal een kort overzicht van de aetiologie der geestesziekten best duidelijk maken.

‘Een psychose vindt, evenals elke lichamelijke ziekte en evenals al onze normale lichamelijke en geestelijke eigen-schappen, haar oorzaak in omstandigheden, die het individu bij zijn geboorte medebrengt, die dus als aanleg gegeven zijn, en in omstandigheden, die na de geboorte van buiten af inwerken.’ (G. Jelgersma).

De **erfelijkheid** speelt een zeer voorname rol, niet zoozeer als voortbrengster der zenuw- of geestesziekten zelf, maar in de eerste plaats als bewerkster van den aanleg tot ziekte. De geestesziekten zijn zeer verscheiden in vorm, verloop en aard, en nochtans wordt algemeen geconstateerd dat in de overgroote meerderheid der gevallen de aanleg een algemeen karakter draagt; met andere woorden, de aanleg voert ge-

woonlijk niet bij de verschillende geslachten eener familie en bij de verschillende kinderen van een zelfde geslacht tot een en denzelfden ziektevorm.

Wat dus in de eerste plaats door een individu overgeërfd wordt, is een **algemeene** aanleg tot geestesziekte..

Is de werking van den aanleg fataal? Gelukkiglijk niet, en juist daarin ligt de groote beteekenis der geesteshygiëne.

In sommige zwaar belaste families ontsnappen maar weinige leden aan de intemeering in een speciale inrichting. In andere families zien wij daarentegen alleen enkele individuen maar sterke afwijkingen hunner geesteseigenschappen vertoonen. In andere families nog vertoonen de meeste leden alleen maar af en toe zeer voorbijgaande stoornissen of maar een blijvende zonderlingheid van karakter en levenswijze. Wij zien dus dat er van de sterkst uitgedrukte voorbeschiktheid tot den geringsten aanleg een ononderbroken lijn van overgangen bestaat.

Zeer belangrijk is het dat de aanleg op zich zelf eene ontoereikende oorzaak is: terwijl bij een sterken aanleg de bijkomstige omstandigheid maar zeer gering moet wezen om het gereed liggende poeder te doen ontploffen, zullen minder voorbeschikten veel sterkere invloeden moeten ondergaan om in de war te geraken.

De aanleg tot geestesziekte openbaart zich gewoonlijk als een bijzondere psychische constitutie, waardoor de voorbeschikte doorgaans op een ongewone, soms zeer zonderlinge wijze op de levensomstandigheden reageert, zonder dat er van eigenlijke krankzinnigheid kan spraak zijn. De voorbeschikte of psychisch-ontaarde personen halen zich door hunne vaak inconsequente handelwijze gewoonlijk veel meer moeilijkheden op den hals dan psychisch-gezonde menschen. Door den band staat dus een zware aanleg tegenover veel ongelukkiger gelegenheden dan het wel het geval is met een onbeduidende erfelijke belasting. Aanleg werkt dus niet alleen als voorbeschikkende factor, maar ook als uitlokker van gelegenheidsoorzaken. Een voorbeeld: een psychisch-ontaarde vertoont zeer dikwijls een onstandvastigheid in zijn handelen en zijn houding tegenover de omgeving. Daardoor verliest hij gemakkelijk het vertrouwen zijner medemen-

schen en dat heeft een terugslag op zijn broodwinning. Van daar, sterk op hem inwerkende psychische schokken, ontberingen van allen aard. Zijn wilszwakte brengt hem gemakkelijk tot het alcoholism. Alzoo worden er door aanleg en constitutie veel meer gelegenheidsoorzaken verwekt dan er noodig zijn om den ontaarde uit de maatschappij te voeren.

Daarentegen, waar de voorbeschiktheid minder groot is, hoeven niet alleen de bijkomstige oorzaken veel sterker te wezen, maar de kans op zulke gelegenheidsoorzaken is ook veel kleiner, dank zij eene betere aanpassing aan het maatschappelijk leven.

Het is ook zoo goed als zeker dat aanleg niet een volstrekt noodzakelijken factor uitmaakt en dat wanneer de uitwendige omstandigheden zeer sterk zijn, deze op zich zelf reeds psychosen kunnen verwekken: b.v. chronisch alcoholism, syphilitische ontsteking der hersenen.

Belangrijk is het ook dat aanleg verbeterbaar is, heel zeker in de opeenvolging van geslachten, maar zeer waarschijnlijk ook bij het individu. Vermenging met gezond bloed en inwerking van voordeelige psychische en lichamelijke omstandigheden werken in dien zin.

In aansluiting hierop moet hier even de kwestie aangeraakt worden of bloedverwantschap tusschen de ouders een moment voor geestelijke ontaarding zou zijn. Het is nog niet uitgemaakt of de vereeniging van twee gezonde bloedverwanten aanleiding geeft tot ontaarding der progenituur. Het wordt nochtans zoo goed als algemeen aangenomen dat ziekelijke of afwijkende eigenschappen van dezelfde soort elkaar onderling versterken door wat men noemt **summatie**. Door deze wordt dus de aanleg versterkt bij kinderen van twee voorbeschikte ouders. Ook in de beschrijvingen van familiaire organische zenuwziekten wordt veel bloedverwantschap vermeld.

Alle de mogelijke oorzaken van geestesontaarding en geestesziekten kunnen hier onmogelijk - zelfs niet in het kort - beschreven worden. Van ons standpunt hier verdienen de gemoedsschokken en de emoties in het algemeen, de overinspanning, de verkeerde opvoeding, de infectieziekten en de vergiftigingen het meest onze aandacht.

De **gemoedsbewegingen** spelen eene door iedereen gekende rol. In de eerste plaats heeft men de emoties van den strijd om het bestaan, vooral bij de leidende klasse, waar toch zooveel tol moet betaald worden aan stand en 'prestige', door vrees voor financieel of politiek bankroet. Korte, zelfs zeer hevige gemoedsbewegingen, zooals angst, toorn, werken veel minder schadelijk dan aanhoudende emoties, en bijzonder toestanden van neerdrukkenden aard. Deze emotieve momenten werken niet alleen op zich zelf, maar geven vaak aanleiding tot ongelukkige vergissingen, die den toestand op hunne beurt versterken en tot slapeloosheid en gemis aan eetlust. Daardoor wordt de oorzakelijkheid dan zeer complex. Bij de sterk aangelegden echter kunnen kortstondige, hevige emoties insgelijks psychosen verwekken. In de meeste dezer gevallen zijn de nieuwe afwijkingen dan na min of meer korten tijd reduceerbaar tot den gewonen ontaardingstoestand van voor den gemoedsschok.

De overinspanning. - Intellectueele overinspanning op zich zelf vormt een niet zoo te duchten moment als meestal wordt gemeend. De vermoeienis is een normaal verschijnsel, dat voor de hersenen als een soort van veiligheidsklep dient, want door haar verzwakt de opmerkzaamheid, dus de arbeid. Rustige en geregelde arbeid, hoe intens ook, voert niet tot zenuw-of geestesziekte. Doch meestal wanneer er spraak is van geestelijke vermoeienis als verschijnsel op zich zelf, of als factor van psychosen, zijn andere momenten werkzaam geweest, zooals ontberingen, slapeloosheid, sterk depressieve affekttoestanden. Zoo geraakt de student tot een toestand van acute neurasthenie, niet zoozeer door de studie zelf van zijn examen, als door zijn vrees voor mislukken met hare slapelooze nachten; van daar een vermindering van werkkracht, waardoor ook verlies van het noodige zelfvertrouwen. Onderlinge inwerking dus der momenten. De advokaat brengt het soms tot geestesafmatting omdat in zijn proces zijne faam of zijne toekomst op het spel staan. Met enkele woorden: in de geestesstoornissen door overinspanning zijn de affektieve factoren veel aanzienlijker dan de zuiver-intellectueele.

Een betrekkelijk groote tol aan geest eskrankheid wordt

betaald door scholieren in den puberteitsouderdom. Dit vindt waarschijnlijk zijne oorzaak veel minder in den geestesarbeid zelf, dan wel in de zeer moeilijke periode welke die kinderen hebben door te maken, zoowel op psychisch als op lichamelijk gebied. De psycho-organische verandering van het kind kan dan geweldig zijn en het karakter wijzigt soms totaal.

School en familie passen zich onvoldoende aan dezen nieuwen, nog onevenwichtigen toestand aan: geweldige emotieve schokken kunnen het tijdelijk zeer broos gestel treffen, wellicht vergiftigd door onevenwicht en de inwendige klierverrichtingen.

De verkeerde opvoeding. Deze is alweer geen moment, maar een complex van momenten. Slechte opvoeding leidt tot on-evenwicht tusschen gevoel en intellekt.

Ongelukkiglijk groeit het voorbeschikte kind gewoonlijk op in een ontaard midden met nerveuze ouders. Deze kennen geen gelijkmatigheid in hun optreden: te groote zachtheid wisselt af met te groote hardheid. De ziekelijke eigenschappen ontwikkelen zich vrij onder invloed van ongewenschte voorbeelden en gemis aan vertrouwen tusschen ouders en kind. Noodlottig kan dit gemis aan vertrouwen werken door het niet voorlichten van den jongeling of het jonge meisje over de geslachtsfuncties, welke zich op de brutaalste wijze kunnen openbaren aan de onvoldoende of verkeerd ingelichte kinderen.

Infectieziekten en vergiftigingen. - Beide werken op dezelfde wijze: langs het bloed komen in de hersenen stoffen te recht waarvan de werking prikkelend, verlammend of verwoestend is voor het zenuwweefsel. Deze giftstoffen ontstaan in het lichaam door stoornissen in de spijsvertering, verbreking van het evenwicht der inwendige klierfunctiën, slapeloosheid en uitputting, door afscheiding door bacteriën (typhus, roodvonk, syphilis, enz.) of komen van buiten in het lichaam onder den vorm van morphine, cocaïne, alcohol, lood, enz.

Infectieziekten en vergiftigingen oefenen ook hunnen nadeeligen invloed uit als ontaardingsmomenten der ouders en bijzonder als beschadigende factoren van kiem en embryo.

De syphilis is eene der voornaamste oorzaken der geestesziekten. Ofschoon ook de twee eerste perioden dezer verschrikkelijke sociale plaag als oorzaak kunnen optreden, zijn de syphilitische ontstekingen van de hersenen en de hersenvliezen van veel emstigeren aard, omdat zij zeer veelvuldig voorkomen en omdat zij in de overgroote meerderheid der gevallen een spoedigen doodelijken afloop hebben, na eene erbarmelijke psychische en organische ellende. De syphilis der ouders veroorzaakt ook diepe ontaardingstoestanden bij de kinderen, zooals idiotie en vallende ziekte. Zeer gelukkig is het dat gedurende de laatste tientallen jaren een geweldige strijd begonnen is tegen den alcohol. Geen der giftige genotmiddelen wordt zooveel aangewend als deze en tabak. Maar waar de tweede gewoonlijk maar een onbeduidenden factor vormt en niet als een sociaal kwaad kan worden beschouwd, is de eerste wellicht de voornaamste oorzaak der geestesziekten. Het aanhoudend alcoholmisbruik voert in hel huishouden kommer en ontbering; het doodt het huishoudelijk geluk en maakt alle geregeld leven onmogelijk. Het schept bij het individu een aanleg tot krankzinnigheid of versterkt dezen, wanneer hij reeds bestond. Verder kan de alcohol voeren tot verschillende psychosen en zeer verwarde geestestoestanden en lang misbruik brengt den dronkaard tol een algemeen geestelijk verval, met afstomping van alle hoogere gevoelens.

Het alcoholisme, eindelijk, is de voornaamste oorzaak van geestesontaarding der kinderen. De statistieken duiden op een zeer grooten invloed van den alcohol op de gezondheid in het algemeen en bijzonder op het zenuwstelsel van de pro-genituur. Volgens Demme, welke 57 kinderen van alcoholistische ouders vergeleek met 60 kinderen van gezonde ouders, leden, van de eersten 83 p.h. aan verschillende ontaardingsziekten, van de tweeden waren 18 p.h. maar gedegenereerd of stierven vroegtijdig.

Andere genotverwekkende vergiften zijn opium, morphine en cocaïne. Hun chronisch gebruik voert tot psychosen, welke gelukkiglijk door behoorlijke behandeling en volledige onthouding gedeeltelijk of geheel genezen. Hunne beteeke-

nis, evenals die van de kwik- en loodvergiftigingen, is veel geringer dan die van den alcohol.

* * *

Dit zeer onvolledig overzicht van de aetiologie der geestesziekten doet ons het belang en den aard van de problema's der geesteshygiëne gemakkelijk begrijpen. Ziekten van den geest zijn tot nog toe in vele gevallen ongeneesbaar; zij zijn echter vaak merkelijk verbeterbaar en genezingen zijn heelemaal niet zeldzaam. Hunne behandeling en verpleging is het werk van den arts en den deskundigen verpleger. Ze voorkomen, dat is hunne oorzaken bestrijden, is steeds mogelijk en moet zijn een dure plicht voor elkeen die ‘zielenlast’ op zich heeft genomen: artsen, juristen, onderwijzenden van allen rang, industrieelen, priesters, officieren, sociale assistenten, - allen kunnen het hunne bijdragen urn ons edelste bezit, onze hersenen, te verleenen wat hun toekomt: behoorlijke voorwaarden en tijdige rust.

Wij hebben gezien dat de aanleg lang niet immer fataal werkt, dat hij onder voordeelige voorwaarden vermindert in eene rij van geslachten en zeer waarschijnlijk ook bij het individu, dat hij de bijkomende momenten in de overgroote meerderheid der gevallen niet missen kan om het te brengen tot werkelijke krankzinnigheid. Daarbij dient niet vergeten dat de aanleg zelf aan de ouders of de voorouders door een of verschillende ontaardingsmomenten is gegeven geworden. De prophylactische strijd dient dus niet alleen gericht te worden tegen de factoren welke alleen voorbeschikten kunnen treffen, maar ook tegen alle oorzaken welke het weerstandsvermogen van een gezond zenuwstelsel kunnen verzwakken.

Onze hedendaagsche manier van leven, met den gemoedschokkenden strijd om het bestaan van het individu en van de groep, de eisch van veelzijdig onderricht, die de intellectueele overlading der jeugd medebrengt, het oneven wicht tusschen intellectueele en ethische opvoeding, de electrische snelheid in bevelen en uitvoeren, de onhygiënische menschenophooping in de grootstad, de gemakkelijkheid van en de uit-noodiging tot alle soorten van overdrijvingen en buitenspo-

righeden (danswedstrijden, zesdagen-koersen, enz.) zijn niet alleen de oorzaken van een aanzienlijke vermeerdering der gestichtsbevolking, maar vermenigvuldigen op een ontzettende wijze het zenuwlijden onder de menschen.

Waar de verhoudingen der gemeenschap zich inwikkelen, moet de accomodatie van het individu, inzonderheid van den misdeelde, veel moeilijker worden.

Daar tegenover is het hoogst noodig. gebleken alle mogelijke middelen te bestudeeren en aan te wenden om in de mate van het mogelijke een betere aanpassing der zenuwzwakkeren en misdeelden van den geest te verwezenlijken, de gezonden te vrijwaren voor uitputting, vergiftiging en infectie en de hersenen der jeugd in huis en school voor te bereireiden tot een geregelde, gemakkelijke werking en niet langer meer te folteren met eene nuttelooze ophooging van wetenschappelijke (?) bagage, terwijl het gevoel en de wil worden verwaarloosd.

Talrijk en ingewikkeld zijn dus de problema's der hygiëne van den geest.

* * *

Veel wordt er reeds sins jaren geijverd in afzonderlijke domeinen. Wij hebben hier maar de regeling van den arbeid en den strijd tegen alcoholisme, tegen de geslachtsziekten en tegen de tuberculose aan te halen.

De beweging der geesteshygiëne heeft niet alleen voor oogen deze hoogst belangrijke werken in coördinatie te brengen, maar ook alles wat de hersensfunctie ten goede kan komen te bevorderen of in het leven te roepen.

De **familiale paedagogie** moet aan de toekomstige ouders worden onderwezen. Het moet hun gedurende of n'a de school worden geleerd dat het kind geen man in miniatuur is, maar een mensch in wording, die geen speelbal mag zijn van de gebreken of grillen der ouders, die niet aanhoudend mag worden verknoeid door onregelmaat in hunne houding, door afwisseling van te zwakke met te strenge behandeling; dat het niemands recht is over zijn kind te heerschen, maar een ieders plicht dezes individualiteit te eerbiedigen en zijn moreel gevoel te ontwikkelen door het goede voorbeeld en een onderling vertrouwen in den huiskring.

Het lager en het middelbaar onderwijs mogen niet langer meer zijn een inpompen van valsche kennis, die nooit of in elk geval op onvoldoende wijze aan observatie of experiment wordt getoetst en geroepen is om grootendeels te worden vergeten. De school moet in de eerste plaats volledigen of goed maken wat door de ouders op een ontoereikende of verkeerde wijze werd bewerkt. Zij moet, op grond eener behoorlijke psychologische kennis van het kind, de ontwikkeling der gansche geesteswerking veel meer dan die van het geheugen behartigen. Oordeel, wilskracht en ethische gevoelens in het kind ontwikkelen moet haar hoofddoel wezen. Zij moet, bijzonder wat betreft het onderricht, zich meer weten aan te passen aan de persoonlijke vermogens van het kind. De scholen voor abnormale kinderen zijn een eerste en zeer gelukkige stap in deze richting. Doch niet alleen de diep achterlijken van allen aard verdienen deze bijzondere toewijding, maar ook, en wellicht met veel meer reden, de tragen en de knapsten.

Nooit mag worden uit het oog verloren dat door lange schooluren, door onvoldoende afwisseling der stof, door slechte regeling van den uurrooster, door te zwaar huiswerk, door gemis aan ontspanning, alsook door lichamelijke vermoeienis en overdreven sport, de hersenarbeid wordt belemmerd en het geestesapparaat op den duur wordt beschadigd.

Een ander belangrijk problema, dat zich aansluit bij opvoeding en onderwijs, is dit der **beroepskeuze**. Niet alleen zou veel nuttelooze krachtsinspanning kunnen worden gespaard en in het algemeen beter arbeid worden verstrekt, maar ook vele geestesdeficienten en zenuwlijders zouden uit de krankzinnigeninrichtingen worden gehouden, in geval veel meer dan nu in de maatschappij elkeen op zijn gewenschte plaats stond.

Heeft de jongeling het ambacht aan te leeren dat best overeenstemt met zijn persoonlijke neiging en met zijn geestelijken en lichamelijken aanleg, dat niet te ingewikkeld is voor zijne misschien geringe geestesvermogens of dat niet verderfelijk is voor zijne misschien reeds zieke longen, dan is voor hem de arbeid een aangename taak, welke hem in de minste mate zal vermoeien en waarbij hij nooit het wrange gevoel van den mislukte zal kennen. De zwakzinnige jongen

mag niet te recht komen in de fabriek, waar hij tot spot zal dienen van iedereen en 's avonds worden dronken gemaakt met bij elkaar gegoten ‘kletskens’... Voor den epilepticus valt er aan geen havenwerken of loodgieten te denken en de hysterici zijn in bioscoop of schouwburg niet op hun plaats.

Gelukkiglijk worden tegenwoordig zoowat in alle groote steden bureelen voor beroepskeuze opgericht, waar opvoedkundigen, psychologen, artsen, enz., het hunne bijdragen om ‘the right man on the right place’ te krijgen. Onnooodig te zeggen dat deze bureelen het nuttigste werk leveren waar het geldt deficienten en abnormalen van den geest in een midden te brengen, waar hun geringe bekwaamheid nog zeer goed kan worden benuttigd, of waar hunne onbekwaamheden en gebreken kunnen worden geduld.

Niet enkel dienen geesteszwakken en psychopathen te worden geholpen in de keuze van hun beroep, maar **een bestendige bijstand**, door verschaffen van passend werk en vermaak, door raadgeving en bescherming in de niet alledaagsche levensomstandigheden, door algemeen geneeskundige en psychiatrische hulp vermag in de meeste gevallen deze misdeelden als gelukkige en vaak zeer nuttige arbeiders in de samenleving te houden. In ons land bestaan nog maar zeer weinig raadplegingsdiensten voor psychopathen. In vele beschaafde landen bestaan zulke kostelooze raadplegingen, waar psychiatrische opsporingen en hygiënische raadgevingen toelaten bijtijds nog vele geestesstoornissen te voorkomen en waaraan bijzondere gasthuisdiensten verbonden zijn, zoodat er psychopathen en niet gevaarlijke geesteszieken worden opgenomen, zonder maar eenige vernederende formaliteit te moeten ondergaan, zooals het ongelukkiglijk nog steeds **wet** is in ons land.

Verheugend is het nochtans dat de ‘Maatschappij voor geestesgeneeskunde’ en het ‘Verbond voor geesteshygiëne’ alle pogingen aanwenden om dergelijke instellingen ten onzent ten spoedigste mogelijk te maken.

Een zeer aanzienlijk deel der misdadigers, boosdoeners en landloopers bestaat uit ontaarden en geestesdebielen. Niet alleen zij, maar ook de geestelijk abnormale boosdoeners dienen gedurende hunne verwijdering uit de samenleving voorbereid tot hunne wederaanpassing aan het maatschappelijk leven,

en na hunnen gevangenisstad kan men niet beter de gemeenschap tegen gebeurlijke nieuwe aanvallen verdedigen dan door moreelen steun en werkverschaffing.

Eveneens moeten de gewezen gestichtspatienten sociaal worden bijgestaan. Bijzonder na een langdurig gestichtsleven kan de wederaanpassing niet geschieden zonder vaak ontzettende moeilijkheden. Deze menschen dienen behandeld met de meeste voorkomendheid en hunne aanpassing moet zeer geleidelijk kunnen gebeuren, met de hulp van het gesticht zelf of van een bijzonderen dienst, tot dezen bijstand opgericht. In de Vereenigde Staten bestaan zulke diensten van nazorg voor genezen of verbeterde geesteskranken op een zeer uitgebreide schaal en kunnen er gelukkiglijk zeer aanzienlijke uitslagen opteekenen. Dank zulke inrichtingen van **wederaanpassing** kan niet alleen een veel grooter aantal patiënten uit het gesticht worden ontslagen, maar wordt het aantal hernieuwde aanvallen merkelijk geringer.

* * *

Ik heb hier enkele domeinen, waarin de prophylactische strijd tegen geesteskrankheid mij van een bijzonder belang schijnt, even aangeraakt. Maar het terrein der geesteshygiëne is veel broeder, en zooals ik reeds zegde, verdient zij een ongemeten toewijding van al wie een sociale roeping te vervullen heeft. Onze werkkringen of onze wijsgeerige meeningen kunnen nog zoo van elkaar verschillen, waar wij aan geesteshygiëne hebben te doen, moeten wij met elkander in voeling komen, omdat de grondbeginselen voor een gezond denken en voelen in alle domeinen van het geestelijk gebeuren dezelfde zijn. Het is hetgeen het ‘Belgisch Verbond voor Geesteshygiëne’, in het begin van 1922 door de vooraanstaande zenuwartsen en opvoedkundigen van ons land gesticht, zich ten doel heeft gesteld.

Dr. R. NYSSEN
Gheel, September 1923.

Nieuwe Banen?

Vermeylen, in zijn overzicht ‘Van Gezelle tot Timmermans’, spreekt ook over de laatste literatuur in Vlaanderen en vindt die, op een paar uitzonderingen na, arm .

Het zal den leider toch niet ontgaan zijn, dat de Vlaamsche jongeren een lastige erfenis hebben. Na den wonderbaren bloei, die onze letteren sedert Gezelle beleefden en die het krachtigste, het rijkste en het gaafste was met ‘Van Nu en Straks’ en ‘Vlaanderen’, is een tijdperk van betrekkelijke dorheid nogal te verstaan. Zij toch, de schrijvers der hoogte-periode, hadden alles nieuw voor zich, zij konden Vlaanderen en den mensch ontdekken, zij konden zich met Gezelle ‘jeunen’ in de jonge weelde van een taal waarin voor hen nog weinig werd geschreven, zij konden de grenzen hunner provincie voor de eerste maal verwijden en meeleven met den Europeeschen geest. En de jongeren, al staan zij zoo dicht bij hen nog, hebben het kritisch inzicht niet van een Vermeylen, het pezige, gave niet van een Streuvels, het diep-menschelijke, verfijnde niet van een Van de Woestijne. In den geest der voorloopers opgevoed, met de obsessie dier echte kunstenaars standvastig boven hun voelen en denken, hebben zij er hun eigen persoonlijkheid wel eenigszins bij ingeboet. En toch zijn de tijden veranderd, is er een nieuw leven ontloken sedert de gelukkige pracht der eersten, der begenadigden, een nieuw leven met andere waarden wellicht, dat een andere visie meebrengen moest, een andere wijze van uitdrukking. Dat hebben de jongeren wel gevoeld, en thans kent onze literatuur een zwaren overgangstijd van nog heel moeilijk, nog heel onhandig zoeken.

Er moeten nieuwe banen worden gevonden, niet omdat er altijd iets nieuws behoort te zijn, maar omdat zulks beantwoordt aan een noodzakelijkheid: het uitzicht op het leven en

op de dingen evolueert, en zoo ook, heel geleidelijk of met plotse schokken, evolueert de kunst.

Het blijft vooralsnog bij veel theorie en weinig nieuw werk.

Zulks is wel opvallend: nieuwe stroomingen vinden hun theorie doorgaans later, wanneer zij vrij zijn, wanneer het onstuimige water zich zijn weg heeft gebaand, in diepte, en kalmer overzicht toelaat, op afstand.

Hier is dan, noodlottig, veel jammerlijks. Met jeugdigen overmoed wordt al het vroegere afgebroken. Geen eerbied, zelfs geen waardeering, ook niet voor de klassieken - wat nogal regelmatig terugkomt. En daarbij wordt vergeten, dat, zoo 'De Nieuwe Gids', of 'Van Nu en Straks', in hun vroegere aanvallen, rechtmatig kunst wilden brengen in een dorre, arme, armzalige samenleving, er hier toch niet te denken valt, een Van de Woestijne bijvoorbeeld uit den weg te ruimen omdat die een oude pruik zou zijn. Dat is dan het jongensachtige, het naïeve. Soms wordt het erger: wranneer de slagwoorden uit de oude rommelkas worden gehaald.

Kunst om de kunst, dat is uit den booze - wie heeft daaraan ooit ernstig getwijfeld, uitgenomen misschien Gautier of de Banville; of soms eens Kloos of Van Deyssel, toen kunst tegenover dominee-literatuur moest worden gesteld? - Gemeenschapskunst is het nieuwe - maar dat zei Vermeylen ook, en bijna dertig jaar geleden, en toch wordt het hem als een zwaar argument opgediend.

Al te licht wordt hierbij vergeten, dat, indien onze kinderen een piano-speeltuig hebben, we daarom ons eigen klavier niet moeten laten beroesten, dat wellicht de gewone weg nog de beste zou zijn: de kinderen geleidelijk ons klavierspel doen verstaan, hetgeen dan nog het werk blijft van Schmoll en Czerny, maar niet van Paderewsky. Dan wordt ook vol hoop naar buiten gekeken, maar, ziet u, de 'Sturm' is verouderd, en Marinetti wordt - vermakelijke tegenspraak - het nieuwste, het beste.

Na de theorie komt het werk zelf. In onzen tijd van koortsachtige bedrijvigheid moet toch eerst eens lang worden gezanikt over het werk, dat komen moet, en dan eerst nog een klein proefje of twee gegeven, om te laten zien hoe 't gaan zal. Bij die proefjes blijft het vooralsnog. En, wonder! Hier

schijnt het nieuwe heel anders dan in theorie. Het voornaamste kenteeken is, aan de eene zijde de lyrische ontboezeming van het menschelijke in ons, de aanbidding zelf van het mensch-zijn - en dat is niet nieuw; dat is zoo oud als de lyriek; de uitdrukking is die van Walt Whitman en de moderne Duitschers; - aan de andere zijde de tamelijk vermakelijke vergaping in het moderne leven zooals dat werd uitgedrukt door Verhaeren op zijn slechtst en op zijn banaalst, want er is een geniale Verhaeren, de gewone.

Verlaine vroeg het reeds:

Que dis-tu, voyageur, des pays et des gares?

En bij onze Vlamingen - enkelen zijn wel eens buiten de grenzen van hun land geweest - wordt het een opsomming van geographische namen, een lyrische roes als er een trein voorbijgaat. Welke vreugde zullen zij nog beleven, wanneer ze eens een auto zullen zien! Welk paroxysme, indien zij eens in een vliegtuig zaten! Er zullen nog schoone dagen klaren in de nieuwste letterkunde. Is dit, wat Van de Woestijne heet: 'Adamsch' voelen?

De vorm zelf dier gewrochten brengt ook al het nieuwste: het vrij vers. Dat was jeugdwerk voor Goethe. Maar bij Goethe, Hölderlein, Laforgue en zooveel anderen, is er rhythmus aanwezig, soms zelfs sterker en voller dan in vele klassieke gedichten. Hier echter heeft men soms proza - ronder rhythmus - met typographische eigenaardigheidjes.

* * *

Ons land - Vlaanderen en Wallonië - heeft geen eigenlijk letterkundig leven, geen gevestigde letterkundige traditie.

Dat heeft twee groote nadeelen, die schijnbaar onmogelijk naast elkaar kunnen worden geplaatst.

De letterkunde wordt er al te vaak het werk van liefhebbers. Die liefhebbers nemen hun taak door-ernstig op: het grootste gebrek der Vlamingen, der jolige zonen van Rubens en Jordaens, der droomerige afstammelingen van Van Eyck, is wel dat zij geen 'sense of humour' hebben. Het gebeurt wel eens aan ieder van ons, een liedje te zingen. Daarom echter achten wij ons niet geroepen, om op de planken van den Muntschouwburg te verschijnen. Maar wie eens in

een studententijdschrift verzen plaatste aan een denkbeeldig lief, acht hel noodzakelijk, een zoo schitterend begonnen literaire loopbaan getrouw te volgen. 't Is ook zoo gemakkelijk! In een land, waar weinigen lezen, blijft al spoedig een naam in den kop dier enkelen steken. Men wordt een kleine beroemdheid. Aanmoedigingen komen bij de vleet, - komplimentjes, de roep, in de kleine stad of het dorp, een zonderling te zijn, een eerekruisken als men veertig wordt, en enkele banketten waar iedereen u kent, bij naam althans. Wel niet een hoogvlieger, maar toch een degelijk schrijver. Er moeten ook stille, taaie werkers zijn.

Het tweede, grootere nadeel, is, dat de echte kunstenaars te midden van al die liefhebberij vaak ontmoedigd worden. De amateur verwacht geen al te groot publiek. Maar de rasschrijver krijgt het evenmin. Vermeylen's Jood heeft het in zeventien jaar tot vier drukken kunnen brengen - en dank zij het lezende Holland!

Een auteur schrijft niet voor het publiek, heel waar. Maar als er in het geheel geen publiek is? Zoohaast een schrijver uitgeeft, werpt hij toch zijn ziel, het hoogste van zijn ziel, het warmste van zijn bloed ten beste aan de massa. En indien die massa zich beperkt tot enkele vrienden, die het boek cadeau kregen, enkele kennissen, die het kwamen ontleenen, en de door de pers steeds onvoldoend ingelichte paar honderd, die in Vlaanderen wel eens een boek koopen - benevens het bedaarde, al te intellectueele Holland, dat onze toe-standen en onze psychologie maar al te vaak verkeerd begrijpt, dat over ons zoo dikwijls een vaste opinie heeft: jongere, onhandige broers, die boerennovellen mogen schrijven en dialect moeten gebruiken - indien dat werkelijk het publiek is, en blijft, en de gemeenschap, voor wie men gedroomd had, schoonheid te scheppen, die schoonheid achteloos en onwetend voorbijgaat... dan komt de wrange vergelijking met elk ander land, waar de auteur deel uitmaakt van de samenleving, en niet een eenzame is. Hoeveel schrijvers bleven daardoor onvruchtbaar, hoeveel ontwerpen onuitgewerkt, hoeveel werken in portefeuille vergeten!

En dan, het eng nationalisme, het ziekelijk romantisme dat nog altijd in ons geestesleven voortwoekert! Droevig lot van een volk met een groot, schoon verleden, dat het steeds

denkt, nog altijd op dezelfde hoogte te staan, en de eigenschappen, die het wereldbekend maakten, ongeschonden te hebben bewaard! Anseele zei nog laatst, heel overtuigd: ‘Moar we zen weulder 't gruutste volk van giël de waereld!’ 't Ware toch zoo schoon, eens voor de toekomst te leven, de oogen gekeerd naar ongeboren dagen, en niet naar 't sprookjesachtige verleden! Dan zouden wij van onzen tijd zijn. Nu zijn en blijven wij erfgenamen van eeuwen, waarvan de luister onze oogen blijft verblinden. En zoo romantisch, dat alles. De tijden zijn voorbij, dat men voor Vlaanderen sterven kon, en moest. - Hoeveel Vlaamsche schrijvers waren er wel aan den IJzer? En God heeft de enkelen, die ons hier, gedurende den strijd, in den rug schoten, blijkbaar niet ‘gezegend’, want toen er gevaar kwam, dat het, wellicht niet ‘kogels regenen’, maar er toch nogal op toegaan zou, waren zij ‘er niet bij’.

Onze letterkunde draagt ook den stempel eener enge politiek. Flaminganten, die enkele dagen in 't kot zaten voor hun kwajongensperten, worden daarom als schrijvers opgehemeld. En overal weer rijzen de kleine kapelletjes op, aan den rand van den breeden weg, waar de lekkere open lucht waait, de duffe, zorgvuldig gesloten kapelletjes, waar kleine jongens als Boeddha's doen en hun navel bestaren als 't middelpunt der wereld.

Een ziekte in dien aard overwoekert weer ons letterkundig veld: de inmenging van den Roomsch-katholischen godsdienst en de smalle ethica, door de kleinzielige aanhangers dier religie als het woord zelf van God aangezien. Onze literatuur mag niets behelzen, dan wat in een meisjeskostschool kan worden gelezen, onze prozaboeken moeten prijsboeken worden met veel pretentie, of zijn uit den booze - voor een nietigheid, die ieder normaal mensch zelfs niet zou opmerken. Daar vroeger, in het altaarstuk der Van Eyck's in St-Baafs, de kopie der ontbrekende paneelen, Adam en Eva, aanstoot zou geven, werden onze eerste ouders met een duchtig schaapsvel omgord. De oorspronkelijke paneelen waren geplaatst in een museum, dus een wereldlijke plaats, ergo een plaats van verderf. Wij komen weer onder het teeken te staan van dien engen geest, en onze literatuur wordt stilaan beheerd door kosters. Durtal. in ‘La Cathédrale’ van den ka-

tholieken J.K. Huysmans, dacht over iets dergelijks na; ‘Et sa surprise ne cessait point de cette ignorance inouïe, de cette haine instinctive de Fart, de cette appréhension des idées, de cette terreur des termes, si particulières aux catholiques’. Alles wordt vermeden, meende hij, om geen gelegenheid te geven, aan de zonde te denken. ‘Dans ces conditions, l'oeuvre même la plus anodine devenait un péril par ce seul fait qu'il y était question d'amour et qu'on y dépeignait, sous un aspect avenant, une femme; et dès lors tout s'expliquait, l'ignorance inhérente aux catholiques, car on la vantait comme le remède préventif des séductions - la haine instinctive de l'art, car toute oeuvre écrite et observée devenait par cela même, pour ces âmes timorées, un véhicule de péchés, un excipient de fautes!’

Men begrijpe mij niet verkeerd: Homais is hier aan de kosters-zijde. 'k Heb den diepsten eerbied voor grondig gods-dienstige menschen, en voel mij eens met hen, wat ook hun godheid zij: zij geven immers toch maar verschillende namen aan het Onnoembare, vanwaar hun ziel kwam. Daarom kan ik vele bladzijden van Wies Moens en sommige bladzijden van Van den Oever meevoelen en bewonderen. Maar, het blijft een feit: de wereld is wijder dan de sakristij en God oneindig veel wijder dan de wereld.

Een andere oorzaak van zwakheid is de gebrekkige taal, door de meesten onzer gebruikt. Gezelle was een taalkundige, zulks is Streuvels. Maar veel anderen zijn het niet en schrijven dingen die men, uit een taalkundig oogpunt, onmogelijk zou kunnen ter studie geven in een lagere school en die men bijna nooit zou kunnen vertalen. Een kunstenaar zoekt zijn eigen uitdrukking.

Maar geen letterkundige zou, in het Fransch, het Engelsch of het Duitsch, blijk mogen geven van dergelijke, bijna volledige onwetendheid. Verwringt een schrijver de gewone, aangenomen taal, dan is het omdat hij die arm vindt, hetgeen zijn recht is. Maar hij moet eerst die gewone taal kennen alvorens zich zulks te veroorloven, en dat is in Vlaanderen dikwijls het geval niet. Waarom? Onderwijs en midden zelf dragen de schuld. Maar iemand, die wil schrijven, kan wel eens een spraakkunst bestudeeren en een goed woordenboek openen. Voeg bij dit gebrek aan elementaire

taalkennis een soort van bombast in de zinnenperiodes van veel Vlaamsche schrijvers. Het heeft rhythmus, maar weinig zin; vertaald, blijkt het hol gekraam. In andere literaturen ware zulks onmogelijk; bij ons is alles goed. Maar daarom blijven wij steeds langs de Schelde en ‘bachten de kupe’, stroom en zee die nochtans voeren de wereld in!

De enkele, thans bestaande aanduidingen voor mogelijk nieuw leven brengen dit verheugends: er wordt naar meer beschaving gestreefd. Al blijft het zoo naïef nog soms, al lijken een paar jonge tijdschriften op kleine, heel onvolledige verzamelingen van internationale uitknipsels, toch is hier een zeer loffelijke poging om uit den kleinen hoek te geraken en wat ruimer te zien en te denken. Want hetgeen wij vooral missen, wij nakomelingen van werklieden en landbouwers, is de eigen beschaving, die hoogere standen en burgerpartij ons weigeren bleven sedert eeuwen, en, wellicht daardoor, de aanvoeling met de beschaving van andere volkeren, het meeleven in de hedendaagsche cultuur. Wij hebben genoeg natuurkinderen in onze kunst, wij moeten ook verfijnde geesten en harten hebben. ‘Van Nu en Straks’ ging die richting in. Thans wordt het werk stilaan hernomen; al wordt het gestremd door de andere invloeden, hierboven opgesomd, toch is het verblijdend te zien, dat enkele kosters Engelsch en ook Duitsch kennen.

* * *

Er moet meer ruimte komen in onze literatuur, meer beschaving, meer eerlijkheid, meer taalkennis. Kunst zijnde, moet zij er naar streven, het leven te aanbidden; de schoonheid er van, ook de meest alledaagsche, te sublimeeren op dezelfde wijze als een mooie droom de werkelijkheid sublimeert en dieper maakt. Zij worde enkel een deel van het ingewikkelde hedendaagsche leven van geest en gevoelen, nederig als haar past, haar, die moet worden de tolk van het goddelijke in ons, en niet mag denken, dit goddelijke zelf te zijn. Het is de groote fout der vorige tijden geweest, sedert de Renaissance, van den letterkundige een groot mensch te maken. De diepste geloovigen in een godsdienst maken van hun priesters geen groote menschen, zij eerbiedigen hen, indien de bemiddelaarstaak goed wordt verstaan; en de priesters zelf

zijn nederig, met het diepe gevoelen hunner onwaardigheid. Zoo moet de kunstenaar worden, en dus ook deze, die over het woord beschikt: blij, omdat hem de gave der uitdrukking geschonken werd, nederig in het gevoelen zijner kleinheid voor het eindeloos Mysterie, waarvan het menschdom - en niet enkel de kunstenaar - sedert alle tijden de openbaring zoekt. Lamme eeuw van versnippering, waar een machtige synthese mogelijk was! De kunstenaar mag niet zijn een fabrikant van een weelde-artikel, geen eenling, vreemd aan het kolossale leven, dat rondom hem ademt en stuwt, maar een ménsch.

Het is een kenmerk der ware kunst, dat ze van haar tijd is en ook van alle tijden. Onze kunst is vaak eeuwen ten achter. Onze tijd is ingewikkeld in zijn streven als wellicht geen andere; de kunstenaar moet uit dien chaos de nieuwe wereld helpen scheppen. Voor het oogenblik gaan wij bijna ten onder in de moedeloosheid van het na-oorlogsche wee. Dit wee is niet alleen, behalve dit eener economische ineenstorting, een groote teleurstelling voor vele overtuigingen en idealen, het is het wee van een tot de basis geschokte beschaving. En hier is het, dat gezond nationalisme zou kunnen goed doen. Nu zijn de tijden rijp, dat men moet leven voor zijn land, deeltje van Europa, dat zelf zoo klein is. Leven voor het gansche menschdom. De kunst daarin haar deel, als uitdrukking van die zware taak, of als gisping eener zich uitbreidende beschaving van ‘panem et circenses’ en negerorchestra's, en van den shimmy, dien de wereld thans aan het dansen is; - maar vooral als opbouwster der toekomst, als baanbreekster voor het hooge en schoone, dat het leven steeds goddelijk maakt.

Zoover zou 'k wel durven aan theorie doen, al zou ze dan ook niet overeenkomen met vroeger eigen werk. Zulks zou wel gemeenschapskunst zijn, en in het teeken staan van de hedendaagsche meening.

Het wordt tijd, loomheid of zelf vergenoegdheid af te schudden. Ons geestesleven verdort. Het wordt tijd, ons geweten, te onderzoeken en aan 't werk te gaan, in eerlijken eenvoud, opdat weer schoonheid dage over dit ons arme, duistere land.

FRANZ DE BACKER.

Cultuur-historische Beschouwingen over de Renaissance, inzonderheid in de Nederlandsche Letteren[1].

(Inleidend tot een studie over het leven en de werken van J. De Harduijn.)

Korte inhoud: Noodzakelijkheid van deze beschouwingen: een schets van De Harduijn's algemeene voorbereiding.
A) I. **Verschijnselen op algemeen cultureel gebied:** geestesvernieuwing van den West-Europeaan en wording van het bewuste individu - Behoefte aan die vernieuwing - Terugkeer tot de natuur en de Ouden, met als gevolg: 1) de studie en navolging der Ouden: het humanisme, in Italië; 2) de vernieuwing van de levensopvatting en het schoonheidsbegrip: wezen en karakter van de Renaissance. - De evolutie van het humanisme: oorzaak van het herleven der nationale letteren: a) in Italië: strijd tusschen Latijn en volkstaal; navolging als beginsel (inhoud), het sonnet (vorm); b) onder Italiaanschen invloed in Frankrijk: strijd tusschen Latijn en volkstaal, de Pleiade en de 'Deffence', navolging van antieken, Bijbel en Italianen; sonnet en alexandrijn - invloed.
II. **Politieke toestand in de Nederlanden:** staatkundig-nationale en -godsdienstige strijd (hervorming), scheiding van Noord- en Zuid-Neland tengevolge van krijgskansen; verlies van politieke zelfstandigheid en Tegenhervorming in Zuid-Nederland. - Vervreemding van elkaar. - Twaalfjarig bestand en nieuwe oorlogen, godsdienstige opbloei in het Zuiden.
B) **Weerklank van die verschijnselen in de Nederlandsche letteren**.
I. **Humanisme:** voorbereiding, Janus Secundus; vertalingen als overgang.

II. **Herleving van de nationale letteren: a)** wording en groei van het taalbewustzijn, invloed der Pleiade-gedachten, de **theoretici** van de gelijkwaardigheid van het Nederlandsch met de taal der antieken en modernen; nieuwe versbouwtheorieën; b) **beoefening** van de taal: dood der rederijkerij, de volksboeken als openbaring van den nieuwen geest, de dichters. **De vroeg-Renaissance:** navolging. Lucas de Heere (vorm),

(1) Vgl. aan het einde van dit hoofdstuk de opsomming der geraadpleegde boeken. Dankbaar gedenk ik hier ook Prof. K. Van de Woestijne's colleges in de Nederlandsche Literatuurgeschiedenis. Zijn uiteenzetting van het wezen en de ontwikkeling der Nederlandsche Renaissance is aanleiding geweest tot het schrijven van mijn verhandeling over Justus De Harduijn.

J.J. Van der Noot (geest), Carel van Mander en zijn kring. - **De Hoog-Renaissance:** 1) in het Noorden: normale opbloei na de scheiding; 2) in het Zuiden: gelijktijdige eigen taalbloei spijts de scheiding; laatste uitstraling in J. De Harduijn en zijn kring.
III. **Literatuur van de Tegenhervorming:** overheerschend godsdienstig karakter, priester-schrijvers.
IV. **Verval** van de letteren in Zuid-Nederland ten gevolge van nieuwe oorlogen.
Slot en Bibliographie.

Om zich van de werken van een kunstenaar volkomen rekenschap te kunnen geven dient men die in hun cultuur-historisch milieu te plaatsen en toe te lichten door de gezamenlijke tijdsstroomingen waarvan ze een kruisingspunt - een resultante en een voorzegging - zijn.

Een individu staat immers nooit geheel afgezonderd. Nimmer is hij uit de algemeene beweging, uit het om hem heen broeiende leven geheel los te maken. De tijd verklaart weliswaar in geenen gevalle het genie, noch het kunstenaar-'zijn', doch geeft de richting aan, waarin een aanwezig zijnde scheppingskracht zich ontplooit en veruitwendigt.

Ten einde dan de projectie van cultuur-historische wordingen en de beteekenis daarvan is het gewordene, t.t.z. in de letterkunde van een tijd en hier bepaaldelijk in de werken van **Justus De Harduijn** te kunnen begrijpen, hoeven we van naderbij den groei te beschouwen van het geestelijk seizoen, waarvan ze, in de zeventiende-eeuwsche letterkunde van de Zuidelijke Nederlanden, het schoonste en zuiverste uitbloeisel zijn.

Het nagaan dier geestelijke stroomingen in hun onderling verband lijkt ons onontbeerlijk ter nadere oriënteering. Het ligt niet in onze bedoeling een gansch nieuw beeld van dit deel der cultuurgeschiedenis te ontwerpen, wel eerder een overzichtelijk geheel, berustend ten deele op eigen onderzoek, ten deel op dit van gezaghebbende geleerden, naar wie dan telkens verwezen wordt.

Achtereenvolgens zullen we dan stilstaan bij de voornaamste en voor ons van belang zijnde verschijnselen op algemeen-cultureel, op Nederlandsch-staatkundig en -godsdienstig gebied, alsook bij hun duidelijk waar te nemen weerklank in

onze letterkunde. Op deze wijze hopen we den ontwikkelingsgang van **De Harduijn's algemeene** voorbereiding - en ook die van de tijd- en kunstgenooten - in sobere lijnen te kunnen schetsen.

Cultuur is een beeld van het eeuwig anders worden. Dit veranderen ondergaat het tempo van het universeele rhythme: op en neer, licht en donkerte, lente en winter, opborreling van leven en het in stilte van schijnbaren dood zich weer concentreerend leven. Weg en weer gaat, zonder ophouden, de beweging door de eeuwen heen: de verandering, maatstaf van de eenheid.

Uit de gesluierdheid van de onrustige, zoekende laat-Middeleeuwen, uit dit tijdperk van zwaarmoedigheid en onvoldaanheid groeide de behoefte aan het tegenovergestelde uiterste. De 14e, 15e en 16e eeuwen zijn een tijdstip van buitengewone roering, van versnelde wording. Er is een spanning van krachten; er is een kentering in den algemeenen levenstoon. Een springvloed van geestelijke krachten verfrischt de levensbeschouwing van den man-wordenden West-Europeaan. Van dienares wordt de Kunst heerscheres: ze heft de hymne aan van het geloof in het leven en de toekomst.

De toevoer van nieuwe denkbeelden wordt het ferment van de geestesvemieuwing. Ze stroomen uit alle zijden toe: uit de teruggevonden schatten der antieken, uit de nieuw ontdekte werelddeelen, uit de nieuw ontdekte heelalsferen.
Spreu-kencompilators, vertalers en reizigers openbaren ze; de drukkunst (1455) en de ronddolende legers verspreiden ze. Dit alles prikkelt en wekt op tot hoogere ontwikkeling en een levendiger zelfstandigheidsgevoe). Te midden van een ruimer wordende wereld gaian de oogen van de menschen open voor al haar schitteringen. Uiterlijke en innerlijke wereld, natuur en ziel, macro- en microcosmos[(2)], alles verandert van aanschijn. **Socrates'** ‘Ken u zelf’ wordt de veerkracht van het in dit nieuwe seizoen zich ontbolsterend persoonlijkheidsgevoel. Er wordt gestreefd naar innerlijke herwording. Men maakt zich los van de tradities. Het individu, dank zij zijn

(2) Het woord is van Pico della Mirandola (1413-94).

gewijzigde levensopvatting en zijn nieuwe bewustheid van zichzelf, bevrijdt zich uit de middeleeuwsche gemeenschap en voelt zich fier over zijn nieuwen toestand. Kenschetsend in dit opzicht is het woord van **Pico della Mirandola**(3): 'Wij zijn geschapen om te zijn wat wij willen worden' en dit andere van **Montaigne:** 'Le plus haut point de perfection est d'être soi-même'.

Geheel die kentering was natuurlijk niet ineens gekomen. Sinds lang bewoog er iets in de richting dier geestelijke vernieuwing en vrijwording. De uit de evangeliën gesproten heilsverwachtingen van **Joachim van Floris** (einde der 12e eeuw) waren een kiem van Renaissance-besef. Volkomenheid van kennis, persoonlijke vrijheid, liefde: de volle levensbloei in middagzonneschijn, dit waren de doorzonde kleuren van den visioenenboog, waaronder de aspiraties naar innerlijke en uiterlijke vernieuwing openbotten en de vrijere levensopvatting stilaan loszwachtelde. De zege van de eigen persoonlijkheid werd de triomf van den 'dux novus' naar wiens komst men reikhalsde. Het middeleeuwsch mysticisme had eveneens den groei van dit individualisme bevorderd; en het zonnelied van **Franciscus** wekte weer liefde voor de natuur en was de voorzang van eene door alle kunstenaars welhaast aangeheven hymne tot de natuur.

Er was een terugkeer tot de natuur en in verband daarmede een diepere schouwing en bewustheid van zichzelf. Het nieuw besef van de menschelijke waardigheid wijzigde ook de opvatting van de dingen die de ziel aangingen; er groeide ook de overtuiging dat de studie der antieken alleen een hoogere ontwikkeling vermocht te geven. Van daar dat men de verwezenlijking van de toenmalige heilsverwachtingen zag in een terugkeer tot de bronnen van waarheid en schoonheid in geloof (Hervorming) en kunst (Renaissance). Men diepte de christelijke traditie en de classieke oudheid weer op. De Bijbel werd voor velen weer het boek der boeken, dat men in de moedertaal las; maar anderzijds was de ingenomenheid met de antieken zoo groot, dat ze leidde tot de uitsluitende studie en navolging van hun geschriften in de oorspronkelijke taal en ook tot een vernieuwing van het schoonheidsbegrip.

(3) Vgl. Ook zijn 'Oratio de hominis dignitate'.

Ten gevolge van den economischen bloei en de gunstiger ligging van de Italiaansche steden, bloeide het ‘Humanis-me’ - één uiting van de Renaissance - het eerst op in **Italië**[4]. Het groeide geleidelijk op uit de volksbeschaving. ‘Het half-antieke volk der Italianen werd eigenlijk eerst zichzelf, toen het terugkeerde tot de bronnen van zijn oorsprong’, schreef prof. **Kalff**[5]. Zoo was het bestudeeren der antieken veeleer een vulgariseeren en dieper begrijpen dan een herleven: want naast den Bijbel had men ze steeds bestudeerd en dit was niet enkel het geval in Italië, maar ook elders en niet het minst in de Nederlanden[6]. Men hoeft slechts te herinneren aan **Maerlant**; aan **Willem van Moerbeke** (1215-86), den vriend van **Thomas van Aquino** en den vertaler van **Aristoteles**; aan den Limburger **Lodewijk Heyligen** (1304-61), den vriend van **Petrarca**; doch hoofdzakelijk aan de **‘Broeders van den gemeenen Leven’**, die onze eigenlijke opvoeders waren en met hunne leerlingen de grondvesters van het humanisme in de Nederlanden.

Doch indien men het bestaan van de antieken overal kende, vermoedde men niet eens hunne waarde en zoo Italië den vorm niet deed herleven, dan deed het toch den geest terug zegevieren.

Vooral de Helleensche beschaving gaf stuwkracht. De Italiaansche Universiteiten werden voortaan met de hulp van Grieksche geleerden brandpunten voor de studie van de klassieken, die tot dan beperkt was gebleven tot een klein aantal geleerden en tot de kloosters. Zijn geniale kunstenaars werden daarenboven de herauten van een nieuw schoonheidsbegrip, want zij vooral waren de overwinnende woordvoerders van den nieuwen geest: de kroningen van dichters mogen dit in 't licht stellen.

De Renaissance bracht immers de zelfbevrijding van den kunstenaar en het besef van de geestelijke eenheid met het algemeen menschelijke en schoone van alle tijden. De artist, die zich gedurende eeuwen niet eens als zoodanig gevoeld had, wiens stem als verloren geklonken had in het groote

(4) Laur. Valla's (1407-57) ‘Elegantiae linguae latinae’ wordt beschouwd als een manifest van het humanisme.
(5) W. Europ. Lett. I p. 41. (Wolters. Groningen, 1923).
(6) Vgl. ook Busken Huet: Land van Rembrandt, I p. 506 (5e uitg.).

koor, verhief nu die stem met eigen accent, met den harts-tochtelijken klank van het pas geopenbaarde eigen gemoedsleven en op het koor waarvan hij eens deel uitmaakte zag hij nu met zelf hoogheid neer. Van object werd hij subject met open oog voor de schoonheid en waarheid van het persoonlijk waargenomene.

De middeleeuwsche eenheid brokkelde weer tot veelheid uiteen, tot een bewustgeworden veelheid nu. Na de versterving van een geestelijken vasten, waarin dogma-onderworpenheid en onthouding van critiek gevorderd waren, erkende de mensch den bodem van 't eigen geweten en nu het humanisme hem overvloedig de bronnen der schoonheid geopenbaard had, werd hij - zooals met de lente de boomen aan 't zwellen gaan van het opwaarts bobbelend sap - ook vervuld van een heroïschen dadendrang. De overvruchtbaarheid van den kunstenaar is een tweede Renaissance-verschijnsel. De artist is een veelzijdig-ontwikkelde geworden, een ‘uomo universale’ en daartoe heeft grootelijks bijgedragen de bloei van Kerk en staat. Uit zijn veelzijdige ontplooiing spruit ook zijn hoogheidsgevoel voort, zijn roem- en praalzucht (biographie van beroemde tijdgenooten), zijn gunstbejag (Maecenaten), doorgaans ook zijn onmaatschappelijkheid en antimilitaristische gezindheid(7).

Doordat Renaissance een samenvloeien was van classieke heidenschheid met middeleeuwsche christenheid, was één harer treffendste kenmerken een wonderlijke vermenging van heidendom en christendom. Stelde de platonische academie te Florence zich zelfs niet als doel den geest der oudheid te doordringen met dien van het Christendom?

De tweeslachtigheid van cultuurelementen vertoont zich vaak in een heidenschen vorm, naast een nog middeleeuwschen inhoud - ook vaak in gemis aan oprechtheid.

Wat echter de geheele Renaissance unisono doorzingt, het is de blijde levenslust, t.t.z. de bewondering voor lichamelijke schoonheid, de vereering voor de vrouw, met als hoogtepunt de minne tot de vrouw der vrouwen, de Moedermaagd - en de liefde tot de natuur. Renaissance-dichters zijn zangers van liefde, de jubelende van de twee-eenheid of de me-

(7) Vgl. Thomas Morus' ‘Utopia’ (1516).

lancholische van de teleurstelling. Ze storten het eigen gemoedsleven uit in rhythmische verzen, wier melodie de draagster is van de behoefte aan schoonheid: het zijn allen lyrici, zangers van de wordende toekomst, alhoewel ze zich, in hunnen overmoed, voor 't meerendeel ook aan het epos beproeven - om er dan toch in te mislukken. De hoofdvorm van de lyrische poëzie wordt overal het sonnet: het in zijn strophenbouw op en neer gaande met het rijzen en dalen van 't gevoel.

Met de poëzie gaat men aan het dwepen. ‘La bonne, la suprème, la divine poesie est au dessus des regies et de la raison’, schrijft **Montaigne**(8). De kunst wordt eigen doel: vorm wordt hoofdzaak ten nadeele van den inhoud, die over 't algemeen weinig origineel is. De kunst wordt aristocratisch: het eigendom van een elite, een kunstkring. ‘Se contenter de peu de lecteurs a Fexemple de celuy qui pour tous auditeurs ne demandoit que Plafon’ is een wensch van **Du Bellay**(9).

Het boek op zich zelf wekt belangstelling en liefde. Men houdt er van en begint overal bibliotheken aan te leggen.

Het ware verkeerd te denken dat al de boven besproken eigenschappen verpersoonlijkt waren in één type of zich openbaarden in een vast omsloten tijdsruimte. Hier dient men vooral in het oog te houden dat de Renaissance een periode van verwording is, van kentering en **overgang** dus, dat de facetten harer eigen-aardigheid verspreid liggen in den tijd en de ruimte, bij zoover dat ze nu nog onvoltrokken is en haar idealisme dient bestendigd te worden, wil het beginsel van de volwaardigheid van den menschelijken geest volkomen zegevieren.

Wel weten we dat de vernieuwing - die naast aansluiting bij de oudheid toch ook als opgaaf had het zelfstandig-nationale te behouden - grootendeels van Italië is uitgegaan: de kunstopluiking bereikte er een ongemeene hoogte. Maar in de andere gewesten van West-Europa was de bodem ook voorbereid; d'at die nieuwe geest er zich ras kon verspreiden danken we daarenboven aan de drukkunst, voor een groot deel

(8) Essais I, XXXVI.
(9) Deffence II, 2.

aan de literaire pelgrimstochten, die de keur van de Europeesche intellectueelen in rechtstreeksche voeling brachten met Italië en eindelijk aan de legerscharen van **Karel V**, die, na Rome geplunderd te hebben (1527), op hunne beurt geestdriftige propagandisten van de nieuwe beschaving werden. Deze verschillende factoren droegen er toe bij om stilaan ‘de Germaansche kracht tot inzicht van de Romaansch-Helleensche hoogheid van geest’(10) te doen komen.

Laten we nu overgaan tot het beschouwen der **evolutie**, welke het nieuw begrijpen van oude schoonheid onderging.

Doordat men zich blind staarde op Helleensche en Latijnsche schoonheid, versmaadde men de eigen volkstaal, die bijna uitsluitend was blijven leven in het volkslied - en het sedert **Karel den Groote** terug opbloeiend Latijn kreeg een nieuw universeel karakter: dichters zoowel als geleerden bedienden er zich nagenoeg uitsluitend van. Het humanisme werd eerst overal een rem op de ontwikkeling van de nationale literatuur. Doch al spoedig begon men zich bewust te worden van de onmogelijkheid, de antieken in hunne taal ooit te evenaren.

Het vervlogene te doen terugkeeren is immers een ijdele schim en de daartoe aangewende poging - hoe geestdriftig en begaafd haar aanhangers ook mogen zijn - is steeds tot mislukken gedoemd. Alleen wie den moed heeft dit in te zien en over het dorre geraamte van het verleden te stappen, alleen wie voor de toekomst werkt met de uit de nieuwe noodwendigheden groeiende nieuwe middelen, verricht levend en blijvend werk.

Omdat het literaire humanisme een terugkeer was, moest het noodzakelijk verdorren. Het voelen van een wezenlijke onmacht is dan ook bij de dichters oorzaak en aanleiding geweest tot het beoefenen van de eigen landstaal en het vóórtbrengen van eigen kunst. Daardoor werd dus nieuw leven mogelijk: overal ging het aan 't bloeien en alhoewel het zelf weer verstarde omdat het niet los genoeg was van het antieke, toch opende het voor de poëzie overal nieuwe banen.

(10) Carry van Brugge: ‘Prometheus’ I. (Rotterdam. Nijgh en Ditmar, 1919).

Het internationale humanisme evolueerde dus: de jonge, levensvolle kunstenaars werden zich van hun nationale taak bewust en stelden zich aan als de hervormers der nationale literaturen: naijverig op den roem en de grootheid der antieken, poogden zij hen thans te evenaren en te overtreffen in en door de eigen landstaal. Daardoor kreeg hun vernieuwinsgbeweging een sterk uitgesproken nationaaal karakter. De geestelijke omwenteling, gewekt door het philologisch - wijsgeerig humanisme, voltrok zich nu, dank zij de bemoeiingen van bewustgeworden kunstenaars, in een renaissance van de nationale letteren. Het Latijn bleef niet langer **de** literaire taal. Doorheen de overgenomen vorm-ornamentiek der antieken openbaarde zich gaande weg een nationale geest en het verband met de oudere inlandsche letteren herstelde zich stilaan. Het feit dat de landstaal eveneens een machtige factor was in de kerkelijke hervorming mag hier ook uit het oog niet verloren worden.

Het is in **Italië** dat de strijd tusschen het Latijn en de volkstaal begon. Bij **Petrarca**, en **Boccaccio** vinden we nog de echte liefde tot de moedertaal niet. Het is bekend hoezeer deze ‘humanisten’ het betreurden dat **Dante** zijn ‘Divina Comedia’ niet in het Latijn geschreven had. Met **Dante** waren zij niettemin de grondvesters van de Italiaansche taal.

De ‘Divina Comedia’ was, na de uitvinding van de drukkunst, het eerste boek in de volkstaal dat in Italië uitgegeven werd (1472 Foligno).

Naast hunne werken oefenden de talrijke vertalingen grooten invloed op het verspreiden van de volkstaal.

Doch het pleit werd eerst gewonnen, dank zij het optreden van enkele begaafde schrijvers - theoretici, zooals een **Pietro Bembo** (1470-1547), wiens ‘Gli Asolani’ (gesprekken gehouden te Asoio) zoo belangrijk zijn voor de kennis van de opvatting der liefde in de Italiaansche lyriek en die in zijn ‘Prose’ het gebruik van het Toscaansch warm verdedigde; een **Sperone Speroni** (1500-88) met zijn ‘Dialogo delle Lingue’ (1547) en een **Girolamo Muzio** met zijn ‘Battaglie per la diffesa dell'italica lingua’ (1582): de Toscaansche zangen van de dichters waren de zegevierende weerklank van dezen strijd.

Wat bezongen zij? Van oorspronkelijkheid zooals we die thans begrijpen was er bij geen hunner spraak. Rechtstreeksche vertaling was hun evenmin welkom. Het groote beginsel dat wij overal zullen terugvinden gedurende de Renaissance, is: **de vrije navolging** van het schoone.

Als volgt formuleert en prijst **Bartolomeo Ricci**(11) de navolging: 'Sic haec (imitatio) apte, sic belle, sic recte, quidquid vult, in alienam faciem transfert, atque convertit, ut quae prima fuerit nulla sentiatur, ac quemadmodum apes, quae flosculos, herbulas, ac quidquid imbiberint roris, in suum novum corpus ita conficiunt, ut nihil horum existat ex pristina aut forma aut materia, sic haec nobis alienas virtutes, atque sententias ita suo studio, suaque arte confecit, atque condit suaviter, ut pristinae formae nihil agnoscatur, nostrumque id fiat maxime, quod ea nobis apte comparavit, atque construxerit'(12).

In navolging van de antieken en ook van **Petrarca** kwam in Italië een bloeiende letterkunde tot stand, waarin het rhythme van de schoonheid zong. Een nieuwe poëzievorm ontstond eveneens: het **sonnet**. Het oudste is van **Petro delle Vigne**, die een eeuw voor **Dante** leefde. **Guido Cavalcanti** gaf het den geregelden bouw: na hem werd het niet enkel door alle Italiaansche dichters beoefend, maar ook door alle Renaissance-dichters: te recht noemt men het sonnet een geluksbloem.

De Italiaansche invloed deed zich al spoedig in **Frankrijk** gevoelen: een bent van jonge dichters, geestdriftige aanhangers van de Italiaansche theorieën, zouden (die thans in hunne werken verwezenlijken. Meer dan het over de Alpen het geval was, drong zich aldaar het scheppen van een nieuwe nationale literatuur op. Een groote leemte moest aangevuld

(11) 'De imitatione libri tres' (1e ed. 1541. - Venetiae).

(12) Reeds bij Quintilianus (Inst. Orat. X. 2) vindt men dezelfde opvatting: 'Non dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione nam, ut invenire primum fuit estque praecipuum, sic ea, quae bene inventa sunt, utile sequi...' enz. (Vgl. Chamard: 'Joachim Du Bellay' p. 124-6, waar de tekst met de navolging door du Bellay medegedeeld wordt).

worden. Gedurende de eerste helft van de 16e eeuw had zich immers een rijke neo-Latijnsche poëzie ontwikkeld[13]. Doch gedurende geheel die 16e eeuw woedde ook een strijd tusschen het Fransch en het Latijn[14]. Te zamen met de pogingen van geleerden als **L. Meigret, Peletier du Mans** en anderen om eenheid in de schrijftaal te brengen, bereidde deze strijd de vernieuwing voor.

Onder leiding van den beroemden Hellenist **Dorat** werden in het 'Collège de Coqueret' jonge geleerden en kunstenaars door de grondige studie van de antieken tot een nieuw schoonheidsinzicht opgeleid. Van hen ging de beweging uit die voor doel had een eigen nationale letterkunde te scheppen, gelijk van waarde met die der Ouden en derltalianen. Naast de antieken moesten de Italiaansche lyriek en de Bijbel de hoofdbron van de nieuwe poëzie worden. Het is bekend hoe de woordvoerder van de **Pleiade, Joachim Du Bellay**, het pleit won en nieuwe wegen opende met zijn manifest 'La Deffense et illustration de la langue Françoise' (1549) - een echo van **Speroni's** 'Dialogo delle Lingue'. Al de reeds uitgesproken meeningen en verlangens, al de argumenten en gedachten die sinds geruimen tijd verspreid waren in Frankrijk zoowel als in Italië, vat hij samen en oversproedelt ze met de geestdrift van een kunstenaar. Al de reeds gedane pogingen bekroont hij en bezielt ze opnieuw met de overtuiging van een leider. Zijn betoog is doorvonkt met het vuur van zijn nationalen trots en zijn groot geloof in de toekomst.

Gefascineerd door het voorbeeld van Italië, schrijft hij een apologie van de volkstaal, die hij vooral om de schoonheids-mogelijkheden, welke zij bezit, prijst: wat dus een rechtstreeksche aansporing tot het beoefenen er van is. Een ander leitmotiv is de cultus der antieken, die men moet trachten te evenaren in de landstaal, niet door ze te vertalen, maar door

(13) Vgl. Chamard, ibid. p. 105, waar een uitvoerige lijst van de voornaamste Latijnsche dichtbundels uit dit tijdstip gegeven wordt.

(14) Vgl. P. Villey: Les sources d'idées au 16e siècle. - Verder: F. Brunot: La langue au 16e siècle (Hist. de la langue et de la litt, fr. - 16e siècle, chap. XII p. 640). - Hennebert: Hist. des traducteurs français d'auteurs grecs et latins pendant le 16e et 17e siècle. (Gand, 1858). - Bellanger: Hist. de la traduction en France (Paris 1892-1903). - M.F. Picot: Les Français italianisants (1900-7). - Vianey: Le Pétrarquisme en France (1910).

vrije **navolging** en aanpassing[15]. Vol geloof schrijft hij: ‘Le temps viendra... que nostre langue qui commence encore jetter ses racines sortira de terre et s'eslevera en telle hauteur et grosseur qu'elle se pourra egaler aux mesmes Grecs et Romains’.

Het **sonnet**, het zinnebeeld der gebreidelde kracht van een innerlijke schoonheidsmaat, wordt met de ode de hoofdvorm van de nieuwe poëzie, wier opperste wet de harmonie is. Voor het eerst hooren we, in dit betoog, de stem klinken van een echt kunstenaar, die over zijn kunst de taal van het gemoed spreekt en een nieuwe, hooge opvatting van het dichter-zijn verkondigt: ‘le naturel n'est suffisent à celuy qui en poësie veult faire oeuvre digne de l'immortalité’... ‘saiches, lecteur, que celuy sera veritablement le poëte, que je cherche en nostre langue, qui me fera indigner, apayser, ejouyr, douloir, aymer, hayr, admirer, étonner, bref qui tiendra la bride de mes affections, me tournant ça et la a son plaisir. Voyla la vraye pierre de touche, ou il fault que tu epreuves tous poëmes et en toutes langues’.

Het is hier de plaats niet om uit te weiden over de beteekenis van de Pleiade. Terloops zij enkel gewezen op het verschil van temperament harer dichters: op het rhythmisch instinct van den krachtigen **Ronsard**, de zachtvloeiende lyriek van den melancholischen **Du Bellay**, de harmonie van den precieus-wordenden **Desportes**, het beschrijvende van den ontledenden **Belleau** en het sentimenteele van den epigoon **Bertaut**.

De echt menschelijke poëzie van de Pleiade-dichters vernieuwde de letterkunde in Frankrijk. Op de ontwikkeling van de letteren in het buitenland oefende zij eveneens grooten invloed. Overal vond de ‘Deffense’ weerklank. Duidelijk is hij waar te nemen in **Coornhert** en **Spieghel's** ‘Twespraack’ (1584), in **Sidney's** ‘Defence of Poesie’ (1595), in

(15) Du Bellay vertaalt hier nagenoeg letterlijk. Quintilliaan's opvatting omtrent de navolging. - Een der voorloopers: Sebillet, Thomas schreef reeds in zijn ‘Art poétique françoys’ (1548) (p. 187): ‘La version est aujourd'huy le Poème le plus fréquent et mieus recëu dés estimés Poètes et dès doctes lecteurs, à cause que chacun d'eus estime grand oeuvre et de grand pris, rendre la pure et argentine invention des Poètes dorée et enrichie de notre langue...’

Opitz ‘Buch von der deutschen Poeterey’ (1624). De Pleiade wees de richting aan van een levende kunst.

Zooals de 16de-eeuwsche Fransche letterkunde het ferment van haar vernieuwing uit de Italiaansche geput had, zoo begonnen de nationale letteren eveneens weer te bloeien in de andere Westeuropeesche landen, dank zij den polsslag dien ze van de Fransche ontvingen. Zij was het kanaal waarlangs de frissche wateren van den nieuwen geest hun toegevoerd werden.

Vooraleer wij nu wording en groei van dit nieuwe in de **Nederlandsche letterkunde** nagaan, moeten we eerst een blik werpen op den politieken toestand van onze lage landen aan de zee: twee factoren hebben er immers een zeer grooten invloed geoefend op hare ontwikkeling: de staatkundig-**nationale** en de staatkundig-**godsdienstige beweging**.

Alhoewel het verloop dezer dubbele omwenteling aan ieder bekend is, zij het ons, met het oog op menige verkeerde opvatting, toch toegelaten aan de voornaamste verschijnselen te herinneren.

In 1543 had **Karel V** al de Nederlanden onder een zelfden vorst vereenigd. De monarchie, die dit bont samenvoegsel van particularistische staten centraliseeren moest, had van meet af aan rekening te houden met het weerstandsvermogen der afzonderlijke provinciën, die sterk van hunne tradities en voorrechten hielden en daarenboven nog verschilden van taal. Het feit dat de volgende regeerder **Filips II** veeleer een vreemdeling was en de belangen van de Nederlanden verwaarloosde, deed het onvermijdelijk conflict losbarsten: voor het eerst voelden al de Nederlandsche provinciën zich één, tegenover een gemeenschappelijken vijand.

De ziel van den opstand tegen Spanje was de vrijheidsgedachte: politieke nationale vrijheid en vrijheid van geloofsbelijdenis. De godsdienstige overtuiging was er de veerkracht van.

Het Calvinisme had vooral in het Zuiden een sterken aanhang gevonden: de meeste nationaal-gezinde intellectueelen kleefden die partij aan, die ook het dogma wilde zuiveren, terwijl het gepeupel in de hervorming de verwezenlijking van

zijn hoop op sociale omwenteling zag. De vijand was niet enkel Spanje, ma, ar ook het geloof van Spanje.

Men weet dat **Willem van Oranje** de groote leider was en dat deze nationale staatsman de zelfstandigheid van alle Nederlanden beoogde. De staatkundige vrijheid zou gepaard gaan met de godsdienstige. Doch de krijgskansen deden de grenzen van de politieke vrijheid inkrimpen en waar de Spaansche vlag wapperde, was ook het Calvinisme uitgeroeid.

Het Zuiden, dat, ten gevolge van zijn geographische ligging, het meest onder de aanhoudende stortvlagen van de Spaansche legers te lijden had, werd natuurlijk het eerst uitgeput en verlamd in zijn weerstandsvermogen. Massa-uitwijkingen maaiden er de elite weg. Het nationale leven kon zich niet ontwikkelen naar eigen wetten: het werd, in zijn natuurlijken groei, gestoord door de inwerking van vreemde elementen. Geknakt door **Alva** (1567-73), eenigszins weer oplevend na de verwoesting van de Spaansche Furie (1576) door het erkennen van het principe der geloofsverdraagzaamheid (Pacificatie van Gent - 8 November 1576) en de daardoor herlevende hoop op eenheid in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand, werd het nationale streven naar zelfstandigheid in het Zuiden voor goed gebreideld, nadat de val van **Willem van Oranje** (10 Juli 1584) **Parma** toeliet de laatste Zuidnederlandsche stad te veroveren (1585 val van Antwerpen).

Zoo was het alleen de krijgskans die een grens trok dwars door de Nederlanden en nu ontstond gaande weg een diepe kloof tusschen Noord en Zuid. - Terwijl in het Noorden de zelfstandige republiek bevestigd werd en een uitstorting van volkskracht op alle gebied er de levende uitgroei van was - de invloed der Zuidnederlandsche uitwijkelingen was op het Noorden even groot als die van de Byzantijnsche geleerden op Italië na den val van Constantinopel - lag het onmondige Zuiden, in zijn onderworpenheid te zieltogen. Dientengevolge ontstond er in het Noorden minachting voor het Zuiden; op politiek, economisch en godsdienstig gebied kwam er een scherpe tegenstelling tot stand. Er bleef feitelijk maar één hechte band, die toenadering, zij het hoofdzakelijk op cultu-

reel gebied, weer mogelijk zou maken: het was de Nederlandsche taal, zuiverste uiting van een zelfden volksaard.

De gulpende wonde werd, in het Zuiden, wel een oogenblik gestelpt gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-21) - en men weet van welken invloed dit tijdperk van inwendige rust geweest is op de ontwikkeling van kunst en letteren (**Rubens, De Harduijn**) - doch weldra kwamen de wapens in de heroplevende kunst weer dooden wat ze te niet deden in den nationalen strijd: den eigen drang. Na een laatste opflakkering van zelfgevoel in een samenzwering tegen 't Spaansch monarchisme (1632) was het de volkomen onderworpenheid. Alle zelfstandig gevoel was dood. Gedurende meer dan twee eeuwen hing er dan een zwarte sluier over het land van groote smart.

De krijgskansen hadden dus in de Nederlanden een tweespalt teweeggebracht en bestendigd. Terwijl de jonge Republiek zich alzijdig kon ontwikkelen, was in het Zuiden, waar het principe van staatsgodsdienst het Calvinisme overwonnen had, het eenig mogelijke leven dit van den godsdienst.

Wij worden dan inderdaad getuige van een krachtigen **opbloei van het godsdienstig leven** in de zuidelijke, katholieke Nederlanden. Zijn groei werd begunstigd door twee hoofdfactoren: den oorlog en de Tegenhervorming, die een wederopluiking van het katholicisme teweegbracht in geheel Europa. Ten gevolge van de uitputtende oorlogsrampen, die het Zuiden ten slotte afzonderden, was er natuurlijkerwijze in veel gemoederen - en wel in de beste - een drang naar meer innerlijkheid en naar dieper leven ontstaan. Nu stoffelijke welvaart uitgesloten scheen, was de eenige haven waarin deze ontredderde zielen berusting konden vinden: de godsdienst; van daar een algemeene vlucht in den schoot van de Kerk en een koortsachtig gevoerde ascetische propaganda, door middel vooral van een letterkunde in dienst van de Kerk. Het volk zelf was gewillig en tot vroomheid geneigd, als door een reactie tegen zijn vroegere buitensporigheid.

De aartshertogen **Albrecht en Isabella** waren voor alles katholiek. Onder hunne bescherming kon het land, open voor de strevingen naar kerkelijke vernieuwing, een middelpunt wor-

den van godsdienstig leven. De sedert het concilie van Trente(1563) overal doorgedrongen Tegen-hervorming verwekte hier een alles dooraderende ascetische strooming. Hoe een zelfde geestelijke bloesem overal gedragen werd moge blijken uit de Spaansche mystiek van de **H. Theresia** (†1582) en **Joannes a Cruce** (1541-91) - die natuurlijk invloed oefende op de levensopvatting van de aartshertogen; uit het overbekende 'Introduction a la vie dévote' (1609) van **Fnanciscus Salesius** (1567-1622), wiens leer in de Nederlanden verspreid werd door zijn vriend **Gilbert Masius**, bisschop te 's-Hergenbosch; eindelijk ook uit **Joannes Berchmans** (†1621).

Tal van plaatselijke factoren droegen bij tot de katholieke vernieuwing in de zuidelijke Nederlanden: de nieuwe bisschoppen, allen voorstanders van de hervorming van Trente; de talrijke nieuwe kloosterorden, die, dank zij de ontvolking van de steden, zich daar gemakkelijk konden vestigen en zich met ijver wijdden aan het onderwijs, de weldadigheid en het bekeeringswerk(16). Onder hen namen de Jezuieten een voorname plaats in. Op hunne colleges groepeerden ze de elite van de jeugd.

Een uiterst belangrijke gebeurtenis was ook 'de 3e provinciale **Synode van Mechelen**' in 1607(17).

Beantwoordend aan de nieuwe noodwendigheden, vatte zij de gedane pogingen samen en regelde den godsdienstigen toestand. Dank zij het doorvoeren der besluiten van het concilie van Trente, zegevierde de Tegenheivorming voor goed. Deze synode werd de grondvest waarop de Kerk zich ontwikkelde en organiseerde gedurende het daaropvolgend vredestijdstip. Het was een tuchthervorming, die geheel het wezen van de toenmalige geestelijkheid veranderde. Het altaar trad niet enkel uit den donkeren doolhof van de middeleeuwsche kapellen als middelpunt in de ruime nieuwgebouwde kerken: het werd ook de bron waaraan gansche reien priesters en kloosterlingen zich laafden en verinnigden.

De uitnemende prelaat die dit tijdstip beheerschte en een grooten invloed oefende op de ascetische strooming dier da-

(16) Gent alleen telde 31 vrouwenkloosters in 't begin der 17e eeuw. De eerste bisschop van Gent, C. Jansenius (1568), stichtte er een seminarie ter opleiding van jonge priesters.

(17) Synodicon Belgicum I p. 229 en vlg. (Mechl. 1828).

gen was **Jacob Boonen**, eerst bisschop te Gent en nadien aartsbisschop te Mechelen[18]. Het zij voldoende er hier op te wijzen dat hij zijn goedkeuring hechtte aan de hervorming van den regel van verschillende abdijen, nl. die van Affligem in 1628[19]. Voor de kunst was hij daarenboven een ware Maecenas. Van talrijke 'priester-dichters' was hij een warm aanmoedigen.

Het verscherpen van de censuur door bovengenoemde synode[20] legt eenigszins uit hoe er dan bijna uitsluitend een stichtelijke literatuur kon opbloeien: alle vrije intellectueele werkzaamheid was lamgelegd. De maatregelen, van 1601 tot 26 herhaaldelijk genomen tegen de Hollandsche boeken, waren natuurlijk niet van aard om de kloof tusschen Noord en Zuid aan te vullen: dit was de geleidelijke opgang naar de vervreemding van elkaar.

Na de geweldige catastrophe der godsdienstoorlogen ontlook er dus in de zuidelijke Nederlanden, dank zij de rust van den vrede, een geestesleven in dienst van de Kerk, die, zooais in de Middeleeuwen, weer opdrachtgeefster werd en de kunstenaars onontbeerlijk maakte. Kerk en kunst waren volkomen één. De werken van dichters, schilders, musici, bouwmeesters dragen nagenoeg alle een religieus karakter.

Dr O. DAMBRE.

(Wordt voortgezet.)

(18) Geb. te Antwerpen 1573, studeerde te Leuven, werd bisschop te Gent 1617-21, aartsbisschop te Mechelen (21-55).

(19) Te dier gelegenheid sprak Jansenius, later bisschop van Ieperen, een rede uit over de hervorming van den innerlijken mensch.

(20) Vgl. Synodicon p. 338.

Kunstgeschiedenis en Beeldende Kunsten

Sinds de verschijning onzer vorige kroniek werd de kunsthistorische literatuur opnieuw verrijkt met een groot aantal werken, waarop het past de aandacht van studeerenden en belangstellenden in te roepen.

In Nederland vooreerst. Het is een verheugend verschijnsel dat buiten de groote wetenschappelijke werken, voor vakgeleerden bestemd, ook min of meer vulgarizeerende geschriften aan het algemeen ontwikkeld Nederlandsch publiek geboden worden. Daar hadden wij, ten achter staande bij onze groote naburen, een dringende behoefte aan.

Aug. Vermeylen liet het tweede deel verschijnen van zijn **'Geschiedenis der Europeesche Plastiek en Schilderkunst'**, (Mij voor Goed en Goedk. Lectuur, A'dam). Onze groote verwachtingen blijken niet bedrogen, want ook dit gedeelte (van de 'Aanbidding van het Lam', 1432, tot het eind van de vijftiende eeuw) is minstens even boeiend als het eerste. De XVe eeuwsche Europeesche kunst, vooral natuurlijk die der Nederlanden en van Italië, vormt heel het bestek van dit deel-tje. En hier ook wordt onze bewondering gewekt door het doordringend, fijne begrip, het diepe assimileerend gevoel, het herscheppende voorstellingsvermogen van den auteurkunstenaar, en door de uitgebreide kennis van den auteur-geleerde. Is eenmaal dit boek in zijn vier deelen volledig, dan bezitten wij in onze taal een standaardwerk van zeer zeldzame waarde.

Het stemt dan ook verdrietig te lezen hoe men Vermeylen van zekere zijde om de strekking van zijn werk beknibbelt. Men verwijt hem dat hij de ontwikkeling der kunst nog te veel beschouwt als die van de technische volkomenheid, dat hij het geestelijke der vroeg-middeleeuwsche kunst misprijst, om alleen maar waarde te hechten aan een decadentie-tijdvak als de Renaissance! Wij zullen deze kritiek, die met geen

argumenten gestaafd was, hier niet in den breede beantwoorden, maar alleen verzet aanteekenen tegen deze verdachte neiging om de kunstgeschiedenis te beschouwen van uit een eng confessioneel standpunt. Moeten wij, om die fanatiekers te bevechten, opnieuw de vlag van het rart-pour-l'art-fanatisme ontplooien? Voorloopig zijn ze nog niet zoo gevaarlijk...

Gaarne stellen we vast dat het tweede deel van Vermeylen's werk typografisch veel beter verzorgd is dan het eerste, en dat de illustraties iets beter voldoen. Maar de voor zoo'n uitgave steeds vreeselijk hooge prijs, maakt de benaming ‘goedkoope lectuur’ voor de Vlamingen nog steeds tot een bittere scherts.

Hoogst merkwaardigen arbeid leverde de vruchtbare schilder-essayist Just Havelaar door zijn boekje **‘Het Leven en de Kunst’** (Elsevier's Algem. Bibl., A'dam), een reeks opstellen: het doel der kunst, de taak der kunst in den nieuwen tijd, kunst en volk, over kritiek; een boekje waarin kort en bevattelijk, maar volstrekt niet oppervlakkig, de voornaamste strijdvragen en theorieën der esthetiek beschouwd worden van uit het standpunt van den modern denkenden mensch. Een werkje dat men met stijgende belangstelling leest en herleest, waarin men telkens nieuwe verrassingen opdoet, geschreven in een klare, keurige taal, en waaruit een edele, sterke, diepvoelende persoonlijkheid naar voren treedt.

Haar reeds merkwaardige reeks boeken over kunst- en kultuurhistorische onderwerpen verrijkte de firma W.J. Thieme en Cie te Zutphen door de uitgave van een paar belangrijke werken, waarvan dit van Dr G.J. Hoogewerff, **‘De Ontwikkeling der Italiaansche Renaissance’**, allereerst onze aandacht trekt. Ook dit boek is voor het Nederlandsche volk een kostbaar bezit. Zelf getuigt de schrijver in zijn voorrede dat het niet is ‘geleerd, noch in het minst voor geleerden geschreven. Het heeft niet de pretentie een studiewerk te willen zijn, maar is uitgegeven met het louter doel om voor te lichten, en, mocht het zijn, te onderhouden’. Dit doel werd zeker ten volle bereikt; een betere inleiding tot de zoo overrij ke, schitterende kunstbeschaving van het Italiaansche quattrocento en cinquecento kon moeilijk aan ons weetgierig pu-

bliek worden aanbevolen. Maar het wil ons toeschijnen dat dit boek wel iets meer is dan het vulgarizeerend werk, waarvoor de schrijver het in zijn nederigheid wil doen doorgaan. Ook zijn beminnelijke, verfijnd-geleerde persoonlijkheid spreekt ons toe uit iedere bladzijde, en maakt zijn werk tot een heusche kunstprestatie. Het spijt ons dat plaatsgebrek ons niet toelaat langer over den inhoud van dit hoogst boeiend en fijn-eenvoudig geschreven historieboek uit te weiden: ieder van deze twaalf hoofdstukken kon het voorwerp uitmaken eener bijzondere bespreking. Maar we kunnen het dan ook niet genoeg aanbevelen.

In dezelfde reeks verscheen **'Uit de Leerschool van de Spade'** door Dr. H.M.R. Leopold. De lezers van de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' hebben reeds gelegenheid gehad kennis te maken met de zoo frisch-onderhoudend geschreven opstellen van den geleerden Nederlander, die te Rome aan het Nederlandsche Archeologisch Instituut werkt, en van de dui-zenden verrassingen der oudheidkundige opgravingen aldaar, als 't ware één groot, mooi, doorloopend verhaal heeft ge-schreven, en nog maar steeds voortgaat te schrijven. Een boek dat ons niet zelden gansch nieuwe uitzichten opent op de oude Romeinsche beschavingstoestanden, een boek ook dat den lezer vasthoudt tot het einde. Geen droge wetenschappelijkheid, geen kamergeleerdheid, maar leven, kleurig en verscheiden, het oude, onder stof begraven verleden, door een prettig en zaakkundig verteller bezield tot boeiende werkelijkheid.

Beide boeken zijn technisch onberispelijk, versierd met uitmuntende, met zorg gekozen platen.

Een zeer sympathieke poging was de uitgave van de **Kunstgeschiedenis**, door Mevr. E.H. Korevaar Hesseling (W.L. en J. Brusse, R'dam), een royaal verzorgd boek, waarin voor de allereerste maal in het Nederlandsch getracht werd een min of meer uitgebreide uiteenzetting van de algemeene kunstontwikkeling te geven. Het werd inderdaad hoog tijd dat een dusdanig initiatief werd aangedurfd.

Daardoor bezitten we nu toch eindelijk in onze taal een wel niet geheel onberispelijke, maar dan toch zeer bruikbare

handleiding over algemeene kunstgeschiedenis. En daarvoor alleen reeds moeten we schrijfster en uitgevers dankbaar zijn. Zeker zitten er op dit werk storende vlekjes. En het wil ons toeschijnen dat Mevr. Korevaar niet altijd geheel meester was over de te behandelen stof. Het gevoel van proportie tusschen de verschillende periodes verliest zij wel eens, zoodat sommige gedeelten, als b.v. die der Egyptische en die der archaïsch-Grieksche kunst, wel wat al te bondig werden behandeld. Hare reproducties koos zij niet altijd met de noodige zaakkundige kennis; want waarom toch op groote schaal een foto gegeven van het linkerportaal der Notre-Dame van Parijs, waarvan de groote beelden slechts moderne pastiches zijn, terwijl toch een foto van het mooie hoogveld van de H. Maagd aan dezelfde kathedraal, een heel wat beter idee van de XIIIe eeuwsche plastiek hadde gegeven? Zekere persoonlijke meeningen laten we gaarne voor auteur's eigen rekening, als b.v. dat het Antwerpsche stadhuis, werk van Cornelis Floris, ‘lelik is van verhouding, en uiterst eentonig door de saaie behandeling van de vleugels ter weerszijden van het middenstuk’. Een onvergeeflijke fout is verder het geheel verwaarloozen van de graveerkunst, ook van onze eigen Nederlandsche, welke die van alle andere volkeren voorging. En ten slotte kan ik het moeilijk verduwen dat Mevr. Korevaar onze Belgische kunst der XIXe en der XXe eeuw zoo'n schandelijk onrecht aandoet! Terwijl zij die van andere landen, en van Holland natuurlijk in de eerste plaats, uitvoerig bespreekt, en melding maakt van de allernieuwste verschijnselen tot Mondriaan, Kandinsky, en Picasso toe, blijft zij, wat België betreft, steken bij Theo van Rijsselberghe, James Ensor en Degouve de Nuncques. Verder schijnt haar kennis niet te reiken! En wat zij dan over Belgische kunst van dezen tijd vertelt, krioelt van zeer bedenkelijke onnauwkeurigheden: Henri Leys bracht geen nieuwe inzichten (ik zou daarover wel eens het oordeel van Breitner b.v. willen publiceeren); Henri de Braeckeleer (de Braekeleer a.u.b.) en Eugène Verboeckhoven gaven scènes uit het volksleven (blijkbaar is hier niet Henri, maar wel zijn vader Ferdinand de Braekeleer bedoeld, en den grooten kolorist Henri de Braekeleer schijnt schrijfster dus niet eens te kennen; terwijl Verboeckhoven geen interieurs, maar wel weinig belangrijke die-

rentafereelen schilderde). Met verbazing vernemen we verder dat Alfred Stevens behoort tot de in zijn tijd zeer beroemde dierenschilders! Met alle respect, Mevrouw, maar de elegante vrouwtjes die Alfred Stevens schilderde, waren niet allen dieren! En de echte, maar dan ook buitengewoon knappe, dierenschilder was zijn broer Joseph Stevens!

Maar laat ik dan verder niet te streng zijn voor Mevr. Korevaar's werk, dat toch heusch heel wat uitmuntende kwaliteiten bezit. In de eerste plaats dit: d'at het leesbaar is. Geen droge opsomming, geen schema, maar een werkelijke handleiding, waarin getracht werd, en meestal met succes, de aandacht en de liefde op te wekken voor de schoonheid. En dat is wel het allervoornaamste dat we van zulk werk eischen mogen. In een klare, eenvoudige taal, zonder nuttelooze literatuur, maar met goed gekozen, treffende woorden, doet zij het hoofdkarakter van een kunstperiode, van de persoonlijkheid of van een werk uitkomen. Zij weet uitmuntend samen te vatten en de quintessence van een tijd of van een meesterwerk in het licht te stellen. Daarom zal haar werk groote diensten bewijzen aan leeraars en aan studenten, en bij het publiek belangstelling wekken. En daarvoor verdient zij onze dankbare hulde! Ik hoop van harte, dat de moeite, welke zij en de ondernemende uitgevers zich voor dit prachtig verzorgde werk hebben getroost, zoodanig moge beloond worden, dat het weldra mogelijk worde in een tweeden druk de kleine feilen van deze eerste uitgave te verbeteren.

Dat de dringende noodzakelijkheid van een algemeene kunstgeschiedenis in 't Nederlandsch algemeen gevoeld werd, bewijst wel het feit, dat ook de uitgever H. Meulenhoff te Amsterdam tot een dergelijke poging overging. Bij hem verscheen van Jac. Rijkse en J. van Breen het eerste deel van een **'Geschiedenis der Beeldende Kunst'**. Dit werd geheel anders opgevat dan het werk van Mevr. Korevaar. De schrijvers, beiden zelven leeraars, bepaalden er zich bij, een zoo volledig mogelijke, maar toch schematische handleiding te maken. Zij onthielden zich van kritische beschouwingen, en gaven meer tamelijk uitgebreide résumé's. Daardoor is hun werk, zonder eenige poging tot opwekking van schoonheidsgevoel, wel wat droog geworden, en beter waren zekere bij-

zonderheden van ondergeschikt belang weggebleven, om plaats te maken voor, al zij het dan ook korte, miaar dan toch veel suggestiever karakterizeeringen van tijdvakken, groepeeringen en stroomingen.

Toch kan ook het werk van Rijkse en van Breen diensten bewijzen bij het aanvankelijk onderricht in de kunstgeschiedenis, op voorwaarde dan dat de leeraar om deze wat dorre geraamten het kleed van zijn eigen kunstbegrip en schoonheidsgevoel gaat weven. En ook als zoodanig wenschen wij het een ruime verspreiding toe.

Bij W.L. en J. Brusse te Rotterdam verscheen ook (eenigen tijd geleden reeds) **'Honderd teekeningen van Oude Meesters in het Prentenkabinet der Rijks-Universiteit te Leiden'**, uit gezocht en voorzien van een beschrijving door J.J. de Gelder, conservator van het prentenkabinet. Bij een kort overzicht van de geschiedenis der verzameling, gaf de samensteller een wetenschappelijke beschrijving der teekeningen en honderd zeer goede reproducties, waarbij verschillende naar Vlaamsche meesters, een reeks, die alleszins de aandacht verdient. Deze uitgave biedt dan ook in haren nederigen vorm uitmuntend studiemlateriaal, en doet ons het verlangen uitdrukken dat dit voorbeeld door andere kabinetten moge gevolgd worden. Want, wanneer krijgen we dergclijke albums over onze Belgische verzamelingen van teekeningen?

* * *

De oogst van Fransche werken over kunstgeschiedenis was ook in de laatste maanden overvloedig.

Vooreerst verscheen als elfde deel van de 'Histoire de la Nation française', onder directie van Gabriel Hanotaux, bij Plon-Nourrit en Cie, te Parijs, uitgegeven, een **Histoire des Arts** van Louis Gillet, een groot 4° boekdeel van 644 blz. met illustraties naar teekeningen van René Piot. Het werk omvat de geheele geschiedenis der architectuur, plastiek, schil-derkunst en muziek in Frankrijk van de vroegste tijden tot heden. Een bewonderenswaardige arbeid, getuigend van een wijdloopende kennis, en van verfijnden smaak; een werk ook dat, knap geschreven, zich aangenaam lezen laat. Sommige door den schrijver ontwikkelde theorieën zijn zeker niet ge-

heel onaantastbaar. Maar wij Vlamingen zullen dezen ultranationalistischen Franschman dank wijten dat hij recht liet wedervaren aan de talrijke Vlaamsche kunstenaars, die op verschillende tijdstippen de Fransche kunst nieuw-krachtig bloed kwamen bij zetten. Het boek van Louis Gillet, te veel omvattend om hier in bijzonderheden te worden ontleed, verdient in de nochtans reeds zoo rijke kunsthistorische litera-tuur van Frankrijk een eervolle plaats.

Wij zijn het evenwel niet eens met de argumenten die hij aanvoert om de door hem en de uitgevers gekozen wijze van illustreeren te wettigen. De penteekeningen van Bené Piot, naar oude gebouwen en beeldwerken, zijn akwaïellen naar schilderijen, kunnen, hoe verdienstelijk ook, de juistheid der mechanische reproductie niet vervangen. In een boek als dit moesten naar ons oordeel de werken door zich zelven spreken, en niet doorheen de min of meer getrouwe interpretatie van een handigen illustrator.

Een prachtige verzameling vormt de reeks ‘Art et Esthétique’ onder de directie van Pierre Marcel uitgegeven door Félix Aloan te Parijs. De schild er-schr ij ver H. Caro-Delvaille gaf ei een sierlijk geschreven essai over **‘Phidias ou le Génie grec’**, zeer weinig historisch, zonder vertoon van archeologische geleerdheid, maar boeiend in zijn verheven, klaren stijl.

Van André Blum, schrijver van eenige bekende werken over de karikatuur, een zeer interessante studie over den Engelschen satirischen schilder en teekenaar William Hogarth, die zoo boeiende figuur van het XVIIIe eeuwsche Engeland, die André Blum prachtig deed herleven.

Georges Huisman bestudeert **‘Memlinc’**, verwerpt de talrijke legenden en valsche voorstellingen welke over dezen XVe eeuwschen schilder de ronde maken, en stelt hem zooveel mogelijk althans in zijn waar licht: komende uit Rijnland (van Keulen vermoedelijk) en wordende te Brugge, de officiëele schilder van de rijke, verfijnde, weeldelievende patriciërs en kooplieden.

Een van de mooiste studies in deze reeks is die van André Fontaine over **‘Constantin Meunier’**, wiens tnagisch leven op een pakkende wijze beschreven wordt.

In **‘Au Chevet de l'Art Moderne’** bestudeert Guillaume Janneau, de criticus van ‘Le Temps’ en van ‘La Renaissance’, de problemen der moderne kunst. Een reeks zeer aantrekkelijke opstellen over hedendaagsche kunstverschijnselen in Frankrijk.

Een verrassing in zekeren zin is het boekje van Jan To-pass over **‘L'Art et les Artistes en Pologne au Moyen-Age’**, waarin merkwaardige bijzonderheden geboden worden over de romaansche en gothische kunst die in het hier zoo weinig gekende Polen hebben gebloeid, en die er een groot kunstenaar voortbrachten, den beeldhouwer Wit Stwosz, dien de Duitschers, naar de bij hen gebruikelijke methode, onder den naam Veit Stosz onder hun eigen beroemdheden annexeerden.

Met vreugde mogen we begroeten de heruitgave, door L. Rouart en J. Watelin te Parijs, van **‘Le Livre de l'Art ou Traité de la Peinture par Cennino Cennini’**, waarvan de schilder Victor Mottez op het einde der vorige eeuw een uitmun-tende vertaling gaf, welke echter onvindbaar was geworden. Door de zorgen van zijn zoon kwam nu deze nieuwe druk, met een prachtige voorrede van niemand minder dan Auguste Renoir. Het boek van den ouden Italiaanschen fresco-schilder is een hoogst merkwaardig document, dat ons over de kunst van zijn tijd kostbare inlichtingen bezorgt. Maar de voorrede van Renoir maakt dit boek bijzonder lezenswaard. Sommige uitlatingen van den grooten Franschen impressionnist, dien men immers nog voor een bandeloozen revolutionnair wil doen doorgaan, zijn treffend. Zoo b.v.: ‘L'apprentissage sévère imposé aux jeunes peintres n'empêcha jamais leur originalité d'éclore. Raphaël, qui fut l'élève du Pérugin, n'en est pas moins devenu le divin Raphaël’. En ook deze: ‘C'est au désir d'échapper au machinisme que nous devons, sans doute, l'augmentation anormale du nombre des peintres et des sculpteurs avec la médiocrité générale qui en est l'inévitable conséquence... Quand même on parviendrait à produire dans les écoles professionnelles des ouvriers adroits, connaissant la technique de leur métier, on ne fera rien d'eux s'ils n'ont pas en eux un idéal pour vivifier leur travail’. - Dit boek bevat gulden lessen!

De werkzame uitgevers F. Bieder en Cie, te Parijs, publiceeren een mooie reeks monografieën: ‘Maitres de Fart moderne’. Het laatste deeltje is dit van Robert Rey over **‘Gauguin’**, dit onrustig, geniaal talent, die in zijn stagen drang naar rust en evenwicht, zich eenzaam terug trok op Tahiti, waar hij een reeks meesterwerken naliet. De studie van Rey behoort tot het beste wat we over Gauguin en zijn kunst lazen, en veertig mooie reproducties geven van het werk van dezen grooten moderne een goed overzicht.

Bij dezelfde uitgevers in de reeks ‘L'Art français depuis vingt ans’, een interessante studie van Charles Saunier over **‘Les Décorateurs du Livre’**, een leerziaam overzicht van hetgeen in Frankrijk tijdens de laatste jaren op het gebied van het geïllustreerde boek werd verwezenlijkt door kunstenaars als Lepère, Luc. Pisarro, Bonnard, Beltrand, Maur. Denis, Emile Bernard, Bernard Naudin, Charles Guérin, Carlègle, Daragnès, Roubille, Hermann-Paul, en zoovele anderen nog, die allen het hunne hebben bijgedragen om het boek in Frankrijk weer te maken tot een echt, volledig, harmonisch kunstwerk. De studie van Saunier bevat wenken en beschouwingen die ook voor onze boekbewerkers van het allergrootste belang zijn.

Terloops wijs ik ook nog op een heel aardig boekje, dat bij Hachette verscheen, van Roger de Félice, **‘Le Meuble français du Moyen-Age à Louis XIII’**, de beknopte geschiedenis van een stijlperiode welke op het gebied der kunstnijverheid meesterwerken heeft voortgebracht.

Uitmuntend ook, in dien zin, is het boek van S. Rocheblave **‘L'Art et le Goût en France de 1600 à 1900’** waarvan een tweede druk verscheen bij Armand Colin te Parijs, een boek dat wellicht wat te veel aan de uiterlijke oppervlakte der dingen verwijlt, en te weinig den innerlijken aard der stroomingen benadert, maar waarin toch ontzaglijk veel te leeren valt.

Met een bijzondere belangstelling zal men kennis nemen van het boek, dat Emile Mâle in dezelfde reeks liet verschij-

nen: **‘L'Art allemand et l'Art français du Moyen-Age’**. Een heftig pleidooi om te bewijzen dat de gansche middeleeuwsche kunst een Franschen oorsprong heeft. Mâle betoogt dat het middeleeuwsche Duitschland, langen tijd gehuldigd als het land waar de gothische architectuur geboren werd, niets anders heeft gedaan dan de Fransche cathedralen nabootsen. Geen enkele Duitsche kerk der XIIIe eeuw, waarvan niet een Fransch model bestaat; geen belangrijk Fransch beeldhouwwerk, dat niet zijn prototype heeft te Chartres of te Reims. Evenzoo met de Duitsche kerken in Romaanschen stijl. Evenzoo met de gravuur, waarvan de Duitsche geleerden nog steeds beweren dat zij in Duitschland ontstond. Het boek van Mâle is een vinnig strijdschrift, maar dat tot nadenken stemt. Misschien slaat hij hier en daar wat heftig door, maar in zijn gewettigde verontwaardiging zegt hij dingen die raak zijn. Vooral in zijn van haat gloeiende hoofdstukken over het Duitsche vandalisme dat Reims, Soissons en Coucy vernietigde, en alzoo het schoone Fransche aangezicht schond. Men leest het boek van Mâle niet zonder ontroering.

Op dit oogenblik, dat door de nieuwste archeologische ontdekkingen de aandacht meer dan ooit gevestigd werd op het oude Pharaonenrijk, zal het mooie boek van Alexandre Moret **‘Mystères Egyptiens’** (in dezelfde reeks als de twee vorige) bijzonder leerrijke lectuur zijn. De gewijde drama's, waarbij de verrijzenis van Osiris, als symbool van de overwinning van den dood, vertoond werd, worden hier door Moret op een bevattelijke wjize uitgelegd. Hij toont verder de treffende overeenkomst tusschen zekere Egyptische mysteriën en onze hedendaagsche Carnaval-feesten, reuzenoptochten, enz. Bij zijn talrijke werken over egyptologie, heeft deze geleerde professor der Parijsche Sorbonne één gevoegd, waardoor hij nieuw licht werpt op de schitterende, maar nog zoo betrekkelijk weinig gekende beschaving van het Nijldal.

Wel niet behoorend tot de kunstgeschiedenis, maar uitstekende hulpmiddelen biedend voor egyptologische studies, mag hier genoemd worden de voortreffelijke **‘Introduction à l'Etude des Hiéroglyphes’**, door H. Sottas en E. Drioton (uitg.

Geuthner, Parijs), een onmisbare handleiding voor de studie van het Egyptische beeldschrift.

En onmiddellijk in verband daarmee citeeren we het sympathieke boek van onzen geleerden landgenoot Jean Capart: **'Tout - Ank - Amon'** (Brussel, Vromant en Co), waarin de conservator van het Museum der Vijftigste Verjaring de dagbladartikels vereenigde welke hij schreef tijdens zijn bezoek aan het koningsgraf, dat onlangs in de Vallei der Dooden te Thebe geopend werd, in tegenwoordigheid van H.M. Koningin Elizabeth. Geen geleerd boek, eerder een spontane uiting van geestdrift om de zoo belangrijke ontdekking, van dankbare bewondering ook voor de archeologen Lord Carnarvon en Howard Carter, die door Jean Capart met klem worden verdedigd tegen zekere domme verdachtmakingen. Dezen frisschen, journalistieken arbeid van een onzer knapste en kunstzinnigste geleerden leest men met graagte in een adem uit.

Van een talentvollen Belg ook, nl. E. Joly, het verrukkelijke boek **'L'OEillet de Séville, Impressions d'Espagne'** (Berger Levrault, Parijs). Een reisverhaal van een teervoelend artist, van een keurig schrijver, die in één voortdurende opgetogenheid vertelt van de kunstwonderen die aan zijn oogen voorbijgingen en blijvende indrukken van schoonheid bij hem achterlieten. 't Is een boek voor fijnproevers, - want, oh! dit prachtig hoofdstuk over Toledo en het Spiaansche mysticisme!...

Gaarne wijdde ik hier eenige dankbare bladzijden aan het mooie boek van Arnold Goffin: **'Poussières du Chemin'** (Brussel, M. Lamertin). Ik heb er eenige heerlijke uren mee gesleten, hem volgend over de wegen van Italië en Vlaanderen, met hem verwijlend in de aan herinneringen zoo rijke schoonheid van Venetië, Florence, Verona, Pisa, Sienna, Perugia, Assisi en Brugge. Dit boek is het werk van een dichter, van een uiterst teer kunstenaar, het stille poëma van een droomer, en de diepe kennis die we achter deze zoet melancholische mijmeringen voelen, schaadt geen oogenblik aan de doorloopende bekoring van dit werkelijk zeer sierlijk kunstwerk.

* * *

Van de nieuwste Engelsche uitgaven zijn vooral belangrijk die welke betrekking hebben op de geschiedenis der oude en moderne graphiek. De beroemde firma J.M. Dent and Sons te Londen geeft zelfs een bijzonder aan dit vak gewijd tijdschrift uit, **'The Print Collector's Quarterly'**, onder redactie van Campbell Dodgson. Tusschen de laatste bijdragen daarin, vielen ons vooral op: die van Arthur Symons over Toulouse-Lautrec en zijn lithografieën, met twaalf voortreffelijke reproducties, en die van den geleerden conservator van het British Museum, Arthur M. Hind, over Rubens als etser. Het ingewikkelde duistere probleem van Rubens' graphische werkzaamheid wordt door Hind in eenige bladzijden uiteengezet en belicht. De kwestie wordt niet opgelost, maar interessfante beschouwingen brengen ons alvast een stap dichter bij de waarheid. De Duitscher Max Lehrs geeft een stuk over den Nederlandschen koperplaatsnijder, gekend onder den naam 'Meester F.V.B.', naar het monogram waarin men Franz van Bocholt meende te moeten lezen, maar waarvoor Lehrs 'F... van Brugge' voorstelt.

Arthur H. Hind publiceerde kort achter elkaar (na een nieuwe geheel omgewerkte uitgave van zijn **'History of Engraving')** twee prachtige boeken, het eerste over **'Wenceslaus Hollar'** (John Lane, Londen), den Praagschen XVIIe-eeuwschen graveur die te Antwerpen en te Londen werkte; het werk van den grooten Italiaanschen etser **'Giovanni Battista Piranesi'** (Cotswold Gallery, London). Van Hollar bestudeerde Hind uitsluitend de mooie zichten van Londen en Windsor, maar zijn boek werd tot een zeer boeiende monographie van dezen vruchtbaren kunstenaar, die ook in ons Antwerpsche XVIIe-eeuwsche kunstleven zulke belangrijke plaats inneemt. De studie over Piranesi, den fantastischen uitbeelder van gevangenisvizioenen en Romeinsche ruïnen, is de volledigste welke over dit onderwerp bestaat, en bevat nl. een uitvoerigen wetenschappelijken catalogus. Beide boeken, behoorende tot de standaardwerken over de geschiedenis der gravuur, zijn overvloedig en bijzonder fraai geïllustreerd.

Van de groote belangstelling welke oude en moderne prentkunst geniet in Engeland, getuigen de smaakvolle uitgaven

van ‘The Print Collector's Club’. Een lezing van den bekenden kunsthistoricus Campbell Dodgson, voor deze vereeniging gehouden over **‘French Etching from Maryon to Lepère’**, werd in een sierlijken vorm uitgegeven, met eenige volkomen onberispelijke reproducties naar etsen van Méryon, Jacque, Braquemond, Jongkind, Millet, Legros, Manet, C. Pissarro, Rodin, Forain, Steinlen en Lepère. In zijn stemmige deftigheid een prachtig model van moderne boekkunst tevens.

De moderne stroomingen der schilderkunst, inbegrepen de laatste snufjes, worden in het nochtans zoo conservatieve Engeland blijkbaar met groote aandacht gevolgd. Het weelderig door den grooten uitgever John Lane bezorgde boek van Jan Gordon, **‘Modern French Painters’**, is daarvan, dunkt me, wel een treffend bewijs. Gordon bestudeert met fijnen smaak en groote kennis van zaken de gansche bloeiende ontwikkeling der Fransche schilderkunst, van het impressionisme en neo-impressionisme, van Cézanne, van Gogh, Gauguin en Renoir, tot Derain, Vlaminck en de cubisten. Zonder vooringenomenheid, kalm en objectief, maar met liefde en zuiver kritisch begrijpen, ontleedt hij de kunst van dezen tijd en hij brengt ons nader tot haar genot. Weinige werken over moderne kunst zijn met dit hoogst verdienstelijk boek te vergelijken. Prachtig verzorgd, bevat het uitmuntende reproducties in kleur en in wit en zwart, naar meestal weinig gekende schilderijen van Renoir, Cézanne, Van Gogh, Gauguin, Signsac, Matisse, Rousseau, Utrillo, Derain, Marie Laurencin, Kisling, Lhote, Dufresne, Van Dongen, en vele anderen. Dit boek, dat in de heerschende omstandigheden wel bijna niet gekend zal zijn, bevelen we met geestdrift bij alle kunstliefhebbers aan.

Zeer keurig uitgegeven ook is het boek van Horace Shipp over **‘The New Art, a Study of the Principles of non-representional Art and their Application in the Work of Lawrence Atkinson’** (Londen, Cecil Palmer). Ook deze studie is interessant in haar betoog om expressionistische kunst, maar zonder ze te veroordeelen nochtans, bekennen we zeer deemoedig dat, niettegenstaande al de theorieën over nieuwe strekkingen in ‘niet - beeldende’ kunst, welke Shipp op vast zeer

interessante wijze uiteenzet, we spijts al onzen goeden wil ook, gesloten blijven voor de geheel ongenietbare sculpturen des heeren Atkinson.

Veel liever grijpen we naar het minder rumoerige boek van J. Comyns Carr, **'The Ideals of Painting'** (Londen, Macmillan and Co). Achtereenvolgens worden hier de verschillende kunstidealen van Italië, Vlaanderen, Duitschland, Holland, Spanje, Frankrijk en Engeland, in sierlijke, boeiend geschreven essais ontleed. Comyns Carr is een kunstenaar, een fijngestemd temperament, en het is een genot door hem te worden geleid langsheen de mooiste meesterwerken, ons door de rijkste tijdvakken der moderne geschiedenis nagelaten. Zijn boek is er een dat leerend bekoort.

Een belangwekkend boekje gaf de uitgever Fischer Unwin (Londen) over **'The Drawings of the Royal Gallery of the Uffizi in Florence'** door Odoardo H. Giglioli, een geïllustreerde inleiding tot het groote werk dat bij Leo S. Olschki te Florence verscheen over de rijke verzameling teekeningen in de Uffizi. Ook met de interessante studie van Giglioli kan men zich van deze schatten een ruim voldoend idee maken.

Aan alle studeerenden en doceerenden in kunstgeschiedenis weze warm aanbevolen het degelijke handboekje van Prof. Percy Gardner en Reg. Blomfield over **'Greek Art and Architecture, their Legacy to us'** (Oxford Universtiy Press), dat geheel 'up to date' een klaar en uiterst bevattelijk beeld geeft van de Grieksche kunst. Dit prettige boekje kan glansrijk de vergelijking met het allerbeste op dit gebied doorstaan. De namen der schrijvers zijn overigens reeds een voldoende waarborg voor de degelijkheid van het werkje.

Het bekend kunsttijdschrift 'Colour' vereenigde in albums de mooiste zijner kleurreproducties naar moderne schilderijen. De tweede reeks daarvan bevat, bij een tekst van Charles Marriott, prachtige platen naar werken van kunstenaars uit alle landen van Europa. Van Belgische zijde zijn er Leon de Smet, K. Gilsoul-Hoppe, Theo van Rysselberghe, Emile Verpilleux.

Op het gebied der kunstnijverheid zijn vooral aan te stippen 't mooie werk van Herbert E. Binstead **'English Chairs'**, (J. Tiranti and Co, Londen), waarvan het eerste deel verscheen in den vorm eener 4° portefeuille met 35 uitmuntende phototypieën, een werk dat voor vakscholen en kunstnijveren kostbare documentatie biedt; en dit van Hartley Clark **'Bokhara, Turkoman and Afghan Rugs'**; de heerlijke kunst der Oostersche tapijtweverij wordt hier bij prachtige kleurreproducties veropenbaard. Een uitmuntend boek, dat ons deze verrukkelijke kunstwerken beter doet begrijpen en liefhebben.

* * *

Verbazend en beteekenisvol is de niet versagende vlijt, waarmee de Duitschers hun steeds wel verzorgde kunstboeken blijven uitgeven.

Het groote standaardwerk **'Handbuch der Kunstwissenschaft'** bracht het tot 't 17e deel: **'Baukunst der Renaissance in Frankreich und Deutschland'** door Dr Albrecht Haupt. Ook dit royaal uitgevoerde werk dwingt bewondering af: het getuigt van een verbazende geleerdheid, een verbluffende documentatie, maar we zoeken te vergeefs naar een weerga van een dier klare, evenwichtig gedachte samenvattingen, die de hooge waarde uitmaken van b.v. André Michel's 'Histoire de l'Art'. Evenals de vorige deelen is echter ook dit van Haupt overvloedig geïllustreerd, en biedt ook op die wijze een schat van studiemateriaal.

Een voortreffelijk werk is dit van Poland - Reisinger - Wagner **'Die Antike Kultur'** (B.G. Teubner, Leipzig), zonder twijfel een der beste overzichten der Grieksch-Romeinsche beschaving in al hare intellectueele uitingen. Een van die werken welke men spijts alles den Duitschers benijden mag! En een ook van die welke men nooit vruchteloos raadpleegt. Hoe gaarne zagen we het in 't Nederlandsch vertaald, nu vooral dat ook de Archeologie der Oudheid in onze eigen taal zal deeluitmaken van het universitair onderwijs. Want lang zal het duren vooraleer wij zelven in onze eigen wetenschappelijke literatuur op een weerga van zulk prachtig handboek zullen kunnen wijzen.

Ofschoon het reeds dagteekent van 1922, willen we toch terloops de aandacht inroepen op het belangrijk boek van den te vroeg gestorven kunstgeleerde Rudolf Oldénbourg, **'Peter Paul Rubens'** (Oldenbourg, München), een bundel opstellen, welke alleen voorstudies waren voor een groot werk over den Meester.

Oldénbourg is zeker een der knapste Rubenskenners geweest, en zijn bijdragen op dit gebied bezitten een ongemeene waarde. Maar we moeten degenen toch op de vingers tikken, die met een verdachte vooringenomenheid deze studies van den zeer geleerden Duitscher willen doen doorgaan voor het allerbeste wat ooit over Rubens gepubliceerd werd! Zijn aandeel in de studie van de Vlaamsche Barok zullen we zeker niet miskennen, maar 'het beste' is het zeker niet! En op een definitief Rubensmonument zullen we nog lang wachten...

Ook al tamelijk oud is het boek van den Belg Paul Colin over **'James Ensor'** (G. Kiepenheuer, Potsdam). We willen het hier terloops vermelden om er op te wijzen hoe men in Duitschland na den oorlog belang is gaan stellen in Belgische kunst. Maar de toon en de voelbaar politieke neigingen van dit boek zijn zeer antipathiek. En ik ben zeker dat Ensor zelf niet erg opgezet is met alles wat Colin hier over hem vertelde. Wanneer zal men nu eindelijk over hem het boek schrijven dat hem en zijn kunst waardig is? Dit van Verhaeren is niet meer volledig en al wat nadien kwam is onvoldoende. Alleen wat de overvloedige en goed uitgevoerde illustraties betreft, is het Duitsche boek v'an den Belg Paul Colin uitmuntend

A.J.J. DELEN.

Vlaamsche Kroniek

Het is niet zonder schroom, dat we het schrijven van een Vlaamsche kroniek voor dit tijdschrift op ons namen. Een zware taak is het inderdaad, het werk voort te zetten van een zoo gezaghebbend als hooggeschat criticus lijk Dr Maurits Sabbe, die van het eerste nummer van den 'Vlaamschen Gids' op deze plaats, met een verfijnd doordringingsvermogen, het werk zijner Vlaamsche tijdgenooten ontleedde. We durven niet eens hopen hem ooit te evenaren. Wel zullen we, naar ons beste vermogen, er naar streven om de door hem geschapen traditie voort te zetten. Niet een eenvoudige schifting van de literaire productie willen we ondernemen; niet een simpele rangschikking van boeken en schrijvers in een der tw7ee, wel gescheiden categorieën - de goede en de slechte - mag het doel zijn onzer critische werkzaamheid. We willen ons herinneren, dat kritiek schrijven beteekent: het wekken van inzicht, en neerkomt op een wakker schudden van het artistiek geweten, wat bereikt kan worden door de vage schoonheidsontroeringen van den lezer tot scherper bewustzijn te brengen. Vooral op het geven van verklarende kritiek zal derhalve ons streven gericht zijn. Ook zullen we af en toe be-proeven, ter gelegenheid van het verschijnen van een nieuw werk, de artistieke persoonlijkheid van een schrijver nader te bepalen of te wijzen op de groote stroomingen, waardoor onze literatuur - die helaas al te zeer de vergelijking met een rimpeloozen vijver wettigt - dan toch af en toe bewogen wordt...

Wij achten het een plicht in deze eerste kroniek hulde te brengen aan een schrijver, die, misschien met een te groote trouw, de tradities van Conscience en Sleeckx heeft trachten hoog te houden in de literatuur der laatste decennia, die se-

dert het optreden der Van Nu en Straksers beslist een andere richting is uitgegaan... We bedoelen Gustaaf Segers. Deze eenvoudige, noeste werker werd te Hoogstraten, in den loop van de maand October gehuldigd ter gelegenheid van zijn vijf en zeventigsten verjaardag.

Het werk van dezen pretentieloozen Kempenaar - Gustaaf Segers werd te Hoogstraten geboren in 1848 - heeft een eigen lezerskring gevonden. Niet voor de verfijnde intellectueelen schreef hij zijn simpele verhalen. Het volk wil Segers bereiken. Aan een brief van zijne hand ontleenen wij volgende regelen, waarin de auteur de beteekenis van zijn eigen oeuvre bepaalt op een wijze, die voor zijn helderziendheid en zelfkennis getuigt: ‘Gelijk Verriest het mij schreef, ben ik geen ontleder, maar een verteller. In mijn streek leest men mijn werken gaarne, worden die, meen ik te mogen zeggen, nagenoeg door allen gelezen; hoofdzakelijk, denk ik, omdat ons volk daar zich-zelf in erkent, zoowel in het opzicht van opvatting als van den vorm... Mijn werk is Kempisch werk!... Ik vlei me met de gedachte, dat mijn werk leesbaar is door ons volk, dat handenarbeid verricht, en ook de ontwikkelden niet mishaagt.’ Tot deze laatste conclusie kwamen ook wij na de lezing van de verhalen, die Gustaaf Segers gebundeld heeft onder den titel ‘In 't Hartje der Kempen’, twee deelen, uitgegeven door Lod. Opdebeek, te Antwerpen. We zullen de vier vertellingen - ze heeten: Trientje van Desschel en haar zoon Jan, De Substituut, Armand en Arnold, Zijn tweede huwelijk - hier niet afzonderlijk beschouwen. Overigens, wijlen Hugo Verriest heeft het werk van zijn collega ter K. VI. Academie, in een bondige inleiding, met fijnzinnigheid ontleed en Gustaaf Segers begroet als een opbeurder en opvoeder van het Vlaamsche volk.

We vonden in de verhalen van Segers den trant terug van Sleeckx, wiens leerling hij was, ter normaalschool van Lier.

Maar Segers heeft een minder scherpen zin voor realiteit. Liever: met bewustheid rondt hij de scherpe hoeken der werkelijkheid af, terwijl een waasje van bezadigde romantiek de schelle kleuren er van nog komt temperen. Zijn geloof in het goede, dat zijn levensbeschouwing beheerscht, kan ons eenigszins naïef toeschijnen, toch is het echt en waarachtig. Het booze ziet Segers als iets accidenteels... Het is de voorbij-

schuivende wolk, die een kort oogenblik den glans der zomersche heide verduistert, doch al gauw wordt overwonnen door de milde straling der zon.

Voor zijn Kempisch volk, dat in lectuur verpoozing zoekt en voedsel voor zijn sluimerend idealisme, is deze naarstige en bescheiden werker een weldoener geweest... De ontwikkelden zullen wellicht méér houden van Segers' Vondelstudiën - want deze werkzame schrijver heeft den dichter van Lucifer een waren cultus gewijd - dan van Seger's romans en novellen. Op ons aller dankbaarheid mag hij echter aanspraak maken. Met een gul gebaar voegen we ze toe aan de vele blijken van hulde, die hem dezer dagen ten deel vielen.

Een heel andere persoonlijkheid lijkt ons Piet Van Assche, die in de laatste weken nieuwe bewijzen van zijn onuitputbare schrijversvruchtbaarheid gaf. Drie boeken liggen daar voor ons: Sevus en de Blinde (Uitgeverij Mercurius, Antwerpen), De zeven Zonen van David (Lectura, Antwerpen), Guldentop (Gust Janssens, Antwerpen).

Zelfs de zestiende-eeuwsche roman Guldentop, waarin palieteriaansche brokken voorkomen, laat ten slotte een indruk van somberheid na, die karakteristiek is voor dezen schrijver van sterk-tragische romans en tooneelspelen.

Er heerscht over de wereld van heien polderbewoners, die Piet van Assche bij voorliefde beschrijft, een donkere noodlottigheid, die de menschen neerdrukt, met een onverbiddelijkheid, welke herinnert aan het onontkombare Fatum der Ouden. De schepselen van Piet van Assche, ze loopen langs de drassige wegels van het zompige veenland of langs de blankende paadjes die doorheen het dorre Kempenland slingeren, en hun hoofden zijn gebogen naar den grond, waarmee ze als vergroeid schijnen. Ze worstelen tegen machten in hun eigen binnenste, waarvan ze als instinctmatig de onverbiddelijkheid beseffen. Ze weten, dat hun strijd geen uitkomst biedt. Ze strompelen door de dagen hun ondergang te gemoet. Er is in dit aanvaarden van alle leed een gewisse bewustheid, die pijnlijk aandoet, die de borst beklemt en naar zon en frissche lucht en vroolijkheid doet verlangen. Te zeer moduleert van Assche op een zelfde tragisch motief. Zoo onverbiddelijk-troosteloos is, gelukkig, het leven niet. Het pesssimisme van

den auteur lijkt ons dan ook vooral literair! Door gemis aan tegenstellingen verliezen de tragische elementen, waarmee de schrijver van den Poel en van Marcus en Theus - we noemen deze twee werken omdat ze karakteristiek zijn voor de ‘manier’ van den auteur - zijn verhalen opbouwt, contact met de werkelijkheden des levens. Er is ook bij van Assche een onmiskenbare neiging tot gezwollenheid in den verhaaltrant en tot een misbruiken van het beeldend woord, waardoor dan ook meermaals de duidelijkheid van den zinsbouw en de harmonie van den stijl in het gedrang komen...

Van Assche, de donkere, stoere, zwaar-op-de-handsche van Assche, zal door meer dan een criticus gehouden worden voor een konsekwent realist. Verhalen als diegene, welke voorkomen in Sevus en de Blinde, kunnen dien indruk versterken. Volkomen juist is hij in geen geval. We denken er niet aan, mee te doen aan het ijdele spelletje, waardoor literaire critici het beproeven een volbloed naturalist tot een sentimenteel romanticus te herscheppen! Maar het zoogenaamd pessimistisch realisme van Piet van Assche lijkt ons wel degelijk een uitspruitsel van zijn in wezen romantischen literairen aanleg. Hij ziet alles groot. Hij ziet alles donker. Zijn schepselen krijgen bovenmenschelijke verhoudingen. Bij de beschouwing van zijn werk dient er met deze deformatie der beelden, door zijn wezen opgevangen - een romantische trek, die van Assche met Zola gemeen heeft - rekening te worden gehouden. Zoo komt het dat beelding en verwoording bij hem met een zekere bombastigheid gepaard gaan, wat aanleiding geeft tot het ontstaan van verhalen, zwaarwichtig van toon en log van opzet, doch wel eens ledig van inhoud... Tot die categorie behooren schetsen als Zijn laatste Akker en De Kwelduivel van Melchior Broederlam uit den bundel ‘Sevus en de Blinde’. Het gelijknamige verhaal is eveneens zwaarwichtig van opzet, om al gauw in onbelangrijkheid te verloopen. Er is geen evenwicht in den bouw dezer novellen. Het massale der verhoudingen en de tragische toon doen bijwijlen vreemd aan, wanneer de stof in 't end toch gereduceerd kan worden tot de dramatiseering vaneen gewoon dagelijksch gevalletje.

Het zestiende-eeuwsche verhaal ‘Guldentop’ wekt in den beginne den indruk als zou het met een vrij lichtere hand

geschreven zijn in een minder op rethorische effecten berekende taal. In dit boek worden de vroolijke en heldhaftige daden verteld van den heibewoner Guldentop, die anno O.H. 1565 het licht zag tusschen Zoersel en Westmalle, een plezierige kwant was en zich onderscheidde in den strijd tegen den Spaanschen verdrukker. In den aanvang van het eerste kapittel beweert de schrijver, dat hij levensbizonderheden over zijn held putte uit een ouden foliaster - een bewering, die wat waarachtigheid aan het verhaal moet leenen. Van meer belang lijkt ons, voor een juiste waardeering van het werk, de volgende bekentenis: 'Daaraan wil ik wat toevoegen van eigen vinding en tevens iets van de volkszeden weergeven dier troebele tijden, zooals wij die kunnen opmaken uit de paneeltjes en prenten van oude Vlaamsche meesters'. Een procédé, dat herinnert aan 'La route d'Emeraude' van Eug. de Molder! Die deelen zijn in Van Assche's verhaal de aantrekkelijkste. Er is daarin ook een neiging merkbaar om te 'palieteren'. De lotgevallen van Guldentop, den kastijder der vreetbalgen, volksverdrukkers en uitbuiters en die van zijn trouwen dwerg Joppe doen eventjes terugdenken aan die van Uilenspiegel en Lamme Goedzak, zooals de Coster ze heeft verhaald. Ze zijn daarvan echter niet veel meer dan vervormde afschaduwingen. Het boek doet soms prettig aan, tot de schrijver van een samenzwering tegen Alva begint te vertellen. Van dit oogenblik loopt hij weer verloren in het dichte struikgewas eener volksche romantiek en krijgt zijn verhaal de allures van een roman-feuilleton, waarin pathos een element is van succes.

Van Assche moet vooral streven naar simpelheid en evenwicht tusschen inhoud en vorm. Meer dan wie ook heeft hij zin voor het tragische. Doch hij verwarre tragiek niet met voos-rethorisch pathos.

Victor Van de Walle liet een Vlaamschen zedenroman verschijnen,'De School vrede', een van de reeks, die hij noemen wil: 'Lichtbeelden uit het sombere tijdvak' (Uitg. Ed. Van Doeselaer en zoon, te Mechelen). Dat is eerlijk werk van iemand, die vooral het volk wil bereiken om het tot een beter inzicht der maatschappelijke en zedelijke verhoudingen op te voeden.

Paul Ternest laat de verhalen, waaruit zijn bundel vertellingen: ‘Mijn groote Liefde’ is samengesteld, door een autobiografie voorafgaan. Daarin lezen we, dat hij ook de auteur is Van de pangenetische kankertheorie. Wat deze geneeskundige studie waard is voor de wetenschap, kunnen wij niet beoordeelen. Wel willen we P. Ternest den raad geven zijn philantropische taak niet te onderbreken om aan literatuur te doen. Ziehier een enkel nederig stijlbloemeken uit des heeren Ternest boeksken: ‘Het verlovingsfeest moet statig vertoond worden, deswege aan de gasten uitdrukkelijk het verzoek gedaan werd zich in habit te steken; waaraan de schoonzoon advokaat alleen geen gevolg gaf.’

In een woord-vooraf zegt Omer Wattez, de auteur van ‘Siegfried, een oud-Germaansch heldenlied’ (Uitgever Opde-beek, te Antwerpen), dat zijn doel geen ander is ‘dan aan (z)ijn land- en taalgenooten eenige der schoonste en oor-spronkelijkste beelden te toonen uit de mythologie of de poëzie der volkeren van het Noorden, van welke wij afstammen en wier taal wij spreken’. Degelijke arbeid van iemand, die zijn onderwerp beheerscht. We hopen dat Omer Wattez zijn inwijdend werk zal voortzetten.

Belangwekkend in hooge mate is de studie, welke Avanti wijdde aan Emile Moyson (Lezingen voor ons volk, Nr 1, Coupure te Gent.) De aantrekkelijke figuur v'an den Gentschen dichter en demokraat komt er door in het helderste licht te staan.

Alhoewel niet tot de zuivere literatuur behoorend, vinde een aanbeveling van de twee voordrachten over Plichtenleer, door Dr R. Rubbrecht (Uitgeverij: Excelsior, Brugge) hier een plaats. Er is daarin, bij gebrek aan literaire kunst, heel wat ethische schoonheid te genieten.

Lode MONTEYNE.

ONTVANGEN BOEKEN, die in een volgende kroniek aan de beurt komen: ‘Het Gesprek in Tractoria’, door Toussaint van Boelare (Uitgeverij: de Sikkel, te Antwerpen).

‘In 't vliegend Peerd’, door J.C. Waegener (Uitgeverij: G. Janssens, te Antwerpen).

Fransche Letteren

Het feit dat Charles Bernard journalist is en derhalve dagelijks uit den aard der zaak veel oppervlakkig en vluchtig geschrijf moet leveren, is misschien oorzaak, dat men hem in de Fransch-Belgische letterkunde nog niet de eereplaats ingeruimd heeft, die hij er verdient. Werken als **'Un sourire dans des pierres'** en **'Où dorment les Atlantes'** zijn nochtans van ongemeene waarde en het pas verschenen **'Un exemple de volupté'** overtreft die beiden wellicht door een ongebreidelde geestdrift, onweerstaanbaar en zonder geweld in den schoonsten literairen vorm gedreven. Die studies van Taddeo de Sienna, Hieronymus Bosch, Giotto, Gozzoli, Bellini en Sodoma behooren tot de kunstgeschiedenis door hun onderwerp, maar tot de letterkunde door de taal en den stijl, door de compositie en den rijkdom van de gedachten. Er is ook een weelde van kleuren, in de evocatie van geschiedenissen en legenden, en tevens een soberheid in haar gebruik, zooals wij slechts zelden op eigen bodem in zulke mate en harmonie ontmoeten.

Een studie over Emile Zola... Men is geneigd te vragen: Nu nog? of: Nu pas? Voor velen is Emile Zola vergeten en het is zeker, dat hij niet meer zoo gretig gelezen en geestdriftig bewonderd of heftig bestreden wordt als twintig of dertig jaar geleden. De onverbiddelijk rechtvaardige tijd is ook aan dien schrijver zijn werk begonnen en het duldt geen twijfel: die kolossale figuur heeft er reeds vreeselijk onder geleden.

In zuiver literair opzicht blijft, in verhouding van zijn uitgebreidheid, weinig van Zola's werk over, maar toch ruimschoots genoeg om een opzichtige plaats in de Fransche letterkunde te bekleeden.

Op zijn pseudo-wetenschappelijke, zoowel als op zijn sociale en kunstthesen, valt tevens een heele boel af te dingen. Maar dit alles moet gebeuren zonder minachting voor dien noesten en, in den grond, eerlijken werker. De heer Ernest Seillière heeft aan **'Emile Zola'** (Bern. Grasset) een prachtige studie gewijd, prachtig om haar opzet, haar vorm en haar objectiviteit; zij is tevens de studie van Zola's tijdperk,

gezien langs alle de zijden, die Zola zelf aangeraakt heeft. Zelden krijgt men zoo degelijk werk in zoo bondigen en toch helderen vorm te genieten.

Het eeuwfeest van Er nest Renan werd in Frankrijk op verschillende en steeds waardige wijzen herdacht, weinig in 't publiek, maar vooral in akademies en andere geleerde genootschappen. Renan kan op de openbare plaats en door het massapubliek zoomin gehuldigd als gediscuteerd worden. Onder de meest verheven huldeblijken, die het gesloten, maar zeer gevoelig genie gebracht werden, mag men zonder aarzelen een voortreffelijk werk van Pierre Laserre rangschikken: **'Renan et Nous'** (Les Cahiers Verts; Bern. Grasset). Hooge letterkunde, die bij Renan past en die ook Pierre Lassere's faam als een van de eerste schrijvers van Frankrijk bevestigt.

De heer Paul Escoubé heeft bestudeerd **'La Femme et le Sentiment de l'Amour chez Remy de Gourmont'** (Mercure de France) en dat met zeer prijzenswaardigen uitslag. M. Escoubé kent Gourmont in al zijn veelzijdige uitgebreidheid, in al zijn diepte en hij heeft het talent om de psychologie van Gourmont te ontleden, vooral deze betreffende de physiologische en mystische liefdeverschijnselen doorheen de romans en de essais van den meester. De heer Escoubé's studie is niet alleen een toelichting voor den Gourmont-lezer, maar tevens een onmisbaar werk voor hen, die den grooten schrijver willen bestudeeren.

In de beangrijke verzameling van kleine boekjes, bekend onder den naam: 'Les Hommes et les Idéés' (Mercure de France) werd onlangs een werkje van E. Rocher over **Louis Pergaud** opgenomen. Dit essai is meer dan een vluchtige ontleding van Pergauds' kort, maar voortreffelijk en, men mag zeggen, volledig levenswerk. Het is ook een frissche evocatie van de figuur en den levenswandel van den heerlijken natuurdichter. L. Pergaud was de man van het land, ruw, maar eerlijk, diep van gevoel zonder sentimentaliteit en doorheen zijn verhalen gaan de winden en de geuren van de bosschen en de velden.

Pergaud's nalatenschap is niet groot van omvang, maar door haar hoedanigheid is zij voldoende om den schrijver een plaats in de geschiedenis van de Fransche letterkunde te behouden.

Van de hier reeds herhaaldelijk besproken uitgave **'Vingtcinq ans de littérature française de 1895 à 1920'** (Librairie de France) zijn weer eenige afleveringen verschenen, die de

aandacht verdienen door hun inhoud en door hun talrijke illustraties: **'La Littérature féminine'** door H. Charasson, **'La Bibliographie'** door A. de Berseaucourt en **'La Littérature française à l'étranger'**. Deze laatste aflevering is hoofdzakelijk aan België gewijd (door L. Dumont-Wilden) en zal des te gretiger gelezen worden; ook hier luisteren eenige goede portretten en silhouetten den tekst op. Men kan niet onbewogen blijven bij het lezen van Edmond Pilon's opstel over **'Les écrivains morts à la guerre.'** Ook de Fransche letterkunde offerde de bloem van haar jongelingschap en veel van het heerlijkste, mogen we veronderstellen, ging voor de wereld verloren; en dat enkelen, zooals Charles Péguy, Louis Pergaud, Ernest Psichari, Alain - Fournier (schrijver van dien prachtigen roman **'Le Grand Maulnes')**, Jean-Marie Bernard, Charles Muller, definitief werk nalaten, is toch maar troost die 't verlies niet goed maakt.

Een niet alledaagsch werk over soldatenleven in oorlogstijd is Max Dauville's **'Introduction à la vie militaire'**. (Editions: La Renaisance d'Occident, Brussel). - Deauville, een Brusselsch geneesheer en talentvol romanschrijver, heeft in den oorlog dapper zijn plicht gedaan, maar dat belet hem niet, zonder geest van defaitisme nochtans, heftig en ironisch uit te varen tegen de kazernetucht en vooral tegen de kazerneratten, - Courteline's onsterfelijke Flicks, - die de soldaten met gepoetste jasknoopen en uitgestreken broek naar de loopgraven wilden zenden. Zoo vervalt Deauville wel eens in schotschrift-stijl, maar de geest blijft goed en zijn werk ten slotte een boek, waar ge wat aan hebt.

De groote uitgever Bern. Grasset heeft een gelukkig idee gehad met het reeds oude werk **'Trois ans en Asie'** van Gobineau in twee deelen heruit te geven. Hoewel door den tijd ingehaald - de tijd gaat nochtans traag in het Oosten - heeft dit werk nog niets van zijn innerlijke waarde verloren. Voor den lezer reizen Ispahan en Teheran nog op als steden van paleizen en tinnen te midden van onafzienbare woestenijen. De architectuur aldaar geeft de Europeanen den indruk, dat zij nog Barbaren zijn. De studie, welke Gobineau aan de verschillende godsdiensten wijdt, is van een diepe philosophie; belangrijker nog zijn de hoofdstukken, aan de zeden en gewoonten van de bevolking gewijd. Heel het werk is overigens een stuk beschrijvende letterkunde, zooals wij heden eenigszins bij de Tharaud's terugvinden. Het is hier de plaats niet om Gobineau's rassentheorie noch heel het gobinisme de behandelen, maar wel zullen wij wellicht spoedig een gelegenheid hebben om Gobineau's letterkundig werk te

bespreken, want Grasset en andere uitgevers zijn doende ze weer onder de menschen te brengen[1].

De nog jonge schrijver Fernand Demany heeft een voortreffelijk debut gemaakt met **'Un poète belge'** (La Renaissance d'Occident), een studie over Maurice Gauchez, die zoo-wat volledig is, verstandig en vrijmoedig; lof wordt er zeker niet in gespaard, maar ook de strenge kritiek niet. En de eerste bladzijden, die een portret van Gauchez zijn, vormen reeds een stuk literatuur.

Voor dat deze bladzijden verschijnen, zullen de gildebroeders van Maurice Gauchez hun werkzamen makker hulde gebracht hebben, - in den loop van een banket, - om zijn talent en om zijn goede kameraadschap. Vlaamsche schrijvers mogen zich onbevangen bij de groep voegen, want ook voor hen is hij, zooals de omstandigheden meermaals bewezen hebben, een goed kameraad en in ons midden ben ik niet zijn eenige vriend. Zijn voortreffelijke revue **'La Renaissance d'Occident'** is trouwens het eenige Fransch - Belgisch tijdschrift, dat regelmatig kronieken over Vlaamsche boeken publiceert. Hij ontvange daarom ook onze hulde en men zal mij veroorloven, dat ik hem daarbij nog eens de verzekering geef van mijn oprechte waardeering en innige vriendschap.

Levend, zooals ik doe, buiten alle partij- en taalpolitiek, - wat mij wel niet belet over beide een welberedeneerde en uitgesproken overtuiging te hebben, - gevoel ik mij in den regel heel weinig aangetrokken tot politieke werken (staathuishoudkunde uitgezonderd). Het was dan ook zonder de minste geestdrift dat ik twee Fransche boeken over Vlaamsche politiek ter hand nam. Ik haast mij te verklaren, dat mijn weerzin spoedig overwonnen was en voor belangstelling plaats gemaakt had. Het werk van Victor Bauthière-Delforge: **'La Question flamande. Les points de vue d'un Wallon'** (Imprimerie Ste-Barbe, Wetteren) is van het hoogste belang, omdat het bestemd is om de Walen over de Vlaamsche Beweging in te lichten. De heer Bauthière laat zich nogal gemakkelijk verleiden om uit te weiden over dingen die met het eigenlijk onderwerp weinig of geen betrekking hebben; daarentegen zijn hoofdstukken als 'Le mouvement flamand est-il dirigé contre les Wallons ou contre la France?' 'Les fonctionnaires et la question flamande' in een voortreffelij ken geest geschreven en dienden in alle Waalsche en Franschgezinde Vlaamsche middens verspreid te worden in Frankrijk zelfs zou het werk van M. Bauthière heel wat misverstand kunnen uit den weg ruimen, - misverstand dat er, helaas,

(1) Zoo pas verscheen 'La Fleur d'Or', bij Bernard Grasset.

door Belgen en niet door Franschen geschapen werd. Voor de Vlamingen brengt de heer Bauthière's boek niets nieuws aan; het werd overigens niet voor hen geschreven. Maar Vlaamsche commissies, die zooveel geld vergooien aan veelal nuttelooze of slecht gelichte propaganda, zouden misschien goed werk doen door een uittreksel of samenvatting op duizenden exemplaren te verspreiden in die middens waarvoor het bestemd is. Daartoe zou natuurlijk medewerking van de Fransche pers in België noodig zijn, maar of daar op te rekenen valt?...

Ongeveer terzelfdertijd met V. Bauthière's studie verscheen een werk van een Franschman, G. Blachon: **'Pourquoi j'aime la Flandre'** (V. Bresle, Lille), dat niet een kritisch of betoogend werk, maar een ongebreidelde ophemeling is van Fransch - Vlaanderen en alles wat er aan of bijkomt. Van uit Belgisch oogpunt heeft het boek, ondanks een welgemeend hoofdstuk 'Parenthèse sur les Flamingants', - geen rechtstreeksch belang. Het is een gebaar in de regionalistische beweging, die sedert eenige jaren in alle uithoeken van Frankrijk merkbaar wordt, en ook in de Noorderprovinciën een zekere gisting teweegbrengt. Ik veronderstel, dat Blachon's boek, dat ook strenge kritiek bevat, het Fransch staatsbestuur niet onbekend zal zijn.

Ik heb reeds meer dan eens de gelegenheid gehad Edmond Glesener's werken te bespreken en in den regel te prijzen. Al wat die schrijver voortbrengt verdient de aandacht en hoewel alles niet even sympathiek van inhoud is (zijn laatste novellen lijken mij te veel in den wuften Franschen geest geschreven), toch vinden wij daar altijd den man met de zuivere taal, den plastischen stijl, die, zooals Flaubert, in onvergankelijke zinnen zijn beelden houwt. Degene van zijn romans, die mij het sympathiekst is: **'Le coeur de François Remy'** werd onlangs herdrukt (La Renaissance du Livre belge, Brussel). Dit werk, reeds een twintig jaar oud, staat er nog zoo gaaf en sterk als bij zijn eerste verschijnen. Men heeft het destijds veel geprezen, maar het scheen toen wat gewaagd, in 't bijzijn van den volkrachtigen Lemonnier en den geweldig-doenden Eekhoud, van het 'meesterwerk' van een jongen man te spreken. En toch is dit boek niets minder; het is vol stille, roerlooze kracht, die men niet ziet of hoort, maar slechts gewaar wordt doorheen de droeve geschiedenis van François Remy. Zeldzaam zijn de werken in de Fransch-Belgische letterkunde, waarin zooveel gemoed, zooveel diepte en zooveel psychologie liggen. Voor dat ééne boek geef ik veel van Lemonnier en zoowat heel Fekhoud cadeau. Dat schijnt nog al kras, maar 't is mijn oprechte meening.

Eenvoudiger en minder krachtig dan die van Glesener is de kunst van H. Krains. Beiden zijn met dezelfde melk gevoed, maar de uitkomst is verschillend. Waar Glesener de opgedane kracht weet uit te vieren of te beheerschen, schijnt Krains er eenigszins onder te lijden. Het sobere Flaubertiaansche realisme van **'Le Pain noir'** (La Renaissance du Livre belge) is wat neerdrukkend. In Glesener's boek is men geheel ingenomen door den weemoed, de fatale treurigheid van Remy's bestaan, doch doorheen het harde leven van de Leduc's (in **'Le Pain noir'**) heeft men vaak den indruk, dat het den schrijver ook moeilijk gaat, - uit oorzaak van zijn werk of anderszins. En toch mogen die twee boeken naast elkander geplaatst worden, want, hoewel eenigszins moeizaam geschreven, is **'Le Pain noir'** boeiend, aangrijpend werk, met veel talent samengesteld; en ondanks al het realism van die ruwe geschiedenis heeft Krains op meesterlijke wijze allen wansmaak weten te weren, zonder de innerlijke waarheid prijs te geven. Een degelijk, heerlijk boek.

Hoe gaarne ik het ook doen zou, ik kan er niet toe komen groote bewondering te gevoelen voor Georges Eekhoud. Ik heb nu weer de nieuwe uitgave van zijn **'Kermesses'** (Renaissance du Livre belge) doorgenomen en buiten het eerste stuk, dat diep van gevoel is en er sterk staat in al zijn teederheid, vind ik al het overige grof, ruw, woest en brutaal en... artificieel. Al dat druk, rumoerig en bloedig gedoe is me onsympathiek; ik kan er niet aan gelooven, zoo min als aan die zoo geroemde kwaliteiten van taal en stijl. Ongetwijfeld ligt de fout aan mij, niet aan Eekhoud, en is het waarschijnlijk zaak van temperament, dat ik Lemonnier oneindig hooger stel en zelfs, zooals ik het in deze kroniek zooeven zei, meer kunst, literatuur, menschelijkheid en ook realisme vind in de werken van Glesener, Krains en Garnir.

Wat zal ik zeggen over Mevr. Emma Lambotte's **'Mots d'Enfants'?** De schrijfster verhaalt van verschillende kinderen, die zij bij familie en vrienden ontmoet heeft; zij heeft hun guitige en vaak onbewust-diepe uitvallen en opmerkingen opgeteekend; zij heeft meer gedaan: zij heeft bewezen dat zij de mysterieuze kinderziel wonderwel begrijpt. De geprezen schrijfster en dichteres van **'Les Roseaux de Midas'** en **'Petits Poèmes'** heeft de nog arme kinderliteratuur (d.i. 'literatuur over kinderen') verrijkt op een wijze, die niet die van Mevr. Colette of Alfred Machard is, maar die de bekoring van haar eigen persoonlijkheid bezit.

Gelijk 'Jan Swalue' en 'Aimée Collinet' is het laatste boek van Henri Davignon: **'Mon ami français'** (Plon-Nour-

rit) een psychologische studie van saamgebrachte nationaliteiten. De stille bekoring van Davignon's zeer sympathiek talent, die in de twee vorige werken ligt, wordt men ook in den laatsten roman gewaar, alhoewel hij mij eenigszins moeizamer geschreven schijnt. Ditmaal is het een zielenconflict, niet alleen tusschen een Belgische vrouw en een Fransch officier, maar ook tusschen die vrouw, welke het land verliet om een ziek kindje aan den dood te ontrukken, en de in het bezette België gebleven familie. Op het oogenblik dat de ge-schiedenis zou banaal worden, weet Davignon ze te eindigen met een sentimenteele noot, die niet valsch klinkt en met groote behendigheid aangebracht werd.

Nog een oorlogsboek, maar geen soldatendagboek, geen roman, ook geen verheerlijking of afbreking: **'La Plaine étrange'** (Renaissance du Livre beige, Brussel) geeft van buitenuit een blik op het dagelijksch aanschijn van den oorlog en de jonge schrijver, Robert Vivier, heeft een stemming weten te scheppen, die hem als kunstenaar en als schrijver doet waardeeren. Een sympathiek boek.

En nog wat oorlogsliteratuur. Pas enkele maanden gek den kwam mij het boek van Martial Lekeux: **'Mes Cloitres dans la Tempête'** (Plon-Nourrit) ter hand en heeft mij werkelijk geboeid, niet in opzicht van letterkunde (het komt niet in de rij van Duhamel en Dorgelès) maar als document dat ons menschen en dingen doet kennen, veropenbaart soms, met een soberheid en een eerlijkheid, die men gerechtigd is van een godsdienstig idealist te verwachten. Voor mannen, die zich hun zending zoo hoog voorschrijven en ze dan zoo heldhaftig naleven als frater Lekeux, buigt men eerbiedig het hoofd.

De voorname Luiker humanist Abel Lurkin is een psychologisch romanschrijver, wien het niet aan humor ontbreekt. **'Le Roman de l'Egoïste'** (Renaissance du Livre beige, Brussel), die voor den oorlog in een eerste uitgave reeds zeer gewaardeerd werd, zal thans weer met genoegen gelezen worden. De karakterteekening van den sympathieken egoïst is niet alleen zeer zorgvuldig en raak, maar de plezierige opmerkingen van den schrijver maken het werk ook voor den intellectueel een genoeglijke lectuur.

Hubert Stiernet is nog een van onze landgenooten, die de Fransche letterkunde eer aandoen. Hij heeft reeds verschillende werken op zijn actief en **'La Grâce de la Folie'** (Renaissance du Livrebeige) is een zijner beste. De geschiedenis

is niet banaal en zeer sympathiek; zedenschetsen, karakter-teekeningen en humor geven een eigen aard aan het boeiend verhaal.

Wanneer ge in volkomen voldaanheid over het leven en over u zelf in uw grooten zetel zit en voor 't oogenblik verzadigd zijt met moderne letterkunde, neem dan een van die fijne, welverzorgde luxe-boekjes van de **'Collection des chefs-d'oeuvre inconnus'** (Editions Bossard; fr. 12, per deel) ter hand; en hoe belezen gij ook zijt, ge zult ontdekkingen doen; en hoe geblaseerd gij ook zijt, ge zult verrukt zijn; ik begin trouwens te gelooven, dat die verzameling voor geblaseerden nog meer aantrekkelijk is dan voor andere lezers. Van de laatst verschenen werken kwamen er mij twee toe: **'Lettres à Voltaire'** van Madame Du Deffand (1697-1780) en van La Boétie: **'Discours de la Servitude volontaire, suivi du Mémoire touchant l'édit de janvier 1562'**. Het eerste boek is niet alleen belangrijk om de vriendschap tusschen Voltaire en een zeer gecultiveerde vrouw, die er uit blij kt, maar ook om de subtiele zielkunde en ongesminkte vrijmoedigheid, waarmee de schrijfster haar eigen gedachten en gevoelens mededeelt en verklaart. Het boek van La Boétie is echter van meer gewicht. Montaigne had bijna al de werken van den jong gestorven dichter uitgegeven, behalve die 'Discours', die hij te delicaat en te... revolutionnair vond om in de handen van het publiek te geven. Het is inderdaad een levendig, geïnspireerd en toch met zorg geschreven werk, waarvan de lezing thans nog onderhoudend is.

Alphonse de Châteaubriant is een naam, dien men uiterst zelden in tijdschriften ontmoet en die slechts op twee boeken te vinden is: **'Monsieur des Lourdines'**, een rustig, gaaf meesterwerk, dat voor den oorlog den Goncourt-prijs behaalde en **'La Brière'**, even hoogstaand, dat de Fransche Akademie met den romanprijs voor 1923 bekroonde. De Châteaubriant is een ernstig, diep kunstenaar, die zich niet laat duwen, stooten en voort jagen door het koortsige leven van dezen tijd.

Zijn manier van werken is waarschijnlijk anders dan die van Flaubert, maar ze is niet minder nauwgezet en, wat meer is, de uitslag is niet minder schitterend. Wat de in haar kritiek vaak oppervlakkige en sarcastische Rachilde er ook van zegge, in dit uit gebreide, pijnlijke werk **'La Brière'** is geen bladzijde te veel en de technische en gewestelijke termen, die er in voorkomen, zijn niet zoo hinderlijk; maar de kwaliteiten zijn enorm: de beschrijving van de ongastvrije moerassige turf streek (de Brière) is een geniale evocatie; de karakterteekening van de personen, de schildering van het leven in dit ruwe midden en de heele vreeselijke

geschiedenis, die het onderwerp van den roman uitmaakt, zijn met onovertroffen meesterschap geschreven. Het geheel geeft den indruk van een grootsch tragisch epos. Een roman als deze vergoedt ruimschoots aan een literatuur al 't kwaad, dat honderd slechte romans - genre **'La Garçonne'** - er aan verkwanselen.

De groote dichteres Louise Delarue-Mardrus heeft haar eersten roman uitgegeven: **'Le Pain blanc'** (J. Ferenzi et fils), en hij doet haar grooten naam geen oneer aan. Een pakkende geschiedenis, waarvan wel uitgebeelde en raak-ontlede personnages de helden zijn; een boek, dat veelal pijnlijk aandoet, maar nooit onverkwikkelijk is. Als sommige Fransche romanschrijvers wisten welk een ondienst zij hun literatuur en ook hun land in het buitenland bewijzen door de artistiek-nuttelooze geilheid en goorheid in hun verhalen, zij zouden zich, hoop ik, wachten die verhalen de wereld in te zenden. Daarom komen romans als **'Le Pain blanc'** en **'La Brière'** gelijk een frissche, gezonde wind door zwoele, stinkende ziekenkamers.

De gebroeders Tharaud tel ik onder mijn enkele lievelingsschrijvers. Ik heb dan ook, telkens ik daartoe gelegenheid had, een nieuw boek van die groote reizigers en schrijvers met onvoorwaardelijke geestdrift aangekondigd. Reizigers, die weten wat ze zien, daarover nadenken en dat alles dan op prachtige wijze in boekvorm kunnen weergeven, - zulke menschen zijn zoo zeldzaam in het groot toerism eenerzijds als in de letterkunde anderzijds. Ditmaal is het een **'Chemin de Damas'** (Plon-Nourrit), die ons door Syrië leidt, doorheen zonderling aantrekkelijke of ontgoochelende streken en bij volkeren, waar alle godsdiensten zoo nauw elkaar raken. Een werk, dat al de bekoring heeft van de vorige, tot op het laatste hoofdstuk na, dat het boek eenigszins ontsiert, omdat het een onbewimpelde en, mij dunkt, nogal partiale kritiek is van de Engelsche politiek in het Oosten.

Kunst en politiek zijn moeilijk samen te brengen. De heeren Tharaud hebben dat nochtans meermaals beproefd en gewoonlijk zijn zij er in geslaagd; zoo b.v. in **'La Fête arabe'** is de politiek op meesterlijke wijze als ondergrond van het verhaal aangebracht. In **'Le Chemin de Damas'** echter is ze eenvoudig een wormvormig aanhangsel, - dat wellicht zonder bloedvergieten zou kunnen afgesneden worden...

Een van de groote rampen voor de Fransche letterkunde is het sterven, een paar jaar geleden, van den nog jongen Canadees Louis Hémon. Nu zijn roman **'Marie Chapdelaine'**

zoowat zijn 400e oplage bereikt heeft, mag men veronderstellen, dat hij algemeen bekend is en hoef ik hier enkel maar te herinneren aan zijn eenvoud, frischheid en zuiverheid, die iedereen, zoo den gewonen lezer als den intellectueel, verrukt hebben. In de nalatenschap van den jongen man heeft men een heele reeks korte novellen gevonden, benevens een boel vertalingen uit het Engelsch. Het oorspronkelijk werk werd uitgegeven onder den titel **'La Belle que voilà'** (Bern. Grasset) en bestaat vooral uit schetsen, waarvan de stof opgedaan werd gedurende Hemon's zevenjarig verblijf in Engeland, toen hij in nauwe aanraking was zoowel met de Engelsche literatuur als met het Engelsche volk. Die stukken hebben nog niet die onafhankelijke eigenaardigheid van de latere **'Marie Chapdelaine'** en de invloed van Dickens, Zangwill, Wells en vooral Kipling is er tastbaar; maar toch is dat boek meer dan een belofte en zou zeker geleid hebben tot een definitief werk over Engeland, zooals hij er een over Canada schrijven mocht.

Van Eugène Montfort, dien onze lezers kennen ten minste door zijn heerlijken roman **'Les Noces folles'**, hier voor den oorlog besproken, verscheen een ander prachtig verhaal: **'L'Oubli des Morts'** (Librairie de France), dat slechts over een spanne tijds van twaalf dagen gaat: van Allerheiligen '18 tot den dag van den wapenstilstand. E. Montfort heeft op behendige wijze alle afgezaagde oorlogsthema's weten te vermijden en zich boven de politieke partijen kunnen stellen om de werkelijkheid, dikwijls schril en scherp, ongesminkt te schetsen.

De oppervlakkigheid van **'Le Greluchon sentimental'** (J. Ferenzi et fils) is gewild en maakt het prettige verhaal van Francis de Miomandre te meer genietbaar. Eigenlijk niets meer dan een min of meer onschuldig feuilleton met een bevredigend einde, maar geschreven met zooveel talent en geest, met zooveel ironie en toch echt gevoel, dat er een subtiel kunstenaar als de Miomandre noodig was om dit boek te maken tot wat het door hem geworden is.

Een ander 'sentimental': **'Le vagabond sentimental'** (Albin Michel) is van ernstiger aard en het werk van een voortreffelijk schrijver: A. t'Serstevens. Baccio, de gevoelige zwerver, heeft 'n kinderhart en 'n kinderziel en alhoewel hij van een bibliotheek of archief naar een ander gaat voor zijn 'Répertoire de la Noblesse', is hij slechts voor de liefde geboren. En zoo wordt hij de held van een geheimzinnig liefdesavontuur, dat de heer t'Serstevens als een dichter vol gracie en teederheid weet te vertellen.

‘Les Profondeurs de la Mer’ (Plon-Nourrit): die diepten zijn - of zouden moeten zijn - degene van Claude Lothaire's ziel. Maar deze tooneelschrijver is zoo weinig bestand tegen de kleine ongelukjes van zijn loopbaan en overigens zoo burgerlijk oppervlakkig, dat zijn diepte niet groot er is dan die van een kuip water. De schrijver, Edmond Jaloux, die om zijn andere werken zeer te recht geroemd wordt, is hier vreeselijk te kort geschoten.

Van oneindig beter gehalte is **‘La Vie des Bêtes’** (Mercure de France), van den helaas! gesneuvelden Louis Pergaud, den landelijken schrijver bij uitnemendheid. Zijn **‘Roman de Miraut, chien de chasse’** (Mercure de France) is onvergefelijk en deze verzameling novellen, benevens het fragment van roman, **‘Lebrac bûcheron’** (in denzelfden bundel opgenomen) vertoont Pergaud in de volle, kranige kracht van zijn talent. Wat hij er ook vertelle over menschen en dieren, men voelt er een hoog begaafd schrijver, en een grondeerlijke, doorbrave ziel. En hoeveel schrijvers, die tevens kunstenaars zijn, geven dezen indruk?...

Men heeft een jong man, Raymond Radiguet, ten onrechte voor een genie en zijn eersten roman **‘Le Diable au Corps’** voor een meesterwerk willen doen doorgaan. Die R. Radiguet schijnt een verwaande melkbaard, die zijn weinig stichtende, banale liefdesavonturen met de jonge vrouw van een poilu, met ergerend cynism onder den vorm van een roman ten beste geeft. Er zit ongetwijfeld talent in het boek, maar het is geschreven in den stijl van een schooljongen, die de syntaxis lang nog niet meester is en over een erg beperkten woordenschat beschikt. Gevoel steekt er heelemaal niet in. Ik heb dan ook met een zeker leedvermaak vernomen, dat ‘Le Diable au Corps’ den ‘prijs van het slechtste boek van het jaar’ gewonnen heeft. (Een vorige laureaat was... het Vredesverdrag van Versailles!)

Er is eenige overeenkomst tusschen **‘Le Diable au Corps’** van R. Radiguet en **‘Le grand Ecart’** (Ed. Stock) van Jean Cocteau, in dien zin, dat beide romans de eerste liefdesavonturen van een weinig interessanten jongeling vertellen. Verder gaat de gelijkenis niet, want **‘Le grand Ecart’**, hoe kunstmatig en gewild-origineel het ook zij, is het werk van een man van talent. Jean Cocteau heeft de aandacht van het publiek weten te vestigen door allerlei buitensporigheden, die hem door de moderne snobs tot een genie deden uitroepen tegelijk met een zestal muzikale grappenmakers, die veel aanleg hebben. Zoohaast die periode voorbij zal zijn, - en lang

kan die niet meer duren, - en Cocteau uitsluitend onder innerlijken aandrang gaat werken, zullen wij wellicht in hem een der beste Fransche dichters van dezen tijd mogen begroeten.

Eens en vooral wensch ik de aandacht van den lezer te vestigen op een paar bijzondere uitgaven van de firma Plon-Nourrit. Vooreerst op de **'Bibliothèque Plon'**, waarin men voor drie frank een goed verzorgden herdruk van roman koopen kan; dan twee verzamelingen, waarvan de boeken in ieders handen mogen gegeven worden. De **'Collection Carette'** geeft in netjes gebonden deelen (aan 5 fr. per deel), gezuiverde werken van Balzac, Eugène Sue en andere meesters van de vorige eeuw; het doel van zulke uitgave is ongetwijfeld zeer prijsbaar, hoewel het apureeren van Balzac werkelijk niet kan toegejuicht worden. Ik voel dan ook meer voor de reeks **'La Liseuse'** (fr. 2.50 per deel), waarin slechts onschuldige, maar onbesnoeide romans opgenomen worden van Lichtenberger, de Foville en kleinere beroemdheden.

De dichter Ern. Raynaud heeft een bloemlezing uit Jean Moréas bezorgd: **'Choix de Poèmes'** (Mercure de France) en het is een zeer welkom boek. In deze vluchtige en vluchtende tijden schijnt Moréas tot het verre verleden te behooren en toch is hij amper dertien jaren dood. Van de verschillende keurig-geschreven dichtbundels zal waarschijnlijk niet meer overblijven en de gretigste lezer kan niet veel meer verlangen dan hetgeen Raymond saamgebracht heeft. Hier is zelfs nog zwak en vaag werk tusschen poëzie van louter goud. Moréas was ongetwijfeld dichter geboren en zijn onhandige, zware, vaak wansmakelijke verzen uit 'Les Syrtes' zijn eenvoudig het resultaat van zijn Griekschen oorsprong en zijn eerste Duitsche opleiding. Maar hij studeerde vlijtig de oud-Fransche dichters en zuiverde voortdurend zijn eigen wijze van uitdrukking. Na zich achtereenvolgens ontdaan te hebben van Oosterschen wansmaak, valsche Duitsche romantiek, decadente duisterheid, pas-ontdekte Fransche archaïsmen en hinderlijke affectatie was hij de zuivere dichter van 'Les Stances', waarvan de laatste de schoonste zijn. En de keus van den verzamelaar is in alle opzichten onberispelijk. Heel Moréas ligt in dit deeltje besloten.

Nog van Jean Cocteau: een dichtbundeltje **'Plain Chant'** (Edit. Stock). Zeker geen gothischeof Gregoriaansche kunst; maar toch is men verrast, en niet onaangenaam, van dien zonderling, dien dilettant in zekeren zin, zulk rustig, regelmatig, melancholisch werk te lezen, dat overigens de kenmer-

ken van Cocteau's diepere eigenschappen draagt. Het volgende zeer korte gedicht geeft goed de ‘manier’ van dezen dichtbundel weer.

> Lit d'amour, faites halte. Et, sous cette ombre haute,
> Reposons-nous: parlons; laissons là-bas au bout
> Nos pieds sages, chevaux endormis côte à côte,
> Et quelquefois mettant l'un sur l'autre le cou.

De dichter bezingt niet zoozeer de liefde als wel den slaap en den dood en de nauwe verwantschap tusschen deze laatste.

LEO VAN RIEL.

Over esthetische Symboliek

In den Nederlandschen Boekhandel (Antwerpen, 1923) is een werk verschenen, waarvan de volledige titel luidt: ‘Over Esthetische Symboliek, een pseudo - analytisch onderzoek, door J. Varendonck, doctor in de wijsbegeerte en letteren’.

Wij hebben hier te doen met een discipel van Freud, die de methode van den meester heeft toegepast op het vraagstuk van het esthetische genieten, meer bijzonder bij den zangliefhebber.

Men kent de groote lijnen van het Freudisme: onze droomen, onze misslagen bij het spreken, schrijven, hooren, lezen, enz. worden bepaald door onbewuste neigingen of verlangens, door onzen bewusten wil onderdrukt of verdrongen, en die zich wreken door ons droomen, lapsus linguae, enz. in te geven, welke op min of meer verbloemde wijze aan de verdrongen voorstellingen beantwoorden. Een voorbeeld ter illustratie: een student in de medecijnen droomt van een geneesheer, die een slecht ineengezette breuk opnieuw wil breken. Deze droom wordt door een volgeling van Freud verklaard, als in verband staande met het geheim verlangen, sedert eenigen tijd door den student gekoesterd, om met zijn meisje te breken. Op te merken valt, dat de droomer zich geen rekenschap geeft van dit verband, daar de wensch, die zich aldus symbolisch uit, alsook de overeenkomst tusschen de beide voorstellingen (breken met zijn meisje, en breken van een arm), onder den drempel van het bewustzijn blijven. Het is slechts door de wetenschappelijke onderzoeksmethode, die als de psycho-analytische bekend staat, toe te passen (wat slechts mogelijk is met een geschoolden proefpersoon), dat men het geheim kan ontdekken.

Deze methode en deze theorie worden nu door onzen schrijver aangewend bij het onderzoek naar de bronnen van het genot, door één zijner vrienden, een zangliefhebber, geput in het uitvoeren van zekere liederen. Zoo komt hij tot de volgende ontdekkingen: Zijn vriend is ongelukkig in zijn huwelijksleven; vandaar twee reeksen overheerschende verlangens: eenerzijds smacht hij naar de verloren liefde zijner vrouw, en anderzijds (daar hij wanhoopt die liefde ooit te kunnen heroveren) wenscht hij haar dood, om een nieuw hu-

welijk te kunnen aangaan. Deze wenschen zijn niet even bewust: van het bestaan van den eersten geeft hij zich rekenschap, zonder echter zijn intensiteit te vermoeden; de tweede blijft geheel onbewust, verbannen als hij is uit het veld van zijn bewustzijn, door een ziels-mechanisme, dat kan vergeleken worden bij een ‘censor’, en er mee belast is, alle ongewenschte, immoreele voorstellingen onder den drempel van het bewustzijn gedompeld te houden.

Hoe uit zich dan deze tweede, ontoelaatbare wensch; en waardoor kennen wij de intensiteit van den eersten? Ziehier het antwoord: De geliefkoosde liedereh van onzen proefpersoon bevatten onveranderlijk, in hunnen tekst, woorden of uitdrukkingen die beantwoorden aan één van beide hooger genoemde geheime verlangens. Soms geeft de zanger er zich vaag rekenschap van; dit gebeurt gewoonlijk (niet uitsluitend) met liefdeliederen: de zanger identificeert zichzelf met den dichter, en denkt (half bewust) aan zijn vrouw, terwijl hij den naam van 't meisje in het lied noemt. Terwijl hij zingt, ontrolt zich in zijn voorbewuste een soort van droom, waarin hij zelf en zijn vrouw de handelende personen zijn, en waarvan de tekst van het lied den inhoud bepaalt. Soms gebeurt zelfs deze identificatie of substitutie met verpersoon-lijkte, niet-menschelijke wezens. Dit is b.v.b het geval in het volgende lied:

Goélands et Goélettes.

2. Les grands oiseaux d'aventures
Vont se perdre dans les cieux.
Les bateaux et leurs ramures
Tendent leurs longs bras vers eux.
- Les jours et les mois s'envolent,
L'hiver passé sans souci.
Les goélands se désolent:
Les goélettes aussi.

TH. BOTREL.

‘Mijn proefpersoon, merkt schrijver op, identificeerde de vogels met zijn vrouw en zichzelf met een goelet. Hij maakte van den tekst een liefdesverklaring en in zijn verbeelding stak hij zijn armen smeekend uit naar haar; hij was zoo “diep bedroefd’ als het verpersoonlijkte schip!”

Hier staan wij reeds voor een grensgeval. Toch kunnen wij nog zeer goed aannemen, dat de tekst van dit lied deze beteekenis heeft voor het gemoed van den zanger of toehoorder.

Meer bevreemdend klinkt echter de verklaring van de voorliefde, door onzen proefpersoon gekoesterd voor het lied ‘De Belgika’. Wij citeeren weer:

‘Op een avond,..., deelde mijn vriend mij mede dat hij precies den ganschen dag de speelbal van zijn zangduiveltje was geweest, dat aldoor, en hoezeer hij zich daar ook tegen verzette, hem een lied voorgezongen had, dat hem maar niet uit den zin wilde. Daar wou hij nu wel de beteekenis van kennen. De twee verzen, die gedurig weerkeerden, luiden:

> De Belgika, de Belgika,
> Die volgen duizend vrome wenschen na.

De Belgika is de naiam van ons eerste schoolschip, dat jammerlijk in volle zee is vergaan, veel kadetten en leden der bemanning in den afgrond meesleepend. Daar ik wel bekend was met de bijzondere levensomstandigheden van mijn vriend, kon ik mij niet weerhovden te glimlachen: zonder dat hij het wist, had hij den ganschen dag met het idee rondgeloopen, zich te ontmaken van zijne vrouw, van wie hii gescheiden leefde. - De twee verzen stelden de symbolische verwezenlijking voor van zijn vurigste geheim verlangen. In gewone taal omgezet, beteekenen zij: “Vrouw, goede reis, ik zie u al vergaan en ben eindeliik van u verlost!” Mijn vriend jekende dat het idee van zijn vrijheid sedert maanden het middelpunt uitmaakte van ziin bekommeringen. Ik bewees hem met teksten dat een schip in den droom een gewoon symbool is voor de vrouw (zooals overigens alle holle voorwerpen); dat het onbewust wenschen kan voortbrengen, die in het bewustziin niet toegelaten worden, doch daarom niettemin ons psychisch apparaat in beweging zetten; dat het onbewuste (ook in onze droomen) den dood opvat als een scheiding, een vertrek: en hij eindigde met te glimlachen over mijn interpretatie. Dat was zijne manier om te erkennen dat de obsedeerende verzen voor ziin onbewuste ik beteekenden: “Mijn vrouw is verdronken! Ik mag jubelen.” Het neuriën verschafte dus een illusie aan ziin tweede ik, dank zij de geheime beteekenis die het aan den tekst gaf (in woordspelingen speelt ook eene tweede beteekenis eene rol), en daar voor het onbewuste de psychische realiteit met de werkeliikheid gelijk staat, dat denken en geschieden niet onderscheiden worden, kon het dus zijn verlangen tijdelijk voor verwezenlijkt nemen.’

Dit lange citaat geeft een goed aanschouwelijk begrip van schrijvers stelling. Trachten wij nu die stelling te formuleeren: Sommige liederen ontroeren ons, omdat zij ons de gelegenheid bieden, een vergeten of een verdrongen begeerte illusorisch te vervullen. Ons tweede ik spint als het ware een metaphorische, eigenlijk een symbolische lezing van den tekst, tot eigen gebruik: die dubbelzinnige beteekenis van het lied treedt niet over den drempel van het bewustzijn, ten

minste in het gewone geval. Het genot dat wij in het zingen of het aanhooren van een lied putten, spruit dus eenvoudig voort uit een wenschvervulling, zooals dit oja. in den droom en bij het kinderspel geschiedt.

Waarop is nu dit alles gesteund? Op het onderzoek van het onbewuste van den zangliefhebber, die als proefpersoon dienst deed, volgens de psycho-analytische methode. Daartoe wordt de proefpersoon verzocht zijn aandacht te vestigen op de woorden en uitdrukkingen, die in de bestudeerde liederen voorkomen, en dan oprecht en zonder uitzondering alles (ook het triviaalste of het onzedelijkste) mede te deelen, wat hem daarbij invalt. De aldus opduikende voorstellingen zijn, volgens Freud en zijn leerlingen, de rechtstreeksche uitvloeiselen van degenen, die zich in ons onbewuste vormden tijdens het zingen.

De waarde van de studie van den heer Varendonck hangt dus af van die van Freud's theorieën. Men weet, dat de geleerdste psychologen het over deze laatste vraag oneens zijn.

Wij zullen ons niet vermeten, in deze discussie stelling te kiezen.

Wat de persoonlijke verdienste van Dr Varendonck aangaat, schijnt het ons wel een interessant idee, de methode van Freud toe te passen op het vraagstuk van het esthetisch genieten. Deze poging lijkt ons de moeite waard, om verder doorgezet te worden. Wat men echter moge denken over de juistheid van zijn nieuwe verklaring van de esthetische ontroering, wil het ons toch voorkomen, dat de schijver al te eenzijdig op de onbewuste factoren drukt, en den invloed van de bewuste elementen (melodie, rhythme, enz.), die de eigenlijk esthetische zijn, zeer weinig aandacht verleent.

Ten slotte kunnen wij ons niet weerhouden, te betreuren, dat de bouw van het werk te wenschen overlaat. Het is overladen met uitweidingen, vergelijkingen, anecdoten, enz., waardoor de draad van de bewijsvoering gedurig wordt afgebroken, en niet wordt bijgedragen tot de duidelijkheid van het geheel.

G. VAN GEYT.

Muzikale Kroniek

De belangstelling in de Russische muziek werd in de laatste jaren gaande gehouden vooral door den triomftocht van Moessorgsky's Boris Godoenoff en door de schittérende prestaties der Russische balletgezelschappen. Onze Vlaamsche Opera heeft nu Rimsky-Korsakoff's laatste opera ‘De Gouden Haan’ op haar speelplan geplaatst, terwijl er dit jaar ook gezorgd werd voor de samenstelling van een choregraphisch ensemble, waarvan de leiding berust bij vaklui, eveneens van Russische nationaliteit. Dit alles zal wellicht menigeen doen verlangen iets meer te weten over de Russische muzikaal-dramatische kunst.

Hierin voorziet R. Newarch, de bekende auteur van de opstellen over Slavische toondichters in Grove's Dictionary of Music and Musicians, met een keurig boekdeeltje: ‘**L'Opéra Russe**’, waarvan het huis J.W. Chester een Fransche vertaling heeft laten verschijnen. Na een bondig overzicht van de vier groote tijdvakken in de Russische muziek en van de toestanden op tooneelgebied voor Glinka's komst, bestudeert schrijfster het levenswerk van den ‘vader der Russische Opera’ en dat van Moessorgsky's genialen voorlooper Dargomysky.

‘Glinka was de eerst geïnspireerde vertolker van de nationaal-Russische muziek. Sinds zijnen dood blijft de stempel van zijn genie onuitwischbaar gedrukt op de muzikale productie zijner landgenooten. Daarom vormt de kennis zijner muziek de onmisbare inleiding tot de waardeering der meer moderne Russische muzikale school, want in zijne gewrochten en in die van Dargomysky is de sleutel te vinden van èl wat sindsdien voortgebracht werd.’

Treffend is de vergelijking welke schrijfster maakt tusschen Dargomysky's opvatting en die van zijn tijdgenoot R. Wagner in zake de renovatie van het opera-genre met, als vertrekpunt, de Glucksche tragedie. Hoe de ontwikkeling van Dargomysky's ideeën de nationalistische groep der ‘Vijf’ en, inzonderheid, Moessorgsky bezig hield; hoe deze nationalisten naast de meer eclectisch aangelegde cosmopolieten Rubinstein en Tschaikowsky, hun standpunt hebben verdedigd en de groote glansperiode der moderne Russische muziek hebben ingeleid, - dat wordt in de laatste hoofdstukken zeer knap voorgebracht. In een kort en zakelijk naschrift wijdt R. Newarch ook hare aandacht aan de voornaamste hedendaagsche vertegenwoordigers der Russische muziek.

Zooals de titel van zijn brochure: ‘**Ballets russes**, histoire anecdotique suivie du Poème de Shéhérazade’, aanduidt, heeft Michel Georges-Michel niet de bedoeling gehad het moderne Russische ballet-wezen theoretisch te behandelen. Na de technische beschouwingen over dit actueele onderwerp door specialisten op 't gebied van orchestiek als een Levinson of een J. d'Udine en de esthetische waardeering van den dans als kunst in 't algemeen, geleverd door een denker en dichter als Suarès, - wil de auteur ons slechts een kijkje gunnen achter de schermen. Zijn werkje is feitelijk te rangschikken in het genre reportage. Het is schitterende journalistiek. Met ongemeen brio schetst hij een Strawinsky, een Bakst, een Massine, een Picasso, waar ze, onder lei-

ding van Diaghileff - het type van den modernen ‘ueber-impressario’ - bezig zijn een nieuw ballet in elkaar te zetten. De uitgave van dit werkje werd bezorgd door de ‘Editions du Monde Nouveau’. De tekst is opgeluisterd met een paar teekeningen van Picasso.

Van Paul Landormy's ‘**Histoire de la Musique**’ (Ed. Paul Mellottée) is andermaal een nieuwe druk verschenen. Het gunstig onthaal dat dit boek blijft genieten, is hoofdzakelijk te wijten aan de zorg waarmede de schrijver zijn geschiedenis steeds bijwerkt. Ook deze uitgave is weer aanzienlijk uitgebreid geworden. Ter wille van de chronologie werd het algemeen plan eenigszins gewijzigd; ook werden tal van nieuwe namen, feiten en datums opgenomen. De waarde van het boek werd tevens merkelijk verhoogd door toevoeging van een zeer verzorgd overzicht van de muzikale beweging in de voornaamste landen van Europa tijdens de laatste twintig jaar. Is de wijze waarop, in enkele lijnen soms, een juist denkbeeld gegeven wordt van de historische beteekenis van een Monteverde, een Lully, de Couperin's, of de karakteristieken van een Purcell aangetoond worden, bizonder gelukkig te noemen, - een niet geringere lof verdient schrijvers objectief en on-bevooroordeeld ontworpen tafereel van het muzikale leven in onzen tijd. Laatstgenoemd hoofdstuk geeft aan Landormy's boek, ondanks zijn kleineren omvang, een aardigen voorsprong op het laatste deel van Cambarieu's lijvige ‘Histoire de la Musique’.

Waar uitzicht en wezen der hedendaagsche toonkunst ter sprake komen, wordt veelal gewezen op een zeker parallelisme tusschen den ontwikkelingsgang der muziek en dien der schilderkunst der laatste jaren. Het aantrekkelijke van sommige conclusies, voortvloeiende uit dergelijke vergelijking, sluit echter het gevaar in van een al te gereedelijk en minder juist generalizeeren. Alle onloochenbare verwantschap ten spijt, wil het ons toeschijnen dat, waar de schilderkunst reeds tot een synthese wist te komen welke, zooniet in eenklank met het ware wezen van onzen tijd, dan toch ten minste in harmonie er mee staat, de muziek nog volop verwikkeld blijft in den strijd om een hernieuwing harer utidrukkingskrachten. Van Wagner tot Debussy was gewis een reuzenstap. En de afstand tusschen beider levenswerk heeft ook het groote publiek reeds weten te overbruggen: de tijd kwam hier al met zijn historisch perspectief klaar. Maar na Debussy?... Ravel, de grootste van alle levende ‘klein-meesters’, de aristokraat van het schilderachtig détail die de preciositeit van zeventiend- en achttiendeeuwsche genrebeeldkunst nieuw leven wist in te blazen; Florent Schmitt, de hartstochtelijke zoeker naar den band van verloren traditie, gevend een kunst welke minder zuiver en sober, maar breeder is dan die van Ravel en van een warmte van gevoel, véél intenser dan die der Russen Strawinsky en Prokofzeff, welker Slavische eigen aard zich vooral uit in scherpe contrasten van kleur en rhythmiek; ae Oostenrijker Schoenberg, een analytische geest, die de dissecatie der harmoniek in zijn laboratorium ondernam; de Spanjaarden de Falla en Mompou, geestelijke zonen van Albeniz; de Italiaan Casella, het zooveelste tragische geval van den kunstenaar welke ondanks ongemeene begaafdheid zijn ‘ik’ maar niet kan vinden; zijn landgenoot Malipiero, begaan met het idee het stervend opera-genre te redden; honderd anderen nog... Een macht van interessante elementen. Een chaos ook van tegenstrijdige theorieën. Kan het waarlijk volgroeid, evenwichtig, typisch kunstwerk niet komen vooraleer weer evenwicht gekomen is in de sociale

verhoudingen? Intusschen trekt de strijd om het procédé de aandacht af van den waren toestand op muzikaal gebied en verhoogt in niet geringe mate de onrust van geest, welke zoozeer een diep en rein kunstgenot in den weg staat.

Met '**La Musique française moderne**' (Ed. Delagrave) levert André Coeuroy een flinke bijdrage tot het verkrijgen van een klaar doorzicht in het streven der hedendaagsche Fransche toondichters. De schrijver geeft geen doorgevoerd betoog, maar wie met aandacht deze vijftien, met meesterlijke hand geteekende portretten in zich opneemt, maakt voor zichzelf wel de juiste gevolgtrekkingen. 'Ce petit livre n'est ni un lexique ni un dictionnaire - zegt de auteur - il y manque trop de noms estimables et l'ordre de la mise en page n'est pas nécessairement celui du mérite' maar menigeen zal toch met genoegen vaststellen dat ook de veel gesmade en zoo weinig begrepen Erik Satie in deze portret-galerij opgenomen werd. De uitgave van dit zeer interessante boek is buitengewoon verzorgd. Een twaalftal houtsneden en een autograaf van elk besproken toondichter dienen ter opluistering.

Het '**Max Rager-Brevier**', samengesteld door Adolf Spemann, is daar om te bewijzen dat het Reger-problecm in Duitschland nog weinig of niets van zijn actualiteit verloren heeft. Dit boekje biedt den lezer een aardige keuze uit Reger's schriftelijk en mondeling gedane uitlatingen over toonkunst en toonkunstenaars. Het inleidend woord dat A. Spemann er voor schreef getuigt vooral van zijn hooge vereering voor den Meester; op een eenigszins ingaande behandeling van Reger's levenstaak kan of wil het trouwens geen aanspraak maken. Wie zich daarover klaarheid wil verschaffen neme ter hand het groote werk: **'Max Reger'. - Ein Bild seines Jugendiebens und kunstlerischen Werdens**, - (Ed. J. Engelhorns Nachf., Stuttgart, evenals voornoemd Brevier) - waarmee Adalbert Lindner zijn oud-leerling Reger piëteitvol herdenkt. Ad. Lindner verzuimt in dit werk letterlijk niets van wat Reger's leven en streven aanbelangt. In zijn kritische beschouwingen van 's Meesters productie is zijne objectiviteit een mindere, vergeleken bij die van een Adolf Weiszmann b.v. Ze is dan ook veel minder scherp, beïnvloed en getemperd als ze is door sterk naklinkende - maar voorzeker sympathiek aandoende - herinneringen aan intieme vriendschapsbanden. De tijd zal ook aan Reger's werk wel de noodige besnoeiingen toebrengen. Hij zelf schijnt zich desaangaande wel geen valsche illusies gemaakt te hebben. Zegt hij - in 1913 - niet aan Joseph Hâas: 'Men moet in zijn leven veel, véél van zijn werken vernietigen; ik gaf er zeer, zéér veel voor wanneer ik menig mijner werken ongedrukt wist'. Maar eenmaal ontdaan van het overbodige, zal van Reger's uitgebreide, nu menigeen af schrikkende, productie een kern overblijven welke, naast het werk van zijn grooten geestverwant Johannes Brahms, zich zal doen gelden als een der typische waarden in den rijken muzikalen schat van het negentiendeeuwsche Duitschland.

Met zijn tweeden, gedeeltelijk omgewerkten en aanzienlijk vermeerderden druk komt S. Van Milligen's boek: '**Ontwikkelingsgang der Muziek van de Oudheid tot onzen Tijd**', aan de spits te staan van al wat de Nederlandsche musicologie in de laatste jaren voortgebracht heeft. Sedert het verschijnen van de eerste uitgave van dit werk - het was in 1912 - heeft de muziekkunst een evolutie doorgemaakt, waarvan de rassche sprongen menigen theoreticus méér dan bedenkelijk konden toeschijnen. Laat ons maar even terugdenken aan de wijze, waarop o.a. de groote Riemann zich uitgelaten heeft over een Schoenberg en dezes leerboek der Harmonie. Hetgeen niet belet heeft dat ook uit de school van dezen fel gelaakten, maar stellig begaafden

Oostenrijker tal van leerlingen zijn gekomen, welker gewrochten niet uitsluitend met het oog op het bizondere procédé belangstelling wisten te wekken.

De heer Van Milligen, evenals elke kunstenaar, houdt er - dat spreekt toch van zelf - persoonlijke voorliefden op na in zake de aesthetische waarde van deze of gene muzikale uitdrukkingswijze. Maar

dat hij nochtans in zijn beschouwingen nergens het objectieve standpunt verlaat waarop een superieur criticus zich steeds te plaatsen heeft, zal er niet weinig toe bijdragen om de toekomst van zijn boek te verzekeren. Zooals hij in zijn voorrede zegt, heeft hij, niettegenstaande zijne sympathie voor de nieuwe stroomingen in de muziek, voor de behandeling van dit gedeelte, toch een beroep gedaan op de medewerking van een jongeren collega in het vak, namelijk Sem Dresden. Een dubbele verzekering dus tegen het gevaar dat de nieuwste richtingen in de toonkunst in dit boek of met minachting of met gebrek aan kennis van zaken zouden toegelicht blijken. Daarvoor heeft de naam Sem Dresden een te goeden klank. Zijne medewerking bepaalde zich echter niet tot de behandeling van de muzikale beweging der laatste jaren: ook enkele hoofdstukken betreffende de oudere kunst heeft hij mede herzien. Een merkelijke uitbreiding gaf de heer Van Milligen zelf aan zekere onderwerpen, zoo o.a.'t madrigaal in Engeland en de gambaen violoncelkunst. Schitterend en betrekkelijk ook van een volledigheid welke men te vergeefs zou zoeken in eenig gelijksoortig werk, is het hoofdstuk 'De Noord- en Zuidneuerlandsche Kunst'. Ook hier strekt de informatie zich uit tot het werk van de jongere generatie van toondichters,-waartoe behooren een Zagwijn, een Matthijs Vermeulen, een Daniël Ruyneman, een Willem Pijper, eenerzijds, een Joseph Jongen, een Vreuls anderzijds. Schrijver besluit dit hoofdstuk met den wensch dat 'de werken der Noordnederlandsche componisten, ook meer dan tot dusverre het geval was, in België zouden uitgevoerd worden', dit, 'ten einde de wisselwerking te doen ontstaan, die zoo noodig is voor onderlinge waardeering. Mogen dus de Belgische kunstenaars niet alleen belangstelling vragen voor hun eigen kunst, maar ook meer belangstelling toonen in de onze'. Het was ons gegeven persoonlijk getuige te zijn, niet slechts van de werking van den in 1918 te Amsterdam gestichten 'Belgischen Modernen Kunstkring', maar ook van de zoo interessante prestaties van de 'Nederlandsche Vereeniging tot ontwikkeling der moderne scheppende toonkunst', waarbij de voornaamste jongere Nederlandsche toondichters aangesloten waren. Wij hebben de stellige overtuiging dat menig muziekstuk, aldaar door ons gehoord, moest het thans ten onzent uitgevoerd worden, op de belangstelling van het publiek zou kunnen rekenen.

Ook veel nieuwe en mooie illustraties werden in dezen druk opgenomen. Aan de uitgave besteedde de firma J.B. Wolters te Groningen hare beste zorgen: ook typographisch kan dit boek een toonbeeld van goeden smaak genoemd worden.

JULIUS VAN ETSEN.

Virginie Loveling

Al de goede feeën, die over de geboorte van prinsen en prinsessen plegen te waken, zullen wel, op 1 7 Mei 1836, in het huis der Lange Munt, te Nevele, aanwezig zijn geweest, om bij de wieg van deze prinses der Vlaamsche Letteren de beslissende tooverwoorden te spreken: een lang, gelukkig, vruchtbaar en roemrijk leven is haar ten deele gevallen.

Maar er is één beschermgeest, die al de andere is vóór geweest en er waarschijnlijk het meest toe heeft bijgedragen, om de richting en het gehalte van dat pas ontloken leven te bepalen: dat was Virginie Loveling's moeder, een naar den geest flink ontwikkelde vrouw, die goed proza kon schrijven, in de Nederlandsche en de Fransche letterkunde wel belezen was, en aan haar kinderen haar aanleg, haar smaak, haar leeslust en haar belangstelling in de wereld der gedachten mededeelde.

Aan Marie Comparé - dit was de meisjesnaam van Mevrouw Loveling - had haar dochter Virginie niet alleen die rechtstreeksche erfenis te danken, maar ook het geluk, dat zij niet eens buiten den familiekring moest gaan om het buitengewoon gunstig midden te vinden, waarin haar aangeboren gaven van kindsbeen af zouden gedijen.

Door haar eerste huwelijk, met Jacques Fredericq, uit Fransche ouders in België geboren, werd Marie Comparé de moeder van vier zoons en twee dochters. Een der zoons was de vader van wijlen Albert Fredericq, wiens rol in de politiek en de Vlaamsche Beweging nog in ieders geheugen is. Een ander, Caesar, die als geneesheer, als schrijver van Vlaamsche vulgarisatiewerken en als vooraanstaand politiek man te Gent wel bekend was, werd de vader van den onvergetelijken Prof. Paul Fredericq. Een der twee dochters, Sophie, die als ‘Mevrouw Sophia’ met haar lieve novellen naam maakte, was de moeder van Prof. Julius Mac Leod, den grooten geleerde en den vader der Vlaamsche Hoogeschool. De tweede echtgenoot van Marie Comparé was Herman-Anton Loveling, griffier bij het Vredegerecht te Nevele, een even hartstochtelijk als kieskeurig lezer

en boekenliefhebber, en een kenner van vele talen, in wiens bibliotheek zijn dochters de letterkunde van allerlei landen rijk vertegenwoordigd vonden.

Zijn oudste dochter, Pauline, was de moeder van Cyriel Buysse; en zijn twee jongste dochters heetten Rosalie en Virginie.

Is het dan wonder, dat die meisjes veel vroeger dan andere kinderen aan schrijven begonnen te denken? Uit dien kindertijd zijn dan ook van beide gezusters verschillende dichtstukjes bewaard, die zij natuurlijk nooit hebben uitgegeven, maar die toch zekere nieuwsgierigheid wettigen. Hier volgt één van Virginie, dat ik afschreef zonder iets aan de kinderlijke taal noch de even grappige spelling en punctuatie te wijzigen. Het vertelt wat eens gebeurde in den winkel van een vrouw, die in het dorp bekend stond als licht oploopend, en ook als lijdend aan de ‘vallende ziekte’, zoodat zij nu en dan ‘gevallen lag’:

ida Walgraeve

Ida zat eens op een keer
in den wynkel, en een heer
zei, hoeveele kost het zie
voor een pijp gelijk de die
Ida zegt nu aen den man
Voor hoe veel zij 't laten kan,
Hij zei gij kunt dier verkoopen,
Maer 'k zal toch niet verder loopen
Ida was zoodanig kwaad,
Dat zij in haer gramschap had
geslegen op den pijpenbak
Niet eene was er die niet brak.
Als de vreemdeling dit zag
riep hij komt geburen ach
ziet toch eens naer ida kijk
Zij maekt het al gebrekelijk
De geburen kwamen allen
bij Ida die lag gevallen
als zij tot haer zelven kwam
En dat zij 't ongeluk vernam
die speet het haer zoo danig zeer
zij zei dat en gebeurt niet meer.

Virginie was toen tien jaar oud!

Vergis ik mij, of is er daarin reeds iets te bespeuren van die bondigheid, die snel voortstappende handeling, en ook dien stil guitigen humor, welke later tot de kenmerken van haar kunst zullen behooren?

Zij was vijftien jaar oud toen zij ‘Moeders Kruisken’ schreef, het eerste gedicht dat zij het drukken waard achtte. Men kan dus zeggen, dat dan voor goed die onvermoeibare letterkundige werkzaamheid is begonnen, waaraan de dood, vóór enkele weken, eerst een einde heeft gesteld, en die zich dus over ruim zeventig jaren heeft uitgestrekt. Hoevele schrijvers kunnen er zich op beroemen, zoo lang en zoo goed de kunst en hun volk gediend te hebben?

Als Rosalie en Virginie twaalf en tien jaar oud waren, stierf hun vader, en gingen zij met hun moeder een tijdlang te Gent, bij hun halfbroeder, Dr Caesar Fredericq, inwonen. Kort nadien keerden zij echter naar Nevele terug.

Daar brachten zij verder hun jeugd en eenige rijpere jaren in landelijke vreedzaamheid door, hun effen levensweg hand aan hand bewandelend. Met even ontvankelijk gemoed namen zij het natuurschoon in zich op, met even scherpziend oog sloegen zij het dorpsleven gade, en zetten die indrukken om in kunstwerkjes van frissche schoonheid en ook van verrassende familiegelijkenis. Hun zusterlijke genegenheid, al hun bezigheden, al hun denken en voelen stemden die twee zangerige zielen tot een eensluidend duo, zoodat hun gedichten en novellen, hoewel afzonderlijk geschreven, er uit zien, alsof de twee zusters eendrachtig aan elk stuk hadden saamgewerkt.

De reeds hier en daar in tijdschriften gedrukte verzen werden eerst in 1870, met een aantal tot dusver onuitgegeven gedichten, in een bundel verzameld, en hun verschijning was ten onzent en in Holland een verrassing van belang. In den toenmaligen Winter van rederijkersbombast, conventie en versleten ‘akkoorden’, was dat nu eens ter dege ‘een nieuwe Lente en een nieuw geluid’! Een ongekunsteld, naïef-schoon samenstel van voornamen eenvoud met echt diep gevoel, een onversierde stijl van alledaagsche woorden, zonder epithetenmacht, zonder figuren, zonder rijm- en maatverwikkelingen, maar treffend door de rake keus der kenmerkende trekken, door het scherpzinnig ontdekken van beteekenisvolle nietig-

heden, door het grijpen, met vaste en snelle hand, naar wat met zekerheid hart en verbeelding zal ontroeren: de waarheid, de objectief waargenomen, maar tevens liefdevol, meestal medelijdend gevoelde waarheid.

De smartelijke vereenzaming der ouders na het sterven van het eerste kind: dat was een onderwerp, door honderden reeds bezongen. Wie, onder de tijdgenooten, hadden dit zoo kort en zoo simpel willen of durven doen, wie had het kunnen doen, zooals Rosalie Loveling het in de ‘Gouden Bruiloft’ deed:

> Toen gaarden zij zijn kleedjes
> En kinderspeelgoed op:
> Een paar versleten schoentjes,
> Een valhoed en een pop.
>
> Daar lag 't gesloten grafje,
> Daar stond het kleine kruis,
> En vader zat bij moeder,
> En 't was zoo stil in huis!

De verwondering en de bijval die de ‘Gedichten’ hadden begroet, begroetten vier jaar later (1874), en terzelfder tijd, twee kleine boeken, die voor het Vlaamsche proza een soortgelijken ommekeer beteekenden: het eene was Tony Bergmann's ‘Ernest Staes’; het andere was de eerste bundel ‘Novellen’ der gezusters Loveling.

Weer zag men die zelfde poëzie, bescheiden en voornaam van houding, in het stemmig gewaad der menschlievendheid de woningen van rijkdom, macht en geluk rustig en ernstig voorbijstappen, om zich hier en daar, soms glimlachend, meestal weemoedig, te bukken over de gewonden van het leven: den armen boer, de weduwe, de wees, de kinderlooze vrouw, de beroofde moeder, den misdeelde, den ongelukkige, den zieke, den zwakken grijsaard, het hulpeloos kind.

Door haar ‘Gedichten’ en haar eerste ‘Novellen’ had Virginie Loveling, evenals haar zuster, den grondtoon van haar geheele kunst aangeslagen. Die kunst is en blijft voortaan eenvoudig en kernachtig van vorm, scherpzinnig, realistisch, objectief van oordeel, democratisch, liefderijk en weemoedig van gemoed.

In een langer bestek dan dit ware het gemakkelijk op vele andere trekken te wijzen, zooals die zich toen reeds voordeden, of eerst in later werk te bemerken waren, maar het zou ten slotte blijken, dat die in den grond op de genoemde hoofdkenmerken zijn terug te brengen.

Ik denk zelfs, dat die allereerste, korte werken op het Vlaamsche volk, in zijn geheel genomen, den blijvendsten indruk hebben gemaakt. De knaap, die op school ‘Het Geschenk’ of ‘Het Buitenmeisje’ van buiten heeft geleerd, of den onderwijzer heeft hooren voorlezen uit ‘Meester Huyghe’ of ‘Sidon’, zal wellicht later naar de andere novellen en de romans grijpen, in de hoop nog eens onder die bekoring uit zijn ontroerde kinderjaren te geraken; maar het is toch die eerste bekoring, die hem voor goed iets onuitwischbaar schoons in het hart heeft gelegd, zoodat hij nu naar meer verlangt.

Als de tweede bundel novellen verscheen (1876), was Rosalie pas overleden (1875). In 1879 stierf ook haar moeder, en Virginie verliet Nevele, om zich te Gent te gaan vestigen, alwaar zij dadelijk het begonnen werk hervatte en in allerlei, ook wetenschappelijke, richting zou ontwikkelen.

Nog in 1876 schrijft zij twee novellen (‘Mijne goede Faam’ en ‘Kromme Cies’); in 1877 komt de eerste roman van haar hand, ‘In Onze Vlaamsche Gewesten’. Blijkbaar ziet zij nu meer en meer om naar omvangrijker, ingewikkelder, gewichtiger onderwerpen dan vroeger; de novellen, die ze nu schrijft, worden langer en langer: ‘het Hoofd van 't Huis’, ‘Polydoor en Theodoor’, ‘de Troon van Engeland’ (1881). In 1882 schrijft ze weer een roman, ‘Madeleine’, alsook haar kleine kinderverhalen; in 1883, ‘Een Vonkje van Genie’ en in 1884, ‘Op Boveghem’, die beide, door hun uitvoerigheid, naar romans zweemen. In hetzelfde jaar 1 884 voltooit zij een van haar beste en meest geruchtmakende werken: ‘Sophie’, een politieken roman, zooals vroeger ‘In onze Vlaamsche Gewesten’. Dan volgen: in 1886, de reisbeschrijving ‘Een Winter in 't Zuiderland’; in 1887, allerlei kleine novellen en schetsen; in 1888, ‘Het Land der Verbeelding’, een lange novelle. In datzelfde jaar 1 888 bereikt zij de volle rijpheid van haar talent en van haar roem met ‘Een Dure Eed’, waarop een reeks andere romans zullen volgen tot in 1905, waarna zij geen romans meer schreef: eerst eenige gemoedelijke verhalen,

'ld onia', 'Eene Idylle', 'De Bruid des Heeren', 'Mijnheer Connehaye'; dan de somber gestemde romans 'De Twistappel', 'Het Lot der Kinderen', 'Erfelijk belast', en 'Een Revolverschot', welk laatste werk in verdienste 'Een Dure Eed' evenaart. Die grootere werken wisselen maar altijd af met novellen, wier titels wij niet alle kunnen aanhalen, maar waaronder 'Meesterschap' (1898) en 'Bina' (1909) tot de machtigste scheppingen van deze kunst behooren. Intusschen vindt Virginie Loveling nog gedurig den tijd om in 'Volkskunde' folkloristische bijdragen van belang te plaatsen, verder in bladen en tijdschriften allerlei artikels over uiteenloopende onderwerpen te laten verschijnen, en ook om met haar neef, Cyriel Buysse, die vermakelijke 'Levensleer' te schrijven (1896), die eerst in 1 9 1 2 in boekvorm het licht zag.

Gedurende den geheelen oorlog schreef zij van dag tot dag haar indrukken neer over de kleine en de geweldige gebeurtenissen uit dien droeven tijd. Zij deed dat op allerlei, kleine en groote, zorgvuldig gedateerde papiertjes, die ternauwernood aan een Duitsche huiszoeking ontsnapten, en die ze dan geregeld onder den grond van haar tuin in doozen en flesschen begroef. Met een paar proeven daaruit hebben de lezers van dit tijdschrift reeds kennis gemaakt. Als het werk in een boek gedrukt wordt, zal het iedereen weer treffen, hoe de schrijfster dingen heeft gezien, die velen hebben beleefd, maar niemand anders zoo juist gezien heeft.

Een paar weken voor haar dood sprak haar Cyriel Buysse van een stuk, dat zij hem voor een tijdschrift had overhandigd: 'Tante, het is in orde; uw stuk verschijnt den 1^{n} December'. En op 1^{n} December is de rustelooze zacht ter ruste gegaan...[(1)]

Nog lang zullen haar boeken bij de nakomelingschap getuigen van een werkkracht en een werklust, die een edeldenkend hoofd en een edelvoelend hart nog ten dienste stonden, wanneer reeds de schaduw van den dood haar studeerkamer was binnengeslopen en dreigend bleef hangen over haar gewone plaats bij het venster; dat venster, waaruit zij in 1912 den onafzienbaren stoet vrienden en vereerders had zien voorbijtrekken, die haar in triomf door de geliefde straten van Gent

(1) Dit laatste werk van haar hand, op 25 Sept. geschreven, is een schets, die onder den titel 'Wat zei die blik?' inderdaad in het Decembernummer van 'Groot-Nederland' is verschenen.

zou meevoeren, en waarbij zij nu, sedert maanden in haar leunstoel gekluisterd, zat te lijden en ook te werken.

Zij zullen getuigen van een letterkundige verdienste, die ik in zijn hoofdkenmerken heb gepoogd te schetsen, zonder den nadruk te leggen op hetgeen misschien de wonderlijkste eigenschap van die zeldzame persoonlijkheid was: haar stoere, standvastige onafhankelijkheid van geest.

Is het niet vreemd, dat zij als jong meisje met de 'Bloemen mijner Lente' van Ledeganck dweepte, en ook Tollens, Theodoor van Rijswijck en Conscience tot haar lievelingslectuur rekende, en is het niet verbazend, dat men dit uit berichten van haarzelf of van bloedverwanten moet vernemen? Want uit de gedichten en eerste novellen, die ze toen schreef, zou niemand het kunnen raden. Blijkbaar verwierp, toen reeds, haar geest instinktmatig wat met haar eigen aard niet overeenkwam, zelfs wanneer het bij bewonderde schrijvers werd ontmoet.

Zoo kan de aandachtige lezer van haar werken verder zien hoe zij steeds onverstoorbaar haar eigen gang is gegaan, hoewel haar lang leven de opeenvolging van verscheidene literaire scholen en tranten heeft gekend. Toen de meeste onzer dichters nog min of meer rederijkersachtig schreven, schreef zij natuurlijk en eigenaardig; toen schier alle Europeesche prozaschrijvers langdradig waren, schreef zij bondig. Als de romantiek van Conscience en zijn oversentimenteele volgelingen menschen en toestanden tot het engelachtige toe idealiseerde, beschouwde en beschreef zij die kalmweg naar waarheid. Terzelfder tijd was er in Holland een succesvolle school van historische romanschrijvers ontstaan: zij las hun werken en had die van hun meester, Walter Scott, ook gelezen, maar liet het geheele vak links. Ook de realistisch-humoristische richting van Thackeray en Dickens vond nabootsers in Holland en in België: realistisch was Virginie Loveling altijd geweest; humoristisch ook, telkens het paste; maar ze hield zich even ver van het ontmoedigend sarkasme van Thackeray als van het goedmoedig optimisme van Dickens. Later kwam de 'woordkunst' der Nieuwe-Gidsers in de mode, met haar opeenstapeling van epitheten, haar gezochte taaleffekten en haar niet altijd duidelijk symbolisme: Virginie las en zag toe, maar bleef eenvoudig en duidelijk. Ten onzent zag zij ook de ster van Zola boven den letterkundigen gezichteinder verschijnen, en enkelen, zooals R. Stijns, en ook

- doch niet lang - haar eigen neef Cyriel Buysse, lieten zich daardoor voorlichten: het naturalisme liet onze schrijfster van kant en bleef bij haar gematigd realisme. En zoo handelde zij ook tegenover de dialektenverafgoding en de uitvoerige landschapschilderingen met de pen, welke om, en nog lang na, het jaar 1890, ten onzent toonaangevend waren, en in Holland ietwat snobistisch toegejuicht werden.

Dit zelfstandig optreden, gevoegd bij haar forsche, soms onmeedoogend scherpe behandeling van sommige menschelijke toestanden en vraagstukken, verleende aan haar persoonlijkheid, zooals die uit haar laatste romans bleek, iets mannelijks, iets van de strengheid van een koelen, ongenaakbaren rechter. Sommigen hebben dan zelfs geklaagd over stroefheid, hardheid...

En zoo komt het waarschijnlijk, dat één der treffendste zijden van dat uitzonderlijk karakter aan velen onbekend bleef; men moest haar persoonlijk kennen om die gewaar te worden.

Toen ik, in 1920, aan een jongen student van mijn kennissen vroeg of hij, op 20 Mei, het geboortehuis der gezusters Loveling voor mij wilde photographeeren, was hij dadelijk daartoe bereid. Maar hoe meer wij Virginie Loveling's woning naderden, van waar wij, volgens afspraak, met haar en Cyriel Buysse in dezes auto naar Nevele zouden rijden, hoe minder mijn vrijwillige helper zich op zijn gemak voelde. Hoe zou hij, een wildvreemde in dat huis, onthaald worden? Waarschijnlijk uit de hoogte? En hoe moet men zich tegenover zoo een beroemdheid gedragen om wel te doen? Zoo iemand is toch niet gelijk een andere dame!

Daarin vergiste hij zich. Zij was wel gelijk een andere dame. Hij was nauwelijks in haar aanwezigheid, of heel zijn bedeesdheid smolt weg voor de moederlijke zachtheid die uit haar vriendelijken glimlach en haar eenvoudige, gulle woorden straalden, terwijl zij hem, als aan een oude kennis, de hand drukte, en hem, blijkbaar oprecht, bedankte voor zijn bereidwillige hulp.

En gelijk met dien jongeling, zoo was het met iederen bezoeker. Geen zweem van zelfverheffing of pedanterie bij die sterke persoonlijkheid, die zoo veel reden tot rechtmatige fierheid had, en daar niet scheen aan te denken. Veeleer luisterde zij naar wat men haar vertelde met onmiskenbare belangstelling,

Virginie Loveling (in 1912)

De gezusters Loveling (links, Rosalie, 17 jaar oud; rechts, Virginie, 15 jaar)

Nevele: de 'Lange Munt' (waarin het geboortehuis der gezusters Loveling staat)

Geboortehuis der gezusters Loveling in de 'Lange Munt' te Nevele (rechts, het huis met koetspoort; in 1918 door het geschut der wijkende Duitschers licht geschonden)

zooals men doet met een veel hooger staanden geleerde of kunstenaar, van wien men weet veel te kunnen leeren. Stelde zij haar eigen meening - dikwijls zoo wijs en diepzinnig - tegenover die van haar bezoeker, dan deed zij dat gewoonlijk op den toon van iemand die om raad of inlichting vraagt, en die zoo straks er zal bijvoegen: Vergis ik mij? Zeg het mij dan, gij weet zeker beter! En als men vertrok, was het, gelijk mijn jonge vriend de student-photograaf, onder den indruk, dat zij dankbaar was voor uw bezoek, alsof gij haar een eer hadt aangedaan, of een dienst bewezen, en alsof zij net gelijk een andere oude dame was, hoewel toch weer heel anders dan gewone oude dames.

Had zij wellicht ook ondervonden, dat men van ieder evennaaste, hoe nederig ook, veel kan leeren en hem dankbaar kan zijn? In elk geval was die beminnelijke eenvoud en die volmaakte afwezigheid van mannelijke hoekigheid en van alle aanmatiging een verrukkelijke verrassing voor al wie haar voor het eerst persoonlijk naderde.

Haar kunst stond zoo hoog, en haar geest was zoo ruim; ze heeft aan haar volk zooveel heilzaams en schoons geschonken; zij was zoo edel van gemoed, zoo eenvoudig, zoo goed, zoo zacht...

En wij hebben haar verloren, gij, en ik, en haar vele vrienden, en haar volk! Geen kunstschepping zal meer van haar pen komen. Niemand zal meer den welwillenden blik van die groote, klare oogen op zich voelen rusten, noch het hooge voorhoofd kunnen zien, door haar overvloedige witte haren zoo mooi bekroond, noch die zachte, bescheiden stem kunnen hooren...

Wij hebben haar verloren, en zullen ons moeten behelpen met de troostende gedachte, dat zij nu voortaan behoort tot die ‘Geliefde Dooden’, van wie zij eens prophetisch zeide, toen zij nog jong was:

Hun geest blijft ons geheimnisvol
En trouw omzweven;
En, wat de tijd verandren moog',
Hun beeld staat eeuwig voor ons oog
Als in het leven.

M. BASSE.

31 Dec. 1923.

Peters Kind

Voor Bieke, mijn petekind.

I.
Fikske

Achter een haag van Ligustrum stond het lage, witte huis, gedekt met schaliën, zooals er, te lande, op het einde der XVIIIe eeuw, zoovele werden gebouwd.

Aan zonzijde waren de zes ruime ramen omlijst door 't blinkend blad van den wilden wingerd, dat in den Herfst bloedrood stond te gloeien in de late zon.

In dit huis heeft Fikske zijn kinderjaren geleefd. Hij was er de koning, de dwingeland, het kleine jongetje, met zijn groote-menschenmanieren en door iedereen bemind.

Fikske was een klein leuk ventje, met lang vlasblond haar en groote oogen, blauw als het porselein der oude borden, die, in de voorkamer, op den boord der breede schouw stonden.

De menschen zeiden, dat Fikske's hoofdje door de zonne gewijd was, want over zijn roode lippen lag steeds een vroolijke lach, die soms ook zijn schreien zoo zoet maakte of zoo eendelijk weemoedig. In zijn oogen blonk zooveel licht, dat anders niet dan van de zonne komen kon.

Ik heb het kind van dichtbij gekend; ik weet er genoeg van te vertellen om een heel dik boek vol te schrijven; want in zijn jong leventje lag er zooveel blijdschap, maar vaak ook zooveel verdriet, dat het niet op één dag te verhalen is.

Alleen het heel blije wil ik mededeelen, want over trieste dingen moet men zwijgen als over een doode. Uit zichzelf was Fikske veel te goed, veel te braaf, veel te blijmoedig om iemand verdriet aan te doen. Wanneer hij geleden heeft in latere dagen, werd dit lijden hem door anderen aangedaan, maar, zooals ik zei, daarover heb ik het nu niet.

Fikske's blijheid kwam uit al de schoone dingen rond hem, die zijn hart verwarmden en bestraalden met hun warme licht. Van jongsaf was hij een blijde kind. Niet dat hij zeemzoetig of braafhendrik was: integendeel; menigmaal was hij een uitspattende bengel en bedreef daden, die groote menschen als kattekwaad bestempelen; maar dat kwam alleen omdat hij in zijn reine kinderjaren en in zijn eerlijken eenvoud geen onderscheid wist te maken tusschen hetgeen hij doen en hetgeen hij laten moest.

Iets toch moet ik vóóraf zeggen: wetens en willens zou hij niemand hebben doen lijden; hiervoor was hij te zachtmoedig, te eerlijk van aard. Ook heeft hij nooit onwaarheid gesproken, nooit geklikt, nooit iemand verraden. Ja, het gebeurde menigmaal dat, toen hij ter schole ging, hij door de schuld van een ander straf opliep en hij af-en-toe geboekt werd als een onverbeterlijken guit, tot de schuldige, uit eigen beweging, zich deed kennen, en dan alles weer in orde kwam en hij van zijn meester een zachten blik kreeg en een aanmoediging om zich steeds zoo eerlijk en onbaatzuchtig te gedragen.

Nu men weet wie en hoe Fikske was, ga ik het een en ander uit zijn klein leventje vertellen.

II.
Peter

Fikske was een wees. Zijn klein, bleek moedertje stak een kwaal onder het harte en, toen haar jongen ter wereld kwam, ging zij naar Fikske's vader, die sinds vier maanden naast den muur van de oude dorpskerke lag.

Al de zorgen van zijn opvoeding gingen over op zijn grootvader, zijn dooppeter. Fikske woog op zijn leven als de gansche wereld. Voor 't kleine wurmpje ademde en leefde hij.

Peter van Fikske heb ik ook goed gekend. Ik zie hem daar nog zitten in zijn ouwerwetschen stoel, als een farmer, de fijne vingeren stekend in al te groote handschoenen, met gladgeschoren gelaat, de lippen opeengeperst in de klem van zijn sterken wil. Weerszijden den fijnen neus de diepe groeven van zijn hooge jaren en in de kin het schoone voortje, waarop hij zoo fier was. En zijn zachtblauwe oogen, die de goedheid van zijn oud-jong gelaat verlichtten, zoo diep helder als de wonder-

bare ciseleering van een ets. En naast hem, op de hooge kast, den breedgeranden hoed, den kachelhoed, een oud familiestuk, dien hij opzette in dagen van feest en in dagen van rouw, of toen hij met Paschen ter kerke ging in de staatsie van zijn langen laken rok, en, om zijn hals, de dikke zijden das, tweemaal den hagelblanken boord omsnoerend als bij al de gegoede burgers uit zijn ouden, schoonen tijd. In 't voorhoofd, diep in de zachte huid, de teere rimpels, langswaar de lijnen liepen van zijn denken, belommerd door de zwierige blondgrijze lok.

Zoo was het, zijn portret, ten voeten uit.

En nu hij de zorgen over Fikske kreeg, verliet hij het niet meer, noch bij dag noch bij nacht; zoo werden zij beiden vrienden, innige vrienden. Hij was zijn vader en zijn moeder, zijn God, die des morgens den dag bedauwde met de helderheid van zijn lach, die voor 't kind de zon uithing en de sterrekens spijkerde op den blauwen doek van den avondhemel.

De grijsaard werd weer een kind, maar zijn petekind, het kleine Fikske, groeide op tot een baas. Hij was het, die de gewoonten, de doening, het leven regelde van zijn grootvader. Hij was het, die hem al het nieuws vertelde, dat in zijn leven voorkwam, die hem raad gaf alles te schikken en te ordenen, zooals het in zijn verbeelding geboren werd en groeide.

De oude man luisterde naar het kleintje, knikte, en zoo werd het kind de koning van het huis, de raadgever van den goedaard, die alles goedkeurde en uitvoerde voor zijn blijmoedigheid en het verlangen van het arme weesje.

Zij konden zonder elkander niet meer leven. Grootvader sprak hem aan als een kind, maar de kleine praatte groote-menschentaal, stak den wijsvinger vermanend naar omhoog en zette een grooten, verbazenden mond op, wanneer hij knorde, iets zeer ernstigs te zeggen had, of zijn verbeelding uitwerken wilde.

Peter bezat in den tuin een lievelingsplekje, een met seringa's afgesloten heuveltje, waar al de rommel van den hof, blad en veie grond, opeengestapeld lag en waar het rook naar 't zoete zweet der bosschen. Boven op den heuvel stond een groote kersenboom, door Peter geplant en veredeld, een breed-getakte boom, die de gansche afgesloten plek belommerde. In 't voorjaar, bij 't gestreel van warmen wind, schoot de boom in vollen bloei en hij rook als een wonder. Ook de seringa's

bloeiden, wit en paars en rosé, boven het teeder groen van jonge blaadjes. De ziel van 't Aardsch Paradijs waarde er over, zoo schoon was 't! Er waren vele vogelen gekomen, die naar dat wonder zagen en van louter vreugde begonnen te zingen, den ganschen vollen dag, ja, tot laat in den sprookjesnacht, zoodat men nooit moede was er naar te luisteren.

Peter nam den kleine dan mede naar deze plek en samen zaten zij uren te zien, te luisteren en te spelen op den warmen, dampenden, bloeienden berg, waarboven de staalblauwe lucht koepelde en de kleurige bloemen in de zon wiegelden. Peter wees 't kind dan, in de verte, den wuivenden wissentreurboom, die goud-groene blaadjes droeg, en zei, dat daaronder zijn moeder lag en zijn vader; en 't jongetje droomde dan van wezens die hij in zijn zieltje wel voelde, maar nooit gezien had dan met de zoete oogen der verbeelding, en die hij zoozeer missen en de oude man zoo diep bedroefd derven moest.

Grootva nam dan zijn kleine hand, bracht deze aan zijn mond en liet hem kussen werpen naar zijn ouders, iederen dag, zonder ooit een enkelen over te slaan.

Zoo leefden de Dooden in 's knaapjes harte en groeiden er tot schoone, gouden beelden.

Des avonds zag Fikske de meikevers uit den grond komen, hun teedere koppekes naar omhoog steken, de zijden horentjes uiteenzetten en opvliegen, den avond in en verdwijnen, brommend, in de weelde van den bloeienden kersenboom.

Fikske liep, links en rechts, de kevers achterna, ving er al eens een, die in zijn gesloten handje kriewelde, dat hij het uitschaterde van lachen, tot hij er moede van werd, en Peter den jongen in zijn forsche armen opnam en voor hem liederen zong, zacht en teeder, zooals hij die zelf in zijn kindertijd had gehoord, en wier melodie te slapen lag in zijn rijke bloed en ontwaakte, al te gader, om den kleine in slaap te wiegen.

Maar Fikske sliep niet; hij keek naar de heldere ster, die hem, tusschen de wiegewagende bloemenkruin, toepinkte. Peter zei hem dan, dat dit het oog was van zijn moederke, dat hem wenkte naar huis te gaan. Zoo kreeg hij den kleine te bed, nadat deze nog een kushandje naar het stralend oog van zijn moeder had geworpen.

En toen sliep hij in, gewikkeld in de sluiers van zijn gouden droomen.

III
't Paradijs

Fikske leefde in den grooten tuin, waar allerhande bloemen groeiden.

Van de eerste Lentedagen af tot het Winter werd en koud, was het in dien tuin steeds een weelde van bloemenbloei. Ja, zelfs toen 't nog winterde, kwam het sneeuwklokje piepen, bleekjes en wit van koude, of de zon nog leefde en sleet zijn schuchtere leven vol bekoorlijkheid en als een rijke belofte.

Stilaan verklaarden dan de luchten; de sneeuw verdween, de aarde werd murw en dampte. Groote, heldere wolken dreven in 't geluchte, wier koppen door de zon in nakkeren licht opblankten.

De warmte kwam voelenderhands en tooide de weiden groen. Langs de grachten blonk het van gouden ranonkels. Kersouwkes ontwaakten met duizenden en zachte regens laafden vruchtbaar alles wat ontlook.

De klokken kwamen van Rome en brachten uit het Zuiderland allerlei heerlijks mede. De Paaschbloemen vlamden open, naast de heerlijk geurende hyacinthen en de koninklijke tulpen. De grond hijgde als een groot wezen en in Fikske's gelaat kittelden de heerlijke aromen van de Lenteadems.

In den tuin stond ook een dreef van oude, knoestige appel-boomen, die getooid werden met miljoenen rose-witte bloemen. De bijen bromden er om heen en de gansche wereld kwam vol zang en vol muziek.

Er stonden ook vele uitheemsche bloeiende struiken en boomen. Iederen morgen rook het jongetje een anderen reuk en toen wist hij, dat er weder iets nieuws was opengebloeid. Hier was het de zoete, wilde aalbes, ginder de sterk geurende fluweelen azalea, verder de overweldigende pracht van den magnolia. Hij zag den schralen brem plots openbarsten en worden tot den brand van een gouden vlammenzuil, en op de hooge kastanjeboomen werden duizenden kaarsen ontstoken als op een reuzenlamfer. Hij rook de bloemen der lijsterbes, de weelderige koppen der seringa, de wuivende trossen der acacia's, de heerlijke, uitspattende hagedoorns, de roode bloemen van den kriekappel, de spirea's, de bedwelmende oranjebloesems en

overal, overal de weelde, de glorie van den ganschen bloeienden bongerd.

Zijn vlaskop bloeide mede in de zon en hij bleef lachend om zich heen staren; zijn lippen verroosden onder den drang der eerste ontroering, die kwam uit zijn overvol kinderharte, overstroomend van leute en geluk.

IV.
Een nieuwe vriend

Het lage lattenhek stond wijd open. Bezijden den breeden weg, die naar den tuin en de serren voerde, stonden, in groote, massieve kuipen, hoogstammige, exotische planten, bladstil, onder heete Junizon. Weerszijden, op dubbele rij, vlak tegen 't grauwe grint, wiegelden, op rilde stelen, witte leliën. Het groen der palmen hing slap naar omlaag, lauw van zomerzonne. Er was een spettering van zoete geuren in den voortuin, die bedwelmend over den grond walmden, één golf van sterken, vreemden reuk, die langzaam wolkte uit de zon, uit de blauwe luchten, uit de planten en de bloemen. Uit de stampers van de leliën liep lijmig, wit bloemenbloed.

Te midden van den weg, ruggewaarts naar het hek, stond Fikske, barrevoets, op 't harde grint. De zon lag op zijn vlaskop, goudwit, in poeiering van licht. Onder de schoonheid van dat zonnekopke lag een vuil, snoezig gelaat, met diep denkende, ernstige oogen. Fikske at de stroop van zijn groote boterham en zijn mond en zijn neus verdwenen onder de kleverige spijs.

Een kort hemdeke, nat en slijkerig, dekte zijn bol buikje tot halverwege de vuile knieën.

Hij had het te druk om te kijken en te ruiken, zooals hij dat gewoonlijk deed, naar de weelde van al de bloemen. Eten, stroop eten, was een gewichtige daad in Fikske's leven. Met vollen mond, met lippen en met tong, genoot hij van zijn lievelingskost. Bijwijlen hield hij de boterham een eind van zich af en keek naar het laatste spoor van stroop.

Aan 't hek blonk plots iets wit, witter dan de zon, witter dan het licht. Een kleine hond stond naar Fikske te kijken, hief den rozen snuit snuffelend in de hoogte en kwispelde zachtjes den blanken staart over en weder.

Een begeerige, groeiende uitdrukking blonk in zijn vrien-

delijke oogen, die half verborgen lagen onder de dichtheid van wit, wollig haar.

Zachtjes, bedeesd, jankte hij, vroeg om een heel klein stukje brood.

Het leek een verjaagd, verloren hondeke, dat bijna niet vriendelijk dierf zijn, uit schrik misschien weder een slechte behandeling te treffen.

Fikske zag hem niet, hoorde hem niet.

't Witte dierke bleef staan, geduldig, roerloos, maar jankte zachtjes voort.

Eindelijk had Fikske zijn buikske vol, stak twee vingers door de rest van zijn boterham en keek toen door de holekes naar de planten, de bloemen, de lucht, voor en achter zich.

En hij kreeg het kleine, witte plekje, aan het hek, in 't zicht, liet zijn boterham zakken en bleef verbaasd, met groote oogen en open mond, naar het hondeke kijken.

Toen kwam uit den smoes van vuile lippen de witheid van tanden te voorschijn en hij lachte.

De staart van den hond rees weer horizontaal en kwispelde. In zijn oogen blonk hetzelfde blije licht als in de oogen van 't jongetje, oogen van trouw, verrassing en vriendschappelijkheid.

Traag en schuchter gingen zij op elkander toe, het jongetje met de rest van zijn maal vooruitgestoken, aanbiedend met al de weelde van zijn kinderharte.

Zoo kwam de hond op 't hof en at het eerste vriendschapbrood in een vreemd huis.

Tien minuten later zaten kind en hond in een met water doordrenkten kuil naasteen, beiden even vuil en onkennelijk, maar leutig en gezellig als twee oude vrienden.

Fikske stamelde in zijn ongekunstelde kindertaal zijn innig voelen voor het dierke uit, dat zulks beantwoordde met een en ander, wat hij het allervriendelijkst vond in zijn hondenharte.

Het jongetje wijdde hem toen in het geheim hoe men van modder het makkelijkst bollen van gehakt vleesch kan maken, die hij den een na den ander rolde en naasteen legde op een lange rij en die door den hond belangstellend werden bekeken met hijgenden mond en uitgestoken tong.

En toen het spelletje hem vermoeide, nam Fikske den hond, zoo goed het kon, onder den arm, en sleurde hem mede naar Peter.

Dien nacht sliepen, in hetzelfde beddeke, beiden naasteen, en hun droomen waren eenvoudig en schoon als hun wederzij dsche vriendschap.

VI.
Snor

Men heette den vondeling Snor. Snor om zijn prachtige knevels, die als een borstel, weerszijden van zijn neus staken en hem een ernstig, ja, bijna streng uitzicht gaven.

Snor was evenwel niet streng, maar de goedheid zelf. Zoo twee wezens voor elkander geschapen werden, dan waren het toch wel Fikske en Snor.

De hond was van zijn moeder en van huis weggeloopen, de wereld in, en hij had Fikske, zijn meester en zijn vriend gevonden.

Wij weten, dat, toen Fikske zich omkeerde, hij door de lens van zijn boterham den hond had gezien.

Toen herkenden zij elkander en bleven bijeen.

- Slor, zei Fikske, - want hij kon aanvankelijk in den stam van een woord, moeilijk de n' uitspreken, en verving ze wel eens door een l - Slor, vriend van mij.

Snor zat op zijn achterpooten en keek het kind aan, luisterde naar de vriendelijkheid van zijn stem, zei wouw! wat Fikske blij maakte, want dat beteekende voor hem ‘ja’.

Snor had van den eersten dag der kennismaking zijn schuchterheid afgelegd, zooals het een vriend van den huize paste. Hij was zoo familiaar alsof hij op 't hof gewonnen en geboren was.

Fikske leerde den hond lachen, zooals hij zelf lachte, maar natuurlijk met een zwaarderen natoon in de diepte van de keel. Snor werd een brave hond, onder de leiding van zijn jong baaske, een blijmoedige hond, zonder valschheid en zonder nukken, eerlijk en oprecht, en zoo werd hij, naast het jongetje, de lieveling in huis.

Nu waren er twee meesters op het hof, twee tirannen. Wat Fikske wenschte, voerde Snor uit. Snor ging Peter halen, liep in de keuken om brood en kon evengoed de schapraai openen als de meid. Hij blafte de zon aan tot groet, zooals Fikske des morgens groette, bij zijn eersten stap in den tuin; hij klom op de

ladder naar het kippenhok en joeg heel de kakelende bent naar buiten; nam tusschen zijn sterke tanden alles wat Fikske, vroeger, mee moest sleuren! En toen hij grooter was, legde hij zich voor 't jongetje neder en droeg hem als een ruiter; in een woord, Snor was de slaaf van zijn meesterke en voerde al zijn verlangens uit, tot het onmogelijke toe. De rest en de gansche wereld konden hem niet schelen.

Snor groeide vlug op, vlug in grootte, sterkte, slimheid en kwapitserij, of wat de menschen aldus noemen. Maar Peter vond geen bezwaar in wat beiden deden; hij zag hun spel na, met monkelenden mond en een diepe groeve van tevredenheid in den linker mondhoek. De geburen kloegen er schande over en beklaagden den ouden man, maar deze antwoordde, dat er te veel blijdschap om dat jongetje in zijn leven was gekomen om beklaagd te worden en hij gelukkig was.

Daarmede had Peter alles gezeid.

Snor was een prachthond. Wanneer hij gewasschen was, blonk zijn pels als witte zijde. Vijf minuten later rolde hij met Fikske in stof en slijk en kleverigheid, dat met wit geen gemeens heeft.

Fikske had het, in de eerste dagen, zeer druk om Snor al de schatten van zijn grondgebied te laten zien en bewonderen. Van het hek af, in den voortuin, tot aan de haag, ten einde, waarachter de weide lag en verderop het bosch, wees hij hem alles aan. Steen en weg, bloem en plant, boom en struik, serren en gebouwen, stallen, kanten en hoeken, alles wat er lag, stond, groeide, bloeide en leefde werd hem getoond, werd gewikt, gewogen, besproken en geloofd.

Met de weinige woorden, die het kind kende, legde het zijn wereld van verbeelding uit, die in zijn hersens groeide tot een kristallen monument. Hij gaf zijn oordeel over alles wat hij hem aantoonde en meer dan honderdmaal moest Snor ruiken aan de een of ander bloem, die uit haar fluweelen mond den adem gaf van haar exotischen geur.

- Slor, zei Fikske, mag liet op planten loopen. Slor, hier komen op den weg! Slor, vogels gerust laten! Slor, braaf zijn! Slor, Fikske moe!...

Ze zetten zich dan neder en 't jongetje vertelde verder, noemde alles met naam en hoedanigheid, sprak groote-menschentaal, warm van verbeelding, oud van kennis, maar arm

van woorden. Wat Snor niet begreep, moest hij maar raden, daar was hij nu groot genoeg voor en verstandig.

En 't werd, eilaas! een chaos in de hersens van het vernuftig dier. Het deed zich geweld aan om al die kennis te ordenen in de eenvoudige lijn van 't begrijpen. De arme hond beleefde zware uren, waarin zijn denken en bevattingsvermogen op harde proef werden gesteld. Men zag hem soms zitten dubben, met gefronst voorhoofd, onder den drang der inspanning en dan slechts met een half oor luisteren naar zijn altijd doorratelend baaske, tot hij ineens opsprong en liep naar een verre plaats om een voorwerp te besnuffelen en dan vierpoots terug te snellen met de oogen vol licht en blijdschap in de stem, omdat hij weer iets gesnapt had wat hem tot dan toe onduidelijk was gebleken.

Snor werd bij het kind de plaatsvervanger van Peter. De goede man zag, dat hij het jongetje gemakkelijk aan de waak-zaamheid en het vernuft van den hond kon toevertrouwen, en de onevenwichtige daden, die zij gemeenschappelijk bedreven, waren van grooten invloed op het karakter van het kind, dat school ging in de schoone wijsheid van zijn Peter.

Fikske had thans geen spade meer noodig om een put te graven. In kuilenmaken bleek Snor van een groote bevoegdheid en wetenschap. Niet zoodra had Fikske, met een houtje, een kring over den grond getrokken, of Snor toog aan 't werk en aan het dappen. De malsche aarde golfde in breede stralen onder zijn achterpooten door en zijn witte pels kreeg de kleur van den grond.

Toen de put voldoende van grootte was, liep Fikske om een kommeke water om de aarde te kneden tot vleeschballetjes en deze te rollen, volgens al de regels der kookkunst, in behoorlijke spijs en grootte.

Wanneer het zoo een tijdje geduurd had, begon Fikske er om te denken, dat een boterham met stroop of suiker toch lekkerder was dan de onverteerbare vleeschballetjes, stond op, ging naar huis en keerde terug met een paar sneden geboterd of bestroopt brood, dat hij broederlijk met Snor deelde.

De hond was in zijn groei en een goed eter. Kwispelstaartend bezag hij zijn vriend, nam zijn paart, als een welopgevoede hond, met de toppen der tanden aan, neep tot dank de oogen

dicht en knauwde traag en fatsoenlijk, zooals hij Fikske zag doen.

Toen 't brood opgegeten was, keek Fikske naar het gehakt, dat daar zoo netjes in een rij balletjes geordend lag. Hij bood Snor een der gore balletjes aan, waarop de hond een paar stappen achteruit deinsde, wouwde van louter vreugde om de lieftalligheid van zijn baaske, maar bedankte voor het aanbod.

- Slor! zei 't kind, Slor, lamlam!

- Wouw! wouw! lachte Snor, die het zonde vond zulke lekkere eetwaren aan een hond te vergooien.

- Lie holger meer, SlorI Lie?

- Wouw! Neen! dankte de hond.

Fikske stak de hand uit, Snor naderde en legde zijn watten rechterpoot in 't polleke en hijgde, met uitgestoken tong, van groot geluk.

Zoo werd de opvoeding van Snor geleid door een kind, dat zelf nog de allereerste lessen noodig had, maar zich aanstelde als een zeer geleerden baas en zich gaf met de groote weelde van zijn ziel aan een dier, dat zich tot zijn dienaar had gemaakt en, in zijn naïeve verbeelding, het kind aanschouwde als een hoogstaand wezen, zijn lessen aannam als klinkklaar goud en zich met zijn leven vertrouwde met de groote toewijding van een vriend.

De tijd, het spel, het voedzaam eten en de zon deden Snor groeien, zoodat hij weldra zoo groot was als zijn meesterke en sterk van wil om hem te dienen en geen ander oorbeeld bezat dan zijn dagen te vervullen met blijde uren.

Hoe meer hij zich ontwikkelde, hoe grooter zijn liefde en toewijding werden.

Snor was, wij herhalen het, een pracht van een hond, een Russische scheper van het zuiverste ras, eenig in zijn soort. Zijn pels werd dik als die van een beer, zacht als een kussen en wit als de schoone witheid van zilver.

Over zijn oogen groeide, in schoone wanorde, overdekkend de groote zachtheid van zijn kijkers, een wolk van haren. Wanneer hij liep, wipten de blessen op en neder en toen zag men het wit zijner oogen blinken in de groote vreugde van een gelukkigen hond.

Hij hechtte zich aan Fikske als het veil aan een boom. Hij was om hem bekommerd en bezorgd, hield hem terug van ge-

vaarlijke plaatsen, kende zijn lusten, zijn wenschen, zijn gewoonten, zijn karakter en liep voor hem halen alles wat hij noodig had bij spel of werk.

Zijn vernuft had iets menschelijks. Zekeren dag had het geregend; de wind was koel, de grond kil. Zoodra Fikske buiten trad, blafte Snor hem aan. Het jongetje liep in den Zomer gewoonlijk barrevoets, ook thans. Snor bekeek de teere, witte voetekes, en blafte hem aan; maar het kind, dat gewoonlijk de taal van zijn vriend begreep, verstond hem niet. Hij keek rond zich, voelde in zijn zakken of hij soms iets vergeten had, maar Snor blafte voort. Met den vinger in den mond, bleef Fikske besluiteloos staan en liep toen verder door in de plassen en over den natten grond. Weldra waren zijn voeten bont en blauw.

Snor snelde naar huis en kwam haastig aangedraafd met de sloffen van Fikske en legde deze voor hem neder, belikte zijn voeten en keek hem, kwispelstaartend, aan. Nu snapte Fikske het geblaf van Snor. Hij stak zijn verkleumde voetjes in de warme wol, streelde Snor over den kop en zeide:

- Slor, braaf, vriend van Fikske.

De hond was zoo verblijd om het gebaar en het woord, dat hij in een kring onzinnig rondliep en zich bijna in zijn geblaf verslikte.

Het stukje brood, hem door het jongetje, tijdens dien blijden Junidag, zoo gulhartig toegestoken, had het wonder der vriendschap bewerkt. Op ondubbelzinnige wijze gaf Snor, in iedere omstandigheid, hem hiervan het bewijs.

Hij was hem trouw tot in den dood. Bij een naderend gevaar steeg een gegrol in zijn keel op als bij een leeuw. Hij zou voor Fikske tegen een gansche wereld gevochten hebben.

Wanneer het jongetje zich ergens te slapen legde, vlijde Snor zich naast hem en niemand, zelfs Peter niet, mocht hem benaderen of in zijn slaap storen. De goedheid en zachtmoedigheid van den hond hadden plaats gemaakt voor de strengheid van den onomkoopbaren Cerberus.

Hij liet zich van zijn plicht door niets afbrengen. Dikwerf heeft men het beproefd hem van de zijde van Fikske weg te lokken, maar tevergeefs.

Aanvankelijk sliep Snor op een tapijt voor 't bed van Fikske. Later kreeg hij tegen den achtergevel, vlak onder de slaapkamer van het kind, een prachtig hok.

Des avonds verzocht hij steeds met den kleine mede in de kamer te mogen gaan, maar Peter verzette er zich tegen.

Fikske's beddeke stond onder het kleine venster. Iederen avond, voor hij slapen ging, liet hij nooit na het raampje te openen om zijn vriend ‘goên nacht’ te wenschen.

De hond stond altijd de eerste gereed, kwispelstaartte en jankte zacht. Fikske stak zijn klein vingertje omhoog en zei:

- Slor, braaf zijn! Doe! Doe!

Hij nam met beide pollekes Snor'3 kop en kuste hem op den kouden snuit.

Toen ging het vensterke dicht en Fikske slapen.

Wanneer de oude man afwezig was, mocht Snor in de kamer.

Zijn blijdschap werd alleen door zijn waakzaamheid geëvenaard. In Snor's bek staken de tanden als pistolen en voor niemand was het geraden, ongenoodigd, in de kamer te dringen.

De kleine koning sliep; zijn vriend waakte met open oog en oor.

LODE OPDEBEEK.

(Wordt voortgezet).

Pan II (Avond)

Fragment: van vers 306 tot 410.

In dolle reien slingren over kruid en mos
de kreuplen, uitlawaaiend hun gezonde pret.
't Is smaaklijk hoe die beenen scharrlen in der haast
als van hun stramme spieren wordt te veel geëischt;
hoe kromme lijven bochlen over 't zonneland,
en in al hun scharnieren worden losgeschud
al boelig buitlend over groenen heuvelrug.
Soms rollen ze als gekluwend in de diepten neer,
met wilde kreten van gesakker en gelach,
en grijpen flus nog mollig-mooie nimfen beet,
die mee holderdebolder zwirrlen naar omlaag.
Het doet hun goed aan 't hart, na al de wrange smart,
de barheid van voorbije dagen; hun gebrek,
dat als een vloek hen op de moede leden woog,
en hoe zij lazen in der menschen harden blik
verachting en misprijzen om hun ongeluk.
Waar andren liefde vonden werden zij bespot,
tot zij zich doken in hun eigen diepe leed,
stug en gelaten, mak van stroeve lustloosheid.
Maar soms kwam de opstand bliksmen over hen,
- lijk met de zon, die lang met donkre wolken vecht,
plots met een zegekreet doorheen de massa breekt,
en aarde en hemelen in lichtelaaie zet,
- en werd geheel hun lijf één stuiptrekking van haat.
Dan zwol vermaledijding open in hun ziel
tot hem, die hen verwekte in liefde en teederheid;
tot haar, die hen in gruwelpijnen had gebaard,
maar door haar tranen heen hen koosde met een lach;
tot 't wreede Noodlot, dat hen juist ten offer koos;
tot God, die hun als aller Vader werd geleerd;
tot heel die booze wereld, ploetrend in het slijk
van ik- en heerschzucht, woeker, list, hardvochtigheid,

die maskarade van vermomde zielesmart,
titanenstrijd der armen om wat levensvreugd.
Die menschenwereld, langs wier logge schonken glijdt,
in tergende onverschilligheid, de wisseling
van dagen, nachten, ebbe en vloed der jaargetijn,
- zoovele schakels in der eeuwen eindloosheid, -
met al de weldâan van hun strijd en heerlijkhêen.
Die menschen! Looze vendeldragers van den plicht,
waanwijze kruideniers met grooten keffersmond
om eigen schunnigheidjes, in wat ijlen praat
en scherp venijn met looverkens te omhangen.

Bah!
o 'k Heb zoo vaak mijn walg hen in 't gezicht gespuwd,
daar ze aan den dood van vele zielen schuldig zijn,
die 's levens milde en wonderbare tooverroê
in scheppingsgloed en eeuwig-jonge bloesming sloeg.
Wee u! gij die als pioniers geroepen zijt
van 't arme volk, dat in zijn eigen schand berust,
- omdat in hen het slavenras werd voortgeplant,
en elke wilsopflakkering, na eeuwen leed,
in bloed of met den hongerknoet gewroken werd, -
en wie gij brengen wilt der Lente' errijzenis,
Wee u! de farizecën loeren op hun prooi
en donker gaapt de poort van de gevangenis. -
En gij, wiens ziel is als een feestlijke fontein,
die jeugd en frischheid overheen de wereld sproeit,
en 't zaad der nieuwe tijden in de kiem verkwikt;
't vooroordeel ligt daar als een drabbige moeras,
- opbroezend heel een walm van rotte viezigheid, -
waarin uw jonge weelde met het slijk vervloeit. -
Wee u! die u met hand en tand hebt losgewroet,
en wild hebt aangevochten wat u meester was,
en heel alleen staat op den toren van uw macht,
te lichten als een fakkel der Verrijzenis:
er sluipen heelder legioenen tot u aan
van ongediert, dat haat en boosheid kwijlt en braakt,
de dooden klauwen in 't vermolmde hout der kist,
en komen op, luguber, als bij oordeelsdag. -
Wee hem! die zich, van alle stoffelijkheid ontboeid,
en op den gouden stroom van zijn verbeelding vaart
ter hoogste extaze van vergetelheid en lust,
wijl nog 't gegrijn van: ‘Vader, laat het om uw kind’,
als hemelsche muziek hem zoent en tegenmeit:

de werkiykheid blaast met een enklen winderuk
zijn speelgoed van een koningskroon in 't muffe stof,
en morzelt hem het groote kinderhart vaneen. -
En gij, die over alles heen te lachen weet,
en als een vlam in donkeren nacht te dansen staat,
en kinderzielen onweerstaanbaar lokt tot u,
tot zij in volste illusie der betoovering,
spontaan zich storten in uw zingend vreugdelicht,
en bots daar nederploffen met verzengde vlerk:
Wee u! verbittring woekert in hun doode hart,
en droeve stemmen, reeds gebroken in 't geween,
doen u soms peinzend stilstaan op den levensweg,
en angstig ommekijken naar uw zonnegaard,
of niet een jonge bloesem viel, in volle jeugd gedood,
die in de wellustweelde van uw zomer zou
gedijd zijn tot het wonder van uw vruchtenschat,
waarop de hovenier zoo trotsch zou zijn geweest. -

Maar och, komaan, o kreuplen, kindren van mijn hart,
nu mag de erinnring aan uw leed niet wrokkig zijn,
maar zóo, als bij de jonge moeder, die herdenkt
de wreede martling toen zij 't licht haar eerstling schonk,
maar dra vergeet, wen zij hem aan haar voeten ziet,
viktoriekraaiend, in zijn spel van levenslust,
en hem in plotse opwelling van begeestering
als koortsig aan den vollen weeldeboezem prangt.
Nu moet der aller vreugdesluizen slagboom neer,
dat er een vloedgolf van verreining deint en danst
over de wereld tot verheerlijking van Pan!

KAREL DE WINTER.

Een Lied van Wijsheid

De wijsheid prijst als mooiste lied,
Wat onbezongen blijft,
Doch steeds met edelteer geluid
Als droom door 't leven drijft;

De wijsheid prijst als mooiste roos,
Die nooit haar knop ontvouwt
En ongerept haar fijn aroom
In zich geborgen houdt;

De wijsheid prijst als dierste kus,
Die nooit gegeven werd,
En 't stil geluk voor steeds bewaart
In 't vroom geheim van 't hert.

Doch driemaal wordt die wijsheid waan
Als lust en liefde voor ons staan,
Als vrouwenlippen 't zoet genucht
Ons bieden als een rijpe vrucht,
Als 't leven in ons blijde bloed
Zijn blijde rhythmen polsen doet.
Dan zingt 't heelal zijn hoog gebod:
Geniet, o mensch, en looft uw God.

ET. VAN HOEY.

Schilders en Componisten

Vaak worden toondichters vergeleken met schilders. Die vergelijkingen hoeven niet naar de letter genomen, maar zij verlichten het geheugen, helpen de toonkunstenaars populariseeren en, warempel, in zekere gevallen zijn zij vrij goed getroffen. Bijwijlen zeggen zij echter niet genoeg, zoo b.v. wanneer wij Bach 'den Signorelli der muziek' hooren noemen. Bach heeft machtiger vleugelen en zijn genie is rijker aan afwisseling, grootscher, vollediger. Meermalen is er goede wil noodig, om de naast-elkanderzettingen aan te kunnen nemen, omdat er maar op ééne zijde van den componist gewezen wordt.

Beïnvloeding van toondichters door schilders is hier natuurlijk nergens bedoeld. In mijn lezingen hebben mij, o.m., de volgende vergelijkingen getroffen.

Duitschland.

Beethoven is de Michel Angelo der muziek, omdat hij geweldige hartstochten vertolkt en zin heeft voor het grootsche, het ontzaglijke. Op sommige plaatsen herinnert hij ook aan andere schilders. In de 'Pastorale Symphonie,' b.v., gaat hij nagenoeg te werk gelijk de meesters van het klassieke landschap, gelijk Poussin vooral.

Dank zij zijn teeder gevoel en zijn ideale vormschoonheid, hooren wij Mozart den Raphaël der muziek noemen.

Doen de verheven werken van Bach aan den ouden Sinorelli denken, die onvergetelijke voorstellingen schiep van het laatste oordeel en de Elyseesche velden, zonder moeite kan de

machtig - decoratieve Haendel de fresco - schilderingen van Veroneze voor het oog doen rijzen.

Niemand zal het tegenspreken, zoo wij in de zwierig - dartele muziek van Haydn het evenbeeld beweren te zien van Watteau's bevallig op het doek getooverde kunst.

De onstuimige en niettemin klassieke Gluck herinnert, op meer dan ééne plaats, aan den genialen Rubens, den puiken meester - teekenaar, die zooveel onderwerpen aan de oudheid ontleende, en die vlamde, joelde en brulde van hartstocht. Misschien zou men, voor dezelfde redenen, ook nog kunnen zeggen: Gluck is in de muziek wat Delacroix was in de schilderkunst; aangenomen dat deze romantisch en Gluck classiek was. Ik heb ook al gelezen: Gluck, de Michel Angelo der muziek.

Om zijn aristocratische voornaamheid, zijn dichterlijke teederheid en zijn vroegen dood, kan Mendelssohn vergeleken worden met Van Dijck; ook met mannen gelijk Murillo, Tiepolo, Feuerbach en Ary Sheffer biedt hij overeenkomst aan.

Meer dan ééns is ook Weber de Van Dijck der muziek genoemd geworden: dan bedoelde men eveneens zijn groote voornaamheid, want, ofschoon een geweldig romantieker, nergens verlaat Weber het spoor van zijn classieke voorgangers.

Ook nog met denzelfden Van Dijck is de aristocratisch-fijne, vroeg verscheiden Chopin vergeleken geworden, doch de groo-te liefde tot den geboortegrond, eigen aan den schrijver der ‘Polonaizen’, vinden wij bij den Vlaamschen schilder niet.

Daar Liszt een onvermoeid muziek - illustrator uit de romantische school was, werd hij meermalen vergeleken met Gustave Doré.

In Schubert kunnen wij een zusterziel vinden van zijn tijdgenoot en vriend, den bekoorlijken en echt-Oostenrijkschen Moritz von Schwind.

De nevels van Schumann hebben hem van zelf doen vergelijken met Carrière, den teederen zanger van het huisgezin; en daar die nevels meermalen glimmend zilver en louter goud zyn, verdient hij ook de Corot der muziek te heeten.

Op een evenbeeld van Wagner kan moeilijk gewezen worden, of het zouden mannen moeten zijn gelijk Böcklin en Rembrandt, die, evenals hij, een vlammend koloriet en een machtig relief aan hun scheppingen hebben gegeven.

Italie.

Carissimi is onberispelijk van vorm, maar wat koel - academisch, net gelijk de meesters der Boloneesche school, Guido Reny vooral.

Het is niet overdreven te beweren, dat Allegri, de schrijver van het bekende ‘Miserere’, doet denken aan de sombere meesters van Pisa, wier namen wij niet kennen, maar die, evenals hij, ontzettende tooneelen ontleenden aan den dood.

Sommigen zien in Rossini een broeder van Favretto, den bevallig - Venetiaanschen anecdotenschilder.

Daar Verdi hield van donkere en bloedige onderwerpen, werd hij weleens de Ribera of de Spagnoletto der muziek genoemd. Ik heb ook al gelezen: de Victor Hugo der muziek.

Frankrijk.

De plechtige Lully speelde dezelfde rol in de muziek van. zijn tijd, te Parijs, als de plechtige Lebrun in de schilderkunst.

De onberispelijke teekeningen van Saint-Saëns komen die van Ingres nabij.

Met wat goeden wil kan Halévy geplaatst worden naast Delaroche, den koel - korrekten historieschilder.

Meyerbeer herinnert aan denzelfden Delaroche, evenals aan de decoratieve, oppervlakkig - valsche meesters uit de school van Dusseldorf, Piloty b.v.

De vulkanische Berlioz is het evenbeeld van den vreemd geweldigen Delacroix.

En om een tegenhanger van David te vinden, die ‘Le Désert’ verheerlijkte, hoeft men slechts het beeld van een der eerste oriëntalisten op te roepen, als Guillaumes of Fromentin.

Het evenbeeld van Gounod vinden wij in den zwierigen Correggio, den idealen zanger van de vrouw. Reeds vroeger was Hasse, de tijdgenoot van Haendel, ‘de Correggio der kerkmuziek’ genoemd geworden, een titel, die geen grooten lof kan bevatten.

Massenet doet denken aan denzelfden meester van Parma, evenals aan A. Stevens en Fragonard, die dappere koloristen en flinke vertolkers van het boudoir-leven waren.

Honderdmalen is César Franck de Fra Angelico der muziek genoemd geworden, dank zij een groot getal van zijn verheven mystieke scheppingen, als ‘Rédemption’ en ‘Les Béatitudes’. Daar eenige van zijn compositiën ons naar de natuur voeren, - ik noem ‘Ruth’, ‘Rébecca’ en ‘La Pro-cession’. - mag hij ook met den bijbelsch-kalmen Millet vergeleken worden.

In den laatsten tijd hebben wij die vergelijking met Millet ook nog hooren bezigen voor Déodat de Sévérac, den machtigen zanger der velden van Languedoc.

Cl. de Bussy teekent met kleurvlekken gelijk Monet, doch zyn tinten zijn teerder, stemmiger, doezeliger, zoodat hij ook de kunst van den teederen Carrière en, beter nog, van den subtielen Corot voor den geest roept.

Charpentier is de meester van Montmartre, net gelijk Steinlen, die wel wat knapper teekent, maar niet zoo warm voelt.

Voor veel andere Fransche meesters, - gelijk Bizet, d'Indy, Chabrier, Duparc, - weet ik geen passend beeld in het ryk der kleuren aan te wijzen.

Vlaanderen

De Vlaamsche muziekhelden werden meermaals door omschrijvingen verheerlijkt: Benoit gelijkt op Rubens, Tinei op Memlinc, Blockx op Teniers, Gevaert op Gallait, Blaes op De Groux en Den Duyts.

Mogelyk zal de voorkeur van menig lezer naar den kunstenaar gaan, die aan geen enkel ander in de wereld herinnert.

Of hij gelyk heeft?!

LAMBRECHT LAMBRECHTS.

Over Dialectstudie

Tijdens den oorlog, meer dan in andere omstandigheden, is het wel menigen landgenoot gebeurd in den vreemde te zijn, en daar onverwachts en dicht bij hem den klank van zijn eigen taal te vernemen, als een blij-verrassenden liefderoep uit het verre vaderland. Dan voelde hij ineens welk een diepverborgen, maar nooit verdwenen band er bestaat tusschen al de deelgenooten onzer taalgemeenschap, al zijn die dan ook uit het Vlaamsche of het Brabantsche, het Antwerpsche of het Limburgsche Dietsche land.

Nogeens zoo levendig werd die verdoken snaar van het stamgevoel echter geraakt, wanneer het woord, dat den uit-wijkeling aldus verraste, in zijn eigen dialect, in den klank van zijn eigen dorp of stad weerklonk.

Ontroerend was het dikwijls ook, in de loopgrachten of de rustplaatsen van het front, de stakkers van piotten uit hetzelfde dorp, die elkander maar eens konden bereiken, bijeengehurkt te zien, en te luisteren naar hun lief en hun leed, hun hoop en hun vrees, hun herinneringen uit vredestijd of het jongste nieuws uit ‘de streek’, opgehaald en rondverteld in hun taal - neen, hun eigen dialect, dat zij dan met een soort van wellust lieten opborrelen uit hun diepste ik, als een feest voor hun tongen en harten.

Ook in meer normale omstandigheden voelen de dialectsprekers van een zelfde streek of dorp of stad zich tot elkander aangetrokken, zooals wel blijkt uit de talrijke gewestelijke studentenkringen onzer universiteiten en de gewestelijke vreemdelingen-vereenigingen onzer groote steden, waar de taal van het lieve ‘t' onzent’ opklinkt uit ernst en leute.

Bij al wie een hart heeft schuilt een ingeboren liefde voor het sappige, kleurrijke woord, voor den pittigen klank van den eigen geboortegrond. Het dialect heeft in ons land nog steeds de

liefde van een ieder, al is dat gevoel dan ook meer onbewust dan bewust.

Naast deze liefde leeft er echter ook in zeer breede kringen belangstelling voor de dialecten, en wel een belangstelling van zeer uiteenloopenden aard...

Eerst en vooral dienen de kunstenaars van het woord te worden vermeld, die vaak uit de taal van het volk een eigen zeggingskracht en schoonheid hebben gehaald. Die taal kan bij hen gedijen tot den gelouterden eenvoud en de kalme majesteit van een Vondel, of zich leenen tot de schilderachtige en lenige dichterlijkheid van een Gezelle en een Streuvels, of in weelderigen beeldenvloed en verrukkelijken klankenval vloeien van den mond van een Hugo Verriest - overal is zij, voor hen die de kunst verstaan er aan te putten, een bron van frischheid en leven.

Op een andere wijze dan de dichters stellen de gewone liefhebbers belang in de dialecten. Zij vermeien zich in het bijeenzamelen van de eigenaardigheden der volkstaal, en teekenen oude spreekwoorden, woorden en zegswijzen op als zeld-zaamheden, als overblijfselen van het oude, van het verleden, dat zij liefhebben. Zelfs het volk, dat daarom nog niet aan het opteekenen gaat, doet in ruime mate aan dialectliefhebberij. Wie daar maar eenigszins op let, hoort bijna dagelijks gesprekken die loopen over een of ander woord, dat den volksmensch treft, vooral wanneer hij het niet begrijpt. Er worden gissingen, vergelijkingen gemaakt, ook al etymologieën opgesteld, en dit met des te meer overtuiging en beslistheid, naarmate de uitvinder, of -ster, helaas! onwetend is. Of wel hoort men, aan den tongval van een toevalligen reisgenoot of voorbijganger, raden waar die wel vandaan zou kunnen zijn, en uitweiden over de eigenaardigheden van die of die gewesttaal; of, vaker nog, wordt er gespot met dezen of genen dialectspreker, omdat diens taal eigenaardigheden vertoont welke sterk afwijken van die der spotters, welke zelf meestal vergeten, dat de tegenpartij heel gemakkelijk de rollen zou kunnen omkeeren.

De laatste groep belangstellenden, de minst talrijke en de minst gekende, is die van de wetenschappelijke beoefenaars van de dialectstudie.

Omdat de liefde tot het dialect zoo algemeen is, en de belangstelling zoo wijd verspreid, zal het misschien aan de

lezers van dit tijdschrift niet ongewenscht voorkomen, iets meer te vernemen over het doel, het werk en de methode van degenen die de kennis en de beoefening van de dialecten niet meer beschouwen als een bloote liefhebberij, of als een onderwerp van minder of meer interessante conversatie, maar als een wetenschap, als een belangrijk vak van menschelijke kennis.

Onder de wetenschappelijke belangstellenden in de dialectstudie zijn er die de kennis der gewesttalen beschouwen als een middel om hun eigen vak aan te vullen, en anderen voor wie deze kennis, zooniet een einddoel, dan toch reeds een hoofddoel is. De eersten zijn voornamelijk de ethnografen, de historici, de folkloristen en de namenkundigen; de anderen zijn de taalkundigen.

De ethnografen hebben vooral belang bij de kennis van de taalgrenzen, en dan ook van de dialectgroepen die binnen ieder taalgebied te onderscheiden vallen. Daar de taalgebieden en de verhouding tusschen beschaafd en dialect, ook tusschen de dialecten onderling, voortdurend veranderen, moeten zij zich op de hoogte houden van de resultaten der dialectstudie, waar het de verspreidingswijze der gewesttalen geldt.

Voor de geschiedenis is de studie van de dialecten van belang, omdat de grensgebieden der gewesttalen kunnen getoetst worden aan historische, hetzij kerkelijke, hetzij politieke grenzen. Bovendien kan de verspreiding van bepaalde woorden soms licht werpen op historische feiten. De Duitsche dialecten rondom Keulen zoowel als de Fransche rondom Lyon wijzen uit dat deze beide steden groote cultuurcentrums zijn geweest, vanwaar honderden woorden en vormen zijn uitgegaan op het omliggende platteland of op de kleinere steden. Evenzoo geven de lijsten van de vreemde woorden die in de dialecten zijn binnengedrongen, en die dikwijls nog sporen dragen van den tijd waarop dat geschiedde, een sprekend beeld van den aard der betrekkingen welke tusschen de volkeren hebben bestaan. Tappolet heeft in dezen zin een prachtig boek geschreven over ‘Die Alemannischen Lehnwörter der Mundarten in der französischen Schweiz; Kulturhistorisch-Linguistische Untersuchung’,[(1)] en

(1) Dit werk verscheen in 1914 bij Trübner, te Straatsburg; bij Wepf, te Basel zag nu ook een tegenhanger het licht: Steiner (E.), Die Franz. Lehnwörter in den Alemannischen Mundarten der Schweiz.

Salverda De Grave heeft de Fransche leenwoorden in het Nederlandsch - niet genoeg in de dialecten! - behandeld onder den titel: 'De Franse woorden in het Nederlands. - Amsterdam 1 906.'

Belangrijke uitkomsten werden voor de geschiedenis ook verkregen door de studie van de dialect-eilanden. Aldus werd voor een Duitsch eiland in Siebenbürgen - nu Roemenië -, op grond van de dialectstudie bewezen dat de kolonisten herkomstig zijn uit zuidoost-Luxemburg. (Zeitschrift für Deutsche Mundarten, VIII, pp. 80-84.)

Eindelijk kan het onderzoek van de dialecten het historisch bestaan van volkeren doen vermoeden waarvan men uit de andere bronnen nog weinig of niets kent. Aldus zou volgens Jud, aangehaald in Dauzat: 'La Géographie linguistique', p. 162, de studie van de Alpendialecten nog overblijfsels onthullen van de taal eener prae-Latijnsche en prae-Keltische bevolking. Ook in het Bargoensch meent Van Ginneken (Handboek der Nederlandsche Taal, II, 133-140) een grond van Oer-Europeesch te mogen zien.

De folklore vindt in de oude dialectwoorden en -zegswijzen, vooral in de vertellingen, legenden, rijmpjes en oude liederen, die uit den mond der dialectsprekers worden ingezameld, een rijke bron van inlichtingen.

En voor de namenkunde, zoowel de studie van de plaatsnamen als die van de persoonsnamen, is de kennis van de dialect-vormen dezer namen, en van de dialectwoorden welke kunnen dienen om ze te verklaren, absoluut onmisbaar.

In de taalkunde zelf, ten slotte, moet de dialectstudie zulk een overwegende rol vervullen dat het wel noodig zal zijn tot een breedvoeriger uiteenzetting over te gaan en van deze kwestie het hoofd-onderwerp onzer studie te maken. Wij zullen namelijk in de eerste plaats vaststellen wat hier door taalkunde moet verstaan worden en welke de hoofdvakken van deze wetenschap zijn (I); dan onderzoeken wat de kennis van de dialecten tot elk van deze vakken heeft bij te dragen (II), en eindelijk constateeren wat voor de kennis van de dialecten reeds gedaan werd, hier en elders, en wat in ons land nog zou moeten geschieden (III).

I. - Bepaling en verdeeling van de taalkunde

Taal is het algemeen menschelijk verschijnsel dat, onder den vorm van klank en klank-afbeelding, of van klank alleen, geschikt is om denkbeelden en gedachten uit te drukken, onderling te verbinden, en aan anderen mede te deelen.

De taalkunde is de studie van het taal-verschijnsel in zijn uitwendige verspreiding, in zijn verschillende vormen, in zijn verschillende elementen, zoowel statisch, d.i. op een bepaald oogenblik, als historisch, d.i. in zijn ontwikkelingsgang; door vergelijking en synthese leidt deze studie tot de kennis van de algemeene wetten die het taal-verschijnsel beheerschen, en ten slotte tot betere kennis van den menschelijken geest, die zich in de taal weerspiegelt.

De uitwendige verspreiding van het taal-verschijnsel is het voorhanden zijn van onderling verschillende gedaanten van dat verschijnsel in den tijd en in de ruimte, waarbij de mogelijkheid bestaat om deze gedaanten te rangschikken in taalfamilies, taalgroepen, talen, dialectgroepen en dialecten. Elk van deze begrippen kan nu weer uitvoerig omschreven worden, maar het zal hier voldoende zijn, juist in te zien wat wij moeten verstaan door afzonderlijke talen, dialecten en dialectgroepen.

Een afzonderlijke taal bestaat uit de gezamenlijke vormen die het algemeen menschelijk taal-verschijnsel aanneemt bij een bepaalde groep menschen. Tegenover de vormen van dat verschijnsel bij de andere menschengroepen is zij een eenheid, eerst en vooral omdat zij binnen hare groep algemeen gebruikt en begrepen wordt en daarbuiten niet, en ten tweede omdat zij, in hare huidige middelen om denkbeelden uit te drukken en onderling te verbinden, grootendeels of totaal van de andere taal-uitingen verschilt.

Zeggen dat een bepaalde taal door de gemeenschap die ze gebruikt algemeen begrepen wordt, beteekent niet dat zij overal en bij iedereen geheel dezelfde is; verre van daar. Binnen elke taalgemeenschap vinden wij een oneindig aantal schakeeringen, die gedeeltelijk toe te schrijven zijn aan de diverse groepen waartoe de sprekers behooren: leeftijd, kunne, beroep, sociale trap, ontwikkelingsgraad, economisch en natuurkundig midden, enz. De voornaamste wijzigende factor is echter, met den tijd mede, die van het dagelijksch verkeer. Men hoort,

men leert, men bezigt en plant over in de nakomelingschap de taal van zijn naaste omgeving, omdat de taal een bij uitstek sociaal verschijnsel is. Menschen die voortdurend met elkaar omgaan, dit wil zeggen in algemeenen regel de bewoners van een zelfde dorp of stad, hebben een reeks spreekgewoonten die afwijken van die hunner buren, met wie zij minder verkeeren; zij zijn zich deze verschillen bewust, en spotten soms met anders sprekenden, zooals in de inleiding reeds werd opgemerkt. Welnu, hetgeen gesproken wordt door deze verkeersgroepen, welke de andere groepen - kunne, leeftijd, beroep, enz., - in zich opnemen, heeten wij **dialecten**.

Waar het bestaan van sommige gelijke verschijnselen in een zeker aantal zulke dialecten één groep tegenover andere groepen stelt waarbinnen de betrokken verschijnselen, of wel niet bestaan, of wel zich anders voordoen, kan men spreken van **dialectgroepen** of gewesttalen. Uit deze omschrijving blijkt, dat de gewesttalen niet zoo scherp omlijnd kunnen worden als de dialecten. De grenzen van een bepaald verschijnsel komen zelden of nooit overeen met die van een ander. De afbakening van de afzonderlijke verschijnselen levert, zooniet een gewoon warnet van grenzen, dan toch hoogstens grenzenbundels op, waarbinnen een zekere kern - gebied eener gewesttaal - meer eenheid vertoont dan de zone van de grenslijnen.

Tot daar de begrippen die moesten omschreven worden om in te zien wat in de taalkunde door uitwendige verspreiding dient verstaan te worden. Wat hebben wij nu in de definitie van deze wetenschap bedoeld met **de verschillende vormen** van het taal-verschijnsel?

Vele ontwikkelde Vlamingen spreken in 't openbaar een zoogenaamd beschaafd of algemeen Nederlandsch. In hunnen huiskring gebruiken zij dikw'ijls nog hun dialect; schrijven zij een verhandeling of een dagblad-artikel, dan wordt hunne taal weer beschaafd, maar zij is verschillend van hunne spreektaal. Zulke Vlamingen beoefenen de drie vormen van onze taal: een beschaafde spreektaal, een dialect-spreektaal en een beschaafde schrijftaal; deze drie vormen zijn zelfs voor hen een minimum; zij kunnen er ook een geschreven dialectvorm op nahouden, of wel een spreektaal en een schrijftaal die een mengsel is van beschaafd en dialect. Al deze verschillende vormen van Nederlandsch - of van om het even welke taal - zijn voor de taal-

kunde van belang, in hun ontstaan en hunne ontwikkeling, in hunne relatieve vastheid of hunne onderlinge wisselwerking.

Ten slotte, en ik mag wel zeggen het meest van al, bestudeert de taalkunde **de innerlijke elementen** van het taal-verschijnsel, die men, in tegenstelling met de verschillende vormen[1], noodzakelijkerwijze in elke taal vindt. Het zijn in de eerste plaats de klanken, vervolgens de woorden en woordbeteekenissen, en eindelijk de middelen om de woorden te verbinden tot zinnen: flexie en syntaxis.

II. - Rol van de dialectstudie in de taalkunde

Wat zal de dialectstudie nu bijbrengen tot de kennis van deze onderscheiden vakken der taalkunde, en in de eerste plaats van de verspreidingswijze van het taal-verschijnsel over 't algemeen?

Evengoed als men de afzonderlijke talen rangschikt in families en groepen, kan en moet men nagaan welke de mogelijke splitsingen zijn binnen de talen zelf; en dit zijn, zooals reeds in het voorgaande werd aangetoond, de dialecten en dialectgroepen.

Bij het zoeken naar de factoren welke de uitzetting of het verdwijnen van taalgebieden veroorzaken, zal de taalkunde niet alleen moeten opereeren met talen of taalfamilies, maar ook haar licht zoeken in de synthese van gelijkaardige verschijnselen in de dialecten. Men vindt inderdaad een treffende overeenkomst tusschen de elementen welke de uitzettingskracht eener taal vormen, en die welke een bepaald dialect het overwicht doen krijgen over de andere. In beide gevallen komt de taalzege toe aan de sprekers die de hoogste beschaving en een politiek of economisch overwicht genieten. Evenals het Engelsch bijvoorbeeld de wereld door verspreid wordt in het Britsche koloniaal rijk, oefenen de dialecten van de groote steden haar prestige uit op die van de kleine, die van de kleine op die van de dorpen; in menig geval heeft dat prestige een vermenging of opslorping voor gevolg; overal exporteeren grootere cultuurcentra hunne woorden, hunne taal, samen met hunne gedachten en economische producten.

(1) Inderdaad, men kan zich een taal denken waarin de dialecten zouden uitgestorven zijn, of waarin geen beschaafde spreekvorm en geen schrijfvorm zou bestaan, en zulke talen zijn niet zeldzaam.

Nog meer vanzelf sprekend is het dat, om te weten en te verklaren hoe de huidige splitsing van de talen is ontstaan, men eerst en vooral een duidelijk begrip moet hebben van de manier waarop de dialecten zich hebben gesplitst: taalsplitsing is immers oorspronkelijk niets anders dan dialectsplitsing!

Welke brandende strijdvraag wordt hiermede aangeroerd! Wat al tijd en moeite hebben de taalgeleerden verspild aan het twisten over het ontstaan van dialecten! De eenen kenden bij dit ontstaan het grootste belang toe aan politische of aan kerkelijke grenzen; de Duitschers hebben steeds gaarne geschermd met ‘Stammesgrenzen’; anderen hechtten weer meer waarde aan natuurkundige grenzen; zeer dikwijls werd over het hoofd gezien dat geen enkele dezer factoren uiteraard voldoende is om een dialectsplitsing te verklaren. Inderdaad, een historische of natuurlijke grens beteekent daarom niet noodzakelijkerwijs een verkeersgrens. De bewoners van naburige leenen of bisdommen konden al of niet in voeling blijven met elkander; de bewoners van een berghelling zijn vaak, door de passen heen, in drukker verkeer met hunne buren van de andere helling dan met die van de vlakte beneden hen; noch politische, noch natuurkundige grenzen zijn per se verkeerstremmend; en dit laatste - het al of niet bestaan van een dagelijksch verkeer - is voorzeker bij de dialectsplitsingen de hoofdzaak.

Bij de studie van de verschillende vormen van het taalverschijnsel - beschaafd, dialect, spreektaal, schrijftaal - bekleedt de dialectkennis reeds op 't eerste zicht een zeer belangrijke plaats; volledigheidshalve moet vooreerst aan de dialecten even veel aandacht worden gewijd als aan den beschaafden spreeken schrijfvorm; maar er is meer dan dat. De beschaafde omgangstaal is oorspronkelijk een dialect of een compromis van dialecten die de overhand hebben verkregen boven de andere. Om de basis en verdere ontwikkeling der beschaafde omgangstaal te kennen moet men dus opklimmen tot de primitieve dialecten. En ook nog in de moderne omgangstalen grijpt een voortdurende wisselwerking plaats tusschen dialect en beschaafd, zoowel in schrijfvorm als in spreekvorm. Talrijke kunstenaars bezigen het dialect, hetzij door gansch hun werk heen, hetzij in den dialoogvorm. Sommige hunner woorden vinden ingang in het algemeen beschaafd. Andere schrijvers bezigen niet hun dialect, maar geven, in hun beschaafd, gewoon-

lijk onbewust, de voorkeur aan woorden en wendingen die reeds in hun dialect bestaan, bij uitsluiting van de andere[1]. Hetzelfde gebeurt met de gewone beoefenaars van de taal. Waar nog dialecten bestaan, en vooral waar het beschaafd bezig is met ze te verdringen, is de overgang van dialect naar beschaafd dikwijls een compromis tusschen beide, zoowel in de keuze van de woorden, die meestal nog dialectisch zijn, maar in een kleedje van half beschaafde uitspraak worden gestoken, als in die uitspraak zelf, die tusschenklanken bezigt, aan de grootere stad ontleend. Zoo lette men op den -ui-klank van den Mechelschen burger met wien men Nederlandsch spreekt. In zijn Mechelsch is die -ui- een monophtong, een klank die gelijkt op de Engelsche -a- van 'law'; nu wil onze burger beschaafd spreken, maar dat gaat niet zoo ineens; zijn -ui- wordt wel een diphtong, namelijk die van de Antwerpsche -ui-, maar niet de Nederlandsche. Ook bezigt de man stadhuiswoorden, die noch Mechelsch, noch beschaafde spreektaal zijn; kortom, tusschen zijn dialect en het zuiver Nederlandsch gaat hij door een compromis. Zóó is het dat de vormen van de taal evolueeren. Zóó moeten wij hunne evolutie en vervorming volgen om te zien aan welke tendensen zij onderworpen zijn. Dergelijke voorbeelden van stadiums tusschen dialect en beschaafd vinden wij ook bij de Fransche dialectologen, als b.v.b. bij Terracher, in zijn 'Aires morphologiques dans les parlers populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois'. (Paris, Champion, 1914).

Aldus komen wij tot de innerlijke elementen van de taal, of juister, tot hetgeen de dialecten ons kunnen leeren omtrent het wezen en de veranderingen van deze elementen: klank, woord, flexie en syntaxis.

De klankleer of phonetica beoogt de kennis van de onderscheiden klanken, zooals zij in de verschillende talen voorkomen, evolueeren en elkander beïnvloeden, en wil vooral in onzen tijd doordringen in de verschillende eigenschappen van die klanken, namelijk hun hoogte-, lengte- en krachtaccent, hun eigenaardig timbre, en de manier waarop zij worden voortgebracht; door grondige kennis van deze verschillende gegevens

(1) Hieruit volgt dat al wie in de literatuurgeschiedenis de taal van een bepaald schrijver bestudeert zonder het dialect van dien schrijver te kennen, een zeer belangrijk taal-element van zijn schrijver verwaarloost. Dit wordt maar al te veel uit het oog verloren.

komt zij dan gemakkelijker tot de verklaring van het hoe en het waarom van de phonetische veranderingen die in de talen hebben plaats gegrepen of bezig zijn met geschieden(1). Nu vraag ik den lezer of het wetenschappelijk mag heeten, bij het opmaken van den phonetischen inventaris, of bij het bestudeeren van de phonetische evolutie eener taal, de zoogenaamd beschaafde klanken alleen tot hun recht te laten komen en de dialectklanken niet? Of kan men soms aan plantenkunde doen met hofplanten alleen, aan dierkunde met enkel tamme huisdieren?

Een treffend voorbeeld van de gebrekkigheid eener phonetica die geen rekening houdt met de dialecten, is het geval van de nasaleering in het Nederlandsch. Men kan de beschrijving van de klanken onzer taal naslaan in om het even welke phonetica, en immer in den waan verkeeren dat de nasaleering in het Nederlandsch onbekend is. Welnu, onze dialecten krioelen van genasaleerde klinkers! Men lette daar maar eens op - om nu een bepaalde plaats te noemen - langs den linker Scheldeoever tusschen Gent en Dendermonde.

Op taalhistorisch gebied leveren de dialectfeiten zeer dikwijls de gewenschte bevestiging bij de hypothetische verklaring der klank-evoluties. Een taal is namelijk, in haar geheel beschouwd, niet een blind raderwerk waarvan het eene onderdeel het andere synchronisch in zijn beweging medesleept. De phonetische evoluties gebeuren nooit ineens en tegelijkertijd op een gansch taalgebied; bij een deel van de sprekers kan een phonetische verandering voltooid zijn, bij een ander deel nog niet of ternauwernood begonnen, en bij een derde deel zich nog op tusschenstadiums bevinden. Deze tusschenstadiums leveren dan juist de verklaring van de evolutie, niet langer door een hypothese, maar door werkelijk gesproken vormen. In de ‘Revue des patois gallo-romans’, 4, pp. 214-230, haalt Koschwitz een reeks gevallen aan van trapsgewijze klankovergangen die in het Oud-Fransch moeten gebeurd zijn, en waarvan volgens hem identische stadiums nog te vinden zijn in het Franco-Proven-Saalsch. Soms vindt men in de dialecten vormen die hier hun

(1) Een zeer belangrijk werk is, in dit opzicht, de Leidsche dissertatie van Dr. C.B. van Haringen: ‘De Germaanse inflexieverschijnselen (“Umlaut” en “Brechung”) phoneties beschouwd’ - Leiden 1918; eveneens de Antwerpsche Congreslezing van Dr. v. H. over ‘Eenheid en nuance in beschaafdnederlandse uitspraak.’

normaal verloop hebben gekregen, terwijl dit in het beschaafd niet het geval is. Zoo leeren wij dat sommige Latijnsche korte e's, als in fel, celu, petra, perdere, testa, tot Fransche -ie- moesten worden (fiel, ciel, pierre), maar dat ‘perdre’ en ‘tête’ het niet tot daar hebben gebracht. Gelooven wij zulks niet veel gemakkelijker wanneer wij inderdaad in de Waalsche dialecten dezen -ie- klank vinden, ook bij ‘tête’ (tchjet) en ‘perdu’ (pjerdou)? Ook in 't Nederlandsch onthouden wij veel gemakkelijker dat onze gerekte -a's- in open lettergrepen eens kort zijn geweest, wanneer wij dergelijke -a's- nog kort aantreffen in de dialecten van den linker-Scheldeoever bij Dendermonde, waar o.m. gezegd wordt ‘vadder, taffel, kammer en watter.’

En wat dragen de dialecten nu bij tot de kennis van den woordenschat en van het leven der woorden? Meer dan op elk ander gebied zal de lezer zelf reeds getroffen geweest zijn door de talrijke wetenswaardigheden die aan den woordenschat onzer dialecten verbonden zijn. Alvorens er enkele op te noemen weze hier eerst de aandacht gevestigd op de werken welke, op een wetenschappelijke wijze, de woorden eener taal moeten verzamelen en verklaren, namelijk de woordenboeken. De woordenboekmakers bekreunen zich weinig of niet om de dialecten. Ik ken, althans in 't Nederlandsch, geen enkel werk waar de dialecttermen, in een ernstige mate, naast de andere woorden worden opgenomen en verklaard. Is dat omdat de gewestelijke woorden minder algemeen zijn dan de beschaafde? Dit kan toch geen reden zijn! Een dialectwoord kan soms een heel licht werpen op een beschaafd woord, hetzij dit nog bestaat, hetzij dat het slechts in ouderen vorm voorhanden is; verder is het beperkt gebruik van zekere dialectwoorden, hoe flauwtjes zij ook nog slechts hier en daar mogen tieren, toch geen reden om ze weg te cijferen; zij maken toch steeds deel uit van de taal, en worden dikwijls nog door een grooter aantal sprekers gebruikt dan vele beschaafde woorden, die enkel in de boeken staan, of door een zeer beperkte groep van technici of wetenschapsmenschen worden gebezigd. Het eenige wetenschappelijke woordenboek eener taal is dus datgene wat de dialectwoorden opneemt naast de beschaafde, en bij ieder woord alle mogelijke locale varianten naar vorm en beteekenis opgeeft.

En nu buiten de woordenboeken om, is het toch duidelijk dat men op gebied van woordstudie geene enkele kwestie be-

hoorlijk kan doorgronden, zonder de dialectfeiten mede in aanmerking te nemen.

De verdeeling in eigen goed en ontleend goed leidt tot onvolledige uitslagen, indien men geen rekening houdt, zoowel met de talrijke bloedeigen woorden als met het groot aantal ontleeningen, die in de dialecten alleen voorkomen. Zoo zouden de Nederlandsche dialecten veel meer Fransche ontleeningen aanwijzen dan men totnogtoe vermoedt, en ook wel Spaansche.

De volksetymologie alleen maar bestudeeren in de gevallen die in de beschaafde omgangstaal zijn doorgedrongen, is de schaduw voor de levende gestalte nemen; de rol van de homonymie in het leven der woorden meten aan de gevallen die in de beschaafde omgangstaal alleen merkbaar zijn, leidt tot een noodzakelijke onderschatting van dezen zeer belangrijken factor. Het is een der groote verdiensten van den bekenden Franschen linguist Gilliéron, dat hij de vernietiging van homoniemen door talrijke voorbeelden heeft aangetoond. Wie er nog aan twijfelt neme een gewoon Nederlandsch woordenboek ter hand, en scheide de homoniemen die er in voorkomen van de alleenstaande woorden. Hij zal zich, bij vergelijking met om het even welk dialect, kunnen overtuigen dat het procent dialecttermen die aan Nederlandsche niet-homoniemen beantwoorden veel hooger is dan het procent homonieme dialecttermen die aan Nederlandsche homoniemen beantwoorden. Men kan mij zeggen dat juist de aanwezigheid van talrijke homoniemen in het Nederlandsch - althans in de woordenboeken! - de mogelijkheid bewijst tot het naast elkander bestaan van gelijkluidende woorden. Maar daarop zal ik antwoorden, dat een woordenboek niet den woordvoorraad van één beschaafd sprekend individu voorstelt - ik zou zulk een wandelend woordenboek wel eens willen zien! - maar van een collectiviteit, waarvan een persoon zulk een woord gebruikt en een andere zulk ander. De taal leeft niet, en evolueert vooral niet, zooals zij in de woordenboeken staat, maar op den mond van een aantal afzonderlijke sprekers.

Wanneer de semantiek nu de wetten of tendensen zoekt die heerschen, of geheerscht hebben, bij het vormen van nieuwe woorden, dan is het nu nog voorkomend proces in de dialecten veel leerrijker dan in de geleerde, beschaafde omgangstaal. Vergelijken wij bijvoorbeeld de nieuwere termen ‘motocyclette’ of ‘motorfiets’, ‘phonograaf’, ‘aeroplaan’ of ‘vliegtuig’

met hetgeen de dialectsprekers daar op gevonden hebben, alvorens den vreemden naam te hebben leeren radbraken: tuftuf, spreekmachien, vliegmachien, dan zien wij daarin niet alleen de pittigheid van de onomatopee, zooals bij 't eerste geval, maar ook, zooals in beide andere gevallen, de behoefte aan duidelijkheid, de zucht om zichzelf te verstaan, en daarom dus reeds bekende woorden samen te voegen. Nog sprekender is in dit opzicht wat onze Congo-negers verzonnen hebben, toen zij tijdens den oorlog voor het eerst de vliegtuigen zagen: het was ‘massua ndege’ (massua=schip; eigenlijk ‘machine’; ndegezz: vogel) of ‘massua na yulu’ (schip van boven; dus ‘luchtschip’!) en ‘ndege na (B)ulaya’ (vogel van Europa). Deze tendens is wel een algemeen taalkundige, en eene van de allerbelangrijkste. Zooals het volk nu nog woorden maakt, is het grootste aantal woorden vroeger gemaakt geworden.

Voor de evolutie der beteekenissen vindt men in de dialecten een nog rijker bron van inlichtingen dan voor het vormen der nieuwe woorden. Beteekenissen die in het beschaafd verouderd zijn, leven nog voort in de dialecten. ‘Hoe gaat het met 't lijf?’ (Opdorpsch dialect) zal wel een overblijfsel zijn van de oudere beteekenis van lijf=leven; inderdaad, naast deze uitdrukking, die alleen nog ietwat platter gevoeld wordt, en op den achtergrond geraakt, bezigt men, in dezelfde beteekenis: ‘hoe gaat het met 't leven?’ - In hetzelfde dialect bestaat nog, in een ouderwetsche familie waar drie jongens waren, de gewoonte om dezen te noemen: onze groote, onze andere en onze kleine. De andere is de tweede, zooals in 't Mndl. Een ‘bout’ is in 't Opdorpsch niet langer een pijl zooals in 't Mndl., maar toch het platte, hoornen uiteinde van den langen pijl.

Is het dan niet waarschijnlijk dat de dialecten hier en daar ook tusschenstadiums van beteekenissen bewaren, die de be-staande algemeen-Nederlandsche overgangen beter kunnen verklaren?

Een bijzonder soort van beteekeniswijziging die in de dialecten zeer gewoon is, en dus, naast de beschaafde omgangstaal, ook daar alle aandacht verdient, is het euphemisme. Wat een schat van humor en sappigheid moet er niet schuilen in een dialect als bijvoorbeeld dat van den Elzas, waar een kaakslag wordt genoemd: Ohrfeige, Pflaume, Kirsche, Maulbirne, Dachtel, Backfeige, Maulschelle, Kopfnusz, Schwalbe - het zijn

bijna alle zeer aangename vruchten, waaronder een paar overigens ook bij ons in dien zin worden gebruikt: een oorvijg, een peer - waarbenevens een mossel, een pataat, ne patee, een taart, enz. En wat zeggen de Elzassers voor de weinig hoofsche manier om zonder zakdoek zijn neus te reinigen? - ‘dem Grossvater sein Nastuch nehmen’; voor fruit stelen? - ‘die Baüme grüssen’[1].

Van een ander soort euphemismen vindt men uiteraard ook in de dialecten typischer voorbeelden dan in het beschaafd, namelijk diegene welke, hetzij uit bijgeloovige vrees, hetzij uit schuchterheid of schaamtegevoel, de dingen met andere namen of omschrijvingen willen noemen[2]. Zoo hoort men de dialectsprekers dikwijls zeggen: ‘die kan iets meer’ voor ‘het is een toovenaar’ of ‘daar gebeuren rare dingen’ voor ‘daar wordt getooverd of daar spookt het’; ‘hij is gepasseerd’ voor ‘hij is dood’; ‘'t is weer juist’ of ‘ze is weer zoo’ voor ‘zij is zwanger’, enz.

Van de innerlijke elementen der taal blijven nu nog te bespreken de morphologie en de syntaxis.

De geslachten der naamwoorden wijken, zooals helaas! genoeg bekend is, in de dialecten merkelijk af van het conventioneele beschaafd, en verschillen bovendien van streek tot streek. Al wie onderwijst herhaalt duizend malen: niet ‘de’ venster, maar ‘het’ venster; ‘trap’ vr. wanneer het een ‘escalier’ geldt, mann. voor een trede of een schop, en dergelijke spitsvondigheden meer, die, althans in Zuid-Nederland, tegen het algemeen gebruik indruischen. Nu kunnen we daar niet buiten, omdewille van de eenheid, en van de wettelijkheid der spelling De Vries en Te Winkel, maar men zal het met mij eens zijn, dat deze dwangredenen uitsluitend van praktischen aard zijn, en met de taalwetenschap weinig te maken hebben. Voor de taalkunde zijn het de dialecten, met hunne vrijheid en regelloosheid op het gebied der geslachten, die gelijk hebben. Het tegenwoordig gebruik der geslachten steunt inderdaad op niets, en heeft een anderen historischen ondergrond dan men zich zou kunnen voorstellen, namelijk iets zuiver formeels en toevalligs, dat met het begrip der geslachten niets te maken

(1) Uit O. Weise: ‘Unsere Mundarten’. - Kap. ‘Wortbedeutung’.

(2) Cf. de Vooys: ‘Eufemisme’. - Nieuwe Taalgids, 14e j., bl. 273.

heeft. Meillet komt in een van de opstellen van zijn merkwaardig boek ‘Linguistique historique et linguistique générale’ tot dit besluit langs historische wegen; de toestanden der moderne dialecten geven hem schitterend gelijk. Eens te meer reikt de statische studie van het taal-verschijnsel de hand aan de historische studie.

Ook op het gebied der meervoudsvorming en der diminutiefvormen vertoonen de dialecten tegenover het beschaafd talrijke eigenaardigheden, die taalkundig van het grootste belang zijn. De verbuiging verschilt eveneens in het beschaafd en op den mond van het volk. Zoo zijn de ingewikkelde Duitsche naamvallen, waarvoor wij vreemdelingen ons zooveel moeite geven, op den mond van de Duitsche dialectsprekers zoo goed als verdwenen; alleen de nominatief en de accusatief blijven in gebruik; de casus obliqui worden enkel behouden in geijkte uitdrukkingen. Hier is dus de volkstaal de officieele vooruit op den weg der vereenvoudiging; het omgekeerde grijpt plaats waar de dialecten nog vormen bewaren die in het beschaafd niet meer bestaan, of reeds genivelleerd zijn. In zijn hoogervermelde ‘Aires morphologiques’ wijst Terracher op het bestaan van een vrouwelijken en mannelijken vorm voor ‘deux’ - en, merkwaardig genoeg, ook Weise citeert voor het Mozelfrankisch volgend voorbeeld: zwîn Judden; zwou Frâen; zwei Kendescher!

Het werkwoord vertoont in de dialecten niet minder afwijkingen dan het naamwoord. Hier zijn het sommige sterke werkwoorden die hun imperfect vervangen door het perfectum, zooals ‘zien’ en ‘spreken’ in Klein-Brabant. In het Fransch verdwijnt de passé défini, na eerst door een chaos van vormen te zijn heengeworsteld(1). In het Engelsch, en ook bij ons, zien wij weer den strijd tusschen verl. deelwoorden met of zonder ge-, of wat daaraan beantwoordt: vele Vlaamsche dialecten zeggen ‘ik ben te 1 u. thuis komen’ waar Ndl. gebezigt; het Kentisch dialect integendeel bezigt ‘yclept’ voor Eng. ‘clept’.

Dan hebben wij ook na te gaan het overgaan van sterke werkwoorden naar de zwakke, wat niet alleen in het beschaafd plaats grijpt, maar ook in onze dialecten zeer vaak gebeurt.

(1) Cf. Gilliéron: La Faillite de l'étymologie phonétique; Etude sur la défectivité des verbes. - Paris, Champion.

Het ww. ‘bieden’ bijvoorbeeld, dat er in het Ndl. nog zoo fleurig uitziet, is in Klein-Brabant zoo ziek, dat men bij dezelfde sprekers zwakke en sterke vormen hoort in het imperfect, steeds sterke in 't verleden deelwoord, soms zwakke in eenen persoon en sterke in een anderen. Ook semantisch wordt het enkel nog gebruikt in de beteekenis van ‘geld bieden bij een koop’. In zijn dialectgebied ten N. van Angoulême, merkt Terracher overgangen op van de vormen van den eersten persoon op die van de andere personen van het werkwoord.

Het werkwoord, in zijn tijden, persoonsvormen en vervoegingen - ook wel in zijne wijzen - verkeert dus in een periode van veranderingen waarvan het einde nog niet te voorzien is, maar waarbij men overal opmerkt de algemeene zucht tot nivelleering, vereenvoudiging, uitschakelen van moeilijke vormen.

In de syntaxis heerscht minder verwarring, en men neemt te recht aan, dat het gebruik der vormen en de woordschikking de meest onveranderlijke elementen zijn van de taal. Toch moet men zich niet inbeelden, dat hier algemeene onbeweeglijkheid en eenvormigheid heerscht. Reeds uit het voorgaande blijkt, dat zich bij het gebruik der tijden noodzakelijkerwijs veranderingen opdringen, van zoohaast de vormen van die tijden zelf wegvallen. Hoe scherp wij ook in ons beschaafd Nederlandsch nog het verschil voelen tusschen ‘je zag me wel, maar je sprak niet’ en ‘je hebt me wel gezien, maar je hebt niet gesproken’, of ‘je wou niet spreken’ - toch werd mij in de helft van het 60-tal Kleinbrabantsche gemeenten waar ik den eersten zin rondvroeg, de tweede opgedischt. Het gevoel van de schakeering imperfect - perfectum schijnt daar dus te willen verdwijnen - althans bij bepaalde werkwoorden; en het is voorzeker aan den ongewonen vorm van deze sterke imperfecten dat de schuld er van ligt.

In het gebruik en de plaats der hulpwerkwoorden heerscht een bonte verscheidenheid, waarvan het volgende voorbeeld ons reeds een denkbeeld geeft: Ik noteerde te Antwerpen den zin:

k sem bla dak me jem ni sen me:gego:n.(1)

(1) Een juiste phonetische spelling is hier uitgesloten, om redenen van technischen aard.

Daarnaast hoort men in Klein-Brabant:

k sem bla'e dak me jem ni megega.n zen.
k sem bla'e dak me jem ni megega-m ben.
k ben bla'e dak me jem ni ben me.gega.un.
k ben bla'e dak me jem ni me'gea'um ben.

Bovendien wisselt hier en daar ook ‘gewest’ af met ‘gega'un’. Verschillende wendingen zal men ook aantreffen in de uitdrukkingen die het bezit of de familiebetrekkingen aanduiden: de jas van onzen Jan, onze Jan zijn jas; Jan van Kosters, Kosters Jan; verder in de wending van vragende en ontkennende zinnen, in het gebruik der voorzetsels, enz., enz.

Hoewel de syntaxis het minst van al wordt aangetast door vreemde talen, wijzen de dialecten soms toch op gevallen van vreemden invloed, daar waar het beschaafd ons niets zou verraden. Voor Zwitserland, Rijnland en den Elzas citeert Weise (Unsere Mundarten, p. 55) de uitdrukkingen ‘ich habe kalt, ich habe schlaf, es geht 12 Uhr schlagen,’ enz., die klaarblijkelijk onder invloed van het Fransch ontstaan zijn, en waarvan men ook wel in onze gewesten tegenhangers kan vinden die op dezelfde leest geschoeid zijn!

Hiermede is ons overzicht over de verschillende elementen van de taalkunde geëindigd, en de rol van de dialectologie voor elk van deze elementen met enkele trekken en voorbeelden geschetst. Uit onze bepaling van de taalkunde blijkt echter dat deze studie dient om door vergelijking en synthese te leiden tot de kennis van de algemeene wetten die het taal-verschijnsel beheerschen. De hierboven besproken feiten moeten dus onderling vergeleken worden in zooveel talen als mogelijk is. Uit deze vergelijking zullen de algemeene kenmerken van talen tegenover talen, van groepen en families tegenover andere groepen en families duidelijker te voorschijn komen. En ten slotte zal men, zoowel uit de verschillen als uit de overeenkomsten tusschen al deze feiten datgene kunnen afleiden wat het taal-verschijnsel op zijn geheel, in zijn wezen en zijn veranderingen kenmerkt.

Alvorens over te gaan tot het derde deel van deze korte inleiding tot de dialectstudie - namelijk wat reeds in hoofdzaak op dat gebied werd geleverd - weze nog zeer bondig aangetoond welke de voornaamste vakken zijn die den dialectkundige als hulpvakken kunnen en moeten bijstaan.

De taalkunde in het algemeen, en de philologie van bepaalde groepen in het bijzonder, zullen, zooals blijkt uit al wat voorafgaat, den dialectkundige stap voor stap moeten begeleiden. Indien zijn werk veel te leveren en aan te vullen heeft bij de kennis van het taal-verschijnsel, dan volgt juist hieruit voor hem de plicht om op elk oogenblik rekening te houden met de reeds verkregen resultaten en met alle kenbare bijzonderheden nopens het verleden van de talen en de dialecten.

Ook de geschiedenis, de aardrijkskunde, de sociologie en de folklore zullen hier en daar tot de kennis van het verleden der dialecten bijdragen.

Eindelijk moet de phonetica, in den breedsten zin, een hoofdvak zijn van den dialectkundige. Bij de studie van de ons bekende klank-evoluties in het verleden, evenzeer als bij het interpreteeren van het tegenwoordige klankenleven onzer dialecten, moet hij zich tot haar wenden; en met de phonetica hangen een paar hoofdstukken van de physiologie en van de physica innig samen. Zij is echter op zichzelf zulk een uitgebreid vak, dat hier bezwaarlijk zou kunnen worden uitgeweid over haren inhoud en haar belang. Laten wij er enkel op wijzen dat zij in de eerste plaats moet dienen om het gehoor en het natuurlijke waarnemingsvermogen van den dialectoloog te vormen en te scherpen, die het grootst mogelijk aantal klank- en accentschakeeringen moet kunnen waarnemen; dat zij hem verder ook experimenteele hulpmiddelen biedt waar zijn zintuigen hem in den steek laten, zoowel voor het bestudeeren van de manier waarop de spraakorganen den klank voortbrengen, als van de eigenschappen van dien klank op zichzelf: lengte, hoogte, kracht en timbre; ten slotte biedt zij hem ook een aantal middelen om bij benadering en met conventioneele teekens de klanken en hunne eigenschappen neer te schrijven in een phonetisch schrift.

III. - Wat voor de kennis der dialecten, hier en elders, reeds werd verricht, en wat voor het Nederlandsch nog moet geschieden.

Er werd op dialectgebied in de Germaansche en de Romaansche landen reeds een ontzaglijke som werks geleverd, maar... er is een vreeselijk maar: de kwaliteit staat in 't algemeen ver beneden de kwantiteit. Hoe dat komt?

Men herinnere zich wat in de inleiding werd gezegd over de meest gangbare ideeën omtrent de studie - neen, het ver-zamelen van de dialecten. Het was in den beginne ongeveer het monopolium van de dilettanten. Dezen zochten vooral naar het eigenaardige, het typische, het kleurige, naar datgene wat, in hunne verbeelding, hun dorp of streek eigen was en onderscheidde van de rest van de wereld. Het romantisme uitte zich bij de nederige dialectliefhebbers, net zooals het te voorschijn kwam in de opvattingen van beroemde taalkundigen als Grimm en Schleicher. De zucht tot dialectverzamelen werd gevoed door een warme liefde en voorkeur voor eigen grond en taal en zeden, en door de neiging om de spraak van het volk en van de geboortestreek schooner voor te stellen dan wat elders gesproken werd. Zoo ook idealiseerde Conscience het nederige volk en de natuur.

Talrijke glossariums en spreekwoorden-boeken, in dezen geest opgevat, komen sedert de 18e eeuw voor in de Germaansche en de Romaansche landen. Rond het midden der 19e eeuw krijgen zij hier en daar een meer wetenschappelijk karakter, maar naast deze ernstige werken blijven toch nog altijd andere, in den ouden trant, tot op onze dagen het licht zien.

De verdienste van dergelijke liefhebbers-glossariums is dat zij het uitgangspunt hebben gevormd voor de moderne dialect-studie. Zij zijn echter onnauwkeurig in hunne schrijfwijze, vaag in de opgave van hunne bronnen, dikwijls ook niet genoeg gelocaliseerd in de ruimte en in den tijd; zij maken geen voldoende onderscheid tusschen hetgeen gezegd wordt en hetgeen de compilator in andere boeken vindt; zekere gegevens hebben wij er in geen geval meer aan. En het is wel de moeite waard er hier den nadruk op te leggen, hoe voorzichtig men met dergelijke werken moet omgaan, wanneer men bedenkt dat beroemde dialectologen als de makers van het Zwitsersche ‘Glossaire des patois romands’ er zich nog laten aan beetnemen. Gilliéron heeft dat, in den loop van zijn colleges in 1921-22 aan de ‘Ecole des Hautes Etudes’, te Parijs, schitterend bewezen, naar aanleiding van het ‘Dictionnaire du patois de Blonay’ van M ae Odin, dat door de schrijvers van het Zwitsersche standaardwerk ‘un des piliers du glossaire des patois romands’ wordt genoemd.

Bij het raadplegen en gebruiken van oudere glossariums

moet men dus zeer kritisch te werk gaan, en er nooit den steunpilaar van een ernstig werk van maken: wee het gebouw dat er zou op rusten!

Nader belangstellenden kan ik voor bibliographie over oudere dialect-glossariums verwijzen naar de volgende bronnen: **Petit (Louis D.)**. 'Proeve eener Bibliographie der Nederlandsche Dialecten', in DL I van 'Onze Volkstaal, 1882'. Voor de andere Germaansche talen: **Paul (H.)**: 'Grundriss der Germanischen Philologie' 1891; Bd. I; Geschichte der Germanischen Philologie (pp. 9-151); ibid. (pp. 945-959); *Lundell (J.A.):* 'Skandinavische Mundarten', pp. 960-974; **Kaufmann (F.)**: 'Deutsche und Niederl. Mundarten', pp. 975-981; **Wright (J.)**: 'Englische Mundarten'. Verder ook: **Weise (O.):** 'Unsere Mundarten'; **Mentz (F.):** 'Bibliographie der deutschen Mundartforschung' (Leipzig 1892), een reeks overzichtelijke artikelen in de 'Revue des patois gallo-romans' 1, door **Braunholz** (Dialectologie anglaise), **Kaufmann** (Dialectologie allemande), **Lundell** (Dialectologie scandinave), **Nyrop** (Dialectologie danoise).

Voor de Romaansche talen kan men raadplegen: **Gröber:** 'Grundriss der Romanischen Philologie' 1/1 § 44 en pp. 254-266; de artikelen in de 'Revue des patois gallo-romans', I, door **Meyer-Lübke** (Dialectologie italienne), **Defrêcheux** (Dialectologie wallonne); verder de 'Bibliographie des patois gallo-romans' van **Behrens** (vert. door E. Rabiet), de opgaven van **J. Leite de Vasconcellos** in zijn 'Esquisse d'une dialectologie portugaise', en vooral de 'Bibliographie linguistique de la Suisse romande', door **Gauchat, Tappolet** en **Jeanjaquet**, in twee lijvige boekdeelen, niet alleen voor het Zwitsersch-Fransch, maar voor alle dialectstudie van zeer groot belang.

Na den vloed van glossariums die, ik herhaal het, nog verre van gestopt is, komt echter in de tweede helft van de 19^{e} eeuw een strekking te voorschijn om ook plaatselijke en gewestelijke grammatica's te maken. In den beginne zijn deze werken dikwijls nog even vaag en onwetenschappelijk als de glossariums, maar stilaan krijgen wij ernstige morphologische studiën, ten slotte ook phonetische, die beide als zooveel belangrijke boringen zijn in den uitgestrekten bodem van de dialectgebieden. Ook over deze werken lichten ons de hooger-vermelde bibliographieën in. Bovendien ontstaan talrijke tijd-

schriften en andere periodieke geschriften, die trachten elk voor zich het dialectwerk van de verschillende taalgebieden te centraliseeren. In het Nederlandsch moet vooral gewezen worden op ‘Onze Volkstaal’ (4 dln. 1882-1890) en ‘Leuvensche Bijdragen’ (1896 vv.); in het Fransch op de ‘Revue des patois gallo-romans’ (1887 vv. I-V); in het Roemeensch op de

‘Jahresberichte des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig’, (1894 vv.); in het Catalaansch op het ‘Buttleti de Dialectología Catalana’; in het Italiaansch op het ‘Archivo glottologico Italiano’ van Ascoli en Salvioni (1873-1905).

Het Duitsch mag wijzen op zijn ‘Zeitschrift für Deutsche Mundarten’ (1900 vv.) en op Wrede's verzameling ‘Deutsche Dialektgeographie’ (1908 vv.); het Zweedsch op de ‘Nyare bidrag till kännedom om de Svenska Landtmal ock Svenskt Folkliv (1878 vv.); het Noorsch op ‘Norvegia’ (1884 vv.); het Deensch op de publicaties van de ‘Universitets-Jubiloeets danske Samfund’ (1879 vv.) en het Engelsch op die van de ‘English Dialect Society’ (1873 vv.).

In al deze publicaties komen tal van woordenlijsten en plaatselijke grammatica's voor, alsook besprekingen van de voornaamste werken die daarbuiten verschenen zijn. Een langere bibliographische opgave zou mij hier overbodig lijken.

In hare laatste periode wint de dialectstudie tegelijkertijd aan omvang en aan diepte. Er komen steeds meer en meer studiën aan het licht die de feiten tot in de kleinste bijzonderheden nagaan en doorgronden, en andere die ze omvatten in hun grootste geographische verspreiding. De eerste soort van deze studiën komen verder ter sprake. Tot de tweede behooren de ontzaglijke dialectwoordenboeken en dialectatlassen die geheele taalgebieden, of belangrijke onderdeden daarvan, opnemen.

Zwitserland heeft zijn ‘Glossaire des patois romands’ persklaar; er verschenen zelfs reeds een paar specimens van; het Catalaansch bewerkt zijn eigen woordenboek; voor het Fransch verschenen, buiten het zooeven vermelde Glossaire, talrijke woordenboeken van uitgestrekte onderdeden van het taalgebied, vooral Provencjaalsche en Waalsche, welke laatste men nu tot een standaardwerk wil versmelten en aanvullen; in het Roemeensch verschijnen twee etymologische woordenboeken die op groote schaal rekening houden met de dialectvormen:

dat van **Candrea** en **Densusianu** (Dictionarul Etimologic al limbii Romine) en dat van **Puscariu** (Etymologisches Wörter-buch der Rumänischen Sprache). Ook het 'Romanisches Etymologisches Wörtenbuch' van **Meyer-Lübke** (Winter-Heidelberg, 1911) citeert reeds talrijke dialectvormen, maar verklaart ze niet; dit zou overigens voor ieder woord een uitgebreide studie vergen.

In het Engelsch hebben wij als standaardwerk het 'English Dialect Dictionary' van **Wright** (1898-1905). Het Duitsch heeft nog geen algemeen dialecticon, maar belangrijke onderdeden werden of worden bewerkt door **Hermann Fischer** (Schwäbisches Wörterbuch), **Martin** en **Lienhart** (Wörterbuch der Elsässischen Mundarten), **Gangler** (Wörterbuch der Luxemburgischen Mundart), **Müller-Fraureuth** (Wörterbuch der Obersächsischen und Erzgebirgischen Mundarten), **Ochs** (Badisches Wörterbuch), **Schmeller** (Bayrisches Wörterbuch), **Crecelius** (Oberhessisches Wörterbuch), **Staub, Tobler** en **Bachmann** (Schweizerisches Idiotikon), enz. De Rijnlandsche dialectologen werken sedert geruimen tijd aan een groot 'Rheinisches Wörterbuch', waarvan **J. Müller** pas de eerste aflevering heeft laten verschijnen bij Schroeder, te Bonn.

In het Deensch maakte **Molbech** een 'Dansk Dialekt-Lexikon', en **Feilberg** een 'Bidrage til en Ordbog over Jyske Almuesmal'. Het Zweedsch bezit een 'Svenskt dialektlexicon' door **Ihre** sedert 1766, en een 'Ordbog öfver svenska allmogspraket' door **Rietz** sedert 1867.

In het Nederlandsch bezitten wij een verdienstelijk, maar verouderd werk, namelijk **Schuermans'** 'Algemeen Vlaamsch Idioticon' (1856-1870). Daarnaast moeten vermeld worden de 'Loquela' van **Gezelle** en het 'Westvlaamsch Idioticon van **De Bo**, zonder te spreken van talrijke kleinere gebieden waarover idioticons werden gemaakt, zoowel in Noord- als in Zuid-Nederland.(1)

Naast de dialectwoordenboeken - die nog te veel de speciale dialectwoorden alleen opnemen, en niet genoeg den geheelen woordenschat der dialecten - zien wij in de laatste

(1) Vermelden wij nog enkel voor ons land het Haspengouwsch Idioticon van A. Rutten, het Hagelandsch Idioticon van J.F. Tuerlinckx, het Antwerpsch Idioticon van Cornelissen en Vervliet, het Zuid-Oostvlaamsch Idioticon van Is. Teirlinck, en het Waasch Idioticon van Am. Joos.

jaren der 19e en sedert het begin der 20e eeuw overal een ander soort van werken ontstaan, die insgelijks geheele taalgebieden of belangrijke onderdeden omvatten, en feitelijk als basis hadden moeten dienen voor de woordenboeken. Ik bedoel de dialectatlassen en andere dialectgeographische onderzoekingen. Wat men hierdoor moet verstaan, wat op Romaansch en Germaansch taalgebied daarvoor hoofdzakelijk werd geleverd, en hoe men zou moeten te werk gaan in ons land, werd door ondergeteekende uiteengezet in een lezing op het 5e Vlaamsch Philologencongres te Brugge (1922), die inmiddels verschenen is in de Handelingen van dit congres. Ik zal hier enkel de hoofdzaken samenvatten, met misschien hier en daar een nieuwe bijzonderheid of zienswijze.

De geographische methode wordt niet op de dialecten alleen toegepast. Zij werd, naar het schijnt, reeds veel vroeger met vrucht aangewend in de biologie en de anthropologie, en wordt heden ten dage ook gebezigd in de folklore. Zoowel voor de kennis van de taalverschijnselen en folkloristische motieven als voor de kennis van de planten-, dieren- en menschensoorten is het van het grootste gewicht de verschijnselen en specimens na te gaan in de ruimte, te zien hoe, in welke mate en waarom zij van plaats tot plaats punten van verschil en van overeenkomst vertoonen. De plaatselijke varianten van de dialecten in hunne innerlijke elementen - klank, woord en woordbeteekenis, flexie en syntaxis - onderzoeken, op kaarten brengen en interpreteeren, heet dialectgeographie.

Reeds in den tijd van Napoleon werd de parabel van den verloren zoon, door samenwerking van de regeering met de ‘Société des Antiquaires de France’, in een groot aantal Fransche en Zwitsersche dialecten schriftelijk bijeengebracht. Dezelfde parabel werd ingezameld in het Nederlandsch door Johan Winkler (Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon, 2 dln, 1878). Maar deze en talrijke andere verzamelingen welke nadien gekomen zijn, leidden nog niet tot hetgeen men nu dialectgeographie heet. Wel bestond van begin af een geographische bekommernis, namelijk het opzoeken van de dialectgrenzen, maar men zag nog niet in dat men daarmee den wagen voor de paarden spande. Men aanvaardde namelijk van voorop het denkbeeld dat dergelijke grenzen bestonden, en te vergelijken waren met historische grenzen, vooral uitgewischte stam-

grenzen; men verzuimde langen tijd te controleeren of zulke grenzen beantwoordden aan een werkelijkheid. Daartoe was noodig het geographisch onderzoek van de dialectverschijnselen één voor één, niet het naast elkander leggen van ingebeelde, zuiver van elkander te scheiden dialectgebieden. En als men zich dan eindelijk de moeite heeft getroost om de grenzen van de varianten voor een bepaalden klank of vorm, of voor een bepaald woord vast te stellen, dan heeft men ondervonden dat de dialectgeographie iets heel anders was dan men zich had voorgesteld. Men zag dat namelijk de grens van één verschijnsel zelden of nooit overeenstemde met die van een ander; dat de grenzen der afzonderlijke taalfeiten niet ineenliepen, maar warrelnetten vormden, waarbinnen hoogstens hier en daar een min cf meer homogeen gebied, hoewel nooit scherp afgelijnd, te bespeuren was. Het eerste doel van het geographisch onderzoek - vaststellen van dialectgrenzen - bleek nu niet langer hoofddoel te kunnen zijn, en de aandacht vestigde zich, in plaats van op de **resultaten** die men eerst van het waarnemen der feiten had verwacht, op de veelvuldigheid en bonte verscheidenheid van deze **feiten zelf**. Colombus zocht Indië en ontdekte Amerika; de dialectgeografen zochten naar dialectgrenzen, en vonden de oneindige afwisseling der feiten, het leven zelf der dialecten!

De twee voornaamste dialectgeographische werken, door hunnen omvang en door de stuwkracht die er van uitging, zijn de ‘Sprachatlas des deutschen Reiches’ van **Wenker**, en de ‘Atlas linguistique de la France’ van **Gilliéron** en **Edmont**. Zij hebben inderdaad, elk voor hun eigen land, den grondslag gelegd tot het dialectgeographisch onderzoek van hun ontzaglijk taalgebied. En om ze bij te werken spannen in beide landen de beste krachten op linguistisch gebied zich in. Daarbuiten echter verschillen deze beide atlassen oneindig veel in hunne methode, en, laat het er ons dadelijk bijvoegen, in wetenschappelijk gehalte.

In den atlas van Wenker, waarvan slechts een hs. bestaat aan de universiteit te Marburg, en een te Berlijn, zijn op kaarten gebracht de gegevens die de auteur schriftelijk heeft ontvangen uit meer dan 40.000 plaatsen van het Duitsche taalgebied. Die gegevens bestaan uit 40 vaste zinnetjes, door Wenker zelf opgesteld, en er op berekend - al te zeer berekend! - om een

maximum-aantal interessante verschijnselen van Duitsche dialecten aan het licht te doen komen op het gebied der phonetica, morphologie, syntaxis en lexicologie. Maar door de wijze zelf waarop het werd verzameld is de behandeling van het materiaal - waarvoor geene geünificeerde schrijfwijze bestond - uiterst moeilijk, en ik zou betwijfelen of de arbeid die aan den Sprachatlas werd besteed, wel door het resultaat zou geloond worden, indien niet op den weg, waar Wenker is voorgegaan, anderen hem waren gevolgd om de verschillende onderdeden van het Duitsche taalgebied grondiger en met een meer betrouwbare methode te bestudeeren.

Eer we Wenker's volgelingen vermelden, moeten we voor Duitschland **Hermann Fischer's** ‘Geographie der Schwäbischen Mundart’ (1895), bespreken, die klaar was tegelijk met Wenker's eerste kaarten, en een tekst bevatte plus een atlas, later nog gevolgd door het voortreffelijke ‘Schwäbisches Wörterbuch’, reeds hooger vermeld. Fischer's methode verschilt niet veel van die van Wenker: schriftelijk inzamelen van het materiaal, door middel van een vragenlijst, rondgestuurd in meer dan 2000 steden en dorpen. Op zijn kaarten echter geeft hij ons de resultaten van dat materiaal, meer dan de woorden zelf; en die woorden zijn er ten slotte op berekend om vooral de phonetische eigenaardigheden te doen uitkomen, wat, ondanks een poging van den schrijver om deze keus te verdedigen, toch al te eenzijdig blijft.

Sedert Wenker en Fischer is geheel Duitschland door, vooral in het Rijnland, flink gewerkt geworden op dialectgeographisch gebied. **Wrede** publiceert regelmatig in de serie ‘Deutsche Dialektgeographie’ de uitkomsten van dezen arbeid. Bijzonder noemenswaard, omdat zij tot voortzetting aanspoorden op ons eigen taalgebied, zijn hier de werken van **Ramisch** (Studien zur Niederrheinischen Dialektgeographie) en **Frings** (Die Rheinische Accentuierung).

In Denemarken hebben **Benneke** en **Kristensen** van 1898 tot 1912 hunne ‘Kort over de danske folksmal med forklaringer’ uitgegeven, die, door de wijze van opneming en door het materiaal, reeds den Duitschen Sprachatlas verre overtreffen. Een vragenlijst van ongeveer 1800 woorden werd door Benneke zelf op de meeste plaatsen mondeling rondgevraagd, of wel bezorgd door studenten, en gecontroleerd door de auteurs. Dezen

hielden, insgelijks op kritische wijze, rekening met de vroeger verschenen locale dialectstudiën. Alleen het aantal onderzochte plaatsen - een tachtigtal voor Jutland en de eilanden - is wel wat gering. De kaarten zijn ook nog geen eigenlijke woordkaarten, maar interpretaties van woordenreeksen.

Gansch anders dan Wenker, en ook nog streng-wetenschappelijker dan Benneke en Kristensen, hebben Gilliéron en Edmont gewerkt op het Gallo-Romaansch taalgebied. Hun materiaal is veel aanzienlijker, vult 1800 taalkaarten, en werd door Edmont zelf in een vier jaren-lange omreis door Frankrijk, Fransch Zwitserland en Wallonië, op 639 verschillende plaatsen van den mond van uitgezóchte dialectsprekers, phonetisch opgeteekend. Hier is dus het aantal bewerkte plaatsen geringer dan bij Wenker, maar de kwaliteit van het materiaal oneindig beter. Ook in rijkdom overtreft het materiaal van den Franschen atlas verreweg dat van den Duitschen. En de kaarten zijn enkel woordkaarten, en staan dus leesbaar en sprekend ter beschikking van alle studeerenden.

Voor het Roemeensch heeft **Weigand**, in acht jaar vacantiereizen, een ‘Linguistischen Atlas des Dacorumanischen Sprachgebietes’ (Leipzig 1909) gepubliceerd. Het aantal woorden waarop de kaarten van den atlas berusten - een vijftigtal - is echter veel te gering, en ook de onderzochte plaatsen liggen te dun gezaaid.

Van de ondervinding zijner voorgangers op Germaansch en Romaansch taalgebied, heeft **Griera**, de maker van den Catalaaanschen dialect-atlas, zeer behendig gebruik gemaakt. Al wie met een vragenlijst heeft gewerkt, weet dat, in den loop van het onderzoek, nog altijd nieuwe interessante gevallen komen opdagen die in de lijst niet voorzien waren. Dit getuigt overigens Gilliéron in zijn ‘Notice servant a l'intelligence des cartes’, en ook Fischer bekent in zijn ‘Geographie...’ dat de zinnetjes van Wenker minder goed pasten voor Zwaben.

Om zijn vragenlijst het maximum van geschiktheid te geven, heeft Griera in Catalonje eerst gedurende twee jaar voorloopige opnemingen gedaan, en slechts nadien een definitieve vragenlijst samengebracht en voorgoed rondgevraagd. Die lijst mag dan ook een model heeten. Zij bevat, naast de algemeen menschelijke dialectwoorden, als bijvoorbeeld de lichaamsdeelen, gevoelens van vreugd en smart, liefde, enz., ook een

groot aantal speciale woorden die het land en de bezigheden van de sprekers eigen zijn - samen 2.886 vragen, waarvan de antwoorden in een honderdtal plaatsen zijn opgeteekend. De atlas zal ongeveer 2000 woordkaarten bevatten, onder den titel ‘Atlas linguistic de Catalunya’ en gaat nu verschijnen. Men schrijft er voor in op het ‘Institut d'Estudis Catalans, Palau de la Diputacio, Barcelona.’

Talrijke onderdeden van het Romaansch taalgebied werden insgelijks nauwkeurig bestudeerd. Daaronder citeer ik vooral in Frankrijk de werken van **Bloch** (Atlas linguistique des Vosges méndionales), **Bruneau** (La limite des dialectes wallon, champenois et lorrain en Ardenne), **Dauzat** (Géographie phonétique d'une région de la Basse-Auvergne), **Guerlin de Guer** (Essai de dialectologie normande), **Millardet** (Petit Atlas linguistique d'une région des Landes). Een deel van het Italiaansch, namelijk het eiland Corsica, werd bewerkt door **Gilliéron** en **Edmont**, en begon te verschijnen in 1914, onder den titel ‘Atlas linguistique de la Corse’, toen de uitgave door den oorlog werd stopgezet. In Noord-Italië en in Italiaansch Zwitserland bereiden de Zwitsersche dialectkundigen Jud, Jaberg en Scheuermeyer een dialectatlas voor, waaraan buitengewone zorg wordt besteed. Laatstgenoemde is sedert verscheidene jaren op reis, verblijft tot veertien dagen in elke gemeente, en verzamelt, bij de woorden die hij phonetisch opteekent, ook talrijke photo's van de ‘Sachen’.

Wat op dialectgeographisch gebied in hoofdzaak werd geleverd in de Nederlanden komt even verder aan de beurt. Laten wij ons hier nog eer3t herinneren de wat hooger gemaakte algemeene opmerking dat de dialectstudie van de laatste jaren toeneemt in omvang en in diepte. Voor het immer wijder om zich heen grijpen zijn de zoo even besproken woordenboeken en dialectatlassen kenschetsend genoeg. In verband met het immer dieper doorgronden en haarfijn nagaan van de dialectfeiten mogen hier nog een paar werken worden besproken.

De baanbreker in dezen zin is wel, zooals ik in den Nieuwen Taalgids, Mei 1922, heb aangetoond, **Rousselot** geweest met ‘Les modifications phonétiques du langage, étudiées dans le patois d'une familie de Cellefrouin’ (Revue des patois gallo-romans, 1891-1892). Op phonetisch gebied wordt dat dialect van Cellefrouin - ook met experimenteel-phonetische hulp-

middelen - tot in de kleinste bijzonderheden bestudeerd, en deze nauwkeurige studie leidt tot conclusies van algemeen taalkundig belang! **Millardet** en **Bruneau** hebben, in dezelfde streken waar zij hunnen atlas hebben gemaakt, deze methode insgelijks ten deele toegepast.

Een ander voorbeeld van 'diepgraven', indien ik het zoo heeten mag, is het werk van **Terracher**, 'Les Aires morphologiques, etc.', reeds hooger geciteerd. Daarin stelt de schrijver, voor een vijftigtal gemeenten, de statistieken op van al de huwelijken die in de 19e eeuw hebben plaats gegrepen, zoekt in deze huwelijken de verhouding van het aantal mannen en vrouwen die in de verschillende dorpen uit andere dorpen zijn binnengetrouwd, en meent de meeste morphologische wijzigingen of verhuizingen met deze huwelijksbeweging in verband te mogen stellen.

Ook op ons taalgebied werden reeds verscheidene dialecten, vooral phonetisch, en met behulp van apparaten die sedert Rousselot's eerste proeve nog fijner en precieser zijn geworden, nauwkeurig bestudeerd. Als voorbeelden citeer ik 'De Klankleer van het Noord-Bevelandsch' door **A. Verschuur**, (Amsterdam 1902), waarin o.m. de insnijdingen, door een reeks vocalen in de wasrollen van een phonograaf teweeggebracht, worden gemeten en geanalyseerd met het oog op hét timbre en de hoogte van die vocalen; verder een 'Description phonétique des sons de la langue frisonne parlée a Grouw' door **L.P.H. Eykman**, in 'Archives du Musée Teyler', série II, vol. XI, le p., Haarlem 1907. Ook op Zuidnederlandsch dialectgebied werd de lengte van sommige vocalen experimenteel-phonetisch onderzocht door **Colinet** voor het Aalstersch (Leuv. Bijdr. V, 309) en door **Goemans** voor het Leuvensch (ibid. VI, 287 en VIII, 77).

Wat werd nu voor de Nederlandsche dialecten reeds gedaan met de geographische methode?

'De Noordnederlandsche Tongvallen' (Atlas van taalkaarten met tekst, Leiden, Brill, 1898-1901) door **J. Te Winkel** brachten het slechts tot twee afleveringen. Dit werk was, voor zijn tijd, reeds uitstekend opgevat, maar het materiaal werd nog schriftelijk ingezameld, en strekte over Noord-Nederland alleen. In Noord-Nederland is ook te vermelden het 'Wetenschappelijk onderzoek der Zuidoostelijke dialecten', onder

nomen door **Van Ginneken, Schrijnen** en **Verbeeten**, waarvan totnogtoe enkel verscheen: 'De Isoglossen van Ramisch in Nederland' door **Schrijnen** (Bussum 1920). Een groote bedrijvigheid heeft bij onze Noorderburen ook **Dr. Kloeke** aan den dag gelegd, door talrijke opnemingen in de provinciën Groningen, Drenthe en Overijssel(1).

In ons land kan ik enkel wijzen op een lijst van ongepubliceerde of nog in aanbouw zijnde werken, door Dr. Grootaers medegedeeld in het Bijblad van de 2e afl. der Leuvensche Bijdragen (XV, 1923) onder den titel 'Voor een Nederlandsche Dialectbibliotheek'. Wat er eigenlijk juist van klaar is en wat nog te doen blijft, blijkt echter niet uit deze mededeeling. Met zekerheid kan ik er enkel uit vermelden een dialect-geographische studie van Belgisch Limburg door **Dr. Jos Leenen**, en er bij voegen dat door ondergeteekende in 59 dorpen, steden en gehuchten de ncodige opnemingen nu geëindigd zijn tot het bewerken van een uitvoerigen dialectatlas van Klein-Brabant. Het eerste deel van **Frings** en **Vanden Heuvel**: 'Die Südniederlandischen Mundarten' (Texte), waarvan ook een reeks kaarten en interpretaties worden beloofd, is in hoofdzaak een verzameling van de zinnetjes van Wenker, omgezet in 52 Zuidnederlandsche dialecten door Belgische krijgsgevangenen in Duitschland, en opgeteekend door de beide auteurs. De ongelukkige keuze van de zinnetjes, de anormale omstandigheden van de opneming en de phonetische vergissingen van Frings werden besproken in mijn Brugsche lezing. Ook Dr. Leenen en Dr. Kloeke maakten, bij de bespreking van deze onderneming, meer dan een ernstige bedenking. Het zal niet noodig zijn, daar hier nog meer over te zeggen.

Wat nu voor het Nederlandsch nog zou moeten geschieden ligt voor de hand, en wil ik hier met enkele trekken aanduiden.

Eerst en vooral, het vaststellen van een gemeenschappelijk programma voor Noord en Zuid, voor ons gansch Nederlandsch taalgebied. Dit programma zou moeten omvatten:

Het vervaardigen van een dialectatlas der Nederlanden, waarin minstens een paar duizend woorden en zinnetjes de

(1) Van zijne hand verscheen o.m.: 'De apocopeeringslijn in Groningen en Drenthe' (Driem. BI. XIX, 1919) en 'De aanspreekvormen in de dialecten onzer n. prov.' (Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterkunde, 3-4, 1920).

locale varianten van de Nederlandsche klanken, woorden en beteekenissen, woordvormen en zinswendingen zouden weerspiegelen.

Daarna het aanleggen - zooniet van een algemeen Nederlandsch woordenboek met inbegrip van de dialectwoorden, dan toch van een algemeen Nederlandsch dialectwoordenboek, dat als aanvulsel bij het bestaande Groot Woordenboek der Nederlandsche taal zou dienen.

En - last not least - de grondige studie van het grootst mogelijk aantal dialectverschijnselen, één vpor één, met inachtneming van hunne geographische verspreiding: studie welke leiden zou tot de verklaring van de locale varianten, van het aanwezig zijn der verschijnselen hier, en het ontbreken of gewijzigd voorkomen ginder; studie welke de mogelijkheid zou scheppen om nieuwe tendensen te ontdekken, nieuwe synthesen op te stellen en oudere tendensen of synthesen te versterken of te vernietigen, naarmate de groeiende kennis van de waarheid het zou vereischen.

Ziedaar theoretische wenschen. Hoe zou men moeten te werk gaan om ze te verwezenlijken?

De kwestie van samenwerking tusschen Noord en Zuid schijnt nog steeds niet geregeld. Wel stellen zich Dr. Grootaers en Dr. Kloeke voor om samen enkele Vlaamsch-Hollandsche taalkaarten te publiceeren, maar die schijnen slechts te moeten dienen als aanvulling voor een internationale onderneming[1], door Grootaers vermeld in Bijbl. 1, Leuv. Bijdr. 1923. Bijbl. 2 spreekt overigens van een afzonderlijken Zuidnederlandschen Taalatlas, en een Zuidnederlandsch dialectwoordenboek, ontworpen te Leuven. Ik kan er hier enkel mijn spijt over uitdrukken dat de mogelijkheid om die werken ineens voor geheel ons taalgebied aan te leggen, nog niet heeft kunnen blijken. Zal men dan in Noord-Nederland hetzelfde werk doen om later beide samen te smelten? En zal dit geen dubbele moeite zijn, en steeds een minder degelijk resultaat opleveren dan een gezamenlijke onderneming van begin af aan?

Wat hier ook van zij, voor het verzamelen van het mate-

(1) Zal men in de toekomst ook dialectkaarten gaan aanleggen voor het gebied van geheele taalgroepen? Daar schijnt nu een begin mee te worden gemaakt, en de uitslagen kunnen niet anders dan zeer belangrijk zijn.

riaal bestaan enkele vereischten, die m.i. niet ongestraft zullen verwaarloosd worden.

Een dialectatlas moet steunen op een vragenlijst die voortvloeit uit de grondige studie van de verschillende onderdeden van het dialectgebied, en zoo mogelijk uit de samenwerking van dialectkenners van verschillende hoeken van het land. Bestaande locale en gewestelijke studiën zouden te dien einde moeten geëxcerpeerd worden, als daar zijn in Zuid-Nederland die van Vercoullie (Spraakleer van het Westvlaamsch Dialect), Joos (Waasch Idioticon), Teirlinck (Zuicl-Oostvlaamsch Idioticon), Colinet (Dialect van Aalst), Smout (Antwerpsch Dialect), Cornelissen en Vervliet (Antwerpsch Idioticon), Goemans (Dialect van Leuven), Dupont (Dialect van Bree), Grootaers (Dialect van Tongeren), enz. Er zou verder moeten rekening gehouden worden met de uitkomsten van de dialectgeographische dissertaties en ook de studiën van Leenen, Franssen en Langohr, die Dr. Grootaers aankondigt in Bijbl. 2 van Leuv. Bijdr. 1922. Ook een paar Brusselsche dissertaties, sedert den oorlog ingeleverd, zouden hier in aanmerking moeten komen, en dan de heele reeks Noordnederlandsche dialectstudiën.

Wanneer deze vragenlijst klaar zou zijn en definitief opgesteld, zou zij de totnogtoe rondgezonden kleinere vragenlijsten die, hoe interessant ook, ten slotte toch wel wat versnipperend werken op het geduld en den goeden wil van de medewerkers, moeten vervangen, en ter plaatse phonetisch worden opgenomen door twee of drie vaste atlas-opstellers, die gansch het taalgebied zouden afreizen, en van Zuid en Noord ten minste een paar honderd plaatsen zouden moeten bezoeken.

Waarom deze manier van opnemen noodzakelijk is? - Omdewille van de eenheid van het te verwerken materiaal. Vijftig of honderd medewerkers, gesteld nog dat zij één en hetzelfde phonetisch schrift bezigen, zullen de klanken nog elk op zijn manier hooren en weergeven, en vergelijking tusschen hunne uitkomsten zal altijd een onzeker tasten en toetsen zijn.

Om dezelfde reden zal ook een vaste regel zooveel mogelijk moeten toegepast worden op de keuze en de behandeling der zegslieden: dezen moet men niet alleen voor een tafeltje zetten. Een dialectspreker, die alleen voor vreemdelingen staat, spreekt zijn dialect niet meer, al beeldt hij zich dat nog in; hij is integendeel zeker van zijn zaak wanneer hij andere dialectsprekers of

-spreeksters om zich heen voelt; de persoon zelf op wiens gegevens de opnemers steunen, moet zooveel mogelijk van denzelfden leeftijd, ontwikkelingsgraad, enz., zijn in de verschillende dorpen. Het zou niet aangaan de uitspraak, den woordenschat, etc., van een tachtigjarige van de gemeente X te vergelijken met die van een kind der gemeente Z.

De vragenlijst wordt dan best in een of ander dialect aan de zegslieden voorgezegd, ten einde de taal van den ondervrager op het niveau te brengen van die van den ondervraagde, en den laatste niet te beïnvloeden met beschaafd Nederlandsch. Nog beter ware, de woorden en zinnen die men noodig heeft aan den spreker te ontlokken zonder hem zelf iets voor te zeggen. Dit ware te doen met een vragenlijst die maar enkel zou bestaan uit genummerde platen, suggestief genoeg om zonder veel moeite aanleiding te geven tot antwoorden van denzelfden inhoud.

Dat materiaal zou best verschijnen onder den vorm van genummerde teksten, en dan, woord voor woord, op kaarten, die, op de onderzochte plaatsen, dezelfde nummers zouden dragen als de teksten, Slechts waar na de opnemingen nog hier en daar een aanvulling mocht noodig blijken op lexicologisch gebied, zou men zijn toevlucht mogen nemen tot inzameling per brief.

Voor het samenstellen van een woordenboek zal wel niet anders kunnen gehandeld worden dan de reeds bestaande werken kritisch te excerpeeren, en daarbij schriftelijk het grootst mogelijk aantal locale woordenlijsten in te zamelen, en hier en daar ter plaatse te controleeren. Indien de atlas eerst wordt klaar gemaakt, volgens de hierboven geschetste methode, zal het mogelijk zijn de schrijfwijze, en in 't algemeen de betrouwbaarheid der woordenboek-correspondenten te toetsen aan de vaste basis van de phonetische atlas-opnemingen.

Wat dan op grond van zulk een atlas en zulk een woordenboek verder zou kunnen bereikt worden, zien wij reeds gedeel-telijk op het Fransche taalgebied voor onze oogen. Ik bedoel het bestudeeren van de woorden, de beteekenissen, de woordvormen, enz., één voor één, in al hunne varianten en schakeeringen. Men leze maar de merkwaardige dialectgeographische studiën die Gilliéron, Mongin, Roques, Dauzat, Jaberg, Jud en andere groote romanisten in dezen zin reeds hebben gepubli-

ceerd. Men sla om het even welk nummer van een modern bibliographisch tijdschrift op, en men zal er voortdurend nieuwe werken vermeld vinden als ‘Die Bezeichnung der Buche im Gallo-romanischen’ door W. Georg (Giessen 1922); ‘L'apeel'alveare nelle lingue romanze’ door Gino Bottiglioni (Pisa, 1919); ‘Wetzstein und Kumpf im Gallo-romanischen’ door E. Gamillscheg, enz.

Bestaat er nu in ons land eenige hoop om binnen een afzienbaren tijd voor dergelijke studiën over even kostbare grondstoffen te beschikken als de gelukkigen van Frankrijk, Catalonje, Denemarken? Ik meen van ja.

Het feit daargelaten dat de noodige samenwerking tusschen Noord en Zuid nog niet schijnt bereikt te zijn, verkeert het Nederlandsch dialectonderzoek in betrekkelijk gunstige voorwaarden.

Een eerste opzet, dat van Colinet en de Leuvensche Bijdragen om een reeks grondige phonetische dialectstudiën te maken, elk voor één dorp of stad, maar geheel naar hetzelfde plan, en die te vergelijken, gaf het ontstaan aan een viertal zeer belangrijke studiën over de dialecten van Aalst, Leuven, Tongeren en Bree, waarvan de schrijvers reeds hooger vermeld werden. Dit plan schijnt weliswaar, sedert het afsterven van Colinet, niet meer te worden doorgevoerd, maar Leuven blijft toch een belangrijk centrum voor dialectstudie, en zulks mocht onze andere universitaire centrums wel aansporen om op dit gebied dezelfde bedrijvigheid aan den dag te leggen. Dit weze hier in 't voorbijgaan gezegd, niet uit kleingeestigen naijver, maar om door een heilzame samenwerking van allen, de zaak van ons dialectonderzoek steeds meer en meer te zien vorderen.

Intusschen is een comité tot stand gekomen, waarvan, benevens enkele Leuvensche professoren, deel uitmaken Dr. Goemans en Dr. Grootaers, en dat voor doel heeft het noodige dialectmateriaal te verzamelen voor een Zuidnederlandschen taalatlas en voor een Zuidnederlandsch woordenboek.

Bovendien wordt nu een Vlaamsche vereeniging voor dialectonderzoek gesticht, die deze beide ondernemingen - den atlas en het woordenboek - zal steunen, en, blijkens de eerste ledenlijst, verschenen in Bijbl. Leuv. Bijdr. XV, 2, openstaat voor medewerkers van alle politieke gezindheden. Moge dit een teeken zijn dat ook het Zuidnederlandsch Dialectwoordenboek

en de Zuidnederlandsche dialectatlas niet beoogen te zijn het werk van een bepaalde universiteit met bepaalde politieke strekking, maar van al degenen die het goed meenen met onze Nederlandsche taalwetenschap.

Er is overigens werk genoeg voor iedereen! Zelfs wanneer een algemeene atlas zou klaar liggen, ware het toch te wenschen dat geheel ons taalgebied door aanvullende onderzoekingen zou doorploegd en doorzocht worden in alle steden en dorpen, en met dezelfde methode als bij den algemeenen atlas werd toegepast. Ook het woordenboek zal nooit volledig zijn, en steeds voor aanvulling en verbetering vatbaar blijken.

En waar blijven dan degenen die, naar het voorbeeld van Colinet en Goemans, de proefondervindelijke methode zullen toepassen op de studie hunner dialecten? Waar onze gramophoonplaten, onze verzamelingen van gelijke teksten, in de verschillende dorpen en steden door uitgezóchte dialectsprekers voor-gezegd, om in de wasrollen onzer apparaten tot in hun kleinste trillingen te worden vastgelegd? Te Parijs worden, zoowel voor het Nederlandsch en zijn dialecten als voor de andere talen en dialecten, dergelijke opnemingen gedaan, onder leiding van Prof. Poirot, in het phonetisch laboratorium van de Sorbonne. Moge dit voorbeeld weldra bij ons worden nagevolgd! 1

Maar gesteld nog dat binnen een afzienbaar aantal jaren het gansche werkplan dat hier werd geschetst, volvoerd zou wezen - is men dan definitief klaar met de studie onzer dialecten? - Dit ware mogelijk, indien deze dialecten versteend waren, niet meer leefden en veranderden. Maar de werkelijkheid is geheel anders, en wel zóó, dat taal en dialect veranderen van vader tot zoon, van geslacht tot geslacht. Om een kijk te krijgen op deze evolutie liggen a priori twee wegen open: het verleden en de toekomst; beide wegen moeten gevolgd worden, hoewel van het verleden onzer dialecten betrekkelijk weinig zal te vinden zijn. De toekomst echter behoort aan de vooruitzienden. Komt men nu met een atlas en een woordenboek klaar, men legge reeds de grondvesten voor dergelijke nieuwe werken, naar hetzelfde plan en dezelfde methode te hermaken over vijftig jaar, over honderd jaar, en zoolang onze dialecten zullen bestaan, hetzij op zichzelf, hetzij opgelost in de taal waartoe zij behooren. Op die wijze ware, hier en elders, een schat te ver-

gaderen van inlichtingen omtrent de evolutie van de klanken, het woordgebruik, de vormen en de syntaxis der talen en dialecten, zooals nog nooit te voren werd gezien.

En men zou vaster grond betreden dan ooit betreden werd, om op te klimmen naar een duurzame synthese van het wezen en het leven van taal en dialect, waarin de geest van ieder mensch en van de gansche menschheid zich weerspiegelt.

E. BLANCQUAERT.
Gent, 15 October 1923.

Olympische Lente[1]

Hades, de sombere hellenvorst, beval: ‘Ontketen de geboeide goden en voer ze in de tempelhalle der Sibillen, opdat zij er mijn woord en wil vernemen.’ Doch verlegen keert de dienaar weer: ‘Wij kunnen wel de ketenen, niet de leden ontboeien; geen woord, geene dreiging wekt den moeden levenswil.’

Nu daalt Hades zelf in den kerker, buigt zich liefdevol over de slapenden, die aan den warmen boezem der vriendschap uit den ijzigen nacht ontwaken. Boven goden en menschen troont de Ananke, het noodlot, ‘de gedwongen dwang’ en zij zullen uit den mond der Sibillen zijn raadsbesluit hooren. Het luidt: ‘Gelijk de naakte worm door de aarde kruipt, totdat de dag komt waarop hij uit het graf naar het licht streeft, zoo stijgen uit de het de onsterfelijke goden op, veroveren den Olymp, totdat het wentelend rad van het fatum ze weer in de diepte slingert. Die stonde is aangebroken. Ginds op de schoone aarde leeft de schoonste aller jonkvrouwen: de trotsche Amazonenkoningin. Om haar hand en troon zullen de goden strijden: één van hen zal overwinnaar zijn. Doch uit den schoot van Hera zal een andere Hera, schooner dan de moeder, geboren worden, hare moeder onttronen en haar sleep van Olympische goden weer in den afgrond der hel spuwen.’ - Hades begeleidt zijne gasten buiten het helsche slot. Zij gaan, terwijl nog in hun ooren de weeklacht van Persephone, Hades' gemalin, treurend om de schoone aarde, ‘waar lachen bloeit en bloemen spruiten,’ nasuist.

Zij gaan over de brug, in wier midden eene plank ligt: ‘hartzeer.’ Wie ze betreedt, verlangt weer naar de hel terug. Op een heuvel van vuilnis snateren, potsierlijk voor elkander

(1) Carl Spitteler, Olympischer Frühling, 25e duizend, 1920. Het epos van den Zwitserschen dichter, met den Nobelprijs bekroond.

buigend, vreemde vogels: wie niet snatert en snottert als zij bevuilen zij met drek. Langs een eeuwenlange rij olmen bereiken zij den hellestroom. Daar sluimert het monster ‘Geweest’; daar, op een naakte zandbank, rusten de afschuwelijke roggen, de ‘doorgronders’ der waarheid: wie hen in 't aangezicht kijkt, wordt door waanzin aangegrepen. Op den anderen oever wacht de hellehond, Cerberus, wiens naam ‘gepeupel’ bediedt. Deze toont hun een leugenmuil, die steeds van honig en zeem van naastenliefde, mildheid, goedheid druppelt, - doch die zeemzoete muil is zijn achterste: wie er op staart en van ‘in een hemelsch blauw wegdoezelende verten’ droomt, wordt onverwachts door moordende gifttanden in 't been gebeten. Nog de brug der Lalogogen (de lallenden) voorbij, der wijze predikers en leeraars die u van de brug in het water prediken, en de goden staan vóór een onderaardsche gang, welke hen van uit de hel naar de glanzende hoogten van den ‘Morgenberg’ zal voeren.

O zonnelicht, o zon! oogentroost, goddelijk wezen, dat schijn en wezen met elkander vereent, verzoent in den lichtdroom; o zonnestraal, door de zeven pijlen van Iris vaneen gespleten, zoodat kleurig tarwemeel over de aarde uiteenzeefde! Voor de eerste maal sedert eeuwenlangen slaap ontluikt weer in het hart der goddelijke bannelingen het schuchter gevoel der liefde. Weenend omarmen zij elkander. Zie! langs het rotsenbed der helling stormt een woeste troep naar beneden: het zijn de andere Olympische goden, die op hunne beurt ter helle dalen. Stom, ontroerd, zien de nieuwe goden de ouden na. Een reuzenbloem houden dezen met eerbiedige vingers en reiken ze elkander toe: wie ze verder gaf verborg zijn hoofd aan den boezem van een vriend en weende bitterlijk; en in den reinen spiegel der tranen weerspiegelde zich de heele Olympus, de bloeiende aarde: zoo innig teeder was het beeld, dat de nieuwe goden de ouden om dat zoete geluk benijdden... Orpheus, de ziener, die in het hart der eeuwigheid schouwt, verklaart het wereldraadsel: ‘Eer dat ik was, ben ik reeds geweest. Ik weet niet waaruit het Booze ontsprong, doch ik was er bij, ik was er bij.’ Doch Prometheus spreekt: ‘Goden, jammert niet! Onzen geest kan zelfs geen noodlot deren! Dwingt het mij tot een eeuwigen slaap, welnu, dan zal ik... droomen.’ En hij slentert

rustig ter hel, ‘als ginge die gang het noodlot, niet hemzelven aan.’ De laatste van allen verschijnt Kronos, nog even ontembaar, onwrikbaar, als troonde hij op den Olympus, en hij schreeuwt tot afscheidsgroet den nieuwen hemelbewoners zijn vloek toe: ‘Dat de overwinnaar de leegte van het bestaan en de naaktheid der wereld smake en met de Vrouw een giftige slang verwekke.’

Op eene alpenweide vallen de goden uitgeput neder. Hebe, uitgezonden door Uranos, den Tijd, brengt hun lafenis en zij vertellen elkander sagen van goden: hoe de schepping ontstond. Eens was er niets; geen spel van donker en licht; een ellendige grijsaard doolde eenzaam rond in die eenzaamheid, verlangend, smeekend om iets, een schaduw, een vijand, een duivel, iets, iets. En zie: zijn hand begint te jeuken: het eerste wereldkorreltje stak hem... dan een tweede, een derde..... het hagelt korreltjes; zij worden klompen, bergen, rotsen, zonnen, manen, die den grijsaard verpletten... en door de wereldruimte rolt en wentelt hij met zijn last.

Hebe voert de goden naar de grot die heet ‘Dood en Leven.’ In de diepte van een krater ruischt de stroom der vergetelheid: ‘Lethe.’ Dieren en menschen verdwijnen in de kaken des doods, welke ze opnieuw uitwerpt en aan wien een vreeselijk monster, de dochter van het Noodlot, in de grot verborgen, eene andere gedaante geeft, gemaakt uit een helsche brei. De goden buigen over den afgrond. Treurig zien de dieren naar de goden op, ‘met innige oogen, die de eeuwige taal spreken, met broederlijke blikken, welke het leelijke lijf doorbreken. Waarom zijn wij dieren en gij goden?’

Zoo spraken hunne oogen, doch het weegezang smoorde in den strot van den tot dier geworden geest tot een bromknorren, ‘een duizendstemmig gruwelijk maskenkoor’ en de handen welke zij naar de goden uitstrekten werden klauwen, pooten. Met een klap der hand vangt Hebe twee zwevende geestjes en op de vlakke palm spelen beiden een overmoedig liefdespel. Hebe bindt aan elker voet een strik en werpt ze in den kolk. Weinige oogenblikken later ontvliegt een kleine zwaluw den modderpoel, op zoek naar den vroegeren gezel. Deze is veranderd in een havik, die met grimmigen haat de eens zoo teer geliefde aanklampt en verscheurt.

Het is de wil van Ananke, het noodlot. Eens slechts werd het verschalkt door een man, Utis, die zich met zijn geit in het diepste der aarde verborg. Niets kon hem buiten de veilige schuilplaats lokken, zelfs niet de met suikermeel bestrooide Dood, welke hem sprak van ‘eeuwig vergeten, eeuwig rusten’ totdat het slangetje Satana den Dood iets in 't oor fluisterde. Andermaal begaf zich de Dood naar Utis' verblijf en begon te schimpen op.....Utis' geit. Daarover was deze zoo zeer in zijn eigenaarstrots gekwetst, dat hij uit zijn hol sprong, den Dood achterna zette en in de handen van Ananke viel.

Hebe geleidt de goden naar het slot van Uranos, den eeuwigen Tijd, die ‘steeds veranderend, steeds een nieuw gezicht vertoont’, ieder vluchtig oogenblik in den nek springt, als de panter het sidderend ree.’ Op eeuwige grondvesten is zijn wereldslot opgebouwd, doch ook daar knaagt de worm in de balken, de rat in den kelder. Iederen nacht moet Uranos strijden met den Minotaurus, in het diepste hol opgesloten, die met ‘nooit vermoeiden horen, dag in dag uit tegen de grondvesten van hemel en aarde beukt.’ ‘Waarom? Men weet het niet. Voorzeker uit domheid.’ Uranos' reuzen smeden met honderden hamers geheimzinnige, onuitwischbare runen, welke op den laatsten dag ‘van iederen vloek van het gepijnigd schepsel tegen het leven, den onverdienden marteldood van den kleinsten worm’ tegen den dader zullen getuigen, hem hun lijden in 't aangezicht spuwen.

Binnen het slot, bij het meer Nirvana, ligt een kerkje, waarin de engel sluimert die eens de wereld in een paradijs herscheppen zal. Doch helaas! die engel ‘heet Waarheid, doch wordt Hoop bijgenaamd,’ en zoolang de hanen het morgenrood van dien eeuwigen dag niet verkonden, geldt het den strijd der goeden met de boozen te voeren.

Op Uranos' slot omstrikt eene lieflijke idylle de harten der goden. Zij verheven in de zeven wonderschoone dochters van hun gastheer. Zij vergeten het doel van hun tocht. Zij willen voor altoos het minnegeluk smaken. Doch Ananke, het Noodlot, waakt. ‘Ik geloof bijna dat die onbeschaamden gelukkig willen zijn,’ roept Ananke toornig uit en zij laat het zaadje van een paddestoel door de lucht naar Uranos' slot toe zweven. Het pluisje dringt door den mond der go-

den tot ‘op den grond van 't hart’ en zie... de bron van 't geluk is vergiftigd. ‘Kunt gij, spreekt de eene minnaar tot de geliefde, niet een beetje opschuiven? Want uw knie is spits en uwe schouders drukken.’ - ‘Welke wellust aan uwe zijde, geliefde! Doch gedoog dat ik een weinig ter zijde wijke, opdat de adem van uw mond mij niet bereike.’ - Welke kwaal, zuchten allen, steeds tusschen paradijs en bloemenperk te zweven! In onzen kerker waren wij ten minste alleen.’

De wijze Uranos laat de gasten, met geschenken overladen, voorttiegen naar het land der Amazonenkoningin, waar zij op een luchtschip aanlanden.

Na een frisch bad begeeft zich de schaar der goden naar de tent van Hera, de Amazonenkoningin. Doch zooals de boer die zand vervoert, op 't eind bespeurt dat de wagen door een opening in het berd leeggeloopen is, zoo slinkt de godenschaar, uit vrees voor de koningin, tot vijf: de heerlijkstralende Apollo, de slimme Hermes, de liefelijke knaap Eros, de edele Poseidoon en, de laatste van allen, schuchter en bedeesd, Zeus. Hera onthaalt de vrijers op bittere hoonreden. Zij voelt zich, in haar trots gekrenkt, als ‘een ellendig offerdier, dat, met kransen getooid, op 't altaar van 't noodlot wordt geslacht.’ Zij, de schoonste der vrouwen, zoo heerlijk schoon dat bij haar verschijnen de zonnegod op zijn wagen op de teenen gaat staan en uitroept: ‘Halt! o rossen! daaronder op de aarde zie ik reeds den morgen voorbijrijden’ - zij haat den toekomstigen overwinnaar en boven alles Apollo, ‘den fat, in zijn eigen schoonheid verliefd.’ ‘Liever een ruige bok, een Centaurenhengst, dan Apollo.’

De eerste wedstrijd vangt aan: zang en sage. Apollo zingt de sage van Psyche, zoo innig treurig ‘als de gedachte aan den dood gedurende een bruiloftsdans’; Hermes het lied van het land der herinnering: Elysion. Doch waar toeft Zeus? Zie, daar treedt hij te voorschijn en evenals ‘de knaap die in de morgenschemering in het hoederhok grijpt en door een wezel aangeblazen wordt, doodelijk schrikt,’ zoo slaat de verschijning van den god het geheele volk met ontzetting. Als een boer ‘wankend met adelaarsschreden’ staat hij daar. En trotsch verklaart hij: ‘Waar een Zeus

verschijnt, hoeft geen wedstrijd.' Doch Hera schuimt van woede: 'Geef den bedelaar eenige goudstukken en indien eene van mijne slavinnen, met gesloten oogen, zich zijn kus laat welgevallen, welaan, dan verschijne hij weer vóór de koningin der schoonheid, eerder niet.' Trotsch antwoordt Zeus: 'Ananke heeft hem tot uw gemaal bestemd, dien gij bedelaar scheldt; doch niet eerder wordt gij mijne gemalin dan gij, als bedelaarster de knieën buigend, naar mijne sponde sluipt.'

De tweede strijd is de wedloop. Apollo strijdt met Eros. Hera wenscht den zege voor den goddelijken knaap. Zij zendt haar liefste Amazone op een gevleugeld ros Eros te gemoet, opdat zij, hem haar 'bloemenmond' biedend, met vrouwenkunstjes, half lachend, half werend, met zich voortlokke ten eindpaal toe. Doch nauwelijks heeft Rhodas den schoonen jongeling gezien, of liefde sluipt haar hart binnen. Half onwillig nog schenkt zij hem een kus; hij grijpt haar bij den voet en zingt het raadsellied: 'Raad wat voor een vogeltje ik hier in de hand houd? Er zijn er niet meer dan vijf en worden toch tien genoemd. Zij zingen niet, zij vliegen niet, toch gaan zij op een been. Dat been behoud ik, 't is het mijne.' En zij verbergen hun eerste liefdegeluk in de schaduw van rozenstruiken. Apollo blijft overwinnaar.

In het derde kampspel, het wagenrennen, dingt Poseidoon met Apollo om de kroon, in een eerlijken strijd, zooals het mannen, vrienden betaamt, want 'ledig ware ja de wereld, de zonne zonder gloed, ware er geen mannenvriendschap, vast en warm en goed.' Weer zendt Hera de geliefdste Amazone Rhodopas, om met het fonkelen van een spiegel Apollo's paard te verblinden; weer beschikt het noodlot dat de helle glans Poseidoons paarden aan 't hollen brengt en de door angst voortgezweepte rossen werpen Rhodopas ten gronde, zich in doodskramp vastklemmend aan den wagen, en sleepen Rhodopas' lijk vóór de voeten der vorstin.

Nu is de maat vol. Met de hulp van hare trouwe onverwinnelijke Amazonen zal Hera de goden bestormen en dooden. De Amazonen haten de godinnen, zooals slechts vrouwen vrouwen kunnen haten. Promachas, de eerste der Amazonen, heeft Aphrodite gedreigd 'lachend, vóór het geheele

volk, het kleed op te heffen en haar als een kwajongen, niet in 't aangezicht, maar op het achterdeel, met roeden te strijken.' Aphrodite heeft de koningin zelve durven hoonen. 'Hare geheimzinnige schoonheid is wellicht niets anders dan het zorgvuldig verborgen geheim van een kromgewassen vrouw.' Hera sluit de oogen, laat haar gewaad van hals en schouders glijden; het wonderwerk der schoonheid, het goddelijk levend juweel, glanst als gletschersneeuw in rozig alpengoeien, een bloeiende poëzie,' zooals de geur in bloemenkelken droomt.'

Op den dag van den vierden wedstrijd, uitlegging der droomen en voorspeling, prijkt Hera in volle wapenrusting aan 't hoofd der strijdensvaardige Amazonenschaar. Niemand meldt zich tot den kamp dan Apollo alleen. Nu springt de koningin vooruit en roept: 'Ik wil droomen van klaarheid en van daden.' Haar blikken in die van Apollo borend, voorspelt zij hem zijn vreeselijk lot. Zij zal hem laten blinden, want het zoetste lied ontstroomt immers den mond van den blinden zanger; als een huishond, nu eens verstooten, dan geliefkoosd, zal zij hem behandelen. Hoog richt Apollo zich op; zijn zienersblik schouwt in de toekomst: 'Zal Ananke zich straffeloos laten hoonen, gedoogen dat een Amazonenkind spotte met eeuwige wetten? Neen. Het jubelen van den moordenaar is het morgenrood van hare wraak. Hera zal in het niet verzinken... Neen... zij zal leven om de slavinne te worden van Aphrodite, die haar met ongewasschen voeten zal dwingen te dansen vóór de gasten op het feestmaal, in stomme wanhoop als het beeld der smart op een grafstede; en niemand dan de blinde Apollo zal haar troosten.' Weenend omvat Hera Apollo's knieën: 'Genade! Keten den vloek van het noodlot: tot u, reinen held, smeek ik: red mij, red mij.'

Nog blijft de laatste wedstrijd te kampen: wie de beste heerscher, de beste vorst is; doch reeds nu huldigen koningin, Amazonen, het gansche volk Apollo als hun heer en meester.

Ondertusschen stond het paleis van Hera daar, eenzaam en verlaten. Slechts de voeten van het noodlot slopen zachtjes er om heen. In het naburig woud dwaalde Zeus rond. Toen hij vóór de halle stond, maakte wilde begeerte zich van hem

meester: hij wilde dat slot binnendringen, doch week terug voor de kinderoogen van een hinde, welke smeekten: ‘Doe het niet! het is niet wel gedaan.’ Plots fluistert eene stem in zijn oor, de stem van de helleveeg Gorgo, wier aanblik alle levend wezen versteent. ‘Wilt gij mijn minnaar zijn en mijn slaaf, dan schenk ik u paleis en heerscheres.’ En Zeus slaat toe. De poorten springen open. Weer ziet hij de hinde met de kinderoogen, aan wier hals een vlammenschrift hangt: ‘Dood mij.’ En hij doodt haar. En weer leest hij: ‘Neem mijne huid tot mantel en iedereen zal van schrik beven, die de Aegis aanschouwt.’ Zeus klimt op het dak van het slot, het werelddak, zoo koud, zoo huiverwekkend kil. Een leger van geesten, al het wee der aarde, stormt tegen de muren op en huilt hem toe: ‘Zeg ons, Zeus, zeg ons, wat is de zin van 't leven?’ Gorgo schrikt ze terug. De Aegis begint te bloeden, kleeft aan het vleesch van Zeus en nu weet hij: voor alle tijden is hij der wereld en haar eindeloos wee gewijd.’

De mare dringt de feestzaal binnen en ontketent het oproer tegen den bedrieger. De grijze rechters zullen het vonnis uitspreken tegen Zeus, doch zij blaten als een offerlam, zij beginnen te dansen als kindsche narren - de narren van Ananke. Hera biedt Apollo het zoet genot van haar rein lichaam aan, indien zij hem op Zeus wreekt. Beiden snellen naar het slot. Op de hoogste tinne staat een man met donker, van zwart bloed bedauwd voorhoofd. Apollo spant den boog, doch nevens Zeus staat Gorgo en zij slingert den pijl terug. ‘Was niet de laatste wedstrijd: wie verdient te heerschen?’ Zeus heeft getoond de eerste deugd eens heerschers te bezitten: de heerschappij te hebben. Slechts hij kan heerschen, die den moed bezit tot het kwaad.’

In het woud vlijt Hera zich ter rust. Apollo zal over haar waken. Uit de woning van het noodlot komen eene vlieg en eene vleermuis aangezweefd: de vleermuis wiegt met zachten vleugelslag Apollo in slaap; de vlieg wekt Hera: ‘Ga tot hem naar wien een heimelijk verlangen u lokt.’ En Hera, zachtjes als een hinde over den slapenden Apollo heentrappende, lispelt: ‘Verraden smaakt zoo zoet.’ Als bedelaarster doet zij den knieval voor Zeus.

Des anderen daags bestormen de goden den burcht, om Zeus, den onverlaat, te tuchtigen. Doch de nijd zaait tweedracht onder hen en op raad van Pallas besluiten zij zich met den ‘schelm’ te verzoenen. Van Hera echter vorderen de godinnen dat zij hun de Amazonen uitlevere ter slachting. En dit geschiedt. Het huilen der stervenden dringt door tot in het echtelijk slaapvertrek van Zeus. Deze scheldt Hera voor moordenaarster, doch zij fluistert: ‘Wolf en wolvin kunnen met elkaar in liefde leven.’ Als het rozig morgenlicht vervult hare schoonheid het vertrek. Zeus roept uit: ‘De wereld is ijdele waan. Welkom, o vrouw, de eenige leugen die het leven waarde geeft.’

Tot Apollo in het woud komt eene sombere gestalte. Zij slaat den Aegismantel op. ‘Apollo, benijdt gij mij nog?’ Droppelen warm bloed druipen langs het lichaam, Apollo siddert van vrees en medelijden. ‘Kom met mij - spreekt Zeus - en deel de heerschappij met mij. De wereld, krank van boosheid, rood van bloed, behoeft geest en schoonheid, een plekje blauwen hemel, een beetje geluk, een beetje reinheid. Voor mij het rijk der harde noodwendigheid; voor u de vrije wereld der gedachten en der schoonheid.’

In vrede verzoend, scheiden de god, die de wereld beheerscht en de god, die haar met schoonheid omstraalt.

Zoo luidt het eerste deel van de godensage. In het tweede deel, het schoonste, bezingt de dichter het hooggetij der goden, de ‘Olympische lente’ en hun val.

M. BRANTS.

Hollandsche Letteren

De onverwachte dood van Louis Couperus, over wien wij het hadden in onze vorige kroniek, kwam de hedendaagsche Europeesche literatuur treffen op het oogenblik, dat in Holland de feesttonen voor des schrijvers zestigsten verjaardag nog niet waren uitgegalmd. Hij tooverde een wereld van voorname schoonheid, om het even of hij leefde in de moderne Haagsche aristocratie of in het verre verleden of in het ijle van snik-teere sprookjes; hij kende, als wellicht geen andere, de betoovering van lijn en tint en klank en gaf bladzijden, zwoel van Oostersche weelde en zinnelijkheid; hem trok het fijnste zieleleven aan en zijn werk geeft, meer dan eenig ander hedendaagsch Nederlandsche, die ‘milk of human kindness’ waarvan Shakespeare sprak. Hij was wel wat té verfijnd en werd soms precieus; er kwamen doode, valsche plekken in het ingewikkelde zijner beschrijvingen - Kloos toonde zulks meesterlijk aan -, maar hij heeft de ziel verrijkt van wie hem ooit las, en elk zijner boeken was een mooi geschenk, waarvoor hij lang zal herdacht worden met dankbare liefde.

Hij leefde buiten de beweging der Tachtigers; ging onverstoord zijn weg voort en schiep kunst die rijk en fijn, gaaf en vol en teeder was. Hem lustte geen theorie, hij bleef niet voortteren op eenige - al waren ze prachtige - fragmentarische prestaties. Enkel de polemiek met Robbers betreffende het verouderde van den Hollandschen burger-roman deed hem, buiten zijn werk zelf, zijn persoonlijkheid en zijn evolutie verklaren.

Al keerde Couperus den burger-roman den rug toe, toch blijft dit genre rijkelijk vertegenwoordigd in de nieuwste Hollandsche letteren. Een genre is op zich zelf nooit slecht, alles hangt af van de manier, waarop het wordt behandeld. Een gebeurtenis is stellig de verschijning van Van Hulzen's ‘De Belofte’ (Serie ‘Nieuwe Romans’ der Wereldbibliotheek).

Het is eigenlijk een vervolg van ‘Aan 't lichtende Strand’ en vormt daarmede een geheel: ‘De Liefde der Zinnen’; toch kan het op zich zelf begrepen en genoten worden. 'k Heb wel eenigszins den indruk, dat Van Hulzen, uit reactie tegen de bedaarde nuchterheid zijner landgenooten, zich voornam eens ‘heel boos’ te doen en hartstocht te ontleden, al kon zijn werk heftig aangevallen worden, hetgeen dan ook gebeurde. Het geldt de psychologische geschiedenis van twee arme verliefden, die elkander pijnigen, onwillens, met het hunkeren van hun volledige menschelijkheid. Dit wordt ons aangetoond door lange, zwoele bladzijden, waartusschen de brieven van het meisje van het mooiste zijn, dat in de laatste tijden geschreven werd. Een gebrek in de compositie is, dat de brieven van den man - den veertigjarigen kunstenaar - niet werden gegeven. Men heeft een ‘Ahnung’, dat ze nogal ‘erg’ zijn, maar, door zijn hartstocht ingegeven, zouden ze nooit zoo erg zijn als enkele brutale aanduidingen van den schrijver zelf. Sedert de verschijning in een tijdschrift werd dit boek omgewerkt; het zou nog een diepere omwerking vergen, om een meesterstuk te worden. Er is thans wel iets onbevredigends, dat vooral voortkomt uit herhalingen en enkele langdradigheden. Nuchtere aanmerkingen doen als vlekken aan. Zoo, blz. 80: ‘(het) werd een eenvoudige, ordinaire, hoewel vinnige, venijnige aandoening der vliezen, waarvoor we geen andere benaming kennen dan zware verkoudheid’, of, blz. 111: ‘De prikkelende hoest, halsstarrig overblijfsel van de katharre, onaangenaamste van alle ongesteldheden, vooral voor verliefde menschen...’ Dit laatste dessert-aardigheidje verzwaart enkel het banale van het gezegde. Er komt ook in het boek een lange discussie voor over kunst: er wordt niets nieuws in verteld, en het wordt een echte ‘disputatie’, een aard van didactiek voor de 20^{e} eeuw, waar ieder lezen kan.

Maar zulks zijn eigenlijk kleine fouten. De psychologie van de verliefden, en ook die der andere menschen in het verhaal, wordt meesterlijk ontleed. Toch wordt Ribbens - die haam voor een schilder! - meer Van Hulzen zelf (dien ik enkel eenmaal ontmoette en wiens persoonlijk leven ik niet ken) dan iemand anders; de schrijver gaf ons klaarblijkelijk zijn eigen persoonlijkheid, al is dan ook de liefdegeschiedenis verzonnen. De meeste schrijvers, ook romanschrijvers, geven toch vooral

zich zelf. Indien dan de persoonlijkheid van den auteur niet storend werkt, maar zich tamelijk goed vereenigt met die van het beschreven karakter, is er niets op af te wijzen. De schrijver heeft hier onwillekeurig, buiten zijn eigen besef wellicht, gedacht, niet: 'hoe zal ik dien schilder Ribbens weergeven onder zulke en zulke omstandigheden?' maar: 'hoe zou ik peinzen en gevoelen en handelen, moest ik die Ribbens zijn?' Dat verwijdert ons van Flaubert, van Balzac - 'qui faisait concurrence à l'état-civil'. Het is wellicht een kenteeken onzer hedendaagsche literatuur, waar de meeste schrijvers juist dat greintje meer lyrisme, concentratie en gevoel voor rhythmus zouden behoeven, om dichters te zijn.

Dat is dan het typische bij Van Hulzen: hij is een dichter in proza, maar soms, gelukkig nogal zelden, een zeer nuchtere geest. Dit zijn boek is, over het algemeen, en niettegenstaande een zeker gemis aan soberheid, een diep-menschelijk, schrijnend kunstwerk van leed en passie.

Laat het echter aan uw dochtertje niet lezen: Van Hulzen schrijft niet voor meisjes-in-de-kostschool.

'Brekende Luchten' door Ine van Dillen (N.V. Uitgevers-Maatschappij Van Loghum, Slaterus en Visser, Arnhem) is een bundeltje verzen, dat een echt dichter en een echt mensch openbaart. Het geeft vooral bespiegelingen, godsdienstige en andere, met soms een hartstocht, een zuiverheid van klank en een diepe, vrouwelijke teederheid, die wij in onze literatuur sedert de Middeleeuwen niet meer kenden, tenzij, op andere gebieden, bij Hélène Swarth en Henriette Roland Holst. Het gedicht 'Gezongen accoorden' doet klassiek aan, 'Voorgevoelens' is duizelig van ruimte. Sommige stukken hebben de energische herhalingszwaarte eener litanie, 'Vrouwenlied' is sterk en gaaf en zinderend van liefde. De korte, soms achtregelige stukjes, zijn zuiver; de liefdeliederen daarentegen soms wat conventionneel, al is het stuk 'Verbroken banden' prachtig. Alles is niet gaaf, er is wel eens een stoplap, de maat hinkt wel een enkel maal, een uitdrukking als 'trek ééns u samen' (blz. 31) is mij enkel verklaarbaar door het nogal familiaire 'pull yourself together'.

Maar wat een rijkdom van beelden:

Waaruit de maan, ontloken roze
De geuren zendt van 't tijdelooze...

Mijn God, mijn God - zend toch uw licht!
Sla 't neer op mijn worstelend aangezicht!

Wat een kracht in sommige verzen:

Door ieder werk wordt ander werk gedragen,
Door iedren wil vindt and're wil begin,
Door ied're vraag stemmen zich andere vragen:
Tot grooter leven gaat elk leven in.

Een enkele maal wordt het meisjes-achtig:

Ter duinen als in zomer zoet,
En d'oogen droomend zonden
Een zachten, teer-gerezen groet
Naar al wat zij hervonden.

Hoe onbeleefd het ook lijke, toch zie ik hier onwillekeurig een spiegeltje te voorschijn komen. Maar ook dat is bekoorlijk.

Geen beginnelingswerk, geen liefhebberij, meer dan een belofte. Ine van Dillen is een echte dichteres, die iets te zeggen heeft en het vaak wonderbaar-mooi en pakkend te zeggen weet.

Het Romantisme bracht de vergelijkende studie der verschillende literaturen. Deze wetenschap blijft nog heden bij een begin; vooral vergissingen in methode doen haar kwaad. Zij moet zijn, niet een reeks behandelingen der literatuurgeschiedenis van elk land, achter elkander geplaatst, maar het besluit van die verschillende afzonderlijke studies, de synthese, met aanduiding der wisselwerkingen en der verschillen. Zulks vergt een zeer groote belezenheid, een vasten kritischen smaak, bevoegdheid in artistieke, geschiedkundige, godsdienstige en sociale aangelegenheden. Zij is de uitslag van een leven lang studeeren en denken.

Ik kan dan ook niet genoeg mijn eerbiedige bewondering uitdrukken voor Prof. Kalff's ‘West-Europeesche Letterkunde’, waarvan het eerste deel onlangs bij Wolters, Groningen, werd uitgegeven. Intusschen is Prof. Kalff gestorven; er is een treurig-stemmend voorgevoel in de inleiding van dit werk, waar hij sprak van zijn gevorderden leeftijd.

De geleerde hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden wilde hier enkel de toppen aanwijzen, het verband nagaan. Detail-studie kon hier niet te pas komen; er wordt aan de afzonderlijke navorschingen op dit nog bijna onbekend gebied een krachtige aansporing gegeven; de aanvulling zal geleidelijk komen door anderen, Prof. Kalff wilde enkel de baanbreker zijn. En hij geeft hier feitelijk een synthese van een synthese.

Het eerste deel van dit werk - dat vier deelen zou beslaan - behandelt de 15e en 16e eeuwen. Waarom met de Middeleeuwen niet werd begonnen is mij, niettegenstaande de Voorrede, niet volkomen duidelijk; in elk geval is zulks te betreuren, al moet men toegeven, dat de aanvang der verschillende West-Europeesche literaturen en het onzekere betreffende vele andere punten de taak vooralsnog zeer zwaar zou maken en het onduidelijke overzicht niet gansch zou passen bij het mogelijk zeer klaar overzicht over de volgende tijdperken.

Dit eerste deel brengt een mooi beeld van West-Europa in de 15e en 16e eeuw. In een Inleiding behandelt de schrijver den toestand in die dagen uit een staatkundig, godsdienstig, philosophisch en aesthetisch oogpunt. Dan bespreekt hij de letterkunde achtereenvolgens als uiting der drie standen en als gekenmerkt door de indeeling ‘in drieërlei stoffe’ (in 't Vroede, in 't Amoureuze, in 't Zotte). Een laatste hoofdstuk is bijzonder gewijd aan ‘De Kunst, de Kunstenaars, het Publiek’.

't Is een groot genot, dit boek te bestudeeren; zijn bondige kruimigheid is alleraangenaamst; nooit wordt het geleerde dor. Voor den vakman ware wellicht een vollediger bibliographie wenschelijk; wat de citaten aangaat, schijnt soms willekeurig vertaald te zijn geweest: een Nederlander kent wel Fransch, Duitsch en Engelsch, maar niet altijd Spaansch of Italiaansch; waarom dan citaten uit de eerste drie talen vertaald, en bijna al deze uit de laatste twee niet? Het schijnt verkeerd, de gewoonte te volgen, de ‘Nibelungen’ als een beeld der ridderlijke trouw voor te stellen. Hagen's psychologie is dieper: hij gaat met woeste, grootsche zekerheid zijn ondergang en, door hem, dien van zijn meester te gemoet; hij is de rechtstreeksche schuld van zijns meesters dood(1). Er ligt, in het epische van

(1) Mijn aandacht werd eerst daarop gevestigd door den voortreffelijken Brusselschen hoogleeraar Ch. Beckenhaupt.

dit karakter, iets veel diepers dan de gewone, conventionneele trouw. Zulks is opvallend, indien we de tegenwoordige Duitsche toestanden inzien: uit wraak wordt, met stellige zekerheid, de eigen ondergang voorbereid. Er is hier misschien wel een verwaarloosde factor: een kunstenaar kan intuitief zijn en aldus beter verstaan worden door volgende eeuwen dan wellicht door zijn tijdgenooten of zich zelf. Hamlet's karakter is voor ons duidelijker dan voor Shakespeare's eeuw. De scheppingskracht van een kunstenaar wordt niet altijd duidelijk bepaald door zijn tijd, en zulks is de moeilijkheid in de geschiedkundige literatuurstudie.

Dat zijn een paar puntjes, die ik met eerbiedige bedeesdheid vooruitzette voor het geval, dat Prof. Kalff deze regelen had kunnen lezen. Zijn baanbrekerswerk is bewonderenswaardig. Wij voelen ons thuis, gaan van onze eigen literatuur uit, en zien de wanden zich steeds verwijden, de horizont steeds breeder worden; duistere hoeken worden fel belicht, onvermoede vergezichten dagen op. Voor onze taal is dit werk een uitmuntend standaardwerk; zulks is het ook voor de vergelijkende letterkunde over het algemeen.

De heer Tielrooy, wiens geschriften over de Fransche letterkunde merkwaardig zijn, is vóór de Sorbonne een thesis gaan verdedigen: ‘Conrad Busken Huet et la littérature française’. Dit werk verscheen bij Tjeenk Willink te Haarlem en bij de Librairie Ancienne, Edouard Champion, Parijs. De schrijver noemt het een ‘essai de biographie intellectuelle’ en het is waarlijk een diep-gaande, met veel smaak en liefde geschreven studie van Huet's geestesevolutie en van den invloed der Fransche literatuur op dezen Hollandschen schrijver.

Heel duidelijk is het beeld, dat hij ons van Huet geeft: Huet, die nooit vergat, dat hij Hollander was, was eigenlijk Hollander in zijn karakter, Franschman echter naar den geest. De invloed van Sainte-Beuve op hem wordt duidelijk ontleed, dan die van Taine, en de meeningen van Huet betreffende de Fransche litteratuur worden volledig verklaard. Kortom, een uitgediepte, volledige studie. Heden kunnen wij het Huet moeilijk vergeven, dat hij het nieuwe in de Europeesche en vooral in de Fransche letterkunde niet heeft bemerkt, dat hij reuzen

als Flaubert, Baudelaire, Verlaine verwaarloosde om zich in het banale van een Souvestre, in het oppervlakkige, aangename van een About te vermeien.

De heer Tielrooy duidt zulks wel aan, maar glijdt er nogal licht over heen, wellicht gedreven door zijn liefde voor zijn onderwerp. Een der fijngeestigste, overtuigendste kritische proeven der laatste jaren, en die den Hollander Tielrooy eer aandoet.

Het eerste deel van De Groot, Leopold en Rijken's ‘Nederlandsche Letterkunde’, heruitgegeven door W. Pik en Dr. G. Kalff Jr., beleeft een twaalfden, zeer vermeerderden druk bij de firma Wolters te Groningen. Deze bloemlezing, met vele, voor eigen studie en schoolgebruik nuttige biographische en bibliographische aanteekeningen voorzien, geeft een uitmuntend beeld van onze literatuur tot aan het begin der negentiende eeuw. Als inleiding worden enkele proeven gegeven van de middeleeuwsche letterkunde: het beperkt zich daarbij, daar de Hollandsche scholen dit tijdperk nog steeds verwaarloozen. Als zulks is deze inleiding een goede verbetering, al ware een plaats gewenscht voor Ruusbroec en voor de ‘Beatrijs’. Van het Rederijkerstijdperk af is het boek een voortreffelijk studieboek; vooral het Bloeitijdperk is rijkelijk vertegenwoordigd. De keus der schrijvers en der stukken is zeer smaakvol, laat echter het cultuur-historisch element niet ten onder gaan.

Ten slotte wensch ik de aandacht te vestigen op een nieuwe uitgave der firma Prometheus, Den Haag: het geldt een serie Europeesche schrijvers, ook Nederlanders, in een verzorgden en goedkoopen vorm uit te geven. Het eerste deel is Stefan Zweig's ‘Dwang’, met prachtige houtsneden van Frans Masereel. Zweig's novelle is een diepe, liefdevolle, rake studie van een psychologisch geval gedurende den oorlog. Het heeft niets te maken met de gewone en zoo arme oorlogsliteratuur en ademt een warme menschelijkheid en een groote zucht naar vrijheid.

Dr. FRANZ DE BACKER.

Onderwijs en Opvoeding

Sinds deze kronijk geopend werd, kwamen een aantal uitgaven, de eene nieuw, de andere in herdruk, op onze tafel om een plaats verzoeken, - zoovele zelfs, dat wij het noodig vonden ietwat ordelijk te werk te gaan om ieder boek zijn goede beurt te gunnen.

Wij hebben het dus maar eerst over een paar werken van algemeenen aard, **Beknopte geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs, vooral in Nederland**, door H. Scheepstra en W. Walstra (herzien door K. Dokter) (uitg. J.B. Wolters, Groningen) en **Moderne Pedagogiek, beknopt overzicht voor kweekelingen en hoofdakte-candidaten**, door B.J. Douwes (uitg. J.B. Wolters, Groningen). Twee werken, zeer verschillend naar inhoud en geest, al hebben ze beide hetzelfde praktisch doel: studeerende lui van dienst te zijn. Het eerste brengt ons J. Versluys' gelijknamige geschiedenis in het geheugen, al is deze, - thans lang reeds uit den handel -, geschiedkundig volledіger en omstandiger; maar het heeft op Versluys' werk zeker de eigenschap voor, den hoofdschotel te wijden aan de 19e eeuw en voor een zeer klein gedeelte zelfs aan de 20e eeuw, wat voor studeerenden praktisch meer nut oplevert. 't Is alleen maar jammer, dat K. Dokter niet de behoefte gevoeld heeft, na Herbart, - den achtsten der in detail behandelde pedagogen -, ook aan de ‘jongeren’, d.z. de pedagogen van na 1840 (!) een paar afzonderlijke hoofdstukken op te dragen. Het tweede werk, dat van Douwes, vat de zaken heelemaal anders op; geschiedenis als dusdanig maakt slechts een vierde, ofschoon dan toch een zaakrijk deel uit van het stevige geheel en wijst aan Ligthart, Dewey, Kerschensteiner en Montessori (spijtig niet aan Decroly) de plaats aan, die hun toekomt, maar hoofdzakelijk gaat het in Douwes' werk om de pedagogiek, theoretisch en praktisch, in rechtstreeksch verband met de bevindingen der physiologie en der psychologie van het kind. Wij hebben daar natuurlijk meer dan vrede mee, ondanks het belangwekkende der historiek om en voor zichzelf; en dat ‘vrede hebben’ is des te meer gemeend, daar Douwes op waarachtig beredeneerde, kordate en gezond konkludeerende wijze zijn proza weet te schrijven, waarbij de lezer zoo weinig mogelijk aan de beruchte hoofdakte-voorbereiding heeft te denken. Vinden wij

't overzicht daarom volledig, zelfs in betrekkelijken zin? Gaan wij t' akkoord met alle overwegingen en besluiten? Neen, en dat kan b.v. aangetoond in verband met zekere leervakken. Maar eigenlijk, dat hoeft ook niet; als 't werk maar ernstig overdenken doet en ons het voorgebrachte aan eigen bevindingen leert toetsen, dan hebben wij al een heerlijk iets aan deze Moderne Paedagogiek.

Bij voorgaande werken kan zich aansluiten het boekje **Het werk der opvoeding,** door Edward Peeters, dat deel uitmaakt van de goedkoope reeks 'Cultuur en Wetenschap' (Uitg. Centrale Boekhandel, Brugge) en een kijk gunt op de taak der opvoeding in het verleden, in den huidigen tijd en in de toekomst. 't Is eigenlijk niet meer dan vulgarisatiewerk, net als een viertal andere boekjes, die reeds in deze reeks verschenen (waaronder het minder sterke 'De opvoeding van het kind', door G. Spiller, en het zaakrijke 'Handschriften en vroegdrukken', door Maurits Sabbe), maar het wekt belangstelling bij de massa en dat is een mooie verdienste.

Heel ander werk zijn **Romantiek in het kinderleven,** door Frits van Raalte (uitg. Holkema en Warendorf, Amsterdam), **Kinderen uit m'n klas** en **Uit de school geklapt,** door de pas overleden Mevr. P.J. Cohen-de Vries (uitg. W. De Haan, Utrecht). Heel anders, doordat ze heelemaal niet de pretentie willen hebben, met pedagogiek aan land te komen; maar toch weer, in hun keurigen literairen schets-vorm, sprankelend van psychologische en pedagogische ideetjes. Van Raalte voelt meer het algemeene kinderleven aan, en dan vooral in opzicht van den kinderlijken zin voor het romantische; Mevr. Cohen blijft bij het jonge volk op school of even daaromheen, zoekt niet naar deze of gene kinderlijke neiging, maar kiekt de kinderen en de gebeurtenisjes zooals ze zijn. Van Raalte vonden wij interessant, want hij merkt raak de kinderlijke eigenaardigheden op; Mevr. Cohen heeft ons geboeid en meer dan eens in 't warmste van ons hart getroffen, niet enkel om haar 'zien', dat dikwijls openbarend is, maar om haar liefde voor het kind, die leeft in elke bladzij. En de eene en de andere geven ons, na een kost die degelijk maar weleens zwaar uitvalt, een stukje heerlijke ontspanning.

Van zwaren kost gesproken, zoo iets is **De komende school,** door Dr. Georg Kerschensteiner (bewerkt door Dr. A. de Vletter) (uitg. J. Ploegsma, Zeist). Het begint al in De Vletter's inleiding 'Kerschensteiners pedagogiek der Arbeitsschule', die acht en dertig dichtbedrukte bladzijden beslaat en ons Kerschensteiner uitbeeldt naar zijn ideeën, zijn praktische opvatting der arbeidschool, zijn werk en strijd als inrichter. En het wordt heelemaal niet lichter, wanneer men met de toespraken en opstellen van den Münchener vakman zelf kennis maakt, die

de overige tweehonderd bladzijden van het boek in beslag nemen. Maar wie wat vertrouwd is met de wetenschappelijke taal die past bij wetenschappelijke onderwerpen, als de moderne pedagogiek zelf is, vindt zich beloond op een wijze zooals maar weinig werken hem dat geven kunnen... en zooals wij er in de laatste jaren slechts zeer enkele genoten hebben. Want zoo De Vletter ons Kerschensteiner voortreffelijk situeert in de wetenschappelijke wereld en tegenover de ontnuchterende praktijk van 't dagelijksch leven, de Duitsche pedagoog zelf steekt zoo vlijmend en raak het mes in de huidige wantoestanden en geeft zulken rijkdom van praktische ideeën aan om ons er uit te helpen, dat men waarachtig om een Kerschensteiner roepen zou, die onze onderwijsorganisatie eens uit elkaar kon halen. Trouwens, die man is niet alleen man van ideeën, - ideeën, sterk verwant met die van Dewey, Langermann, Wetekamp, Gunning, De Vletter en veel anderen -, maar blijkt te München, waar hij de leiding van het onderwijs in handen heeft, een merkwaardig stuk arbeid gepresteerd te hebben op het gebied der praktische verwezenlijking.

Wat zijn dan zijn ideeën, samengevat?... Hij ziet de huidige school als een leer- en praatschool, waar men bijna uitsluitend memoriseert, onder bewering dat zulks de ‘algemeene ontwikkeling’ ten bate komt; maar deze z.g. ontwikkeling vindt hij voor een kindsgedeelte opplakkerij, - wij ook -, daar zij ons jongelui aflevert, niet of nauwelijks geoefend in zelfstandig doen en denken. En naar zijn overtuiging, - ook de onze -, ligt zulks niet enkel aan de programma's, die tot overhaastig memoriseeren drijven, maar ook en vooral, ondanks hun besten wil, aan de leerkrachten zelf, wier eigen opleiding steeds een eenzijdige en verkeerdzijdige is geweest. Hij wil, dat het anders worde, en zoekt de oplossing in het veranderen van de leerschool in een werkschool, d.i. in een organisme, dat teekenen en handenarbeid en experimenteele studie der natuurwetenschappen op den voorgrond haalt, als middelen om bij uitstek ‘produktieven arbeid’ voort te brengen, en de leerlingen de zelfstandige daad leert stellen boven het aangehoorde woord. Wat die daad zijn moet toont Kerschensteiner ons veelzijdig aan, in betrekking vooral met het voortgezet en het beroepsonderwijs. Hierbij worde onmiddellijk aangemerkt, dat wij gaarne even omstandig waren voorgelicht geworden betrekkelijk het aanvankelijk en het lager onderwijs, en dat wij, op het gebied dat Kerschensteiner voor het zijne nam, van een aantal hervormingen hooren gewagen, die ten onzent sedert jaren reeds zijn ingetreden. Alleen, dit moet erkend: de Münchener pedagoog ziet alle hervormingen duidelijk als deelen van één samenhangend groot geheel en sluit hierin het volledig middelbaar en voortgezet, inkluis het normaal onderwijs. Het boek ontleden gaat hier niet. Het volsta, de titels der onderscheiden hoofdstukken te noemen, om een trouw beeld te krijgen van den

geest die 't heele werk doordringt: I. het vraagstuk der volksopvoeding; II. beroepsopvoeding of algemeene opvoeding; III. de beteekenis van produktieven arbeid; IV. de organisatie van onze volksschool; V. de school der toekomst een werkschool; VI. de drie grondbeginselen voor de organisatie van het voortgezet onderwijs; VII. landbouwbedrijf en staatsburgerlijke opvoeding; VIII. voortgezet onderwijs voor meisjes; IX. de vijf grondslagen voor de organisatie van het middelbaar onderwijs; X. onderwijzersopleiding. Voor 't overige verwijzen wij naar het boek zelf en doen dat des te dringender, daar zekere bladzijden als die over middelbaar onderwijs, meisjesopleiding en normaal onderwijs van zoo'n brandend aktueele waarde zijn.

Minder omvattende, doch niet minder voedzame lektuur dan het werk van Kerschensteiner is **La méthode Decroly**, door Mej. Am. Hamaïde (uitg. Delachaux en Niestlé, Neuchâtel). Geen boek dus dóór, maar óver Decroly; juist als een ander boek, **Contribution à l'introduction de la méthode Decroly à l'école primaire**, door Louis Dalhem (uitg. M. Lamertin, Brussel). In onze vorige kronijk vestigden wij reeds de aandacht op Dr. Decroly en zijn verwantschap, naar den geest, met Mevr. Montessori en Dr. Kerschensteiner; alle drie, immers, plaatsen het zelfwerkzaamheidsbeginsel op den voorgrond, beide eersten in betrekking met de jongere kinderen en dezer trek naar arbeid, de laatste met het oog op de ouderen en dezer maatschappelijke roeping. Decroly's vertrekpunt is dat van Mevr. Montessori: beiden zijn dokters; beiden stelden, om aan te vangen, hoofdzakelijk belang in de abnormalen en kwamen, ieder op zichzelf, tot gelijkaardige konklusies; beiden schiepen een materiaal, de kinderen ten dienste, tot oefening der zintuigen en intellektueele vermogens, en wilden het door normalen zoowel als door abnormalen gebezigd zien. Maar dit moge al dadelijk gezeid: Decroly's materiaal laat een rijker verscheidenheid aan oefeningen toe, - wat anderzijds tot de kritiek geleid heeft, dat zulke verscheidenheid overbodig is voor normale kinderen -, en Decroly's prikkeling van het waarnemingsvermogen wil een rechtstreeksche voorbereiding zijn tot het genieten van een lager onderwijs, dat het principe der belangstellingscentra tot grondslag heeft. Decroly paste zijn methode zelf praktisch toe in zijn kleine school, rue de l'Ermitage, sinds 1907; na den oorlog werd en wordt, onder zijn ingeving, dezelfde methode aangewend in verscheidene scholen der Brusselsche agglomeratie. Tot zijn trouwste en meest bevoegde medewerkers behooren Mej^{s} Degand, Monchamp en Hamaïde, de heeren Boon, Vermeylen en Dalhem.

Mej. Hamaïde steunt haar boek op de beginselen, door Decroly zelf aangegeven op het Congres voor nieuwere opvoeding te Kales, in 1921, en in de **Rivista di psicologia**, in hetzelfde jaar, - beginselen, die bizonder zware eischen stellen aan het

personeel en aan de openbare machten (veelzijdige bekwaamheid, beperkte klassen, ruime geldmiddelen) -, en ontwikkelt verder de werkwijze Decroly, aan de hand van door haar uitgekozen belangstellingscentra: zelfverdediging tegen vijanden en gevaren, het vuur, de koude. Het uitwerken van zulk centrum doet de leerlingen het middel aan de hand om zich, het heele jaar door, veelzijdig te oefenen in waarnemen, associeeren der waarnemingen naar tijd en ruimte, en verwerken daarvan onder vorm van mondelinge, schriftelijke en handvaardigheids-prestaties. Het laat tevens den leider of lesgever toe, psychologisch en methodisch de vorderingen der kinderen na te gaan.

Louis Dalhem behandelt bondiger, praktischer de methode Decroly, in verband met de onderscheiden leervakken, en wijdt de helft van zijn werk aan lessenreeksen, zooals ze in het eerste leerjaar der lagere school kunnen gegeven worden.

Wij maakten met opzet niet de kritiek van bedoelde methode; zij heeft aan de hand van menigvuldige proefnemingen bewezen, merkwaardige uitslagen te bereiken, wanneer een ‘apostel’ haar uitwerkt.

Maar wie geen apostels van die methode zijn stellen zich wel de vraag: primo, of één of een paar belangstellingscentra een heel jaar lang het interesse kunnen wakker houden; secundo, of die methode voldoende waarborg biedt, dat na een bepaald tijdsverloop een zeker minimum van kunnen en van weten het bezit der kinderen zal zijn; tertio, of 't niet gevaarlijk zijn zou, deze of welke andere methode ook als de methode aan de leerkrachten op te leggen.

Nogeens, wij laten liefst de kritiek terzijde, al moeten wij wel als principieele sterkte van de methode onderlijnen, dat zij het arbeidsbeginsel alle eer aandoet.

Het boek van Mej. Hamaïde maakt deel uit van de **Collection d'actualités pédagogiques**, uitgegeven onder patronaat van het Instituut J.J. Rousseau, te Genève, en de Belgische Maatschappij voor Pedotechnie. Wij vestigen gaarne de aandacht op heel deze verzameling, waaraan klaarblijkend de bekommering der leiders ten grondslag ligt, het behandelen der meest aktueele vraagpunten aan extra bevoegden op te dragen. Zoo verschenen er in, - lang vóór genoemd boek van Mej. Hamaïde -: **L'initiation à l'activité intellectuelle et motrice par les jeux éducatifs**, door Dr. Decroly en Mej. Monchamp, en **L'éducation des enfants anormaux** en **Le développement de l'enfant de deux à sept ans**, door Mej. Descoeudres. Zoo zagen er ook het licht in **Tolstoï éducateur**, door Baudouin, en **Tagore éducateur**, door Mevr. Pieczynska, maar vooral **L'école et l'enfant**, door Dewey, **L'école et le caractère**, door Foerster, en **Pédagogie sociologique**, door Rouma. En zoo pas nog kwam ons **Jan Ligthart, sa vie et son oeuvre**, door J.W.L. Gunning en Mevr. Gunning- van de Wall, toe, een boek dat ons gelukkig maakte, niet enkel omdat

het nog eens al de hooge waardeering in ons wakker riep, die wij gevoelen voor Ligthart's opbouwend pedagogisch werk, zoo in zijn opstellen als in zijn leesboeken, maar ook dewijl het met een sterk gedokumenteerde studie, - de zakelijkste die we kennen over Ligthart -, den Nederlandschen pedagoog de goede plaats verzekert, die hem toekomt in de internationale opvoedkunde.

De ‘Collection d'actualités pédagogiques’, die thans reeds een paar dozijn werken telt, wordt uitgegeven, zooals gezeid, door de firma Delachaux en Niestlé, te Neuchâtel. Deze firma ook liet dit jaar een brochure verschijnen over **La maison des petits** (de l'institut J.J. Rousseau) door de bestuursters dier instelling, de dames Audemars en Lafendel. Het is niet veel meer dan een omstandige inlichting over doel en werking van dit ‘tehuis voor kleine kinderen’, maar wel interessant om de semestrieele fiche betrekkelijk de kleintjes, die er in aangegeven wordt, en minstens even belangwekkend om de Discat verzameling didaktisch speelgoed, die er haar afbeelding en toelichting in vindt. Mevrouw Montessori blijkt vinnige mededinging te ervaren, - en laten wij zeggen een mededinging, die heel wat kans heeft haar voorbij te streven. Maar pleit zulks niet ten goede van haar ideeën en haar strijd?

Als wij nu nog, ter afwisseling, de aandacht vestigen op den Nederlandschen **Pestalozzi-kalender**, die jaarlijks door den uitgever Leuring (Huize Middelaer, te Mook) verspreid wordt, meenen wij het streng wetenschappelijk gedeelte voor deze maal wel te mogen afsluiten. Dit boekje, trouwens, helpt er ons reeds luchtig overheen; want het heeft met Pestalozzi en de pedagogiek enkel dit gemeens, dat het ons in ontspanning nog wat leeren wil... en wij er zelf ook wel wat in gevonden hebben betrekkelijk allerlei, dat wij in andere kalenders vast niet zoeken zouden. Het boekje telt meer dan driehonderd bladzijden en is rijk aan portretten en andere flink uitgevoerde illustraties.

***

En nu een woord betrekkelijk vragen van alledaags praktischen aard, - vragen, zooals er vele in bespreking komen in 't onderwijzend personeel, al leiden zij niet steeds tot een bevredigend antwoord.

Een eerste is de volgende: bestaan er Nederlandsche werken, die de leerkrachten, inzonderheid die van het lager onderwijs (6-14 jaar), betrouwbaar inlichten over lektuur voor kinderen en tevens methodische lijsten van goede kinderboeken aanbieden?

Het antwoord is:

Een degelijk historisch werk over die lektuur en haar ontwikkelingsgang is niet voorhanden, - al staat het onderwerp

sinds vele jaren als prijsvraag van de Koninklijk Vlaamsche Akademie aan de dagorde. - Kritische studiën en lijsten zijn er, voornamelijk in brochure-vorm; wij noemen **Het boek en het volkskind**, door M. Wibaut-Berdenis van Berlekom (H.A. Wakker, Rotterdam), **Brieven over Kinderlectuur**, door J. Stoop-Snouck Hurgronje (‘Ontwikkeling’, Amsterdam), **Onze Kinderen en hun boeken**, door A.C. Gebhard (‘Museum van ouders en opvoeders’, Amsterdam) en **Lijst van aanbevolen Kinderboeken, met recensies 1913-1922**, door de Kommissie voor Kinderlektuur B.v.N.O. (Bondsuitgaaf, Amsterdam), en konden ook **Jeugd en lectuur**, door J.J. Doodkorte (‘Veritas’, Antwerpen), vermelden, al ware 't maar om zijn meer dan sektarisch Roomsche opvatting; maar wij noemen liefst van al **Onze Kinderliteratuur in de aesthetische Opvoeding**, door den zoo pas verscheiden J.W. Gerhard (uitg. F. Bohn, Amsterdam), dat vast niet tot een jonger datum dan 1905 bijgehouden is, - zulks wegens gebrek aan herdruk, meenen wij -, maar scherpe, gezondmakende kritiek uitoefent, in het teeken van den titel zelf, die een programma is. Ieder der hiervoren genoemde studiën brengt een aantal voortreffelijke werkjes op den voorgrond; dat van Mej. Gebhard laat ze gepaard gaan van recensies. J.W. Gerhard's studie geeft een uitgebreide ‘lijst van aanbevelenswaardige kinder- en prentenboeken’ aan, naar den ouderdom der betroffen kinderen ingedeeld en met kursieve en soms zelfs kleinkapitaal-aanduiding van de beste werken. De lezer hoeft bij het oordeel van den heer Gerhard niet te zweren; toch zal hij erkennen, dat G.'s lijst de logische, strenge konsekwentie van diens studie is. Het ware te hopen, dat een werk als het pas vernoemde herzien en bijgewerkt werd.

Een tweede vraag luidt: kent u Nederlandsche bloemlezingen uit de poëzie voor kinderen, die up-to-date zijn en inzonderheid onze Vlaamsche jeugd kunnen bevredigen?

Wij antwoorden:

Specifiek Noordnederlandsche zijn er verscheidene, zoozeer aldus naar de keuze der versjes en verzen als naar den ouderdom der leerlingen, voor wie ze bestemd willen zijn; **Poëzie voor onze kinderen**, I-II, door Mevr. Boldingh-Goemans (uitg. Vermande Zonen, Hoorn), biedt een echt vrouwelijk uitgekozen bloemlezing, met bijna niets dan toonbeeldig moois er in, maar gaande in 't algemeen boven de bevatting van onze 6 tot 12-jarige kinders uit; **Verzen voor kinderen**, I-III, door Mej. A. Nijland en met medewerking van Mevr. R. Joosten-Chotzen (uitg. L.J. Veen, Amsterdam) is meer nog up-to-date dan 't vorige, bevat heerlijke stukjes epische en vooral ook beschrijvende poëzie, - zooals dat insgelijks het geval is met Mej. Nijland's verzameling Verzen, I-II (zelfden uitgever), voor ouderen bestemd -, maar is alweer van aard om ónze jongeren te onthutsen; **Opzegversjes** en **Lezen en opzeggen**, door T. van

den Blink en J. Eigenhuis (uitg. J.B. Wolters, Groningen) blijven lager bij den grond, zijn bevattelijker, maar missen wel eens, in de keuze, het esthetisch aanvoelen van Mevr. Boldingh-Goemans en Mej. Nijland.

Specifiek Zuidnederlandsche zijn er insgelijks; wij moeten echter dertig jaar terug, om die van J. Adriaensen ('Een bloemtuil') en Jos. Inslegers ('Kinderpoëzie') te ontdekken, waarin de poëzie, d.i. de schoonheid, zij het dan in haar eenvoudigste gedaante, zeer dikwijls opgeofferd wordt aan het gemakkelijke rijm en het goedkoope zedelesje.

Trouwens, een bloemlezing uit de poëzie voor kinderen dient kortweg Nederlandsch te zijn en uit den schat van Noord en Zuid die schoonheid bij elkaar te halen, die binnen de bevatting van de kleinen valt en hun voldoende leiding geeft, opdat ze eenmaal uit zichzelf naar poëzie te grijpen leeren.

In voornoemd werk van Mevr. Boldingh-Goemans, Mej. Nijland, hh. Van den Blink en Eigenhuis vindt men al wat, en véél. Wij hebben getracht, in onze pas verschenen bloemlezing **Poëzie voor kinderen**, I-III (uitg. P. Ruquoy, Antwerpen) voor het aanvankelijk onderwijs en de vier graden van het lager onderwijs, er iets aan toe te voegen.

Een derde vraag, en 't zij de laatste voor het oogenblik, is deze: welke verzamelingen sprookjes kunnen aanbevolen, in de onderstelling dat sprookjes kost voor kinderen zijn?

Ons antwoord zij:

Sprookjes zijn wel kost voor kinderen, vermits zij hun jonge verbeelding, - een gezonde kinderlijke gave -, prikkelen en ontwikkelen; maar het goede, en ook het beste, mag noch te vroegtijdig noch te eenzijdig dikwijls voorgebracht. Daarmee rekening houdende, kunnen allerlei verzamelingen volkssprookjes en kunstsprookjes aanbevolen; de jongsten zullen er gaarne iets uit hooren, de ouderen zullen er al lezende wat bij genieten.

Volkssprookjes zijn zeker die van Moeder de Gans, al heeft na Perrault en Grimm niet één ze zoo los en geestig meer naverteld; J. Schenkman deed het zwakjes, Chr. Doorman heel wat beter, maar soms verwaterd ook, V. de Meyere, met slechts een zestal sprookjes, goed. Maar liefst bevelen wij Grimm zelf aan, óf in de Nederlandsche bloemlezing, door N. van Hichtum, **Sprookjes van Grimm**, I-III (uitg. Mij van goede en goedkoope lectuur, Amsterdam), óf en nog liefst in den volledigen, zeer trouw vertaalden tekst, door A. van der Velde, **Sprookjes en vertellingen der gebroeders Grimm**, I-II (uitg. Gebr. van Cleef, 's Gravenhage).

Wij zouden daar echter onmiddellijk nevens zetten de niet naar Grimm vertelde of bewerkte, maar in Vlaanderen zelf afgeluisterde vertellingen van De Mont en De Cock: **Zoo vertellen de Vlamingen, Dit zijn Vlaamsche wondersprookjes en**

Dit zijn Vlaamsche vertelsels (uitg. J. Vanderpoorten, Gent), al kunnen wij die de jongsten niet als lektuur in handen geven; het laatste is bovendien systematisch ingedeeld en voorafgegaan van een inleiding voor studeerenden. Ook aanbevelenswaardig achten wij H. Dietz en K. Leopold's **Zonnestralen in school en huis**, I-II (uitg. J.B. Wolters, Groningen), die best vertelde sprookjes inhouden, al loopen het volks- en het kunstsprookje er dooreen.

Over de illustraties zwijgen wij liever. Want zoo Chr. Doorman in haar **Sprookjes van Moeder de Gans**, I-IV (uitg. W. de Haan, Utrecht) Rie Cramer tot zeer artistieke, ofschoon niet volksche, medewerkster had; zoo de gebroeders Grimm, en hun vertaler Van de Velde, in Grot-Johan een teekenaar van Doré's aanleg troffen; - bij Walter Crane b.v. haalt het geen in raak aanvoelen van het volksvertelsel.

Naast de gebroeders Grimm noemen wij Andersen, wiens sprookjes, - als geheele verzameling niet voor kinderen bestemd -, een samenwerking zijn van volkselement en eigen schepping, maar groeiden tot het mooiste wat in hun aard bestaat. Wij bezitten een volledige bewerking door S.J. Andriessen: **Andersen's compleete sprookjes en vertellingen**, I-III (uitg. Cohen, Amsterdam), die echter als Nederlandsche tekst geen genieting zijn, naast bloemlezingen door Chr. Doorman en anderen. Geen Nederlandsche versie haalt het bij die van Mevr. van Eeden-van Vloten: **Sprookjes van H.C. Andersen**, I-XII (uitg. Scheltema en Holkema, Amsterdam); de keuze is voortreffelijk, de taal toonbeeldig sober en raak.

Van illustraties gesproken: wij zagen er veelsoortige, maar geen sprekender en mooiere voor kinderen dan die van Hans Tegner, bij laatstgenoemde uitgaaf.

Gewagen wij van andere verzamelingen, dan merken wij dat er vele zouden te vermelden zijn, vooral wanneer men de grens tusschen volks- en kunstsprookje overschrijden wil. Mevr. A. Steenhoff-Smulders gaf ons een bloemlezing uit **Hauff's Oostersche sprookjes** (uitg. P. Brand, Bussum), die goed is; Kasper van Limburg bracht ons zoojuist de volledige **Sprookjes van Hauff** (uitg. W.J. Thieme, Zutphen), met hier en daar wel een hardheid en een slordigheid in, maar met de voortreffelijke, oorspronkelijke prenten van Paul Hey er bij en tevens met den bewusten wil, ons, - eindelijk! - een volledigen Hauff te schenken. Uit de Duizend-en-éé nacht vertellingen, die als geheel geen kost voor kinderen zijn, maakte de straks vermelde J.W. Gerhard **Aladdin** en **Ali-Baba** los (uitg. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam), die trouw, maar tamelijk zwaar op de hand blijken te zijn, en bracht ons zooeven N. van Hichtum een heel wat ruimere keuze in haar **Vertellingen uit de duizend en één nacht**, I-VIII (uitg. W. de Haan, Utrecht), die los en luchtig bewerkt zijn en echt typisch geïllustreerd door Rie Cramer, welke er haar gading in vond.

Wij konden nu ook nog eens praten over volksvertellingen als **Uilespiegel, Münchhausen's Avonturen, Reinaart de Vos** e.a., die tot nog toe geen Nederlandsche versie tellen, kinderlijk en tevens kunstig genoeg ingekleed. En evengoed konden wij 't hebben over kunstsprookjes als Brentano's **Gokkel en Hinkel**, Ruskin's **De Koning van de Goudrivier**, Swift's **Gullivers reizen**, Collodi's **Avonturen van Pinokkio**, Alcott's **Bloemensprookjes van tante Jo**, Ewald's **In veld en bosch** en **In het drukke bosch**, en nog, en meer, allemaal prachtige brokjes, die wel in onzen taalschat opgenomen werden en tevens lekkere kost voor meer geschoolde kinders blijken.

Maar aan de vraag die werd gesteld is, hopen wij, thans reeds voldoende te gemoet gekomen.

Wij doen één stap nog, nl. de belangstellenden in sprookjes en kunstsprookjes te verwijzen naar een der weinige ‘bibliotheken voor het kind’, waarin men 't ernstig meenen wil met kinderen: de reeks **Ons Schemeruurtje** (uitg. H. Meulenhoff, Amsterdam), die reeds een twintigtal deeltjes op de markt bracht en er voor zorgde, niet enkel verkorte (gelukkig niet al te zeer verknoeide) bewerkingen van volksvertellingen aan te bieden, maar insgelijks A.B.C. rijmpjes, en oude versjes, en oorspronkelijke verhalen van Ida Heyermans, Mevr. Dopheide-Witte, W. Dannenberg, e.a., - met het initiatief er bij, de illustratie aan degelijke krachten op te dragen.

En zoo hebben wij, langsheen een lange rij van allerhande werk en werkjes, maar blijvende binnen het veld van ‘onderwijs en opvoeding’, ons toertje afgedaan, - in afwachting dat jongere verschijningen ons weer de baan ophelpen.

H. VAN TICHELEN.

Peters Kind
Vervolg[1]

VI.
Muziek

Tegen den achterkant van het huis lag de oude bornput.

Fikske had reeds herhaaldelijk om den grooten arduin zijn kleine pollekes geslagen en zich op de teenen omhoog geheschen om in den ruw bemosten put te kijken.

De geheimzinnige diepte en de donkerte trokken hem onweerstaanbaar aan. Eenmaal had hij zich zoover omhoog kunnen helpen dat hij ineens, in de diepte, den blauwen hemel zag en een klein, blond kinderkopke.

- Ho! riep Fikske.

- Ho! herhaalde het manneke in den hemel.

Hij speekte in 't blauwe satijn; 't water begon te kringen en 't blond kopke danste en golfde op de rimpeling.

Peter zag het en de schrik plofte als een wreed mes in zijn harte.

God! Het jongetje moest er eens invallen! Hij vermaande hem zoetjes, sprak van Nikker en Bloedkaros, maar Fikske liet zich niet afbangen, 't kon hem allemaal niet schelen: het manneke, daar diep beneden, trok hem te veel aan.

Zekeren voormiddag, toen het, in en om het huis, rustig was en niemand in de nabijheid, had Fikske, uit de lade van de eettafel, een lepel bemachtigd, liep er mede naar den bornput en wierp hem over den sluitsteen, de grondelooze diepte in.

De lepel botste tegen den muur met 't geluid van een zilveren bel, kaatste terug, klingelde en rammelde.

Fikske luisterde en lachte; het schoone geluid bekoorde hem.

(1) Zie blz. 206.

De lepel viel met een luiden kreet, pletsend, in 't water van den muziekput.

Snor stond met de voorpooten op den steen, kwispelstaartend, en hield, met scheef gerekten kop, den lepel in 't oog.

- Wouw! riep hij, daar leit hi!

En hij keek zijn baaske vragend aan of 't nu uit was.

- Neen! schuddebolde Fikske.

Hij liep terug naar de keuken, haalde een tweeden lepel, een vork, een mes en vermaakte zich om al de projektielen tegen den groenen, killen muur te slingeren en te luisteren naar de slagen en de muziek, die den ouden bornput deed trillen tot in zijn ingewanden.

Toen de voorraad eetgerei uitgeput was, kwam de beurt aan de potten, aan de borden, aan alles wat hij bemachtigen kon. De potten, getild met hijgende krachtinspanning, sloegen met sonoor geluid naar beneden. Het grolde, rommelde, donderde in den put als in een krater. Hoe grooter het lawaai, hoe uitbundiger de vreugde van 't jongske.

Hij werd dempig van inspanning, hoogrood van opwinding, zweette van vermoeienis en werd stilletjesaan zeer vermoeid.

- Kom, Slor, zegde hij, toen 't koncert uit was en hij te moe om nog naar iets te zoeken.

Beiden verdwenen.

Toen de huishoudster in de keuken kwam, zag zij al de schuiven open, pot-, pan- en eetgerief weg en de bakken tegen den grond geslingerd.

Er was iets ergs gebeurd. Fikske was niet in de nabijheid, was nergens te hooren, nergens te zien.

Zij verwittigde dadelijk Peter.

Ach! die storm in het oude harte van den bekommerden man. Hij zocht en riep op zijn lieveling. De ontroering, de onrust en de smart deden zijn steeds blozend gelaat verbleeken, zijn harte kloppen om te breken.

- Fikske! Fikske! Fiiikske! kreet hij.

- Fikske! riep iedereen hem achterna.

Geen jongetje te zien.

In doodsangst bukte Peter zich over den bornput. Het water lag gesloten als een geheim.

Het scheen ook wonder, dat Snor niet op de werf liep en, evenmin als zijn vriendje, het geroep beantwoordde.

Men ging naar zijn hok en daar zag men den hond, grollend met opgetrokken lippen en blikkerende tanden.

En achter in 't hok, liggend op den rug van Snor, in diepen slaap, regelmatig hijgend, moe en afgemat van zijn reuzenwerk, zag men Fikske.

Snor liet niemand naderen, lag onbewogen, maar steeds doorgrollend als een vreeselijke bedreiging.

Peter bukte zich en riep luidop Fikske. Deze schoot ineens wakker, met dwaze oogen, dik van den vaak. Toen hij Peter zag, lachte hij en kroop uit het hok. Snor liet hem kwispelstaartend door, likte zijn aangezicht en liep toen verheugd in het ronde.

Grootva nam den bengel op den arm en vroeg hem, in zijn oude, kinderlijke taal, naar 't geheim van 't verdwenen keukengerei.

- Muziek! stamelde Fikske. Boum! Ta rara! Boum!

Hij stak het handje uit, gebald, zijn wangen opzettend tot een geluid.

En hij wees naar den bornput.

Peter keek in de diepte. Op grootva's arm boog Fikske zich voorover en herhaalde:

- Muziek! Boum! Ta rara!

Nu rees het schepvat neer. De ketting rinkelde over de afgesleten, houten trommel en men vischte wat op.

- Boum! zei Fikske nog eens, toen hij den bovengehaalden pot zag.

- Mijn jongen, mijn jongetje! zei de oude man, het kind lachend voor zich uitstekend. Ho, mijn jongetje, wis en zeker wordt ge eenmaal muzikant!

De kleine sloeg de armpjes om den lachenden kop van den grijsaard, vlijde zijn hoofd op diens schouder en sliep in als een jonge held.

VII.
Juul, Trees en Mieke

Juul! Met een dubbele u. Fikske rekte den naam nog wat en voegde er minstens drie u's aan toe:

- Juuuul! klonk het soms luide in den tuin.

Kakelend kwam Juul half-loopend, half-vliegend aangesneld.

Juul, moet ge weten, was een kip.

Hoe ze aan haar mannennaam is gekomen, zal wel zijn reden hebben gehad, want het kind gaf aan alles een naam, zooals zijn eigen visie het ingaf en steeds met rake juistheid.

In den tuin zijns grootvaders had een der werklieden, die Juul heette, de onderlip onevenwijdig sluitend op de bovenlip, zoodat zijn mond niet regelmatig gevormd kon genoemd worden. De kip bezat ook een scheeven bek en Fikske's verbeelding had onmiddellijk een parallel getrokken tusschen de kip en den knecht en hij doopte haar Juul.

Niet uit spotlust, hij was te goed om boosaardig te zijn en te klein om iemand leed aan te doen. Onbewust kwam het beeld in zijn geest en de naam op zijn lippen. Wat Peter ook zeide en vermaande, de kip bleef Juul heeten.

Juul was een zware kip, met neerhangenden slappen kam, maar donkerrood en gezond als een helle roos. Haar oogen blonken als git en keken vrank, ja, bijna spottend, de wereld aan.

Zooals we zeiden, had ze een scheeven bek, wat de guitigheid van haar uitzicht nog verhoogde en haar een persoonlijk uiterlijk gaf. In den omgang met het verstandige kind had Juul bijna ‘menschenmanieren’ gekregen en over een gebeurtenis, in Fikske's of uit haar eigen kippenleven, kon zij, op haar manier, een beredeneerd oordeel geven.

Zij was, evenals alles wat in 't jonge leven van Fikske voorviel, iets eigenaardigs en speciaals en bracht hierdoor wat gelijkmatigheid in de levendige, vroolijke omgeving van den kleine.

Wanneer de menschen Fikske zagen, lachten zij om zijn groot-verstandig doen en zijn ernstig uitzicht; wanneer zij echter hierbij Juul bekeken, lachten zij nog luider. Maar dat hoorde zoo in 't leven van 't manneke.

Juul was van een goed ras, stevig te poot, met breede borstkas en met blinkende, zwarte pluimen, waarboven de helroode kam hing als een pas geverfde slaapmuts.

Ze was bitter klein, toen Fikske haar in zijn omgeving plaats gunde en ze kreeg van hem dadelijk een ontvangst die haar kalm aandeed, op haar gemak stelde en waaruit de groote vriendschap, de gemeenzame omgang sproten, die zij weldra voor het kind voelde en onderhield.

Des morgens, wanneer Juul, in huis, het luidruchtig ontwaken van Fikske vernam, die, blozend van gezondheid, op Peters arm, de huiskamer werd binnengedragen, sprong de kip op de vensterrichel en pikte op de ruit. Het raam werd opengemaakt en Juul zei iets in haar kippentaal, wat Fikske Vertolkte als ‘Goeden morgen’, want hij antwoordde heel wijselijk en beleefd den ochtendgroet terug.

De knaap werd, op den hoogen kussenstoel, aan tafel gezet en Juul stond naast hem op den vloer en keek hem met schuinen kop aan. Dat was de vraag naar haar ontbijt: stukjes smakelijk tarwebrood uit Fikske's boterham en daarna eenige zaadjes van zonnebloem en maïs.

Hierna begon de kip zeurend te vertellen wat er dien nacht in 't kippenhok was voorgevallen, wat 't jongetje best verstond, want hij knoopte haar verhaal aaneen met wat er den vorigen dag speciaals gebeurd was. Zij vertelde hoe de haan haar had bekeven, omdat zij des avonds, lang na de andere zusters, was tehuis gekomen en hoe hij een paar andere kippen met de spoor had bestraft omdat zij, ondanks 't verbod, in 't erwtenveld hadden feest gehouden. Zij sprak met eerbied over haar heer en gemaal, over zijn oogen waarin vuur blonk, over zijn koninklijke kroon die, als een vurig teeken zijner waardigheid, zijn nobelen kop versierde, over zijn trotsche borst waarover pluimen lagen zoo het en schoon als dekoraties, over zijn gouden staart, met gekromde pluimen, die als de stralen eener kleurenfontein over zijn breeden rug uit wapperden. Ze vertelde nog veel andere zaken, waarnaar Fikske maar met een half oor luisterde, omdat hij de babbelzuchtige niet altijd in haar praatziekte volgen kon en hij te veel aandacht moest besteden om zijn aangezicht en jurkje te bemorsen met in koffie geweekt brood.

Fikske zou des morgens nooit een ei hebben gegeten, wanneer Peter hem niet verzekerd had dat Juul het voor hem had gelegd. Daar 't kind elken morgen een ei bij zijn ontbijt kreeg, wies Juul in zijn verbeelding tot een wonderkip, wat zijn vriendschap voor haar echter vestigde, terwijl hij haar, om die vruchtbaarheid, soms bewonderend aankeek.

Na het ontbijt nam Fikske, met beide handjes, een blikken doos, ging naar den voortuin, riep de kippenbent bijeen en strooide de gouden maïs uit.

Peter verheugde zich, telken morgen, in 't zicht van zijn jongetje, dat tusschen de kakelende kippen, de ronkende duiven en de tjilpende musschen stond en voor iedereen een lach en een vriendelijk woord had. Maar de haan, die geweld deed om de kippen luidop te vermanen toch maar onbeschaamd toe te tasten en zelf niet at, kreeg de restjes van zijn boterham, die hij dan nog, tot 't laatste kruimeltje, voor zijn neus liet wegpikken.

Snor kwam thans aan de beurt en werd losgemaakt. De hond voelde iederen morgen, wanneer hij zijn meesterke zag, een nieuwe vreugde, die hij uitte in onzinnig rondloopen en met luidruchtig aan te blaffen alles wat groeide en leefde en Fikske te overrompelen met zijn vriendschapsbewijzen.

Juul was een veelvraat. Zij had nu reeds tweemaal ontbeten en profiteerde er van om tijdens de zotte doening van Snor gulzig het versch aangebrachte morgenmaal van den hond aan te tasten en haar derde ontbijt te beginnen. Doch Snor kreeg haar in de gaten en begon, onder de verbaasde oogen van Juul, zijn pot met groote slokken in een-twee-drie te ledigen.

Hierna gingen zij, met hun drieën, naar 't konijnenhok, waar Trees haar mollig, grijs neusje snuffelend door de latten stak en bromde van tevredenheid omdat zij haar vrienden zag.

Trees was de konijnenmoeder, groot en zwaar. Haar pels was van het zachtste fluweel, muizengrijs. Haar neus stond nooit stil, wipte gedurig op en neder en met den neus bewogen ook haar lange ooren.

Wanneer de groote deur van den stal werd opengedaan, had ze Fikske al gehoord en geroken, haar ooren gingen omhoog en in haar groote oogen kwam een teeder licht. Dan richtte zij zich op, klauterde met de voorpooten naar boven, snuffelend, terwijl het een oor schuin zakte. Dit gold als de hoogste uitdrukking van haar tevredenheid, waarbij ze dan nog een geluid maakte, als het verre gebrom van een trommel, dat kwam diep langs haar keel, uit haar hart.

Fikske hief de lattendeur omhoog en 't was voor 't kind een heel werk om Trees met beide handen op te lichten, want Peter had hem geleerd, 't zware konijn nooit met de ooren op te tillen.

Het konijn lag daar warm in zijn armpjes. Fikske kuste het op zijn schoone oogen, waarmede het zeer gediend was en vriendschappelijk zijn nat snoetje tegen de kin van 't jongetje wreef.

Snor ging het ook besnuffelen en zei het in zijn hondentaal goeden morgen, waarbij Trees het hangende oor weer naar boven bracht, het staande liet zakken en 't neuzeke snuffelend Snorwaarts richtte.

Juul keek met haar verstandige oogen naar boven en draaide de scheeltjes open en toe, als iemand, die tegen een goede kennis pinkt, scharrelde in den mullen stalgrond en zeurde iets uit haar krommen bek wat haar groote sympathie voor mevrouw Trees bewees.

Daarnaast hoorde men Mieke blaten. Mieke, de witte geit. Ook zij wachtte op haar vrienden.

Fikske zette Trees op den grond, deed het tweede stalleke open en de geit huppelde, vierpoots omhoog, in zotten sprong. Haar sikje ging op en neder en haar klein, wit koddeke over en weer, zooals een hond doet, in groot genoegen.

Van de geit hield het jongetje danig veel. Zij was op het hof geboren en had al de dagen van haar leven met hem doorgebracht. Ze volgde hem zoo trouw als Snor, groeide op, schoon en sterk, als de scheper was gewassen en kreeg een koppel prachtig gebogen horens, waarmede zij iedereen aanstootte die haar vriendje te nabij kwam.

Mieke en Snor plekten, in de schemering van het tweede hok, in de schoonheid van hun witten pels.

Zoo leefden zij, met hun vijven, tijdens de warme dagen van den zomer en, zoo er wolken den hemel befloersten en het licht der zon onderschepten, zoo kwam er echter nooit iets het geluk en de vriendschap van het vijftal overlommeren en hun innig voelen verstoren of verdonkeren.

VIII.
Met z'n vijven

Op het grasveld achter den heuvel, waar de kerseboom vol rijpende vruchten groeide, zaten ze op een morgen, met z'n vijven bijeen: Fikske, Snor, Mieke, Juul en Trees.

Snor lag met den witten kop, op de voorpooten, loerde van onder de over zijn oogen liggende blessen den tuin af, stond nu en dan eens op en keek of er geen onraad was en hij veilig

liggen mocht. Hij vlijde zich dan weerom, op den uitersten kant van het grasveld neder, onrustig, waakzaam.

Trees zat, dik en vet, de grijze ooren flappend, te eten van de klaver, die ze hier en daar vond. Wanneer ze moe van 't knabbelen was, neep ze de oogen dicht en droomde van den koning der konijnen, sprong ineens op van blijdschap en liep koddig als een gekke rond, zoodat de graskluitjes om haar heenspatten.

Fikske stond bij Mieke en at. Hij at zijn boterham met stroop. Het dikke, lijmerige vocht droop, zwart vlekkend, op zijn wit jurkje.

Mieke rukte het malsche groen af, hief bijwijlen den kop omhoog en smekte als een oud vrouwke. Haar wit sikje wipte op en af bij het knabbelen, haar lippekes vielen scheef op elkander en de morgenzon deed haar oogen glinsteren.

Trees lag nu weder op het gras, moe van haar zotte doening, dicht bij Mieke, en keek verbaasd naar het wonder van haar witten pels en de vreemde schudding van haar klein staartje.

Juul, die er reeds lang op geloerd had, pikte onverwachts een stuk uit Fikske's boterham; haar roode kam bengelde, door den sprong, zot op haar krommen kop. Het jongetje draaide zich, ter verweer, half om, en zijn lippen zetten zich triest op. Hij was nog niet verzadigd en zijn bui van mededeelzaamheid nog niet vaardig. Eerst Fikske en dan zijn vrienden.

De zon klom over den kerseboom en lag nu vlak over het grasperk en keek naar het pastoraal tooneeltje.

De reuk van oranjebloemen dreef als een witte schaduw over den tuin en kittelde Fikske's neus. Hij keek verrast op en zijn oogen keerden zich naar een struik, die met tot tegen den grond neerhangende takken bloeide als een weelde van versch gevallen sneeuw. Hij lachte naar het wonder als naar een bekende. Een teeder licht golfde over de blauwheid zijner oogen en zijn ziel kwam vol geluk.

De hond hoorde een stap, stond grommend op en legde zich dichter bij het jongetje.

Juul was zeer stout en pikte een tweede brok uit de boterham. Een fijne straal stroop lekte van zijn bek. Fikske draaide zich nogmaals met een ruk om en liet een langgerekt en gemelijk O! O! O! hooren. Snor kwam nader, besnuffelde Juul's bek, likte de stroop op en schepte haar, met zijn snoet, onder haar

pluimenbuik, zoodat de kip, geërgerd en onder luid verzet, een eind weegs stoof.

Nu werd het weder voor een oogenblik rustig. De stilte zong zacht, de zon kittelde de lange pijltjes van het warme gras. De morgen was jong en schoon. Een hommel bromde op een rose klaverbloem en dronk honig.

Fikske kon niet meer. Hij keek rond zich, met de rest van zijn boterham in de hand, peinzend aan kattekwaad en wie of hij het eerst van zijn overvloed zou bedeelen.

De geit keek hem aan, trad nader, stak haar wonderen kop omhoog en rook aan 't brood.

Fikske zette zich, naast haar, op 't gras, dopte zijn vingertje in de kleverige stroop en trok rondekes en arabesken op Mieke's kop, omlijnde haar oogen met een zwarten bril, scheidde haar kop, van in de diepte der horens tot in het rose van haar neus, met een zwarte lijn in twee en plakte hierna de rest van 't brood tegen haar oud uitzienden mond.

De geit stak haar behoornden kop in de hoogte en keek den hemel aan als een wonderbeest uit den sprookjestijd.

Snor kreeg haar ineens in 't oog en sprong op. Hij legde zich, voor haar, plat op de voorste pooten en begon te lachen; al zijn schoone, witte tanden kwamen bloot. Hierna begon hij in een kring rond te loopen, onzinnig, met wapperende haren, blaffend zijn groote leute uit.

Peter had, van op den heuvel, het spel gezien, en trad nader, streelde over het warme hoofd van zijn lieveling en zijn oude mond vertrok teeder van blijheid.

Hij bukte zich over 't kind en gaf het een kus.

Toen nam hij zijn klein strooppolleke in zijn hand en, samen, gingen zij kijken naar den riekenden berg van witten oranjebloesem.

IX.
Het uurwerk

Peter bezat een gouden uurwerk, een oud familiestuk van groote waarde, met slag en muziek bij elk half uur. Op de wijzerplaat stond de gang der maan op 't blauwe fond van 't firmament.

Toen Peter het uurwerk in zijn hand nam, ijlde het licht er op toe en er blonk iets als zon.

Al de verlangens van den dag, de droomen van Fikske's pachten waren op dit uurwerk gevestigd.

- Tik! Tik! Tingeling, Peterke! vroeg Fikske.

Zulks niet éénmaal, maar twintig, vijftigmaal op een dag.

De oude man trok dan het uurwerk uit zijn giletzak, legde het in zijn zware hand en zijn kin en zijn gelaat schitterden in den glans van het goud.

- Scoon, peterke! zei Fikske bewonderend.

Peter legde het uurwerk tegen Fikske's oor; de kleine luisterde naar het beestje in de gouden kast en naar de muziek van den tijd.

Hij kreeg het juweel in zijn handje en zag van dichtbij hoe het beestje met kleine stappekes voortliep en de maan draaide tusschen de heerlijkheid van vele sterrekes.

Hij keerde en wentelde het om-en-om en had zoo gaarne het geheimzinnige dierke, dat zoo vlug liep en zoo schoon zingen kon, betast en bezien. Peter nam toen zijn mes en met het toppeke hiervan opende hij het gouden deksel en dan lag daar voor Fikske's verbaasde oogen de wonderbare wereld van den nooit stilstaanden tijd.

Fikske wilde het met zijn vingertje eventjes streelen, maar Peter sloot vlug het deksel en, in de verborgenheid van het kostbare schrijn, zette het beestje, onvermoeibaar, zijn rondloop voort.

- Nog, Peterke, nog! smeekte Fikske.

Grootvader schudde lachend het hoofd en antwoordde:

- Als 't kindje groot zal zijn en zijn eerste communie doet, dan is het beestje voor hem.

- Ja, zei Fikske, die ‘eerste communie’ nog niet begreep, maar ‘voor hem’ integendeel des te beter snapte.

Hij trok Peter van zijn stoel en ze gingen kijken naar 't nest van een grasmusch, die, in 't blinkende loover van een wilden kerselaar, met drie paddejongskes lag en zich, met zijn wijfje, afsleurde om in den omtrek al de rupsen, spinnen en kevertjes op te vangen en in de open bekjes van zijn altijd hongerend broed te doen verdwijnen.

- Vogeltjes niet bang maken, vermaande grootvader, vriendjes van Peterke.

Hij zette den jongen, dien hij had omhoog getild om 't nest te zien, op den grond.

De kleine dreumes keek zich moe naar 't werk van de vlugge vogeltjes en toen hij 't beu was, gingen zij verder en bleven staan voor een berg van bloeiende alpenrozen, waarin hommels brommend verdwenen en spraken met het hart der bloemen.

De kleine zuchtte.

- Scoon, Peterke, zei hij.

- Ja, schoon, herhaalde de man.

Er gulpte iets warms in zijn hart bij 't zicht van die grootsche weelde en de vreugde van den kleine, die de schoonheid van de dagen dronk als gouden melk.

- Nog bieske zien, vroeg 't kind weer.

't Spel begon opnieuw. Fikske zeurde zoo lang tot het uurwerk hem eenmaal ter leen werd gegeven en hij, zekeren Zondag, bij zijn makkertjes op straat verscheen, in zijn witte kleedje, de gouden ketting flonkerend op de borst en 't zware uurwerk bultend in een der zakjes van zijn kleed.

Aan den ketting bengelde een sterreke, waaraan kleine sleuteltjes puntten. Met een dier sleuteltjes kon men het beestje, wanneer het moede van loopen was en rustte, weer doen draven, vier en twintig uren lang, een vollen dag en een ganschen nacht.

Fikske was de held van de gebuurte. Iedereen wilde dien dag bij hem zijn en 't wonder zien; iedereen het betasten en in zijn hand wegen de zwaarte van den rijkdom; iedereen het beestje zien loopen en de maan opkomen in de viervoudige gedaante van haar afmetingen en van haar loop, bij wassend of afnemend tij.

En hierop wilden zij ook het beestje van binnen zien. Iemand kon, met een mes, het deksel openen; met het bloote oog zag men het raderen-beweeg, de blinkende kopjes en vijzen van 't werk van den tijd, zoo onbegrijpelijk en geheimzinnig voor de kinderwereld. Een der sleuteltjes werd aangepast en men draaide tot het beestje, ineens, wild begon rond te draaien en met een korten schreeuw zijn jongsten snik gaf.

Nu lag het stil. Het getik had opgehouden. 't Wieleke was dood. Het hart van het uurwerk zweeg.

Fikske schudde en rammelde het over en weder om het terug in gang te zetten, anderen hielpen hem hierbij. Een paar uren later waren de radertjes, de steentjes, al de ingewanden der

wonderbare doening uit de kast gelicht, het gouden deksel afgerukt en de nieuwsgierigheid der kleinen onbevredigd.

Schreiend ging Fikske huistoe. Snor, die hem op straat zelden mocht vergezellen, hoorde zijn geschrei, werd beroerd tot in de diepste diepte van zijn hart en liet een schreeuw, die klonk als een noodbazuin, een schreeuw van angst en verdriet.

Bij den hond schreide het jongetje zijn leed uit. Hij liet hem het verminkte uurwerk zien, vertelde hem den dood van alles wat in het gouden wonder had geleefd en, toen Peter kwam en de ramp aanschouwde, schreiden zij met hun drieën, lang en bitter.

X.
De aalbessen

De tuin van Peter was een heldere veropenbaring van zijn schoonheidsvoelen.

Er stond, langs de Oostzijde, een lange haag van roode aalbessen. De takken waren uitgespreid als deze van leiboomen en door een bijzondere bewerking en verzorging was er ieder jaar een rijke oogst.

Toen alles nog verstorven stond onder winterkoude, maar 't koninkske zijn zotte ritournellen reeds zong, kwam er plots, uit de luchten, uit onzichtbare monden een warme adem, zoodat gansch de Natuur er van schrok. De narcissen sprongen open en keken met gouden oogen naar 't wondere geluid dat, aan den einder, met paukgeschal en violenmuziek, langzaam naderde. De wissen tooiden zich met oud-gouden tonen en fluweelen kattekes ontbolsterden op het wilgen hakhout langs de beek. Toen, des avonds, de zon naar het rustig land van den nacht gleed, schoof over de sidderende kruinen van het hooge geboomte een violette roes.

Te dien tijde liepen de botten der aalbessen open in teer-groen blad. Fikske voelde en zag die wonderen en wist toen dat de Lente naderde, jong en schoon.

De schuchtere groene bloemekes der aalbessen hingen te bengelen tusschen de zuivere bladeren en overal rook het naar amber van jeugdig bloemenbloed.

Peter hield veel van de aalbessen, die, in Juli, in groote

manden naar Engeland gezonden werden en om hun grootte en sappigheid zeer gewaardeerd werden.

Toen de vruchten rijp waren, geleek de haag één groote, roode bloem. De bladeren verdwenen onder de uitspatting en den rijkdom der karmozijnen trossen. Iedereen op 't hof was er medé? gemoeid om de beziën te plukken.

Ook Fikske.

Met zijn kleine pollekes ritste hij de bessen van 't lange, groene steeltje en wreef ze in zijn mondje. Zijn gelaat was tot over de ooren besmeurd met de bleeke korreltjes en de pellen der vruchten. Zijn hoofd geleek een reuzekolle. Peter liet hem begaan; wanneer Fikske zijn bekomste had, zou hij er wel uitscheiden.

De oogst werd, in de voorkamer der woning, in groote, platte, witte manden verzameld. Deze werden dan met de grootste omzichtigheid ingebusseld en met grauw lijnwaad overtrokken.

Eens, op een onbewaakt oogenblik, gebeurde het dat Fikske de kamer binnentrad met Snor en een dier manden zag staan.

't Was een berg belletjes, zwaar zwellend van goud zonnevuur, een brand van sappige schoonheid, die Fikske magnetiseerde, zooals alle schoone dingen.

Hij kroop er middenin. Het rijke aalbessenbloed spoot omhoog onder de zwaarte zijner knieën. De beziën, nog warm van zonne, voelden luw aan en Fikske kreeg pret in 't spel. Hij stak zijn handjes klauwend uit en neep ze dicht. Tusschen de vingers kroop de roode spijs; zijn handen kleefden aaneen, zijn gelaat en zijn hoofd waren weldra met een roode saus overgoten. Hij geleek een Siouxkind. Snor stond de gedaanteverwisseling hijgend te bezien en wachtte het teeken af om in die bloedige kwal te doppen en de gansche kamer te bestrooien met die kleurige dingetjes, alsof de processie op komst was.

Maar Fikske had op dit oogenblik te veel inspanning noodig om zijn perskracht te beproeven en af-en-toe een handvol bessen tusschen zijn vurige lippen te doen verdwijnen.

Snor blafte ongeduldig drie stille blaffen, als iemand die door kuchen de aandacht wil wekken.

Nu koorde Fikske; hij keek lachend naar Snor en riep hem bij zich in de mand, wreef de kleurige spijs met zijn twee handen over den kop, die weldra een woest uitzicht kreeg.

Op dit oogenblik kwam Peter binnen en zag de ramp. Er

kwam iets in hem dat hem pijn deed; zijn kin trilde als bij iemand, die ontroerd is en schreien wil; over zijn oogen trok een floers als over een wolk, waar de donder in grauwt.

- Peter, riep Fikske. Nam! Nam! Kom, Fikske wasschen, roode zeep!

Hij stond rechtop als een reuzenaalbes, de twee handen vooruitgestoken, waaruit de roode tranen bengelden.

Plots viel het verdriet van den goedaardigen man.

Hij naderde het kind, hielp hem uit het heerlijk bad van zonnebloed; zijn oog werd mild als naar gewoonte, hij lachte cien kleinen vernieler aan en sprak zacht, met een geluid waarin nog een snik kropte.

- Fikske, kleine wilde uit Indianenland, kom, Peter zal u wasschen tot bleek kind van witten man.

Het jongetje gaf den grijsaard een klinkenden kus op den ouden mond, zoodat hij oproodde tot een bloeiende klaproos.

XI.
Mazelkes

Fikske was sinds eenige dagen lastig en moedeloos. Zijn eten smaakte hem niet, hij had geen lust meer tot lachen, stampte, ieder oogenblik, zenuwachtig met de voetjes en barstte menigmaal in schreien uit. Zijn vrienden, Snor incluis, lieten hem onverschillig en hierom was er groote beroering in zijn dierentuin. Men hoorde den hond onophoudelijk, in luid geblaf, zijn nood klagen, en de geit haar zonderlingen kreet uitbleten. Juul was van 't raam niet weg te jagen en Trees zat eenzaam in 't donkerste hoekje van haar donker hokje.

Peter hield den kleine dag en nacht in oog, bleef er mede binnenshuis, trachtte hem afleiding te bezorgen en streek onophoudend de klamme haren van zijn voorhoofd, dat warm stond, boven de tranerige oogen.

Buiten was het winter en koud.

Zekeren morgen was het gelaat van den kleine rood en opgezet. Zijn lichaam stond vol purperen vlekken. Fikske had de mazelen. De dokterzei, dat men hem goed warm moest houden, in eendere temperatuur.

Hij lag nu reeds eenige dagen, onder de groote Vlaamsche schouw, achter de gloeiende Leuvensche stoof, op een grooten, mahoniehouten leunstoel, warmpjes, in een deken gedraaid.

Buiten waaide de Noordenwind. Men hoorde hem in huis, onder de spleten der deuren zingen en in de schouw fluiten. De ketel, op de stoof, zong mede en de kamer kwam vol muziek. Fikske vond het in zijn hoekje heerlijk gezellig en luisterde naar al de geluiden van de eenzaamheid.

De koorts was geweken. De zieke keek naar buiten, waar de schemering stilaan viel en de dag zijn oogen toeneep. De sneeuw werd gezaaid als fijne suiker.

De straat kwam vol geluiden. De kinderen keerden uit de school huiswaarts, gleden baantjes, roldebolden in de sneeuw en wierpen elkander dichtgeperste sneeuwballen naar het hoofd.

Fikske zag de projektielen een kring beschrijven en hoorde de kleinen het uitschateren, wanneer een der ballen raak was. Nu hoorde hij iemand roepen: ‘Dat is er een voor Fikske!’ Een doffe bons op de ruit volgde en Fikske zag een heel pakje sneeuw op het raam plakken.

Hij sprong van zijn stoel op. Er was niemand in de kamer. Speellust werd vaardig over hem en zonder zich te bezinnen, onbewust voor de talrijke vermaningen van Peter om stilletjes te blijven liggen, wierp hij de deken van zich af, opende de deur en liep, in het noodweer, naar buiten, barrevoets, het witte japonneke neerhangend tot op de knoesels.

De wind sloeg hem in 't roode gelaat. Zijn blond hoofdje werd met sneeuw bepoeierd. Hij liep tot aan het hek, verder de straat op, kneep de sneeuw, zoo goed het ging, tot een bol, en speelde met de vriendjes mede.

Hij kon het, helaas! niet volhouden. De brand sloeg in zijn bloed; 't kippenvleesch bobbelde op zijn gansche lichaam. Fikske viel voorover, de makkers brachten hem in huis, rolden hem in de deken.

Toen Peter kwam, droeg hij Fikske te bed. De koorts kwam als een rood manneke en stak het vuur in zijn aderen; zijn oogen gloeiden, de adem piepte in zijn bedrukte borst, vlug en hijgend. Hij sliep in, onrustig, met open mond en bekorste lippen.

Peter zat naast hem. De geneesheer, door hem ondervraagd, kon niets anders zeggen dan dat men afwachten moest. Niemand

of niets wisten op het oogenblik wat er van het kind zou geworden. De koorts deed haar werk in uitspattend geweld, joeg het bloed voort, door de kanalen, deed slapen, pols en aderen kloppen, kloppen, kloppen! De oude man was radeloos. Hij had zijn paternoster voor den dag gehaald en bad. Men hoorde de houten bollekes over elkander schuiven. Hij sloeg kruis op kruis, teekende zich voorhoofd, mond en borst. Zijn keel was droog en hij smeekte een onzichtbare macht om erbarmen. Dat men zijn jongetje toch zou sparen, niet weghalen, niet wegrukken van zijn zijde, of dat men ook hem zou meenemen. Over zijn gelaat rolden, de een na de ander, groote tranen.

De nacht was wreed voor Fikske. Hij kreunde in de hitte van het koortsvuur, wierp zich met een schreeuw op, opende de oogen, keek verwonderd in de kamer en herkende zelfs zijn grooten vriend niet. Hij sliep opnieuw in, onrustig, begon te ijlen, wierp de woorden dooreen zonder zin noch samenhang, riep op allen en alles wat hem lief was, liet maan en sterren in den hemel dooreenwarrelen met Snor, Juul en Trees, met Peter en de witte geit. De gansche tuin draaide mee, met serren, bloemen en planten, met vijver en brug en visschen en puiten.

Hij schreeuwde woorden zoo innig lief en teeder, dat zij den ouden man naar 't harte beten en hem diep, eindeloos diep ongelukkig maakten.

Peter was een geloovige van den ouden stempel, met groote overtuiging, aangescherpt door oude tradities. Te midden van Fikske's strijd, wanneer hij het kind bereden zag door fantastische gedrochten, wankelde hij naar het kleine wijwatervat, boven 't bed van den zieke, bevochtigde den verdorden palmtak en ging het huis door in alle kamers, als tijdens de ontzetting van een onweder en besprenkelde de muren met gewijd water, om den Booze te verdrijven.

Hij zou op dit oogenblik alles voor 't jongetje gedaan hebben. Hij stak zijn polsen in den donkere uit en kermde dat men hem de aderen openen zou, als offer, voor 't leven van zijn lieveling.

Drie nachten en twee dagen stookte de koorts het kleine lichaam tot haar allerhoogsten graad; de pollekes, die Peter in zijn handen hield, brandden, het hoofdje zweette en lag rood als een heulbloem.

Den derden dag, in den vroegen morgen, lijmde het bloed van Fikske dik in de aderen, een gele bleekheid overtoog zijn

afgemat gelaat, stuipkes vertrokken de oogen in de blauwe holten. Peter zonk neer voor het beddeke en kreunde of men op zijn harte sloeg.

.....

Twee uur later opende Fikske de oogen, zag Peter zitten, lachte hem toe, vroeg een kus en toen naar Snor en om een boterham.

Den volgenden dag zat het jongetje weder achter de stoof, in de diepe schouw, gedraaid in de warme deken en Snor zat naast hem, met de twee voorpooten op de deken. De kleine praatte met hem, vertelde Peters leed en de pijn die hij zelf aan den lijve ondervonden had. Hij noemde zich zelf zeer stout, vroeg naar Mieke en Trees. Juul was reeds binnengekomen, den zetel opgesprongen naast Fikske en had een heel praatje met hem gehouden, terwijl zij hem ernstig had aangekeken. Peter had de kip buitengezet, waar ze op de vensterrichel bleef staan en onophoudelijk tegen de ruit pikte, zoodat haar roode kam over en weder waggelde.

Fikske voelde in zich ineens een groote begeerte ontstaan om de witte geit te zien. Wat was het lang geleden dat hij haar horens nog had gestreeld en op haar kouden neus gekribbeld! Zou zij zich Fikske nog herinneren, hem nog wel kennen?

Fikske liet zich door een groot besluit niet afschrikken en zou bij Mieke een bezoek afleggen. Ditmaal sloeg hij de sargie om zijn lichaam, schoof zijn voeten in wollen muiltjes en verliet de huiskamer.

Hoe het eigenlijk gebeuren kon, begreep Peter zelf niet. Hij zat in de kamer daarnaast, uitgevend op den tuin, te schrijven en zag eensklaps het blonde hoofdje van Fikske langs het raam komen en in haast verdwijnen.

Hij sprong met een schreeuw van zijn stoel op, liep het huis uit en het jongetje achterna, maar toen juist gebeurde het.

Tusschen een seringaboschje en den stal waar Mieke, de geit, woonde, lag een vijvertje bedekt met een laag ijs. Over het ijs lag de sneeuw, die den put met den weg gelijk maakte. In zijn haast liep Fikske over de brooze ijskorst. Een gekraak. Fikske schoot met een plons de koude diepte in. Snor schoot hem jankend achterna en bracht hem boven. De toegesnelde oude man ving hem op en bracht hem naar de kamer, waar hij ontkleed werd en met een wollen deken gewreven.

- Nu zal hij zeker sterven! kermde de oude man in vertwijfeling. Het is mijn schuld, ik had hem niet mogen alleen laten!

Maar Fikske stierf niet. Het bleeke manneke, dat met zijn zeisse en zijn holle oogen rondloopt, had het jongetje, weggedoken in zijn grooten zetel, niet opgemerkt en Fikske, gewreven en zweetend van de heete thee, kwam spoedig bij. Het bad en de reactie schenen hem zelf goed te hebben gedaan, want eenige dagen later was hij weder vlug te been.

Peter was lang met de verzorging van Fikske bezig geweest en de ontroering had hem hierna nog erg te pakken.

Maar toen hij Fikske blozen zag, bemerkte hij, liggend achter de stoof, Snor, roerloos, te midden van een plas. Het ijskoude water droop uit zijn langen pels en liep in straaltjes onder de deur weg, in de gang. De trouwe hond roerde niet, maar keek star de doening van Peter en van een paar toegesnelde bedienden na.

Peter riep het dier tot zich en streek het over zijn natten kop. Hij wreef met de deken zijn haren droog, doch 't bleek dat deze bewerking wat laat aangepakt werd. Snor geraakte weken lang onder den voet, baste en fluimde als een mensch die aan borstpijpontsteking lijdt. Zijn leven lang heeft hij hieruit een schorheid in de diepte der keel behouden.

Telkenmale Peter den hond hoorde, herdacht hij zijn toewijding en hij gunde hem een plaats in zijn hart, zeer hoog en dicht, bij die, waar Fikske troonde.

LODE OPDEBEEK.

(Wordt voortgezet).

[Verzen]

De Profundis

O geef mij kracht, geef mij klaarheid,
Kracht stil te gaan en te dragen
De ruwheid, de kleinheid, den slenter,
Het bitter niet-worden-verstaan.
Kracht, klaar, in waarheid te zeggen
De dingen die diep en schoon
Roeren en ruischen in mij
Wachtend mijn wil en mijn woord.
Geef mij klaarheid van denken en oordeel,
Breedheid van geest en begrip.

O geef mij goedheid en wijsheid,
Goedheid van hart voor elkeen
Die gaat mijnen weg of hem niet gaat,
Voor needrige' en hoogeren een.
Wijsheid die rust brengt en ootmoed,
En den glimlach, als zon op de zee,
Geen haat meer, geen tranen, geen tweestrijd,
Begrijpend vergeven alleen.

O dit te weten, te wenschen!
O dit te willen, te zijn!
O zware kamp steeds 't hernieuwen,
Dag aan dag, uur aan uur, altijd door.

En niets dan dees poovere woorden
Voor al wat daar zingt en strijdt,
Voor al wat door opstond of doodging,
Voor al wat, o mensch, gij zijt!
.....

Diep in mijn deemoed gebogen
Ga ik, door dal en duin,
Weer welt er licht in mijn oogen
Vast schrijdt mijn voet naar de kruin.

7n-7.22.

Strijd

Laat mij alleen, mijn vrouw, nu, dezen avond:
Mijn ziel is ziek, mijn zwak hart zwaar gehavend
Van wild verlangen naar ik weet niet wat
Voor onbereikbaar en onzegbaar schoons dat
O zoo ver, zoo machtig, wonderteer
Mij boeit en lokt als 't murmlen van een meer,
Achter den donkren woudrand waar ik ga,
Onrustig dwalend, droomend stille sta,
En luister, luister naar den breeden zang
Daar in de diepte, die mij trekt en bang
Maakt soms, want veilig, morgenstil en koel
Is 't onder 't rustig loof hier, al gevoel
'k Niet sterk en vast genoeg den klaren vree
Die mij omhuift en schut... Steeds zingt die zee
Haar zwaar-melodisch, donker-lokkend lied
Van passie, zeker weten en ervaren
Meer dingen van dit leven, dat zijn baren
Heenstuwt naar stranden die ik nooit gezien,
Gekend heb en nooit kennen zal... Wien
Nooit die vloek het hart verschroeide, zalig hij -
Die moge hard mij wezen, streng en vrij
Mij slaan, mij honen met den trots der rust
Die hij gewon... Eens, eens toch zal die kust
Ook voor mij blauwen in het blij verschiet

Tusschen de neev'len door... Ik wil niet
Twijflen noch versagen, maar moedig zijn
En strijden, dan vind 'k, o Leven, na veel pijn
Van zoeken en begeeren eens de grens,
Groei tot een grooter, rijk-tevreden mensch.
.....
Wij sterven duizend dooden in dit leven,
En duizendmaal herboren staan wij op,
Met voller deemoed, rijpere berusting weven
We uit lach en tranen vrede's regenboog.

FRANS DE WILDE.

Antwerpen, 11-12-22.

Andante cantabile

De zon als een hamerslag in arsenaal:
gong van den middag.
De papavers lossen hun zaad
en zware bloemkelken zwijmelen.
De aarde heeft haar koraal ingezet:
het voltallig koperwerk in dicht sforzando
en de keteltrommen die luiden op de maat.
Nu de zoelte van je sluitende armen
als slingerplanten
en in mijn broederhanden
je hart voelen borrelen als een bron.
Luik je oogen niet,
want dan is het of je niet meer bij me was.

En geef mij te drinken, meisje, van dit water,
koeler dan ijs op mijn mond
die dorst naar het zout.
En nu de liefde ons voelen doorstroomen
die geen stemming is
maar daadwerkelijke kracht,
de bijbelsche liefde
die ons dwingt mekaar lief te hebben,
de liefde tot het Al en tot het Een.

Middag. Andante cantabile van de rust.
Laat zijn in de tallooze sinfonie
de rythmiek van ons hart
als die van twee pauken die zachtekens ruischen
in unisono.

JORIS VRIAMONT.

Onze letterkundige Taal in de 19e Eeuw

Aanleiding tot het schrijven van dit artikel vonden wij in de lectuur van het uitstekende *Letterkundig Leesboek voor H.B.S., Gymnasium en Lyceum*, tweede deel, van einde 18e eeuw tot heden, bewerkt door Dr D.C. Tinbergen en Dr G.G.N. De Vooys (Uitg. J.B. Wolters, Groningen, Den Haag, 1923).

De twee voortreffelijke geleerden, die hier samenwerkten, hebben zich bij hun bloemlezing niet enkel laten leiden door het verlangen om onze stijlevoluties in de 19' eeuw door gepaste voorbeelden duidelijk te maken, zij hebben ook in bondige beschouwingen van eigen hand, tusschen de goed gekozen fragmenten ingelascht, de oorzaken en de voornaamste factoren van die stijlvervormingen aangegeven. Dit is het wat hun bloemlezing een eigen karakter geeft, dat wij te vergeefs bij andere zouden zoeken, en waarvoor menigeen hun dankbaar zal zijn.

Wij weerstonden onzen lust niet om met ruim behulp van hun zaakrijke en nauwkeurige aanteekeningen, van de door hen samengelezen bladzijden uit onze representatieve woordkunstenaars en van enkele eigen nota's een synthesis te ontwerpen van de ontwikkeling van onze letterkundige taal in de 19e eeuw.

Natuurlijk is het ons niet te doen om de taalen stijlhoedanigheden te behandelen van de schrijvers, afzonderlijk beschouwd. Wij wenschen alleen te wijzen op de min of meer collectieve verschijnselen in de stijlontwikkeling, op de groote stroomingen, die over alle letterkundige voortbrengselen van één bepaalde periode heengaan, en ons toelaten naast den individueelen stijl, die de uiting van 's schrijvers persoonlijkheid is, ook te spreken van een algemeenen tijdstijl.

Vóór den aanvang van het laatste kwartaal van de 18e eeuw heerschte in de Nederlandsche letterkunde een pseudo-classis-tische stijl, ontstaan bij het begin dier eeuw, eenerzijds uit de

navolging van den schrijftrant van de Nederlandsche klassieken, de groote dichters der 17e eeuw, anderzijds uit het Fransche tweedehands-classicisme, door het dichtgenootschap *Nil vol entibus arduum* en zijn volgelingen ingevoerd.

Het was een kleurlooze stijl, zonder eenige oorspronkelijkheid, een onnatuurlijke mooidoenerij, een knutselen aan taal en spelling en een eigenwijs wetgeven uit naam van een dorre en bekrompen verstandelijkheid.

Men hoort er voortdurend den naklank van de groote Nederlandsche voorgangers, nooit het eigen geluid van de nabootsers. Lezen wij Westerbaen, dan spreekt Huygens tot ons; - Van Broeckhuyzen is een weergalm van Hooft; - Antonides van der Goes geeft ons den toon, de taal, den rhythmus van Vondel. Bij minderen dan deze drie is de navolging nog slaafscher.

Daardoor werd de dichttaal tot versteende rhetoriek. Het levende, scheppende, eigen woord was dood. Men nam uit het werk van bewonderde dichters beelden en uitdrukkingen eenvoudig over en zoo ontstond de zoogenaamde ‘Parnastaal’, die met haar ongevoelden mythologischen klinkklank en haar geijkte, steeds terugkeerende gekunstelde omschrijvingen en hoogdravende wendingen gedurende het grootste gedeelte van de 18e eeuw als toonbeeld gold voor het heele dichterbent.

De zoogezegd poëtische taal spreekt niet meer van zonnestralen, maar van ‘Febus' heete stralen’; niet meer van de zee, maar van ‘Nereus' pekelvelden’. In plaats van vleermuizen schreef men ‘Mineia's dochters’, in plaats van zand ‘het zwoord der duinen’. Stierf iemand, dan werd ‘de draad zijns levens afgeknipt’, en ging hij in het ‘alverslindend graf’, dat geregeld prijkte met ‘droeve lijkcypressen’, soms tot afwisseling ‘doormengeld met laurieren’ als de overledene een persoon van naam was. De ‘zangnimf’ treurde bij dit sterfgeval en stortte daarbij meestal ‘een brakke zee van tranen.’

Met de vertalingen van de Fransche classieken, Corneille en Racine, - met den toevloed der Fransche réfugiés bij het intrekken van het edikt van Nantes (1685), - en vooral met het verspreiden van Mr. Andries Pels' *Dichtkunst*, een *ars poëtica* op den voet gevolgd naar Boileau, werd het Fransche pseudoclassicisme in de Nederlandsche letterkunde overheerschend en

al bracht het tucht en soberheid, klaarheid en keurigheid in het woordgebruik, toch werkte het op den Nederlandschen letterkundigen stijl verstarrend door te veel dogmatische regeling. De vormvolmaaktheid der Franschen bereiken door strenge toepassing van allerlei kunstwetten, door het gladmaken van het vers, door buitengewone zorg te wijden aan spraakkunst en spelling, dat werd het ideaal, doch weldra ontaardde het streven naar dit ideaal in een doodenden vormcultus, waarbij karakter, hartstocht, frischheid, levendigheid en waarheid verloren gingen.

Zelfs de Nederlandsche meesters der 17e eeuw werden door Pels en de zijnen als onvoldoende beschaafd veroordeeld. De eenvoudige taal van Cats heetten zij te laag bij den grond; het pittig volksche van Bredero was hun te ruw realistisch, en zelfs de ‘hemelval’ van Vondel bleef voor hun betweterige schaafzucht niet gespaard. Pompeuze vormenvoornaamheid en reglementeering verwijderde niet alleen de letterkunde, maar de kunst in het algemeen van het leven. Pels brandmerkte den genialen Rembrandt als den ‘eersten ketter in de schilderkunst’, wien hij niet vergeven kon een ‘turftreêdster uit een schuur’ boven een Grieksche Venus te verkiezen, en de ‘spiegelgladde tafereelen’ van Adriaan van der Werff met hun sierlijke leegheid stelde hij boven het werk van den meester van de nachtwacht.

Bij dit alles gaapte er een nooit overbrugde kloof tusschen de volkstaal en de schrijftaal. Niet alleen toen hij dichtte ging de beschaafde Nederlander der 18e eeuw niet meer putten aan de sproedelende bronnen van het levende Nederlandsch, zooals de zeventiendeeuw'sche dichters dit zoo gelukkig en overvloedig hadden gedaan, maar ook bij het behandelen van gewone onderwerpen in proza gebruikte hij een hoogdeftige, in 't keurs van veel regels en conventies geregen taal, die steeds op veiligen afstand van de volkstaal zocht te blijven.

Met het einde van de 18e eeuw komt hierin verandering.

Gedurende de laatste vijf en twintig járen van deze eeuw doen zich voor het eerst allerlei nieuwe, frissche begrippen, uit het buitenland overgekomen, in onze letterkunde gelden. Allerlei totnogtoe als onwrikbaar vaststaande opvattingen over maatschappij en kunst worden hertoetst en gewijzigd en daaruit ontstaat een streven tot vernieuwing van den stijl.

De levensen kunstbeschouwingen, die zich toen openbaarden,

zijn bekend. De rechten van het vrije gevoel tegenover schoolsche tucht en regeldwang, met dweepschen hartstocht bevochten door J.J. Rousseau, worden door de besten in onze letterkunde erkend. Zij ook gaan verlangen naar meer vrijheid, naar het verbreken van de knellende banden eener te formalistische overbeschaving en naar terugkeer tot de natuur. In het sentimentalisme van Young, waarin sommigen onder hen gingen zwelgen, vonden zij vergoeding voor het tekort aan gevoel van de enge verstandelijkheid van het voorafgaande tijdvak. Met Lessing dringen zij dieper in den waren geest der Oudheid en der antieke kunst, die niet langer meer als een loutere vormendienst voorkomt. Me (Richardson en Sheridan trekken zij het weergeven van de maatschappij van hun eigen tijd binnen den kring hunner literaire belangstelling, zoowel in den roman als op het tooneel.

Bij dit alles moest de stijl zich noodzakelijk wijzigen. Waar gevóel en smaak veranderden, ging immers van zelf de taal zich aan die veranderingen aanpassen. Zoodra de mensch vrijer ging uiten wat in hem omging, zoodra het heele leven en alle maatschappelijke standen tot het gebied der literatuur gingen behooren, moesten onvermijdelijk meer waarheid en natuur in den stijl komen; de versteende taalvormen konden niet meer voldoen; meer ruimte moest aan de vrije verbeelding verschaft worden en men moest den drang voelen om hoe langer hoe meer over den volledigen taalschat, ook in zijn rijkste en zuiverste grondslagen, de volkstaal, te kunnen beschikken.

In 1774 reeds hooren wij critiek tegen het te nette, nauwkeurige, zoetvloeiende, waardoor de kracht van zeggen uit de toen gebruikte schrijftaal verdreven was. Mr. Zacharias Hendrik Alewijn viel in de uitgaven van de ‘Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde’ de taalaristarchen aan, wier lessen meermalen verder getrokken werden dan zij het zelf konden voorzien. ‘Velen bidden de grammatici als halve goden aan, schreef hij, en kunnen over eene enkele letter redenkavelen, alsof er het welzijn van gansch Euroop aan hinge.’ Bóven dat gezag plaatste hij de vrijheid van den dichter.

Enkele járen later, in 1778, is het Otto Hoffham, die in zijn ‘Theorie der Nederduitsche Poëzij’; geestig den draak steekt met de conventioneele dichttaal. ‘De poëzie is de taal der

goden, schertst hij, aldus genoemd om haare kunstrijke afwijking van de gewoonlijke menschelijke spraak.'

Met zijn satire is Hoffham de voorlooper van Fokke Simonsz., die in 1802 in zijn 'Modernen Helicon' nog scherper de traditioneele 'Parnastaal' bespot. Men kan moeilijk pittiger smalen op uitdrukkingen en beelden, die op zich zelf wel teekenend en schilderachtig zijn, maar door menigvuldig gebruik versleten geraken en een indruk van ouden rommel geven. In een vroolijke fantazie liet Fokke Simonsz. zich o.a. door Apollo leiden naar de stapelplaats van de dichterlijke rekwisieten van dien tijd en het zag er daar uit, verklaart hij, als 'in den Eekhof te Antwerpen,' d.w.z. het groote pakhuis, waarin de toestellen en beelden van den alouden ommegang bewaard werden. Hij zag er geschilderde vloerzeilen op stokken hangen, - dat waren de 'azuren gewelven' en 'purperen kimmen' voor de beschrijvingen van den dageraad; een 'honderdjarigen eik,' door den storm omgerukt, - die veel gevraagd werd voor lijkzangen; een bak met zeepsop, dat schuimt als men er in roert en bij de poëten als 'bruisschend pekelveld' moest dienst doen; allerlei stutten om den hemel, tronen, moed en deugd te schragen.

In 1778 had Hieronymus van Alphen in zijn 'Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen' nog beslister en met meer bevoegdheid dan Alewijn en Hoffham het nieuwe literaire inzicht onder de Nederlandsche schrijvers gebracht. In de aesthetische critiek, die hij op het spoor van Priestley, Batteux, Riedel e.a. beoefende, kon volgens hem het reddingsmiddel gevonden worden. Het groote kwaad lag, meende hij, in dë stelselmatige nabootsing van oudere dichters als Hooft, Vondel en zelfs minderen als Vollenhoven, Poot e.a. Het gold destijds als regel, 'dat elk jong vernuft zich een digter als navolging *moest* uitkiezen' en te recht zegt Van Alphen daarvan, dat zulks het zekerste middel is om het dichtvermogen uit te blusschen. 'Een kunstenaar na te volgen, zegt hij verder, en het karakteristieke van zijne voorstelling in zijne eigene voortbrengsels te willen overdrukken, is waarlijk de verkeerde weg.' Men kon wel goede modellen bestudeeren, maar met critischen zin, om hun zwakheden en schoonheden aan te wijzen, 'en dit op wijsgeerige gronden, volgens regel, getrokken uit de menschkunde en zielenleer.' En het groote woord, dat het werk van

den tijdgeest draagt, spreekt Van Alphen uit, waar hij verklaart, dat men bij de schrijvers altijd moest nagaan ‘hoe zij de natuur nagevolgd en waar in zij die verlaten hebben.’

Van Alphen verlangt bij den dichter in de eerste plaats gevoel, waarbij dan van zelf verbeelding komt: ‘Terwijl de dichter zelf vol gevoel is, zal zijne verbeelding hem de beelden, in welke men dat wat hij gevoelt, gevoelen kan, voor oogen stellen; en dan heeft hij maar na te teekenen. Door zoeken, overleggen en afmeten, vindt men de uitdrukking niet; de verbeeldingskracht, door het hart verwarmd, *ziet* de zelve.’ Men kan het niet beter zeggen. En als een andere onmisbare eigenschap van den waren dichter vermeldt Van Alphen nog zijn neiging en bekwaamheid om zich uit te drukken in een taal, die door klank en rhythmus harmonieert met het gevoel of de gedachte.

Dezelfde drang om de kunst naar de natuur te richten spreekt uit de woorden waarmede J. Bellamy zijn tijdschrift, de ‘Poetische Spectator’, inleidde. ‘De werken van (de) dichters, luidde het daar, zooveel mogelijk is, te toetsen, aan den steen van het gezond verstand - goeden smaak: - en dat genoegsaam het zelfde is: deze werken te vergelijken met het groote origineel - de goddelijke natuur; - dit is ons oogmerk.’

In het proza had de eenvoudiger, natuurlijker stijl ook zijn intrede gedaan. Met de nieuwe, letterkundige genres, die nu de gunst genoten, moest de gewone spreektaal ook meer naar den voorgrond komen. Justus van Effen had, naar het voorbeeld van Addison en Steele, reeds vroeger in zijn Spectator een frisscher, leniger taal gebruikt, die de volkstaal níet geringschatte. De roman in brieven, die het leven der burgerij zocht te schilderen, had met de dames Wolff en Deken een losser, minder opgeschroefde taal gebracht. En ook het burgerlijke drama bevorderde het gebruik van een eenvoudiger taal, zoodat Pieter 't Hoen in zijn ‘tooneelstukken ter verbetering der Nederlandsche zeden’ zijn personages hun denkbeelden kon laten ontwikkelen ‘met zoodanige woorden en niet anders, als men in dergelijke omstandigheden kan en moet spreken.’

De theorie bleef evenwel nog altijd mooier dan de practijk. De lange overlevering van een tactische dichttaal en een niet minder tactische algemeene schrijftaal kon niet zoo gauw uitgeroeid worden. Vooral door den machtigen invloed van Bilderdijk, die zijn voorbeeld in de taal van Vondel bleef

zoeken en door zijn talent aan die nabootsingmethode als het ware weer nieuw leven gaf, bleef bij velen de overtuiging vast, dat de dichttaal werkelijk een andere behoorde te zijn dan de gewone, door iedereen gebruikte taal van eenvoud en natuurlijkheid.

Tot rond 1830 en later nog werd Bilderdijk door de Nederlanders en ook door de Vlamingen, die toen voor het letterkundig leven ontwaakten, voor den grootsten taalkunstenaar gehouden. Zijn rhetoriek en zijn beeldspraak werden nagevolgd door de dichters van dien tijd en nog lang daarna. Da Gosta's taal is zuiver Bilderdijkiaansch, ook die van romantici als Van Lennep en Van der Hoop en zelfs nog die van J.A. Alberdingk Thijm en Schaepman. In Vlaanderen dragen P. van Duyse, Jhr. Nollet de Brouwere van Steeland, Lodewijk de Koninck e.a. zijn onloochenbaren stempel. Zelfs degenen, die Bilderdijk's politieke en godsdienstige gedachten bestreden, namen nog vrede met zijn taal en stijl.

Langs een anderen kant verviel het thans gewekte gevoel, in zijn reactie tegen de al te nuchtere verstandelijkheid, in de buitensporigheden van sentimentaliteit en pathetische opwinding, wat voor den groei van een natuurlijken schrijftrant niet voordeelig was. De gevoelsoverdrijving deed Rhijnvis Feith in zijn sentimenteele gedichten en verhalen naar lyrisch bedoelde, doch enkel hol galmende krachtuitdrukkingen grijpen. Wat zijn beeldspraak betreft, kan hij zich niet ontdoen van een bewuste of onbewuste navolging van zijn uitheemsche modellen, en zijn overdreven gevoel deed hem te dikwijls de logische ontwikkeling zijner beelden en hun plastische waarde uit het oog verliezen. De nietige, vergankelijke mensch is een ‘worm’ bij Feith, en die worm is op een gegeven oogenblik aan het juichen! ‘De bliksems (worden) wieken aangebonden,’ ‘een storm (wordt) geperst uit 's afgronds kolken,’ enz. Even sterk rhetorisch doen de vaderlandsche gedichten uit dien tijd aan. Bellamy, Feith, Helmers en zelfs Tollens nog in zijn eerste gedichten, lieten een hol gebral van woorden hooren, waarachter zich de onmacht verschool om het gevoel echt en waar uit te drukken. J. Bellamy richt zich tot een, ‘verrader des vaderlands,’ dien ‘aterling, door Natuur gewrocht,’ met de volgende woorden: ‘'t Was nacht, toen u uw moeder baarde, Een nacht, zoo zwart als immer was...’ alsof ook niet een groot deel van het eerbare,

deugdzame menschdom in een even zwarten nacht geboren werd. Dat alles klettert en rammelt onecht als blikken tooneeluitrustingen.

Zoo was de beweging tot stijlvervorming, onder de mooie leuzen van waarheid, eenvoud en natuur begonnen, spoedig doodgeloopen.

Omstreeks 1830 voelden enkelen weer zeer sterk het knellende van de heerschende geijkte schrijftaal, de machteloosheid van de armoedige, starre dichttaal om het moderne gevoel te vertolken, en. het onfrissche van het nabootsings-systeem, dat bleef voortwoeden.

De hoogleeraren Siegenbeek en Van der Palm golden voor de beste prozaschrijvers van hun tijd. De eene volgde het zeventiendeeuwsch proza van Hooft, Brandt en Simon Stijl na, de andere richtte zich naar Sallustius. Siegenbeek schreef karakterloos breedsprakerig en Van der Palm pronkerig opgeschroefd, ingewikkeld en onnatuurlijk. Uit geen enkel hunner geschriften spreekt persoonlijkheid of oorspronkelijkheid. De eenvoudigste gedachten werden in pompeuze, rhetorische gewaden gehuld.

De voorman van de beweging tot vernieuwing, die omstreeks 1830 weer begon, was Jacob Geel, die gezonde beginselen over stijl ontwikkelde in zijn voordracht *Het Proza* (1830) en Siegenbeek en Van der Palm beiden geestig parodieerde in zijn *Nieuwe Karakterverdeeling van den Stijl* (1837). Hij pleit voor het gebruik, in het geschreven proza, van de levende, gemeenzame spreektaal. ‘Wie is deftig, wanneer hij denkt?’ vraagt hij heel raak. En men behoort te schrijven zooals men denkt. Hij blijft nochtans op zijn hoede voor banaliteit en platheid. Zijn gemeenzaamheid blijft steeds dié van den man van geest en smaak. Men voelt in zijn stijl de nawerking van goed begrepen studie der Ouden, verlenigd door bestendigen omgang met de moderne Engelsche schrijvers. Ook over het gebruik van stereotype, niet doorvoelde stijlbeelden maakt hij zeer juiste opmerkingen. Een menigte beelden kunnen op zich zelf wel heel mooi zijn, schrijft hij, maar ‘wanneer een dichter van onzen tijd ze schildert, weet ik niet meer wat ze hem ingeeft, zijn eigen ondervinding, zijn verbeeldingskracht, of zijn geleerdheid en zijn geheugen.’ Als hij de standvastigheid altoos voorgesteld ziet door een rots, waar de loeiende golven op

breken; het geweld altijd door een stroom, die alles nieespoelt en dijken en dammen breekt; den staatsman altijd door een stuurman aan het roer, dan zegt Jacob Geel niet: ‘Welkom, oude vrienden’ maar hij zucht: ‘Ach, zijt gij daar alweer!’ Ook schittert zijn stijl voortdurend van vernuftige, rake vergelijkingen, die frisch en levendig aandoen.

Jacob Geel werd door sommigen onder zijn tijdgenooten goed begrepen. Thorbecke waardeerde het, dat hij trachtte te schrijven zooals men spreekt, en een ongenoemde bewonderaar schreef in 1838 in een vlugschrift: ‘Geel heeft den scheidsmuur tusschen de taal der Pen en de taal der Tong omvergeworpen!’

Onder de jongere schrijvers vond Geel ook veel bewonderaars. Verscheidenen onder hen, en niet van de minsten, zooals Beets, Kneppelhout, Hasebroek, Van Koetsveld e.a., vormden zich een stijl met toepassing van zijn beginselen. Schertsenderwijze heette men destijds de ingenomenheid met Geel's begrippen de ‘geelzucht.’

De meesten dier jongere prozaschrijvers waren bezadigde realisten, die juist door hun verlangen om het dagelijksche leven te copieeren er toe gebracht werden om een eenvoudige, gemeenzame taal te gebruiken. Beets komt, in zijn tijdschrift *Verscheidenheden, meest op letterkundig Gebied*, krachtdadig op tegen kunstvertoon, zoozeer als tegen valsch bejag op natuurlijkheid in het proza. Hij gaat putten aan de bronnen der volkstaal en Potgieter brengt hem daarvoor een geestdriftige hulde: ‘Het Hollandsch, schrijft hij in zijn opstel *Kopieerlust des dagelijkschen Levens* (1841), is ons nog rijker mijn gebleken, sedert zijn talent er zoo vele nieuwe, te lang voorbijgeziene, te achteloos verzuimde aderen in ontdekte!’ Kneppelhout, in zijn schildering van het studentenleven, kwam nog dichter tot de gemeenzame omgangstaal dan Beets.

Ook sommige Vlaamsche schrijvers van de realistische richting, zooals Sleeckx en in een volgend geslacht nog Bergmann en de Lovelings, zochten hun stijl in den toon der levende volkstaal te houden. Zelfs Conscience, niettegenstaande zijn neiging tot het rhetorische in zijn historische romans, nadert vaak tot de gemeenzame taal van het dagelijksche leven in zijn landelijke verhalen en in zijn schetsen uit den kring der kleine burgergij.

De Vlamingen slaagden daar evenwel maar half in. Zij hadden

nog steeds te worstelen tegen de taalverwildering, die rondom hen heerschte en tegen den zeer sterken invloed, dien het Fransch op hen bleef uitoefenen. Hun taal is lang niet zuiver. Zij gebruiken niet altijd de passend rake uitdrukking en talrijk zijn de gallicismen en Fransche zinswendingen, die hun taal ontsieren. Nochtans was die Fransche invloed misschien niet in alle opzichten nadeelig voor de ontwikkeling van den Nederlandschen stijl in de Vlaamsche gewesten. Er is in den schrijftrant der meeste Vlaamsche prozaïsten van dien tijd een lichtheid, een lenigheid en een klaarheid, die wij bij hun Hollandsche vakgenooten vaak missen, en die zij zeker aan hun vertrouwdheid met de Fransche taal en letterkunde te danken hebben.

Bij sommige Nederlandsche schrijvers bracht de nationale romantiek, die zich in navolging van Walter Scott ontwikkelde, een nieuw stijlverschijnsel mede. Zij streefden naar een soort van historisch realisme en zochten door het bestudeeren van de vroegere gewoonten en gebruiken, en tevens van de oude taal, de historische waarheid te benaderen. Zij vormden zich een archaïstisch getinte taal, doortrokken met elementen, ontleend aan het tijdvak, dat zij verlangden te schilderen. Dit deden Aarnout Drost in zijn pittig kleurige *Pestilentie van Katwijk* (voltooid in denzelfden trant door Bakhuizen van den Brink en Potgieter), Mevrouw Bosboom Toussaint in verscheidene romans, later nog J.A. Alberdingk Thym in zijn Vondelschetsen, en Jan ten Brink in zijn historische novellen, waarvan Jan Starter, Breêro en andere letterkundigen uit de 17^{e} eeuw de hoofdfiguren zijn. Zelfs Potgieter, die een sterk persoonlijken stijl schreef, kunstvol van bouw, verstandelijk en gevoelig tevens, heeft een deel van zijn taalrijkdom aan een oordeelkundig gebruik van het rijke zeventiendeeuwsche taalmerg te danken.

Het verwante verlangen om meer waarheid en meer locale kleur in het beschrijven van het landelijke leven te leggen, bracht er J.J. Gremer omstreeks 1860 toe om, naar het voorbeeld van buitenlandsche heimatvertellers, het dialekt van de boeren, die hij schilderde, in zijn verhalen te gebruiken. Zoo wilde hij de eigen spreekwijze, de trouwe tolk van het gemoed dier eenvoudigen, laten meehelpen om de echtheid van zijn beelden te verhoogen. In onze literatuur was Cremer in dit

opzicht een voorganger. Velen hebben later van zijn middel nog gebruik en misbruik gemaakt.

Onder de dichters, die omstreeks 1830 in Holland op het voorplan stonden, waren er twee, die zich aan den alles overheerschenden invloed van Bilderdijk's poëzie onttrekken konden. Staring wist zich een gansch eigen stijl te vormen, vol aanschouwelijkheid, maat en voorname ingetogenheid. Zijn diep begrip der klassieke schoonheid bracht er hem toe romantische onderwerpen te behandelen, zonder het schreeuwerig bonte der romantici en zonder de gezwollen uitbundigheid van Bilderdijk, waaraan hij een hekel had. Zijn bijval onder zijn tijdgenooten was niet zeer groot. Men verweet hem zijn bondigheid, die men duisterheid noemde. Eerst een jonger geslacht zou hem naar waarde schatten.

De tweede dichter, die aan Bilderdijk's greep ontsnapte, was Tollens, in een latere periode van zijn ontwikkeling. Na eerst meegedaan te hebben aan een hartstochtelijke, vaak smakelooze en holle rhetoriek, wordt hij bij de boefening van rustiger onderwerpen, door de natuur en het huiselijke leven ingegeven, eenvoudiger en oprechter, zonder evenwel geheel aan het opgeschroefde der conventioneele dichttaal te ontsnappen. Een ander zwak van Tollens' stijl was de keerzijde van zijn streven naar eenvoud, een zekere alledaagsche platheid en pitloosheid.

De talrijke navolgers van Tollens, a.d.z. Messchert, Bogaerts, Ter Haar, e.a., overdreven zijn gebreken. Hun poëzie is over het algemeen of ‘huisbakken’ of gezwollen. De beste onder de latere huishoudelijke dichters, de geestige, fijne humorist P.A. de Génestet, kon zich, niettegenstaande de eerlijke, voortreffelijke poëtische gaven, die wij nog in zijn werk waardeeren, niet geheel aan de conventioneele dichttaal ontrukken, noch een eigen rhythme en persoonlijkheid aan zijn vers geven.

De geweldigste stormloop tegen stijlsleur en conventioneele dichttaal werd omstreeks 1880 ondernomen door de zoogenaamde groep der tachtigers, de mannen van den *Nieuwen Gids*, die een hartstocht voor het schoone woord, een helderheid van literair inzicht en een heftige, dweepsche strijdmethode bezaten, zooals men er in de Nederlandsche letterkunde totnogtoe nooit had aangetroffen. Van de heele literatuur van vóór hun tijd vonden in de oogen van Kloos, Van Deyssel, Van Eeden e.a., voormannen der jongere beweging, slechts heel enkele schrijvers

genade. ‘Het geslacht literatoren, dat aan mijn generatie voorafgaat, schreef Van Deyssel in 1884, heeft de intellectuëele vermogen zijner lezers vervalscht en verknoeid, niet alleen door hun van oude vaderlandsche literatuur te vertellen en als oude vaderlandsche literatuur voor te zetten, wat in 't geheel geen literatuur, geen kunst was, maar zelfs door zelf dingen te maken, die zij alom in het openbaar voor literatuur hebben doen doorgaan.’ En nog scherper voegt hij er bij: ‘Het heele leven der thans officiëele Nederlandsche letterkunde is een voortdurende beleediging, der literatuur aangedaan.’’

Alleen de heel grooten uit de 17^{e} eeuw en, mits veel voorbehoud, Multatuli en Busken Huet, verdienden Van Deyssel's waardeering, de overigen vormden de ‘kudde buffels van de middelmatigheid.’ Carl Vosmaer en Allard Pierson had Van Deyssel in zijn waardeering wel kunnen mee omvatten, want beiden behoorden ook tot de wegbereiders van de nieuwe beweging en ontwikkelden over stijl en poëzie juiste denkbeelden.

Reeds in 1863 bekampte Pierson elk letterkundig geschrijf, waar geen ware kunsthartstocht in gloeide. Poëzie was geen tijdverdrijf, waar zich de eerste de beste kon mee inlaten, poëzie was het hoogste, ‘de ware taal van een mensch, die den mensch in zich voelt rijpen.’ En ‘stilist’ noemde hij slechts hem, ‘die, zijn taal beheerschende en aan de wetten van het stellen onvoorwaardelijk gehoorzaam, bij deze kunstvaardigheid in de behandeling van zijn instrument, aan zijn stijl, aan zijn schrijfwijze een persoonlijk karakter weet te geven.’ Eerst als de meesterlijke gedachte zich uit de menschelijke taal een meesterlijken vorm schept wordt de stilist geboren. Inhoud en vorm dekken elkander dan volkomen.’

Van Deyssel noemde Multatuli ‘lyrisch kunstenaar door de kracht van zijn menschzijn.’ Over stijl heeft de schrijver van *Max Havelaar* niet veel getheoretiseerd, maar volgens de stof die hij behandelde, vond hij gewoonlijk den passenden stijl: bijbelsch eenvoudig en grootsch in zijn opwekkingen van Oostersch leven, scherplogisch en hartstochtelijk betoogend in zijn ideeën, en zelfs realistisch schilderend, waar het behoorde. De welluidendheid van den woordenval was bij hem een behoefte: ‘Als ik doof was, zegt hij in een van zijn ideeën, zou 'k niet kunnen schrijven.’ Zijn heftigste afschuw gold de schoolsche schrijftaal, die maar altijd bleef heerschen. ‘Een

individu, redeneert hij, leert veelal zijn taal van 'n schoolmeester, dat jammer genoeg is. Maar schoolmeesters moeten de taal niet *maken*. Zij zelf behooren die te leeren van 't volk dat die taal spreekt en schrijft. En weer moeten de schoolmeesters niet alles goedvinden wat dat volk schrijft en spreekt. Zij moeten ziften en kiezen, dat is: ze moeten geen schoolmeesters zijn.' In die woorden ligt de beste bepaling van Multatuli's gewone taal, - zij is pittig, levend en gemeenzaam, zonder ooit familiaar of plat te worden.

De aesthetische stroomingen, die de tachtigers volgden, waren van tweeërlei aard. Voor de prozaïsten lag het ideaal in het Fransche naturalisme en voor de dichters in het puurste individualisme. Hoe zeer die twee opvattingen ook tegenover elkander stonden, toch gingen ze, wat stijlvorming en taalbehandeling betreft, ten slotte een zelfden weg op. Voor beiden was de leus: 'Weg met sleur en navolging, weg met alle rhetoriek! Plaats voor persoonlijkheid en natuurlijkheid!' In werkelijkheid was het de oude leus, die van het einde der 18e eeuw af, reeds herhaaldelijk had opgeklonken, maar totnogtoe geen kreet van overwinning was geworden. En nu kwam er de vlammende, alles overlaaiende hartstocht voor het schoone bij, - de leer van de 'kunst om de kunst', die sommige tachtigers met heerlijke verrukking vervulde, zoodat zij zich in een soort van dionystische vervoering heelemaal aan den cultus van het woord gingen wijden.

De naturalist, die de methode der natuurwetenschap toepast en objectief de werkelijkheid geeft zooals ze is, kan het doen met de gewone taalmiddelen. In het stadium der 'observatie' is hij aangewezen op de eenvoudige omgangstaal, maar hij moet ze kennen in haar onmetelijke verscheidenheid. Wil hij echter door zijn schildering ook op de verbeelding van zijn lezer werken, dan komt hij in het stadium der 'impressie.' Hij moet dan, naar het voorbeeld van Flaubert, van de gebroeders De Goncourt e.a., te werk gaan als de impressionistische schilderkunst, die zich omstreeks dien tijd ook in de Nederlanden met Jan Veth, Jac. van Looy, e.a. krachtig liet gelden. Het woord wordt nu tot louter lijn en kleur. Komt bij de 'impressie' ook nog wat Van Deyssel de 'sensatie' noemt, - met andere woorden, werkt alles wat de schrijver ziet op zijn fijnste gevoel, zoodat hij in de hoogste spanning gaat meeleven

in alles wat hij weergeeft en aldus verkeert in het ‘uiterste verfijningsstadium van ontroerde waarneming’, dan voldoen de gewone taalmiddelen niet meer en hij grijpt stout en vrij naar alles wat hij oorbaar acht om zijn sensatie weer te geven: neologismen, ongewonen zinsbouw, vreemde beeldlen, louter klanken als 't moet.

In het onvoorwaardelijk individueele van alle sensatie ligt evenwel het groote gevaar voor een stijl, die daar hoofdzakelijk uit groeien wil. Van Deyssel en Gorter, die omstreeks 1890, met een soort van dogmatische stugheid deze werkwijze tot de uiterste gevolgen toe wilde doorzetten, verloren weldra de voeling met de gemeenschap, doch gelukkiglijk merkten zij tijdig hun vergissing.

Andere schrijvers, die naar deze methode werkten met meer mate, zooals Is. Querido en vooral Ary Prins in zijn zoo picturale historische tafereelen, hebben er wel eenige schoonheid mee bereikt. De schrijfwijze van Ary Prins is in zekeren zin een ontwrichting van de gewone syntaxis. Daar hij vooral gezichtsbeelden wil geven, verdraait hij de algemeene taal, en daar hij alle woorden, die geen onmiddellijke impressie geven, laat wegvallen, werkt zijn stijl vermoeiend en blijft vaak onduidelijk.

De dichters van 1880 wilden in de eerste plaats een poëzie, die niet in den dienst stond van maatschappelijke of godsdienstige begrippen. Zij vroegen alleen schoonheid, kunst. Hun oordeel werd niet beheerscht door de vraag naar het *wat*, maar wel naar het *hoe* van het gedicht. Ze keerden zich met misprijzen af van de ‘haardpoëten’ en de politieke of vrome rijmers, die zij zoo talrijk onder hun onmiddellijke voorgangers aantroffen. De meest bewuste woordvoerder dier beweging, Willem Kloos, verklaarde den oorlog aan alle traditie, aan elken gewoontegang om alleen zich zelf te wezen. Zoo ging het dan in de eerste plaats weer tegen de stereotiepe dichterlijke taal, die niettegenstaande Van Alphen, Geel, Multatuli e.a. in het laatste kwartaal der 19^{e} eeuw nog zoo overmoedig in onze poëzie den kop omhoog stak. Ieder kunstenaar moest zich uitspreken in oorspronkelijke beelden, oogenblikkelijk geboren uit zijn oogenblikkelijke ontroering en niet alleen de beeldspraak moest persoonlijk zijn, maar ook de rhythmus en de klank. De beste dichter, schreef Kloos, is hij, die ‘het zuiverst zijn gevoel, door

den alleen bij dat gevoel behoorenden rhythmus weet weer te geven.' Deze begrippen over poëzie en dichtstijl hadden de tachtigers geleerd bij de Engelsche dichters Shelley, Keats, bij de vroegere 'lake poets' en vooral bij Wordsworth, die zich reeds in 1815 verzette tegen de zoogenaamde 'poetic diction,' van den dichter eischte, dat hij een gewone taal gebruikte, 'a language really used by men', en de poëzie omschreef als het spontane overvloeien van machtige gevoelens. Onbewust sloten Kloos en de zijnen ook aan bij Van Alphen, die ongeveer een eeuw voor hun optreden met dezelfde overtuiging gestreden had voor zuiverheid en spontaneïteit in de beeldspraak en juistheid in de klankexpressie.

Jacques Perk, de voorlooper der tachtigers, legde zich vooral toe op het schilderende en teekenende element in zijn dichttaal en heeft in dit opzicht eigenaardig en persoonlijk werk geleverd, maar meer dan één van ouds bekend beeld, dat wij bij hem aantreffen, herinnert er aan hoe moeilijk het was zich heelemaal aan de conventioneele dichterlijke taal te onttrekken. Kloos, Gorter e.a. brachten meer het muzikale element in de poëzie naar voren, zooals de Fransche symbolisten het deden. 'De la musique avant toute chose.' Zij zochten rhythmen en klankverbindingen, die bepaalde sensaties moesten wekken, en gebruikten daarbij allerlei ongewone taalmiddelen. Het ultraindividualistische van die nieuwe woordvormingen en zinswendingen werd bij een dichter als Gorter tot een oorzaak van onduidelijkheid.

Het heilzame beginsel van de individualistische stijlen taalvorming kwam hier ook, net als in het proza, door het grillig en tot zijn uiterste consequenties doorgedreven sensitivisme in het gedrang. De dichtkunst van Gorter in de 'Sensitieve Verzen' uit zijn *School der Poëzie* hield op genietbaar te zijn, daar zijn taal en stijl opgehouden hadden een gemeenschapsmiddel te zijn. De draden, die zijn sensitiviteit met die van zijn medemenschen verbonden, waren doorgesneden.

Daartegenover werd reeds door F. van Eeden en later door Gorter zelf, die tot andere ethische en artistieke inzichten kwam, een eenvoudiger taaltechniek geplaatst, die den dichter toeliet in onmiddellijker verband te blijven met de gemeenschap, waarin hij leefde en waar hij ten slotte toch voor dichtte. De heele individualistische richting moest het op den duur

ontgelden. Het onmaatschappelijke van de poëzie der tachtigers werd aangevochten en een nieuwe groep sociale dichters, waarvan C.S. Adama van Scheltema de hartstochtelijke leider is, stelde tegenover de individualistische kunstleer een maatschappelijke kunstleer. Kunst moest zijn 'gestyleerde humaniteit.' Zij moest dienen om onze eigen diepe ontroeringen aan hen mede te deelen, 'met wie wij leven in één wereld, in één tijd, met wie wij verbonden zijn door duizenden banden. De dichter moet aan de gemeenschap niet *al* zijn eigen, oneindige aandoeningen meedeelen, slechts die welke ook de aandoeningen der gemeenschap zouden kunnen wezen of worden.'

Wij moeten evenwel vaststellen, dat de 'gemeenschapspoëzie' meer uit de strekking en de ethische beteekenis van de werken harer beoefenaars dan wel uit hun dichttaal spreekt. Gorter zocht den passenden stijl voor zijn nieuwe richting in een uitersten eenvoud, dien hij niet altijd van koude nuchterheid weet te vrijwaren, maar de sensitieve impressionist is in hem toch niet heelemaal dood en sommige van de mooiste fragmenten uit zijn later werk ontleenen hun glans ten slotte nog steeds aan het individueel-sensitieve van zijn zeggingskracht. Hetzelfde stellen wij vast bij Mevrouw Henriette Roland Holst, die insgelijks van de individualistische naar de maatschappelijke poëtiek overging. Alhoewel zij met warmte en diepte een algemeen menschelijk ideaal uitzingt, blijft haar uitdrukkingswijze in hoofdzaak die van de tachtiger-beweging. En zelfs de apostel der gemeenschapskunst, Adama van Scheltema, toont zich, wat zijn stijl betreft, een ondankbaar kind der tachtigers, die de eenvoudige taal van het zuiver gevoel door de knellende korst van rhetoriek en conventie deden heenbreken, en dus ook hém in staat stelden om zijn frissche lyriek naar eigen trant uit te zingen. Het eenige waarmede de gemeenschapspoëzie beslist heeft afgebroken is het buitensporige van een te stelselmatig doorgedreven taalsensitivisme en een 'muziek-met-de-taal zonder beslisten zin, welke de grdhzen der literatuur overschreden had.' (C. Scharten: De krachten der Toekomst, II, p. 40.)

Wij hadden reeds gelegenheid om vast te stellen, dat de dichttaal der Vlamingen omstreeks 1830 zoo conventioneel was als die van de Hollanders. De verdienste van Willems, Van Duyse, Ledeganck, Th. van Rijswijck e.a. ligt hierin, dat zij

levenwekkers waren. Groote woordkunstenaars waren zij niet en hun taal was rhetoriek vol Bilderdijksche en Tollensche naklanken. Een jonger geslacht kwam met J. van Beers eenigszins nader tot de levende, natuurlijke volkstaal. Van Beers dorst zelfs in zijn dichterlijke verhalen eenige typische Antwerpsche uitdrukkingen opnemen, maar toch lag hij met heel zijn geslacht nog sterk vast aan taalconventie en dichttraditie. De Vlamingen dichtten nog in boekentaal.

De man, die het bevrijdende woord sprak, die onze poëzie op den weg der hoogste taalschoonheid bracht, was Guido Gezelle. Wij zullen niet uitweiden over zijn heerlijk dichterschap; alleen zijn taal en stijl houden ons thans bezig. Hij schreef een Vlaamsch, zoo plooibaar, zoo rijk aan allerlei schakeeringen, zoo plastisch en muzikaal als hier sedert de middeleeuwen niet meer werd gehoord. Hij was de eerste, die onbeschroomd in de leer ging bij het volk zelf en uit den mond der eenvoudigen al de gave 'voorouderlijke' woorden en spreekwijzen opteekende, waarmede hij niet alleen zijn *Loquela* samenstelde, maar die hij in zijn dichterlijke taal opnam om haar den gouden klank van oprechtheid en natuurlijkheid te geven. Gedragen doör den rhythmus van zijn rijk gemoed, wordt die woordenschat tot een heerlijke dichttaal, vrij van rhetoriek en krachtig persoonlijk van uiting.

Wat Gezelle voor onze dichttaal deed, wist Streuvels voor ons proza te doen. Conscience, Sleeckx, Bergmann, Loveling en de anderen, al stonden ze ook dichter bij het volk dan hun Hollandsche collega's, schreven toch nog boekentaal, omdat ze niet genoeg uit de bron der volkstaal putten. Het Hollandsche boek was hun voornaamste leerschool en, waar ze er van afweken, werden ze door Fransche invloeden aangevat. Streuvels, naar het voorbeeld van Gezelle, scheurde het dwangbuis der boekentaal los en ging zijn materiaal zoeken in de ongeschonden taal van zijn gewest en in oude Vlaamsche geschriften uit een tijd, toen onze taal in haar geheel nog gaaf was gebleven. Zoo vormde hij zich ook een eigen taal en stijl, die in breeden rhythmus voortgolft en al de treffend geteekende beelden, al de rake bijzonderheden over mensch en natuur vereenigt in een Bijbelsch-aandoenden eenvoud en grootschheid tevens.

Deze terugkeer naar de volkstaal is een van de gewichtigste gebeurtenissen in de ontwikkeling van den stijl der Vlaamsche

schrijvers uit de laatste járen. Wij stellen die neiging vast bij heel velen. Vermeylen, Teirlinck, Timmermans e.a. brengen woorden en wendingen uit de gewesttaal in de schrijftaal over. Daarom schrijven zij evenwel geen volkstaal. Ze laten de dialectische invloeden alleen verrijkend en opfrisschend werken, maar met de persoonlijke gaven van hun kunstenaarszijn zetten ze dat volksche om tot een kunsttaal, waarmede zij al de schakeeringen van het moderne gevoel kunnen weergeven. Zelfs Karel van de Woestijne, de dichter van het verfijndste, ingewikkeldste gevoelsleven van dezen tijd, aarzelt niet om uit de volkstaal te putten, zoowel in zijn hooggeestelijk proza als in zijn impressionistisch-sensitieve gedichten.

Voor wetenschappelijk of betoogend proza gebruiken de Vlamingen van dezen tijd het algemeen beschaafd Nederlandsch, dat zij uit de Hollandsche boeken en door het nu verbeterde taalonderwijs hoe langer hoe beter kennen, - daar kunnen zij niet buiten, - maar voor louter artistieke doeleinden, voor de uiting van hun innerlijk leven, voor de vertolking van hun gevoel vormen zij zich een kunsttaal, waarvan met oordeel aangewende gewestelijke elementen een rijk bevruchtend bestanddeel kunnen uitmaken.

Als wij om te sluiten de ontwikkeling van den Nederlandschen letterkundigen stijl gedurende gansch de 19e eeuw over blikken, dan stellen wij vast, dat het één lange strijd was voor dezelfde idealen: de vrijheid van den dichter, het ontrukken van de dichttaal aan den sleur der traditie, natuur en oprechtheid in de taal en het uiten van zelfstandig gevoel in zelfstandigen stijl. Die leuzen klinken op met zeer lichte wijzigingen bij Van Alphen, bij Geel, bij Multatuli, bij Kloos, bij Gezelle. Het is de lange strijd van het individueel voelen tegen taalconventie, die enkel berust op een onberedeneerd opgaan in den trant van groote voorgangers. Die bewuste of onbewuste nabootsing van den stijl der grooten is een verschijnsel, dat zich ten allen tijde voordeed en nog wel zal voordoen. Zwakkere dichterlijke persoonlijkheden moduleeren zoo licht hun zang rondom den grondtoon van taalen stijlkrachtiger voorgangers. Ontstond er geen Kloosen Gezellerhetoriek, niettegenstaande de beginsels, waarvoor die beiden streden? De sleurgeest is zoo sterk en de persoonlijkheid openbaart zich moeilijk. In elk geval mag die nabootsing nooit een leerstelsel worden. Daar-

tegen was het dat de tachtigers in Holland en Gezelle in Vlaanderen oprukten. Zij hebben op het einde der eeuw het pleit eindelijk gewonnen en wat men ook over de ethische of wijsgeerige waarde van die dichters moge denken, hoe hun poëtisch ideaal ook moge afwijken van dit van lateren tijd, zeker is het, dat zij over beeldspraak, taalmuziek en stijl in het algemeen waarheden hebben doen erkennen, die van alle tijden zijn.

MAURITS SABBE.

Cultuur-historische Beschouwingen over de Renaissance, inzonderheid in de Nederlandsche Letteren. (Inleidend tot een studie over het leven en de werken van J. de Harduijn). *(Vervolg)*[1]

II.

In de *literatuur van de Nederlanden* vernemen we duidelijk den weerklank der drie groote bewegingen, wier verloop wij tot nu toe beschouwd hebben: het internationale Humanisme, de nationale Renaissance in een naar zelfstandigheid strevend land en de godsdienstige Renaissance in een deels verslagen land.

Laten we nu den ontwikkelingsgang er van schetsen en gaande weg naderen tot *J. De Harduijn*.

Boven werd reeds de aandacht gevestigd op het feit dat in de Nederlanden geen echte Renaissance van de oude talen geweest is en het *Humanisme* voorbereid was voornamelijk door de *Broeders van den gewieenen Leven*. - De Hertogen van Burgondië hadden de studie der Antieken eveneens bevorderd en het diepe verval der nationale letterkunde had van lieverlede het verband met de oude nationale schrijvers verbroken en alle hoogere geesten naar andere horizonnen gewend. Van de zich op deze wijze vernieuwende levensopvatting bij de geleerden ging er natuurlijk een invloed uit op het publiek. Deze was echter meer negatief dan positief. Om echte geestdrift voor de Antieken te wekken en vooral om een leefbare geestelijke

(1) Zie blz. 133.

Renaissance in te voeren, ontbrak het vooralsnog aan een scheppend dichter in de volkstaal. Wel hebben we zoo een Latijnsch dichter gehad, nl. *Janus Secundus*[1] (1511-36), een echt kunstenaar, een veelzijdig ontwikkelde: dichter, plaaten stempelsnijder, een geloovige in en een dweper met de zuivere schoonheid. Ook hij was een navolger - doch geen eenvoudige vewerker, zooals de humanisten-geleerden, maar een oorspronkelijke, persoonlijke vrwerker, wien het schoonheidsrhythme eigen was en die de Antieken het dichtst nabij kwam. Hij was de eerste schakel der schoonheid en de vader van de poëzie zooals wij die thans nog smaken. Hij wekte zelf geestdrift, bewondering[2] en navolging. Hij was ook de schepper van het cyclische genre. Zijn invloed was groot op zijn landgenooten (Douza, Lernutius' Basia en Ocelli) en op de dichters van de *Pleiade*.

Spijts zijn echte begaafdheid bleef *J. Secundus* een afgezonderde en dit, omdat hij in het Latijn schreef. Ook was dit het geval met tal van andere Nederlandsche humanisten - en het is bekend hoe hier evenals in Frankrijk een rijke neo-Latijnsche literatuur[3] zich ontwikkelde gedurende de 16^{e} eeuw. Onder die vele beoefenaars van de Latijnsche Muze, waartoe wij ook de naaste bloedverwanten van *De Harduijn* mogen rekenen, was er een druk literair leven. Maar spijts hunne groote bewondering voor de Antieken en alhoewel zij zich hunne gelijken waanden - wat blijkt uit hun kaatsspel van lofbetuigingen - bleven zij er ver beneden staan. Bij de vleet vloeiden wel Elegia, Elogia, Epigrammata, Funera, Odae, enz. uit hunne pen - tot een hoogere schoonheid bracht geen hunner het. Deze wezenlijke onmacht, gepaard met het zich buiten het publiek voelen, gaf ten slotte aanleiding tot het beoefenen van de volkstaal: daar de rijke middeleeuwsche poëzie een gesloten boek was, drong zich het scheppen van een nieuwe nationale letterkunde ook ten onzent op.

(1) Vgl. over hem ‘Het Boek der Kusjes’ (Basia) van Janus Secundus, in het Nederlandsch vertolkt door J.H. Scheltema (Brill-Leiden 1902) - met een belangrijk bijschrift over zijn invloed.

(2) Hij wordt geprezen door Andréas Alciatus, Th. Beza, Montaigne. J. Douza, Hugo De Groot, C. v. Baerle, Mirabeau, Goethe.

(3) Vgl. A. Roersch: ‘L'humanisme belge’ (V. Oest. Bruxelles 1910).

De *vertalingen*[1] zijn een eerste stadium ín deze evolutie: zij bereidden het publiek op het genieten van de nieuwe poëzie voor. Zij vormden de brug tusschen de humanisten en het volk, dat nu ook tot de bronnen van de nieuwe schoonheid kon naderen.

Meer dan gelijk welk ander tijdperk was de 16e eeuw er een van vertalingen. De Rederijkers brachten geheel de antieke letterkunde in de volkstaal over. Doch dit was een zich vermeien in vorm-curiositeiten, zonder nog den geest te vatten. Zoo vertaalde bvb. *Cornclis van Ghistele*, op een niet zeer schitterende wijze, Ovidius, Vergilius, Horatius, Terentius en Sophocles' Antigone[2]; *G. Borluut:* T. Livius (1541) en Ovidius (1557); *Coornhert:* Odysseus (1561); *L. De Heere:* Martialis (1565) en *Carel van Mander:* Vergilius, Ovidius en Homeros! - Een groot deel van dit vertaalwerk is echter niet veel meer dan rijmelarij en een mozaïek van godennamen en bastaardwoorden.

Het publiek werd nog in aanraking met de klassieken gebracht door middel van het tooneel: doch ook daar was gemis aan begrip.

Deze uitwendige vormvereering was het tasten in de aarzeling. Door de bekendheid met de meesterwerken van de Antieken zou men stilaan de innerlijke rijpheid krijgen om ze ook te kunnen waardeeren; meteen zou een behoefte groeien aan wezenlijke, oprechte schoonheid. Alleen dichters zouden aan die nieuwe behoefte kunnen beantwoorden: 't waren de nationale renaissancisten, de vernieuwers van de eigen letterkunde. Dezen stonden rechtstreeks onder invloed van de *Pleiade* en waren gerugsteund door de opwekkers van de liefde tot de volkstaal. Wij moeten dus vooraf *de wording en den groei van het Nederlandsch taalbewustzijn* beschouwen in een tijd van strijd voor de nationale vrijheid: want Renaissance en het in den strijd tegen Spanje groeiend nationaliteitsgevoel open-

(1) 'Traduire, vulgariser était une besogne essentielle au 16e s. Une traduction avait alors souvent plus de valeur et d'influence qu'une aeuvre originale', vgl. P. Villey, p. 12.

(2) 1556 - ingeleid en heruitgegeven door Dr J. Grietens (Antw. Bibliophilen nr 36 - 1922).

baarden zich in de hoogachting van de volkstaal: uiting van eigen aard.

Het Humanisme was hier nog overheerschend toen in Italië, Spanje en Frankrijk de nationale Renaissance reeds volop gezegevierd had. De talrijke reizen, door onze humanisten naar het Zuiden ondernomen, hadden dit gelukkig gevolg, dat ze hun eigen wezen beter leerden kennen. Het bewustworden van de eigen achterlijkheid in vergelijking met de beschaving van anderen deed natuurlijk een streven ontstaan naar gelijkwaardigheid met die anderen en men ging hoe langer te meer beseffen dat de landstaal daartoe terug in eer diende hersteld te worden: zij is immers de voornaamste factor van een hoogere cultuur. o-Daarenboven droeg ook de Hervorming bij tot het doordrijven van de landstaal.

De eerste woordvoerders van dit groeiend zelfgevoel waren *theoretici* (stilisten en lexicographen), hoofdzakelijk Zuid-Nederlanders: bij hen deed zich de invloed van het Fransch het sterkst gelden(1). Hun pleidooi ten voordeele van de in eerherstelling van de volkstaal is een echo van dit der Italianen en Franschen. Gelijkwaardigheid van de moedertaal met die der Antieken (en Franschen en Italianen), zuivering door het uitroeien van uitheemsche woorden - wat dringend noodig geworden was - en verrijking door het vormen van nieuwe, streven naar vormvolmaaktheid en een algemeen beschaafde taal en eindelijk liefdevolle beoefening van die taal tot voortbrenging van een eigen letterkunde door vrije navolging: dit zijn de termen der formule, door de theoretici, met enkele variaties, gebruikt. - En, van wege de dichters, ging daarmede gepaard een streven naar vloeiender versrhythme.

Nadat het Nederlandsch taalmateriaal herhaaldelijk verzameld was geweest(2) en *Joos Lambrecht* een eerste poging(3) gedaan had om eenheid van spelling in te voeren, kwam *Van den*

(1) Vgl. daarover: J. Verdam: 'Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal', 4C druk, p. 205 en vgl. (Zutphen - Thieme, 1923).

(2) 'Vocabularius ex quo' (Zwolle 1479); 'Vocabularius copiosus' (1483); 'Gemma vocabularum' (1494), enz.

(3) *'Nederlandsche spellijnghe*' uutghesteld by vraghe ende andwoorde duer Joos Lambrecht, Lettersteker. 1550. Ghendt. - (Vgl. de facsimile-heruitgaaf, door Heremans bezorgd in 'VI. Bibliophilen' 4e reeks, nr 3.

Werve's ‘Tresoor der Duytsscher Talen’[1] bewustzijn wekken voor de waarde van onze taal. De ‘buytenlantsche woorden... welcke over luttele iaren so verre waren te sueckene, als sij nu op de tonghe rijden ende worden ghemeyn’ poogde hij uit de taal te verdringen en te vervangen door Germaansche of echt Nederlandsche. Voor niet min dan 6.000 in zwang gekomen bastaardwoorden gaf hij de oude, eigen woorden op. Het verwijderen van het uitheemsche was voor hem het middel om de taal op de hoogte van meer beschaafde talen te voeren. Daartoe wekte hij zijn tijdgenooten op: ‘helpt mij ons moedertale (die ghelijck tgout onder deerde leet verborghen) wederom so brenghen op de beenen, dat wij moghen bewijsen, so wij wel connen dat sij aen andere talen gheen onderstandt en behoeft te versueckene.’

Dit opwekken tot taalzuivering weerklonk als een referein door geheel de tweede helft van de 16e eeuw. Hoe groot de naijver was, door het buitenland veroorzaakt, moge blijken uit *Jan Cauweel's* voorrede tot *De Castelein's* ‘Const van Rhetoriken’[2]: ‘Wat moghen wij Nederlanders meer verbueren, ons lieder tale verrijekende ende vercierende, dan al ander uutlandsche natiën, die nog daghelicks daertoe tendéren.’

Ook geleerden bepleitten de waarde van het Nederlandsch, bvb. *Gor. Becanus* en J. *Marchantius*.[3] Een nieuwe poging

(1) ‘*Het Tresoor der Duytsscher Talen:* een seer profijtelijck boeck voor alle deghene die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen ende bysondere die het Recht hanteeren: ghemaect van den Edelen en hooghstammighen heere Jan van den Werve, ridder’. Gheprint by Hans de Laet, 1552. - De teksten zijn ontleend aan de voorrede. - De heruitgaven van 1559, 68, 77, 1601 vijzen op den invloed van dit boekje.

(2) ‘*De Const van Rhetoriken’*, allen ancommers ende Beminders der zelver. een zonderlijngh Exemplaer ende leerende voorbeeld, niet alleen in allen soorten ende snéden van dichte, nemaer ooc, in alles dat der Edeler Const van Poesien competeert en ancleeft. Nu eerstmael uutghesteld in dichte, by wilent Heer Matthijs de Castelein, Priester, ende excellent Poëte moderne. - Te Ghendt, by Jan Cauweel - 1555.

Vgl. het proefschrift van Dr J. v. Leeuwen: M. d. Castelein en zijn Const v. Rhetoriken. - Utrecht 1894.

(3) (1537-1609) - ‘Flandria Commentariorum lib. IIII descripta’. *(1566*. Plant. Antw.) ‘De Legibus et lingua’.

tot eenheid brengen in de spelling deed *Tsestich*,[1] doch oaartoe, tot het doen verdwijnen van den geest van provincialisme en ook tot de wetenschappelijke kennis van het eigenlijke Nederiandsch droegen vooral *Plantijn's* 'Thesaurus Theutonicae linguae' (1573) en *Kiliaans* 'Etymologicum'[2] bij. Het Brabantsch dialect kreeg dan ook de bovenhand in de algemeene taal.[3] *Pontus De Heuiter's* 'Ortographie'[4] was weer een warm pleidooi ten voordeele van de moedertaal en een algemeen-beschaaid. In de zeer belangrijke voorrede vernemen we rechtstreekschen naklank van *Du Bellay:* 'Want al ist zake dat verscheide landen willen houden staen dat deen tale veel schoonder, riker, ja menselicker is dan dander, komt meer uit opinie ofte wanijnge dan uit der waerheit, angezien waer menschen zijn, bequaemheit ooc om spreken is, alzoo alle menschen eenderhande alam ofte instrument van God ontfaen hebben om te spreken, zinnen en verstaat om haer *sprake te schaven en zuveren* al laten zij dat dicmale te doun door twals voornemen dat zij hebben, t' zelve ondounbaer te wezen... of dat zij haer laten duincken, dat vreemder landen, talen en manieren beter zijn dan die haer, en mitsdien altoos in haer eerste dwalijnge en ongeschicktheit blivende. Te herhalen waer in gelegen is onzer Nederduitscher Talen schoonheit, is mijns voornemens werc niet,... alleen mout ic zeggen *dat deze Tale geenderhande maniere van eigentheit, rijcdom, nohte cieraet gebreect, daer tGriex ende Latijn hooh en hovaerdich op stoent.'*

(1) '*De orthographia linguae belgicae*' sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatam rationem. (Lovanii *1576)*,

(2) *Etymologicum* teutonicae linguae - 1° 1574, 2° 1582, 3° 1599.

(3) In de voorrede tot het Etymologicum schrijft *C. Gesner:* 'Brabantia lingua inter coeteras Belgicas sive inferiores germanicas circa Rhenum, et ad oceani sitarum regionum *elegantìor* hodie habetur, propter Lovanium metropolim, in qua literarum studia florent et Bruxellas primariam Imperatoris aulam et Antverpiam, celeberrimum emporium.' (De linguae Brabanticae excellentia praestantiaque testimonium).

(4) *'Nederduitse Orthographie'* dat is: Maniere houmen oprecht Nederduits spellen ende schriven zal, niet alleen nut ende nootelic die opreht begeren te srhriven, maer al die zulx de ioincheit zouken te leren. Bij een vergaert door Pontus de Heniter van Delft (T'antwerpen. Plantijn - *1581)*.

Verder wordt nog aangedrongen op de noodzakelijkheid de taal te zuiveren, naar het voorbeeld van andere landen: ‘Dus laet iegelic wat dounde, ons *Neerlantse Tale* helpen, schavende d'oneffenheit, uitwiende d'onkruit, verzoutende dat hart is, en d'ongeschick schickende, zo alle Talen des werelts naer lainge jaren, 't Latijn met grote hulpe en arbeit door kloucke geesten is geschiet *ende in onse tijt t'François* noh met gouder voorspout gedooht’ (p. 29). - Het voorbeeld van de Antieken doet bij hem ook het verlangen opkomen om een algemeen-beschaafde schrijftaal in omloop te brengen. Tegenover het *‘plat Brabants’* stelt hij zijn *‘oprecht Nederlants’*: ‘'t Nederlants een gemeingelde Tale makende, volg' ic die nature van alle lants spraken die t' zuverste hunder talen, niet juist in dit of dat lant stellen (hou wel deen Lant en stat beter spreect dan dander), maer inder verstandihsten en meest der geleerden gewente, ende ooc ufenijnge des Edeldoms, die in alle talen altoos zeer gezoht heeft die haer te zuveren ende uit des gemeens slijm te helpen. Mede heb ic exempel an de Grieken genomen, die vier lants goude talen in ufenijng hebben te weten: Ionica, Attica, Dorica, Aeolica, die vijfste noh daer uit gesmeet hebben, die zij nommen *gemeen tale: aldus heb ic mijn Nederlants* over vijf en twintih jaren *gesmeet uit Brabants, Flaems, Hollants, Gelders en Cleefs*, dwelck diet gelieft mah mij helpen beteren en riker maken’ (p. 93).

Dat de Nederlanders meer en meer hun eigen waarde begonnen te voelen wordt ons nog duidelijk uit de voorrede van *Coornhert's* ‘Officia Ciceronis’[(1)] (1561), waarin gewezen wordt op den treurigen toestand op taalgebied in de Nederlanden en met klem aangedrongen wordt op taalzuivering. Het was vooral de kennis van onze eigen oudere letterkunde die *Coornhert's* taalbewustzijn wakker geroepen had. Het beseffen van eigenwaarde deed hem besluiten tot de uitgaaf van *Colijn van Rijssele's* ‘Spiegel der Minnen’ (1561). - Hij was het ook

(1) *‘Officia Ciceronis*’, Leerende wat yeghelijck in allen Staten behoort te doen, bescreven int Latijn door den alder welsprekensten orator Marcum Tullium Ciceronem, ende nu eerst vertaelt in nederlantscher Spraken door Dierick Coornhert’. - Tot Haerlem By Jan van Zuren, 1561. - ‘De Verte el der totten Leser.’

die de voorrede schreef tot de '*Twe-spraack*'[1] (1584), het eigenlijke manifest van de Nederlandsche renaissancisten, uitgegeven door de Amsterdamsche Kamer 'In Liefd' bloeyende'. De Twe-spraack is in vele opzichten een samenvatting van de tot dan toe verspreide meeningen en argumenten op gebied van taal. Het grammaticaal betoog berust grootendeels cp *Erasinus'* 'Pronunciatio'[2] en. *Becanus'* 'Origines Antwerpianae'[3]; het prosodisch is eenigszins afhankelijk van *Ronsard* en *Du Bellay:* doch zoo ver als deze Pleiade-dichters gaat de tweeslachtige *Spieghel* niet. Hij kan zich van de Rederijkers niet genoeg losmaken.

Het was *Coornhert's* ideaal zijn 'moeders taal weder in haar oude eer te brenghen ende haar kleed dat van zelfs ryckelyck was ende cierlyck, vande onnutte lappen ende vuyle brodderyen te zuyveren'. De 'menighvuldighe muylbanden der plackaarten' hebben hem tot dan toe gehinderd in 't verspreiden zijner opvattingen, doch de liefde tot de 'Nederlandsche tale' is er slechts vuriger om geworden en samen met Spieghel wekte hij nu 'de vele liefhebbers van de echte taal' op om die in al haar vroegere schoonheid en zuiverheid te herstellen. Geen moeite mag daartoe gespaard blijven, want de taal is het volledigste uitdrukkingsmiddel van de ziel: 'een tolck des herten ende een schildery der ghedachten, die anders binnen den mensche verborghen ende onzichtbaar zijn'. Tot het volmaken van de taal geven ouderen en modernen het voorbeeld. Men moet dus niet verzuchten om het diepe verval waarin het Nederlandsch verkeert, maar al zijn krachten aanwenden om het op een hooger peil te brengen: 'daar eertyds de Egyptenaars, Grieken ende Latynen, hun spraken zo wonderlyck door moeylyke reyzen, arbeydlyke naarsticheyd ende zelfs kosten, met alle wetenschap, kunsten ende geleerdheyd verzien ende opghepronckt hebben. Ja men ziet oock daghelycx dat ons omlegghende

(1) *'Twe-spraack* van de nederduitsche Letterkunst ofte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals' uytghegeven by de kamer 'In Liefd Bloeyende' 't Amstelredam (Leyden - Plantijn, *1584)*.
Heruitgegeven en toegelicht door *K. Kooiman* (proefschrift. Groningen, 1913).

(2) 'De recta latini graecique sermonis pronuntiatione dialogus' *(1528)*, vgl. Kooiman.

(3) Joh. Gor. Becanus: 'Origines Antwerpianae sive Cimmeriorum becce-stlana novem libros complexa'. (Plantijn. Antwerpen 1569).

naburen, Italianen, Spainaarden, Fransoyzen ende andere, hun spraken die by de onze te verlyken schuymtalen zijn, verryken, oppроncken, cierlyck ende bevalligh maken.'

Dit zijn de beweegredenen tot de liefdevolle beoefening van de taal. De aan te wenden middelen volgen: het bannen van uitheemsche woorden, het vormen van nieuwe samenstellingen, de eenheid in de spelling, de vernieuwing van de versleer. 'Men moet meer na den aard van onze spraack, als na den voet der Latynisten te werck ghaan.' - Op die wijze zal dan ook het hoogste kunnen worden bereikt. Welk een hoopvol geloof ligt niet in de volgende woorden: 'Ghy zoud haast bemercken dat onze taal in ryckheyd, lieflyckheyt, ghoede schicking ende verstandelyckheit, alle andere talen te boven ghaat, even als' een vet vruchtbaar land dat ongebout vergheten zijnde, namaals ghehavend, veelvoudighe vruchten gheeft.'

Spieghel had ook begrepen dat de geleerden zich niet langer mochten afzonderen van het volk en in 1585 eischte hij het gebruik van het Nederlandsch voor de lessen in de Nederlandsche taal, de rechten en de medecijnen op[(1)]. En zijn 'Twe-spraack' was eveneens een bijdrage tot de bewustmaking en het wakkerroepen van den geestelijken onafhankelijkheidszin van zijn volk. Op den grondslag, dien hij legde, werd later voortgebouwd.

In die járen van groeiend zelfbesef drong de naam 'Nederlandsch' als benaming van onze taal[(2)] meer en meer door. Hij wordt overheerschend gedurende de tweede helft van de 16e eeuw en is toepasselijk op het geheele gebied waar onze taal gesproken wordt. Dit is duidelijk te erkennen in de boven aangehaalde teksten en titels van boeken.

Met het streven naar taalzuivering ging natuurlijk ook gepaard een langzame verandering in de verstechniek, een zoeken naar een vloeiender versrhythme met het oog op de vernieuwing van het wezen der poëzie. De dichters beginnen nu zelf beschouwingen te maken over verstechniek en rhythme. Het is in de tweede helft van de 16e eeuw dat de worsteling ontstaat tusschen

(1) Vgl. Verwey A.: 'Hendrick L. Spieghel', p. 29. (Wolters - Groningen 1919).
(2) Vgl. W. De Vreese: Over de Benamingen onzer Taal, inzonderheid over 'Nederlandsch' - (Gent - Siffer 1909).

het Middeleeuwsche en het Renaissance-vers.[1] Maar het nieuwe inzicht zegevierde slechts traagzaam en niet zonder taai verzet.

Na de voortreffelijke studies van *Prof. De Vooys, J. Van der Eist* en *D' Fr. Kossmann* is het overbodig hier in bizonderheden te treden. Enkele korte, algemeene vaststellingen mogen volstaan. Nadat de Rederijkers reeds gezocht hadden de lengte van hunne verzen eenigszins te beperken, bond men zich allengs aan een vast lettergrepental en dit onder Franschen invloed - en de zuidelijke Nederlanden waren er het meest aan blootgesteld. - Deze nieuwigheid ontmoette weliswaar hevigen tegenstand van sommige Rederijkers. Daarna streefde men naar meer versharmonie. Rijmschikking en cesuur werden ingevoerd, weer onder invloed van de Fransche metriek, maar het alterneerend rhythme, berustend op de woordklemtonen, werd niet uit het Zuiden overgenomen. Dit was van oudsher eigen aan de Germaansche poëzie; het was in beginsel reeds aanwezig in het Middelnederlandsche versmet-heffingen. Onder invloed echter van de getelde maat, vaak ook van het verkeerd begrijpen van de Fransche maat - en vooral van de muziek - werd het ten zeerste bevorderd en bewust doorgevoerd. Langen tijd heerschte er veel verwarring in de metrische kwestie en er was weinig of geen overeenkomst tusschen theorie en praktijk: de theorie was immers veelal gebonden aan vooroordeelen, voortspruitend uit de overgeleverde klassieke versbeschouwing (quantiteiten-theorie) en slechts enkelen begonnen op de beteekenis van den klemtoon te letten.

De nieuwe maat zegevierde niettemin en met de 17e eeuw heerschte het alexandrijn met cesuur en alterneerend jambisch rhythme - doch toen ook was er nog verwarring en misverstand

(1) Vgl. over de ontwikkeling der Nederlandsche Versbouwtheorieën: Prof. *C.G.N. De Vooys* in Taal en Lettefen (1905, 1906) -; vooral de studie van, *f. Van der Elst*: 'De hervorming van de Nederlandse Versbouw' (1550-1625) in 'Nieuwe Taalgids' XIII (1919), p. 24 en vlg. - ook zijn proefschrift: 'L'alternance Binaire ds te vers néerlandais du 16e siècle' (Groningen, J. Haan 1922) - eindelijk het voortreffelijk boek van Dr *Fr. Kossmann:* 'Nederlandsch Versrythme - De Versbouwtheorieën in Nederland en de rythmische grondslag van het nederlandsche vers'. ('s Gravenhage - M. Nijhoff, 1922).

en het is slechts onlangs dat men tot juistere inzichten gekomen is[1].

Eén jaar nu na het verschijnen van de 'Twe-spraack' voltrok zich de *politieke scheiding tusschen Noord en Zuid*. Tusschen beide bleef nochtans één sterke band bestaan: de gemeenschappelijke taal, nu rijker geworden in een zelfde bewuste streven naar vernieuwing, draagster van denzelfden schoonheidsdroom. Dezelfde gedachten omtrent het wezen en de beoefening van taal en poëzie bleven zich ontwikkelen en verspreiden zoowel ten Noorden als ten Zuiden, van waar de heele beweging was uitgegaan.

In het Noorden is het hoofdzakelijk de verdienste van de Zuidnederlandsche uitwijkelingen geweest, het taalgevoel verder te hebben ontwikkeld.[2] De gevluchte dichters en taalgeleerden stonden allen in vriendschappelijke betrekking tot de Noorderbroeders. Onder hen mag dankbaar herinnerd worden aan den purist *Sitnon Stevin* met zijn 'Weerdicheyt der duytsche Tael'; ook aan *Carel Van Mander*, die in zijn 'Olyf-Berg' aan zijn voorkeur voor een algemeene taal lucht gaf, zich er om verheugde dat men in die taal 'als in sacht was, alles drucken ende mede bootseren' kon - en om zich heen een kring van geestdriftige poëten wist te groepeeren. Een 'sonderlinge hertgrondighe liefde ende natuerlicke bewegende medoogsaemheyt tot de Nederduytsche oude Moedersprake' bracht 'dese rechte liefhebbers der selver' er toe 'na den vercreghenen Rusttijdt, om met een nieuverweckten schrijflust, de eergevende ghespleten Vederstaf in de handt te nemen, om onse moedertale die dus langhe van verscheyden uytheemsche woorden vercreupelde'[3] terug in eer te herstellen.

Het is dank zij hunne bemoeiingen en die van anderen dat *Vondel* in zijn 'Aenleiding' kon vaststellen: 'Onse spraeck

(1) Vgl. J.V. der Eist en Kossmann ook *K.V. d. Woestijne:* 'De uitdrukking der Poëzie' in 'Vlaanderen', I 1903, p. 274 en *Proj. Dr G. Verriest:* 'Over de grondslagen van het rythmisch woord' (2e druk - Van Dishoeck, Bussum 1923).

(2) Vgl. Mr J.L.M. Eggen: 'De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der 16e en het begin der 17e eeuw', p. 89 en vlg. (Uitg. K. VI. Ac. - Gent. Siffer 1908).

(3) Uit de voorrede tot 'den Nederduytschen Helicon'.

is sedert weinige járen herwaert van bastertwoorden en onduitsch allengs geschuimt en gebouwt.'

In het Zuiden achtten de schrijvers[1] en factors van Rhetori-cakamers het eveneens noodig bij alle aangelegenheden hun geloof in de schoonheid en grootheid van de moedertaal te verkondigen en te bepleiten. Er dient hier rekening gehouden met het feit dat de volkstaal er van hoogerhand heelemaal niet begunstigd werd.

Al de boven besproken theorieën vonden niet enkel weerklank in die talrijke belijdenissen, maar ten slotte vooral in de literaire producten zelf: de scheppingen van een nieuwe letterkunde; want al was de atmosfeer ongezond, toch bleef de Nederlandsche letterkunde er groeien en leven.

Het *liefdevol beoefenen van de taal* was dus de bekroning. Het meesleepende rhythme van echte dichters vermocht natuurlijk meer dan de pogingen van theoretici.

Motthijs de Castelein's 'Gonst van Rhetoriken' (1555), deze codificatie van zielen kunstlooze rhetoricawetten, was wel het evangelie geworden van de 'constliefhebbers' en bracht op die wijze een zekere vernieuwing, doch ten slotte de verstarring: ze luidde den dood van de rederijkerij-als-kunst in. De godsdiensttwisten en de herhaalde verbodsbepalingen brachten haar daarenboven den genadeslag toe. Ze verlamden wat er nog aan schijnkracht en ijdele praalzucht over was bij de 'Ghesellen van Rhetorycke' die toch, het moet te hunner eer gezeid, een heelen tijd de dragers van de letterkunde geweest waren en door hunne dichterhuldigingen en landjuweelen den eerbied voor poëzie hooghielden. - Van het nieuwe hadden zij echter alleen het uiterlijke gezien: de mythologische ornamentiek. Hunne luisterrijke feesten, die daar een vertooning van waren, brachten alzoo eenig besef van de Renaissance in 't bereik van de groote massa. Maar hunne belachelijke wetgeverij was een uiting van bekrompen zelfvoldaanheid en uiterste decadentie. De Renaissance bracht ze voor goed naar den achtergrond. In hunne plaats traden de individueele dichters-persoonlijkheden en tusschen beiden werd een sterke tegenstelling gevoeld.

(1) Onder hen bvb. Marnix van St Aldegonde, die in zijn 'Ratio Studiorum' het aanleeren van de moedertaal bepleit. Vgl.: Paedagogische Bibl. XI: Marnix, met een inleidend woord van Prof. A. Cornette. (Groningen, 1881. Versluys.)

Niets sterft, zonder iets nieuws te laten geboren worden: dit is de blijde wenteling van het eeuwige groeien.

De bloedtijden schenen wel niet gunstig tot het opluiken van een nieuwe letterkunde: doch bloedfonteinen spuiten nooit vruchteloos. De hartstocht dier dagen weerklonk in ontelbare *strijdliederen en psalmberijmingen:* hier vergete men *Anna Bijns* en *Marnix* niet, noch dat de Hervorming het volk leerde lezen; en de smart trok het kleed van lach en humor aan, in de *volksboeken*. Deze volksletterkunde is de eerste gestalte van de Renaissance in de landstaal: zij vertegenwoordigt immers een sterk element van individualisme. De Reinaert de Vossatyre was een symbolische voorbode geweest van het zich uit de gemeenschap losmakend individu; het was een eerste triomf van de persoonlijkheid, t.t.z. van het gezond verstand op de zotheid, van de oprechtheid op de huichelarij, van de natuur op al wat schijn is. Uit een nieuwe behoefte aan persoonlijkheid sproot de nieuwe bezieling van de Reinaert-satyre, die heruitgegeven werd te Antwerpen in 1584 en te Delft in 1589. Het individualistisch element accentueerde zich in 'Tijl Uilenspiegel' (1512), den koning van de spotters, de glorie van de sluwheid; in de 'Waerachtige Historie van Dr J. Faust' (1592), den zoeker en vorscher naar waarheid en in 'Den Wandelenden Jood' (1620), den nimmer rustende, die welhaast het symbool werd vanden zoeker naar de beteekenis van het individueele leven.

Al deze volksboeken maakten grooten opgang, waren geliefkoosde volkslectuur en werden zelfs door humanisten in het Latijn vertaald. Zoo droegen zij grootelijks bij tot het ontwikkelen van het zelfbewustzijn. Jammer genoeg, was de eerbied voor de kunst der Antieken te groot dan dat deze volksboeken tot de ware kiem van een eigen letterkunde zouden hebben kunnen groeien.

Langs een anderen weg brachten de *dichters* de bronnen van de schoonheid weer aan het spuiten: voor de dichters van *onze vroeg-Renaissance*, de wegbereiders van *Justus De Harduijn*, was de moderne Renaissance-poëzie de groote inspiratiebron.

De uit reactie tegen het Humanisme ontstane nationale taalbeweging had hun het noodige bewustzijn geschonken om niet langer een buiten het volk staande taal te schrijven. Doch om het nieuwe dat in hen borrelde uit te zingen, waren zij onmondig. Men had het verband met de schatten van de eigen Middel-

eeuwsche letterkunde verloren. De *Pleiade*, onder invloed van wier theorieën het taalbewustzijn gewekt werd, werd nu ook een voorbeeld voor de verwezenlijking van die theorieën. Navolging van Italiaansche en Fransche lyriek werd een algemeen erkend beginsel en bleef het nog langen tijd, veelal ten nadeele van eigen oorspronkelijkheid. Eigen persoonlijkheid ging immers vaak te loor in te blinde navolging. Een lang ontwikkelingsproces was daarenboven noodig om zich den vorm en den geest ten volle toe te eigenen: vorm en geest van een nieuwen levensinhoud. Nu is het een feit dat ten onzent het uiterlijke te veel fatsoen bleef en de Renaissance-als-inhoud eerst begrepen werd, lang nadat de Renaissance-vorm aangenomen werd.

Elke vernieuwing heeft drie phasen door te maken om tot een cultuur-bestanddeel te worden: het tasten van de jeugd, de harmonische versmelting van vorm en geest, het erkennen van het gewordene. Zoo ging het met de vernieuwing van de Nederlandsche poëzie tijdens de vroeg-Renaissance: *Lucas De He ere* begon er mede, *Van der Noot* bereikte de harmonie en *Van Mander* was de codificator. In het Noorden waren *Coornhert, Spieghel, Visscher* en *Van Hout* (1542-1609) de gelijktijdige vertegenwoordigers van de beweging.

Lucas De Heere[1] (1534-1584), de schilder-dichter, - in de ziel nog een Rederijker - brak het eerst met de traditie. Merkwaardig is de opdracht van zijn 'Hof ende Boomgaerd der Poesiën' (1565). Hij laakt '...de curieuse gheleerde,... die beter reverentie haer moeders tael schuldigh zijn: al en waert maer om de goede inventien en fraey materiën die t'alder tijd eenighe van ons vlaemsche Poëten ghefloreert hebben: alst blijckt bij diversche haer wercken...' Alhoewel hij een zekere waardeering tot de Vlaamsche dichters blijken laat, toch acht hij de Fransche veel hooger. Naar hun voorbeeld - zijn reis naar Frankrijk had hem in rechtstreeksche aanraking gebracht met de nieuwe kunst - poogde hij de poëzie-in-de-moedertaal te hervormen: 'En al eyst dat wy dese oft andere vlaemsche Poësie niet en connen toegheven de bevallicheyt die wel ander hebben: nochtans is zij daerom niet te verachten ist dat anders

(1) Vgl. S. Eringa: 'La Renaissance et les Rhétoriques néerlandais: Matthieu de Castelein, Anna Bijns, *Luc De Heere'* - Thèse. (Amsterdam-Holland, 1920.)

den gheeest oft d'invencie der Poësie daerin blijckt... Aengaende de vaersen dichten oft rithmen, ick hebbe ooc daer in ten beste dat ic can, naerghevolght ons ander en beter exemplaers, als de Latijnsche, Fransoysche ende hooch-Duytsche *meer dan den ouden vlaemschen treyn van dichten: die* (om de waerheit te zegghen met oorlove) *in veel zaken te ruut, ongheschict ende ruum is gheweest*... Exempel an de Fransoysen, al eyst dat heur studieuse ende gheleerde zeer neerstigh die ander spraken (die veel excellenter zijn dan haer eyghene) omhelsen en anthieren: *nochtans en vergheten sij daer neffens haer moeders sprake niet alle d'eere an te doene diet heur mogelic is:* die vercierende met veel wonderlicker compositien en die oeffenende boven alle andere spraeken.'

De Heere voelde dat iets aan het veranderen was, doch hij vatte nog niet wat het eigenlijk was. Zijn innovatie is louter uitwendig: ze raakt alleen den vorm. Hij dichtte het *eerste Nederlandsch sonnet:* aankondiging van een nieuwe aandoening. Hij stelt het aantal lettergrepen van zijn verzen vast (alexandrijn) en zoekt ook naar rhythme door middel van het alterneeren van zwakke en sterke klemtonen. Zijn 'Hof ende Boomgaerd' is een bont samenmengsel van Middeleeuwsche poëzie, verzen naar *Marot*, wiens psalmen hij vertaalde en verzen naar *Ronsard*, die hem vooral inspireert in zijn liefdegedichten. Die bundel is een overgang. Ook de taal hanteert *De Heere* nog vrij moeilijk en bastaardwoorden zijn geen zeldzaamheid. Met een woord, de groote schoonheidsdrang, het diep menschelijke ontbrak hem: hij bezat de kracht niet om zijn ideaal te bereiken. Hij wilde veel zonder het echter te kunnen. Dit onvermogen is eigen aan zijn wezen, dat nog gebonden lag aan het voorgaande: ''t oudste 't beste' en 'Paeys is goedt' zijn kenschetsende leuzen.

Meer dan een uitwendig sieraad, harteklop van een vernieuwd zieleleven, zang van een echt dichter waren daarna de verzen van Jonker *Jan Van der Noot*(1) (1535-95). Met de 'bataillons van jamben' - deze maat van tucht en trots - won de zege-

(1) Vgl. *Verwey A.:* 'Gedichten van J.J.V. der Noot met inleiding en aanteekeningen (Amsterdam - Scheltema, 1895) en F*ertneylen A.:* Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot (Antwerpen - Ned. Boekh., 1899).

vierende (Renaissance) beweging haar eersten slag[1]. Zijn aristocratische opvoeding gaf hem den geest en het zelfgevoel van de Renaissance; zijn dichter 'zijn' gaf hem het rhythme van de schoonheid. Hij wees de richting aan van de levende kunst en bracht voor goed de bewustwording en het hoogheidsgevoel van het dichten en den dichter. Zijn zwerftochten doorheen Europa hadden hem niet enkel in nauwe voeling met het nieuwe gebracht, maar hadden vooral in hem een algemeene menschelijkheid ontwikkeld. Ruim en diep was zijn gemoed geworden. Hij geloofde in de kunst, zuiverde onze taal van 'veelderley geschuimde woorden', openbaarde opnieuw hare rijkdommen en besnaarde haar tot een instrument van hooge lyriek. De aandoening van het borrelend, blijde leven wentelt op de kadans van zijn verzen. Hij was een minnaar van het leven en de natuur. Met hem *zegevierde het sonnet en het jambisch alterneerend vers* in de Nederlandsche poëzie. Dat zijn bewogen gevoel vaak de te strenge maat overstroomde is weer een bewijs van zijn levende dichtkunst. Zijn voorbeelden waren vooral *Petrarca* en de trotsche *Ronsard*, dien hij persoonlijk kende: de navolging is niet meer slaafsch, er is oorspronkelijke verwerking. Hij is een voortzetter van de *Pleiade*.

Geheel los van het oude was *Van der Noot* toch ook nog niet en volkomen evenwicht mist hij. Er is onder zijn verzen nog al wat rijmelarij; er is ook vaak nog iets kouds. Als purist heeft hij zeker verdiensten, alhoewel ook daarin nog niet doordrijvend genoeg. En zijn taal noemde hij 'de *Brabantsche* sprake soet.'

Spijts dit alles was hij nochtans een echt dichter en baanbreker: de voorganger zoowel van *P.C. Hooft* als van *J. De Harduijn*, Van bizonder belang is nu juist het feit dat onder de vrienden van den dichter, die den kunstsmaak van zijn tijdgenooten zoo zeer ontwikkelde, *Francois de Harduijn* aangetroffen wordt,[2] de vader van *Justus*, Zoo was *Van der Noot* de rechtstreeksche wegbereider van *J. de Harduijn*.

Carel Van Mander[3] (1548-1606), de schilder-dichter, leerling

(1) Verwey - p. 30.

(2) Vgl. 4e strophe uit de 'Ode aan J.V. Fossia'. - Gedichten van J.V. d. Noot, door Verwey (1895), p. 119-20.

(3) Vgl. *Dr J. Jacobsen:* 'Carel Van Mander, dichter en prozaschrijver' (1548-1606). (Rotterdam, 1906.)

van *L. De Heere*, sloot de vroeg-Renaissance aí. Nieuws bracht hij niet. Hij was te tweeslachtig van natuur om tot evenwicht te kunnen komen. Het verstand haalde het bij hem op 't gevoel. Hij begon met rederijkersverzen, kwam eerst tot bezinning in Holland onder invloed van *Jan van Hout*, bij wien hij de jambe ontdekte(1), bestudeerde dan den Renaissance-geest en gaf er een theorie van: hij was codificator en didacticus, voor 't grootste deel vertaling is, vertoont hier en daar wel schoonheden, doch mist het doorloopend bezielend rhythme. Voor *Van Mander* is Renaissance slechts een uiterlijk sieraad geweest. Zijn doopsgezindheid deed hem trouwens in de kunst ijdelheid zien.

De vrienden, welke *Van Mander* om zich heen had weten te groepeeren en die hunne gedichten in ‘Den Nederduytschen Helicon’ (1610) publiceerden, waren niet veel meer dan Rederijkers: van de Renaissance wisten zij zich alleen de ornamentiek eigen te maken. Voor de verspreiding van het nieuw'e kunstgevoel in Noord-Nederland waren de bemoeiingen van de meer begaafde schrijvers *C o ombert, Visscher* en J. *Van Hout*(2) ingrijpender geweest.

Op het einde van de 16e eeuw was de vernieuwing er, in geheel Nederland. In eigen bodem had de overgeplante boom wortel geschoten en droeg nu het veie groen van de eerste lente. Een nieuw geslacht, opgevoed in de nieuwe schoonheid, kon nu opstaan en de lispeling van het aangeheven lied met voller stem en volmaakter akkoord ontwikkelen tot de harmonie van een breed-vloeienden zang.

In het Noorden was het de normale opbloei: de Hoog-Renaissance kon ontluiken in tal van begaafde dichters: in den zachten *Simon Van Beaumont* (1573-1654), den zanger eener onbeantwoorde liefde; in den aristocraat *Hooft*, den juwelier onzer dichters; in den levenslustigen *Bredero*; in den merkwaardigen

(1) ‘...en bevinde oock seer goet, en wel luydende, dat men zijn tweede syllabe altijts hardt oft langh neme, en d'cerste cort, gelijck sulckx in onse sprake eerst in het ghebruyck is ghecomen door den grooten Dichter d'Heer Jan Van Hout, Pensionaris der stadt Leyden, die uyt Petrarcha, Ronsard, en ander, sulcx van in zijn jeught waerghenomen en ghevolght heeft.’

(2) Vgl. D'; G. Prinsen: De Nederlandsche Rnaissance-dichter Jan Van Hout (Amsterdam 1907).

Const. Huygens, om ten slotte overheerlijk open te bloemen in de kunst van den genialen *Vondel*.

En in Zuid-Nederland?

Boven hebben we de uitwijking-in-massa, door de godsdienstoorlogen veroorzaakt, besproken en gewezen op de daaruit-volgende politieke onzelfstandigheid, economische armoede en het feit dat de Katholieke Kerk in haar vernieuwingsijver gesteund werd door nagenoeg alle nog overblijvende intellectueele krachten. Ten gevolge van de bestendiger wordende politieke en godsdienstige vervreemding-van-elkaar, ten gevolge ook van de censuur kon men aan de verdere taalontwikkeling en den opbloei van de literatuur in het Noorden niet wezenlijk deeláchtig zijn, of althans in te geringe maat. Doch wat uit eigen bodem reeds gegroeid was, verdorde zoo ras niet. Spijts de bewolkte lucht en de ongunstige atmosfeer bleven taal en letterkunde leven. Dank zij vooral den ingetreden vrede kon de zielseigen kunst er tot hoogere schoonheid ontluiken. *Ook in Zuid-Nederland is een Hoog-Renaissance geweest*. liet versterkte taalbewustzijn, de naar inhoud en vorm vernieuwde dichtkunst waren er ook een voorbode: en niet allen waren uitgeweken! - De harp lag met fijne snaren bespannen, wachtend op de bezielde vingeren wier beroering haar stroomende muziek zou ontlokken. De uitverkorene, in wien alles opbotten zou, was een musicus-dichter: *Joost De Harduijn*. Hij vertegenwoordigt de Hoog-Renaissance in Zuid-Nederland. *Van der Noot* was zijn onmiddellijke voorganger. Opgegroeid in het nieuwe, kon hij zijn meester overtreffen. Met ruimer taalgevoel en grooter vaardigheid, met warmer accent en meer vloeiendheid van rhythme, met zuiverder beeldspraak nachtegaalt hij zijn ziel uit en zijn liefelijke melodie wekt bewondering en navolging.

Doch van de zuiver-literaire Renaissance is hij een laatste uitbloeisel in Vlaanderen. De ‘priester’ - dichter stelt zíjn kunst *ten dienste* van een andere Renaissance: die van de Kerk en geeft nieuwe bezieling aan de opkomende literatuur van zuiver godsdienstigen aard. Even hoog nochtans blijft hij als dichter boven den tijd uitrijzen: een droomende lelie boven met kruid bekropen bloembedden.

Aan de godsdienstige herleving beantwoordde immers een *ascetische literatuur*. Haar woordvoerders waren priester-

schrijvers. Voornamelijk de *Jezuïeten* gaven aan de letterkunde een stichtelijk karakter door het schrijven van ontelbare mystieke tractaatjes en geestelijke liederen. Er is hier een terugkeer tot de bronnen uit de Middeleeuwen vast te stellen. Onder hunnen invloed zagen honderden boekjes van polemischen, didactischen, dogmatischen, moraliseerenden of zuiver ascetischen aard het licht. De talrijke herdrukken van sommige dier bundeltjes, o.a. van *Bolswert's* 'Pelgrimagie bewijzen welk een opgang ze onder het Zuidnederlandsche volk dier dagen maakten. Aan hun populariteit alhier danken we daarenboven de bemoeiingen van Hollandsche uitgevers om ze in het Noorden als katholieke propaganda te verspreiden.

Naast deze verstervingsletterkunde ontmoeten we toch ook tal van geschriften met wereldschen inhoud, waarin het banale realistisch-volksche hoogtij viert en vooral de dronkenschap verheerlijkt wordt! Dit was de keerzijde! Wij achten het onnoodig daar verder over uit te weiden, daar dit nog onlangs op allervoortreffelijkste wijze gedaan werd door Dr *W. Van Eeghem* in zijn inleiding tot *Guilliam Ogier'*s 'De Gulsigheydt' (uitg. Seven Sinjoren. Antwerpen 1922).

Een bespreking van de godsdienstige werken uit dit tijdperk valt eveneens buiten het bestek van deze studie. Het zij voldoende hier op den weelderigen bloei er van te wijzen en op de mogelijkheid om uit deze honderde vergeten bundeltjes een verrassend-mooie bloemlezing samen te stellen.[(1)] Naast

(1) Om zich een denkbeeld te vormen van de talrijke werkjes van dien aard, hoeft men slechts even volgende hoeken op te slaan: 'Bibl. des écrivains de la Compagnie de Jésus' par A. De Backer - 7 vol. en 'Bibl. Gantoise' van F.V. d. Haeghen.
Ter illustratie mogen hier enkele titels volgen:

- Het Prieel der geestelicker Melodve (Brugge 1609).
- Den bloempot der gheestelijcker Liedekens, door G. De Coster (Antwerpen 1614).
- Het Bondelken van devotie, door Matthias Pauli (Ghendt 1615).
- Het Steenroetsken, verciert met droeve, maer lieffelycke Liedekens, met de gheestelycke Tortelduyve (Hantw. 1619).
- Den Cruyswech Christi, door Gillis de Coster (Ghendt 1621).
- Sponsus Sanguinum. Den bloedighen bruydegom onzer zielen... door ê. N.M. Zachtmoorter (Antw. 1623).
- Thalamus Sponsi oft Bruydegoms beddeken, door M. Zachmoorter(Antw. 1628).
- Den Oorspronck ende Voortganck der Carmelieten, door Olivier de Wree (Brugge 1624). 4.
- De Cantycken ofte Sanghen der Sanghen van den Wyseman Salomon, ut-gheleydt in 't Latijn ende sermoonwvs begrepen in 86 goddelycke vermae-ninghen, door den Hoonichvloeyenden Leeraer Ste Bernaert, eersten Abt van Clerevaulx; nu eerst in onse Nederlantsche taele verduytst door Br. Lieven Gillis (Ghendt 1626).
- Gheestelyck Paradiisken der wellusticheden, door W. De Pretere S.J. (Antw. 1612).
- Bruylofst-liedt van Jésus en Maria, speelwys gedicht op Salomons sangen, door M. Pauwels (Loven 1630).
- Den Gheestelijcken Leeuweriken, door Willem Bolognino (Antw. 1645).
- Triomphus Jesu oit godlicke Lofsanghen, verciert met gheestelycke liedekens ende dichten tot voortganck van de jonckheyt, recreatie van de blygeestige... Ghecomponeert ende in druck laten uitgaen, door een godtvruchtighe Religieuse van den derden Regel van S. Franciscus... binnen de stadt van Liere (Antw. 1633).
- Sedich Leven, daghelycks broodt met korte jaerlanghe, dicht-stichtighe spreuckbeelden, door H. v.d. Bom (Loven 1639).
- Verder de werken van Columbanus Vrancx, Benedictus Van Haeften, W. Van der Eist, J.D. Heemssen, enz. enz., en later P. Poirters en D. Bellemans.

de poëzie van *De Harduijn* is het schoonste boekje uit die dagen ongetwijfeld het smakelijke prozaverhaal van *B. Bolswert:* 'Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie' (1627).

Zooals men weet, was de opbloei van het kunstleven van korten duur. De alles verlammende macht van de wapens, die het politieke leven in het Zuiden gefnuikt had, verdorde, na het hernemen der vijandelijkheden, stilaan ook alle hooger leven en voornamelijk de letterkunde. Voor taal en letterkunde was geen gezonde ontwikkeling meer mogelijk. De oorlog doodde de innerlijke geestdrift en verpulverde alles tot asch.

In de omliggende landen was de intellectueele omwenteling van Renaissance en Hervorming - dit zoeken en broeien der geesten - de groote loutering geweest, leidend naar de middaghoogte van het nationale classicisme.

In Zuid-Nederland echter beteekende zij een korte en hoopvolle herleving vóór de uitputting van een zieltogende onder den boom van Groot Verdriet. Aan den Nederlandschen stam dreigde er een zware tak te verdorren.

Te grooter is onze plicht de begaafde bewerkers der toenmalige opleving te bestudeeren en in eer te herstellen.

Dr O. DAMBRE.

Geraadpleegde literatuur.

Jacob Bürckhardt: Die Kultur der Renaissance in Italien (Leipzig. 1919. - 12e Auflage).
Huizinga J.: Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levensen gedachten-vormen der 14e en 15e eeuw in Frankrijk en de Nederlanden (Haarlem. H.D. Tjeenk-Willinck. 1919).
Huizinga J.: Renaissance-studiën: Het Probleem (De Gids, Oct. 1920, p. 107-133; Nov., p. 231-55).
Hoogewerff Dr G.J.: De ontwikkeling der Italiaansche Renaissance (Zutphen. W.J. Thieme. 1921).
Carry Van Bruggen: Prometheus, een bijdrage tot het begrip der ontwikkeling van het individualisme in de literatuur (Rotterdam. Nijgh en Ditmar. 1919), I, p. 162-246.
C.S. Adama van Scheltema: Kunstenaar en samenleving. De plaats van den kunstenaar in zijn volk en zijn tijd van 500 voor Christus tot op onze dagen (Rotterdam. Brusse. 1922).
Kalff G.: Gesch. der Ned. Literatuur 4 en 5 dl. passim -; id.,: West-Europeesche Letterkunde, I (Wolters. Groningen. 1923).
Willem De Clercq: Verhandeling, antwoord op de vraag: 'Welken invloed heeft vreemde letterkunde, inzonderheid de italiaansche, spaansche, fransche en duitsche gehad op de Nederl. taal- en letterkunde, sinds het begin der 15e eeuw tot op onze dagen? (2e druk. Amsterdam. Pieper. 1826).
Alph. Roersch: L'humanisme beige à l'époque de la Renaissance (Brux. Van Oest. 1910). Introduction.
P. Villey: Les sources italiennes de la 'Deffence...', de G. du Bellay (Paris. Champion. 1908) - id.: Les sources d'idées au 16e siècle (Libr. Plon).
N. Chamard. Joachim du Bellay (Lille. 1900).

Geschiedenis.

Pirenne H.: Histoire de Belgique, IV (passim).
Dr J.H. Gosses en *Dr N. Japikse:* Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland ('s Gravenhage. Nijhoff. 1920).
Dr P. Geyl: 'De opvattingen der Nederlandsche geschiedschrijvers over de scheuring der Nederlanden op het einde der 16e eeuw'; (p. 102-113 van 'Handelingen 4e VI. Philologencongres'. Mechelen. 1921. - Uitg. Houdmont. Brugge).
Id.: Nederland en België. Hun gemeenschappelijke geschiedenis en hun onderlinge Betrekkingen (Antw. De Sikkel. 1921).

Mr J.L.M. Eggen: De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der 16^e eeuw en het begin der 17^e eeuw (Gent. Siffer. 1908).
V. Fris: Histoire de Gand (Brux. Van Oest. 1913), p. 215-250.

Godsdienst.

Synodicon Belgictun, sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato concilio Tridentino usque ad concordatimi anni 1801 archiepiscopus Mechliniensis (Mechl. 1828), I, Concilium provinciale Tertium. 1607, p. 229 en vlg.
Dr H.J.A. Ruys: Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie... (Utrechtsche Bijdragen voor Letterkunde en Geschieden is, II. Utrecht 1910). Inleiding.

Naar andere werken van meer bizonderen aard, werd steeds in voetnota verwezen.

Oudheidkundige Kroniek

III. - Over datums, grenzen en indeelingen: Oudheid, Middeleeuwen, Moderne Tijd.

Sedert Kant door zijne 'Kritik der reinen Vernunft' (1781) de geleerde menschheid heeft bewust gemaakt van de gevangenschap van den menschelijken geest binnen de grenzen van ruimte en tijd, heeft de kennis der grenzen in tal van wetenschappen der XIXe eeuw een bijzondere aantrekkingskracht uitgeoefend.

Onze tijd, die zooveel grenzen - aardrijkskundige en andere - heeft zien wijzigen, kon er al evenmin voor onverschillig blijven. De Chronologie of Tijdrekenkunde, om ons bij deze te beperken, die in de Oudheidkunde een even groote rol speelt als in de geschiedenis, noopt er ons trouwens toe en vermits er in den laatsten tijd onder de geleerden nogal getwist werd over tijdvakindeelingen in de geschiedenis, zullen wij het ditmaal hebben over datums, grenzen en indeelingen. Dit gaat des te beter op, daar oudheidkunde en geschiedenis, wat den aard van hun wetenschappelijk onderzoek aangaat, zeer verwant zijn[(1)]. Voor den oudheidkundige evenals voor den geschiedkundige zijn de bewaard gebleven werken van het voerleden *documenten*, materiaal, waarvan hij zich bedient om het Verleden herop te bouwen. Geen van beiden zoekt er om zoo te zeggen esthetisch genot in, maar aanwijzingen en inlichtingen over het leven der volkeren en over de voorvallen, die zich met hen in den loop der tijden hebben voorgedaan. Heel anders werkt de kunstgeschiedkundige, die evenals de taal(geschied) kundige, de werken van het Verleden beschouwt op zichzelf, als *monu-*

(1) Men herleze in dit verband de bespreking van Prof. W. Deonna's werk: 'L'archéologie, son domaine, son but' (Vlaamsche Gids, XIe jaargang, n° 4, bl. 366).

menten. De oudheidkundige classeert, localiseert en dateert; de kunstgeschiedkundige dringt verder door; hem is het te doen om het wezen en de ziel van den kunstenaar, die het werk, het kunstwerk, heeft geschapen.

Prof. P. Thomas heeft in een pittige kritiek van de al te veel omvattende 'Alterthümswissenschaft' van Fr.-Aug. Wolf onlangs gezegd, waar hij het heeft over het noodzakelijk onderscheid tusschen geschiedenis en philologie(2):

'L'histoire est mouvement, et mouvement continu; elle est entraînée par te courant des phénomènes toujours changeants. La philologie se prend à quelque chose de fixe; elle s'arrête devant les productions littéraires, elle s'y installe, elle y habite pour ainsi dire; et quand elle se trouve en présence d'un chef-d'oevre, elle y voit une acquisition définitive, durable, immortelle, pour l'humanité.'

Zoo insgelijks onderscheidt de oudheidkunde zich van de kunstgeschiedenis. De eerste spant het stramien waarop de tweede borduren zal, maar beide blijven onderworpen aan den stempel van den tijd.

Historia non fecit saltus. Wat bij ons, beschaafde Westerlingen, die, trots alles, nog steeds onze geestelijke voorouders in de Grieksch-Romeinsche Oudheid hebben wonen, telkens weer de belangstelling gaande maakt, is het vraagstuk van den ondergang of, zoo ge wilt, overgang van de Romeinsche beschaving in datgene wat we zoo onbeholpen noemen: Middeleeuwen!

Waar beginnen ze? Waar eindigen ze?

Godefroid Kurth schreef het eens, als antwoord op een vraag: 'Qu'estce que te moyen âge?':

'Eigenlijk bestaan er geen Middeleeuwen. Deze voorloopige naam, die de woordenboeken van de toekomst niet zullen kennen, duidt in werkelijkheid niets anders aan dan de jeugd van de moderne tijden.'

Het is leerrijk na te gaan hoe men in den laatsten tijd herhaaldelijk heeft getracht het gebied van dit belangrijke 'overgangs' - tijdvak in te krimpen langs beide zijden te gelijk.

Wat den aanvang der Middeleeuwen betreft, zijn twee Belgische historici van grooten naam, Prof. L. Leclère en Prof.

(2) Zie Revue Belge de philologie et d'histoire, n° 2, 1923, bl. 186.

H. Pirenne, het oneens, Leclère het meest conservatief, Pirenne het meest progressief.

Uit de handboeken van Algemeene Geschiedenis zult u wel onthouden hebben dat men gewoonlijk het jaar 476 na Christus aanneemt als het eindpunt van de geschiedenis der Oudheid. In dat jaar namelijk werd Romulus Augustulus afgezet en op den troon van Italië vervangen door den Heruul Odoaker.

Prof. Leclère is van oordeel dat 476 niet het belang heeft van b.v. 395 als grens van Oudheid en Middeleeuwen.

De afzetting van Romulus Augustulus door de gewelddaad van Odoaker lijkt hem, politiek gesproken, van veel minder belang dan de verdeeling in een Oostelijk en een Westelijk Rijk van de Romeinsche eenheid ten jare 395. Prof. Leclère schrijft, van zijn *politiek* standpunt gezien, volkomen te recht(3):

'Het is niet de zoo korte regeering van Romulus Augustulus, maar veel meer de regeering en de dood van Theodosius die als aanvangsgrens van de Middeleeuwen moet dienen. Het is in 395, inderdaad, dat het Westen en het Oosten zich van elkander afscheurden, een allerbelangrijkst feit waarvan de gevolgen zich nog doen gelden, zelfs in de meest hedendaagsche geschiedenis van Europa.

Wat zijn, bijvoorbeeld, de incidenten van Fiume, de Dalmatische of Albaneesche vraagstukken, anders dan onlangs geleden voorvallen van den strijd om het meesterschap van de Adriatische zee tusschen de kustbewoners er van, Italianen behoorende tot het Roomsch-kathoiicisme, Grieken of Slaven afhangende van het Oostersche Christendom? De splitsing van 395 is des te merkwaardiger doordat ze volgt kort op de verheffing van het Christendom tot Staatsgodsdienst (353), de maatregelen van Theodosius tegen het uitstervend veelgodendom, de overtocht van den Donau door de Visigoten (376).'

De Middeleeuwen beginnen dus, volgens Prof. L. Leclère, op het oogenblik dat Christendom en Germanen op de puinen van het rijk van Honorius een nieuwen tijd zullen inleiden, dus, met een rond cijfer, in het jaar 400.

Prof. H. Pirenne, in twee lezensen overdenkingswaardige

(3) Zie L. Leclère. Les limites chronologiques du moyen-age (Revue beige de philologie et d'histoire, n° 1, 1922, bl. 72).

artikelen[4], breekt een lans voor een vernieuwde opvatting van de Middeleeuwen. Volgens hem zíjn de voorvallen in den loop van de VIIIe eeuw beslissend voor de geschiedenis van Europa. 395, noch 475 beteekenen voor hem het einde van de Romeinsche heerschappij. Rome blijft ook na die datums het centrum der wereld, omdat de Europeesche beschaving zich blijft concentreeren om de Middellandsche Zee.

'De Europeesche beschaving is ontstaan langs de boorden van de Middellandsche Zee door den op elkaar volgenden of gelijktijdigen arbeid van Egypte, van Syrië, van Phenicië, van Griekenland, van Rome. Deze, de laatste arbeidster van het bewonderenswaardig pogen, heeft al de volkeren, waarvan zij de erfgename was, in een enkelen Staat vereenigd. Het Rijk, door haar gesticht, is aldus uitsluitend Middellandsch Rijk. Zijn aardrijkskundige eenheid treft bij den eersten aanblik. Het is hare macht en geeft haar een onvergelijkbare schoonheid. Hare provinciën groepeeren zich rond de zee als de bloemperken van een groot park rond een vijver. In plaats van ze van elkander te verwijderen brengt de zee ze tot elkander door een vlugge en gemakkkelijke scheepvaart. Het is door haar dat de voortbrengselen van zoo verschillende klimaten, maar even vruchtbaar, kunnen uitgewisseld worden in deze begunstigde wereld. Zij verbindt Europa met Azië en met Afrika, of beter, men merkt dan de tegenstelling niet op, die wij gewoon zijn te maken tusschen Azië, Europa en Afrika. De *Orbis Romanus* heeft ze onverbreekbaar samengesmolten in de gemeenschap van een zelfde beschaving.';

Het Frankische Rijk van Clovis heeft daar niets aan veranderd. De Germanen dringen naar het Zuiden, naar Italië, naar Rome. Wie Rome heeft, bezit zooniet de wereldmarkt, dan toch het prestige er van. Het is omdat Theodorik (493-526) Italië beheerscht, dat hij op al de Barbaarsche Staten een hegemonie uitoefent, waaraan Clovis zich, evenmin als zijne tijdgenooten, niet denkt of weet te onttrekken. De Middellandsche Zee, de *'Mare nostrum'*, blijft de Romeinsche Zee, welke zich uitstrekt van de Zuilen van Hercules tot de teesche Zee en van de kusten van Egypte en Afrika tot diegene van Italië en Spanje.

(4) Zie H. Pirenne. Mahomet et Charlemagne (Revue belge de philologie et d'histoire, n° 1, 1922, bl. 77; Un contraste économique: Mérovingiens et Carolingiens, n° 2, 1923, bl. 223).

De Merovingsche planeet wentelt in het licht van de Romeinsche zon en wanneer het Merovingsche verval intreedt, roept Gregorius van Tours (538-594), danig ontsticht over de Merovingsche barbaarschheid en onzedelijkheid, trots het zegevierend Christendom, weemoedig uit: *'mundus senescit'*, de wereld (lees de Romeinsche beschaving) veroudert.

Volgens Prof. Pirenne zijn het de Musulmansche veroveringen, die zich na den dood van Mohammed (571-632) met ongezienen bijval van de Chineesche Zee tot den Atlantischen Oceaan uitbreidden en ook de kusten van de Middellandsche Zee: Syrië (634-636), Egypte (640-42), Afrika (698), Spanje (711), Corsica, Sardinië, Balearische eilanden, Apulië en Calabrië, inpalmden, die het centrum van de wereldmarkt hebben verplaatst. Weliswaar worden de opdringende Musuimannen vóór de muren van Constantiopel (718) tegengehouden en door de soldaten van Karel Martel te Poitiers (732) gestuit, maar niet van de kusten van de Middellandsche Zee verdreven. De plotselinge opmarsch van den Islam heeft het antieke Europa vernietigd. De Middellandsche Zee is niet langer een Romeinsche zee, maar een Musulmansch meer.

Tusschen Oost-Europa, Byzantië, en West-Europa, Francië, ligt voortaan een gevaarlijke, vijandelijke zee.

In zijn 'splendid isolation' zal West-Europa een nieuwe beschaving ontwikkelen, waarvan de economie teenemaal zal verschillen van de Romeinsche, - hierop wordt door Prof. Pirenne inzonderheid de nadruk gelegd in zijn 'Contraste économique: Mérovingiens et Carolingiens', - waarvan de ontwikkeling de jeugdperiode is van de moderne beschaving van West-Europa: de Middeleeuwen. Kernachtig luidt het besluit van Prof. Pirenne: 'Sans l'Islam, l'Empire franc n'aurait sans doute jamais existé, et Charlemagne, sans Mahomet, serait inconcevable' en elders: 'L'originalité de Charlemagne, c'est d'avoir fait du neuf, c'est d'avoir abandonné la tradition antique, c'est d'avoir tiré les conséquences de ce fait que l'Europe occidentale ne pouvait plus vivre de la Méditerranée.'

De aanvang der Middeleeuwen dient dus verschoven te worden naar de omstreken van het jaar 800.

Deze thesis van Prof. II. Pirenne klopt wonderwel met de

uitkomsten van de onderzoekingen der oudheidkundigen in de laatste járen. Men is er thans vrijwel over eens de 'Romaansche' bouwkunst te laten geboren worden tijdens de regeering van Karel den Groote. Een veranderde constructie, aangepast aan West-Europeesche behoeften, breekt zich alsdan baan.

Zooals Prof. F. Pijper in zijn *Handboek tot de geschiedenis der Christelijke Kunst* (1917) zeer juist schreef: 'Nog steeds heerscht verschil van gevoelen over de vraag: wat men onder Romaansche bouwkunst moet verstaan? Hierbij wordt dikwijls uit het oog verloren, dat alle indeelingen min of meer willekeurig zijn. In de werkelijkheid bestaan zulke scherpe grenslijnen niet tusschen de bouwvormen van opeenvolgende tijden, als door sommigen zijn getrokken. Alles ging langzaam en zonder schokken. In de praktijk kwam men van de toepassing der eene methode tot die eener andere. Wat geen bevredigend resultaat had opgeleverd, deed zoeken naar iets beters. Zoo volgde constructie op constructie. *Want eigenlijk geeft alleen eene veranderde constructie recht om van een nieuw tijdperk in de geschiedenis der kunst te spreken.'*

Wel is er invloed van de bouwkunst der Romeinen, ook van de Byzantijnen, maar de kruiskerk is het nieuwe en de stoere torens, die er in latere eeuwen zullen op volgen, getuigen van een nieuwe bouwkundige schoonheid, voor het eerst in West-Europa verwezenlijkt.

En gelijk het in de kunstgeschiedenis meer gebeurt, is bij den Romaanschen dageraad der Middeleeuwen de bouwkunst voorafgegaan, zoodat de zoogezegde 'Karolingische Renaissance', die zich bijzonder glansrijk vertoont in de miniatuur ten tijde van Karel den Groote en zijne opvolgers, veel eerder moet beschouwd worden als een laatste opflakkering der antieke kultuur binnen de muren der kloosters en abdijen dan een werkelijke 'Renaissance', die trouwens op niets anders zou uitloopen dan op de met bloed-en-tranen gedrenkte 'ijzeren eeuw', de tiende eeuw onzer jaartelling.

In werkelijkheid werden alsdan de Middeleeuwen geboren, waarvan de West-Europeesche kunstbloei in de XIe eeuw den monnik Glaber Rodulfus de vaak geciteerde woorden ontlokte: 'De wereld heeft zich in een blank gewaad van kerken gedost.'

Wanneer eindigen de Middeleeuwen?

In Frankrijk is men tegenwoordig geneigd de Middeleeuwen

te rekken tot de XVIe eeuw. Sedert 1904 hebben de kandidaten voor het Agregaat in de Geschiedenis een schríftelijk werk te leveren over een of ander vraagstuk uit de geschiedenis van de Middeleeuwen, gaande van 476 tot... 1559, het jaar van het traktaat van Cateau-Cambrésis.

Keizer Karel en Frans 1 Middeleeuwers?

Wij hadden tot dusver geleerd dat de inneming van Constantinopel door de Turken van Mohammed II in 1453 de Middeleeuwen afsloot. Volgens sommige Fransche historici dus meer dan een eeuw te vroeg. Lavisse en Rambaud, in hun uitstekende *Histoire générale*, zijn meer gematigd: 4492, het jaar waarin Christoffel Columbus Amerika ontdekte, lijkt hun gepast als afsluiting der Middeleeuwen, naar ik meen om het belang van het feit zelf en zeker ook wel, naar de meening van Prof. Leclère, wegens de nabijheid van het ronde cijfer 1500. In Duitschland gaat men soms tot 1517, omdat in dat jaar Marten Luther zijne stellingen liet aanplakken te Wittenberg.

Het vraagstuk van de beste grenslijn tusschen Middeleeuwen en Moderne tijd is al even, zooniet meer, ingewikkeld dan datgeen van het einde der Oudheid en den aanvang der Middeleeuwen.

Zijn Boëtius (480-525), Cassiodorus (477-562), ja, Sint-Benedictus (480-543) en Gregorius de Groote (580-604) nog Romeinen te noemen, Poggio (1380-1459), Filelfo (1398-1481), Valla (1406-1457), Ghiberto (1378-1455), Donatello (1382-1466), ja, Columbus (1436-1506), Erasmus (1467-1536), kan men onmogelijk voor Middeleeuwers verslijten.

In de vergelijkende geschiedenis der letterkunde schrikt men niet terug de Renaissance te doen aanvangen met Dante (1265-1321) en in de kunstgeschiedenis klimt men in den laatsten tijd nog hooger op, tot Sint-Franciscus van Assisi (1182-1226). Indien het zoo voortgaat, blijft er weldra van de Middeleeuwen niet veel meer over en wordt de boutade van Godefroid Kurth: ‘A proprement parler, il n'y a pas de moyen âge’ *ab absurdo* bewezen.

‘Renaissance’ is ten andere een rekbaar begrip gebleken. Is het slechts ‘wedergeboorte der oudheid,’; iets van buiten af, of ‘terugkeer tot de natuur,’ iets van binnen uit? In de kunstgeschiedenis voelt men tegenwoordig veel voor wat Aug. Vermeylen in zijn *Geschiedenis der Europeesche Plastiek*

(1921) noemt: ‘het losgroeien van een individueeler kunst uit de monumentale gemeenschapskunst der Middeleeuwen.’

Wat men concreet toelichten kan door een voorbeeld, ontleend aan de beeldhouwkunst: ‘Een 13e eeuwsche profetenfiguur is de profeet, zooals hij in de voorstelling van de massa staan kon; een profeet van Sluter of van Donatello spreekt ons ook van het profetische in Sluter's of Donatello's ziel, is een beeld van Sluter's of Donatello's ziel op 't oogenblik dat die zich met den profeet vereenzelvigde.’

Wanneer geschiedt ongeveer dat ontluiken van, het individualisme der Renaissance niet alleen in de kunst, maar ook in de politiek?

Zeer zeker vóór 1500. De Florentijnsche medici, Lorenzo (1448-1492), Lodewijk XI (1423-1483), Filips de Goede (1396-1467) zijn politieke ‘individualisten’ in den vollen zin des woords; daarom lijkt ons de vroeger algemeen aangenomen grens van de Middeleeuwen: 1453 nog de beste van al de datums, in de laatste járen om diverse redenen aangenomen.

Wellicht is het hier de plaats, bij wijze van besluit, te overwegen wat Prof. H. Pirenne schreef over de grenzen en de indeelingen der geschiedenis:

‘Men moet erkennen dat de indeelingen, welke wij voor de geschiedenis aannemen, ter wille van de noodzakelijkheid der uiteenzetting en der opzoekingen, geenszins aan de werkelijkheid beantwoorden. Het zijn gemakkelijke etiketten, manieren van spreken, waaraan wij geenerlei wetenschappelijke nauwkeurigheid hoeven toe te kennen. Het gaat er mee als met de uitdrukkingen, waarmede wij de deelen van ons bestaan aanduiden. Wie is er op gesteld scherp te scheiden tusschen de termen kinderjaren, jeugd, rijke leeftijd en ouderdom? Tusschen de geboorte en den dood is ons leven slechts een reeks van vervormingen, waarvan geen enkele begint noch eindigt op een vast bepaalden tijd. En wat waar is van het leven, is nog meer waar van het leven der maatschappij...

De oudheid eindigt niet, ze zet zich voort, door tal van schakeeringen en ontaardingen, in de Middeleeuwen, gelijk de Middeleeuwen zelf zich voortzetten in den modernen tijd.’

Welke Grieksche wijsgeer zei weer dat het leven een stroom gelijkt?

Dr P. DE KEYSER.

De Wikingen

Bij de firma H.D. Tjeenk Willink en Zoon te Haarlem verscheen, in 1923, *De Wikingen in de lage Landen bij de Zee*, door Dr Jan de Vries, een boek, rijk met platen versierd en uitstekend uitgevoerd[(1)].

De wikingen! De koningen van het water! De helden van de Edda en van het Gudrunlied! 500 jaar vóór Colombus staken zij den Oceaan over en ontdekten Amerika! Hen doet Dr de Vries in zijn waardevol, meesterlijk geschreven boek vóór ons leven en handelen.

Hij steunt op de geschreven geschiedenis van de volkeren uit dien tijd, op de taalkunde, op de oudheidkunde en op de folklore. Zijn scherpzinnige onderzoekingen leiden hem tot gewichtige besluiten, die hij in klaren vorm meedeelt. Alles wat de wetenschap tot nu toe gevonden heeft, geeft de schrijver ons.

We leeren de oude en merkwaardige geschiedenis kennen van de volkeren uit het Noorden, die nog iets anders waren dan roovers en plunderaars, dan ‘Brigands du Nord, sauvages, barbares.’

Velen hebben de invallen der Noormannen dikwijls enkel met hun gevoel beoordeeld en zijn te streng geweest, terwijl zij het goed meenen met de Romeinen b.v., die toch hetzelfde hadden gedaan.

Dr de Vries, die de geschiedenis der Scandinavische volkeren kent, de meesterwerken hunner rijke oude letterkunde heeft gelezen[(2)], oordeelt onpartijdig en menschelijk; hij ontwart

(1) Het bevat elf hoofdstukken, bijlagen, aanteekeningen en registers.

(2) In betrekkelijk groot aantal verschenen samenvattende werken over den wikingtijd:
De Noormannen in Nederland: J.H. van Bolhuis (1834).
Normanneme: J.C.H.R. Stunstrup (1876-1882).
Kritische Bidrag til Vikingetidens Historie: G. Storm (1878).
The Vikings in Western Christendom: C.F. Keary (1891).
Norsk Sagaskrivning og Sagafortaelling i Irland: S. Bugge (1908)
Vesterlandenes Indflydche paa N'ordboernes og saerlig N ormaendenes ydri kultur, levesaet og samfundsforkold i Vikingetiden: A. Bugge (1905).
Norsk-islandsche Kulturog Sprogforhold i 9 *og* 10 *aarh:* F. Jonsson (1921). *Vikingerne:* A. Bugge (1906).
Vor Folkeact i Oldtiden: V. Gronback (1999).
Nordisk Aandsliv i Vikingetid og Tidlig Middelalter: A. Olrik (1907).
Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie: W. Vogel (1906).
Vikingafäderna: R. Nordenstreng (1915).
Vikinksasaga um herferdir Vikinga frd Nordurlondttm: J. Jónsson (1915).

legende en geschiedenis, geeft zonder aanmatiging schitterende bewijzen van critischen geest. ‘II ne fait pas de l'histoire, comme on fait de Fagitation.’

In zijn ‘Een woord vooraf’ wijst de schrijver er op, dat hij zijn boek den vorm heeft willen geven van een geleidelijk verloopend verhaal, meer dan van een historisch onderzoek. Hij behandelt in den tekst de zich voltrekkende gebeurtenissen; alle documentatie en polemiek worden samengevat in een afzonderlijk gedeelte aan het eind van het boek.

De auteur ziet den wikingtijd als een samenhang met een zekere bewustheid der strevingen; hij tracht eenheid van gedachte en doel te scheppen. Hij wil een beeld doen oprijzen van den Nederlandschen Noormannentijd.

De wikingperiode is niet enkel een tijd van moord en roof, maar ook van een langzaam, ernstig omhoogstreven in een geweldig conflict tusschen twee worstelende kuituren...

Bij het begin van den Noormannentijd was de bevolking van de Nederrijnsche gewesten in hoofdzaak Friesch en Saksisch. De Saksers waren in de 4^{e} en de 5^{e} eeuw het land binnengedrongen en hadden zich tot aan de kusten en om de Rijnmonding neergezet. Langs de kusten woonden voornamelijk de Friezen. Onder Friesland werd verstaan het kustgebied van Wezer tot Vlaanderen.

De vondsten, aan de kusten van Noorwegen gedaan, wijzen op een kultuurhistorisch hoogen bloei bij de volksstammen, die toen aan die kusten woonden. (Uitweidend over de zwaarden, in het Noorden in gebruik, merkt Dr de Vries op, dat in het oude gedicht *Ynglingatal* het woord *flaemingr* (Vlaming) voorkomt, in de beteekenis van zwaard).

De invallen der Noormannen zijn het resultaat van de kultureele verhoudingen dier tijden. De Noren en de Denen kenden den handelsweg naar de Nederrijnsche gewesten; ze kregen

Na Bolhuis heeft niemand den wikingtijd behandeld in zijn betrekking tot de gewesten, waar in den loop der eeuwen de Nederlandsche staat gegroeid is.

daarvan alle kultuurwaarden, waarop ze in de eerste zeven eeuwen teerden. Zij stelden zich onze streken als onuitputtelijk rijk voor.

Wanneer de wikingtochten beginnen, is dit niet een plotselinge wending in de bestaande verhoudingen; de Scandinaviërs dringen niet voor het eerst den Frankischen kultuurkring binnen.

In de 8e eeuw wordt de begeerte wakker, om al die nuttige en kostbare zaken van het Zuiden in grooteren omvang te bezitten.

De eerste Noorsche tochten zijn gericht tegen Engeland. De brug van Noorwegen naar Brittanië vormden de eilanden benoorden Schotland. De streken, binnen het bereik der Deensche wikingen, waren de Friesche kusten.

De plunderaars noemden zich *vikingar* (bewoners van een *vik*, zeeinham).

De eerste expeditie uit Noorwegen is die van 790 tegen Engeland, met drie schepen.

799: Noorsche tocht naar Aquitanië.

In 810 verschijnt een Deensche vloot op de Friesche kusten.

In 812 treedt een vloot aan de lersche Westkust op.

De oorzaak van het zich voortdurend herhalen van de wiking-tochten was de slappe houding van de West-Europeesche kustbewoners, die de handeldrijvende wikingen niet krachtig genoeg ontvingen.

Het succes, verkregen bij de plundering langs de kust, verleidde de Noren er toe, dieper te dringen. De tocht krijgt het karakter van een georganiseerde expeditie. Doel: gewelddadig verwerven van buit.

In 836 vestigen de wikingen zich permanent op Ierland. In Friesland zet zich een Deensche kolonie van aanhangers der verdreven kroonpretendenten neder. De tochten naar de Loirestreek gaan van Ierland uit.

Van menschen, die afwisselend plunderden en handel dreven, worden de wikingen roovers. Het zijn georganiseerde legers, die met hun vaderland hebben gebroken. Van een vloot is het nu een bereden leger geworden. Daarmee gaat gepaard een verandering van het karakter dezer wikingen.

Uit zichzelf waren de Noren niet wreeder dan hun Frankische stamgenooten. Wanneer de burgerkrijg woedde in de christelijke landen, was de verwoesting niet geringer dan na een Noormanneninval. De wreedheid, als de individueele begeerte om anderen te kwellen, was niet erger bij de Noormannen dan bij de Franken.

Van uit hun gedachtengang hebben de wikingen stellig consequent gehandeld, volgens de zedelijke principes, die hun eigen waren. Zij hebben in den meest strikten zin van het

woord de trouw en de eerlijkheid, naar de volgens hen geldende normen, gediend. Diezelfde wikingen zetten zich, na eenige járen geavonturierd te hebben in de West-Europeesche landen, ergens rustig neer en zijn dan de voortreffelijkste boeren.

In technisch opzicht waren de Noormannen veruit de meerderen der Franken (scheepvaart, scheepsbouwkunst). De wikingschepen waren ranke, snelzeilende, mooie vaartuigen. De Skalden werden niet moe de schepen van de door hen bezongen helden te prijzen.

Het snelle manoeuvreeren en bij verrassing optreden was het geheim van der wikingen succes. Hun oriënteeringsvermogen was buitengemeen sterk ontwikkeld. Zooals ze zich op zee wagen zonder kompas, en toch geregelde verbindingen over den Atlantischen Oceaan kunnen onderhouden, zoo trekken ze ook door het vijandelijke land.

In 893 verschijnen ze met een vloot aan de Zuid-Oostkust van Engeland, in Kent; ze trekken vandaar Westwaarts langs de Zuidkust tot Exeter; vervolgens langs de Oostgrens van Wales tot ze aan de Iersche zee komen.

Het volgende jaar steken ze Engeland dwars over naar Oost-Anglië, om in de buurt van Londen te verschijnen.

In 890 gaat een troep van Noyon het Maasdal in; steekt door de bosschen van Brabant over naar het Scheldedal, om vandaar, Zuidwaarts gaande, Noyon weer te bereiken.

In het volgend jaar wordt besloten de winterkwartieren in Leuven te betrekken. Van uit het Oosten verzamelt zich daar het leger; de vloot vaart de Schelde en de Dijle op uit het Westen. En dat herhaalt zich in 891; dan rukken de Leuvensche troepen naar het Oosten op tot bij Bonn; maar als het hun te onzeker wordt in het Frankische rijk, trekken ze naar Boulogne, waar de vloot, die zich in de Schelde had opgehouden, op tijd aankomt om het leger naar Engeland te voeren.

De uitmuntende organisatie van de Noormannenlegers blijkt ook uit de zorg voor de verpleging van den troep. In de techniek van den veldoorlog zijn de wikingen spoedig volleerd. In de belegeringskunst hebben zij hun beste kunnen getoond voor Parijs (886). Daar gebruikten zij voortreffelijke beweeglijke aanvalswapens, schanskorven, loopgraven, branders. Hun karakteristieke wapen was de strijdbijl. Natuurlijk waren ook lansen, speren, knotsen, pijlen in gebruik. Langzamerhand wordt het zwaard het wapen bij uitstek. Verdedigingswapens: pantser, helm, schild.

834: aanval op Dorestad (samenvloeiing Rijn-Lek).

835: Dorestad nogmaals verwoest.

836: aanval op de Vlaamsche steden (Antwerpen).

837: Walcheren moet het ontgelden.

Herhaaldelijk maken de Friezen gemeene zaak met de wikingen. Waar hier de Denen zich vooral richtten tegen de Frankische overheerschers, is de sympathie der Friezen licht verklaarbaar. Den Friezen zat van oudsher het piratenleven ook in het bloed; ze hebben zich zelfs bij de Denen aangesloten om zeeroof in de Engelsche wateren te plegen.

841: Lothar, zoon van keizer Lodewijk, geeft aan Harald, Deensch wiking, Walcheren in leen.

844: Harald sterft. Het eerste tijdperk der wikinginvallen is afgesloten. Het Deensche rijk op Walcheren houdt op te bestaan.

In hetzelfde jaar zeilt de Deen Asgeir de Garonne op; hij zet koers naar Spanje. Deze tocht wordt alleen ter wille van buit ondernomen.

845: De Deensche koning Harek rust een ontzaglijke vloot uit, die tegelijk de rijken der drie Frankische vorsten moet aanvallen (600 schepen). Oorzaken: afleiding bezorgen aan gespannen binnenlandsche verhoudingen; religieuze motieven; aangroei van de macht van Lodewijk den Duitscher; gebeurtenissen in Friesland. De Denen plunderen Hamburg; de vloot te Rouaan, te Parijs. Voor 7000 pond sparen de wikingen verder het Seinegebied.

846: Rorik, broeder van Harald, plundert Oostergoo en Westergoo; Dorestad gaat in vlammen op; Vlaanderen moet het weer ontgelden.

847: De wikingen zeilen den Rijn op voorbij Dorestad.

850: Rorik verwoest Friesland en het eiland der Bataven, verovert Dorestad. Lothar staathem deze stad af. Zijn wikingen trekken naar Londen. De christelijke gezindheid verslapt in de streken, door de wikingen bezet.

851: Rorik verwoest Saksen. Godfrid, zijn neef, brandschat Vlaanderen. Het wikingsleven wordt nu een ideaal. Het verlangen gaat naar het onbekende, rijken buit, onvergankelijken roem; men hunkert er naar, weg te komen van de eentonige heidevelden, van den arbeid op den akker, die vernederend is voor den vrije. Wanneer hij maar eenmaal op het schip is en om zich de golven ziet, waarop hij zijn heldendaden zal bedrijven, bestaat er voor den wiking niets meer dan zijn eer en de vijand. Het groeit tot een hartstochtelijken drang naar daden, een eindeloos zoeken naar avontuur, een rusteloos trekken over de witschuimende wegen der zee van Oost naar West... Het piratenbedrijf is een doel op zichzelf. Hoofdzaak wordt het strijden om den buit. Hoeveel schatten de wiking ophoopt, hij zoekt dadelijk nieuwe avonturen; wie tevreden is met het bezit, hem brandt niet de onbluschbare wikingenhartstocht in het gemoed.

853: Vlaanderen wordt het wikingnest van Godfrid (Deensche macht aan de Noordzee).

855: Rorik vestigt zijn gezag in de richting van Utrecht en het latere Noord-Holland.

857: Rorik geeft zijn leen terug.

860: Rorik keert terug in Friesland, nadat hij het christelijk geloof heeft aangenomen. De Denen knotten den handel niet; ze brengen dien tot grooteren bloei. In Vlaanderen heerscht Boudewijn van den IJzer. Zijn dapperheid moet groot zijn, want de wikingen vertoonen zich niet.

In 867 wordt Rorik uit Friesland verdreven door de inwoners zelf. Drie jaar later stelt hij er zich weer in bezit van. Dan ook sluit hij met Karel den Kale te Nijmegen een verbond.

In 872 houdt Karel te Luik besprekingen met de Deensche wikingenhoofden Rorik en Rodulf.

(Terwijl de Denen en Noren over West-Europa golven, stichten de Zweden wikingstaten in Rusland.)

In deze járen is het Friesche gebied voor de wikingen de eenige plaats, waar ze zich in vrede kunnen ophouden en niet beducht behoeven te zijn voor hinderlagen en verraad. Hier alleen leven ze niet op voet van oorlog, in kampementen, verschanst achter aarden wallen, op eilandjes te midden van rivieren, in het diepst van donkere bosschen. Hier alleen kunnen ze vrij overdag zich bewegen, zien ze niet om zich vertrapte zaadvelden en rookende puinhoopen. Zoo is Friesland voor de rustiger elementen onder de wikingen het veilige land, waar ze zich na glorierijke strapatsen in den avond van hun leven terugtrekken.

880: De wikingen varen de Waal op, daarna den Rijn, maken zich meester van het keizerlijk paleis te Nijmegen.

881: Het Scheldeleger volgt den loop van de Leie (van uit Kortrijk), stroopt de kust af van Boulogne tot de monding van de Somme, trekt langs Amiens, Kamerijk en komt terug te Kortrijk. Lodewijk III (Lodewijkslied) dwingt hen koers te zetten naar de Maas. Onder Godfrid en Sigfrid leggen zij Luik, Maastricht, Tongeren, Stavelot, Malmedy in asch, brandschatten Keulen en Bonn, steken Aken en Trier in brand. Godfrid krijgt van Karel den Dikke het rijk, dat Rorik bezeten had (Holland, Utrecht, Betuwe, Zeeland). Met den dood van Godfrid komt een einde aan het officieele Deensche bezit in Friesland. Hier hadden zich bevonden de scheepswerven en herstellingsinrichtingen, hier was gelegenheid om werktuigen en wapenrustingen, zwaarden en pantsers te laten maken of te koopen. De beteekenis van Dorestad kan in dit opzicht niet hoog genoeg aangeslagen worden. De binnenwateren gaven gunstige schuilplaatsen voor een verslagen vloot, of waren verzamelplaatsen voor

nieuwe ondernemingen. Het Friesche volk paste zich gemakkelijk aan de wikingen aan.

De slag bij Leuven is het eindpunt der tochten in het gebied van Seine, Schelde, Maas en Rijn.

In 925 plunderen de wikingen voor de laatste maal Nijmegen...

Dr de Vries brengt verder bijeen wat in de saga's te vinden is met betrekking tot de geschiedenis van de Nederrijnsche gewesten. Daaruit ziet men hoe onophoudend de Friesche kusten door roovers schepen werden bezocht. Het verhaal van de Egilssaga, b.v., is beter dan lange reeksen jaartallen, waarmee we de verschillende plunderingen zouden kunnen vastprikken op de jaarrol van deze eeuw; we hebben aan deze eene genoeg, om ons een beeld te maken van alle andere samen. Maar zij is ook van het uiterste gewicht wegens de beschrijving van de gesteldheid der kuststreken, die berust op rechtstreeksche waarneming.

Alleen de wikingtochten, die door bekende personen ondernomen werden, zijn door de geschiedenis bewaard. Van het eind der 10? eeuw bestaan berichten van Deensche en Noorsche vorsten, die in Friesland plunderden. De reden, waarom in dien tijd nog koningszonen wikingtochten ondernemen, is vooral van praktischen aard: het bijeenbrengen van de noodige geldmiddelen om later te kunnen regeeren.

In 991 plunderen zeeroovers Staveren: tocht van Olaf Tryggvason.

Invallen grijpen nog plaats in 1006 en 1010. Dan is de periode van het ongebreidelde rooversleven voorbij. De wikingen in Rusland en Frankrijk hebben zich reeds meer dan een eeuw tot georganiseerde staten aaneengesloten. Op Ijsland, op vele andere eilanden in het Noordelijk bekken van den Atlantischen Oceaan zijn kolonies gesticht, die zich flink ontwikkelen.

In 1014 komt in Engeland aan de regeering Knut de Groote, die Denemarken, Noorwegen en Engeland vereenigt. Deze Deensche vorst maakt een eind aan het piratendom. De Deensche koningen tellen nu mee in de Europeesche politiek. (Toen in 1027 Koenraad Roomsch keizer gekroond werd, stonden aan zijn zijden Rudolf van Burgondië en Knut.) Christus heeft over Odin gezegevierd.

De kronieken uit den wikingentijd gaan in 't algemeen niet verder dan algemeenheden: brand, verwoesting, moord, roof. De archeologische vondsten geven een idee over de schattingen. De Denen voerden in Friesland een belastingstelsel in... De hardnekkigheid, waarmee de wikingen de kloosters plunderden, was een uitvloeisel van de ervaring, dat daar de rijkste schatten te vinden waren.

Erger dan de materieele verliezen is de kultureele verarming.

De daling van het beschavingspeil wordt ook daardoor geïllustreerd, dat uit de 10e eeuw het geringste aantal schrijversnamen is overgeleverd.

Men kan zeggen, dat de Noormannen den overzeeschen handel monopoliseerden. Men hoeft maar na te gaan de Fransche benamingen cp scheepvaartgebied, om den invloed der Noormannen te beseffen (tribord, babord, hune, carlingue, guindas).

In Friesland wrerd een strenge rechtsorganisatie ingevoerd, waardoor een staatsorde geschapen werd, zooals het Frankische rijk die niet kende.

De wikingen zijn volstrekt niet de barbaren, zooals de Frankische kronieken hen afschilderen. Zij roofden niet meer dan de Franken zouden hebben gedaan. Zij stonden in menig opzicht hooger dan de Franken (aanleg, karakter, scherp verstand, onbevangen oog, dichterlijk hart). De kostbaarheden, die de wiking naar zijn land meebracht, had hij vooral lief om de kunstvolle bewerking en versiering. Hij trachtte ze na te maken met plompe werktuigen, maar schiep, als het schitterendste bewijs van zijn onbedorven, origineelen geest, zijn eigen kunst, de wikingsornamentiek.

De wikingen zochten de ontplooiing van hun persoonlijkheid, het meten hunner krachten van lichaam en ziel, met in zich de begeerte naar roem. De eer van het bezit is hoofdzaak. Het leven is den wiking een weelde, hij berust in den dood (Walhalla).

De wikingtijd leerde aan de Noordelijke volkeren het gebruik van munt.

In het midden van de 10e eeuw werd het Ingjaldslied gemaakt: de zang van den held Starkad (Hegenscheidt), die den heldengeest der wikingen bezingt en zich smalend van het nieuwe geslacht afwendt, dat meer vermaak schept in geldzaken.

Dank zij de wikingen gaat de Noordgermaansche beschaving aan het geestelijk leven van Europa deelnemen.

De Noren en Denen worden tot allerhoogste geestelijke aktiviteit gedreven (bloei van sage en poëzie).

Wet, recht en staatsmanskunde treden in nieuwen vorm op; een tijdperk van hoogere kultuur begint... Uit de ontmoeting van Christendom en wikingengeest ontstaan het ridderleven en de kruistochten...

JOZEF PEETERS.

Engelsche Kroniek

Sedert onze laatste kroniek is, zooals te verwachten was, de gewone stortregen van romans en novellen op het Engelsch lezend publiek gevallen; dat publiek schijnt er zich niet over te beklagen, maar wie het op zich neemt, dat geweldig verschijnsel periodisch te bespreken, bevindt zich voor een moeilijke taak. Dat het pond middelerwijl tusschen 110 en 130 geschommeld heeft, maakt die taak niet gemakkelijker. Leest men dagbladen en tijdschriften, dan krijgt men den indruk dat er naast de reeds lang erkende grootheden van eersten rang, zooals Galsworthy, Joseph Conrad, Kipling, Wells, Bennett, Eden Phillpotts, ook een nieuw geslacht van belang is opgestaan met Hugh Walpole, Ernest Raymond, Hutchinson, Pett Ridge, Sheyla Kaye-Smith, en nog anderen. Maar gedurig worden weer nieuwe namen met grooten lof genoemd, zonder dat wij altijd kunnen nagaan in hoever die lof verdiend is, en dus ons oordeel moeten uitstellen tot de tijd... en het pond sterling ons daartoe de gelegenheid verschaffen. Intusschen kunnen wij daaronder alleen noemen wie blijkbaar succes behaalt, zooals Miss Wynne (‘Ann's an Idiot’), John Owen (‘The Hoarding’), Eric Leadbitter (‘The Evil that Men do’), Miss Clive Arden (‘Summer in Heaven’). Wij maken op volledigheid geen aanspraak!

Van Hutchinson, den gevierden schrijver van ‘If Winter comes’, verscheen een bundel novellen (‘The eighth Wonder’); van Wells, een roman ‘Men like Gods’; van Hugh Walpole, ‘Jeremy and Hamlet’; van Pett Ridge, ‘Luck’; van Conrad, ‘The Rover’, en van Hall Caine, ‘The Woman of Knockaloe’; dit laatste werk kwam in de wereld, na op sensationeele wijze te zijn aangekondigd door een interviewer, aan wien Hall Caine vertelde dat zijn toen nog ongedrukte roman eigenlijk de vrucht was van een droom, dien hij onder tijdelijke verwaarloozing van een ander, reeds begonnen werk, had neergeschreven, zooals hij hem in zijn slaap was verschenen.

Ook een herdruk van reeds verschenen werken dient hier genoemd. Onder den titel ‘The Forsyte Saga’, verzamelde Galsworthy een aantal kleine en groote romans, die reeds járen bekend en te recht beroemd zijn, en die een geheel vormen. Zij

heeten: ‘The Man of Property’, ‘Indian Summer of a Forsyte’, ‘In Chancery’, ‘Awakening’ en ‘To let’. Ze kwamen afzonderlijk uit tusschen 1906 en 1921, en vormen de uit alle oogpunten indrukwekkende geschiedenis van een Engelsche rijke burgersfamilie door drie geslachten heen (London, Heinemann, 1923).

Maar op dit oogenblik is er een boek, dat zeker meer gerucht maakt en - wellicht - van overwegender beteekenis zal blijken te zijn, dan al de nieuw verschenen romans en novellen, al moet het, op zich zelf beschouwd, voor meer dan één onderdoen: alle bladen en tijdschriften schreven er deels met verbazing, deels met bewondering over: *The shoreless Sea* door Mollie Panter-Downes (Murray, 7/6). 't Verscheen in November 1923 en beleefde reeds een tweede uitgave in Januari 1924. Dat mag een bepaald succes heeten. Wie het boek leest, wordt spoedig gewaar dat de bijval volkomen verdiend is, al is het onderwerp niet splinternieuw,: Een zeventienjarig meisje, dat te huis niet gelukkig is, ontmoet een mooien, onbekenden jongen, wordt door de omstandigheden schijnbaar onherroepelijk van hem gescheiden, trouwt met een jongen lord die haar zeer gelukkig maakt, ontmoet dan weer, na een paar járen, in den persoon van een vriend van haar man, den held van haar eersten liefdedroom, en bevindt dat zij hem, en hij haar nog steeds bemint. Daar die drie hoofdpersonen volkomen edel van karakter zijn, ontstaat er een steeds toenemend conflikt tusschen liefde, huwelijksplicht en vriendschap. Allerlei verwikkelingen leiden naar den zelfmoord van Guy, den eersten geliefde, als oplossing.

De handeling wordt levendig en boeiend verteld, met die zekerheid in het vermijden van al het overbodige, het niet essentieele - mits één uitzondering, waarover verder - welke gewoonlijk een schrijver van echt en gerijpt talent laat herkennen, even als de krachtige, sierlijke, natuurlijke stijl. Daarbij komt nog de zin voor het dialoog, pittig en waar genoeg om op zichzelf de scherpzinnig waargenomen karakters te teekenen.

Over den bouw der handeling zou men kunnen vitten. De geheele geschiedenis is gegrondvest op een misverstand, dat zich kan voordoen, maar zich doorgaans niet voordoet; nog een paar aannlerkingen van dien aard liggen voor de hand. Maar men ziet die gebreken gemakkelijk door de vingeren, meegesleept door de talrijke verdiensten.

De twee kapittfels waarin de eerste vrijage van Guy en Deirdre wordt verteld zijn eenvoudig verrukkelijk van eigenaardigheid en frischheid; zij bevatten een der bekoorlijkste idyllen die wij ooit gelezen hebben. Overigens, een echt wonder is met het boek verbonden. Reeds de opdracht is een bevreemdend mengsel van kinderlijkheid en rijpen ernst: ‘Aan mijn

lief vadertje, Majoor Panter Downes, zijn mede-officieren en soldaten, die sneuvelden in den slag bij Mons, Augustus 1914.' En inderdaad, uit tijdschriften en bladen vernemen wij dat Miss Mollie Panter-Downes slechts zestien jaar oud is, al heeft ze reeds vroeger novellen en verzen geschreven, en haar portret toont ons een mooi, jeugdig hoofd, met iets echt jong-meisjes-achtig in de uitdrukking van de oogen en met los zwart haar op haar rug.

Toch schildert zij, bij voorbeeld, het kinderlijke in Deirdre's karakter met een zekerheid van toets, die rijpheid van oordeel en járen zou doen vermoeden, terwijl aan den anderen kant, haar verhaal juist bekoort door afwezigheid van die onaangename vroegrijpheid, die cynisch aandoet. Dat kind - zoo mag wel een man van járen van haar spreken - durft ook schrikkelijke zijden van het leven aan, en trekt zich daarbij flink uit den slag. Deirdre wordt door haar moeder benijd en gehaat, en verklaart, even als haar zuster en broers, die moeder te haten! In vreemde tegenstelling met dit stout realisme staat dan ik weet niet welke reine argeloosheid in het behandelen van die nochtans passievolle liefdegeschiedenis. Jonge-meisjesachtig is misschien ook haar overdreven bekommernis om toiletzaken; geen persoon verschijnt of er wordt - altijd bondig, maar toch volledig - bepaald hoe hij of zij gekleed was; en telkens Deirdre, de heldin, ter sprake komt, heeft zij een ander toilet aan: zij moet er wel vijftig bezeten hebben! Maar diezelfde Mollie, met haar haarvlecht op den rug, maakt reflecties als de volgende: 'Als men een en twintig is, en tegenover den man zit, dien men het meest liefheeft in de wereld, dan schijnt het vooruitzicht van den ouderdom - wanneer de passie zal verslenst zijn en tot een zacht mezzotinto van vriendschap zal verbleekt zijn - zeer verwijderd en buitengewoon naar.' Die wijsheid van 'sweet sixteen' over menschen van een en twintig en van zestig of meer! Wat moeten wij daarover denken?

Eenvoudig genoeg: of wel heeft de schrijfster, wat bij vroegrijpen soms gebeurt, het toppunt van haar ontwikkeling voorbarig bereikt, en dat denken wij niet: haar boek is te vol beloften! Of wel zal ze zich normaal voort ontwikkelen, en dan is hier één der allergrootste schrijvers van Engeland in aantocht.

The present State of Germany door J.H. Morgan (Hodder and Stoughton, 2/6) mag in deze kroniek een plaats vinden; niet als letterkundig verschijnsel, al is het flink geschreven, maar om het algemeen belang van het behandelde onderwerp. Het bestaat eigenlijk uit een voordracht, te Londen gehouden, en een inleiding van den voordrachtgever-schrijver.

Deze, een Engelsch generaal, heeft, als lid van de Ontwa-

peningscommissie in onbezet Duitschland, den toestand aldaar uit verscheidene oogpunten bestudeerd, en heeft klaarblijkelijk tot een onpartijdige diagnosis van dat zieke Duitsche lichaam willen geraken. Zoo krijgen wij een reeks treffende opmerkingen aangaande de politische, economische, sociale en ook zedelijke toestanden, en als conclusie, een meening over de vragen der ontwapening van Duitschland, der wereldontwapening, en der houding die men tegenover Duitschland dient aan te nemen. Tegenover de separatistische neigingen van zekere Duitschers en... van vele Franschen en eenige Belgen, verklaart hij, dat hij vooral getroffen is geworden door het levendig algemeen Duitsch nationaal gevoel. Dit gevoel wordt, volgens schrijver, vooral onderhouden door de manier waarop de Verbondenen Duitschland hebben behandeld sedert het einde van den oorlog. Hij merkt op bl. 26 aan: 'De Verbondenen blijken het eenvoudig feit uit het oog te hebben verloren, dat de menschen van hoop, zoo niet van geloof, leven, en dat geen mensch tot het laatste uur van den dag zal werken, indien hij werkt in de overtuiging dat al de vruchten van zijn zwoegen door iemand anders zullen ingepalmd worden.' Van daar bij de Duitschers een gezamenlijke indruk dat hun tergend onrecht wordt aangedaan door de Verbondenen; van daar een gezamenlijke haat, die het Alduitsch nationaal gevoel wakker houdt. Van daar ook, om de woorden van den schrijver te gebruiken, dat 'indien in Duitschland de Hohenzollern het discrediet van den Oorlog dragen, de Republiek het discrediet van den Vrede draagt. Deze wordt er van beschuldigd te Versailles een schandelijke capitulatie te hebben onderteekend, en de militaristen en monarchisten doen hun best om dat vuur, dat van zelf in de gemoederen der massa ontstond, te onderhouden en te doen opvlammen.'

Overigens, - en dit heeft ons zeer getroffen - generaal Morgan beschouwt de hoofden der Republiek als verkapte partijgangers en voorbereiders van een nieuwe monarchie, waarvan de Kroonprins het hoofd zou zijn. Op een banket te Berlijn zeide hem Streseman: 'Ja, ik ben monarchist, maar de tijden zijn nog niet rijp.' - 'En uw candidaat? De Keizer?' - 'Zeker niet.' - 'De Kroonprins?' - Het antwoord was eea enigmatiek glimlachen, maar daarop volgde een warme verdediging van het karakter van den Kroonprins, dien men, volgens Streseman, in Engeland erg onderschat.

Dit alles is goed om te weten, zegt Morgan; om de moeilijkheden op te lossen 'moeten wij niet met de Duitschers sympathiseeren, maar wij moeten ze verstaan.'

En over zekere trekken van de Duitsche mentaliteit is hij niet goed te spreken. Hij meent b.v. gezien te hebben - wij ook! - dat het lijden van het individu bij de gezagvoerders van allen

aard van geen tel is; nergens is het menschenleven zoo goedkoop, ‘nergens werden sedert den Molochdienst zoovele levens roekeloos geofferd op het altaar van den Staat.’ En die Staat is maar in schijn een republiek; in waarheid berust alle macht in de handen van het kapitaal, en de rijkdom der banken nijverheidsmagnaten heerscht despotisch.

Met de Duitsche opvatting van eerlijkheid en menschlievendheid kan de Engelsche beoordeelaar het ook niet vinden. Hij vertelt van een Engelsch officier die in de straten van Hamburg reed, met een Duitsch geleider aan het stuur van zijn auto. Een Duitsche wielrijder komt aan den verkeerden kant van den weg aangestormd, wordt neergesmeten, en in deerlijken toestand door den Engelschman opgenomen en naar het hospitaal gevoerd, waar hij geneest. Zoodra hij weer te been is, eischt hij, voor het gerecht, schadevergoeding van den Duitschen autogeleider. Als de Engelsche officier getuigt dat de geleider het niet kon helpen en de wielrijder in zijn onrecht was, voegt hem de rechter toe: ‘Alles goed en wel, Herr Major, maar indien U in uw recht waart, hoe legt U dan uit, dat U den wielrijder hebt opgenomen en naar een hospitaal gebracht?’ Te recht merkt schrijver op dat buiten Duitschland geen rechter daar ooit een dilemma in zou ontdekt hebben.

Uit dat, en andere dergelijke feiten die wij moeten overslaan, besluit Schrijver dat de zedelijke criteriums in Duitschland van die der Engelschen zeer verschillen, en dat men daar moet rekening mee houden, wil men zich niet vergissen. Uit practisch oogpunt - niet uit sympathie! - raadt hij ten slotte aan, de Duitschers niet tot wilde wanhoop te drijven. Ze ontwapenen acht hij onmogelijk in dien zin, dat men wel geweren en mitrailleusen kan vernietigen, maar niet den haat en het nationaal gevoel, die altijd weer nieuwe wapenen zullen smeden. Een werkman zeide hem: ‘Indien het noodig is, elk werktuig in beslag te nemen, dan zou het noodig zijn, elke Duitsche moeder in beslag te nemen, die een zoon ter wereld bracht om in den oorlog te dienen; want het is de mensch, die oorlog voerde, niet de werktuigen.’

Kortom, Schrijver vindt dat men deze woedende menschen, zooals de dieren, met zachtheid moet behandelen, wil men ze meester worden.

Men kan zijn meening aannemen of niet. Maar het boek, waarin hij ze verdedigt, verdient ernstig gelezen en overdacht te worden. Het is vol scherpzinnige en rake opmerkingen.

Wij hebben ook ontvangen, te laat om in deze aflevering te kunnen bespreken, ‘Belgium and Luxembourg’, door G.W.T. Omond (Hodder and Stoughton, z.d. 15/-). Het is één der uitvoerige studies over den toestand der wefeld in dezen tijd, welke onder de leiding van John Buchan, met den gezamenlijken titel ‘The Nations of today, a New History of the World’ uitgegeven, maar aan allerlei specialisten toevertrouwd worden.

M. BASSE.

Tooneelkroniek

François Porché: Le Chevalier de Colomb, drama in drie bedrijven. (Emile-Paul Frères, Parijs).

Feitelijk een tragedie, van iemand die de vernieuwing van het tooneel zoekt niet in een modevorm, maar in het streng naleven van de oude ongeschreven regels van de Fransche tragedie, in een beheerscht en tuchtvol indeelen van de stof, om, wars van alle ismen, te komen tot een nieuwe bloeiperiode van het tooneel in verzen.

‘Le Chevalier de Colomb’ is een mooisamengesteld en harmonisch uitgewerkt geheel, met sterk-dramatische tooneelen, een stuk dat boeit, ontroert, u aangrijpt; met soms van die treffende, frappante zinnen, die zich in u vastbranden als spreekwoorden, zooals we die aantreffen, maar dan veel sterker nog, en talrijker, in Corneille en Racine, zinnen die voortdurend hebben ‘l'optique de la scène’ - dramatische poëzie dus - en van een groote concentratie.

Af en toe passages die wat zwaar op de hand zijn; ook is het stuk wat moeilijk van inzet, maar dat zijn kleine gebreken, vergeleken bij de groote kwaliteiten.

In het ‘Plaidoyer pour te théâtre en vers’ dat het stuk voorafgaat, woorden zeer ware dingen gezegd over het hedndaagsch tooneel. O.m.: ‘Les considérations commerciales de plus en plus prépondérantes, te développement de la réclame à l'américaine, les camaraderies non moins actives, non moins partiales que les rivalités, tout concourt aujourd'hui à fausser les jugements.’ En verder: ‘Des poètes, des romanciers vous laisseront entendre que l'art de la scène est un art inférieur’ Selon te sentiment plus ou moins avoué des directeurs de chapelles et de leurs adhérents, il n'y a d'art dramatique valable que celui qui est pour ainsi dire, une annexée du livre. Cette attitude, au nom de l'art, du grand Art, ne tend à rien de moins qu'à la subordination de la scène à la chose imprimée, c'est-à-dire la négation de ce qui est proprement, spécifiquement du théâtre.’

Verder spreekt de auteur ‘des manifestations dernières de vitalité que te naturalisme d'antan doit encore à la valeur personnelle de quelques disciples attardés’, en van het nieuwe Fransche tooneel, vertegenwoordigd door Duhamel, Benjamin, Romains, Mazaud, Crcmmelynck, Sarment, Lenormand, Alfred Savoir, ‘qui tournent te dos au réalisme, et préfèrent à la tranche de vie, la farce, la satire et te drame lyrique’, en besluit: ‘Le naturalisme se survit, et s'il se survit, c'est apparemment qu'il est déjà mort.’

De auteur pleit verder voor het inlasschen in het stuk in verzen, ‘d'un certain nombre de ces morceaux colorés et sonores qu'on nomme des envolées, et dans lesquelles il est admis que ce sont moins les personnages qui parlent que l'auteur luimême, emporté soudain hors de sa pièce, hors de l'épisode qu'il met en scène, par quelque be, au thème général rencontré en chemin. Il arrive que pendant la durée de ces “coups d'aile” te mouvement d'horlogerie de l'action dramatique subisse un léger temps d'arrêt. Mais il se passe alors un phénomène étrange: au mouvement de l'action dramatique un instant suspendu, se substitue immédiatement un autre non moins puissant sur la foule, non moins riche d'efféts: te mouvement lyrique.’

Interessant is ook wat hij zegt over het ontstaan van het nieuwe tooneel:

‘Jetez un regard en arrière, et vous vous apercevrez que te naturalisme, cette conception pessimiste de la vie, a pris naissance à une époque où l'existence en réalité était relativement facile. Je soutiens, sans faire de paradoxe que, pour goûter du plaisir à retrouver dans te roman ou au théâtre les platitudes ou les brutalités de la vie, il faut que celleci en fait soit encore assez douce.’ ‘Aujourd'hui dans les incertitudes d'une paix hérissée de problèmes, en face d'un avenir assez sombre, quand nous avons peiné jusqu'au soir, nous voulons être consolés, nous voulons être encouragés, nous voulons être divertis.’

Alexander Puschkin: Der steinerne Gast, in vier tooneelen. (Orchis Verlag, München).

Puschkin is in Duitschland aan de orde van den dag. Telkens verschijnen van hem nieuwe vertalingen. Ditmaal is het zijn Don Juan fantasie: ‘Der steinerne Gast’, versierd met merkwaardige, sterk-expressieve lithographieën.

Vier korte episoden, een dramatische bewerking van het voorval op het kerkhof, waar de statue staat van den vermoorden commandeur (deze scène herinnert sterk aan Molière) met Don Juan's einde: de statue geeft gevolg aan de uitnoodiging op het

kerkhof, en komt den aarts-verleider opzoeken, neemt hem bij de hand en beiden zakken door den vloer...

Om een gesloten dramatisch geheel te vormen, hadden de tooneelen I, III en IV volstaan.

Puschkin: Dubrowsky, roman. (Orchis Verlag, München).

In dezen roman van Puschkin bewondert men voortdurend de boeiende beknopte manier van Vertellen, de totale afwezigheid van literaire mooidoenerij. Een Russische roman met een zeer sterke locale kleur, en psychologische uitdieping, die een kijk geeft op de Russische ziel, en op het Rusland in de helft der achttiende eeuw, met zijn voor Westersche begrippen middeleeuwsche toestanden. Een werk dat getuigt van Puschkin's groote menschenkennis, en van een zekere, bij elk wezenlijk superieur verstand fatale, misanthropie... Een staaltje daarvan: ‘Dubrowsky liet zich meestal leiden door het gezond menschenverstand - wat zelden het gepaste is, en haast altijd onvoldoende blijkt te zijn.’

De talrijke litographieën van Rud. Schlichter zijn van een meesterlijke scherprake soberheid: sommige mogen ware psychologische studies genoemd worden. Een boekversiering van groote artistieke waarde, zooals we trouwens van deze uitgevers gewoon zijn.

Willem Putman: Mama's Kind, drie bedrijven. (Jos. Vermaut, Kortrijk).

Er is met Willem Putman gebeurd, wat er altijd met onze tooneelschrijvers gebeurde, en fataal gebeuren moet bij tooneel-toestanden als de onze: zijn nieuwste werk: ‘Mama's Kind’, is een stuk voor dilettantenvereenigingen, geheel op uitferlijk effekt berekend, ten koste van waarschijnlijkheid en waarheid, en enkel te genieten door den niet-critisch aangelegden toeschouwer...

Waar Putman's kunst er een is van verfijning, van nuancen, waar hij meer en meer is gebleken veeleer een knap dialogenschrijver te zijn, dan wel een technicus, een drama-bouwer, heeft hij, om dit stuk te schrijven, zijn natuurlijken aanleg geweld moeten aandoen. ‘Mama's Kind’, met zijn verregaande oneerlijkheid, zijn technische onbeholpenheid en zijn vaak valsche, holromantische phrasen, vol versleten gemeenplaatsen, beteekent een erge vergroving in het *oeuvre* van dezen begaafden

auteur. Waar stof was voor een mooiinnigen, treffenden eenakt, die geheel in de lijn van Putman's génre zou gelegen hebben, heeft hij deze familiegebeurtenis tot drie akten uitgesponnen, er personages bijgehaald die met de hoofdhandeling slechts in zeer los verband zijn gebracht, en waarvan we voortdurend de overbodigheid als een hinderlijke stoornis voelen. Daardoor is er geen regelmatig voortschrijden der actie, doch slechts een zichter-plaatse bewegen. Hij heeft er zelfs het thema der bedrogen dochter bijgehaald, om, naar Teirlinck's voorbeeld, ‘gemeenschapskunst’ te leveren. Maar dit thema heeft enkel ontzenuwing van de hoofdgedachte, de hoofdlijn, voor gevolg gehad. Niet iedereen is een duizendkunstenaar, en wat den meester in ‘Ik dien’ zoo voortreffelijk gelukt is, nl. een aantal zelfs heterogene elementen versmelten tot een harmonisch, gaaf geheel, is den leerling mislukt.

Het gegeven komt hierop neer: een moeder stierf, haar man wil hertrouwen, en de achttienjarige dochter der eerste vrouw komt hiertegen in opstand, doch wordt ten slotte verteederd, zinkt voor haar tweede moeder op de knieën, noemt haar: ‘Mama’. Een mooi gegeven, niet nieuw, doch altijd dankbaar voor een tooneelstuk!

Om een idee te geven van de onhandigheid van den bouw en tevens van de overbodigheid van haast de twee derden van dit stuk: *De slotscène*, de verzoeningsscène tusschen mama's kind en hare tweede moeder, *begint reeds in het eerste bedrijf*, doch wordt daar plotseling, zonder motiveering, afgebroken, *omdat de schrijver de rest van yt gesprek wou in reserve houden voor het slot van het stuk*. We zien heel goed de bedoeling om, door wat er daartusschenin gebeurt, een evolutie te geven in het karakter van het meisje, zoodat ‘mama's kind’, door lijden gelouterd, bij haar tweede moeder steun komt zoeken. Maar *juist die evolutie wordt ons niet geteekend*, en daarbij is de figuur van die tweede moeder zoo onzuiver, ja, zoo onmogelijk, verraadt ze zulk totaal gemis aan psychologisch inzicht bij den schrijver, dat het. gebaar van de dochter onverklaarbaar wordt. In plaats van de evolutie in het zieleleven van het meisje, krijgen we bijwerk, discussies met bijpersonen.

Een typisch staaltje van de technische onbeholpenheid. De vader, in het eerste bedrijf, begint zijn a.s. (tweede) vrouw de geschiedenis van zijn huwelijk te vertellen. Maar nu blijkt uit alles dat die a.s. (tweede) vrouw deze geschiedenis door en door kent, ja, als onzichtbare derde heeft meegeleefd! 't Ligt voor de hand *dat dit tooneel er enkel is om het publiek in te lichten*. De schrijver heeft dat overigens zelf gevoeld, want hij doet den vader zeggen: *Trouwens, ik heb u dat natuurlijk reeds allemaal verteld*.

Waarom nu Putman, die toch in een paar van zijn vijf eenakten, en nu onlangs weer in ‘Marietje Hemelzoet’ bewijzen heeft gegeven van een niet alledaagsch artistiek kunnen, dergelijk werk, waarvan hij weten moet dat het slecht is, uitgeeft en doet spelen?

En hier komen we terug op wat we in den aanvang van deze bespreking zeiden: Putman begint voor dilettantenvereenigingen te schrijven. Waarmee we niet gezegd willen hebben dat het schrijven van stukken voor tooneelmaatschappijen noodzakelijk een minderwaardig iets moet zijn: want ook daarin kan men eerlijk blijven, ofschoon men dan natuurlijk met een aantal factoren moet rekening houden, die als zoovele beperkingen zijn! Maar om tot zelfs door de vereenigingen in de kleine plaatsen en dorpen gespeeld te worden, waar nog het brutaal realisme en het lawaaierig romantisme als *de* kunst van het tooneel worden beschouwd, moet men zóóveel concessie's doen, dat er op den duur níet veel waars en schoons overblijft...

Maar - de tooneelvereenigingen zijn ten slotte voor de meeste onzer tooneelschrijvers nog de eenige uitweg, het eenige ‘afzetgebied’, daar we over zoo weinig beroepsgezelschappen beschikken - waarbij er dan nog zijn die haast geen Vlaamsch werk spelen! - en daar onze Noordergrens, die zich zoo gewillig opent om Hollandsche stukken in Vlaamsch-België binnen te laten, hermetisch gesloten blijft voor het Vlaamsch tooneel, behalve wanneer het ‘innig-plaisant’ is, en de Noorderbroeders er de bevestiging van hun vermeende superioriteit meenen te kunnen in vinden; of wanneer het van een schrijver is, die eerst als romancier naam heeft gemaakt; of... wanneer het een draak met zeven koppen geldt. Want onze drakenfabrikanten, Cesar Van Cauwenberghe aan het hoofd, worden in Holland druk gespeeld...

Willem Putman: Marietje Hemelzoet, kinder-tooneelen. (Tooneelfonds Palmer Putman, Waregem).

Oneindig beter dan ‘Mama's Kind’ zijn deze dialogen. Vele er van blijken zoo uit den kindermond opgetcekend, maar daarna tot een literair geheel omgewerkt, zoodat, naast verrukkelijk-naïeve, echtkinderlijke zinnen, er andere staan die geen kind zal zeggen, maar die verstandelijk door den schrijver bedacht zijn, en daarom lang nog niet onaardig. Het beste stukje uit den bundel is ‘De redevoering van Polken aan het graf van een hond.’

Putman heeft vooraan in dit werk zijn portret doen zetten,

een flinke houtsnede van Karel Maes, en waaruit blijkt dat deze beeldstormer net zoo akademisch kan zijn als de eerste de beste ouwe pruik.

Een mooi-uitgegeven bundel, met nog verscheidene houtsneden van Maes, maar dan lollige.

Alexander Tairoff: Das entfesselte Theater, een studie over modern tooneel. (Gustav Kiepenheuer, Potsdam).

Het naturalistisch tooneel beroofde den speler van een gedeelte zijner middelen, verlamde zijn 'dramatische expressie'; - het nieuwe tooneel, zooals de bekende Russische regisseur Tairoff het verstaat, en waar hij met woord en daad voor ijvert, wil den speler berooven van een nog heel wat kostbaarder iets: *het woord des dichters*. Het is Tairoff niet voldoende het geschreven woord *alleen naar eigen inzichten* scenisch te verwezenlijken, hij wil het eenvoudig wegcijferen. Nummer één is de regisseur, nummer twéé de speler - en dan, op één lijn met dekorateur en tooneelkapper, komt dfc dramaturg. Geen volledig-uitgewérkte stukken meer, zegt Tairoff, die onze fantasie aan banden leggen - en hij heeft het terloops smalend over Schnitzler e.a. Zijn ideaal is: de dichter die, *op bestelling*, sommige gedeelten dialoog schrijft voor het scenario, dat de regisseur heeft ontworpen. Voor het overige: commedia dell arte, nl. de spelers die improviseeren. Dus niet meer het woord als hoofdelement, maar de insceneering, met het gebaar, de mimiek. Dus - het tooneel zooveel mogelijk een kijkspel, een kunst die de film nadoet. Wat daarvan zou terecht komen kunnen we bij de 'superproducties' van wereldberoemde filmregisseuren nagaan: de kunst van den dramaturg is een geheel andere dan die van den regisseur - nifet ieder regisseur is een drama-bouwer - niet ieder speler een tooneeldichter...

Dat deze opvatting tot zeer hoogstaande artistieke resultaten kan leiden - de Russische balletten zijn daar om het te bewijzen. Maar het verkeerde in deze theoretische beschouwingen is: dat Tairoff zijn tooneel niet wil plaatsen *naast* het bestaande tooneel van het woord, maar dit laatste wil supprimeeren. Met de literatuur van het tooneel te verwijderen zou men ook den *geest* dooden, zou enkel een schouwspel voor het oog overblijven, een spel van het oogenblik.

Van dit nieuwe tooneel, aangekondigd als een nieuw evangelie, en, zooals elk nieuw ideaal, radikaal en onrechtvaardig voor de voorgangers, zal ten slotte toch een invloed ten goede blijken te zijn uitgegaan.

Voor het tooneel in Vlaamsch-België is er uit dit boek heel wat te leeren. In de eerste plaats al: dat wat sommigen hier voor extra-nieuwigheden willen doen doorgaan, die het tooneel moeten redden (zooals b.v. op 't oogenblik de komende heerschappij van den schilder op de planken), elders al lang heeft afgedaan, omdat ook deze mode-richting na eenigen tijd onhoudbaar bleek. Laat ons met een andermans mislukkingen ons voordeel doen: 't is ten slotte het eenig voordeel dat een klein land kan hebben... We zijn overtuigd dat niemand naar dezen raad zal luisteren. Een nieuwe mode in de kunst lanceeren leidt in dezen tijd te gemakkelijk naar eer en roem - opdat men het graag zou verzaken...

Esmoreit (Nygh & Van Ditmar's Uitgevers Mij, Rotterdam; Ing. fl. 1.10. geb. fl. 1.40).

'Het hedendaagsch tooneel wordt meer en meer beheerscht door de gecompliceerde probleemstellingen waaronder onze tijd gebukt gaat', zooals de schrijver der inleiding voor het 'abel spel van Esmoreit, sconincs sone van Cecilien', de heer R.J. Spitz, zich uitdrukt. Onze moderne abele spelen zijn het produkt van overrijp vernuft, het werk van intellectueelen, die boven het volk zijn uitgegroeid, niet meer denken en voelen zooals dat volk. Geven ze gemeenschapskunst, dan staat hun grooter intellect, hun fijnere bewerktuiging hen, of ze 't willen of niet, in den weg. En het volk voelt instinctief dat hier niet een der hunnen aan het woord is. Het is het tragisch tot van menig kunstenaar: terug te willen uit de eenzame kille hoogte naar het bezielende, voedende schouder-aan-schouder der gemeen-schap - *en niet terug te kunnen*.

De, vaak anonieme, *dramaturg* der middeleeuwen - in zoover dit woord zelf hier niet ongepast is! - staat midden in het volk, ziet met de oogen der gemeenschap, deelt haar naïef geloof - begaat dezelfde vergissingen... - heeft alleen toevallig de gave om de tolk te zijn van de roerselen der gemeenschapsziel. Vandaar de heerlijke frischheid, de eenvoud, de echte naïeve dichterlijkheid van de middeleeuwsche abele spelen. En dat in dezen tijd opnieuw gretig geluisterd wordt naar een natuurgeluid, bewijst o.m. deze derde uitgave van 'Esmoreit.'

Hans Henny Jahn: Der Arzt, sein Weib, sein Sohn, drama. (Uitgave: Glaubensgemeinde Ugrino, te Ugrino; Abteilung Verlag. Klecken).

Voor de beoordeeling van een werk als dit ontbreekt elke maatstaf. Een eigenlijk stuk is het niet - geen structuur, geen

beperking - en het vertoonen voor een onvoorbereid publiek zou quasi onmogelijk zijn. Het is een zoo verschrikkelijk stuk, dat b.v. Wedekind's ‘FrüLlingserwachen’, er bij vergeleken, nog onschuldig lijkt. Een spiegelbeeld van een gedeelte der huidige menschheid is het zonder twijfel, der huidige heidensche menschheid, die alleen wat schijnheiliger is dan de antikiteit. De personages gaan door het leven zonder eenig houvast - van alle kanten besprongen door het raadsel van het leven, de duizende martelende vragen van het waarom van ons bestaan. Hier is wel de uiterste grens van de zelfkwelling bereikt. Sinister wanhoopstheater, vertwijfeling aan de geheele menschheid en aan zichzelven, zwaar en donker gephilosopheer over dood en leven. Het einde, moord en zelfmoord - de eenige uitkomst. Niets van overgeleverde burgerlijke moraal blijft recht. Al de personen zijn denkers, intellectueelen, zelf-beschouwers, verblind door de scherpe lichten die de geest op de wereld heeft aangestoken, en waarin menschenoogen níet ongestraft kunnen blikkken. Overspel, bloedschande, pederastie, bestialiteit komen in dit stuk voor, worden er in vergoelijkt, in een soort van bijbelstijl, die dikwijls verheven klinkt. Dat al deze lieve dingen mede het verval van de antieke beschaving hebben teweeggebracht, schijnt de schrijver blijkbaar niet te willen weten...

A. Morel-Fatio: La comedia espagnole du XVIIe siècle. (Edouard Champion, 5, Quai Malaquais, Paris).

Een herdruk van een in 1885 verschenen boekje. De auteur houdt zeer interessante beschouwingen, niet alleen over het Spaansch theater der XVIIe eeuw, maar over het tooneel in het algemeen. Hij zegt o.m. dat, zoo ook alle volken, oude en nieuwe, een dramatische literatuur bezitten, slechts enkele hunner kunnen bogen op een nationaal tooneel, dat ‘de commun accord, soit considéré comme lui appartenant en propre, et comme représentant d'une façon éminente son génie.’ Zoo bestond er in de oudheid een Grieksch theater, maar geen. Latijnsch - ‘parce que les Romains ne surent jamais inventer un genre de drame qui fut vraiment à eux, vraiment la représensation de leur caractère national.’

Onder de moderne volken zijn er, volgens den schrijver, slechts twee die in dit opzicht met de Grieken kunnen vergeleken worden: Frankrijk en Spanje. Frankrijk, ‘malgré te grand nom de Molière’ door de tragedie, en Spanje door de comedia. Engeland heeft wel een genie als Shakespeare, maar die staat geheel alleen - altijd volgens den auteur der brochure. De heer Morel constateert wel ‘que cela seul est assez, et

un génie de cette taille peut valoir autant et mieux qu'une grande école dramatique; mais en résultat cette école, cette tradition, cette forme unique et continue que d'autres peuvent montrer, les Anglais ne l'ont pas.' Dat het bezitten van een nationaal theater, een nationale school geen bewijs is van superioriteit, wordt door den auteur erkend: 'La comedia, aeuvre grande tant qu'on la considère en soi et ne la sort pas de son milieu, perd singulièrement de son importance sitôt qu'on l'introduit dans l'enceinte de la littérature générale et qu'on la compare à d'autres productions de même ordre.'

En verder: 'Même à l'époque de sa plus grande splendeur, la comedia n'a jamais été acceptée et imitée, comme l'a été pendant un siècle la tragédie française.'

In ons land wordt in den laatsten tijd fel geijverd voor een 'nationale school', waaronder men gewoonlijk verstaat een zuiver-typisch-Vlaamsche tooneeltaal. Met de richting die het modern tooneel uitgaat, gelooven we dat het gunstig oogenblik - nl. het oogenblik van het naturalisme - daartoe thans voorbij is. Maar komt het ooit tot een dergelijk 'nationaal tooneel', wat, na Teirlinck's Europeeschen vorm, ai meer en meer te betwijfelen valt, dan zullen we er enkel dan iets aan hebben, wanneer dit nationaal theater, deze nationale vorm tevens het bewijs brengt van superioriteit. Er ligt grootere roem, grooter prestige voor een volk in dien enkelen grooten naam van Shakespeare, dan in de eeuwenoude traditie van het Spaansch theater...

Jean Variot: Théâtre du Rhin, F deel. (Nouvelle Revue française).

Die eerste bundel van Variot's 'Théâtre du Rhin' bfevat drie stukken: 'Le chevalier sans nom', drama in vijf bedrijven; 'La rose de Rosheim', drama in drie bedrijven, en 'L'Aventurier', tooneelspel in een akt.

Nummer II is veruit het belangrijkste van deze drie stukken. Waar een Henri Ghéon bij ons zoowat overal gespeeld wordt, is het werk van Variot nagenoeg onbekend. Toch lijkt het ons heel wat sterker dan dat van Ghéon, meer algemeen menschelijk ook. Misschien is dat wel de reden waarom geen speciale groep er belang kan bij vinden zijn werk te verspreiden...

De naam van Ghéon is de eerste die ons door het hoofd ging bij het lezen van dit werk. In meer dan een opzicht hebben beide schrijvers gelijkenis met elkaar. Dezelfde manier van werken, van tooneelen naast elkaar te zetten, die trouwens typisch is voor de moderne Franschen! En dan gaat hij ook, net als Ghéon,

zijn onderwerpen zoeken ‘au temps où l'on jouait des mystères.’

We zeiden hooger dat nummer II veruit het belangrijkste stuk is in dezen bundel. ‘La rose de Rosheim’ is de treurige geschiedenis van Mathias, soldenier der stad Rosheim, die, na de stad getrouw en dapper gediend te hebben, na in haar dienst vergrijsd te zijn en in verscheidene gevechten verwondingen te hebben opgeloopen die hem onbekwaam maken tot verderen dienst, door den gemeenteraad, in plechtige zitting vereenigd, wordt uit den dienst ontslagen, na als aalmoes eenige brooden te hebben ontvangen, een glas wijn en eenige niet meer gangbare muntstukken... Mathias raakt op den dook In een aantal tooneelen, waarbij in een zeer handige afwisseling, telkens 't proscenium bij gesloten doek, en het tooneel de plaats der handeling zijn, wordt zijn doolaarsweg geschilderd, en hoe hij zijn brooden weggeeft aan bedelaars en kinderen, en aan een zeer eigenaardig geteekende vrouw (teekening die op zich zelf een meesterstukje is), om dan in een dorp aan te landen, waar men hem een bete broods weigert, ja, het volk tegen hem opruit, tot hij door de wacht tot buiten het grondgebied wordt weggeleid - terwijl de nachtwaker zingt:

> Priez, bien clos dans vos demeures,
> Pour les errants, pour ceux qui pleurent,
> Pour ceux qui meurent
> Sans feu, ni lieu...

Het derde bedrijf is de dood van Mathias. ‘Une route au fond d'une gorge. Soudain apparaît, frappé par un rayon de lune, un calvaire entouré de statues et taillé dans te roc.’ En Mathias ziet op naar het kruisbeeld en vraagt; ‘Tu permets que je m'assoie sur les marches?’ En zijn doodstrijd begint. Telkens verschijnen de vizioenen die hij heeft, en spreken met hem. Zooals in ‘Hannele's Hemelvaart’ van Hauptmann. Het laatst komt de dood: ‘la forme splendide et à peine voilée d'une femme dont les pieds ne semblent pas effleurer la terre.’

En wanneer zij zegt wie zij is, verwondert zich Mathias: ‘C'est toi?... toi que craignent tant les hommes? Je te croyais si laide, si brutale et hideuse, et tu es si belle...’

De rots gaat open, en men ziet Mathias met engelen ten hemel gaan.

En zooals de staf in Tannhâuser's hand opnieuw zich getooid heeft met frisch gebladerte, ‘une rose durant la nuit a fleuri sur son coeur’, uit de geborduurde roos der stad, hem in zíjn jeugd gegeven door het meisje dat hij liefhad, en dat met 'n ander trouwde.

Zoo vinden hem 's morgens de pelgrims.

Er klopt in het werk van Variot een groot warm hart, er

spreekt, zooals uit Hauptmann's ‘Hannele’, een groote liefde en medelijden uit voor de zwakken, die door 't volk verstooten zijn.

ín ‘Le chevalier sans nom’, een somber middeleeuwsch drama, met zijn groote suggestieve kracht, is soms wezenlijk Shakespeariaansche tragiek.

Michael Kusmin: Die Reisen des Sir John Fairfax. (Orchis Verlag, München).

Een merkwaardig boekje van avontuurlijke reizen in den ouden tijd, spannend en eigenaardig. De talrijke houtsneden suggereeren wonderwel de atmosfeer van avontuur in vreemde landen, in lang vervlogen tijden, zoodat het bezit van dit boekje een eenig genot wordt.

Shakespeare's Naar het u lijkt en Macbeth. (W. De Haan, Utrecht).

Beide stukken in de vertaling van Jae. Van Looy en geïllustreerd door Rie Cramer.

Grillparzer: Die Ahnfrau. (J.B. Wolters, Groningen, Haag).

Met een portret van Oostenrijks grootsten dramaturg, eenige biografische aanteekeningen en een voorwoord.

Alfred Wolfenstein: Mörder und Träume, drei scenische Dichtungen. (Uitgever: Die Schmiede, Berlijn).

Drie scenische dialogen, die uitmunten door psychologische uitdieping van nuancen, alsook door een rijkdom van nieuwe, sterke beeldspraak en een philosophischen ondergrond. Tooneelstukken in de eigenlijke beteekenis van het woord zijn het niet, - wel dramatische gedichten.

ERNEST W. SCHMIDT.

President Roosevelt
Een karakterschets[1]

***An Autobiography*, Theodore Roosevelt. - London, Macmilan & C° Ltd. 1913.**
***Addresses & Presidential Messages*, G.P. Putnam's Sons. 1904.**
***American Ideals*, Standard Library Edition.**
***Theodore Roosevelt and his Time*, shown in his own letters, by Joseph Bucklin Bishop. - Charles Scribner's Sons.**

I.

Eens had Theodoor Roosevelt, als President der Vereenigde Staten, de Amerikaansche vloot in oogenschouw genomen en een bezielende toespraak tot de manschap van het admiraalschip gehouden. Toen trad een kwartiermeester uit de rangen en met die demokratische gemeenzaamheid, zoo teekenend voor de Vereenigde Staten, riep hij:

'And now, comrades, three cheers for Théodore Roosevelt, the typical American Citizen!'[2]

De 'typische Amerikaansche burger' - dit echt Amerikaansch compliment - geldt voor de opleiding die Roosevelt heeft genoten en voor zijn ganschen levensloop.

Zijn biografie toont in dit opzicht een veelzijdigheid van werkzaamheden, een vlug overgaan van een beroep of ambt naar een andere levensbezigheid van gansch verschillenden aard, waarvan wij in Europa ook geen flauw denkbeeld hebben.

* * *

In 1858 uit een vermogend gezin geboren, langs vaderszijde

(1) Deze studie werd tijdens den oorlog geschreven, en sedertdien op een paar punten aangevuld.
(2) 'En nu, vrienden, drie hoera's voor Theodoor Roosevelt, den typischen Amerikaanschen burger.'

van Hollandschen oorsprong, langs moederszijde van Angelsaksischen stam, werd Roosevelt te huis opgevoed, 's winters in New-York, 's zomers op het platteland. Van die opleiding buiten heeft hij altijd een groote, ongekunstelde liefde voor de natuur en het openluchtsleven behouden.

Reeds op zijn tiende jaar, in 1868, bereisde hij Europa met zijn ouders en op zijn veertiende jaar (1872) deed hij de reis voor de tweede maal, waarbij hij dan vluchtig Egypte, het Heilig Land, Griekenland, Constantinopel leerde kennen, en eenige maanden te Dresden in een Duitsche familie doorbracht.

'Ik leerde er heel wat Duitsch, schrijft hij, en vooral geraakte ik vol bewondering voor het Nevelingenlied. Met Duitsch proza werd ik nooit zoo vertrouwd als met Fransch, maar van Duitsche poëzie houd ik zooveel als van Engelsche. Vooral bracht ik van het Duitsche volk een indruk mede die mij nooit heeft verlaten. Van toen tot nu zou ik onmogelijk de Duitschers als heelemaal vreemdelingen kunnen aanzien. Het vriendelijk karakter, de gemoedelijkheid, de wil tot hard werken, het plichtsgevoel, de vreugde in de studie van letterkunde en wetenschap, de fierheid over het nieuwe Duitschland, de meer dan lieve en hartelijke belangstelling in die vreemde kinderen - al deze uitingen van het Duitsche karakter maakten op mij een toen onbewusten indruk, welke na veertig! jaar nog steeds levendig blijft.'

Terug naar Amerika begon hij zich voor de Harvard Universiteit voor te bereiden. In den herfst van 1876, op 16 jaar, kwam hij er college loopen, om er in 1880 zijn graden te veroveren. Een redelijk student was hij geweest, de tiende van zijn kursus, niets meer.

'Ik beleefde veel genoegen aan Harvard; ik ben zeker dat het mij goed deed, maar alleen in het algemeen, want daar was heel weinig in mijn studies dat mij later in het leven heeft geholpen.'

Een uiting, typisch voor den nuchteren geest van den Amerikaan.

De jonge man had een sterke voorliefde voor natuurkunde en wetenschap. Maar zijn vader had hem steeds doen begrijpen dat hij in het leven zijn eigen weg te vinden had. Hoe welkom was dan ook de betuiging die tegen het einde der studiën te Harvard vanwege vader Roosevelt kwam, dat, indien Theodoor

zich aan wetenschap wilde wijden, hij over genoeg middelen zou beschikken om het te doen!

Het eerste besluit van Roosevelt was de wetenschap tot zijn levenstaak te kiezen. Maar ietwat later bekoelde zijn geestdrift. De moderne wetenschap is een strenge meester. Het overheerschen van laboratorium-werk trok den daadkrachtigen jongen man weinig aan. Hij scheen er nochtans voor aangelegd. Want hij was een ziekelijk kind en een zwakke jongeling geweest; hij was erg bijziende; aan grootere en sterkere kinderen had hij meer dan eens tot speelbal gediend.

Scheen uit die stof geen bescheiden werker in de natuurkunde, in stille cel studeerend, te moeten groeien?

Maar om zich zelf te stalen, was de zwakke jongen aan het boksen, aan het paardrijden, aan het worstelen gegaan; met zijn beperkte lichamelijke middelen had voor hem alles een moeilijk begin; een ijzeren wil bracht hem er echter boven op, en langzamerhand wist hij zich te harden en te sterken. Hij leefde zooveel hij kon in de buitenlucht, liep veel, besteeg bergen, roeide en reed paard. Wel bracht hij het in al die sporten slechts tot een goede middelmaat, naar zijn eigen getuigenis, maar de lust tot handelen werd wakker in hem.

De rustige toekomst vol wetenschappelijken arbeid in een laboratorium scheen hem ondraaglijk en hij besloot de rechten te bestudeeren als een inleiding tot een meer krachtdadig leven.

Maar hij was hier al niet veel gelukkiger dan met de wetenschap.

Dat het recht een groote maatschappelijke kracht is, die niet alleen in tekstbesprekingen of droge processen leeft, werd hem niet duidelijk gemaakt. ‘Een goed deel van het in de handboeken en in de gehoorzaal onderwezene scheen mij strijdig met rechtvaardigheid. De *caveat emptor*[3] zijde van de wet, zoowel als de *caveat emptor* zijde van de zakenwereld, stuitte mij tegen de borst; dat werkte niet voor sociale eerlijkheid... Ik was jong; er was veel in mijn oordeel van toen dat ik nu zou herzien; maar toen als nu hielden er velen onder de groote advocaten van de machtige vennootschappen er een standaard op na, die moeilijk vereenigbaar was met het idealisme dat ieder jong man met een hoogen geest bezielt.’

(3) “De kooper weze op zijne hoede!”

Hadde hij moeten werken voor den broode, dan ware hij wel op de balie of in eenig ander beroep gegaan. Voor hem echter bestond de mogelijkheid, niet uitsluitend aan eigen stoffelijke belangen te denken... En zoo besloot hij zijn werkkracht allereerst aan de politiek te offeren.

Dertig jaar later, tot het hoogste staatsambt opgeklommen, in een zijner redevoeringen, als President, wijst Roosevelt er op dat een goed burger niet moet schromen als eenvoudig soldaat in de partijorganisatie dienst te nemen, in politieke comiteiten op te treden, en daar zijn man te staan. Doen de deftige en welmeenende menschen dat niet, dan laten zij de leiding van 's lands zaken in handen der politiekers van beroep. Maar dan hoeven zij zich ook niet te beklagen over den loop, dien de gebeurtenissen nemen.

Hij zelf begon zijn politieke loopbaan als simpel en onbekend lid der Republikeinsche Associatie van het XXI6 district te New-York.

De vereeniging hield hare vergaderingen in de bovenzaal van een koffiehuis: vuile banken, een verhoog met een tafel en een zetel en een groote pot vol ijswater; aan de muren een portret van Generaal Grant en een van Levi P. Morton, die de zaal '*Morton Hall*' ten geschenke had aangeboden.

'Wij hielden daar, vertelt Roosevelt, regelmatige vergaderingen een paar maal in de maand en tusschenin werd de zaal gebruikt als een soort van club, ten minste op sommige avonden. Ik ging er dikwijls genoeg heen opdat de menschen aan mij gewoon werden en ik aan de menschen, en wij begonnen dezelfde taal te spreken.'

Eén der ondergeschikte leiders der partij, Joe Murray genaamd, voelde sympathie voor den jongen man, en slaagde er in hem als republikeinsch kandidaat te doen stellen voor de wetgevende vergadering van den Staat New-York. De naam Roosevelt was welkom aan de heeren uit de *Fifth Avenue*, die tot het district behoorden; Murray zelf werkte hard voor zijn kandidaat in de meer volksgezinde straten, en in den herfst van 1881, op 23 jaar, werd Roosevelt als het jongste lid in de Statenvergadering van New-York gekozen.

Hij ontwikkelde al dadelijk zijn gave, niet onopgemerkt voorbij te worden gegaan. 'Deze jonge man, schreef een dagblad in die dagen, heeft van zijn collega's den bijnaam van

“Oscar Wilde” gekregen; zij bewonderen hem en hij vermaakt hen met zijn veerkrachtige bewegingen, zijn breeden lach en den vloed zijner woorden[(4)].’

Maar de blonde, jonge man, nauw 23 jaar oud, tot dan toe totaal onbekend, vocht onvermoeid tegen *Tammany Hall*, de organisatie der New-Yorksche Democratische partij, hare beroepspolitiek en twijfelachtige praktijken; het duurde niet lang of hij was een der leaders in de Kamer. Maar de beroepsmenschen spelen in de Amerikaansche politiek een groote rol. Ook aan de Republikeinsche zijde toonde Roosevelt zich tegenover hen niet zoo plooibaar als zij het wenschten, en in 1883 besloot hij voor eenige jaren naar het Westen te trekken en zijn politieke loopbaan voor een tijd te onderbreken.

Hij kocht twee *ranches*, in het grondgebied van Dakota, over de Roode Rivier.

Het Westen was toen nog het Wilde Westen, *the Far West*, nu voor altoos verdwenen.

Roosevelt heeft zijn leven uit die dagen met liefde beschreven.

‘Het was een land van wijde, stille vlakten, van eenzame rivieren,... van ver uiteenliggende *ranches*, met kudden hooggehoornd vee, van stoute ruiters die kranig leefden en den dood in het gezicht durfden staren. Wij hebben in dat land een vrij en hard leven geleid, te paard en het geweer in de hand. Wij hebben er gewerkt onder de verschroeiende zomerzon, als de wijde vlakten van licht glinsterden en gloeiden in de warmte; en wij hebben er de koude miserie gekend van 's nachts te wacht te rijden rond de kudden, die in den laten herfst bij de *round up's* waren te zamen gebracht. In de zachte lente schenen de sterren vol glorie als wij slapen gingen; en in den winter reden wij door stormen waarin de sneeuw ons het gelaat verbrandde. Het waren lange dagen, wanneer wij de kudden ossen, uur na uur, op langzamen stap begeleidden; en minuten of uren vol spanning als de dieren verschrikt op den loop gingen of wij ze over de rivieren brachten vol drijfijs of gevaarlijke zandplaten. Wij hebben er zwoegen en last, honger en dorst gekend; mannen een geweldigen dood zien sterven terwijl zij aan hun werk waren tusschen paarden en vee of onder malkaar vochten; maar wij hebben in onze aderen den

(4) J.B. Bishop, Theodore Roosevelt and his Time, p. 10.

slag gevoeld van het koene leven en er de glorie gesmaakt van den arbeid.'

Wanneer men in de levensbeschrijving de bijzonderheden naleest van dit leven, wat op een herfstdag het verzamelen van het wilde vee op die wijde vlakte kon beteekenen aan inspanning, hoe men 10, 12, eens 40 uur in den zadel zat, vijf keeren van paard veranderende, nu eens een rib brak, dan eens een schouder half ontwrichtte, ziet men wel dat het een handwerk gold, waar niet alle parlementsleden voor gereed staan.

Door de ruwe lui van het gilde werd de beschaafde jonge man uit New-York, het oud parlementslid uit rijke kringen, niet altijd vriendelijk aangekeken; maar hij leerde er met het volk omgaan en kracht tegen kracht stellen, met zelfwaardeering, vrijheidszin en stoeren ernst.

'Mijn gewoonte was, vertelde hij, niet te praten voor men aan mij gewoon was en mij aan het werk zag. In mijn eigen district was ik aldra met iedereen bevriend. Wanneer ik tusschen vreemden kwam had ik meestal vier en twintig uur noodig om er de menschen aan gewoon te maken dat ik een bril droeg, en bleef daarbij zoo lang mogelijk doof bij zijdelingsche bemerkingen over vier oogen tot dat het duidelijk werd dat mijn kalmte slecht werd uitgelegd, en het beter was de zaken in eens in hun plooi te brengen.'

Een enkele maal ging het slechter. 'Op zoek naar verdwaalde paarden, kwam ik, een avond, laat aan, in een kleine herberg, de eenige der plaats, met een bar, een eetzaaltje en eenige bedden op den zolder. Toen ik binnentrad, omdat ik niet anders kon, zaten daar eenige mannen met een gedwongen lachje op het gezicht te kijken naar een schoelie met een pistool in elke hand, die daar den boer speelde. Nauw was ik binnen, of hij riep: "De vier oogen trakteeren." Ik ging zitten bij de stoof. Maar de kerel kwam over mij leunen met een pistool in elke hand, met ruwe woorden zijn bevel herhalend. Ik stond op, zeggende: "Het zal wel moeten" en zonder naar hem te kijken. Maar ik had opgemerkt dat hij, over mij leunend, de voeten bij elkaar had. Terwijl ik mij oprichtte gaf ik hem snel en hard een opneuker met mijn rechterhand op de punt van zijn kinnebak, en dan weer met mijn linker en nog eens met mijn rechter. De pistolen gingen af: was het gewild of zenuwachtigheid, ik weet het niet. Maar omver viel hij,

onmachtig. Ik ontnam hem zijn pistolen... en het volk wierp hem buiten...'

Meer dan eens in het latere politiek leven van Roosevelt zal men ze weervinden, die goede gewoonte van snel besluiten en ras handelen, niet slaan zoolang men het kan verhoeden, maar als men slaat, dan... zoo hard mogelijk.

Met recht mag de autobiografie dan ook getuigen dat Roosevelt aan zijn tijd in het Verre Westen heel wat verschuldigd was.

Het partijleven verloor hij intusschen niet uit het oog. Nog in 1886 was hij kandidaat voor het burgemeesterschap van New-York, maar zonder succes: er waren drie kandidaten; één van hen was Henry George, de bekende schrijver van 'Progress and Poverty', die ook mislukte.

Zijn intellektueel werk bleef hij eveneens trouw. Gedurende zijn jaren in het ranchleven, schreef Roosevelt een zestal Doeken: *'The Hunting Trips of a Ranchman*' (1885), '*The Life of Thomas H. Benton'* (1886), '*The Life of Governor Morris'* (1887), '*Ranch Life and Hunting Tract'* (1888). Hij begon ook in die jaren de later uitgegeven '*History of New York'* en *'The Wilderness Hunter.'*

Eindelijk, in de lente van 1889, zou Roosevelt's openbare loopbaan een beslissende wending nemen: President Harding benoemde hem tot lid van de *Civil Service Commission*. Hij was toen 31 jaar oud.

De werkkring der *Civil Service Commission* was dubbel: ten eerste gold het de openbare diensten op meer praktische wijze in te richten, met meer nut en vrucht voor het publiek; ten tweede - en dit was de hoofdzaak - zooveel mogelijk de bestuurlijke ambten aan de politiek te onttrekken en daartoe de Amerikaansche gewoonte in te krimpen, waarbij de openbare ambten alle vier jaar de buit zijn der overwinnende partij: *to the victors, the spoils!*

In Europa is die praktijk bekend uit de gedurige verwisselingen van Amerikaansche gezanten en ministers. Maar men denke er aan wat zij in het land zelf beteekent, wanneer men daar tot een snelschrijver of een briefdrager toe afzet en vervangt, alleen omdat hij geen aanhanger is van het zegevierend politiek leger, dat met vaandel en wimpel binnenrukt en ambten en voordeelen onder zijn aanhangers verdeelt.

Die praktijk is zoo ingeworteld, dat er geen spraak kon van

zijn ze heel en al te doen verdwijnen. Er zijn een paar honderd duizend ambten ter beschikking van de Federale Regeering; er was dus in elke partij een heel leger kandidaten, dat zoo licht niet te verslaan en uiteen te jagen was, en een heel sterke strooming onder de Congresleden om een dergelijk doelmatig middel tot invloed niet op te geven. Feitelijk was de wet op de vaste benoeming tot de ambten en plaatsen van het burgerlijk bestuur reeds sedert 1883 in zwang, maar praktisch bijna doode letter gebleven. De Commissie, daarbij ingesteld, bestond, maar deed weinig of niets. De politiekers, die partijgangers bleven van het buit-systema, hadden er voor gezorgd dat het ambt poovertjes bezoldigd werd en aan mannen zonder veel durf of energie werd toevertrouwd. Alles was ongeveer bij het oude gebleven. Maar met Roosevelt kregen de zaken een heel anderen keer.

Hij vatte zijn taak ernstig op, en met de grootste daadkracht. Dat hij zelf een praktisch politieker was hielp hem: maar het werd een geweldige strijd. Voor niets deinsde hij terug bij het opsporen en aanklagen van misbruiken, bij het doordrijven der hervorming. Met zijn eigen partij geraakte hij slaags. Maar onverschrokken hield bij voet bij stuk en kreeg de openbare meening op zijn hand. In den strijd, dien hij in honderden gevallen te onderstaan had, werd zijn ondervinding, zijn bestuurlijke begaafdheid rijker, zijn bekendheid met de verschillende takken van het openbaar beheer veelzijdiger. Ook ontwikkelde hij het talent menschen te beoordeelen en te kiezen. Geen grooter deugd voor een staatsman. Iedereen, in een leidende positie, droomt er van, geholpen te worden; maar hoe weinigen hebben er verstand van goede helpers te onderscheiden, en met hen saam te werken?

Na de Civil Service Commission kwam, in 1895, een ander bestuurlijk ambt van nog meer gewicht. Roosevelt werd in dit jaar hoofdcommissaris der politie te New-York.

Het was geen gemakkelijke taak. Sedert jaren hielden omkooperij, misbruiken en bedorvenheid huis in de New-Yorksche politie. Men bedenke wat dit beteekent in zoo'n havenstad, met hare enorme werkzaamheden, hare groote financieele vennootschappen in bezit van staatmonopolies, hare duizenden drankhuizen, herbergen, en bedrijven van allerhande allooi, hare bedelaars, de ontucht, de misdadigers, de ellende.

Met ferme hand, onvervaard als hij in het Verre Westen was

geweest, zette de nieuwe hoofdcommissaris het mes in de wond. Het was een onderneming naar zijn hart.

Zijn zedelijke ernst, zijn lust tot daden, zijn prompt ingrijpen, zijn onbesproken eerlijkheid dienden hem prachtig en ruim, terwijl zíjn behendigheid in het hanteeren der openbare meening en zijn verleden hem sterk steunden.

Politiek favoritisme had tot hiertoe bij de benoemingen hoogtij gevierd en de keus der manschap in slechten zin beïnvloed. Het werd door hem en zijne collega's in het politie-bestuur geweerd: ‘Wij hechtten geen de minste aandacht aan een kandidaat's politieke of godsdienstige gevoelens. Wij hadden de grootste moeite de politiekers en het volk te overtuigen dat wij werkelijk in dezen meenden wat wij zegden... Er was in vroeger jaren de meest uitgebreide en grofste omkooperij in het politiewezen geweest; er bestond een regelmatig tarief voor benoeming en bevordering... Dat alles ging over boord.’

Voor het eerst sedert jaren werd de wet op de Zondagsluiting der drankhuizen toegepast, trots alle protesten en geschreeuw!

Voor strenge tucht in den dienst, voor verbetering van het personeel in hoedanigheid, ijver en bekwaamheid deed Roosevelt veel en in den strijd tegen ongezonde woningen, tegen huisarbeid in slechte voorwaarden, was hij niet minder werkzaam. Dit optreden bracht zoovele en zoo machtige belanghebbenden tegen hem in het harnas, dat hij een tijd lang geloofde dat hij al zijne kansen op een politieke toekomst had verspeeld.

Maar het Amerikaansch publiek houdt: van durf en van karakter.

Zoo treffend was Roosevelt's succes, dat zijn vrienden dachten dat hij hun op een ruimer terrein alle eer zou aandoen. Senator Lodge, die onraad aan den politieken hemel langs de zijde van Cuba voorzag, wist in 1897 van President Mc. Kinley te bekomen dat Roosevelt als onder-secretaris van Marine naar Washington geroepen werd.

Weer getuigt die benoeming van het vertrouwen der Amerikaansche openbare meening in het algemeen menschelijke bij de beoordeeling van bekwaamheden: karakter, moed, vernuft, praktische geest worden voldoende geacht om de meest verschillende ambten te vervullen, waar wij gedurig rondzien naar specialiteiten.

Lid der wetgevende Kamer van den Staat New-York op 23 jaar, rancheigenaar in Dakota op 26, Civil Service Commissioner te Washington op 31, stond Roosevelt in 1895, nog geen 37 jaar oud, aan het hoofd der politie der groote wereldstad, om op 39 jaar onder-minister van Marine te zijn.

Bij zijn komst in de hoofdstad was de heerschende vrees: 'Wien gaat hij hier aanvallen?'

Karakteristiek voor het figuur dat Roosevelt toen sloeg, is het gezegde van een zijner vrienden, wien iemand aanried hem een wenk te geven minder te praten voor de pers en het publiek, en die tot antwoord gaf:

'Roosevelt beletten te praten? Wel, ge zoudt hem dooden. Hij moet praten. Het is een bijzondere trek in hem: hij heeft den aard van een jongen. Wat hij denkt zegt hij dadelijk. Hij denkt luidop. Ik weet niet of hij het ooit zal te boven komen. Maar daarnaast heeft hij groote hoedanigheden, die hem als openbaar man onschatbaar maken: onbuigbare eerlijkheid, absolute onbevreesdheid en een eerbied voor goed bestuur, dat bij hem een godsdienst is.'

Hoe stonden de zaken aan het Marine-bestuur?

De Amerikaansche vloot, zoowel als het Amerikaansche leger, was na den Burgeroorlog sterk in verval geraakt. Voor de vloot was er in de laatste jaren eenige verbetering gekomen. Meer moderne schepen waren wel gebouwd, maar aan een ernstige voorbereiding tot oorlog dachten slechts weinigen.

Roosevelt, op 19 April 1897 te Washington aangekomen, zette zich integendeel dadelijk aan het werk, overtuigd dat een oorlog met Spanje over Cuba niet lang meer zou uitblijven. Zijn eenige voorbereiding voor zijn taak was, dat hij een geschiedenis van den Zeeoorlog van 1812 had geschreven. Maar hij was altijd voorstander van een groote vloot geweest. Eens te meer toonde hij hoe snel en bezielend hij kon handelen. Hij onderscheidde dadelijk de bekwame krachten in het bestuur en op de vloot.

'Ik gebruikte al de macht waarover ik beschikte om deze mannen te helpen het materiaal klaar te krijgen. Ook trachtte ik uit alle mogelijke bronnen te vernemen welke de mannen waren om de vechtposities te bekleeden. Ernstige opinie in de vloot uitte zich overwegend ten voordeele van Dewey...' Wat de doorslag gaf was dat Roosevelt ondervond dat Dewey een

man was, niet bevreesd voor verantwoordelijkheid, die vooruit durfde, zonder naar huis om instructies te vragen, ‘een man van wien men er op kon rekenen dat hij zich zou voorbereiden, en snel handelen, zonder vrees, en op zijn eigen verantwoordelijkheid, wanneer de gelegenheid kwam.’

Roosevelt deed Dewey tot bevelhebber over de Aziatische vloot benoemen.

Gaandeweg steeg het oorlogsgevaar aan den horizon.

Roosevelt zag geen anderen uitweg om den eeuwigen strijd op Cuba te doen eindigen.

Einde Februari 1898 zonk de *Maine* voor Cuba. Dadelijk - tot oorlog kwam het eerst op 24 April - zond Roosevelt het volgende telegram naar admiraal Dewey:

‘Dewey, Hong Kong.

Roep het smaldeel, met uitzondering van den *Monocacy*, naar Hong Kong. Houd de schepen vol kolen. In geval van oorlog met Spanje, is uw last te zorgen dat het Spaansche smaldeel de kust van Azië niet verlaat. Daarna aanvallende operaties in de Filippijnen.

Roosevelt.’

Twee maanden later brak de oorlog uit, en men weet hoe admiraal Dewey zijn orders volbracht. De Filippijnen waren weldra in zijn handen. ‘Al wat noodig was met Dewey, schrijft Roosevelt, was hem de kans klaar te maken en dan toe te slaan, zonder hindernis van bevelen vanwege lui die niet ter plaatse zijn. Overwinning in den oorlog hangt veel af van de keuze van een man die zulke volmacht kan gebruiken. Maar men moet hem dan die volmacht geven.’

Die gulden woorden gelden voor den vrede zoowel als voor den oorlog; de staatsman kan er zijn voordeel mee doen.

Bij de oorlogsverklaring was Roosevelt in zijn veertigste jaar: onder-minister van het Zeewezen, kon hij zijn land uitstekend in dit ambt dienen. Met een veelbewogen leven achter zich, gehuwd en vader van verscheiden kinderen, kon niemand het in hem wraken te Washington de gebeurtenissen te volgen en ze te helpen leiden.

Nochtans aarzelde hij geen oogenblik zijn ambt neer te leggen en naar het front te gaan: ‘Ik had diep gevoeld dat het onze plicht was Cuba te bevrijden; ik had openbaar dit gevoelen

uitgesproken; wanneer een man deze houding aanneemt, moet hij bereid zijn met zijn daden voor zijn woorden in te staan. Tenzij er een zeer ernstige reden is in tegenovergestelden zin, moet hij het met zijn lijf betalen.'

Men heeft veelal geloofd dat Roosevelt zelf een regiment gelicht had. Dit is een dwaling.

Het Congres had orders gegeven om drie ruiterij-regimenten vrijwilligers in te richten. Het is in één dier regimenten dat Roosevelt diende; hij wilde slechts als luitenant-kolonel optreden en deed het kolonelschap aan Dr Wood toevertrouwen.

Weer een voorbeeld van Amerikaansche minachting voor specialiteiten. Leonard Wood was een militair dokter, geen officier. Wat hij van krijgsvoeren wist, had hij bij verrichtingen tegen de Apachen opgedaan. Maar het was een krachtdadig, praktisch man, met grooten organisatiegeest. Hij zette zich aan het werk.

Nu was de naam van Roosevelt populair; de daad van dien onder-minister, die vechten wou, trok aan. Roosevelt liet aanwerven onder zijn vroegere ranchkameraden, de cowboys uit Arizona, Oklahoma en Mexico, kerels die rijden en schieten konden, en gewoon waren voor zich zelven te zorgen; ook van de Universiteiten kwamen jonge lui met een dapper hart; in eenige weken was het regiment te been.

Weinig bladzijden in de levensbeschrijving zijn plezieriger dan het verhaal van den strijd tusschen Roosevelt en de militaire bureelen over de uitrusting van dit korps: hoe men hem bij voorbeeld winterkleedij naar Cuba wilde meegeven voor een veldtocht in vollen zomer, omdat het de gewoonte was in Juli de winteruniformen rond te deelen; hoe hij te Tampa stond met zijn volk... maar zonder schepen om naar Cuba te worden gevoerd...

Toch kwamen de vrijwilligers van Roosevelt, weldra de *Roughriders* genaamd, onder de eersten op het eiland, en waren dadelijk in het vuur.

Het was geen paradeveldtocht, althans niet voor hen. Het regiment van Roosevelt telde te Santiago zevenmaal zooveel gekwetsten en dooden als eenig ander vrijwilligerskorps; en tegenover de beroepstroepen kwam het op den derden rang tusschen 24 korpsen, met 22 0/0 verliezen!

Na korten tijd was Roosevelt tot kolonel benoemd, en voerde eenige weken later zelfs het kommando over een brigade.

Toen hij in September 1898 naar de Staten terugkeerde, was hij een der populairste figuren in het land. De verkiezingen waren op handen: met een overweldigende meerderheid werd hij tot Gouverneur van New-York benoemd.

Het merkwaardigste van zijn gouverneurschap was de onafhankelijkheid die hij wist te behouden tegenover de beroepspolitiekers.

De *machine*, zooals men gewoonlijk de politieke organisaties in Amerika noemt, speelt in de Vereenigde Staten een groote rol. Langzamerhand maar zeker is de politiek er een beroep geworden. In een maatschappij waar geld verdienen als de nuttigste sociale werking wordt aangezien, waar tevens een zeer sterk individualisme en een razende werkzaamheid heerschen, is dit licht te begrijpen: ieder denkt aan eigen zaken; bij velen, onder de besten, is onverschilligheid de leus tegenover de algemeene belangen, tenzij om, er over te praten en te klagen; anderen zouden wel optreden, maar schrikken voor den strijd. Zoo worden de beroepspolitici meester en organiseeren hun handwerk. Daartoe is geld noodig. De groote vennootschappen en rijke lui geven het, wel eens uit overtuiging, maar veelal om den invloed dien zij daardoor - en soms wel ten koste van het algemeen - verwerven. De benoeming tot de openbare ambten als buit van de overwinning valt natuurlijk in handen der leiders van de machine; het is een nieuw en krachtig middel om helpers en medewerkers aan te lokken en te beloonen; hun salaris komt het eerste jaar wel ten deele in de kas der partij te recht, soms althans; is het dan te verwonderen dat zij, op hun beurt, op ongeoorloofde wijze geld slaan en dat de keuze dikwijls in velerlei opzichten te wenschen overlaat?

Door zulke inrichting ontstaat natuurlijk het gevaar voor een algemeene ontaarding van het openbaar leven, en die minachting voor de politiek, welke zoo nadeelig is voor een vrij volk. Misbruiken gaan gepaard met omkooperij. Het eng verband tusschen de rijke trusts en handels- en nijverheidsmagnaten eenerzijds en de bazen der politieke partijen, der *machine* anderzijds, belemmeren de wetgevende en uitvoerende machten in hun werking, zoodra op speciaal of economisch gebied het

algemeen belang in botsing komt met het privaat belang dier machtige groepen.

Niet dat noodzakelijk het geld gegeven werd tegen bepaalde beloften. ‘De bijdragen werden gegeven als bijdragen tot het partij fonds, voor de kiescampagne; wanneer het geld gegeven werd, was er zelden spraak van een bepaald voordeel in ruil... Geen belofte was noodig. Het was een “gentleman's understanding.” Zooals Senator Platt eens tot mij zegde: indien een mans karakter zóo is dat een belofte van zijnentwege noodig is, blijkt dit een klaar bewijs dat zulke belofte niet zou gelden nadat zij gegeven werd.’

Het pleit voor het gezonde en krachtige volkskarakter in de Vereenigde Staten, dat deze zoo ingewortelde praktijken van tijd tot tijd overhoop worden geworpen door de verkiezingen, en dat telkens en telkens weer personaliteiten opdoemen, die door eigen kracht en invloed op de openbare meening onafhankelijk staan van de machine of beroepspolitiek, althans in de voornamer zaken.

Roosevelt was een dier mannen. Dit wil niet zeggen dat hij zich buiten of boven de partijen stelde: stappen, in dien zin bij hem gedaan, na zijn terugkeer van Cuba, wees hij van de hand. Hij had te veel praktischen geest, om de kracht en het nut der partijen in een demokratisch staatsleven te onderschatten. Hij behoorde tot de Republikeinsche partij en liet zich door haar voordragen. Maar hij had zich niet aan de partij-machine gebonden.

Door zijn populariteit gedragen, en door de Republikeinsche *boss's* aangenomen omdat zij daarin hun eenige kans zagen niet verslagen te worden, voerde Roosevelt als Gouverneur van New-York een zeer behendige politiek: met een zeldzaam mengsel van kranigen moed en praktischen geest wist hij zijn persoonlijke opvatting en zijn streven voor eerlijkheid en degelijkheid in het openbaar leven te doen zegevieren, zonder nochtans met de officieele Republikeinsche partij te breken.

De geest van den staatsman die op daden en uitslagen zint en de menschen en krachten rondom zich als werktuigen benuttigt, binnen de perken van het eerlijke en passende, leefde in hem en uitte zich op dit tijdstip op de merkwaardigste wijze. Op lateren leeftijd gaf hij wel eens de voorkeur aan het

geweldige gebaar, aan den dikken kluppel, ‘the big stick’, en niet altijd met succes.

Die sterke bezat fijne diplomatie: alleen zeer kleine politiekers zullen het in hem laken.

Steeds onderhandelde hij met Senator Platt, den hoofdleider der Republikeinsche partij in New-York; waar het kon ging hij een lijn met hem; maar waar het niet kon stond hij pal, trots alles. Vooral in benoemingen van belang wilde hij geen inmenging.

Eens gold het een gewichtige benoeming. Platt had zijn kandidaat, dien Roosevelt als niet geschikt aanzag. Het was in de partij de traditie, dat bij zulk meeningsverschil de kandidaat van den Boss benoemd werd. Roosevelt weigerde.

Er werd onderhandeld. Platt verklaarde dat, indien de Gouverneur bij zijn weigering bleef, het een strijd werd met het mes. De onderhandelingen werden afgebroken.

Daags voor de benoeming kwam een luitenant van Platt een laatste poging doen en herhaalde dat de weigering het einde van Roosevelt's carrière was.

‘Ik schudde het hoofd en zei: “Er is niets te voegen bij wat ik reeds gezegd heb.”

Hij antwoordde: “Is uw besluit genomen?”, en ik zei “Ja”.

Hij zei: “U weet dat het uw verderf beteekent?” en ik antwoordde: “Wel, we zullen dat zien”, en stapte naar de deur.

Hij zei: “U verstaat dat de aanval morgen begint en zal voortduren tot het bittere eind.”

Ik zei: “Ja”, en hij ging.’

De concessies der tramwegen in New-York waren destijds gegeven zonder eenige vergelding voor Stad of Staat. Er was nu spraak de paarden door electriciteit te vervangen. De vennootschappen wenschten daartoe verlof, zonder vergelding, en de beide *machines*, zoowel de Republikeinsche als de Demokratische, ondersteunden hem. Natuurlijk vloeiden uit dien hoek rijke bronnen voor de partij-subsidies!

Gouverneur Roosevelt rekende het tot zijn plicht dat deze vennootschappen integendeel een zekere bijdrage als belasting of anderszins in de openbare kas zouden storten. Die eenvoudige en zoo rechtmatige eisch werd door zijn eigen partijgenooten

als een bewijs aangezien dat hij met vlag en wimpel overgeloopen was naar het communisme!

Senator Platt schreef hem daarover een brief:

'Toen uwe benoeming (als Gouverneur) ter sprake kwam, was er een zaak die mij werkelijk angst inboezemde... Het was niet het feit uwer onafhankelijkheid... Wat mij bekommerde was dit: Ik had van verscheidene zijden gehoord dat gij een beetje op losse schroeven stondt in zake de betrekkingen tusschen arbeid en kapitaal, in zake trusts en vennootschappen en ten slotte in al deze talrijke vraagstukken die onlangs in de politiek zijn opgerezen en die de zekerheid van het bezit bedreigen, alsmede het recht van een man, zijn eigen zaken naar zijn eigen wijze te leiden, natuurlijk mits den gewenschten eerbied voor de tien geboden en het strafwetboek.'

En Platt schreef er nog bij: 'Of om het nog duidelijker te maken, ik hoorde van talrijke zakenmenschen en tusschen hen eenigen uwer beste vrienden, dat gij er verschillende altruïstische ideeën op nahieldt...'

Is dit misprijzen voor altruïsme, tot onbegrip toe gedreven, niet kenmerkend?

Roosevelt dreef zijn wil door en werd, voor het oog der menigte, de man die den strijd tegen de trustmagnaten aandierf.

Het mocht hem ook gelukken de wetgeving in New-York op sociaal gebied met meer dan één nuttigen maatregel te doen verrijken, maar de verzekering van den arbeider tegen ongevallen kon hij er niet door krijgen: ook wel een teeken des tijds, voor Amerika, wanneer men bedenkt dat men in de jaren 1898/1900 leefde.

II.

Men schreef nu 1900. Een nieuwe President moest gekozen worden. Senator Platt trachtte Roosevelt, die heelemaal niet meer in den smaak der groote trusts viel, uit New-York als Gouverneur weg te krijgen met hem voor het ondervoorzitterschap der Republiek kandidaat te stellen. Roosevelt weigerde. Maar op de nationale Conventie der Partij werden van alle zijden wenschen in denzelfden zin geuít en ten slotte gaf Roosevelt toe.

Het ondervoorzitterschap is dikwijls een begrafenis van eerste

klas, met veel bloemen. Maar op 6 September 1901 viel Voorzitter Mc. Kinley onder den kogel van een anarchist. En... Theodoor Roosevelt was, op 43-jarigen leeftijd, President van de groote Republiek over de zee.

Hij zou het 7 1/2 jaar blijven en nu eerst in zijn volle gestalte voor de wereld staan.

In de jaren van vóor den grooten oorlog sprak een President der Vereenigde Staten - hoe knap hij ook wezen mocht - gewoonlijk maar weinig tot de verbeelding van het wereld-publiek. Met Roosevelt is het anders gegaan.

In het Witte Huis te Washington dacht, sprak en handelde een man, voor wien weldra heel de beschaafde wereld de grootste aandacht over had.

Hij hield bij zijn optreden het Kabinet van Mc. Kinley aan het bewind, maar met alles wat op de buitenlandsche politiek betrekking had hield hij zich zeer bijzonder bezig.

De oorlog met Spanje had de Vereenigde Staten doen optreden buiten hun eigen kring, hun groote belangen gegeven in de Stille Zuidzee en hen daardoor ook tot medezeggenschap in de wereldpolitiek bekwaamd.

President Roosevelt heeft aan die nieuwe ról van zijn land toon en kleur gegeven en door een reeks ingrijpende daden de beteekenis van de Vereenigde Staten in de internationale politiek verruimd en verbreed.

Het graven van het Panama-kanaal, onder zijn bewind, is een werelddaad van eerste beteekenis. Hij was het die voor Panama, tegenover Nicaragua, besloot, dat zich voor een sluizenkanaal uitte, die kolonel Goethals, den genialen bouwer van den nieuwen zeeweg, benoemde en hem alleen meester liet en die ten slotte, door de stichting van de Republiek van Panama, de Vereenigde Staten feitelijk de heeren maakten op beide oevers van het Kanaal[5].

In den grooten oorlog tusschen Rusland en Japan was het door bemiddeling van den President der Vereenigde Staten, dat de vrede van Portsmouth tot stand kwam.

Toen hij eenigen tijd later de Amerikaansche vloot op een reis rond de wereld zond, gold het aan Japan te bewijzen

(5) ‘Dat de Vereenigde Staten en de wereld het uitvoeren van het Panamakanaal geheel aan President Roosevelt danken is een feit, dat niet kan worden ontkend.’ Jos. B. Bishop, I, p. 448. Theodore Roosevelt and his Time.

dat voor de slagschepen, die onder de sterrenvlag varen, de overzijde van den Stillen Oceaan niet te ver lag, en tevens aan de verwonderde wereld te toonen dat de groote Republiek over een oorlogswapen van eerste kwaliteit beschikte.

De Duitsche Keizer trachtte den President te bewegen zijn zijde te kiezen in de strijdvraag met Frankrijk over Marokko. ‘'s Keizers pijpdroom, schreef Roosevelt aan Taft, neemt deze week den vorm van Marokko aan.’ Zonder aan die wenken gehoor te geven, was het nochtans Roosevelt die werkzaam optrad om de Conferentie van Algesiras te doen samenroepen, waarbij het Marokkaansche vraagstuk tijdelijk geregeld werd en het gevaar voor den vrede bezworen. Nooit had een Amerikaansch President zulk een rol in de Europeesche staatkunde vervuld.

Toen in 1902 Duitschland tijdelijk een deel van Venezuela bezetten wilde, eischte de President dat het geschil tusschen de twee Staten aan een scheidsgerecht zou worden onderworpen. Duitschland weigerde, maar Roosevelt zei tot den Duitschen gezant dat de Amerikaansche vloot vóór de kusten van Venezuela zou kruisen. Een Duitsche ontscheping werd dus onmogelijk en Duitschland gaf toe.

In moeilijkheden met Engeland over Alaska, in 1905, bleef Roosevelt eveneens bedaard, maar krachtdadig bij zijn standpunt en kreeg nogmaals gelijk.

In de binnenlandsche politiek was het ondernomen werk niet minder ingrijpend en opbouwend.

De Sherman-wet, welke een verbond tusschen vennootschappen, die zaken in verschillende staten der Unie drijven, verbood, was een doode letter gebleven, hoofdzakelijk door den invloed dien de groote geldmannen op de politieke organisaties uitoefenden. Roosevelt dorst den strijd tegen de trustmagnaten aan.

Achtereenvolgens werden de *Northern Securities*, die een combine van spoorwegen was, de *Standard Oil Trust*, de *Tabak Trust*, en meer andere, vervolgd en veroordeeld.

De eerlijkheid en de onafhankelijkheid van het politiek leven in de Staten was er mede gediend, dat men niet langer het ontzenuwend en onzedelijk schouwspel eener blijvende spotternij met de wet, vanwege rijken en machtigen, onder de oogen moest dulden.

Ook de wet, waarbij het den spoorwegen verboden werd begunstigingstarieven toe te staan, werd voor het eerst sedert lang werkdadig toegepast. Openbare schandalen, als het oedrog door de Suikertrust in de tolhuizen van New-York, waar valsche weegschalen tot het sluiken van millioenen dollars rechten dienden, werden ontdekt en gestraft. Senatoren werden veroordeeld, bankiers en leidende trustmagnaten vervolgd en gestraft voor daden, die sedert jaren ongehinderd werden gepleegd. Corruptie en bedrog in de beambtenwereld, ongeoorloofde invloed en wat dies meer, werden geweerd. Het was zuivere lucht in de politiek.

Voor de begane dwalingen zal niemand blind zijn. Dat wel eens geweldiger taal gevoerd werd dan wij van een staatshoofd gewoon zijn, is waar. Maar een publiek van ruim honderd millioen burgers maakt men niet met een zoet gevooisd deuntje aandachtig op een dreigend gevaar voor de openbare moraliteit.

Dat de vervolgingen tegen de trusts geen oplossing zijn van het problema der moderne inrichting van den groothandel en de grootnijverheid, heeft Roosevelt zelf geschreven. Het onderscheid dat hij voorstelt tusschen goede trusts en slechte trusts is van geringe praktische waarde. De goede trust is ‘een vennootschap die haar belang beoogt met de gemeenschap te dienen door vergroote voortbrenging, lagere prijzen, beteren dienst, maar tevens de rechten van anderen (medeburgers, bedienden, klanten en het algemeen publiek) eerbiedigt en strikt de wet naleeft’; de slechte, de zwarte trust ‘zoekt winst door onrecht en verdrukking der gemeenschap, door beperking der voortbrenging dank zij kunstmatige middelen, door samenzwering tegen mededingers of door benadeeling van werklieden.’

Aan zijn politiek tegenover de trusts gaf Roosevelt tot tegenhanger een meer ontwikkelde sympathie voor sociale hervormingen. ‘Ik heb steeds volgehouden dat de ergste revolutionnairen van onzen tijd *die* behoudsgezinden zijn, welke niet zien en niet willen aannemen dat er behoefte is aan verandering op sociaal gebied. Hadden deze reactionnairen geleefd in vroeger tijden, dan hadden zij het voor dwangwetten opgenomen, tegen vrijheid van spreken en vergaderen, tegen vrije scholen, tegen vrijen toegang der *settlers* tot het openbaar land, tegen het verbod van truck-magazijnen...; zij zijn

menschen die tegen de wetten op het minimum-loon, tegen verzekering van den werkman op ongevallen en andere kwalen van het industrieel leven zijn, en tegen de hervorming van onze wetgevende lichamen en gerechtshoven, zonder dewelke niets van dit alles kan worden ingevoerd... Al het mogelijke moet gedaan worden om den werkman een billijke behandeling te verzekeren. Beter loon komt aan den arbeid toe die méér voortbrengt... Wanneer werkuitsparende machines worden ingevoerd, moet er bijzonder zorg worden voor gedragen, desnoods door de Regeering, dat de werkman zijn deel van het voordeel krijgt en niet alles wordt opgeslurpt door den werkgever of kapitalist...'

Maar hij is niet blind voor de tekortkomingen van sommige Unions: de werkman moet niet alleen goed behandeld worden, hij moet ook goede behandeling aan anderen gunnen... 'Elk voorstel om de doelmatigheid van den arbeid te verminderen, met de besten te dwingen niet méér voort te brengen dan de min goeden kunnen doen, is een voorstel tot vermindering der voortbrenging en daardoor tot verarming van het algemeen en meer bijzonder tot vermindering van het totaal, dat tusschen alle voortbrengers kan verdeeld worden. Dit is glad verkeerd.'

Een laatste beweging waarvan Roosevelt als President het initiatief nam, was de bescherming en uitbreiding van de natuurlijke rijkdommen van het land.

Uitgebreide maatregelen werden genomen om de waterwegen en de waterbesproeiing te verbeteren, de wouden tegen verdere vernieling te beschermen en te herplanten, misbruiken in de uitbating, zoowel van den bodem als van minerale rijkdommen, te beletten.

'Deze vraagstukken zijn niet van dezen dag alleen. Zij behooren tot de toekomst...' Dit grootsche idee wist Roosevelt met hoog staatsmanschap aan de ooren van het volk te doen weerklinken, tot het volk begreep... 'Niets is grooter en beter dan dit.'

Als President was Roosevelt een onvermoeibaar en onverdroten verkondiger van het goede woord. In redevoering na redevoering hing hij voor de openbare opinie een hoog ideaal op van burgerdeugd en burgerplicht, van flinken vooruitgang in degelijkheid, van diepen zedelijken ernst. Door zijne 'Addresses

and Presidential Messages'[6] klinkt overal een toon van waarheidsliefde en moed en ook zit er iets in van den puriteinschen zuurdeesem uit het grijze voorgeslacht, nog nawerkend in hem.

Europa luisterde naar die stem, die voor het eerst zoo duidelijk over den Oceaan klonk, als de nieuwe stem van de moderne demokratie.

Na het eindigen van zijn mandaat en de overdracht van het bewind, vertrok de oud-President naar Oost-Afrika, voor een reeks jachten op het groot wild, en eenige maanden leven en rust in de vrije natuur van het nog onbekende werelddeel.

Na dien tijd ondernam hij een reis door Europa, die een echte triomftocht was.

Door vorsten en volkeren werd hij in alle landen glansrijk ontvangen.

Hij nam in verscheidene hoofdsteden het woord. Maar die voordrachten en redevoeringen hebben zijn faam niet verhoogd. In Egypte spelde hij de Engelschen de les over de beste manier van kolonizeeren. Te Parijs, in de Sorbonne, kreeg men, in plaats van de wijsheid eener nieuwe wereld, een reeks gemeenplaatsen te hooren, welke in dit zeer verfijnd midden al erg banaal klonken. De ontgoocheling was groot.

Ik heb hem te Brussel gehoord.

Als spreker was er niets in hem dat boven onze goede Europeesche redenaars ging. Als vorm, als stem, als kunst der voordracht, als oorspronkelijkheid en diepte der gedachte haalde hij het niet van de besten.

Men had in zijn optreden als President, in zijn daadkracht, in den zedelijk zoo kranigen toon van zijn toespraken iets als een nieuw licht in de staatkunde, als een nieuw politiek credo gezien.

Doch van naderbij beschouwd, in lijf en bloed, niet meer onder den vorm van eenige schitterende volzinnen, door de persagencies over de wereld geseind, maar met een heele redevoering, een uur lang, was het niet te ontkennen dat Roosevelt weinig of niets voordroeg wat niet reeds van voor jaar en dag in de moderne politieke gedachte te huis behoorde.

(6) Addresses and Presidential Messages, 1904.

De bazige toon van sommige oordeelvellingen maakte den indruk niet beter.

Hoe eigenaardig en aantrekkelijk kwam tusschen zooveel rumoer en lawaai een der beste zijden van Roosevelt's karakter tot haar recht: ik meen zijn kinderlijke liefde tot de Natuur!

Als hij in Juni 1910, na de jachten in Afrika, een paar weken in Engeland vertoefde, had hij, tusschen recepties en feesten, noch duur noch rust voor hij een dag aan de vogels had gewijd, om de Engelsche zangers van bosch en beemd te hooren en te bewonderen. In Sir Edward Grey, toen Minister van Buitenlandsche Zaken, vond hij een vurig liefhebber van openluchtleven in zijn meest verscheidene vormen, en een vriendelijk gezel, die beter dan de meesten het leven en de vooiskens der Engelsche vogels kent.

En de beide staatslieden ontglipten op een Junimorgen aan de officieele wereld. De dagbladen verkondigden allerlei onzin over hun samenzijn. Ze kuierden eenvoudig door het prachtige, aloude woud, de New Forest, en het document van dit hoog politiek samenzijn, eigenhandig geschreven door Sir Edward Grey, was de lijst der 41 vogels die zij hadden gezien en der 23 die zij hadden hooren zingen.

'Tien dagen later, vertelt Roosevelt op Sagamore Hill, bevond ik mij tusschen mijn eigen vogels, die mij zeer bekoorden. Ik luisterde er naar, bekeek ze, en de levenswijze en de zang van de vogels die ik in Engeland had gezien, rezen voor mijn herinnering. Den avond van dien eersten dag zat ik in mijn rocking-chair voor de breede vallei, turend over de baai naar de glorie van den zonsondergang. De dicht met gras begroeide heuvelhelling daalde vlak vóór mij naar een woudzoom, waaruit, in gouden tonen, de zangers van het bosch hun avondlied vredevol lieten klinken.'

Men zou bijna wenschen dat de levensbeschrijving van Roosevelt op dit landelijk tafereel eindigde. Voor het decoratieve van zijn figuur ware het beter geweest. Maar in 1912 was hij slechts 54 jaar; zijn werk scheen hem niet ten einde; veel van wat hij van Taft, zijn opvolger in het Presidentschap, verwacht had, was niet geschied.

III.

Toen het einde van zijn tweede voorzitterschap naderde, rees de vraag of Roosevelt zich voor een derde ambtsperiode zou laten kandidaat stellen.

Het is een oude traditie in de geschiedenis der Vereenigde Staten dat geen President meer dan tweemaal wordt gekozen.

Is de regel redelijk en doelmatig? Biedt een regeering van twaalf jaar, wanneer ze door een kiezing geopend, en door twee kiezingen van vier tot vier jaar bekrachtigd wordt, niet alle waarborgen tegen misbruiken en overheerschende macht?

Is zij niet van aard meer lijn en standvastigheid te verzekeren aan de politiek van een groot land, dat door zijn federalistische inrichting zeer uiteenloopende strekkingen bezit?

Een der grootste gevaren in de demokratie is de neiging van den man aan het bewind, meer aan dadelijke uitslagen te denken dan aan een verre toekomst, waarvoor anderen de verantwoordelijkheid zullen dragen.

In het huidig geval lag de beslissing heelemaal bij den President.

Onder de Republikeinsche politiekers voelde men er wel iets voor een ander op het Witte Huis te zien, minder onafhankelijk van de partij dan deze die zelf getuigde: 'Terwijl ik President was, *ben* ik President geweest, met klem; ik heb elke "ons" macht, die aan het ambt verbonden is, gebruikt, en mijn hand *t* niet omgedraaid voor het gepraat over misbruik en macht; want ik wist dat het alles dwaas gebabbel was en dat er geen misbruik bestond[7].'

De openbare meening was heelemaal op de hand van Roosevelt. Indien hij had aanvaard of eenvoudig verklaard zich naar den wensch der Partij-conventie te gedragen, ware hij zeker gekozen geworden, zoo groot wras zijn populariteit.

Hij deed het niet en praktisch, op zijn voorstel, benoemde de Republikeinsche conventie te Ghicago Taft als kandidaat voor het presidentschap en Taft werd gekozen.

Maar de politiek die Taft gevolgd had was heelemaal niet naar den smaak van Roosevelt en ook in de Republikeinsche partij was er ontevredenheid.

(7) Brief aan Sir George Trevelyan, 19 Juni 1908.

Toen dan ook het kiezingsjaar 1912 naderde, werd er door velen bij Roosevelt aangedrongen opdat hij een nieuwe kandidatuur zou aanvaarden.

Hij zelf weifelde. In brieven en gesprekken verklaarde hij een nieuwe kandidatuur niet te wenschen, maar wilde toch niet verklaren dat hij ze weigerde: ten slotte nam hij ze aan, maar werd op de Republikeinsche Partij-conventie niet gekozen.

Dat hij, waarschijnlijk met reden, over de regelmatigheid der beraadslaging te klagen had, gaf den doorslag en hij trad als kandidaat op, niet van de Republikeinsche, maar van een nieuwe, - de progressieve partij.

Het is een zwak huis dat tegen zich zelf verdeeld is.

Hij, zooals Taft, werd verslagen.

De Demokraten kwamen met Wilson aan het bewind.

Roosevelt keerde tot het private leven terug, niet zonder in tijdschriften en dagbladen regelmatig van zijn meening te laten blijken. Met vele hoogstaande mannen onderhield hij een interessante briefwisseling. Hij zelf was zeer belezen en een hartstochtelijk liefhebber van literatuur en van boeken.

Toen de wereldoorlog uitbrak, verklaarde Roosevelt zich, van eerst af, en trots zijne lange en hartelijke betrekkingen tot Keizer Willem II, kordaat en krachtdadig voor België: ‘Voor mij, schreef hij op 22 Januari 1915 aan Sir Edward Grey, is de kern van het vraagstuk: België. Indien Engeland of Frankrijk tegenover België hadden gehandeld zooals Duitschland het deed, zou ik hen hebben bestreden zooals ik nu Duitschland bestrijd.’

Geleidelijk kwam hij in open oppositie tegen den President en streed voor een ingrijpen der Vereenigde Staten in den oorlog tegen Duitschland.

Met pen en woord bleef hij die gedragslijn voorstaan.

Scherp hekelde hij Wilson, vooral na het zinken van de *Lusitania*, om wat hij des Presidents zwakheid, zijn vredes-liefde, zijn talmen en aarzelen noemde. Hij zag niet met welke kalme vastberadenheid Wilson op zijn doel aanstuurde. De Presidents-verkiezingen van 1916 waren voorbij en nu namen de gebeurtenissen een heel anderen loop. Op 2 April 1917 vroeg Wilson aan het Congres, te verklaren dat de Vereenigde Staten zich met Duitschland in staat van oorlog bevonden. In prachtige taal zegde hij: ‘Het is een verschrikkelijke verantwoorde-

lijkheid, deze groote, vredelievende natie in den ontzaglijksten en moorddadigsten oorlog te storten, waarin de beschaving zelve dreigt te verdwijnen.

Maar Recht is kostbaarder dan Vrede...'

Dat waren woorden die over heel de wereld de harten deden trillen en ook Roosevelt brachten zij geheel op de zijde van den President.

Met zijn karakteristieke daadkracht bood hij aan, dienst te nemen aan het front.

'Geen man, die niet bereid is de wapens te dragen en voor het goede recht te vechten, kan eenige geldende reden geven waarom hij het voorrecht zou genieten in een vrij land te leven.'

Zoo had dertig jaar te voren Roosevelt in zijn 'Life of Thomas H. Benton' geschreven, zoo had hij gehandeld tijdens den oorlog met Spanje, zoo handelde hij nog, na den oorlog tegen Duitschland te hebben gepredikt. Zijn verzoek werd door Wilson hoffelijk afgewezen, maar zijn zonen namen als vrijwilligers dienst en één van hen, Quentin Roosevelt, is in Frankrijk gevallen.

Roosevelt heeft lang genoeg geleefd om de grootsche krachtinspanning van zijn land en van President Wilson te bewonderen, het scheppen van een ontzaglijk leger, het vervoer over den Atlantischen Oceaan van millioenen soldaten en ten slotte, na de hachelijke maanden der eerste helft van 1918, de grootsche zegepraal.

Vredevol, in zijn slaap, - voor de ontgoochelingen van den na-oorlogstijd - is hij op 6 Januari 1919, in zijn huis te Oyster Bay, de eeuwigheid ingegaan.

Kort te voren had hij gezegd: 'Het is nutteloos te klagen of te wrokken. Sereen en hoog van hart moet men zijn Jot in 't aangezicht zien en neerdalen in de duisternis.'

Hoe leerrijk is de veelzijdigheid van dit leven, belust op daden en energie! Wetgever op 22 jaar, rancheigenaar, het leven van den cowboy leidend in het verre Westen, hoog ambtenaar te Washington, hoofdcommissaris van politie te New-York, onderminister van Marine, kolonel van een ruiterij-regiment in werkelijken dienst in het veld, Gouverneur van New-York en dan Voorzitter der Republiek op 43 jaar, zonder nog van zijne jachten en zijne schriften te spreken, wat een machtig leven!

En overal heeft hij eerste klas werk verricht. Nochtans getuigt hij van zich zelven dat hij van de natuur geen buitengewone begaafdheid ontvangen had.

'Er zijn twee soorten van succes... De eerste soort... valt den man toe die in zich de natuurlijke begaafdheid bezit dingen te doen die niemand anders kan doen, wat geen oefening, volharding of wilskracht een gewoon man zal in staat stellen te doen... Frederik te Leuthen, Nelson te Trafalgar.

Dat is het treffend succes en kan alleen behaald worden door iemand die in zich een hoedanigheid bezit, welke hem in haren aard zoowel als in haren graad van zijn, makkers onderscheidt. Maar een veel talrijker type van fsucces op elken levensweg en in elken kring van werk valt den man te beurt die zich onderscheidt van zijn makkers, niet door den aard zijner gaven, maar door den graad van ontwikkeling waartoe hij ze opvoert. Deze soort van succes staat voor velen open, indien zij maar ernstig beslissen het te bereiken...

Elk succes dat ik ooit behaald heb is van deze tweede soort. Nooit heb ik iets veroverd dan met hard werk, het gebruik van mijn beste oordeel, zorgvuldige voorbereiding lang op voorhand.'

Wat een gezonde leer!

Moed en zedelijke energie staan in dit leven op den voorgrond. Het moge waar zijn dat in oud-testamentarischen toon, het beroep op moraliteit ietwat gemeenplaats is in de Amerikaansche politiek.

Maar bij Roosevelt klinkt die toon frisch en zuiver, met een diepte van ernst, door daden gestaafd.

De Fransche wijsgeer Caro, die voor geen baanbreker gold, heeft getuigd: 'L'effort en lui-meme dans un organisme sain est une joie; il constitue le plaisir primitif le plus pur et le plus simple, celui de se sentir vivre.'

Die korte zin vat in enkele woorden de heele philosophie van Roosevelt te zamen en niemand kan dit voor een groote ontdekking aanzien, want de oude Epictetus had reeds gezegd: 'Doe in alles het beste wat van u afhangt, en voor de rest, wees standvastig en rustig.'

Doch indien het overdreven is Roosevelt voor een verkondiger van nieuwe idealen uit te roepen, zal anderzijds niemand de redevoeringen, gedurende het Presidentschap uitgesproken,

of de briefwisseling lezen, zonder er den verkwikkenden indruk van te behouden, dat hier een staatsman spreekt, die de mannelijke deugden van durven en doen, de moraliteit van het openbaar leven in zijn hart heeft gedragen en hooger opgevoerd dan wie ook onder zijn tijdgenooten.

Dat de eigenaardige trekken der Amerikaansche constitutie, met de groote macht, aan den voorzitter verleend, onze moderne opvattingen van het Staatshoofd erg overschrijden, is zeker. Dat Roosevelt de reis der Amerikaansche vloot óm de wereld alleen besluit, zonder zelfs zijn . ministers te raadplegen; dat hij, twintig minuten na een telegram te hebben ontvangen uit een der Staten, waar onlusten uitbreken, er op eigen hand federale troepen heenstuurt; dat hij, na een Commissie gehoord te hebben en tegen de meerderheid er van, beslist: 'Het Panama-kanaal wordt met sluizen gebouwd' - dit alles toont een daadrijken staatsman, handelend in een tempo, met een directen slag en een onverwijld toegrijpen, waar onze lamme administratieve methoden ons niet aan gewoon maken.

Als traditie en degelijkheid zal het Noordamerikaansch bestuur het niet van de ambtelijke organisatie der Westeuropeesche landen winnen.

Maar de macht waarover hunne hoogere beambten, waarover de Goeverneur van een bondstaat en de President van de Republiek beschikken heeft veel voor zich en getuigt van een groot vertrouwen in individueele kracht. Roosevelt als hoofd der politie te New-York, als Secretaris der Marine te Washington, later als onder-gouverneur, als Voorzitter, neemt een, heele reeks maatregelen *proprio motu*, die in onze Europeesche bestuurswereld de medewerking van de bevoegde ministers, en soms van tallooze commissies en raden, zouden hebben vereischt. Om hem heen doen andere beambten hetzelfde. Iedereen rekent er op dat elk op zijn plaats het zal doen.

Als de oorlog met Spanje op handen is, zoekt Roosevelt naar den man van wien hij het meest initiatief kan verwachten, en kiest Dewey.

Als het Panama-kanaal moet gegraven worden, zoekt hij den besten man, en ofschoon de wet een commissie benoemt, maakt hij door het besluit van uitvoering kolonel Goethals tot voorzitter en praktisch almachtig en die zoon van Vlaamsche

uitwijkelingen bouwt het kanaal, dat de Lesseps niet had kunnen voleindigen.

Over het systeem van bouwen van het kanaal heeft wel een commissie van advies gediend, maar na onderzoek besliste Roosevelt.

In België of Frankrijk ware men jaren lang aan het beraadslagen gebleven: getuige de Fransche havens, het Rhone-kanaal, of de uitbreidingen onzer zeevaartinstellingen in Antwerpen. En in ieder geval zou een heele reeks personaliteiten zich in de hoogste mate hebben gekrenkt gevoeld, indien zij geen gelegenheid hadden gehad om rond een groene tafel daarover breed en langdradig te spreken.

Hoeveel tijd daarbij verloren gaat weet ieder; maar het ergste euvel is dat de energie van den leider zonder nut verspild wordt in tallooze besprekingen en eindelooze wrijvingen.

Dan zijn er nog in het Amerikaansch bestuur twee elementen, die men dikwijls bij ons tevergeefs zoekt: het is jeugd bij de leiders en het zijn krachten, komend van buiten het bestuur. Voor een paar jaren wees Carnegie er op, dat de drie hoofdleiders der Amerikaansche staalnijverheid mannen waren van minder dan 33 jaar. Roosevelt was chef van de heele New-Yorksche politie op 37 jaar, brigadegeneraal op 39 jaar, Gouverneur van New-York op 40 jaar, President der Vereenigde Staten op 43 jaar. Men kan het als zeker aanzien dat op elk van die datums zoo'n jeugdige ouderdom in een Europeeschen Staat bijna zeker een hinderpaal zou zijn geweest voor het bekleeden van een gelijkwaardig ambt.

Ten tweede kan men er niet genoeg op wijzen, hoeveel: en hoe gemakkelijk in Noord-Amerika krachten buiten het bestuur worden aangeworven en graag gebruikt, en hoe een zelfde persoonlijkheid dikwijls in de meest verschillende ambten zijn karakter, talent, degelijkheid tot grooter nut van het algemeen kan ten toon spreiden. Dit is niet alleen Amerikaansch: ook in Engeland neemt men niet aan dat de leidende krachten in het bestuur noodzakelijk uit de beambtenwereld moeten komen; dikwijls woorden als permanente onder-secretarissen van Staat - zooveel als onze Secretaris-generaal bij de Ministeries - mannen van talent buiten den dienst of uit een anderen dienst aangesteld. Een mijner vrienden is achtereenvolgens geweest: under-Secretary Colonial Office, under-Secretary Board of

Trade, voorzitter eener groote permanente Landbouw-commissie, assistant civil Lord van de Admiraliteit.

Bij ons beschouwt men meer en meer de ambten als het eigendom van het beambtendom. Door alle graden heen wordt de ambtenaar langzamerhand naar de hoogste plaats gestuwd; en al het frissche, sterke en goede dat door jonge krachten of door elders beproefde bevoegdheid en door rechtstreeksclie en groote verantwoordelijkheid den dienst zou ten goede komen, valt weg in slenter.

Die slenter is des te erger omdat o.m. in België het recht een staats- of gemeentebeambte weg te zenden, feitelijk zoo goed als niet meer bestaat.

Niemand zou een private zaak in dat opzicht leiden zooa|s het in openbare besturen gedaan wordt: in de zakenwereld zoekt men den knapsten beheerder en laat hem, zonder noodelooze inmenging, zijn gang gaan. Die methode passen de Amerikanen op hunne openbare besturen toe en Roosevelt's leven is er een schitterend voorbeeld van.

Nauwere betrekking tusschen het praktische leven en het bestuur; een betere opleiding tot moed, karakter en daden; meer moderne methoden; voorliefde voor groote krachtige figuren, boven den slenter uit; meer lust en aandacht voor uitslagen dan voor waarborgen tegen misbruiken; het gebruik in de hoogste betrekkingen van jonge menschen, in de frischheid hunner kracht - het zijn alles bladzijden uit het Amerikaansch boek, waaruit wij leering en nut kunnen putten.

* * *

Het ware geheel verkeerd te gelooven dat Roosevelt geen groot werker is geweest, of dat hij geen vernuftig en behendig politieker was. Maar als een gouden draad gaat door heel dit leven, met zijn kracht en zijn zwakheden, een oprecht streven naar idealisme en recht, naar wat hooger is dan de voorbijgaande mensch.

Het is een dikwijls miskende karaktertrek van het Amerikaansche volk. Omdat in het gewone leven de eerbied voor geld en succes overheerscht, heeft men wel eens gemeend dat de gedachtengang der openbare opinie besloten ligt tusschen deze twee vragen: ‘Hoeveel millioen is de man waard?’ en:

‘Wat brengt hij op?’ Maar onder de golven der oppervlakte, schuimend en dikwijls onzuiver, vloeit diep, in de groote demokratie, een krachtige onderstroom van zedelijk bewustzijn en hartelijke offervaardigheid voor het edele en het hooge, - voor eerlijkheid en vrijheid, voor edelmoed en rechtvaardigheid.

Wanneer die krachten, in de geschiedenis der Staten, het meesterschap krijgen, zijn zij geweldig en sleepen alles mee. De burgeroorlog voor de afschaffing der slavernij, zoowel als het ingrijpen van de Republiek in den Europeeschen oorlog, zijn roemrijke voorbeelden van dit idealisme. En het teekent altijd een werkelijk groot Amerikaan, dat - als bij Theodoor Roosevelt - zijn leven in den dienst dier verheven idealen heeft gestaan.

LOUIS FRANCK.

Peters Kind (Vervolg)[1]

XII.
Wijnbeziën

Wat thans volgt, en een jaar later gebeurde, is niet, evenals het bovenaangehaalde, een vroolijk feit in Fikske's leven, maar dient toch, in aansluiting er mede, hier verhaald te word en.

Peter leerde zijn kleinkind het goede van het kwade onderscheiden, met dien verstande natuurlijk, wat hij zelf, voor 't kind, als schadelijk of als goed beoordeelde.

Maar Fikske was een heele baas in 't redeneeren en 't gevolg hiervan was dat zijn oordeel soms lijnrecht tegen dat van Peter botste. 't Gebeurde vaak dat, wat Peter als slecht beschouwde, door Fikske als goed aangeprezen werd, hoewel hij, door dit verschil van meening, geen greintje verloor van het ontzag en betrouwen dat hij Peter toedroeg en in hem stelde.

Hij handelde hierin zeer eigenwijs, maar toch uit goede trouw en ter versterking van zijn geloof, om beterswil.

En vóóral uit liefde naar de zoetheid van 't fruit.

Hij was in Peters tuin een gevaarlijke wesp, iemand die veel schade aan rijpe en onrijpe vruchten bracht. Wij weten reeds hoe hij, op zijn manier, zich nuttig maakte in den aalbessenoogst.

Krieken en kersen, appels en peren en pruimen, frambozen en brummels en vóóral druiven, waren lekkernijen, waaraan hij zich, met woeker, vergastte. De tafel was steeds rijkelijk met kleurrijk ooft voorzien en had altijd het uitzicht van een kermisdisch. Het allerbeste en het allerschoonste werd door Peter zelf

(1) Zie blz. 289.

geplukt voor zijn jongetje en bij iedere verrassing wist het kind te zeggen of te raden waar de boom stond die 't rijke fruit leverde. Zelfs de soorten van 't fruit wist hij weldra met naam te zeggen. Deze was een kers van den boom waar de bruinel zijn pijperig nest had gebouwd; deze appel kwam van den ouden, kromgetakten boom, op 't grasveld, waar zooveel geurige klaver groeide; de wijnbes, die men vandaag at, groeide in de groote serre, rechts, wier koepel tot tegen den marjolein reikte en waar trossen hingen, meer dan twee pond zwaar. Telkens Peter goedkeurend het hoofd knikte, klopte het jongetje verheugd in de handjes. En 't fruit smaakte hem nog zoo goed wanneer hij in zijn kindertaie vertelde hoe hij, na den winter, den boom had zien openbloeien tot een luister van de schoone Lente. Bijna nooit moest hij over de herkomst van een vrucht neuzelen en zijn aanwijzing was een rake vertolking van zijn jonge wetenschap, die groeide uit zijn opmerkzaamheid tijdens de klare dagen, doorgebracht in den heerlijken tuin.

In Juli, toen hij in de druivenserren trad, wies zijn ongeduld tot hooge spanning van begeerte. Wanneer de trossen stilaan begonnen te gloeien onder de hitte van de zomerzon, vroeg hij Peter wanneer men wijnbeziën, als nagerecht, op de tafel zou krijgen. Peter moest hem tot geduld aanmanen, wees hem, iederen dag, de verschillende kleurenschakeering der vruchten aan, hoe deze langzaam zwollen en purperden tot den vollen rijkdom van hun rijpheid.

Peter veredelde en kweekte zelf de druiven, besteedde er al zijn talent aan en zag zijn moeite en verzorging dankbaar beloond. Hij was een artist in zijn vak. In 't salon van het huis hingen, in groot verguld schrijn, talrijke gouden en zilveren medailjen, als zoovele onderscheidingen, op tentoonstellingen bekomen en tot tweemaal toe had een koninklijke hand het rose lint der ridderorden op zijn borst gespeld.

De druiven, die Peter kweekte, gaven in den nazomer een zicht als in de wondertuinen Chanaans. Duizenden trossen welfden in de ruime serren, als trofeeën van gouden bloed. Het ging Fikske's verstand te boven hoe er zooveel bijeen waren gekomen. Voor hem waren niet, als voor den vos, de druiven te groen, hoewel ze ook boven zijn bereik hingen.

Hij wist er raad op. Hij wandelde langs het lage, glazen dak, waarvan de onderste ramen, tot afkoelen tijdens den brand van

't zonnevuur, waren opengeschoven. Daar hing dan de zoetigheid der zoetigheden, onder 't bereik zijner handjes.

Hij raakte met een vingertje de purperen trossen aan, eventjes maar, maar trok het even schielijk terug en stak het, tot proeven, in den mond, bezag toen guitig den hond, stak hetzelfde vingertje vermanend op en zei:

-Afblijven, Slor!

Snor stond met de voorpooten op het openliggend raam, de tong hijgend uit den bek, den staart kwispelend. Toen hij het gebaar van zijn vriendje zag en de vermaning hoorde, kwam ook over hem de blijde verzoeking en hij blafte, tot aanmoediging, om er toch eentje, maar ééntje te proeven.

- Honger, Slor? vroeg Fikske oolijk. Ja?

- Wouw, antwoordde Snor. Van eigen!

Fikske kreeg medelijden met den hongerenden stakkerd en pitste de grootste druif uit een tros, wilde deze den hond toesteken, bedacht zich in tijds, bracht ze toen in zijn eigen mond, zoog het bloed er uit en gaf dé pel en de korrels met een edelmoedig gebaar aan zijn hond.

- Goed, Slor, he? vroeg Fikske.

- Nog wat! Wouw! Wouw! riep de lekkerbek.

't Jongetje ging toen langsheen de ramen en het is niet te beschatten, hoeveel hij en Snor er dan aten. Toen ze verzadigd waren en hun lippen plakten van de suiker, gingen zij in 't gras spelen, tot de warmte en 't genot van de spijsvertering hen in slaap vlijden.

Om de vernieling te keer te gaan liet Peter de benedenramen dicht maken en van boven andere aanbrengen. Maar zulks was voor Fikske geen bezwaar. Flij ging kouselings op de dwarslatten, tusschen de ramen, en kon aldus zijn snoeplust bevredigen, wanneer het hem lustte.

Zekeren dag, toen hij zijn feestmaal hield, hoorde hij achter zich eensklaps een grove stem van vermaning en verbolgenheid. Hij sprong op, slibberde uit en trapte door het glas. De kuitbeenslagader werd gekwetst en zijn jong, schoon bloed spoot, in breeden straal, in 't ronde en vermillioende de ruiten.

Peter bond hem den ader af, maar vóór de geneesheer kon ingrijpen, was het leven van Fikske bijna uitgebloed.

Weken lang bleef hij in zijn beddeke, worstelend tegen den dood. Peter liet zijn gansche gedoe varen en bracht in 't kleine

kamerke zijn dagen door, waar Fikske, bleek als was, onbeweeglijk lag.

Grootvader weet het ongeluk toe aan zijn plotseling optreden. Hij, en niet het jongetje, was in fout; hij beschuldigde zich zelf van wreedheid, hij was de onvoorzichtige die zijn lieveling, om de kleinigheid eener druif, in de armen van den dood had geworpen.

Hij deed belofte op belofte voor de redding van Fikske.

Snor lag in de kamer, op een tapijt, voor 't bed, en at bijna niet meer. Wanneer men hem wilde verwijderen, grolde hij vervaarlijk als een leeuw. Peter was door zooveel verknochtheid getroffen en liet den hond liggen. Zijn heete tranen vielen soms op den kop van het trouwe dier en zij lazen, in elkanders oogen, de grondelooze smart die hen neep, diep in het harte, met niet te zeggen wreedheid.

Ook ditmaal ontsnapte, als door een wonder, Fikske aan den dood. Zekeren dag, toen hij beterde en de koorts geweken was, trok hij Peters hoofd naast het zijne, op de klamme peluw, liet zijn handjes over de stoppels van zijn gelaat gaan, die Peter sinds weken den moed niet meer had weg te scheren en vroeg hem of hij zijn baard ging laten groeien.

- Niet scoon, Peterke, zei Fikske. IJzerendraad! Pik! Pik!

De kin van den ouden man trilde, bij deze eerste heldere woorden na zoovele weken van dom ijlen; twee zware tranen vulden het blauw zijner oogen en met geweld moest hij zijn huilen inhouden.

't Jongetje zag het verdriet van den schoonen man en plotseling herinnerde hij zich en begreep. Ook zijn kinnetje begon te trillen, zijn mond vertrok onder een pijnlijk gevoel en dichter nog, dichter trok hij Peters hoofd naast het zijne, zoodat de stekelbaard zijn wang prikte; hij kuste hem op den lieven, ouden mond.

- Peterke, snikte hij, Fikske altijd braaf zijn. Geen wijnbeziën meer eten! Fikske stout geweest! Peterke altijd gaarne zien!

Een vlam sprong in 't bloed van Peter, die over zijn oogen lichtte als een zon. Hij dierf zijn kindje niet kussen om wille van den ijzerdraad, maar zijn duim fluweelde kruiselings 't wakke voorhoofd van Fikske en hij had het kunnen uitschreien, onbedaarlijk, van vreugde en verdriet.

Fikske genas langzaam en, toen hij voor de eerste maal met Peter, Snor en zijn drie vrienden ging wandelen, was Peters gelaat glad geschoren als ivoor.

XIII.
Winter

De Winter was lang en hard. De sneeuw bleef weken liggen en kraakte onder de voeten. De Noord-Oostenwind blies iederen dag zijn sterken adem uit zijn kouden mond, en des nachts glinsterden de sterren als vlammetjes, in de staalblauwe vrieslucht.

Fikske mocht, na zijn ziekte, niet buiten. Hij had het Peter beloofd en hij hield woord. Hij vermaakte zich binnenshuis met allerlei kleinigheden. Trommel en trompet, paard en hoepel lagen allemaal kapot in een hoek bij zijn anderen ongebruikten rommel en thans was zijn grootste vermaak snipperlingen te snijden uit fijn blinkend, gekleurd papier. Hij liet den stalen bek eener kleine schaar in 't papier happen en versneed het tot smalle reepels. Hiermede beplakte hij stoelen, kasten, tafels en deuren, zoodat Fikske meende te wonen in een tooverkamer, versierd met allerlei, kleurige arabesken. Hij maakte ook een helrooden bril voor Snor en 't goede dier liep er in huis mede rond, gelijk een eerste kommunikant met zijn nieuw hoedeke, voorzichtig en plechtig.

Fikske hield ook lange alleenspraken met den hond, waarin hij filosofeerde als een geleerde professor. Hij verkondigde hem alle waarheden, die in zijn verbeelding opbloemden, met de overtuiging van een apostel, zoodat Snor, na eenigen tijd, een werkelijk ernstig uitzicht verkreeg en soms uren stil droomend bleef zitten, als een fakir in de eenzaamheid der bosschen.

Wanneer Fikske het beu werd, duwde hij zijn neus over en weder op de ruit. Er kwamen witte plekjes in zijn vleesch, waartegen de donkere neusholten zwart gaapten. 't Gebeurde ook dat de ruiten bevroren waren en men niets onderscheidde van wat er buiten gebeurde. Met het nagelke van zijn wijsvinger kriste Fikske dan een opening door het bloemenijs, legde zijn lippen op het glas en blies er warmen adem over, tot er een

vochtig rondeke verscheen. Daar doorheen loerde 't jongetje naar buiten en zag de zon op de koude besneeuwde straat flauwtjes schijnen en de fijne sneeuw op hoopekes stuiven.

't Was een heele vreugde toen Peter naar hem kwam zien. De oude man moest hem dan op de knieën nemen en vertellen. Zulks verveelde Fikske nooit. Wanneer Peter uitverteld was, gleed Fikske op den grond en smeekte:

- Trees zien, Peterke!

De oude man bond hem een zware sjerp om den hals, trok de kleppen van zijn ottervellen muts over de ooren en nam hem, goed ingeduffeld, mede naar buiten, naar den stal. De wind trachtte dan wel 't manneke in 't gelaat te bijten, maar slaagde er alleen in het tippeke van zijn neus rood te verven.

Trees lag met vijf jongskes, vijf, schoone konijntjes, met snuffelende neuzekes en groote fluweelen oogen, gelijk hun moeder. Zij drongen zich tegen haar aan en toen Peter het deksel oplichtte, wipten zij, met kleine, koddige sprongetjes rond van schrik. Maar de moeder was blij dat ze Fikske zag, die haar een koolblad bracht en ze vertelde hem, in haar konijnentaai, allerlei rare din'gen, stil brommend om al haar geluk, waarom Fikske moest lachen. Peter had heel het nest eens in de keuken gebracht, maar toen was Trees zoo ongelukkig geweest, dat hij haar, met de verschrikte kleintjes, terug in haar hok had gebracht, waar zij zich, in de donkerte en de stille eenzaamheid, nog het veiligst gevoelde.

Mieke, die 't jongetje hoorde, riep hem luid, terwijl zij, als een gekke, rond haar stok draaide. 't Was voor het dier een groote vreugde wanneer ze Fikske's hand boven haar neus voelde, zoo koudjes en zoo kalm.

- 'k Kom terug, zulle! zei 't jongetje, 't vingertje opstekend, wanneer hij van haar wegging, braaf zijn, Mieke!

Daar 't jongetje nu toch buiten was, bracht Peter hem naar de groote, ronde serre, waar 't warm was en schoon, als in een Oostersch paleis.

De groote camelia's bloemden, trotsch, in overweldigende schoonheid. 't Waren delikate bloemen, vlak openliggend, in koude nuanceering van halve tonen, pronkend in grooten rijkdom, geurloos, maar broos precieus, tot in de diepte van hun geheimzinnig harte. Hun donkergroene bladeren, onder de bloemen, waren glimmend en koud als fijn teeder porselein,

vernist als de blaadjes van een kroontje op het hoofd van een maagdeke, bij de prijsuitdeeling.

De oude man keek het jongetje aan om zijn oordeel te kennen, alsof er zijn leven van afhin'g. Fikske voelde die oogen op de zijne rusten, keek Peter aan, lachend en verheugd en zeide:

- Scoon, Peterke, scoon!

Peters lippen zetten zich blijde op in een verheugde monkeling; hij nam den kleine op den arm en zij gingen verder kijken.

De hooge palmboomen overlommerden met hun rilde wuiftakken de geciseleerde uitgerande varens, welke hun groene groenheid dronken uit den vochtigen bladgrond, die lag te luwen en te broeden onder een tapijt van groen mos.

Witte seringa's verhieven zich hoog boven de camelia's; hun geur mengde zich met de reuken der lan'ggerankte heliotropen en geraniums.

Uit den mond van een rotswerk, waar azalea's verbloeiden hun heerlijken droom van aristocratische bloemen, naast langstelige Primulaveris en Japaansche leliën, droppelde, klinkklaar, in eenderen rhythmus, een helder waterke, loopend van steen tot steen, in een groote kom, waarin roode visschen zwommen.

In die serre bleef Fikske tot het donker werd, want het was zijn geliefkoosde plaats, de oasis in de gierwoestijn der winternissen, de plaats waar hij zich nooit vermoeide of verveelde. Daar wikte en woog hij, vergeleek de eene bloem met de andere, tot zijn hoofdje pijn deed van al de exotische geuren en tropische verfijning en hij des nachts droomde van verre landen, waar de zon op een gouden zetel zat, te midden van bossen bloemen, met kinderkoppen, lachend met kleurige lippen en stralende oogen.

XIV.
Feestroes

De straat waar Fikske woonde was er een vroolijke. Er stonden nog maar enkele huizen in. De rest was allemaal oude tuinen, beplant met hooge boomen en omgeven met hagedoornen beukenhagen. 't Was er schoon en stil, vooral des avonds, wanneer de jeugd slapen was.

Zekeren dag heerschte er echter een ongemeene beweging. Aan de huizen wapperde de landsvlag. De straat was over-spannen met groote driekleurige banieren en honderden ballonnekes. Aan de twee einden der straat prijkten groote eerebogen; een derde was voor de woning van Peter opgericht. Die bogen waren gemaakt uit mast, laurier en palm en verlucht met papieren en natuurlijke bloemen.

De zon keek den ganschen dag naar deze overweldigende pracht en mild voegde zij haar schoonheid bij de kleuren, ter eere van den feesteling.

Peter was gedekoreerd. Meer nog: op een tentoonstelling was hij, onder de toejuiching van den ganschen keurraad, met goud bekroond.

De gemeente zou hem plechtig vieren en de geburen namen de gelegenheid te baat om te toonen hoeveel zij van hem hielden.

Toen de schemering viel en de avond, als een wonder van diepe schaduw, over de wereld daalde, werden duizenden lichtjes aangestoken in de ballonnekes, boven de straat en in de vetpottekes, op de richels der vensters, op de goten der daken, langs de hagen en in de boomen. Het was tooverachtig.

De jongens staken vuurpijlen af, die omhoog sisten in een sleep van gouden sterren, of wierpen, tusschen de menigte, springpotten, die ontploften, zevenmaal, met helsch geknal, en kreten van schrik en bewondering verwekten.

Toen het heelemaal avond was, zoodat men zelfs de sterren daarboven in de lucht niet meer zien kon, om reden van 't felle licht in de straat, kwam het volk van heinde en verre, en 't werd een gedrang, dat men op de koppen wandelen kon.

Peters huis was van buiten en van binnen één bloem en één licht. De vensterramen had men met rankende slingers voorzien, waartusschen ontelbare vetpottekes waren aangebracht.

In de groote kamer stond een lange, met wit ammelaken en bloemen versierde, tafel. En tusschen de bloemen prijkten vele kristallen bekers en flesschen, met groenen buik en klatergouden kop.

In de verte hoorde men de muzikanten naderen. Zij speelden een vroolijken stapmarsch. De groote trommel dreunde boven alles uit, in doffe slagen als 't gedonder van 't kanon, in een onbekende verte; de trombon baste luid en vroolijk haar hooge stem uit. Het volk joelde en liep naar den kant vanwaar het

gerucht opsteeg. Men zag de muzikanten naderen, onder de smokende fakkels, en achter dansende, hossende jongens.

Zij hielden voor Peters huis stil en speelden tweemaal het vaderlandsch lied. Een groep heeren, den blinkenden, hoogen hoed op het hoofd, stapten de woning binnen. Peter stond in de kamer, gekleed in zijn plechtigen, zwarten rok. Op zijn borst blonk, onder het groote, purperen roset, het vergulden kruis der nieuwe onderscheiding.

Zijn oogen straalden van innig geluk en hij keek nu en dan naar Fikske, wiens handje hij vasthield.

Fikske keek naar Peter, die, als een reus, naast hem stond, naar zijn goeden, hartelijken vriend, en, iets vroolijks, iets van uitspattende kinderlijke vreugde legde zon in zijn hart en vreugde in zijn oogen.

Hij was nu vijf jaar oud en kreeg het besef waarom het ging. Al dat licht, die bloemen, de muziek en de volksblijheid waren ter intentie van zijn Peter, die wies, in zijn harte, in zijn verbeelding, in zijn liefde, tot een God.

- 'k Ben zoo blij, Peterke, zeide hij, mag ik u eens kussen?

De oude man bukte zich. Die vraag van zijn kleintje verwekte meer blijdschap in hem dan alle feestelijkheden. Fikske kuste hem op zijn geschoren wang en kreeg een dubbelen kus terug, zoodat zijn handje, van ontroering, in die van Peter beefde.

Toen Peter door de heeren, naar waarde, was gelukgewenscht, stelde hij iedereen Fikske voor. Allen kwamen het jongetje de hand drukken en hadden een lief woord voor hem. Zoo deelde hij in het eerebetoon, dat zijn grooten vriend te beurt viel.

De flesschen werden ontkurkt; de stoppen sprongen knallend in de hoogte, de breede bekers werden gevuld vol kralenden schuimwijn, en die werden als fonteinen van gouden parelende sterrekes. Fikske kreeg ook zijn glas, waarin men een scheutje had gegoten. Hij dronk. 't Was als een brokje zonne, dat zijn gehemelte prikkelde en in zijn neus kittelde. 't Smaakte hem als bloed van diaphane druiven.

Hij hoestte en de heeren lachten om zijn rood gezicht. Er werden sigaren opgestoken; blauwe en witte dampen benevelden het licht, dat viel uit den kostbaren kristallen luchter.

Peter werd in een met vier paarden bespannen rijtuig gebracht. Men zou hem naar het gemeentehuis voeren, waar hij, ten aanschouwe der voornaamste ingezetenen, zou gevierd

worden. Intusschen liepen de muzikanten de straat op en af. Er werd gezongen en gedanst. Een rosse mist, een nevel van stof, gegons en gejoel dreven boven de juichende massa. En vuurwerk werd afgestoken, dat den nacht in de hoogte verklaarde. Er viel een regen van vuur over de slapende boomen, in verscheidenheid van helle kleuren. De vlammen doorpriemden onafzienbare hemeldiepten en metalen schoten en knallen verscheurden den rustigen nachtelijken hemel.

In Peters huis lagen de kamers thans eenzaam. De verlaten, met flesschen, half gevulde bekers en suikergoed beladen tafel plekte onder de talrijke lichten. De bloemen verbloeiden stil hun laatste schoonheid.

Fikske was te huis gebleven; al de bewoners waren naar de verlichting gaan zien. Hij stond als een kabouterke te midden der weelde van een feestpaleis.

Snor hield hem gezelschap en keek hem bedelend aan. Voor de zooveelste maal nam Fikske, uit een schaal, een koekje, dat de hond welgemanierd aannam.

Hij kreeg ook champagne te drinken, die in de glazen verperelde, stilletjes levend onder de opkraling der laatste gensters. Evenals bij Fikske kittelde de drank zijn neus en hij niesde.

Ook het jongetje dronk de restjes uit, gretig, met een zotten kop en een gevoel van prikkelend genot. Zijn lippen schuimden van den Godendrank en na iedere teug hijgde hij. Een half verrookte sigaar werd, door zijn gulzigen mond, smakkend opgesmoord. Plotseling werd het zoo zonderling weeïg in hem. De kamer draaide, de grond scheen onder zijn voeten te verdwijnen. 't Zweet brak hem uit, over zijn oogen schoven blonde nevelen; een koude, grauwe bleekheid verdreef den blos zijner wangen. Hij voelde zich ellendig en dacht te sterven. Hij zakte door zijn knietjes en rolde onder de tafel.

Snor werd even misselijk, keek naar de lichten, naar 't plafond, naar zijn baaske en blafte. Hij blafte met een langen snik in de keel, hapte naar een onzichtbaren vijand, grolde en begon toen ineens vervaarlijk te janken. Zijn oogen draaiden onder zijn blessen en moe en ziek, doodaf kroop hij bij Fikske, onder tafel en hij viel in een slaap, die door geen gerucht kon gewekt worden. Noch 't geschut en 't geloei der vuurbommen buiten, noch 't gejoel der menigte, noch 't gedreun der groote

trommen, noch het felle en schetterend uitschreeuwen der bengels konden beiden uit hun roes wekken.

Peter kwam laat te huis. Na de plechtige ontvangst door de overheid was hij naar de verlichte straat teruggekeerd. In iedere woning ging hij binnen, overal werd hij gelukgewenscht en dankte hij de feestvierenden. De nacht verbleekte traagjes en, toen, in het Oosten, de dag de oogen opende, trad hij de huiskamer binnen, den hoogen hoed een weinig schuin op het grijze hoofd, na al het gewoel en gedreun daarbuiten, terwijl zijn oogen glinsterden, als die van een gelukkigen man.

Hij gin'g recht naar Fikske's kamer. 't Beddeke was onaangeroerd. Plots schoot in hem een wreede angst, die zijn lichaam verkilde.

- Waar is 't kind? vroeg hij.

Niemand had nog naar den kleine omgezien. Men dacht hem bij Peter.

Er werd in den nacht gezocht in huis, op de straat. De ballonnekes doofden een voor een uit. De straat lag eenzaam en stil, vuil van de uitspattende doening.

Al de vreugde van dien gedenkwaardi'gen dag verkeerde bitter in Peters harte.

Eindelijk hoorde iemand, onder tafel, den hond snorken en beiden werden er van onder uit gehaald. 't Bleeke jongetje werd naar bed gebracht, en de hond, ziek en lorrig, naar zijn hok.

Toen, in den morgen, Juul, de kip, op de vensterrichel vloog en op de ruit tikte, was zij zeer verwonderd en verbolgen omdat de kamer ledig bleef en men haar, als naar gewoonte, niet openen kwam.

Zij liep naar het hondenhok en vertelde, verontwaardigd, aan Snor het gemeene feit. Snor trok een oog open, waterachtig, en bromde gemelijk:

- Laat mij gerust, babbelaarster!

XV.
Verbeelding

Fikske was in zijn groei. Zijn leven onder de hoede van Peter, bij zijn vrienden Snor, Juul, Mieke en Trees, tusschen bloemen, planten, boomen, vruchten, bij zon en openlucht, bij

alles wat in den grooten tuin groeide en bloeide en door menschelijk vernuft veredeld werd tot den hoogsten aanblik van weelde en schoonheid, had hem gezegend met een wonderbare verbeelding.

Fikske bezat een rein geloof in de dingen die hem werden voorgehouden of welke ontstonden onder de impulsie van zijn gezonde hersens. Zijn liefde was rijk aan fantasieën en zijn harte klopte voor alles wat zacht, schoon en goed was. Alles werkte mede om zijn ziel te brengen op een groote hoogte, tot het verfijnde oorbeeld van het kinderlijke begrijpen en genieten.

Maar bovenal geloofde hij in de almacht van Peter. Zijn grootvader was voor hem begaafd met bovennatuurlijke macht, die besliste over den gang der dingen en der elementen, waarin het jongetje zich bewoog of waardoor hij omgeven werd.

Eens zat hij met hem op den trein.

- Peter, zei Fikske, doe den trein eens stoppen.

Peter wachtte tot aan het eerste station, duwde dan met schijnbare inspanning, tegen het beschot en zei: ‘Sta!’ De trein stopte. Fikske keek hem bewonderend aan. Er was reden toe. Zoo'n sterke man!

Peter was de blijdschap zijner dagen, de groote, warme liefde van zijn kinderharte. Peter was zijn God.

En rond dien bovennatuurlijken grijsaard draaide Fikske's wereld van verbeelding. Wereld van engelen, feeën en kabouters, die, met Peters hulp, des morgens de zon uithingen en des avonds de sterren. Die de warmte deden ontstaan en de bloemen bloeien. De engelen, de elfen en de kabouters, die allemaal goed waren en het kwaad straften.

Dat was Fikske's jongste tijd, zijn beste, gelukkigste tijd.

Peter, ter wille van Fikske, en uit ingeborenheid, voelde nog als een kind en zijn oude verbeelding kreeg jong bloed in den omgang met het jongetje, want uit kinderen gaat groote aantrekkingskracht en straalt wonderbare invloed.

Hij diepte in zijn geheugen de vertelsels op, die daar rustten, sinds een gansche menschenleven: zijn verbeelding van landelijken kunstenaar schiep nieuwe gestalten die zich bewogen in gouden paleizen en die hij voorstelde aan zijn kleinkind met mirakuleuze wonderbaarheid.

Peter kon vertellen zooals geen tweede.

Fikske luisterde uren naar hem, tot hij eindelijk zijn vuistjes

tegen zijn neus duwde en in zijn oogen wreef en de vaak hem medenam naar het land van stille rust.

De oude man bezat een malsche stem, die zijn woorden rondheid gaf, in schoonen, sonoren klank. Hij illustreerde zijn sprookjes met kleurrijke figuren. Te dien einde bracht hij uit de stad mannekesbladen mede van Epinal, om zijn verhalen aanschouwelijk toe te lichten.

Fikske bezag ieder plaatje met de wijsheid en den ernst van een volwassene, ontleedde de minste bijzonderheden en toen Peter het een of het ander oversloeg, omdat het hem te wreed toeleek, werd Fikske uit zijn opmerkzaamheid opgeschrikt en met zijn vingertje het vergeten tooneel aanwijzend, vroeg hij:

- En dit dan, Peterke, wat is dat? En wat wil dit zeggen? Toe, Peterke, vertel het eens.

De man was dan verplicht iets te verzinnen, maar 't moest vernuftig zijn en raak, en kloppen met hetgeen Fikske onder oogen had. Maar hij had een hekel om 't jongetje door grove of wreede dingen af te bangen en hij was telkenmale verheugd toen hij de klip kon omzeilen.

De hersens van den kleine waren weldra vervuld met de doening van bovennatuurlijke wezens. 't Gebeurde vaak dat hij 's nachts van 't gehoorde droomde en hij met een schreeuw uit zijn slaap opsprong en Peter hem dan vond in zijn beddeke, rechtzittend, met groote zweetdroppels op het voorhoofd en hij verplicht was licht aan te steken om Fikske gerust te stellen. Dan moest hij hem naast zich in zijn bed leggen, zijn handjes in de zijne houden tot het kind weder insliep, gerust gesteld door het voelen van het sterke lichaam van den ouden man.

- Dat heeft hij van al die sprookjes en legenden! zuchtte Peter dan. Maar 'k ga nooit nog iets vertellen!

Den volgenden dag drong Fikske echter zoo lang en zoo smeekend aan dat Peter zijn belofte vergat, den ganschen rommel mannekesbladen opnieuw voor den dag haalde en van voor af aan herbegon.

't Was dus geen wonder dat de verbeelding van den kleine fantastisch aangroeide en zijn hersens bevolkt werden met schoone prinsessen, sterke reuzen, gemeene toovenaars, met kabouters en alvemannekes en hij met hen leefde in kostbare paleizen of ondergrondsche krochten.

Hij kon soms dubbend in den tuin rondloopen, luidop sprekend, de schoonheid van den dag, den rijkdom der bloemen,

de gebeurtenissen in de natuur aaneenknoopend met de personages uit zijn tooverwereld.

't Gebeurde ook dat hij Snor naast zich deed zitten, ergens op een gezellig plekje, en hem dan de verbazendste verhalen opdischte, waarnaar de hond stoïsch luisterde, kwarturen lang.

Want wat Fikske vertelde was altijd interessant en een mengelmoes van het schoonste en dramatische van al de gehoorde vertelsels dooreen.

- En, besloot Fikske, ten slotte, ze waren zeer stout en moesten, zonder eten, naar bed toe!

Dit zeggend zette het kind een boos gelaat, stak de lippen vooruit in een gebaar van verontwaardiging, hief zijn klein wijsvingertje op en zijn oogen blonken dreigend.

De hond sprong op, keek bespiedend rond of hij den vijand niet zag die het oog van zijn vriendje zoo dreigend maakte. En toen hij niemand ontwaarde, maar Fikske steeds verontwaardigd voor zich zag uitkijken, begon hij te huilen, waarschijnlijk omdat ook hij het wreed vond, om zonder eten te gaan slapen.

- Snor, suste Fikske, die thans reeds ordentelijk de n kon uitspreken, Snor, braaf zijn, kom!

Zij gingen dan wandelen. Wanneer Fikske iets nieuws zag, sprak hij er over met zijn vriend. 't Gebeurde, in den Herfst, dat, onder een zilveren lijsterbessenboom, de daaronder staande tafel overdekt lag met bladeren.

- Snor, zei Fikske dan, dat hebben de kabouters gedaan. Die komen alle nachten hier hun geld tellen. En dat is een heele tafel vol zilveren geld. Ze komen van nacht terug, zulle, Snor! Niet aankomen!

Fikske geloofde het zelf en keek bewonderend naar 't werk der kleine mannekes, die 's nachts, in den maneschijn, kwamen dansen tot hun topmutske op hun koppeke waggelde en die de bladeren op de tafel samentelden als waren zij klinkklare zilveren stukken.

LODE OPDEBEEK.

(Slot volgt).

[Verzen]

Onrustig

In mijn hart is een bloem aan 't verwelken.
Vergankelijkheid deed de bladerkes toe.
In een oud en vervallene kerkje
klept weder het klokje onrustig en moe.

Ik zal 't aan geen menschen meer klagen.
Wat helpt hier een woord, heeft hier iemand wel schuld?
Het leven teert uit in wat wanen
trots dwepende hoop en oneindig geduld.

Ik zal van mijn harte maar maken
een donkere kamer, een zwartzilvren schrijn
om elken ontgoochelden droom te bewaren, -
zij waren reeds velen en zullen nog zijn.

Mijn handen zijn leeg en ik kan niet meer weenen.
De rozelaars liggen verlept in de zon.
De tijd valle weg: ik wil niet meer weten
hoe dit leven zal einden, noch hoe het begon.

Hoeve

De hond rukt blaffend aan zijn keten.
In den stal zijn de koeien nog altijd aan 't eten.

De boer loopt over en weer uit de schuren, -
ziet dingen en dieren dwars door de muren.

De noteboom hangt in de zonne te waaien.
De meid staat mekanisch boter te draaien.

Een kloek vindt 'n wormpje en roept op haar jongen.
De kat is meteen op den zolder gesprongen.

Daar nadert de karre vol gras en kersouwen.
Op 't erf schijnt het paard als uit marmer gehouwen.

Koeien

In de botergele weiden
grazen koeien in de zon.
Witte en zwarte vlakken snijden
houtsneên op den horizon.

In het wemelen van den morgen:
slappe zeilen op een meer.
Doelloos maken zij hun ronde,
vallen zonder reden neer.

Treurige madonnaoogen
staren vreemd de wereld aan.
Rusteloos en klageloeiend
zijn zij weeral opgestaan.

Dorp

Op de grasomgroeide steenen
spuit het bruin namiddaglicht.
Door het raam van 't oude raadshuis
droomt een klerk met slaapgezicht.

Drie klein meisjes en een jongen
spelen vóór de pastorij.
Op 't doxaaltje leert de koster
eene nieuwe melodij.

Over 't dorpsplein kreunt de pomparm.
Rustig schokt een leege kar.
Ergens op een vensterriggel
valt een geel geraniumblad.

Rond den windhaan van den toren
krijscht een kauw een wanhoopskreet.
In de huizen ligt het kleedsel
voor de zondagmis gereed.

A.W. GRAULS.

Ballet
Drie Dansen op één Motief

I.
Het lied van de bruid

> Wie cant ghebeteren
> dat wij van starren droomen?
> VONDEL.

Je gothische oogen zijn de ramen waar het licht zevenvoudig dóórzeeft. .

Je besroode mond heeft de frischheid van lipbloemigen.

Ik hef naar jou mijn blikken en het wordt in mij een festijn van kleuren en geluiden, van welvingen en aromen allerhande. Nu is het de dag van de Bruid.

Ei, de verlegenheid van het meisje dat zich vertoonen moet in haar sluiertooi aan de moeder die wateroogt en den vader met zijn behaarde ooren als rijpe distels.

Voor dit Loofhuttenfeest heb je je gewasschen in het goud van de zonnebron.

De droppels omkralen je vingeren nog.

Bruidsdag. De blijheid klakt in den wind als de wimpels op den mast en bazuinen verkondigen de jonge levensvreugd die gaande is.

En als een windzak de volle kaken van den speelman die blaast op zijn horlepijp.

De genooden wandelen in lichte feestdagskleeren en helle banieren staan op al de gevels geplant.

Kroont nu alle koppen met hopranken en laat den wijn parelen in fijne roemers.

Mijn zuster, goudstof danst aan de wimpers van je halfgeloken oogen.

En al mijn bekijks gaat naar den malschen boog van je zonvol gelaat.

Luister: de pauken klateren en uit lange fluiten rijzen schelle kwinten.

Een opgaande leeuwerk besprenkelt ons met zijn waterbellen en daar klinken drie harpen als de stralen van geijzers.

De Mei heeft niet gelogen:

De zon heeft hij uit den baaierd van den nacht gestampt.

De aarde is diep als een kerk en het land heeft zijn zaad niet verloochend:

Zie de algeheele bloeseming.

Vanavond dansen de falanksen in het maanblauwe licht.

De werelden in het matelooze ruim rythmeeren leniger hun wieling en dansen in den wind kleurige lampions.

En te midden van hun kreits, de Aarde, die geurt als een ontzaglijk wierookvat...

Alzoo dit klaar stramien, mijn kind, dat ik koos om er mijn klinkend epithalaam op te weven.

Deze dag is er vol van en orgelt als een biekorf.

II.
Bezoeking

> J'ai tendu des cordes de clocher à clocher; des guirlandes de fenêtre à fenêtre; des chaînes d'or d'étoile à étoile, et je danse.
> A. RIMBAUD.

Zooals wij mekaar benaderen gingen duizenden zich te gemoet. In ons hart danst het rythme van al die ons voorgingen en uit ons worden zullen op den stond dat wij de oereenheid harmonisch bevestigen.

Wij zijn schakels van het eindelooze: resultante van gisteren en bouwmeesters van het komende. Een stond in het stille gebeuren.

En beef je niet van verrukking als ik, omdat dezelfde rythmiek die de wereld vervult ons ook doorstroomt?

O, de ontvangenis der moeder die morgen de pijnlijke verdeeling kent en den bloei die uit haar flanken stralen zal.

Je schoot is het klokhuis waarin om beurten onze kinderen zullen sluimeren met hun hart vastgeankerd aan het jouwe.

Zie dit geslacht uit onze heupen: wij staan er in als het middenpunt van koncentrische golven.

Jij bent mezelf; wij hebben mekaars vleesch en bloed gegeten en gedronken. En beiden zullen wij de rythmen ondergaan van harmonie en vereenzelviging.

Twee akkoorden der kosmische muziek die tot eenklank verluiden.

En gelijk de lucht de aarde bepaalt en de geest het vleesch bindt, zóó weten wij de liefde van alle stijgende kurven de sluitsteen.

Mijn meisje, wij stralen als zonnen en de welluidendheid der sferen vloeit in ons samen tot een konsonant. Onze lippen neigen tot den kus.

Ik ga tot je en deze bezoeking is die der elementen die versmelten en harmonieeren.

En nu de ronde van alle atomen en de duizel der dansende zonnen.

Alle menschenkinderen schroeien als wij in den baaierd van hun liefde.

Melieve, ik heb je vandoen. Kom.

De nacht is vol van de melodie der astrale saamhoorigheid.

Nu zijgt over ons een ongeschapen licht.

Op mijn lippen de klamme vrucht van je mond.

Wij kennen onze eigen begrenzing niet meer:

de ondeelbaarheid van het blok,

het massale blok,

één in zijn grondstof.

III.
Rythme

> Car le monde est harmonieux
> Comme un beau choeur que soutiennent les lyres.
> Ouvre les yeux, Amour, ouvre les yeux
> Et danse de plaisir dans Fair que tu respires.
> TRISTAN DERÊME.

Naakt. Voor mij alleen heb je gedanst.

Het was niet de elektrische tikkeling in mijn vleesch van bar-rythmiek, maar ik zag in je arabeske de primordiale dans der oerelementen.

En schoon was je om aanschouwen.

Schooner dan alle prismatische kleuren, dan alle gesteenten, schooner dan een sonoriteit en toen wist ik dat ik nooit levende of doode stof meer had bemind.

Je plastische meisjeslijf had de lenigheid van jonge gewassen en als zwanenhalzen lengden je armen boven je hoofd.

Waren je oogen niet als ringen in het water en straalden niet je borsten als sterren?

Je hebt gedanst voor mij alleen, mijn meisje, en mij den dans der ontzaglijke ark geopenbaard.

Want ik zag de initiale schommeling van het heelal.

De wolken als witte zeilen.

De basalt en het rotskristal.

Stalen libels en gepolijste visschen.

Boomen als zwijgzame broeders.

De knoppen die barsten als koperklank.

En daar te midden, de gewijde dans van Adam en Eva.

Je lijf glom als paarlemoer en diep was je schoot als het hart der rozen.

En toen heb ik in paradijsische gewesten de primitieve legende zien ontbloeien.

Het was de moederaarde die haar adefen opende, de moederaarde ter hoogte van mijn hart.

Viering van alle rythme en beweeg: de aanvangsschok van alle stelsels, de gesternten die aanzetten, het vliegwiel en het zweef rek.

Ik zag het zonnespektrum met zijn gloeiende meetkunde, de

loodrechte assen van de windroos en den omkreits van allen organischen groei.

Zóó deinden in het pas-gespannen ruim de eerste kabbelingen des lichts.

En gelijk de spil het heelal schraagt, zóó stondt jij te midden van je cirkel als het Wonder, de Klank en het Getal.

Het was een avond van groote verstilling.

De lucht was teer als de tint van hopbloem en perziken.

En ik wist dien avond dat je schoon was.

Schoon om je vrouw-zijn, als een bloemkelk met de offerande van zijn stampers.

De levende menschen hebben niet geweten dat je dit kosmische rythme hebt gedanst.

Maar ruim werd de wiereld.

Een voor een ontvonkten de sferen en zetten zich in het ruim te wentelen als tollen.

En de aarde was als een hof, waar klaar als zonnewenden de mannen en vrouwen in stonden.

Aldoor wenkten je handen: de uitnoodiging tot den algemeenen rondedans.

En aan die dynamiek heb ik niet weerstaan: mijn panische voeten hebben den maatslag gestampt met razende vervoering.

Ik ben naar je toegegaan al dansend.
En lijk twee cirkels evenwijdig
dan mekaar benaderend
tot zij er een gaan worden,
zóó: je kadans in volkomen rythmiek met de mijne.
Meetkundig passend
wij beiden
als twee wielen
één.

JORIS VRIAMONT.

Kunstgeschiedenis en Beeldende Kunsten

Ons eigen land blijft bedroevend ver ten achter op het gebied van kunstuitgaven. Behalve de kunsthistorische werken die de groote firma G. van Oest & G^{o} te Brussel uitgaf, en waartusschen vooral het monumentale werk van Ach. Ségard over *Jan Gossart van Mabuze* de aandacht trekt, kunnen wij op niet veel bijzonders wijzen.

Gyriel Verschaeve gaf een reeks literaire overpeinzingen over *Michel Angelo's Profeten*, (Excelsior, Brugge). Wat hij zag, voelde en dacht bij deze geweldige, eeuwige figuren, door het reusachtig genie der XVIe eeuw geschapen op de gewelven der Sixtijnsche Kapel. Een boek dat men met geboeide belangstelling leest, omdat hetgeen schrijver zelf noemt zijn ‘eigen nadroomen van 's Meesters werk in de Sistina zelf’, ons doorgaans een diepen blik gunt in de ontzaglijkheid van deze overweldigende grootschheid. Misschien zijn deze beschouwingen soms wat te literair, en plaatste de schrijver zich wat te uitsluitend op een godsdienstig terrein, waardoor de algemeen menschelijke beteekenis van Michel Angelo's kunst in de schaduw werd gedrongen. Maar dit kon in dit geval wel moeilijk anders: Verschaeve, dichter en priester, wilde ons niets anders geven dan zuiver individueele gevoelens. En voor de schoone kracht waarmee deze zijn uitgedrukt heeft ook de ongeloovige, meer historisch denkende vakman eerbied.

Daar tegenover staat het prullige boek van J. Laenen en R. de Bendère over *Jakob Smits, le peintre de la Campine* (Editions Gauloises, Brussel), een boek dat uw ergernis opwekt bij iedere bladzijde: onbenullig gebazel, frazenmakerij zonder eenigen diepen zin, zonder eenig fijn gevoel, zonder eenig breed begrip. Gedrukt zonder eenigen smaak, bij slecht gekozen en slecht

uitgevoerde reproducties. De groote ‘Meester van Achterbosch’ verdiende waarachtig een andere verheerlijking dan dit mizerabel paskwil!

Tusschen de Hollandsche uitgaven dient vooreerst vermeld het tweede deel van Dr H.M.R. Leopold's *Uit de Leerschool van de Spade* (Zutphen, W.J. Thieme & G^{o}). Al het goede dat we destijds over het eerste deel van dit voortreffelijk boek zegden, is ook op dit tweede deel toepasselijk. Dit boek is een schat van archeologische kennis, niet zwaartillend, niet stroef-geleerd, maar grondige, ernstige wetenschap opgedischt in een hoogst aantrekkelijken vorm. Het laat zich lezen als een prettig verhaal, waarin de oude beschavingen opleven in kleur en licht.

Een uitmuntende studie is die van Dr Gerard Brom over *Barok en Romantiek* (J.B. Wolters, Groningen), die zooveel omvat (in een nochtans bondigen vorm) dat wij ze hier niet in bijzonderheden kunnen ontleden. De twee begrippen, barok en romantiek, die voor de huidige kunstontwikkeling van zoo groot belang zijn, worden hier beschouwd door een van Neerland's fijnzinnigste geesten.

Een van de merkwaardigste en tevens een van de meest onderlegde Hollandsche kunstenaars, de schilder R.N. Roland Holst, vereenigde in zijn boek *Over Kunst en Kunstenaars* (J.M. Meulenhoff, Amsterdam) ‘beschouwingen en herdenkingen’, door hem in de afgeloopen twintig jaren voor verschillende tijdschriften, vak- en weekbladen geschreven. En al dadelijk openbaart zich hier een breed- en diepvoelend mensch; een die voor de groote vraagstukken van dezen verschrikkelijken tijd niet onverschillig bleef, en die zich tevens bezorgd maakte om het eerbiedigen van de schoonheid in de kleine dagelijksche ±aken van het leven. Hij zal zich - in het opstel ‘Nieuw'e Wegen en oude Erkenningen’ - deze angstwekkende vraag stellen: ‘Hoe zullen zij, die millioenen jongeren, die de kameraad zijn geweest van den nacht, van den dood en van het bloed, gering schatten de onzen, die leven omringd van persoonlijke ijdelheid, berekening en kleine gekrenktheden! Zij, die onze staatsvormen ontwrichten, en nieuwe gemeenschapsdroomen tot werkelijkheid dwingen, zij, die het rhythme kennen en de machtige dreuning van den gelijken tred der duizenden, optrekkend naar een doel, hoe zal hun lach klinken

over onze ijverig nagestreefde uitzonderlijkheid, over onze subtiele aestheten, en hun afkeer van het leven en over de angst van hen, die hooghartig behoorden te zijn, maar willig zich plooiden naar een lager moraal!' Maar daarnaast zal Roland Holst zich warm maken over hetgeen hij noemt 'Rijks-Kunst', een schampere kritiek uitoefenen over een leelijke briefkaart, over een wansmakelijk ontworpen stuivertje, en over een onnoozel geteekend regimentsvaandel. Maar geen oogenblik verliezen we den indruk dat Roland Holst een beminnelijk mensch en een schoone kunstenaar is. Ook niet in zijn als verweerschrift uitgegeven lezing over *De Ontwikkeling en Verwezenlijking der Architecturale Gedachte in Holland* (C.A. Mees, Santpoort). Aangevallen door een gedeelte van de Hollandsche pers om zijn rede in de Parijsche Sarbonne, heeft hij ook dit merkwaardige stuk in deze brochure opgenomen, en de lectuur er van zal ook ten onzent menigeen dichter brengen bij de prachtige beweging voor monumentale kunst in Holland, beweging waarvan Roland Holst een van de knapste en ijverigste protagonisten is.

In de Nederlandsche Bibliotheek (Mij v. Goede en Goedk. Lectuur, Amsterdam) verscheen van Albert Plasschaert een tweede druk van *Korte Geschiedenis der Hollandsche Schilderkunst van af de Haagsche School tot op den tegenwoordigen tijd*, waarin hij de verschillende stroomingen dezer kunst op uitnemende wijze schetst ten behoeve van den gewonen lezer. Scherpe, raak geschreven karakteristieken, met een uitvoerige reeks biografische nota's over zeker alle Hollandsche moderne kunstenaars, maken dit boekje tot een voortreffelijke hulpbron. Het is goed en vooral zeer eclectisch geïllustreerd.

Het boek van iemand, wiens naam in Vlaamsch-Belgische ooren een bijzonder onaangenamen klank heeft, nl. André Jolles, *Bezieling en Vorm* (H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem), valt eenigszins buiten het kader van deze kroniek. Het is inderdaad bijna uitsluitend gewijd aan literaire onderwerpen. Jolles, die in den laatsten tijd bijzonder druk schrijft, spreekt en publiceert, is echter in de eerste plaats een kunsthistoricus, en om die reden willen we zijn boek hier niet onbesproken laten. Vooral omdat zekere studies hun belang hebben ten opzichte van de algemeene cultuurgeschiedenis, zooals: 'Het Amorvisioen in de Vita Nuova', en 'de Deca-

merone van Boccaccio'. We kunnen, objectief oordeelend, er alleen van zeggen dat zij behooren tot de beste die in onze taal over de Renaissance-literatuur werden geschreven.

De Fransche kunsthistorische literatuur bracht ons eenige werken van waarde. In de allereerste plaats een nieuwe, omgewerkte uitgave van *Précis d'Archéologie du Moyen-Age* door J.A. Brutails (Ed. Privât, Toulouse). Er was inderdaad, naast het zeer uitgebreide standaardwerk van Cam. Enlart, plaats voor een werk van meer bevattelijken inhoud, waarin de middeleeuwsche architectuur werd bestudeerd ten gebruike van het groote publiek. Het boek van Brutails beantwoordt daaraan ten volle. Vulgarisatiewerk? Misschien, maar dan toch ook een van de allerbeste soort, waarvan zelfs geleerde specialisten dankbaar gebruik zullen kunnen maken. Na een voortreffelijk bibliografisch overzicht, geeft het een samenvatting van de algemeene methode in zake bouwkundige archeologie. Vervolgens studies over de Latijnsche, Romaansche en Gothische religieuze bouwkunst, in al hare onderdeelen, een over de burgerlijke en militaire architectuur, kostbare aanwijzingen op practisch gebied, en een vrij uitvoerige woordenlijst. We kennen op dit gebied geen beter, betrouwbaarder, klaarder geschreven boek dan dit van Brutails. En het doet ons sakkeren van woede en ergernis, als we bedenken dat wij in ons eigen land een geleerde bezitten die al lang over onze nationale architectuur een dergelijk boek had kunnen schrijven, maar die godweet door welke jammerlijke omstandigheden daartoe belet werd, nl. den zeer geleerden, maar al te zedigen conservator van het Gentsche Museum van Oudheden, den heer A. van Werveke. Welke Vlaamsche uitgever plaagt hem met een dergelijke bestelling?

In de reeks 'Maîtres de l'Art Moderne' (F. Rieder & G^{o}, Parijs) gaf de schilder-dichter Tristan L. Klingsor een uitmuntende monografie van *Cézanne*. Bij 40 reproducties van zijn werken, leeren we deze groote persoonlijkheid als mensch en als kunstenaar kennen en gaan we zijn grooten invloed op de moderne en komende kunstbewegingen beter begrijpen. Het boekje van Klingsor is het beste dat ooit over den Meester van Aix geschreven werd, en we geven er gaarne al den Duitschen

rommel van nevelachtige, metaphysische geleerdheid voor cadeau!

Een kunst die ons over 't algemeen tamelijk onbekend bleef is de hedendaagsche Japansche schilderkunst. Wat Hokusai, Utamaro, Hiroshige, Harunobu of Toyokuni deden, weet men doorgaans beter dan wat hun navolgers van de XXe eeuw voortbrachten. Uit het werk van S. Elisséèv, *La Peinture contemporaine au Japon* (E. de Boccard, Parijs), blijkt dat die traditie voortleeft in het werk van een heele reeks schilders van zeer hoogstaande verdienste. Prof. Elisséèv, van de Hoogeschool van Tokio, geeft in zijn interessant boek vooreerst een overzicht van de oude Japansche kunst van de XVT eeuw af. En verder van de modernen die de oude Japansche overlevering volgden, en ook van degenen die hun Japanschen aard ontrouw werden en zich vertrouwd maakten met de Europeesche opvattingen. Deze laatsten blijken niet de besten te zijn, en van een vereuropeeschte Japansche kunstbeweging zal, gelooven we, niet veel moois te verwachten zijn. Het boek van Prof. Elisséèv veropenbaart ons in ieder geval een heele schaar talenten, niet zelden van beteekenis, die in Europa nog zeer weinig of niet bekend waren. We mogen er den schrijver dankbaar om zijn.

Bijzonder genoeglijk is het boek van Camille Mauclair over *Florence* (E. de Boccard, Parijs). De bekende Fransche schrijver en kunstcriticus vat in deze weinige, mooi geschreven bladzijden de geschiedenis, de kunst, de letteren, de heiligdommen, de gansche ziel van deze wonderbare stad samen. De gansche schitterende schoonheid van de stad der Medici herleeft hier voor onze verbeelding, en men legt dit boek niet uit de hand zonder het vaste voornemen het te herlezen.

In een reeks populaire boekjes ‘Les Grands Hommes de France’, geeft de werkzame uitgever Payot, te Parijs, het laatste boek van Gabriel Séailles. Het is gewijd aan *Watteau*, den Franschen schilder der ‘Fêtes galantes’, die, in Fransch-Vlaanderen geboren, zoo dicht staat in zijn kolorisme bij onze oude Vlaamsche meesters. Het korte, maar vruchtbare leven van dezen verrukkelijken kunstenaar wordt hier verhaald in eenige boeiende bladzijden, waarin Séailles al de geestespoëzie doet uitkomen welke Watteau uit de werkelijkheid deed geboren worden tot het scheppen van zijn droom.

Bij het vroeger hier besproken boek van J. Goulinat: *La*

Technique des Peintres (Payot, Parijs), sluit zich aan dit van Maurice Boigey: *La Science des Couleurs et l'Art du Peintre* (F. Alcan, Parijs). Van uit een wetenschappelijk standpunt bestudeert Boigey de schilderstechniek en geeft daarbij kostbare beschouwingen ten beste, die met vrucht zullen gelezen worden door al wie kunstwerken beter wil leeren zien en begrijpen. Hij heeft in dit boek, dat daardoor juist een ruime verspreiding verdient, een band willen leggen tusschen de wetenschap en de artistieke kennis, de opvoeding van het publiek willen maken, van het publiek dat onbewust bijdraagt tot de ontwikkeling of tot het verval der kunsten.

Alle vakgeleerden der kunsthistorie kennen, of zouden althans moeten kennen het in hooge mate belangwekkend boek van den monnik Theophilus, *Traité des divers Arts*, waarvan de uitgevers Emile Paul frères, te Parijs, nu pas een keurig verzorgden nieuwen druk in het licht zonden, wijl de oudere uitgaven vrijwel onvindbaar waren geworden. Naast de geschriften van een Cennino Cennini b.v. over de oude kunsttechnieken, is dit van Theophilus minstens even interessant, omdat wij er uit de eerste hand leeren kennen hoe de oude middeleeuwsche kunstenaars en kunstambachtslieden te werk gingen. De techniek der oude boekverluchters, calligrafen, metaaldrijvers, fresco-schilders is hier met al de zorg, waartoe een geduldige kloosterling in staat was, duidelijk gemaakt. We missen alleen in deze uitgave een toelichting over den schrijver, en mede kunsthistorische en technische nota's toepasselijk op nog bestaande voorbeelden van de verschillende bedrijven. Maar ook zonder die, zal deze nieuwe druk voor velen welkom zijn geweest.

Van alle Engelsche uitgaven van den laatsten tijd verdient allereerst onze aandacht het monumentale boek van Sir Thomas Graham Jackson: *The Renaissance of Roman Architecture* (Cambridge University Press). In drie prachtig verzorgde deelen bestudeert de schrijver, zelf een kunstenaar van beteekenis, de Renaissance-bouwkunst in Italië, Engeland en Frankrijk. Zooals in zijn vroegere werken: *Byzantine and Romanesque Architecture* en *Gothic Architecture*, geeft hij een uitvoerige, klare, geleerde uiteenzetting der bouwkunst-beweging, gelijkloopend met de sociale geschiedenis, en toont daarbij aan hoe de eene telkens de weerschijn is van de andere.

Een kunsthistorisch werk van veel meer dan gewone waarde, overvloedig voorzien van zeldzame documenten, zonder nochtans vermoeiend te worden. Talrijke illustraties, foto's, teekeningen, akwarellen en schetsen van den schrijver zelf versieren dit kostbare boek, dat een rijke hulpbron is voor historici en voor kunstenaars.

Een zeer aardig en leerzaam boekje is dit van Prof. Sattar Kheiri over *Islamic Architecture* (J. Tiranti & G^{o}, Londen). Bij 48 mooie platen naar Oostersche gebouwen, geeft deze geleerde Mohamedaan een korte, maar voortreffelijke schets van den aard dezer architectuur. Het genot van deze suggestieve reproducties wordt nog verhoogd door de lectuur van de inleiding, waarin de schrijver o.a. zegt: ‘In het Westen beschouwt men den Islam als een hinderpaal op den weg van den vooruitgang. Algemeen gelooft men dat én de vrouw én de Islam geen ziel hebben. Men heeft den Islam beschuldigd een vijand te zijn van wetenschap en kunst. En men heeft ook beweerd dat zijn zedelijkheid er een is van laag allooi. En dat alles is gezegd en wordt nog gezegd niettegenstaande de tegenspraak der feiten.’ Het boekje van Sattar Kheiri zal bijdragen tot het dooden van dit vooroordeel, en doen begrijpen waarom de schrijver als motto boven zijn studie het woord van Mohammed schreef: ‘Waarlijk, God is schoon en hij heeft de Schoonheid lief.’

In deze tijden dat, door de ontdekking van het graf van koning Tut-Ank-Hamon, de belangstelling voor Oud-Egypte weer bijzonder opgewekt is, zal het boek van den beroemden Egyptoloog, prof. W.M. Flinders Petrie, *Social Life in Ancient Egypt* (Gonstable & G^{o}, Londen), op het gepast oogenblik komen. Het geeft ons een bijzonder leerzaam inzicht in deze oude beschavingstoestanden, En Flinders Petrie bezorgt hier, door zijn gansch nieuwe gegevens over openbaar en privaat leven in Egypte, een prachtig middel om de heerlijke kunst van dit verfijnd beschaafde volk dieper en beter te begrijpen.

In de mooie ‘Universal Art Series’ (Chapman & Hall, Londen) gaf C. Lewis Hind het eerste deel van *Landscape Painting from Giotto to the present Day*. Dit eerste boek gaat van Giotto tot Turner. Het is een best geslaagde proeve van vergelijkende kunstgeschiedenis: doorheen de schilderkunst van alle landen en eeuwen gaat de schrijver de ontwikkeling en het

karakter na van het landschap. Het is een prettig geschreven boek, niet zelden trillend van ingehouden emotie en bewon-dering, een resultaat van jarenlange pelgrimstochten, ‘a recompense for the rubs of life’, zooals hij het zelf noemt. En het getuigt niet alleen van een fijnen, kieschkeurigen smaak, maar ook van een groote belezenheid.

De ‘British Academy’ gaf als jaarlijksche lezing die van Edward Armstrong: *History and Art in the Quottvocento* (Humphrey Milford, Londen), een bijzonder boeiend stuk, waarin bij treffende voorbeelden wordt aangetoond hoe de beschavingsgeschiedenis zich weerspiegelt in het werk der kunstenaars.

John R. Eyre betoogt in zijn boekje *The two Mona Lisas* (J.M. Ouselen & Son, Londen) dat van de twee portretten der mooie en raadselachtige Gioconda, nl. die in het Louvre-museum te Parijs, en de zgn. Isleworth Mona Lisa, in zijn eigen bezit, deze laatste alleen het werk is van Leonardo da Vinei. We kunnen hem hier in zijn argumentatie niet volgen. Maar zeker is het portret dat hij bezit een mooi werk, zooniet van Leonardo zelf, dan toch van zijn tijd, vermoedelijk zooals Adolfo Venturi meent van Ambrogio de Prédis, tijdgenoot en medewerker van da Vinei. Het boekje van Eyre werpt voorzeker een boeiend, maar netelig vraagstuk op, en verdient de aandacht der kunsthistorici.

‘The Print Collectors' Club’ zet zijn keurige en steeds interessante uitgaven bestendig voort. Als nr 3 verscheen van T.D. Barlow *Albert Dürer, his Life and Work*, een sierlijk geschreven karakterizeering van Dürer's graveurstalent, met daarbij 16 prachtig verzorgde platen en een volledigen, naar alle wetenschappelijke eischen opgestelden catalogus. Als alle uitgaven van deze werkzame vereeniging, een modelletje van boekkunst.

Want op dit gebied zijn de Engelschen onovertroffen! Men staat verbaasd, niet zonder eenig gevoel van jaloerschheid, over hetgeen zij presteeren, en over de liefderijke zorg die zij aan dit genoeglijke vak wijden. Voorbeelden daarvan zijn twee onlangs verschenen boeken. Vooreerst van den beroemden teekenaar en tooneelhervormer Edward Gordon Craig, *Wood-cuts and some Words* (J.M. Dent & Sons, Londen), met een inleiding van Campbell Dodgson, den conservator van het

Londensche Prentenkabinet. Bij 58 origineele afdrukken van uiterst knap gesneden houtblokjes, theorizeert Gordon Graig op de hem eigen vermakelijke en kunstzinnige wijze over wat houtsnede zijn moet. Hij toont zich in deze kunst, en ook in die van schrijven, een buitengewoon scherpzinnig, smaakvol, en niet minder sympathiek man.

Bij denzelfden uitgever verscheen van Haldane Macfall *The Book of Lovat Claud Fraser*, een op 31-jarigen gestorven teekenaar en schilder, dandy-like in zijn uitzicht, in zijn leven en in zijn werk, de laatste vertegenwoordiger wellicht van dat beminnelijk soort kunstenaars, dat alleen in Engeland mogelijk schijnt. Het sierlijke, royale boek verhaalt zijn leven, karakterizeert zijn werk, en geeft reproducties naar talrijke zijner teekeningen, die ons bekoren door hun bijzonder fijnen smaak, en hun losse, verbluffende knapheid. Deze monografie is een waardige hulde aan de nagedachtenis van dezen begenadigden kunstenaar.

Tot mijn schaamte en leedwezen ken ik den Engelschen schilder niet, die Robert Henri heet. Want zeker is hij een buitengewoon man! Bij J. Lippincott te Londen verscheen van hem een boek: *The Art Spirit*, nota's, artikels, uittreksels van brieven, toespraken, over het wezen en de techniek der kunst. Ik heb dit boek met een gloeiende belangstelling gelezen. Er stonden massa's dingen in, waarvan men zegt dat ‘iedereen’ ze weet, maar of ‘iedereen’ ze toepast schijnt mij twijfelachtig. Het wemelt van rake, treffend ware gedachten, uitgedrukt in een lapidairen stijl, en ik kan me zoo voorstellen dat Robert Henri's leerlingen ze wel nooit zullen vergeten. Het is een boek dat ik wenschen zou te zien in de handen van allen die zich voor kunstzaken in het algemeen interesseeren, en dat heel wat dwaze vooroordeelen van de baan zou helpen schoppen. Ik open het op goed valle 't uit, en ik kan aan de verleiding niet weerstaan het eerste beste fragment hier aan te halen: ‘Laat een leerling naar de school (hier bedoeld de kunstschool) gaan met dezen raad: het doet er niet toe of de school goed is, zijn opvoeding ligt in zijn eigen handen. Alle opvoeding moet zijn zelf-opvoeding. Laat hem de waarheid daarvan verwezenlijken, en geen school kan voor hem nog een gevaar zijn... enz.’ Ik wacht met ongeduld op de Nederlandsche vertaling van dit boek!

De Duitschers gaan voort met ons te verbazen! Bíj ons gaan de uitgevers op de flesch, of sukkelen zielig voort, wanhopig spartelend tegen den dood. In Duitschland (waar immers de nood zoo hoog gestegen is?) verschijnen slag op slag de prachtigste, kostelijkste boeken die men zich denken kan! Zoo zeer dat niemand minder dan W. Bode, de grootmeester der Duitsche 'Kunstwissenschaft', onlangs nog de stem moest verheffen om te protesteeren tegen dien stortvloed van kunsthistorische werken. Monografiën und kein Ende!... des Guten zuviell... Soms in een jaar drie, vier boeken over eenzelfde onderwerp! Bode meent dat dit de wetenschap niet dienen kan.

Zoo ontvingen we op enkele dagen tijds van éenzelfden schrijver drie boeken over kunst. Kurt Pfister, die in de laatste jaren niet minder dan 22 monografieën bezorgde, schreef er maar eventjes ineens drie bij: één over de muurschilderingen der Catacomben, één over Hugo van der Goes, en één over Vincent van Gogh! Het is waar dat zijn boeken meer plaatwerken zijn, waarbij de tekst slechts een aanwijzende rol vervult. En als zoodanig beantwoorden ze volkomen aan hun doel.

Zijn *Katakomben-Malerei* (G. Kiepenheuer, Potsdam) is een fraai album met uitmuntend geslaagde kleurreproducties, waarbij ten gebruike van den oningewijden lezer eenige bladzijden verklarende tekst zijn gevoegd. Blijkbaar maakt deze geen aanspraak op wetenschappelijke waarde: nieuwe uitzichten brengt hij niet, en compileert zorgvuldig, met smaak en kennis.

Evenzoo de keurig uitgevoerde monografie over *Vincent van Gogh* (bij denzelfden uitgever): een verhaal van diens tragische leven, en een bondige karakterizeering van zijn genie; eenige zeer goede kleurreproducties en een menigte clichés, gekozen tusschen de beste werken van van Gogh (waarbij echter een valsche: nr 1, Winter!)

En ten slotte die over *Hugo van der Goes* (Bruno Schwabe & Co, Basel), een groot 4° boek met 37 platen. Niet altijd blijft Kurt Pfister, blijkbaar ten gevolge van overhaasting, trouw aan de historische waarheid. Zoo doet hij Hugo van der Goes, in 1475, zich terugtrekken in het klooster 'Roodendale bij Brugge'. Hier bedoeld is Roodeklooster bij Brussel. Maar we zullen het dezen ijverigen veelschrijver niet kwalijk nemen. En alleen nadruk leggen op de goede kwaliteit van zijn arbeid, die

is het leergrage publiek dichter brengen bij de kunst onzer groote meesters. Dat doet hij dan ook uitstekend. Vulgarisateurs moeten er ook zijn! En hij bezorgt ons tevens, althans dengenen die aan zijn compilaties niet genoeg hebben, met zijn wel verzorgde platen een dankbaar te gebruiken studiemateriaal.

Vulgarisatiewerk in den besten zin van 't woord is ook dit van August L. Mayer over *Anthonis van Dyck* (O.G. Recht, München), waarin we een bondige, tamelijk diep gaande, meer psychologisch-ontledende dan biografisch-vertellende, karakterschets van den meester krijgen. Ook hier zijn de reproducties alles wat ze zijn kunnen en zijn moeten in een uitgave van zulken aard.

Meer in de sfeer van wetenschappelijken arbeid geraken we dan bij het weelderig uitgegeven werk van Fried Lübbecke: *Die Plastik des deutschen Mittelalters* (R. Piper & Co, München). Nog is de tijd niet gekomen om over de Duitsche beeldhouwerij der Middeleeuwen het definitieve werk te schrijven. En de wetenschap staat, wat dit betreft, nog midden in de periode van moeizaam, voorzichtig tastend onderzoek. Maar het is de niet te onderschatten verdienste van Lübbecke de huidige resultaten daarvan nauwgezet en volledig te hebben bijeengebracht. Zijn boek is een monument dat eerbied afdwingt. Zijn studie is doordrongen van een krachtigen wetenschappelijken geest, die zich niet, zooals bij vele Duitschers helaas, op chauvinistische dwaalwegen laat leiden. Ten opzichte der materieele uitvoering ook is dit boek bewonderenswaardig, in zijn zwaren gothischen druk, die uitnemend past bij de 165 onberispelijk verzorgde buitentekstplaten.

Een van de beste Duitsche monografieën van den laatsten tijd is die van Max J. Friedlânder over *Albrecht Altdorfer* (Bruno Gassirer, Berlijn), een definitieve bewerking van schrijvers eigen dissertatie van 1891. Voor de eerste maal wordt hier dus het werk van dezen belangwekkenden meester van den zgn. Donaustijl in zijn geheel en grondig bestudeerd. De kunstenaar die in de XVIe eeuw, in een land dat uitsluitend graveurs had voortgebracht, vooral een ‘schilder’ durfde zijn, het picturale element, naar het voorbeeld der Venetianen en Vlamingen, de eerste plaats gunnend, en daarbij, de eerste van allen, het landschap als een afzonderlijk genre, onafhankelijk van godsdienstige of andere bedoelingen, durfde behandelen, verdiende

voorzeker een herdenking en een studie als die van Friedländer. De uitgever maakte er door de talrijke mooie reproducties en den klaren netten druk een uiterst sierlijk boek van.

Otto Helmut Förster gaf in Saaleck-Verlag te Keulen een mooi boek over *Die Kölnische Malerei von Meister Wilhelm bis Stephan Lochner*, een studie die ook voor onze Vlaamsche kunstgeschiedenis haar belang heeft, door den innigen samenhang tusschen de Keulsche school en die van ons eigen land. Onze vakgeleerden zullen dus van Förster's arbeid met vrucht kennis nemen.

Met bijzondere belangstelling lazen we het boek van Hans Huth: *Künstler und Werkstatt der Spätgotik* (Filser, Augsburg), waarin de arbeidstoestanden van schilders en beeldhouwers der Eerste Renaissance in Duitschland en ook in Vlaanderen bestudeerd worden. Een uiterst verdienstelijke arbeid vol belangwekkende, nog grootendeels onbekende bijzonderheden, met een reeks weinig of niet gepubliceerde reproducties.

Zeer lezenswaard zijn de opstellen van Georg Simmel: *Zur Philosophie der Kunst* (G. Kiepenheuer, Potsdam), die vooral daar waar hij het heeft over oud-Italiaansche steden: Rome, Florence, Venetië, prachtig op dreef komt.

Een boek dat verdienen zou uitvoerig besproken te worden is dit van Oskar Beyer: *Welt-Kunst, von der Umwertung der Kunstgeschichte* (Sibyllen-Verlag, Dresden), een poging om de idee der ‘Wereldkunst’ te ontwikkelen, en aanschouwelijk te maken wat wereldkunst beteekent, nl. het beschouwen van een universeelen kunsthorizont, en de erkenning van den inderdaad dringenden plicht, de muren van Europa te overschrijden, om in betrekking te komen met de kunstgebieden die buiten ons westelijk werelddeel liggen. Buiten alle beschouwingen van tijd en plaats, brengt de schrijver van dit belangwekkende boek kunstmanifestaties tegenover en bij elkaar, hetgeen hem toelaat universeele ontwikkelingswetten vast te stellen. Een boek dat nieuwe uitzichten opent!

Dezelfde schrijver publiceerde in het Furche-Verlag te München *Romantik, vom Sinn tind Wesen früher mittelalterlicher Kunst*, waarmee hij hernieuwde belangstelling tracht op te wekken voor de zgn. Romaansch-Middeleeuwsche kunst, waarin de geestelijke inhoud overwegend is op de stoffelijke uitvoering, en daardoor in deze verwordende tijden meer belang

is gaan krijgen. Beyer geeft daarbij een ruim, nog geheel onbekend reproductiemateriaal, uitsluitend (al te veel wellicht?) ontleend aan op Duitschen bodem bewaarde monumenten.

Hoe men in deze tijden voor 45 Mark een boek als dit van Wilhelm Hausentein over *Fra Angelico* (Kurt Wolff, München) uit kan geven, blijkt een raadsel: folioformaat, 108 op prachtig papier gedrukte bladzijden met 55 heliotypieën! We kennen geen werk dat in zulke voorwaarden het bekoorlijke werk van den middeleeuwschen schilder-monnik vast bijna volledig weergeeft. De studie van Hausenstein is van het beste werk dat we van hem te lezen kregen, en de platen zijn een genot.

Een genot ook, het bijzonder mooie werk van Max Tilke: *Studiën zu der Entwicklungsgeschichte des orientalischen Kostüms* (Ernst Wasmuth, Berlin). Dit bijzonder aantrekkelijk onderwerp werd op wetenschappelijke wijze, op archeologische gronden, behandeld. Maar vooral de platenatlas maakt het kostbaarste gedeelte uit van dit fraaie boek, een flink stuk werk op het gebied der kleurenreproductie: 128 platen uitgevoerd met een zorg en een smaak waarop niets af te wijzen valt, en met een technische volkomenheid die niets te wenschen overlaat. Het is een lust voor de oogen! Max Tilke leverde met dit monumentale werk een arbeid die tot de diepere kennis van de Oostersche archeologie ontzaglijk veel zal bijdragen.

Klinkhardt en Biermann (Leipzig) voldoen aan de verlangens om de laatste manifestaties der schilderkunst in breeden kring bekend te maken. In hunne reeks ‘Junge Kunst’ verscheen o.a. van Daniël Henry een korte monografie over den Franschen modernen schilder *Maurice de Vlaeminck*, van Gustav Hartlaub een over *Vincent van Gogh*, en door Friedrich Markus Huebner, die in den Duitschen bezettingstijd te Brussel het ambt van censor uitoefende, lieten zich de Vlamingen *Lodewijk Schelfhout* en *Gustaaf de Smet* karakterizeeren. Het gebeurt dan toch maar, en 't komt ten goede aan de ontwikkeling van het algemeene kunstinzicht.

Een eigenaardig boekje leverde Dr Johannes Thoene over *Aesthetik der Landschaft* (Volksverein-Verlag, München Gladbach), een bijdrage tot de philosophische en psychologische schoonheidsleer, waarvan we de lezing ten zeerste aanbevelen.

De studie van Fritz Herbert Lehr, *Die Blütezeit romantischer Bildkunst* (Kunstgeschichtliches Seminar, Marburg), waarin

vooral de schilder Franz Pforr behandeld wordt, brengt ons dichter bij de Duitsch-romantische kunstbeweging van Overbeck en Cornelius, van den zgn. Lukasbund, een zeer nauwgezet, wetenschappelijk werk over een kunstperiode waarvan de schoonheid ons eigenlijk ontsnapt.

Voor het einde dezer kroniek bewaarden we de bespreking van een kunstonderneming die onze volle aandacht verdient, nl. de uitgave van de Photographische Gesellschaft (Charlottenburg), die onder den algemeenen titel *Der Sieg der Farbe*, tot heden toe 40 kleurreproducties in den handel bracht, naar schilderwerken van moderne meesters: Gorot, Daubigny, Degas, Renoir, Troyon, Van Gogh, Rousseau (‘le douanier’), Cross, Derain, Léger, Picasso, Signac, Gourbet, Leibl, Liebermann, Manet, Marées, Gauguin, Hodler, en nu pas naar de allerlaatste modernen Kandinsky, Klee, Mare, Matisse, Schmidt-Rottluff. Hier werd het toppunt bereikt van hetgeen in reproductie van schilderkunst te verwezenlijken valt. Sommige van deze 40 × 50 cm. groote platen zijn zóo voortreffelijk dat zij het origineel op een verbazende wijze nabij komen, in kleur en in factuur. Een wonder van technische volkomenheid, die naar onze meening niet kan overtroffen worden! Gaarne brengen wij hier een wensch uit: onze Belgische schilders behooren ook, en niet het minst, tot degenen die bijdroegen tot de ‘zegepraal der kleur’; Henri Leys, Henri de Braekeleer, Alfred Stevens, James Ensor, Jan Stobbaerts, Emile Claus, Auguste Oleffe, Walter Vaes, Rik Wouters, om alleen maar die te noemen, zouden in dergelijke uitgave een uitmuntend figuur maken. En we kunnen ons niet voorstellen dat politieke overwegingen heden nog een beletsel zouden kunnen zijn om dezen vromen wensch in vervulling te doen treden.

A.J.J. DELEN.

Vlaamsche Kroniek

De auteurs van critische essays zíjn ín Vlaanderen eerder zeldzaam. Wel wordt er heel veel gedaan aan boekbespreking en tooneelkritiek. Slechts sporadisch blijven evenwel de pogingen om het critisch materiaal te ordenen en uit te bouwen tot een beeld van geestelijk streven en van intellectueel leven bij eenling of volk. Waar een menigte romans en novellen, waarvan het artistiek peil zeer dikwijls niet reikt tot aan de middelmaat, toch nog lezers vinden, blijken de critische verhandelingen boven het bereik der belangstelling van den doorsnee-lezer te liggen, wat in meer dan één opzicht te betreuren valt. Het essay - ook het critisch essay - is een uiting van hooge en verfijnde cultuur, waarin wetenschap en kunst met elkaar vergroeien tot een nieuwe geestelijke eenheid.

Met bizondere vreugde begroeten wij het verschijnen van een zoo merkwaardig boek als dat waarin André de Ridder met de hem eigen bevoegdheid de Vlaamsche literatuur der laatste decennia bestudeert. In de inleiding, waarmee de auteur zijn studie over *La Littérature flamande contemporaine* (Editions: L. Opdebeek, à Anvers, en Ed. Champion, à Paris) opent, zet hij op klare wijze uiteen, welk doel hij beoogde met het schrijven van dit lijvig boek. ‘J'ai conçu mon ouvrage comme un livre d'information autant que de critique. J'ai surtout eu en vue une parfaite impartialité, pour que mon livre fût complet et loyal. J'ai fait bon accueil à tous les groppements et à toutes les tendances, m'efforçant toujours de mettre en lumière la qualité de leur initiative et de leurs directions.’

Het boek van André de Ridder is een goede daad, die oneindig méér dan alle luidruchtig gepolemiseer of politieke agitatie kan bijdragen tot een betere kennis en bijgevolg tot een juistere waardeering van onze Vlaamsche eigenaardigheid binnen en buiten de grenzen van België. Het beeld, dat de auteur ontwerpt van onze evolueerende en aan verscheidenheid zoo rijke, moderne Vlaamsche literatuur, mogen we gerust volledig heeten, al missen we ongaarne een paar namen van talentvolle jonge krachten. (We willen slechts een tweetal uit eigen omgeving noemen: Frans Smits, die het beste oorlogsboek schreef, *Het*

Huis der Smart en Jaak Lemmers, die twee zeer mooie novellenbundels in het licht zond). Toch moeten we hier vaststellen, dat we nimmer in een critisch overzicht zooveel onpartijdigheid met een zoo groote volledigheid zagen gepaard gaan. Het boek van de Ridder is het werk van een artiest. Zijn betoog bezit kleur en beweging. Hij beschouwt de literatuur als een levend wezen, waarvan hij de psyche zoowel als de uiterlijke verschijning wil belichten. In enkele algemeenere beschouwingen wijst hij op de uiteenloopende levensverhoudingen, die de zich opvolgende schrijversgeslachten in ons land scheiden. Hier heeft de Ridder elke gelegenheid tot een onvruchtbare polemiek vermeden. Wat hij o.a. schrijft over de generatie van den *Boomgaard* en een paar tijdschriften, die nagenoeg dezelfde richting uitgingen, treeft door waarachtigheid. Immers deze dichters en prozaïsten staan gedrongen tusschen de oudere Van Nu en Straksers en de jongsten, die zich schaarden om het nu reeds verdwenen tijdschrift *Ruimte*. Een paar punten van wellicht secondair belang hadden we graag door André de Ridder behandeld gezien. We bedoelen de autonomie onzer letteren tegenover de specifiek Noordnederlandsche literatuur en het verband, of zoo men wil, de verwantschap, die er bestaat tusschen de Vlaamsche en de Fransch-Belgische literaturen. Dit laatste toch is een éénig verschijnsel, waaraan de auteur, bij een mogelijken herdruk, gewis een hoofdstuk zal willen wijden.

Het werk van Prof. Vermeylen: *Van Gezelle tot Timmermans* (Uitgeversmaatschappij Elsevier, te Amsterdam) moet het in opzicht van volledigheid zeer zeker afleggen bij dit van de Ridder. Het wordt op menige plaats ontsierd door een pijnlijk-aandoende oppervlakkigheid en een storende onevenwichtigheid. Door het formaat van het boekje zag de auteur zich tot bondigheid verplicht. Het was derhalve noodzakelijk, dat hij zich beperkte tot het meest kenmerkende van wat er in onze literatuur werd voortgebracht. Dit nu heeft Prof. Vermeylen verzuimd waar het de jongere generaties, die van na 1910, betreft. Een heele reeks schrijvers, waaronder zeer talentvolle, heeft hij vergeten, terwijl hij de namen vermeldt van sommige allermodernste dichters, die slechts een paar verzen in een of ander tijdschrift publiceerden. Het toevallige in de lectuur heeft Prof. Vermeylen geleid, méér dan zijn critische zin! In *Van Gezelle tot Timmermans* wordt geen alzijdig belicht beeld verwezenlijkt van onze literatuur. Evenmin kunnen wij er de groote lijn in terugvinden waarlangs onze letteren zich hebben bewogen in den loop der laatste lustra. Toch komen er in dit boekje verscheidene hoofdstukken voor, die een onvergankelijke waarde bezitten en tot het schoonste behooren

van wat wij op het gebied van het didactische proza kunnen aanwijzen. Zoodra Prof. Vermeylen zich op bekend en vertrouwd gebied bevindt, kan hij de scherpte van zijn doordringingsvermogen doen gelden. Wat hij over Gezelle, Rodenbach, de Van Nu en Straksers vertelt, boeit en treft. Niemand heeft ooit beter en in zóó kort bestek de subtiele kunstenaarsziel van den zanger van *Rijmsnoer* en *Tijdkrans* ontleed en gepeild. Geen enkel criticus is ooit zoo diep doorgedrongen in het dichterlijk wezen van den onvergetelijken van Langendonck. Hier is Prof. Vermeylen op zijn best en onnavolgbaar!

Nieuws brengt Eug. de Bock ons niet in zijn *Beknopt overzicht van de Vlaamsche letterkunde, hoofdzakelijk in de XIXe eeuw* (Uitgave de Sikkel, te Antwerpen en Em. Querido, te Amsterdam). De groote stroomingen, die het gedachtenleven in de negentiende eeuw hebben beroerd, heeft Eug. de Bock gekarakteriseerd in hun invloed op de Vlaamsche letterkunde. Daarin schuilt dan ook de grootste verdienste van deze brochure, die een uitstekende leiddraad kan zijn bij een overzichtelijke studie van de Vlaamsche letteren in de vorige eeuw.

Cesar Gezelle liet *Vier lessen over Nederlandsche letterkundige geschiedenis verschijnen* (Uitgave: Excelsior, te Brugge). De auteur handelt over Ridderpoëzie en Geestelijke poëzie; Dierenfabels, Dierenepos, Reynaert de Vos; Burgerlijke poëzie, Maerlant en Ruysbroec; Oud tooneel, oude tooneelisten. Deze kundig-tiitgewerkte opstellen hebben een niet geringe synthetische waarde. Zij vormen een echte inleiding tot de studie der literatuur, welke vooral geschikt lijkt voor studenten van het middelbaar onderwijs.

Julien Kuypers heeft het gewaagd een studie te schrijven over *Herman Teirlinck* (Vlamingen van Beteekenis-Uitgave: De Sikkel, te Antwerpen en C.A. Mees, te Santpoort). Deze losgeschreven bladzijden bezitten, gelukkig, geen dithyrambisch karakter. Daarvoor werd Kuypers behoed door zijn critischen zin. Misschien legt de essayist te veel nadruk op de ‘knapheid’ en de ‘behendigheid’ van Teirlinck en verwaarloost hij bij plaatsen de innerlijke evolutie van den artiest, zonder dewelke toch elke wijziging in den uiterlijken vorm een doode poging blijken zou. Of ontkent hij daarvan het bestaan? Verder had Kuypers met meer scherpte mogen wijzen op het gemis aan verhouding in de ontwikkeling van het symbolische, dat Teirlinck wilde leggen in zijn *Scharlaken Tijl*.

Meer inleidend dan critisch is de studie, die Eug. de Bock schreef over *Lode Baekelmans* (Vlamingen van Beteekenis-Uitgave: De Sikkel, te Antwerpen en Mees, te Santpoort). Met klaarheid echter wordt de evolutie van het weinig-ingewikkelde schrijvers-temperament van Baekelmans geschetst.

We hopen later - wanneer het tweede deel zal verschenen zijn - terug te komen op *Het Leven van Guido Gezelle*, door Aloïs Walgrave. (Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, te Amsterdam). Toch zij reeds nu de volle aandacht gevestigd op dit merkwaardig boek - de vrucht van twintigjarigen arbeid. ‘Het is opvallend hoe weinig er tot hiertoe aan gedacht is, Gezelle over Gezelle te laten spreken, uit zijn gedichten, uit zijn nog veel talrijker proza...’ Deze zin uit de inleiding kenschetst het werk, door priester Walgrave ondernomen. Deze uitgebreide Gezellestudie is een werk van orde, klaarheid en liefde. De geleerde schrijver scheidt den dichter niet van den priester. Dit priesterschap was immers de onuitputtelijke bron van Gezelle's kunst. Wat staan we hier ver van hen, die den dichter van *Tijdkrans* en *Rijmsnoer* zoo iets als een min of meer pantheïstisch natuurgevoel in de schoenen willen schuiven, waar hij vooral blijkt te zijn de kinderlijksimpele geloovige en onvoorwaardelijk-onderworpen dienaar zijner kerk. Slechts een priester kan zóó over Gezelle schrijven. We verheugen er ons in, dat pastoor Walgrave, die eens die subtiele studie *Gedichtengroei* schreef, daarvan zijn levenstaak maakte.

Minder zijn we ingenomen met de door Gesar Gezelle bijeengegaarde nagelaten voltooide en onvoltooide verzen van Guido Gezelle, *Zantekoorn* (Uitgeverij: Excelsior, te Brugge) bevat enkele mooie gedichten, waarin de ziel van den grooten dichter trilt. Maar de bundel kan echter alleen diegenen belang inboezemen, die de genesis van een Gezelliaansch gedicht willen naspeuren, en dan zou een fac-simile uitgave van de nagelaten handschriften veel grooter diensten hebben bewezen.

Hendrik van Tichelen, die zelf een paar bundels degelijke kindergedichten uitgaf, heeft goed werk verricht, toen hij de door hem met keurigen smaak samengelezen verzen voor kinderen bundelde in de drie deeltjes *Poëzie voor Kinderen* (Pol Ruquoy, Delagarde en Van Uffelen, te Antwerpen). Bij het doorbladeren van deze boekjes, die bestemd zijn voor de leerlingen van kindertuinen, de vier graden der lagere school en de middelbare afdeelingen, blijkt het den lezer duidelijk, dat de verzamelaar in de eerste plaats het ontwikkelen van den

schoonheidszin en van het gevoel voor ware poëzie bij de jeugd beoogt. Ook op de toekomst wil hij een diepgaanden invloed uitoefenen door de kinderen een gelouterd esthetisch besef te helpen verkrijgen. De Hollandsche verzamelingen, in den laatsten tijd verschenen, voldoen minder voor de Vlaamsche jeugd, die zich niet heelemaal in de sfeer der geboden verzen kan inleven. Aan dit euvel heeft Van Tichelen verholpen door een oordeelkundige keus te doen uit de dichters van vroeger en nu, uit Noord en Zuid en zelfs uit Zuid-Afrika. Een paar prozabrokken hadden we graag in het derde deel aangetroffen, al was het maar dit mooie fragment waarin Vermeylen ons aller moederspraak verheerlijkt in klankrijke taal. Het werk van Van Tichelen voorziet in een dringende behoefte.

René Gils liet een practische brochure verschijnen: *Over het uitleenen*, in de serie voor Bibliotheekkunde, uitgegeven door De Sikkel, te Antwerpen. In deze reeks zag ook een beschrijving van *De V olksboekerijen te Antwerpen*, van de hand van Adolf Moons, het licht. Voor vaklui zijn beide opstellen van bizonder belang.

De in den laatsten tijd verschenen prozawerken zijn van een bonte verscheidenheid. Markante boeken, wier verschijning een kwalitatieve verrijking onzer literatuur zou beteekenen, blijven zeldzaam. Van een evolueeren of zich vernieuwen is bij de schrijvers over 't algemeen geen spoor te ontdekken. Niet dat we hier willen aandringen op het invoeren van andere vormen. Het toepassen der dorre formules van een of ander geïmporteerd ‘isme’ heeft eigenlijk maar weinig met vernieuwing gemeens! Het *innerlijk* te kort onzer literatuur behoeft aanvulling en deze wordt absoluut niet verkregen door het proza te hullen in een maskarade-pak. De meeste onzer auteurs leven nog met hun gedachten in de gezegende, want weinig-roerige jaren van vóór den wereldkrijg, toen het als hoogsten lof gold wanneer de kritiek een boek loofde om de ‘sappige Vlaamschheid’ van den verhaaltrant. Er wordt nog altijd heel aardig verteld in onze literatuur, waarin we tevergeefs zoeken: een dieper-gaanden psychologischen kijk op het leven, zuivere algemeene menschelijkheid, eenige sociale, wijsgeerige of maar simpellijk eenige ethische gedachte, een beeld van de rusteloosheid der tijden zooals die inwerkt op massa of individu. De Hollandsche kritiek waardeert vooral in het werk der Vlamingen datgene wat ten onrechte doorgaat voor specifiek-Vlaamsche eigenaardigheden... Die hooggeroemde eigenheid, welke op den langen duur toch niets méér is dan een gemakkelijke conventie, draagt juist bij tot het bestendigen van wat we durven bestempelen als

onze minderwaardigheid. Een Vlaamsch boek moet, om in Holland te worden begeerd, den stempel dragen van hetgeen ons ten slotte door meer gecultiveerden als onze achterlijkheid wordt aangewreven. Het moet door de kritiek met altijd dezelfde typische laudatieven kunnen worden begroet. Het dient te zijn: 'sappig Vlaamsch'; Breugeliaansch; overrijk aan kleurige bizonderheden; of doen veronderstellen dat de auteur schildersoogen heeft en een warmbloedig Rubeniaansch temperament bezit. Een beetje mystiek - liefst pseudo-Roomsch -, genoeg om er de primitieven bij te pas te kunnen brengen, heeft ook kans om ingang te vinden. De taal mag absoluut geen algemeen-gangbaar Nederlandsch zijn. Dan achten de Noordnederlanders hun beschavingsmonopolium reeds in gevaar en leveren wij het doorslaande bewijs, dat we onze 'sappige Vlaamschheid' hebben opgegeven. Zoo komt het dat onze auteurs lustigjes en 'gezapig' (een woord waarvoor een Hollandsch dametje zou knielen) in hetzelfde kringetje blijven ronddraven en - daar het nu de mode is - er vroolijk op los-pallieteren, vermits Streuveliaansch of Gezelliaansch-doen al wat verouderd blijkt. Het knusse verhaal over burgerluidjes, die een braaf-binnenhuis bestaan leven in pittoreske huizen van steden, welke aanleiding geven tot het inlasschen van schilderachtige beschrijvingen, wordt nog steeds geproduceerd. Dat de Vlaming een eigenaardige psychologie zou bezitten en een eigen intellectualiteit, die afwijkt van deze van den meer ingewikkelden en meer verstandelijken Noordnederlander, wordt - althans waar het literatuur betreft - zoo maar niet grif-weg aangenomen. Toch moet de Vlaamsche literatuur zich vernieuwen langs den weg der psycho-analyse en door de uitbeelding der sociale en ethische conflicten, waarin de moderne mensch, onder den invloed van de zich voortdurend wijzigende levensstroomingen in de huidige maatschappij, gewikkeld wordt. Ook zonder te pallieteren of Streuveliaansch te doen ten behoeve van een op folkloristische verstrooiingen verlekkerd Hollandsch publiek, kunnen wij in de literatuur onze eigenheid bestendigen.

Als een mooie poging om tot de door ons bedoelde hoogte te geraken beschouwen we het laatst-verschenen werk van Toussaint van Boelaere.

Men zou van hem kunnen beweren, dat hij precieuse kunst voortbrengt. Dan zou men wellicht ook het mannelijk-sterke van zijn werk over het hoofd zien. Hij ciseleert zijn proza en streeft - dikwijls op té bewuste wijze - naar verfijning in de uitdrukking. Zijn proza, waaruit het gewone woord angstvallig wordt geweerd, beweegt zich niet met veerlichten stap. Het lijkt soms gewichtig te doen tegenover het schamele onderwerp. We denken hierbij aan schetsen als b.v.: De *oude Fuchsia* in *De*

Bloefiendf Verwachting. Ook in *Het Gesprek in Trachtoria* (Uitgave: de Sikkel, te Antwerpen en G.A. Mees, te Santpoort), dat hij in 1911 schreef, kort na de verschijning van *Landelijk Minnespel* in privaatdruk, treft ons een zekere onevenwichtigheid tusschen inhoud en vorm. Het woord is te zwaar voor het onderwerp. Een vergelijking met het meer dan tien jaar jongere werk van Béraud: *Le Martyre de l'Obèse*, deed ons, onwillekeurig, tot deze conclusie komen. Een eigenaardig samentreffen is het behandelen van een similair gegeven door twee schrijvers uit verschillende landen en van zoo uiteenloopend temperament. Béraud's roman is doorgloeid van humor. Een veerlichte ironie, die soms wordt tot een goedige zelf-bespotting, glanst op uit iedere bladzijde, en mildert de bitterheid, die, bij elke ontgoocheling, den dikkerd bekruipt. Béraud heeft de zwaarlijvigen van alle landen een spiegel voor de oogen gehouden, waarin ze, niet zonder vroolijke verbazing, hun zwaarlijnige trekken kunnen erkennen. In zijn beschrijving van de martelie van een door overtollig vet geplaagden man, heeft Toussaint zich bepaald bij één bizonder geval. Met zijn corpulentie vult deze eenige Dikke het heele boek en houdt de overige menschheid er buiten. Zijn zwaarlijvigheid obsedeert den Dikke zelf en ook den lezer. In hem vermoedt de schrijver ‘een heel passieleven van telkens opnieuw begeerd, verzinnelijkt, liefderijk gekoesterd en tot aan de zilte lippen gebracht genot, dat echter nimmer metterdaad gesmaakt mocht worden.’ Die man werd eerste bediende van den Internationalen Bond ter Bestrijding der Zedeloosheid. Zijn bemoeiingen om met zijn groot, wanstaltig lijf al wat de onschuld der jeugd kan aantasten, te dekken, blijven niet van leedvermaak bevrijd. Op subtiele wijze heeft Toussaint de ontaarding van gevoel en gedachte van dezen tot kuischheid gedwongen martelaar der diklijvigheid in kenschetsende bizonderheden geweekend. Onder het steeds aangroeiende vet laaien de onvoldane passies, die door het involgen van enkele liefhebberijtjes, als het verzamelen van obscene prentjes en erotische schriften, ternauwernood bedwongen worden. De tragiek van dit menschenlot heeft Toussaint door de oppervlakte der levensbizonderheden doen heenbreken. De lichte, joviale ironie, welke het werk van Béraud doortintelt, verzuurt hier tot wrangen galgenhumor.

De diepzinnigheid, die bij Toussaint soms gewild aandoet, missen we volkomen bij Ernest Claes. Hij bekijkt het leven langs den vroolijken kant. Zijn proza vloeit gemakkelijk, laat soms een indruk van oppervlakkigheid na. Zoo in *De vulgaire geschiedenis van C har elke . Dop* (Uitgave De Waalburg-Blaricum), een roman uit de oorlogsjaren, waarin een eenvoudig

winkeliertje van Diest vertelt hoe hij tijdens de Duitsche bezetting, door smokkelhandel, fortuin maakte te Brussel, om dan, zoodra de vrede weer in het land is, als een geëerd burger te gaan leven in zijn geboortestad. Een vulgaire historie, inderdaad. Doch de auteur heeft zich niet ingespannen om daarvan méér te maken. Hij heeft zich vermeid in gemakkelijke algemeenheden en zijn hoofdpersoon werd niet eens een typische figuur! De schrijver heeft het verwaarloosd een achtergrond te scheppen waartegen de figuur van Dop zich zou profileeren. Het beeld van Brussel in oorlogstijd kon hem de gelegenheid hebben gegeven tot het uitwerken van tegenstellingen, waaraan zijn ironie meer scherpte en kracht zou hebben ontleend. Nu is de historie van Charelke Dop enkel een amusant boek, dat, vlot geschreven, geen dieperen indruk nalaat bij den lezer.

Onder het lezen van *In 't Vliegende Peerd*, door Jan C. Waegener (Uitgever Gust Janssens, te Antwerpen), dat de geschiedenis brengt van een familie uit het aloude Sint-Andrieskwartier in het hartje van het Antwerpen van rond 1870, hebben we meer dan eens gedacht aan Dominicus Sleeckx, die *In het Schipperskwartier* schreef. Soms doet het verhaal van Waegener ouderwetsch aan. Maar hij kan toch plezierig vertellen over dagelijksche dingen. Deze roman geeft een geslaagd beeld van Vlaamsch volksleven!

Van het tere Begijntje, door Ellen Cor (De Nedertandsche Boekhandel, Antwerpen), voert ons naar Brugge. Aan Sabbe en zijn *Mei van Vroomheid* denkt men onwillekeurig. In haar fijn en gevoelig proza weet Ellen Cor den sprookjestoon te treffen. Ze slaagt er in, om heur rilde figuurtjes atmosfeer van mystisch voelen te weven.

Maurits Sabbe liet een herdruk verschijnen van een zijner eerste werken, den novellenbundel *Vlaamsche Menschen* (C.A.J. van Dishoeck, te Bussum). Verschillende van de daarin verzamelde verhalen behooren tot het karakteristiekste werk van Sabbe. Zoo het aangrijpende verhaal ‘Hoe grootvaders broer uit den Oost weerkeerde’. In ‘Vurige Tongen’, ‘De vrome Rit’ en ‘Driekoningenavond’ behandelt hij folkloristische motieven, terwijl hij herinneringen uit eigen leven bewerkt in ‘Tooneelervaringen’ en ‘Sublime harmonie automatique’. Van een bekoorlijke frischheid zijn deze twee novellen van jongeren datum: ‘Het Linzenoproer’ en ‘Het liefdevers van Jan Meys’... In ‘Philemons Dans om de Bruid’ vinden we Sabbe als humoristisch schilder van kleinsteedsch

burgerdom terug. Dit boek is, tot op een zekere hoogte, een synthese van Sabbe's kunst tot op het oogenblik, dat hij zijn reeks van breeder-bewerkte romans met ‘De Nood der Bariseele's’ inzette.

A.G. Van der Cruyssen liet pas voor een paar maanden zijn roman *Uit hooger Standen* (L. Opdebeek, te Antwerpen), die reeds in 1914 ter pers lag, verschijnen. Daarin schetst de schrijver tafereelen uit onzen tijd en hangt een beeld op van de genotzucht en de moreele minderwaardigheid der zgn. hoogere standen. Soms bereikt hij de scherpte, waardoor het hekelschrift gekenmerkt wordt. De uiterlijke actie verflauwt nooit in dezen roman, die volkslectuur van goed allooi biedt.

In *Artiestenleed*, een verzameling novellen van G. Raai (Uitgave: L. Opdebeek, te Antwerpen), trof ons vooral het sobere, gevoelvolle verhaal ‘Ten Kerstennacht in het jaar 1912’. Dat is simpele kunst, die een diepen indruk nalaat. In de verschillende verhalen, die G. Raai hier bundelde, toont hij zich een fijn opmerker en een eigenaardig humorist.

Van G. Astaes verschenen (bij de uitgeverij Excelsior, te Brugge) twee boeken: *Vertellingen* - een bundel verhalen - en de roman *Uit Moeders Jeugd*. Astaes schrijft voor het volk en wil het terugleiden naar den goeden ouden tijd ‘als de voorouderlijke Vlaamsche zeden nog volop heerschende was hier te lande’ - welk opzet als verzachtende omstandigheid kan gelden, wanneer de auteur over de literaire waarde van zijn ‘pennevruchten’ - zoo noemde men toch boeken in dien goeden ouden tijd? - rekenschap zal moeten geven.

Onder de Menschen, een novellenbundel van Jan de Schuyter (Uitg.: Opdebeek, Antwerpen), bevat sympathiek werk. De auteur kan aardig typeeren en boeiend vertellen. We treffen hier schetsen aan, die dagteekenen van voor meer dan vier lustra en verhalen, pas enkele maanden oud. Het blijkt, dat de jaren den prozaïst rijpheid hebben bijgebracht. Zijn jongste vertellingen als ‘Spleen’, ‘Het groote verdriet van jonkvrouw Kathelijne’, ‘Het eeuwige Lied’, onderscheiden zich door grooter pezigheid in den stijl en vaardigheid in de uitwerking van het gegeven.

Van den onvermoeibaren Gustaaf Segers verscheen weer een lijvige roman, *De Heistee* (L. Opdebeek, te Antwerpen), een geschiedenis uit het Kempenland, die weer al de hoedanigheden van goede volkslectuur in zich vereenigt. Af en toe hindert een zeker gemis aan bewogenheid en kleur in den verhaaltrant. Te midden van een boeiend hoofdstuk als dit van den aangekondigden verkoop der Heistee, struikelt de lezer over een zin als deze: 'Zij, die het verhaal "Een Kempisch Rechtsgeleerde" hebben gelezen weten, dat... enz.' Maar zelden slaagt de auteur er in gebeurtenissen rechtstreeks op den lezer te doen inwerken. Hij treedt te veel als tusschenpersoon op.

In sprookjesland voert Juul Grietens ons binnen met de verhalen uit zijn bundel *Landsche Vertellingen* (Uitgave L. Opdebeek, te Antwerpen). Grietens bezit naast verbeelding ook den bekoorlijken eenvoud der volksche vertellers van sagen en legenden. Een atmosfeer van wonderbaarlijkheid weet hij te weven om de fantastische wereld, waarin menschen omgaan met kabouters en alven, die hij opbouwt met de eeuwige motieven aan de folklore ontleend en klaarblijkelijk zonder eenige andere bedoeling dan wat schoonheid te scheppen. Zijn kunstsprookjes bezitten de frischheid en het ongekunstelde van de echte producten der volksverbeelding.

Een brok kunstig bewerkte folklore is het verhaal, gewijd aan de Reuzen van Borgerhout, uit den bundel *Van Reuzen en Menschen* (L. Opdebeek, te Antwerpen), van denzelfden schrijver. Fijne, snaaksche humor doortintelt de vertellingen: 'Kempische Humoreske' en 'De Wittebroodsweken van Jucundus'. Aan het werk van Grietens kan een breede lezerskring vreugde beleven.

Moeilijker nog dan de prozaschrijvers vinden, in deze moeilijke tijden, de dichters een goedjonstigen uitgever. De oogst van verzenbundels is dan ook eerder schraal!

De verzen, die Frans de Backer vóór korten tijd publiceerde onder den titel *Van Wee en Glorie* (Uitgave: Delille, te Maldegem), behooren, met de *Liederen van Droom en Daad*, van August van Cauwelaert, tot de mooiste lyriek, onder den invloed van het oorlogswee ontstaan. De Backer's lyriek is zuiverder. We bedoelen daardoor, dat hij méér dan Van Cauwelaert zijn eigen zeer persoonlijk gevoelsleven uitzingt. De Backer's verzen worden gedragen door een gedempten onder-

toon, die zacht melancholisch verruischt. In elk gedicht vindt de meevoelende lezer de teere zindering terug van hetzelfde gevoel, dat uit het diepere wezen des dichters stijgt. Het is even sterk als het groote, in mineur-toon uitgezongen verlangen naar het stille geluk bij vader en bruid, dat de ziel van den dichter vervult. Geen opstandigheid klinkt er op uit deze verzen, waarvan de zachte weekheid wordt gestaald door het plichtbewustzijn van den soldaat.

Van de beide bundeltjes *Vondelingskens* en op *Zachte Vooizekens*, door Alice Nahon (Uitgave: De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen en Sijthoff, te Leiden), verscheen respectievelijk een zesde en een derde uitgave. Er is met Alice Nahon een frisch en teer-vrouwelijk geluid in de Vlaamsche literatuur van dezen dag gekomen. De dichteres overweldigt niet. De muziek harer verzen streelt, wekt zachte stemmingen op. Ze geeft woordkunst van een heldere schoonheid.

> Des avonds weegt er op mijn zwijgen
> De schoone menschelijke pijn.
> De drang een innig woord te krijgen
> En zelf voor iemand lief te zijn...

zingt Alice Nahon in het eerste harer avondliedjes. Er is in haar dichterlijk gekweel veel innigs en liefs, dat als een laving in het gemoed neerdroppelt.

‘Dit boek had moeten omstreeks 1850 het licht zien.’ Met deze woorden begint Dr M. Sabbe de bondige, doch substantieele literair-historische inleiding tot *Horatius' Oden* in de metrische vertaling van J.M. Dautzenberg (Uitgave: Wwe Monnom, te Brussel). Bewonderenswaardig is de beheersching van taalvorm en rhythmus, welke uit deze overzetting blijkt. ‘Het is onloochenbaar - aldus de inleider - dat de rhythmische gang van zijn vertalingen zeer dikwijls overeenkomt met die van het oorspronkelijke vers, en zoo brengt hij ons ten slotte veel dichter bij het volledige genot van de schoonheid der Horatiaansche oden dan de vertaler, die niet zou gepoogd hebben het antieke metrum te volgen.’

Een boek als *Meer Geluk*, door A. Verdoodt (Uitgave: Excelsior, te Brugge), valt eenigszins buiten het kader dezer hoofdzakelijk aan literatuur gewijde kroniek. Op de philosofische studie van Verdoodt, die op christelijk-ethischen grond werd opgebouwd, vestigen we hier evenwel de bizondere

aandacht onzer lezers. Dergelijke verhandelingen komen al te zeldzaam voor in Vlaanderen. Er gaat een milde trooststemming uit van deze godsdienstige beschouwing over het Geluk, die geschreven werd in een mooi-eenvoudige taal.

Bij denzelfden uitgever verscheen een brochure met een paar voordrachten van Dr Rafaël Rubbrecht: *Over Verpleegkunde*.

LODE MONTEYNE.

Ontvangen hoeken, die in een volgende kroniek besproken worden:

De Kruisweg, door Gesar Gezelle; *Diepere Krachten*, door Urbain van de Voorde; *Leven*, door J. De Waelheyns; *Verzen van het Stille Uur*, door Hein van Essen.

Esoterisch Katholicisme

Onder dien titel verscheen, bij den uitgever Van Dishoeck, te Bussum (1923), een boek van Dr M.H.J. Schoenmaekers, dat wij even willen doorloopen, overtuigd dat het de belangstelling van onze lezers zal gaande maken.

De *esoteriek* heeft haar eigen innerlijkheid en haar eigen uiterlijkheid. Haar innerlijk wezen is de religieuze gedachte zelf; haar uiterlijk wezen is het woord en de geesteshouding van de weinigen, die haar nog zuiver beluisteren kunnen.

Ook de *exoteriek* heeft haar eigen innerlijkheid en haar eigen uiterlijkheid. Haar innerlijk wezen is de voortstuwende traditiekracht, die niet vormt, maar alleen voortbeweegt, in almaar doorgaande traagheid voortbeweegt; haar uiterlijk wezen is de waarneembare automatiek van ritus en dogma.

Zoo blijven esoteriek en exoteriek op afzonderlijke terreinen.

De roeping van den esotericus in onzen tijd is tweevoudig:

1° Hij moet de oorspronkelijke religieuze gedachte zuiver beluisteren en zuiver uitzeggen;

2° Hij moet de traditietrekjes kennen en aanwijzen, waarin die gedachte nog doorschemert.

De esotericus kenmerkt zich, doordat hij de religieuze traditie van zijn tijd in religieuze meditatie begrijpt en bezielt.

Vóór alles is de esotericus *mystisch* georiënteerd. Geheimenis van God en Wereld is zijn dagelijksch brood. Het esoterische denken is: het Volstrekte (God) te voelen om het in betrekkelijke begrippen scherp uit te zeggen en uit te beelden.

Esoteriek, mystiek en religie verschillen wel van elkaar, maar grijpen toch ook ineen als bloem, bloemstengel en aarde. Esoteriek is de bloem van mystiek, de uiterste verwezenlijking van mystisch leven. Mystiek is de stengel van esoteriek; mystiek beeldt zich in esoteriek uit, en dat des te voller, naarmate zij zich meer heeft vrijgemaakt van *occulte* elementen. En religie is als de aarde, waarin mystiek en esoteriek wortelen, zij is de fundamenteel-menschelijke ontvankelijkheid voor mystisch en esoterisch leven.

Er is een gemeenschappelijke levenshouding van esoteriek,

mystiek en religie. Die levenshouding noemt Dr Schoenmaekers transversale bewustzijnsoriëntatie. Religie is dan het levensbesef van den volstrekten Wereldwil aan de betrekkelijke Wereld: universeele, transversale verhoudingstermen, die zich analogizeeren in iedere transversale liefdeverhouding van minnaar en minnares. - Scherpbezonnen meditatie, vereenigd met tot het uiterste gespannen zinnelijke contemplatie, dat is de eenige bron van waarachtig-esoterisch weten. - Een traditie esoterizeeren beteekent: de esoterische levensgedachte, die nog altijd bij haar zweeft, begrijpen en ontvouwen. In de Roomsch-katholieke traditie nu zijn de dorre deeien Roomsch, de levende katholiek. De Roomsch-kathoiieke traditie esoterizeeren beteekent, de esoterisch-katholieke gedachte, die bij haar zweeft, begrijpen en ontvouwen, en van haar uit het Roomsche onderscheiden van het katholieke. De Roomsche kerk is stokstar ten opzichte van het eenige, dat haar zou kunnen religieus esoterizeeren: de vrije, transversale rede.

Als we alle gezagshistorie uit het Roomsch-Katholicisme wegdenken, houden we de zuiver-katholieke traditie over en de esoterische gedachten daarbij. Esoteriek is niet verstandelijk toe te passen, esoteriek is alleen te beleven en uit te leven. Zij heeft ook haar gevaar. Esoterische zegging is levensleiding en daarom gevaarlijk.

Gereedelijk blijkt de overeenkomst van de katholieke Triniteitszegging met die der Vrijmetselarij. Vader is Kracht, Zoon is Wijsheid, Heilige Geest is Schoonheid.

Wat Christus aangaat, Hij is de gedehistorizeerde Jezus. Een religieus mensch wil den wonderenden Jezus, juist omdat de wonderende Jezus den Christus aankondigt. De esotericus ziet, als de zin van het dogma ‘geboren uit de maagd Maria’, niet de geboorte van Jezus, maar de geboorte van Christus in Jezus: de fundamenteele levensoriëntatie waardoor het mogelijk wordt, dat Jezus tot Christus wordt getransformeerd. Die levensoriëntatie is de transversale. Christus heeft God tot Vader, de Wereld tot Moeder, en Hijzelf is bewust van God aan de Wereld. Jezus moet, om tot Christus te kunnen getransformeerd worden, vrij zijn van directe voortplantings-‘bevlekking’. Ieder getransversalizeerd mensch heeft de oprichting van Jezus tot Christus in eigen ziel en hart verwerkelijkt. De ontplooiing van Jezus naar Christus is geen historisch gebeuren, maar evenmin een sprookje. Wie is Maria? In esoterischen zin is zij de Wereld zelve. Wat is een wonder? Een klaarblijkelijke manifestatie van een persoonlijk, transversaal leven. De Roomsche wijsbegeerte wil het wonder als feit, laat het niet toe zich te ontplooien tot zinnelijke aanschouwbaarheid. De esotericus ziet gradaties van het wonder. Het

wonderfeit kan niet meer zijn dan de eerste stoot tot bezonnen, esoterisch wondergeloof.

Wie is priester? De mensch, die met den 'Heiligen Geest' is vervuld. Hij beleeft de verhouding van God en Wereld.

Het religieuze leven, in zijn geheel, ook de ritus, is een sublimeering van erotiek, zegt Dr Schoenmaekers.

Hoe minder de mensch zich laat suggereeren door dogmatische formules, en hoe rijper de 'contemplatie' in hem wordt, des te meer zal zijn 'kerk' zich tot 'tempel' transformeeren. Dan zal hij ook inzien, dat de ritueele 'magie' een onmiddellijke uitwerking is van 'magische', zinnelijke aanschouwing.

Het doopsel beschouwt den schrijver als den overgang van Boedhisme tot Ghristusgelool. Van het Boedhisme met zijn natuurritus, tot den Ghristusritus, die de transversale oriëntatie van den natuurritus centreert in den Logos. Van die centreering is het doopsel het begin. De esotericus ziet het doopsel van zuigelingen als het misbruik van een Kerk, die zoo spoedig mogelijk den mensch wil inlijven. De doopeling moet zelf den zin beleven van de verzakingswoorden, die peter en meter uitspreken in zijn naam. De doopeling is een mindere, die door een meerdere, een hoogeren Broeder, tot kind van God en Stof in de kracht van den Logos magisch wordt ingewijd.

Daadwerkelijk opgeven van de individualiteit, opdat de persoonlijkheid haar doorstrale, dit is de esoteriek van het vormsel.

In het doopsel verzaakt de mensch, negatief en eerst in beginsel, zijn longitudinale individualiteit. In het vormsel verwerkelijkt hij positief, in geest en ziel en zinnen, zijn transversale persoonlijkheid.

Als het vormsel eens esoterisch wordt toegediend, zal de ritus zoo sober mogelijk moeten zijn, om de uiterste spanning te verwerkelijken van ritueele magie. De priestermensch zal het vormsel toedienen. Het vormsel is levend boetseeren in levende materie. Ontgrenzing om steeds nieuwe ontgrenzing in te leiden. Ontgrenzing om eindelijk tot de volledige ontgrenzing te komen, die magisch wordt gesymbolizeerd in de Eucharistie.

Boven alle begrensde vormen is de Wonderzon, die, onbegrensd, haar planeet en bovenplaneet of Hemel doorstraalt. In haar, zelf vormvrij, is alle vormende en vormvernieuwende, dus ook alle ontvormende kracht gecentreerd. Als de esotericus eenmaal de Wonderzon ontdekt heeft, en redebegrip-en-zinnevoorstelling beeldend-logisch uitwerkt, komt hij weifelloos zeker tot het Eucharistisch wonder, ook buiten alle Kerkleer en bijbelinterpretatie om. In de Eucharistie versterkt de priestermensch den communicant, de tragiek te aanvaarden van steeds

verder schrijdende ontgrenzing. Esoterisch zijn er maar drie sacramenten, die de drie graden vertegenwoordigen van menschwording: verzaakte individualiteit, opbloeiende persoonlijkheid, en bovenpersoonlijke Logoswording. Esoterisch is de Eucharistie het waardigst.

Dr Schoenmaekers is overtuigd, dat er eens een kring zal gevormd worden van Esoterische Katholieken, waarin de sacramenten in esoterisch-soberen ritus worden begrepen. Een kring van 'hiërarchische' Broederschap. Die zal dan een aardsch centrum zijn van ritueele magie; hij zal het 'Licht op den Berg' voorbereiden. De kring zal bezield worden door een waardig priestermensch. Geen gevaar voor usurpatie door een onwaardige. Een sobere ritus is zoo doorzichtig, dat geen onwaardige hem usurpeeren kan zonder zich onmiddellijk te verraden. De E.K. zal een gemengde kring zijn, een kring van mannen en vrouwen. De menschen moeten zich oefenen in 'kameraadschap' tusschen mannen en vrouwen. De E.K. zal een oefenschool moeten zijn voor het wegleven van alle larmoyante minnesmarten. Echte, beschaafde kameraadschap tusschen mannen en vrouwen zal de mannen niet ontmannen en de vrouwen niet ontvrouwen. Beschaafd contact vereenigt, met behoud van levende verscheidenheid, verbindt en houdt afstand. Verwijving van den man, verkereling van de vrouw is gebrek aan beschaving. In gemengde kameraadschap zal de esoterische zin der aloude kloostergeloften van kuischheid, armoede en gehoorzaamheid worden begrepen en beoefend. Die esoterische zin is een geheel van gedragingen, die door waardigheidsgevoel worden geïnspireerd...

Dr Schoenmaekers leert ons in welke mate het begrijpelijke en het eindige doortrokken is van het onbegrijpelijke en het oneindige. Hij behandelt het geweldigste probleem... Wanneer komt de menschheid hierin tot klaarheid? Wij hebben inderdaad nog bijna alles te leeren. Wij leven nog steeds 'in Zweifel und Ungewissheit', in anarchie, in verwarring, in een chaos. Onze auteur wil nu reeds aangaande de fundamenteelste begrippen een wetenschap opbouwen, synthetisch.

Het wezen der dingen kan niet bestaan in raadsels; maar de beteekenis van het wezen doorgronden, zullen wij dat ooit kunnen?

Het doel in het leven moet zijn het komen tot een welbewust besef van onze eenheid met het oneindige leven. De goddelijke wil is de wil van ons hooger zelf en God is de geest van oneindig leven. God is ook de geest van oneindige liefde. Eén te zijn met Hem is vrede te hebben, is zichzelf erkennen als geestelijk wezen, is bewust worden van de hoogste

kracht. En uit dit éenzijn straalt de eenheid van het geheeie menschenras.

Voor Rome is Dr Schoenmaekers een ketter, maar zulk een ketter is de grootste vriend van den ‘waren’ godsdienst. Jezus was immers ook een ketter...

J. PEETERS.

Fransche Letteren

In vorige kronieken had ik gelegenheid een nieuwe uitgave van Montaigne's *Essais* aan te kondigen en zelfs onvoorwaardelijk aan te bevelen. De uitgave, door Prof. Villey voorbereid, is thans volledig met het pas verschenen derde deel (Libr. Félix Alcan, frs 12.- per deel). Prof. Villey stond reeds bekend door een vulgarisatiewerk: *Les Sources et l'Evolution des Essais*, dat nochtans ernstig en nauwkeurig wetenschappelijk is. In zijn uitgave van de *Essais*, ik zei het reeds vroeger, vindt een weetgierig, maar niet wetenschappelijk voorbereid lezer al wat hij weten wil: vooreerst een nauwkeurigen tekst, verder aanduidingen van varianten, vertaling van de citaten in vreemde talen, korte nota's om den tekst en sommige verouderde woorden te verklaren, historische bijzonderheden boven ieder hoofdstuk. Aan het eind van het boek, een overzicht van Montaigne's bronnen en een volledigen index van al de door Montaigne aangehaalde eigennamen.

Men weet dat het Derde Boek van de *Essais*, dat heelemaal in dit deel vervat is, de, in opzicht van kunst en van gedachte, belangrijkste schriften van Montaigne bevat. De hoofdstukken over de ijdelheid, het sparen van de wilskracht, de gelaatsuitdrukking, de ondervinding, zijn boeiende lectuur en geven ons een kijk in 's schrijvers hart en zijn des te boeiender daar zij veelal autobiografisch zijn. De korte, rake aanwijzingen van Prof. Villey dragen er niet weinig toe bij om de originaliteit van Montaigne's werk nog meer tastbaar te maken.

Verleden jaar werden wij onverwachts overstelpt door her-uitgaven van Gobineau. Wie is Gobineau?... Velen van onze confraters moesten zich eerst eens bezinnen en de meesten hadden nog nooit een bladzijde van dien amateurfilosoof gelezen en wisten hem alvast geen plaats in de letterkunde aan te wijzen. Het tijdschrift *Europe* wijdde een heel nummer aan den diplomaat en zoo was elkeen dadelijk ingelicht en kon de werkelijk niet geringe waarde van den schrijver Gobineau nagaan. De Fransche uitgever Bern. Grasset, die vooral in de laatste twee jaar van zich doet spreken, was

weer onder de eersten om sommige van Gobineau's werken onder ieders bereik te brengen. Wij bespraken hier het boeiende reisboek *Trois ans en Asie*; wat later verscheen een reeks onuitgegeven studies onder den hoofdtitel *La Fleur d'Or* (Bern. Grasset). Meesterlijke philosophisch-historische schetsen zijn het, die den geest van de Wedergeboorte op eigenaardige wijze verlichten. Zij behandelen *Savonarola, Caesar Borgia, Julius II, Leo X* en *Michelangelo*, maar vooral hun tijd en levensomstandigheden. Sommige deelen zijn werkelijk machtig van conceptie en van uitdrukking en de schetsen van Caesar Borgia, Julius II en Leo X zijn letterkunst van eerste gehalte. En dit kleine boek is inderdaad vooral het werk van een kunstenaar. Het essay, getiteld *Savonarola*, is een van de meest typische en schitterende van Gobineau.

Van zuiver didactischen aard is *Le Français classique de la langue française du XVIIe siècle*, door Gaston Cayrou (Parijs: Henri Didier; frs 20.-), wat niet beteekent, dat het slechts voor de school geschikt is. Ieder lezer van het klassieke tijdperk van de Fransche letterkunde zal in dit woordenboek de duidelijke en bevredigende verklaring vinden van woorden en zegswijzen die intusschen verloren gingen of van beteekenis veranderden. Dit boek vervangt voordeelig de ‘glossaires’, die telkens maar voor één werk kunnen dienst doen. Ieder verklaring is opgeluisterd door een voorbeeld, bij voorkeur uit Molière en La Fontaine, de grootste meesters van dien tijd.

In de zeer verzorgde en sierlijke verzameling *Les Chefs d'oeuvre méconnus* (Paris: E. Bossard, frs 12.- per deel) verscheen *La Jeunesse de Francion*, een roman en tevens het beste werk van Charles Sorel. Pas twintig jaar oud, gaf deze, in 1622, een eerste bewerking van *Francion* uit, maar de beste -, die hier herdrukt werd, verscheen in 1626. Het is een realistische vertelling, naar het schijnt grootendeels autobiografisch en zeer belangwekkend als een schets van de zeden en gewoonten van dien tijd. Ch. Sorel is zeker geen genie, maar dit enkele boek verzekert hem een plaats in den aanvang van de romanliteratuur.

In dezelfde verzameling geeft Victor Giraud een werk van groote literair-historische waarde. De oude uitgaven van Pascal's *Pensées* waren gewoonlijk gevolgd van een *Discours sur les Pensées de M. Pascal*, een document van kapitale waarde, als commentaar op Pascal's onsterfelijk werk. Dit ‘Discours’ verscheen steeds anoniem; sedert eenigen tijd

weet men voor zeker, dat Filleau de la Chaise er de schrijver van is. Onder den naam van dien schrijver werd het dan ook in Bossard's eigenaardige verzameling opgenomen, voorzien van een degelijke inleiding en nota's van Victor Giraud.

Ik heb een onvoorwaardelijke bewondering voor de studies van Paul Bourget, die - dat zal later beter blijken, als drie kwart van zijn romans vergeten zijn - tot de meesterwerken van de Fransche letterkunde behooren. Met den romanschrijver heb ik nooit kunnen oploopen; ik vond er meestal valsche of ‘gerateerde’ pschyco-philosophie in, vaak rond en doorheen een onmogelijke of onnoozele geschiedenis. Zonder geestdrift en groote verwachtingen nam ik dan ook *Coeur pensif ne sait où il va* (Plan-Nourrit) ter hand en wellicht is die roman me dáárom eenigszins meegevallen. Paul Bourget houdt het er voor, dat een werkman, al is hij een intellectueel en een kunstenaar in zijn vak, en een ontwikkelde vrouw uit de hoogere burgerij geen gelukkig paar vormen kunnen, ondanks innerlijke diepe liefde en grondig begrip van wederzijdsche toestanden. Heel het verloop leidt er toe om die thesis te bewijzen, maar een even handig en minder bevooroordeeld schrijver zou met dezelfde elementen, en wellicht met meer schijn van werkelijkheid, een even boeienden roman kunnen maken, die eindigt met het gelukkig huwelijk van den boekbinder Moncour met de schoone Mme Servières... Maar dit boek is toch een van Bourget's pakkendste romans.

Mej. Christiane Fournier is laureaat van ik weet niet meer welken ‘prijs’ om haar roman *Adam, Eve.., et le Serpent* (Edit. du Monde Nouveau) en er zijn inderdaad elementen genoeg in om gunstig opgemerkt te worden. Mej. Fournier is blijkbaar een vrouw van studie, want ze schetst nauwkeurig personen en omgeving en tracht dit ook met de psychologie van menschen en dingen te doen; haar onervarenheid maakt dat de hand nog onvast is in de karakterteekening. Al de menschen - studenten tijdens den oorlog - lijken te veel op elkaar. Ik veronderstel, dat Mej. Fournier nog zeer jong is; wij mogen dus spoedig steviger werk verwachten.

Meer alledaagsch en toch oneindig knapper en talentvoller is *La Vigne et la Maison* (Plan-Nourrit), van Jean Balde. Met een eenvoudige geschiedenis wist deze schrijfster een roman te maken, die in ieders handen is, wat in dit geval voor den goeden smaak van het publiek getuigt. Zonder van transcendante kunst te gewagen, hebben wij hier toch te doen met een ernstig stuk

werk vol fijne schakeeringen en zachte tonaliteiten, verdriet en vreugde, haat en liefde, - naar het oude recept als ge wilt, maar zooals men nu en dan nog wel eens lezen wil.

Isabelle Sandy heeft een prachtig onderwerp gevonden in het evokeeren van het aloude Andorra, dat oude vreedzame land, nog onderworpen aan de gezinstucht, waar de grondeigendommen zoomin als het familiegezag verbrokkeld worden, waar de menschen leven van den smokkelhandel tusschen Spanje en Frankrijk en dus om beurten een tijd van hun leven in Fransche en Spaansche gevangenissen doorbrengen, zonder er, wel te verstaan, hun eer bij in te schieten. Natuurlijk is het, dat in zulk midden alles sober en ruw is en de karakters, ondanks de listige leepheid van enkele, niet erg ingewikkeld zijn. Mej. Sandy is er in geslaagd haar roman *Andorra ou les Hommes d'Airain* (Plan-Nourrit) in den toon te houden; de eerste honderd bladzijden getuigen, in al hun strengheid, van ongemeene dramatische kracht. De belangstelling verzwakt geen oogenblik, maar de critische lezer wordt toch gewaar, dat de schrijfster den greep eenigszins gelost heeft. Toch komt nog van het beste in dit tweede gedeelte: de episode van een stomme vrouw met vier kinderen, die zich aan de smokkelaars verkoopt om te leven, is niet licht te vergeten. *Andorra* is een van de boeken, die men gaarne bezit in een keurbibliotheek.

Er is wellicht geen conservatiever volk dan het Fransche ten opzichte van de standen. Wij hebben zooeven het conflict aangeroerd, waarop Bourget's laatste roman gebouwd werd en waarin men voelt, dat Bourget zélf, ondanks zijn ingeboren groothartigheid, een huwelijk tusschen een werkman en een middenstandsvrouw afkeurt. MM. Jean Gaument en Gamille Cé, in *La Grand'Route des Hommes* (Bernard Grasset), vertellen de geschiedenis van twee intieme vrienden, een volksjongen en een burgerszoon, die beiden schoolmeesters worden, en de manier waarop beiden tegen dezelfde voorvallen en toestanden reageeren. Het boek vormt eigenlijk geen gemakkelijke lectuur, maar het is ontegensprekelijk frisch en gezond, benevens ernstig werk. Mij schijnt het, dat de auteurs verzadigd zijn door Engelsche romanliteratuur, want de geest, het idealisme van hun boek is eerder Engelsch dan Fransch.

Een paar woorden om te zeggen, dat een roman als *Patrice* (Ed. du Monde Nouveau), van J. Darnetal, het in literair opzicht niet halen kan bij de werken, die ik hierboven besprak en dat al de knapheid van Robert Randau mij *Autour de mon Baobab*

(Ed. du Monde Nouveau) niet sympathiek kan maken; nochtans is dit laatste boek een stuk koloniaal leven, dat men voelt waar te zijn. En daarin ligt dan ook zijn grootste waarde.

Wellicht schenkt men binnen enkele jaren den ‘prix des méconnus’ aan *Monsieur de Cancaval* van Edouard Ducoté (Ed. Bern. Grasset). Dit boek werd amper besproken en nog minder opgemerkt en nochtans hebben wij hier te doen met een werk, dat Balzac of Barbey niet zou onteeren, ondanks eenige slordigheden of ‘gemakkelijkheden’ van stijl. Die doorgetobde baron de Cancaval is een type, soms onweerstaanbaar komiek, altijd fier, homme d'honneur en prikkelbaar, tuk op conversatie, maar die zijn neven zoo 'n schrik voor schandaal op den hals weet te halen, dat ze hem een jaargeld toestaan. Dat jaargeld redt den baron maar amper van den hongerdood, zoodat hij regelmatige eetbezoeken bij zekere vrienden aflegt, Zijn scherpe tong sluit hem echter de eene deur na de andere voor den neus dicht; ten slotte sterft hij, van sleet en ouderdom, in bijna volslagen verlatenheid. Indien die zedenschets altijd met dezelfde zorg en moeite geschreven ware, - en daarin is verbetering te brengen - zou men ze een meesterwerk mogen noemen.

Het woord sensatie is niet te sterk als men den indruk wil kenmerken, dien Francois Mauriac gemaakt heeft van *Genetrix* (Bern. Grasset). In een paar jaar tijds heeft die schrijver zich met drie korte verhalen - studies zijn het eigenlijk - een weg naar de voorste rij weten te banen.

Na *Le Baiser du Lépreux* en *Le Fleuve de Feu* (beide bij Grasset verschenen) - de vroegere werken zijn van minder hooge waarde - *Genetrix*, het sterkste van de drie, ook het pijnlijkste, het soberste en... het moedigste: want dit boek is het proces en strenge vonnis van de onberedeneerde, egoïstische moederliefde, die het geluk van haar zoon opoffert om hem voor zich te behouden... Een hypertrophie van de moederliefde; iets monsterachtigs. De vijftigjarige Fernand Cazenave is nog het bedorven kind van zijn nog kloeke, krachtdadige, autocratische moeder; als hij trouwt, maakt ze kort werk van de vrouw, die ellendig en verlaten sterft. Die dood is een opklaring voor Fernand, die in onstilbare liefde voor zijn gestorven vrouw ontbrandt. Ten slotte is het Mevr. Cazenave's beurt om heen te gaan en weer voelt Fernand de nawerkende macht van de strenge vrouw, die heel zijn leven omklemd heeft. Tot daar is het boek magistraal in alle opzichten; een laatste hoofdstuk, waar Fernand in kindschheid vervalt, is totaal overbodig, verkeerd, en doet afbreuk aan de reëele grootheid van heel het boek.

Er is een zekere overeenkomst - in den beginne vooral - tusschen Mauriac's karakterstudie en *Le Fils Chèbre* (Bern. Grasset), van Georges Imann. Minder geweldig, minder onverbiddelijk ontwikkelt zich hier het conflict tusschen moeder en zoon. De schrijver is ook impulsiever dan Mauriac en kan zich blijkbaar niet altijd weerhouden zelf te spreken door den mond van zijn personages. Er is dan ook meer beweging, meer leven van buiten, dat goed geteekend is. Een degelijk boek, dat ons toelaat veel van Georges Imann te verwachten.

Een herdruk van *Dingley, Villustre écrivain* (Plan-Nourrit), waarmede de gebroeders Tharaud in 1906 den Goucourt-prijs behaalden, werd begrijpelijker wijze gretig ontvangen. Dit boek is eenvoudig een aanleiding om een portret te schilderen van... Kipling, - en het is dan ook een meesterlijk portret van den grooten Brit. Overigens bezit het boek al de hooge kwaliteiten van deze te recht vermaarde schrijvers.

Men kent mijn groote waardeering voor het zeldzaam talent van Edm. Glesener, naar dit meesterwerk *Le Coeur de François Remy* en naar zijn pittige schetsen in andere boeken. Ik kan echter niet in geestdrift geraken over de verhalen, verzameld onder den titel *Les Dytiques*. Al de schrijfen vertelkunst van Glesener - en zij is niet gering - kan het artificieele van de meeste dezer verhalen niet weg werken. Glesener zou een ‘retour sur lui-même’ moeten maken en zich losrukken uit de atmosfeer, die de Fransche roman rond hem gemaakt heeft. Daar is voor hem misschien wel wat te leeren, maar letterlijk niets na te volgen. Onze schrijvers zijn best als ze zichzelf zijn en dat geldt vooral voor mannen met eigen talent, zooals Glesener, Krains, Garnir, Bâillon.

Deze laatste o.a. heeft zich met een paar flinke rukken in de hoogte gewerkt. *En Sabots* heeft in de letterkundige wereld zelfs eenige sensatie gemaakt, juist om zijn eigenaardigen smaak, zijn locale kleur, zijn geur van eigen bodem, die de onze is. In zijn korten, zuinigen stijl, waarmee hij een mensch of een toestand beschrijft in enkele woorden, heeft André Bâillon een nieuw werk van geheel anderen aard uitgegeven: *Par fil spécial* (F. Rieder & G^{o}). Daarin ligt heel het leven en de bedrijvigheid van een groot blad; in enkele meest ruwe, soms fijne trekken, niet zelden naar de karikatuur zweemend, maar steeds duidelijk en treffend als een portret van Rouveyre, staan daar die heeren redacteurs, groote en kleine, en bewegen zich en praten, tot groot amusement van den lezer. Benevens om de

letterkundige waarde, zal dit boek met voorliefde gelezen worden door degenen, die den binnenkant van het journalisten-leven niet kennen.

La Paroisse du Moulin Rouge van Jacques Dyssord (Ed. Albin Michel) is een van die honderden romans, die geen andere verdiensten hebben, dan in fatsoenlijk Fransch geschreven te zijn en niet-veeleischende lezers den tijd te helpen dooden. Ik heb echter veel plezier beleefd aan de lezing van een fantastische grap, die André Gouvreur *L'Androgyne* betitelt (Ed. (Ed. Albin Michel). Stel u voor, dat een Dr Tornada van een man een complete vrouw kan maken, en van een vrouw een completen man, en dat hij hen door een gelijkaardige operatie weer tot hun vroegere kunne kan terugbrengen. In *L'Androgyne* kan de weetgierige lezer vernemen tot wat al aangename en onaangename avonturen zoo 'n metamorphosen kunnen aanleiding geven...

Paul Morand verwierf een niet geringe vermaardheid door de krasse schetsen, die in *Ouvert la Nuit* en *Fermé la Nuit* bijeengebracht zijn. Een nieuwe roman: *Lewis et Irene* (Bern. Grasset) geeft een andere zijde van een verbazend talent. Morand schijnt een anderen weg te willen uitgaan. *Lewis et Irene* is blijkbaar gebaseerd op de zedelijke waardigheid van de vrouw, maar - om zich niet te laten verleiden, waarschijnlijk - heeft de schrijver van Irène een halven man gemaakt; in alle opzichten is Irène een uitzonderingstype en daardoor is dit boek niet een rehabilitatie van de Fransche vrouw, waarover jaren geleden Urbain Gohier een prachtig artikel schreef. Is het onderwerp heel anders, de schrijfwijze is dezelfde als in Morand's vorige boeken; het meest opvallende element er van bestaat uit een overvloed van onverwachte beelden en vergelijkingen. Veel talent, maar veel cerebraal werk.

Boven al het werk dat hier vermeld werd, verheft zich de nagelaten roman van Louis Hémon: *Colin-Maillard* (Bern. *Grasset)*. Dit is de roman over Engeland, zooals *Marie Chapdelaine* de roman over Canada is, en zoo dóór en dóór Engelsch van stemming en geest, dat de Engelsche letterkundige critiek er verstomd over is. Een machtig werk vol harde, ontmoedigende wijsheid, zonder nochtans den effen eenvoud, die *Marie Chapdelaine* tot een klassiek-schoon werk maakt. Van *Colin-Maillard* bestond slechts het klad in potlood, dat met uiterste zorg en nauwgezetheid door D. Halévy, bestuurder van de uitgaven ‘Les Cahiers Verts’ (Bern. Grasset) werd nagezien en in druk gebracht. Er is geen vreemde hand in het werk te bespeuren,

maar wellicht is het niet zoo gaaf als de Ganadeesche idylle, omdat de schrijver zelf er niet de laatste toetsen, weglatingen of bijvoegingen, kon aan geven. Toch schijnt de adem van de onsterfelijkheid en door te varen. Het klimax in het verhaal is meesterlijk en het eind van het boek maakt een geweldigen indruk.

Omdat ik deze reeds lange kroniek sluiten moet, zal ik mij voorloopig bepalen bij het eenvoudig aankondigen van Georges Duhamel's *Deux Hommes* (Mercure de France) en Francis Jammes' *Cloches pour Deux Mariages*, twee prozawerken, die al dadelijk tot de literatuur behooren.

Van twee Antwerpsche journalisten, Jean Seloignes en René Foucart, verscheen, - en werd reeds met veel bijval opgevoerd, - *L'Alerte*, een stuk in drie akten, dat een soort verheerlijking van het dictatorschap is.

La Renaissance d'Occident, die Maurice Gauchez in enkele jaren tijds tot een revue van eersten rang heeft opgewerkt en uitgebreid, heeft een *Anthologie* uitgegeven van de mannen, die de ‘groep’ van het tijdschrift vormen. En wij vinden in dit deel van bij de 600 blz. belangrijke bijdragen van Gauchez (eenige schoone gedichten), den geleerden G. Pitollet, den veelbelovenden beginneling F. Demany, L. Bocquet, Gh. Conrardy, Th. Fleischmann, G.D. Périer en anderen.

In de verzameling *La Liseuse* (Plan-Nourrit), die zeer aanbevelenswaardig is voor onze aankomende meisjes en jongelingen, verschenen o.a. *Coeur de sceptique* van H. Ardel, *...et l'Amour dispose* van M. Alanic, *Fatal Orgueil* van E. Coz, *Dzinn* van Y. Schultz en *Rêver et vivre* van Jean de la Brète.

De liefhebbers van mooie eigenaardige boeken wijzen wij op *Les Classiques de l'Orient* (Edit. Bossard), waarvan hét jongste deel *Les Questions de Milinda* (frs 24.-) bijzonder goed verzorgd is. Houtsneden van Andrée Karpelès luisteren den tekst van de Milinda-Panha op, die vertaald en toegelicht werd door Louis Finot. Voor de studie van Boeddha's leer is dit debat tusschen koning Milinda en den monnik Nâgasena zeer verklarend.

Over een bundel nagelaten gedichten van Emile Verhaeren: *A la Vie qui s'éloigne* (Mercure de France) ook een volgende maal.

LEO VAN RIEL.

De Nederlandsche Oudheidkundige Bond

Bij de herdenking van het 25-jarig bestaan van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond werd, als feestbundel, een extra-nummer van het *Oudheidkundig Jaarboek* uitgegeven(1).

Daarin treffen wij een redevoering aan van Jhr M.E.A. van Beresteyn over 'Verleden en Toekomst van den Bond' en een van Prof. Dr W. Vogelsang over den 'Stijl in de Noordnederlandsche Schilderkunst.'

Vervolgens komt een zeer merkwaardige bijdrage van Dr Jan Kalf over 'Restaureeren van oude Gebouwen':

'Tot zekere hoogte is restaureeren altijd ontluisteren. De ruige klimop, tegen een ouden muur gegroeid, de prachtige patina, waarmee mossen en wind en weer een ouden toren hebben gebronsd en geoxydeerd, dat wat aan alle beëindigingsvormen de tijd heeft geraspt en geknaagd - le temps, ce grand sculpteur! - wij moeten maar al te veel het rooven. Wie het gele goud van de boterbloemen op de onbeschrijfelijk vergrijsde steen van de Bossche St. Janskerk heeft zien gloeien - is geneigd restaureeren voor vandalenwerk te houden.

Maar tijd en weêr en wind en plantengroei zullen ook óns werk slijpen en roesten en groenen en vergulden; 't zal weer zoo mooi zijn als nu is het oude, wanneer nu het nieuwe werk zoo goed is, als het oude, toen het nieuw was.

Werk, dat al dood was bij zijn ontstaan, wordt ook door den tijd niet levend gemaakt. Stukken, die voor honderd jaar aan den Keulschen Dom "gerestaureerd" zijn, of voor zestig aan de St. Jan, zijn nu voor een deel al meer verweerd en even sterk bemost als oorspronkelijke deelen, die vier of vijf eeuwen oud zijn. Maar zij zijn nog even kil en dood als toen zij pas waren voltooid; de tijd weeft een sluier, maar een sluier is doorzichtig!

Moeten wij, om een gebouw te behouden, ook de huid er van vernieuwen, dan hebben wij zorg te dragen, dat de nieuwe huid, ook nieuw, een mooie huid zij.'

(1) De 'Commissie van Gedenkteekenen en Stadszichten' te Gent heeft den 29n December 1923 haar honderdjarig bestaan herdacht. Wij wachten op den aangekondigden feestbundel om er insgelijks gewag van te maken.

Dr E.J. Haslinghuis heeft het over ‘Rijksmiddelen en de monumenten in de negentiende eeuw’, waarin hij/ betoogt dat het Rijk zich geenszins aan de monumenten van geschiedenis en kunst ruïneert; Prof. Dr A.W. Byvanck over ‘De Archeologie in Nederland 1899-1924’, waar we eens te meer in de gelegenheid zijn de Nederlandsche degelijkheid te bewonderen.

Jonkvr. Dr G.H. de Jonge handelt over ‘De Reorganisatie van het Museumwezen’ en de heer Dr Hannema over ‘Het levende in een modern Kunstmuseum.’

In het verslag over de feestviering trof ons een eigenaardige ‘oudheidkundige speech’, uitgesproken door Jhr M.E.A. van Beresteyn, die de voorbereidselen tot het feestmaal vergeleek met die van de restauratie van een monument. In minister De Visser vond hij het hout voor het werk, deugdelijk, onvermolmd hout. Den steen voor de restauratie vond hij in Dr Jan Kalf, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, en het was een uitstekende baksteen, prachtig van kleur, klinkhard gebrand; als je er op klopte, kwam er klank uit; sterk, onverweerbaar. De specie, om dat hout en dien steen tot een deugdelijk geheel te verbinden, had spreker getroffen in M. Duparc, chef der afdeeling Kunsten en Wetenschappen, als alle goede metselspecie soepel, plooibaar, maar... ééns ‘hard’, dan ook voor goed en onbreekbaar. Met deze drie materialen was het hoofdwerk van dit feest opgetrokken, waarbij de overige leden der feestcommissie dan fungeerden als het bouwbeeldhouwwerk, de pinakels en de mannetjes op de luchtbogen.

Hadden wij ongelijk, van een ‘eigenaardigen’ speech te gewagen?

Tot de feestelijkheden behoorde ook een ‘Jubileumspel’, een ‘schets in anderhalf bedrijf, zich afspelende in een burgemeesterskamer,’ geschreven door den Arnhemschen Museumdirecteur A.A.G. van Erven. Het was een geestige parodie, waarbij een Burgemeester het erg benauwd krijgt met de Museumkwestie, het Restauratieprobleem, enz., met een blijeindend slot, waarin de Fama, de godin der booze en blijde gedachten, den lof uitbazuint der feestvierende Vereeniging.

Er was ook een uitstapje naar Delft, ter bezichtiging van de Oude en Nieuwe Kerk en van het Museum Lambert van Meerten, een museum waar al de voorwerpen in hun oudheidkundig milieu zijn aangebracht en dat wel eenigszins herinnert aan ons Plantin-Moretusmuseum te Antwerpen.

Dr P. DE KEYSER.

Tooneelkroniek

Noel Peri: Cinq Nô, drames lyriques japonais. (Editions Bossard, Paris; Prijs: 27 frank).

In de serie ‘Les Classiques de l'Orient’, ‘collection publiée sous le patronage de l'Association française des amis de l'Orient’, is verschenen een bundel Japansche lyrische drama's, met voowoord, nota's van Noël Péri.

De Japansche dramatische literatuur heeft het voorrecht een eigen vorm te bezitten, de ‘sarugaku no nô’, tegenwoordig ‘nogaku’ of, eenvoudig nô geheeten. Het is deze nationale vorm (zie hooger!) die het eerst in de plaats van de dansen, of, beter, naast de dansen, op de vroegere estrade, een dramatische actie bracht, waardoor de gebaren en de vormen, de plastische schoonheid van den dans aan bepaalde personages als uitdrukkingsmiddel gingen dienen.

Zooals onze mysteriespelen, ontstond de nô, althans voor een gedeelte, in de schaduw der tempels, uit religieuse feesten en volksvermaken. Al de rollen werden door mannen vertolkt. De voornaamste spelers hadden maskers voor. Spoedig breidde zich het veld der nô (zooals de antieke tragedie) uit tot de heldenvereering, al kreeg het tragisch element hier niet de bovenhand - daar het tragisch gebeuren veeleer verteld wordt, dan wel in actie gegeven. De nô is een soort van lyrisch drama, met koren en orkest, en met dit verschil dat ons lyrisch drama vooral muzikaal is, terwijl het lyrisme in de nô vooral poëtisch is, aan de muziek niet meer vragend dan een uiterlijk rhythme.

In hoofdzaak heeft de nô slechts twee personages, die door twee geheel verschillende categorieën van spelers vertolkt worden: *shite* en *waki*, en waaromheen de andere rollen, alle bijrollen, zich groepeeren, o.m. de komische rollen, de muzikanten, de zangers. De *shite* is de eigenlijke vertolker van het stuk, tevens zanger en danser; hij is de ‘ster’, op wien heel het stuk rust. Zijn rol is het centrum en de spil er van. De *waki* is daar om hem de repliek te geven; hij prepareert de tooneelen; zijn tegenwoordigheid, zijn vragen, de gebeurtenissen en voorvallen die hij uitlokt, geven den shite gelegenheid tot zang en dans. Uit de oppositie van den waki en den shite is de dramatische actie ontstaan en de vorm der nô. Althans in zoover hier voor onze begrippen dramatische actie aanwezig is! Want de nô

is meer een, bij de lezing, zeer kort, verhaal in dialoogvorm, dan wel een drama of een tooneelspel, en op een doorsnee Europeesch tooneel zou het waarschijnlijk geen bijval hebben!

Naast de twee hoofrollen zijn er de bijrollen, ondergeschikt in dramatisch opzicht aan de hoofdrollen, in dezen zin dat ze meestal geen afzonderlijke zelfstandige actie voeren, doch de actie van de twee hoofdrollen mee onderlijnen en deelen. Men geeft hun daarom den naarn van *tsure:* 'begeleiders, volgelingen', en zij heeten dan ook: *shite-zure* en *waki-zure*, naargelang zij behooren bij de shite of de waki. Toen de shite-zure op een gegeven oogenblik een meer belangrijk en zelfstandig personage werd, had de nó in dramatisch opzicht een heele stap vooruit gedaan.

Verder zijn er nog de *tomo*, meestal episodische rollen, en vaak een komische rol, alsook de koren, acht tot tien man, met een chef d'attaque. - De heer Noël Péri geeft daarover nog een aantal zeer belangrijke uiteenzettingen.

In het boek werden opgenomen 'Oimatsu', 'Atsumori', 'Ohara Go Ko', 'Aya no Tsuzumi', 'Sotoba Komachi', stukken die gekozen werden om een idee te geven van een regelmatig samengesteld programma: een no van diviniteit, een van oorlogsmannen, een van de vrouw, een van actualiteit, en een van demon, zoodat van elk der klassen van no's een specimen wordt opgenomen. Zwierig van vorm en met diepe beteekenissen, hebben deze lyrische drama's niets van oppervlakkig dramatisch vertoon, maar zijn geheel innerlijkheid, vergeestelijking. Zeer fijne lyrische poëzie.

Uli Klimsch: Die Schillschen.
Bernh. Solms: Vor der Zeit. (Uitgever: Pontos Verlag, Freiburg i/ Breisgau).

Twee historische stukken in den aard van Wildenbruch. Zij konden wel allebei door een en denzelfden auteur zijn geschreven, zoo goed lijken ze op elkaar. Een soort van eenzijdig-patriotisch theater - romantisch wit - en zwart, vaak declamatorisch.

Molière: OEuvres complètes. (Amsterdam. S.L. Van Looy; Prijs fl. 2.50 per deel).

Deze bekende firma laat in een reeks van 17 deelen een nieuwe uitgave verschijnen van Molière, uitgave waarin al de stukken worden opgenomen, met inleidingen en nota's van G. Cohen. De stukken verschijnen in chronologische volgorde, telkens met een inleiding, die als een kleine studie over 't werk, zijn ontstaan, enz. bedoeld is. Totnogtoe Verschenen de deelen I

en II, bevattend: I: ‘La Jalousie du Barbouillé’, ‘Le Médecin volant’, ‘FEtourdi’, en nr II: ‘Le Dépit amoureux’, ‘Les Précieuses ridicules’.

Zeer verzorgde uitgave; sierlijke, duidelijke letter, goed papier!

Goethe: Iphigenia auf Tauris.
Corneille: Le Cid. (Amsterdam, J.M. Meulenhoff).

In de series ‘Meulenhoff's Sammlung deutscher Schriftsteller’ en ‘Les meilleurs auteurs français’, verschenen deze twee nieuwe deeltjes, beide met portret en inleiding.

Vondel: Joseph in Dotan. (Tjeenk Willink, Zwolle).

Bewerkt door B.H. Molkenboer. Het derde spel van Vondel dat in de serie ‘Nederlandsche schrijvers’ van deze firma verschijnt. De beide eerste waren ‘Gijsbrecht van Aemstel’ en ‘De Leeuwendalers’.

Felix Timmermans en Eduard Veter-man: Mijnheer Pirroen, schouwburgspel. (P.N. Van Kampen en Zoon, A'dam; Prijs: fl. 120).

Een plezierig uitgegeven boekje, met van buiten het conterfeitsel van den held.

De groote kwaliteiten van Timmermans zijn niet van dien aard dat zijn romans zich gemakkelijk zouden, leenen tot tooneelbewerking. Toch valt Mijnheer Pirroen nog mee, vooral door de schilderachtige teekening van den hoofdpersoon, en het mooie tooneel Cesarinne-Pirroen. Een stuk van groote beteekenis en blijvende waarde is het niet.

G.A. Bredero: Lucelle. (Amsterdam. S.L. Van Looy).

Het tweede deel van Bredero's volledige werken, met inleiding en aanteekeningen van Dr J.A.N. Knudel, bevat als eerste stuk ‘het Spel van Lucelle’, door den dichter uit het Fransch ‘overgeset en gerymt’, en opgedragen ‘aen de eerbaere, kunst-rycke Tessel-scha Roemers dochter.’ Een mooie uitgave met boekversiering en prenten van Albert Hahn Jr.

ERNEST W. SCHMIDT.

Byron
Zijn leven

Men heeft dít jaar zoowat overal, in letterkundige kringen en ook daarbuiten, den honderdsten verjaardag van Byron's dood herdacht. Gedurende een volle eeuw, dus, heeft men de daden van den mensch en de werken van den dichter herhaaldelijk kunnen onderzoeken en bespreken. Men steunde daarbij op brieven van, tot, en over hem, op uitlatingen van hem en van vriend of vijand, op alle documenten die men maar kon opsporen.

Toch is hij even raadselachtig gebleven als vele zijner helden het zijn, en als hijzelf het voor zijn tijdgenooten was. Nog steeds spreekt bijna ieder rechter over dien Hamlet der XIXe eeuw een verschillend vonnis uit.

Staat hij nog te dicht bij ons? Toch niet dichter dan Walter Scott, Thomas Moore, Goethe, Lamartine, en zoovele anderen die wij reeds met de noodige objectiviteit kunnen beschouwen!

Neen, *wij* staan rustig genoeg tegenover hem; maar *hij* was onrustig, onevenwichtig en enigmatisch van aard. ‘Over het schilderij’, zei eens Ludwig Börne van Hamlet, ‘ligt een sluier; wij zouden hem willen aftrekken om te zien wat daarachter is; maar de sluier is zelf geschilderd.’ Wel is het een feit, dat over zekere gedeelten van Byron's leven de noodige inlichtingen nog steeds ontbreken. Maar zij zouden ons toch niet in staat stellen, achter den sluier een normale, bestendige, vastomlijnde gestalte te ontdekken, waar zijn werken ons juist beurtelings boeien en teleurstellen door het schitterend, maar gestadig afwisselend en beweeglijk spel van ineen- en uiteensmeltende lijnen en kleuren. Wij hebben te doen met een kaleïdoscopische persoonlijkheid, een echt vat van tegenstrijdigheden. En daar was reden toe: hij stamde niet uit een familie van bezadigde menschen!

Zijn grootoom - ‘the wicked Lord Byron’ - bij voorbeeld, gaat met een verwante in tweegevecht en doodt hem; het tweegevecht is van zulken excentrieken aard, dat hij wegens moord ter dood wordt veroordeeld. Het slachtoffer was een zekere Chaworth, de grootvader van Mary Chaworth, die door onzen dichter hartstochtelijk en te vergeefs bemind werd.

Zijn vader, kapitein John Byron, is een losbol, een geweldigaard en een oneerlijke vent. Hij verleidt de markiezin van Carmarthen, ontleent haar geld, schaakt haar en trouwt haar ten slotte; hun kind is Augusta, die in het leven van den dichter een aanzienlijke rol zal spelen. Als zijn ongelukkige eerste vrouw gestorven is, huwt de kapitein, om haar bruidschat, Catherine Gordon, die met eenig recht beweert met de koninklijke familie der Stuarts verwant te zijn, en wier vader waarschijnlijk door zelfmoord stierf. Binnen een enkel jaar heeft hij den bruidschat - 23.000 pond -; bijna geheel verteerd.

Hij stierf in Frankrijk, een paar jaar nadat zijn tweede vrouw te Londen, op 22 Januari 1788, het leven had geschonken aan George Gordon Noel Byron, den toekomstigen dichter.

Nu was er een goede, degelijke, verstandige en vooral kalme moeder broodnoodig!

Hij, de latere beeldschoone man, die aan gravin Guiccioli den uitroep zou ontlokken: ‘E troppo bello!’; hij, die er door wilskracht toch zou in slagen in allerlei sporten uit te munten, en over den Hellespont het waagstuk van Leander zou herhalen, had een gebrekkigen voet. Lady Byron raadpleegde eerst een kwakzalver, die den toestand verergerde; en als zij dan toch een bevoegden geneesheer bijriep, dwarsboomde zij diens verpleging door den knaap te laten rondloopen wanneer hij had moeten stil blijven. Huidige geneeskundigen hebben beweerd dat anders de genezing goed mogelijk was.

Wat er ook van zij, de knaap hinkte, en zou zijn geheele leven door voorthinken. Wee den geteekende! Trots al den glans van vernuft en poëzie zouden ook zijn geest en zijn kunst mank gaan.

Wie hem den steen wil werpen, mag, maar moet eerst eenige der oorzaken van dat zedelijk mank gaan bedenken: hij had te kampen tegen een ongelukkige erfelijke belasting en ook tegen de gevolgen van onverstandige opvoeding. Soms overstelpte hem zijn moeder met kussen en liefkoozingen om een

oogenblik later, voor het minste vergrijp, in even hartstochtelijke woede los te breken; dan schold zij hem uit voor ‘kreupelen bengel’ of verweet hem dat hij ‘ieder duim een Byron was, zoo boos als zijn vader.’ Zoodat het zeer ten voordeele van Byron pleit, dat hij zijn moeder steeds de teederste liefde bleef toedragen.

Van haar erfde hij, onder meer, dien zonderlingen, soms kinderachtigen adeltrots, en ook de - minder poëtische - lichamelijke neiging tot zwaarlijvigheid, waartegen hij zich dacht te moeten verdedigen door te weinig te eten. Dit, en zijn hinkende voet, en de langen tijd dreigende geldverlegenheid waren van aard om den hoogmoedigen, prikkelbaren man te tergen en te verbitteren.

Zijn schooljaren waren pas achter den rug, en hij was student te Cambridge, toen de negentienjarige jongeling zijn eerste gedichten liet drukken; dat was de nu moeilijk te vinden bundel *Fugitive Pieces*, die op aanraden van een vriend dadelijk werd ingetrokken, omdat er eenige al te erotische strophen in voorkwamen. Hetzelfde jaar (1807) begon zijn eigenlijke letterkundige loopbaan met de *Hours of ldteness*. Deze werden, in de ‘Edinburgh Review’, onbarmhartig afgebroken. Die gedichten waren inderdaad zwak, maar de toon van den naamloozen criticus - men vernam later dat het Lord Brougham was - schijnt ons nu buitengewoon boosaardig, kwetsend en onrechtvaardig. Aan den jongen dichter wordt onder meer de raad gegeven, ‘dat hij de dichtkunst onmiddellijk zou verlaten, en een beter gebruik zou maken van zijn talenten, die aanzienlijk, en van zijn kansen, die groot zijn.’

Nu moeten wij om dien onbezonnen profeet glimlachen. Maar Byron, die intusschen de Universiteit had verlaten, Lord was geworden, en weer op het familiegoed Newstead Abbey verbleef, nam de kastijding niet glimlachend op: ze werkte als een zweepslag. Men gelooft vrij algemeen dat die aftakeling aanleiding gaf tot het ontstaan van zijn satire *English Bards and Scotch Reviezvers*. Dat is niet zoo. Dat stuk was reeds geschreven, toen het artikel van Brougham verscheen, en was nog onrechtvaardiger: naar den trant van Pope's *Dunciad* opgevat, viel het alle schrijvers van den tijd aan, waaronder ook de beste, als Goleridge, Wordsworth en Scott, en wel met allerlei giftige persoonlijkheden, die met gezonde critiek niets

te maken hadden. Nu voegde hij er een aanval bij op den onschuldigen hoofdredacteur der 'Edimburgh Review', Jeffrey, en liet het stuk onder dien misleidenden titel verschijnen, alsof het een pas opgesteld antwoord was.

Het bezorgde hem toch zijn eerste succes: men begon te vermoeden dat de jonge lord iets kon worden op letterkundig gebied. Hij zou weldra bewijzen dat men zich niet vergiste.

In de maand Juni van hetzelfde jaar 1809 begon hij zijn eerste groote reis door Portugal, Spanje, Malta, Albanië, Griekenland en Turkije; het was tijdens zijn verblijf in Gonstantinopel dat hij, van Sesthos naar Abydos, over den Hellespont zwom.

Onderweg was hij aan het schrijven van *Childe Harold* begonnen. Als hij in Newstead terugkeerde, was zijn moeder daags te voren overleden (1 Aug. 1811).

Kort nadien maakte hij te Londen persoonlijk kennis met Thomas Moore, dien hij vroeger zoo gekrenkt had, dat Moore hem een uitdaging tot tweegevecht had gestuurd; daar Byron toen op reis was, kwam er niets van; en nu sloot de prikkelbare lord met den opvliegenden Ierschen dichter, die later zijn eerste biograaf werd, een vriendschap, die tegen alles bestand is gebleken.

Nog in hetzelfde jaar schreef Byron zijn *Hints from Horace* en zijn *Curse of Minerva*, twee satiren, alsook losse stukjes, waaronder de liefdegedichten *To Thyrza*.

In Maart 1812 verschenen de eerste twee zangen van *Childe Harold*. Byron schijnt zich aanvankelijk van dat werk niet veel beloofd te hebben, - want hij aarzelde om het te laten drukken. Maar zijn neef Dallas las het handschrift en haalde hem tot de uitgave over; hij voorspelde hem grooten bijval, en had gelijk. Dadelijk sloeg het werk zoodanig in, dat Byron met waarheid kon schrijven: 'I awoke one morning and found myself famous.'

Drie weken later hield hij in de 'House of Lords' zijn tweede en voorlaatste redevoering, waarin hij ten voordeele van de 'Gatholic Claims' pleitte, dat wil zeggen ten voordeele van het toekennen aan de Roomsch Gatholieken van politieke en maatschappelijke rechten, die tot dusver alleen de Protestanten hadden genoten. Wie die rede nu leest, komt nog onder den indruk van gespierde en behendige welsprekendheid, bezield

door een ridderlijk gemoed, wars van alle kleingeestigheid en alle onrecht. Men kan zich inbeelden met welke nieuwsgierige aandacht zij werd aanhoord door zijn medeleden van het Hooger Huis. Hij stond daar voor hen, omgeven van zijn jonge dichterglorie, en van den glans zijner persoonlijke schoonheid, hoog van gestalte, gebiedend van houding, het edel hoofd omwuifd door zijn weelderig krullend donkerblond haar, de groote diep-grijze oogen van onder de lange donkere wimpers aan zijn prachtig welluidende stem(1) kracht bijzettend door hun beweeglijk vlammenden blik.

Gedurende vier jaren was hij nu de held van de aristocratische kringen, terwijl zijn roem, ook in het buitenland, zich snel verspreidde. Het schijnt dat hij zich bijwijlen zeer levendig, joviaal en innemend kon voordoen; maar gewoonlijk, vooral in het gezelschap van vrouwen, hield hij zich stil, zwijgend, melancholisch, met een vage uitdrukking van misprijzen op het gelaat... wat hem bij velen nog aantrekkelijker maakte. Overigens, zoowel in de salons der aristocratie als daarbuiten, in Engeland en elders, vereenzelvigde men hem, meer en meer met de geheimzinnige, fatale helden uit *Childe Harold* en de andere hoogromantische verhalen die nu slag op slag verschenen: *The Giaour* en *The Bride of Abydos* in 1813, *The Corsair* en *Lara* in 1814, *The Siege of Corinth* en *Parisina* in 1816. Uit de verwarring van den dichter met de sombere personages uit zijn Oostersche verhalen ontstond er weldra om zijn - overigens op zichzelf romantische - persoonlijkheid, een ware legende, die zich des te gemakkelijker ontwikkelde, daar zij, gelijk alle levensvatbare sagen, een kern van waarheid bevatte. Had hij gewild, hij had, ten minste in zijn naaste adellijke omgeving, gemakkelijk de zaken in hun waar daglicht kunnen stellen; maar hij schiep er blijkbaar behagen in, door te gaan voor het tienvoudige van wat hij werkelijk was, en zweeg, wanneer hij, in zijn eigen welbegrepen belang, had moeten spreken. Dit zou hem later duur komen te staan. Intusschen offerde hij aldus aan de mode, door de hofkringen zelf aangemoedigd: het stond een edelman niet kwaad als een ‘rake’ of ‘ladykiller’ te worden

(1) In de pas verschenen gedenkschriften van Lord Holland, die Byron in 1823 in Italië bezocht, leest men: ‘De tonen van zijn stem zijn zoo prachtig als ooit en het verwondert mij niet dat om het even welke vrouw op hem kan verliefd geraken.’ (The Journal of the Hon. Henry Edward Fox, fourth and last Lord Holland, edited by the Earl of Ilchester. London. Thornton Butterworth, 1924).

aangerekend; die vond men onder verfijnder vorm in Byron's dichtwerken, en de vrouwen vooral maakten het hem moeilijk aan de verzoeking te weerstaan, zoowat op zijn helden te gelijken. Tot hoever die verzoeking ging kan men uit zijn avontuur met Lady Caroline Lamb opmaken. Deze getrouwde dame, die ook wat aan letterkunde deed, werd na het lezen van *Childe Harold* dol verliefd op den dichter; er ontstond een minnarij, waarbij de ridderlijke verdediger der Roomsch Catholieke rechten zich tamelijk onridderlijk gedroeg; eerst als hij het avontuur beu was, maakte hij er een einde aan, en wel door een zeer brutalen brief. Wanneer later zijn lijk uit Griekenland naar zijn laatste rustplaats werd gedragen, zag Lady Caroline Lamb den stoet het hek van haar kasteel voorbijtrekken en viel in onmacht; een erge ziekte was het gevolg, en als zij daarvan genas, was zij krankzinnig en bleef het tot aan haar dood. Hier ontwaart men iets van dien waarheidskern der Byron-legende.

Een ander gewichtig bestanddeel dier legende is zijn sombere melancholie, die zekere beoordeelaars eenvoudig als aanstellerij beschouwen. Watts Dunton(1), bij voorbeeld, die hem ook een ‘fanfaron du vice’ noemt, gelooft aan de echtheid dier zwaarmoedigheid niet, ofschoon tijdgenooten als Goethe, Scott, Madame de Staël en ook Byron's vrouw er van overtuigd waren. Zijn opvatting steunt op een paar treffende feiten. Te midden van zijn eerste glorie, te Londen, zat Byron eens voor Thorwaldsen, die zijn borstbeeld zou maken; onmiddellijk kreeg zijn gelaat een ongewone uitdrukking. De beeldhouwer verzocht hem stil te zitten en voegde er bij: ‘U hoeft niet dien blik aan te nemen.’ - ‘Dat is mijn uitdrukking’, zeide Byron. Als het borstbeeld af was, vond hij dat het niet geleek: ‘ik zie er ongelukkiger uit.’ Járen nadien, te Livorno, werd zijn portret door den Amerikaanschen schilder West gemaakt; West vertelde later dat de dichter ‘een gezicht maakte, dat hem niet toebehoorde, alsof hij aan een titelplaat van *childe Harold* dacht.’

Dit schijnt mij te bewijzen dat Byron in meer dan één beteekenis kon ‘poseeren’; niet dat hij niet werkelijk melan-

(1) In zijn artikel over Byron in Chambers' Cyclopaedia of English Literature, deel III, biz. 123.

cholisch was. Leefde hij niet in een tijd waar de 'wereldsmart' als een ziekte in de lucht hing? En was zijn ongelukkige kindsheid, zonder eigenlijk familieleven en met dat noodlottig lichaamsgebrek, niet genoeg om hem droefgeestig te stemmen? Wat wonder, dan, dat zoo vele brieven en al zijn werken niet alleen een pessimistischen, maar een ziekelijk pessimistischen geest verraden?

Een medewerker van 'The Bookman'(1), zegt te recht dat zijn philosophie 'reveals a Past without satisfaction, a Present without pleasure, and a Future without hope!' Net zooals Hamlet soms waanzinnig *is*, dit weet, en daarom waanzin kan veinzen, zal Byron wel meer dan eens de rol gespeeld hebben van wat hij waarlijk was. En in vele gevallen zal het moeilijk zijn geweest - zelfs voor hem - te bepalen, hoeveel aanstellerij en hoeveel oprechte droefheid in zijn houding en woorden vermengd waren.

Dat ijdelheid een zijner zwakke zijden was blijkt uit meer dan een bijzonderheid. Hij, die in zijn werken gestadig aandringt op de vergankelijkheid, de nietigheid van alle aardsche grootheid, zelfs als die met ware verdienste gepaard gaat, kan de neiging niet weerstaan om hier en daar plechtig van zijn voorvaderen, van zijn hoogadellijken oorsprong te gewagen. Al zijn helden behooren tot den adel, en hij is, onder de groote romantiekers, misschien de eenige die in den minderen man geen belang stelt. De titel van zijn eerste groot gewrocht luidde oorspronkelijk 'Childe Burun'. Burun was de oude vorm van zijn naam, en hijzelf sprak hem zoo uit. Hij was dus voornemens zijn eigen persoon duidelijk op den voorgrond te stellen; slechts op aanraden van vrienden, die hem het aanstellerige daarvan deden opmerken, veranderde hij Burun in Harold.

In 1812 had Byron bij vrienden Miss Annabella Milbanke, de dochter van Sir Ralph Milbanke, ontmoet en haar ten huwelijk gevraagd. Hij werd toen afgewezen, niet omdat zij hem niet beminde, maar, naar beweerd wordt, omdat de ouders, en vooral de moeder van het meisje zich verzetten(2). In 1814, echter, werd zijn tweede aanzoek aanvaard, en op 2 Januari 1815 had het huwelijk plaats. Het jonge paar vestigde zich te Londen,

(1) April 1924, p. 6: 'The Sorrows of Byron', door W.A. Briscoe.
(2) Wiilker, Geschichte der Englishen Litteratur, bl. 509. (Leipzig, 1896.)

leefde daar op vorstelijke wijze, en weldra bleef er van den bruidschat van 10.000 pond niets meer over. ‘Every inch a Byron, as wicked as his father’ zou Byron's moeder gezeid hebben.

Als Byron's dochter, Augusta Ada, op het einde van het jaar geboren werd, bevond zich het gezin reeds in erge geldverlegenheid en schuldeischer op schuldeischer belde aan. Om aan deze onaangenaamheden te ontkomen, en op aanraden van haar man, verliet Lady Byron Londen voor Kirkby Mallory, waar haar ouders op hun buitengoed vertoefden. De echtgenooten namen op de vriendelijkste wijze van elkander afscheid, en onderweg schreef de vrouw aan haar man nog een hartelijken, opgeruimden brief. Nauwelijks was zij echter bij haar ouders aangekomen, of haar vader schreef aan Byron dat zijn vrouw niet meer tot hem zou terugkeeren. Byron wilde zich aan dat besluit niet onderwerpen zoolang zijn vrouw niet persoonlijk van zich liet weten. Kort daarop) schreef zij hem den brief, waarin ook zij het voor onmogelijk verklaarde nog tot hem terug te keeren; dit was de aanleiding tot het beroemde gedicht ‘Fare thee well’, dat overvloeit van liefde tot moeder en kind, en ook van gekrenkten hoogmoed en wanhoop.

Wat bevatte eigenlijk die beslissende brief? Wat is de reden der scheiding geweest? Men weet het nog altijd niet. Moore, die het moet geweten hebben, vernielde juist die documenten, welke de zaak hadden kunnen ophelderen, o.a. gedenkschriften van Byron's hand, en droeg het geheim mee in zijn graf.

Byron poogde herhaaldelijk, maar vergeefs, een verzoening te bekomen, en weigerde gerechtelijke echtscheiding aan te nemen, tot men hem met een openbaar geding bedreigde. Vreesde hij het schandaal, hoewel onschuldig? Of vreesde hij de openbaarmaking zijner schuld? Hij zelf zeide eens dat de oorzaak der oneenigheid ‘zoo eenvoudig was, dat men ze nooit zou vinden.’ Watts Danton meent dat Byron ‘the wrong woman’ had getrouwd, omdat Annabella zeer eigenwijs en zeer bekrompen puriteinsch was. Anderen denken aan de mogelijkheid dat haar ouders nu minder dan ooit het geluk van hun dochter konden verwachten van een verkwister, die nu reeds diep in de schulden zat, en die bovendien een godsloochenaar was. Die laatste beschuldiging haalde zich Byron zelf op den hals door soms moedwillig met uitingen in dien zin te poseeren;

nu, geloovig in den strengen zin van het woord was hij zeker ook niet!

Lady Byron moet verklaard hebben dat zij in haar man teekenen van krankzinnigheid had ontdekt, en dit aan haar ouders had medegedeeld. In verband daarmee haalt men allerlei geruchten aan, die Byron, volgens zijn ziekelijke neiging tot aanstellerij en geheimzinnig-doen, alweer niet genoeg had bevochten, en die van aard waren om zijn vrouw in haar vrees voor krankzinnigheid te sterken, zoo ze die vrees werkelijk gekoesterd heeft: pas na zijn studentenjaren zou hij te Newstead een fantastisch losbandig leven hebben geleid; hij zou daar een harem hebben onderhouden; hij zou, op één zijner wilde feestpartijen, wijn gedronken hebben uit den schedel van een monnik...

Zeker is het dat hij te Newstead een gedicht schreef onder den titel: ‘Verzen geschreven op een beker uit een schedel gemaakt.’ Er is echter ook een gedicht ‘To my son’, en wie heeft er ooit van dien zoon hooren spreken?

Maar geen dier uitleggingen van de scheiding, ook niet Byron's onbekende ‘eenvoudige oorzaak’ - zijn overeen te brengen met de verklaring van Lushington, den advokaat van Lady Byron. Hij vertelde namelijk dat Lady Byron hem de ware reden had gezeid, er bijvoegend dat zij die niet eens aan haar ouders kon laten weten; waarop hij tot het besluit kwam, dat zij onmogelijk nog met haar man kon leven. Met Lushington's getuigenis klopt echter wel, maar is daarom nog lang niet aan te nemen, de vreeselijkste beschuldiging van al, die Mrs. Beecher Stowe, de schrijfster van ‘Uncle Tom's Gabin’, in de wereld bracht en beweerde uit den mond van Lady Byron zelf, kort vóór dezer dood, te hebben gehoord: Byron was door zijn vrouw schuldig bevonden aan bloedschande met Mrs. Leigh - zijn halfzuster Augusta.

Maar deze geschiedenis - die nu vrij algemeen verworpen wordt - rijmt alweer niet met den opgeruimden brief van Lady Byron aan haar man, toen zij naar haar ouders trok; en nog minder met de talrijke echt zusterlijk vriendschappelijke brieven die zij, lang na de echtscheiding, aan Augusta bleef schrijven.

Kortom, er is niet wijs; te geraken uit den warboel van tegenstrijdige gegevens die nopens de voornaamste gebeurtenis

uit Byron's leven tot ons gekomen zijn; en al de zinspelingen, die de dichter er in zijn werken op maakt, zijn suggestief in allerlei uiteenloopende richtingen, juist omdat ze zeer vaag zijn.

Heeft men nu redenen genoeg om te aarzelen over de vraag of, en in welke mate, Byron aan het gebeurde schuld heeft gehad, Engeland aarzelde niet. De hoogere kringen, die hem kort te voren aanbaden, keerden hem den rug toe, om zich aan de zijde van zijn vrouw te scharen en, op weinige uitzonderingen na, volgde de geheele Engelsche openbare meening dit voorbeeld.

De geheimzinnige krachten die door overdrijving en haastig oordeel aan de Byron-legende het aanzijn hadden gegeven, werkten nu met duizelingwekkenden ijver aan de ontwikkeling daarvan, door middel van wat waarheid en veel laster. Hij was een melancholische, beminnelijke, edelmoedige en schitterend geniale afgod van mannen en vrouwen geweest, en op het vaste land bleef hij dat lange jaren na zijn dood; maar in Engeland werd hij nu spoedig een monster van lage driften, een krankzinnige, een Satan.

Zijn toestand werd onhoudbaar, en op 25 April 1916 scheepte hij in voor zijn tweede omreis; hij wilde en zou Engeland niet meer weerzien. Van nu af is zijn leven niets meer dan een zwervend ballingschap. Hij reist over Oostende naar Brussel, bezoekt het slagveld van Waterloo, volgt dan den Rijn naar Zwitserland, waar hij te Genève Shelley aantreft; en verlaat op 1 October 1916 Zwitserland voor Italië.

Hier vertoefde hij het langst te Venetië (ongeveer twee jaar). Maar men vindt hem ook te Florence, te Ravenna, te Bologna, te Pisa, te Montenero (bij Livorno) en te Genua. Newstead Abbey had hij reeds in 1816 voor 94.500 pond verkocht, en beschikte dus over een aanzienlijke som gelds.

Te Venetië moet hij een weinig stichtelijk leven hebben geleid. Men weet met zekerheid te spreken van zijn betrekkingen met Marianna Segati, de vrouw van een koopman; dan met Margharita Cogni. Wil men Shelley gelooven, zoo waren deze slechts twee onder velen. Maar Shelley, die toen niet in Italië was, zal wel op de ouder gewoonte overdreven voorstelling van Byron zelf afgegaan zijn.

Wat de Byron-legende-makers betreft, die gingen ook hun

gewonen gang, en maakten van wat al erg genoeg was, een volledigen poel van ongerechtigheden. Dagen en nachten in zulk een poel doorbrengen en tegelijkertijd veel en degelijk werk verrichten, gaat echter niet. En dit laatste deed Byron juist in die Venetië-dagen. Hij eindigde den reeds begonnen *Manfred*, die o.a. op Goethe grooten indruk maakte; schreef *The Prisoner of Chillon*, de twee laatste gezangen van *Childe Harold, Beppo*, de twee eerste gezangen van *Don Juan, Mazeppa, the Prophecy of Dante*, zijn vertaling van Pulci's *Morgante Maggiore*, en ook talrijke kleinere gedichten.

De leelijkste zijner liefdegeschiedenissen was vroeger gebeurd, in Zwitserland. Daar ontmoette hij, in het gezelschap van het gezin Shelley, de mooie Jane Clairmont, een halfzuster van Shelley's vrouw; deze laatste was immers Mary Godwin, wier vader, de romanschrijver, een zekere weduwe Clairmont, de moeder van Jane, had gehuwd. Jane Clairmont, die veel later Roomsch Catholiek werd, was toen een vrijdenkster, die er bovendien over het huwelijk hyperromantische vrije-liefdetheorieën op nahield. Het gevolg van haar omgang met Byron was een dochter, Allegra.

Byron verliet Jane Clairmont niet alleen, maar ontfutselde haar het kind om het in een Italiaansch klooster te plaatsen; hij kon wel weten, dat hij het aldus van de toen nog ongeloovige moeder zou vervreemden, en er is voor zijn gedrag tegenover moeder en kind geen verontschuldiging te vinden. De kleine Allegra stierf echter toen ze in haar vijfde jaar was.

Intusschen had Byron - in April 1819 - te Ravenna de kennis gemaakt van Theresa Gamba, sedert kort de echtgenoote van den ouden, maar schatrijken graaf Guiccioli, een schoone, en ook buitengewoon ontwikkelde, aristocratische vrouw, die dadelijk op den dichter verliefd werd.

Met haar vader, graaf Gamba en zijn vrienden, smeedde Byron plannen tot een samenzwering tegen de in- en uitheemsche tyrannen van Italië. Hij had er moeite en geld voor over, en ook zijn huis, dat tot bergplaats van wapenen diende. De opstand der Carbonari brak te Napels los, maar werd spoedig gesmoord; de saamgezworenen uit Ravenna moesten ergens anders veiligheid zoeken, daar zij uit de Pauselijke Staten verbannen werden, en Byron ging zich te Pisa vestigen.

Die politieke bedrijvigheid had Byron niet belet door het

'eeuwige vrouwelijke' aangetrokken te worden. Hij had een tijdlang bij de gravin en haar man gewoond, dan alleen met haar te Venetië, en als zij van haar echtgenoot gescheiden was, kwam zij ook te Pisa wonen, waar intusschen Shelley zijn tent had opgeslagen. Er ontstond daar een tamelijk levendig intellectueel verkeer tusschen Shelley, Byron en andere Engelsche ingezetenen, en de invloed van gravin Guiccioli schijnt veredelend en matigend op dien geheelen kring, en vooral op Byron, te hebben gewerkt.

In elk geval hebben noch de Garbonari-bezigheden, noch zijn betrekkingen met Theresa Gamba zijn literaire bedrijvigheid verlamd. Tot dien tijd behooren *Marino F alierò*, zijn eerste drama (1820), *Sardanapalus, the two Foscari* en *Cain* (1821), *the Vision of Judginent, Heaven and Earth* en *Werner* (1822), alsook de voortzetting van *Don Juan*.

In 1822 ondernam hij ook, met Leigh Hunt, het uitgeven van een tijdschrift, 'the Liberal'; daarin drukte hij 'the Vision of Judgment' en 'Heaven and Earth', waarvoor hij in Engeland geen uitgever kon vinden, omdat het eerste op politiek en het tweede op godsdienstig gebied bedenkelijk toeschenen. Er ontstond echter oneenigheid tusschen Byron en Leigh Hunt, en na de vierde aflevering hield het tijdschrift op te verschijnen.

In 1823 dichtte Byron *the A ge of Br onze* en *the I stand* en voltooide den 16n zang van *Don Juan*, die op 24 zangen berekend was, maar nooit verder geraakte.

De vrijmaking en herleving van Griekenland was altijd één der droomen van Byron geweest. Nu zich de Grieken tot den opstand voorbereidden, nam er Byron dadelijk een werkzaam deel aan. Hij stelde zich in betrekking met een Londensch Griekencomité, dat hem onmiddellijk tot lid benoemde. Hij was besloten al zijn vermogen aan den vrijheidsoorlog te wijden, zorgde op eigen kosten voor licht geschut en andere wapenen en benoodigdheden, die naar Griekenland ingescheept werden. Hijzelf vertrok in Juli 1823 naar dat land, werd daar geestdriftig als dichter en als bondgenoot gevierd, en tot hoofd van een brigade aangesteld, die hij persoonlijk van uitrusting en soldij voorzag, en die hij in het gevecht wilde aanvoeren.

Kenschetsend is hier, hoe nu gravin Guiccioli in zijn geest op den achtergrond geraakt, hoewel een van haar broers hem op zijn tocht begeleidt; ook dat hij nog de gelegenheid vindt om

the Deformed transformed te schrijven, dat onvoltooid bleef, en waarvan de voorrede onbewust pathetisch met de woorden sluit: ‘The rest may perhaps appear hereafter.’

Het verder verloop is algemeen bekend. Op 4 Januari 1824 was Byron te Missolonghi aangekomen; op 12 April vatte hij, na een zeebad, een verkoudheid en een kwaadaardige koorts; en een week later, op 19 April, stierf hij, terwijl een geweldige storm over de stad aan het woeden was, met de woorden ‘my child’ op de lippen. Hij heeft zich voelen sterven, en zijn dienaar belast met zijn laatste groeten aan zijn vrouw, zijn zuster, zijn dochtertje en zijn vrienden.

Zijn lijk werd ingebalsemd en naar Engeland vervoerd. De Londensche geestelijkheid wilde den ‘spotter met allen godsdienst en alle moraal’ noch in Westminster-abdij, noch in de Kathedraal van St. Paul toelaten. Hij werd dan in den familiekelder, binnen de kerk van Hucknall Torkard, bijgezet. Zijn hart werd in de hoofdkerk van Missolonghi bewaard, en rustte aldus voortaan in het land, waar het geestdriftig voor een edele zaak had geklopt.

Aldus eindigde dat raadselachtig mengsel van veel edels en veel kwaads dat het leven van Byron heet. Tot het edele behooren zeker zijn laatste dagen en zijn dood. Hoeveel edels en schoons hij, naast veel gebrekkigs, in zijn werken heeft nagelaten, hoop ik eerlang te onderzoeken.

M. BASSE.

Peters Kind (*Slot*)[1]

XVI
De knoopen van Peters beste jas

Niet verre van Fikske's woning, bijna ten einde der straat, stond een klein huizeke, waar Siska Breekpot een snoepwinkeltje hield.

Er waren groene luiken aan de vensters, die den ganschen dag, tegen den ontkalkten gevel, openlagen en waarop de zon de verf tot blazen had getrokken.

Achter de steeds bemorste ruiten lag een rommel van versuikerd snoepgoed, naast oude, verdroogde macaronistukjes in een glazen bokaal, een kistje verbleekte vermicelle, een paar pakjes bitterpeeën en andere verlepte en verschrompelde eetwaren en een paar verkleurde mannekesbladen.

In 't winkeltje stond, in den hoek, een vat petrool, dat, gemengd met zuur en zoet, een vieselijken geur verspreidde.

Siska was een menschke, met zeer slechte oogen, wier schelen rood ontstoken waren en, daarenboven, erg bijziende. Haar vuile, katoenen muts dekte slechts gedeeltelijk haar grijze, slordige haren en, zoo zij op zich zelve niet zindelijk was, liet, in dit opzicht, haar winkel nog meer te wenschen over.

Een klein, houten hek sloot haar magazijntje van de straat af. De eerste lat van dit hek stak ver boven de andere uit en was van een bel voorzien, die nijdig klonk en die men van heel verre hooren kon. Des morgens, wanneer de jeugd schoolwaarts ging en in den namiddag, bij den terugkeer, hoorde men het belleke aanhoudend rinkelen. Men kwam bij Siska voor een duit en, soms wel voor een heelen cent, bollen koopen.

(1) Zie blz. 415.

Verder, in den dag, bleef de bel rustig. Siska's kliënteel bestond hoofdzakelijk uit kleine kleuters, van beider kunne, die niet erg op reinheid gesteld zijn, als het gekochte maar zoet en goedkoop is.

Zekeren dag stonden Fikske en Snor voor 't raam van 't winkeltje. Er lag een groote levensblijheid in de oogen van het jongetje, want het weder was prachtig en de lucht vol blauw licht. De zon speelde in Fikske's leven een groote rol en staalde zijn hart. Snor was even blij als Fikske, want de humeuren van zijn baaske werkten aanstekelijk op den verständigen, gevoeligen hond.

Fikske keek naar het mannekesblad dat, met wat pap, tegen een der ruiten was geplakt. De geschiedenis van de ‘Gelaarsde kat’ stond er op afgebeeld en van die kat had hij Peter nog nooit hooren vertellen.

Het jongetje voelde in al zijn zakken, haalde de meest waardelooze dingen te voorschijn, die alleen maar belang hebben voor een ventje van Fikske's ouderdom, maar hij vond niet wat hij zocht. Hij was geen cent rijk. Dubbend en teleurgesteld bleef hij staan, keek nog eens begeerig naar de kattenhistorie en ging hierna huistoe, op zoek naar Peter om geestdriftig over de nieuw ontdekte historie te vertellen. Peter was echter niet te vinden, in huis niet, in den tuin niet. 't Was een dag van teleurstellingen! Na lang overwegen schoot er iets in Fikske's hoofd, dat hij onmiddellijk zou uitvoeren. Hij ging in huis, naar Peters kamer, waar, in een groote kleerkast, dezes kostumen hingen. Al de zakken werden doorsnuffeld, maar een cent vond hij niet. Daar krijgt Fikske Peters schoonste pak in oog, zijn Paaschbesten rok. Een der knoopen was een weinig afgesleten en Fikske zag door de scheur koper blinken. Hij zocht naar een schaar en sneed hiermede een knoop en een stuk van de laken stof af. Het goed was er weldra afgeteerd en Fikske kreeg een dun, blinkend stuk koper, ter grootte van een cent, in de hand.

Een paar minuten later rinkelde het belletje van Siska's winkel en zag men het voor het raam geplakte mannekesblad verdwijnen. 't Docht Siska dat de cent van het manneke wel wat dun was, maar, och God, er was zooveel versleten munt in omloop, dat zij er verder geen acht op gaf en 't koperen dingetje in de gleuf van de toogschuif liet glijden.

Fikske keek aandachtig rond, zag de weelde van de suikerbollen, zuchtte eens en trok er met zijn blad van door.

In den tuin bekeek hij prentje na prentje met den ernst van iemand die alles bestudeeren en weten wil. Toen dischte hij Snor, als gevolg van die studie, het wonderbaarste en onsamenhangendste verhaal op, dat de hond ooit over een kat had gehoord.

Nadien bleef de verteller droomend voor zich uitstaren. Een groote begeerte vulde zijn maag en in zijn oogen kwam een vochtige glans. Zijn gehemelte werd wee naar suikergoed, naar munt-, anijs-, beeten andere bollen, die hij gezien had in de vuile bokalen van Siska Breekpot, naar den langwerpigen, in krantpapier gerolden ‘warmenrek’, die aan de tanden bleef plakken als lijm en dien men in draden uitzetten kon, dun en fijn, tot een kleverige lengte.

De poes met haar laarzen, pluimhoed en zonderlinge avonturen was uit zijn geheugen. Hij liet het blad in het gras liggen en ging weder in huis, naar de kleerkast waar Peter zijn centen bewaarde, onder de stof der knoopen van zijn besten rok.

Vijfmaal werkte hij de schaar achter de knoopen en na den vijfden knip was Peters frak van zijn koperen schatten beroofd.

't Was voor Fikske een groote som. Hij was onbewust van het uiterlijk onzer koperen munt. Hij was nog te jong om duiten en centen en koperen knoopen uit elkander te onderscheiden. Het geld had voor hem eendere waarde en het kwam niet eens in hem op dat hij een weinig aanbevelenswaardige daad beging. Hij verkeerde in de eerlijke meening dat het centen waren en hij, door zijn aankoop bij Siska, het oude, halfblinde vrouwtje een dienst bewees!

De vijf koperen stukken verdwenen, bij het eerste, in de gleuf en 't jongetje kreeg nog een bol toe, omdat hij er zooveel ineens kocht.

Alleen kon hij de zoetigheid best baas, maar hij deelde vriendschappelijk met Snor, die een geslagen half uur noodig had om den ‘warmenrek’ uit zijn tanden en naar binnen te werken, wat hem moeilijker gelukte dan aan Fikske, die al de bollen met een gemak maalde en inslikte, of hij in zijn gansche leven niet anders had gedaan.

Des avonds liep het gerucht bij de geburen, dat een kwajongen Siska Breekpot zes blinde, poovere koperstukjes in handen had

geduwd, in plaats van bare centen. De eene jongen schoof de schuld op den ander, maar aan Fikske dacht niemand. 't Manneke wandelde op dit oogenblik, met Peter, in den tuin en luisterde naar het verhaal van markies de Garabas, dat, van het begin tot het einde, breed afstak tegen de historie die Fikske aan Snor had verteld.

Veel later kwam Peter tot de ontdekking van de afgesneden knoopen, maar was verre van te vermoeden dat deze in Siska's schuif waren verdwenen. Hij schreef de daad dan ook op rekening van zijn kleinkind, wiens zonden van dag tot dag grooter werden, maar zoo spoedig door den ouden man werden vergeven als zij hem ter oore kwamen.

Ach, 't jongetje miste zoozeer zijn moeder; de oude man wist het maar al te goed en daarom omringde hij het van dag tot dag met groeiende liefde.

XVII
Peters verjaardag

't Was altijd, in Peters huis, de gewoonte geweest: wie verjaarde werd op den vooravond ‘bestoken’. Iedereen gaf den feesteling een hartelijk woord en een geschenk. Er kwam een reuzentaart uit een der fijnste Brusselsche bakkerijen, met een dwarsstuk, waarop, in witte suiker, gegoten was ‘Leve de feesteling!’ Er werd een flesch wijn opgehaald en het avondmaal met een paar fijne gerechten aangevuld. Men bleef laat ter tafel en zulke feestjes brachten de huisgenooten nog dichter bijeen en verhoogden de liefde die men voor elkander voelde.

Sinds Fikske's ouders waren overleden en de oude man met den kleine overbleef, was van deze gewoonte afgezien. Er was sinds iets gebroken, dat door niets kon aaneengeschakeld worden.

Toen Fikske zes jaar oud werd, had Peter den kleine, een hobbelpaard gegeven, maar geen feestelijkheid, aan tafel, had het feit plechtigheid bijgezet.

Fikske reed op zijn paard, in den tuin, riep als een echte ruiter: O! en ju! Tusschen zijn hijgen in vei telde hij aan den verbaasden Snor en de woedende geit, die dreigend haar horens naar 't paard richtte, dat hij nu al zes jaar oud was en weldra naar de school zou gaan, dat Petfer gewild had dat hij zijn

verjaardag hobbelend en dansend zou inrijden en... ja, daar schoot het Fikske ineens te binnen, dat Peter ook ging verjaren. Hij liet dadelijk zijn paard in den steek en spoedde zich, loopend, naar de oude huishoudster.

- Wanneer verjaart Peter? vroeg hij haar.
- Dat zal in de maand Juli zijn, manneke.
- Wanneer is dat?
- Nog twee weken.

Zij sprak hem over de feestjes van vroegere jaren, die zoo gezellig waren, over zijn vader en zijn moeder, die zij zoo lang had gediend en...

- Liezeke, zei 't jongetje, haal eens mijn ‘veursch’! (puit.)

De puit was Fikske's spaarpot, waar hij, iederen Zondag, den ‘witten cent’ in stak, dien hij van Peter kreeg.

Hij gooide hem tegen de steenen, kletterend, stuk. 't Was als een bende kwajongens die er uitstoof, gillend en rinkelend langs stoel en tafel.

Fikske raapte het geld op en Liezeke moest het tellen.

- Zes en vijftig frank! zei ze.

Fikske klopte in de handen.

- We gaan Peter besteken! riep hij.

Er werd door beiden veel besproken, stilletjes, opdait de muren het niet zouden hooren. Ze begrepen elkander best en zouden het geheim aan niemand verklappen.

Gedurende veertien dagen verkeerde Fikske in zenuwachtige doening. Alles in hem was op het feest gespannen. Hij droomde er des nachts van, maar geen woord kwam, des daags, over zijn lippen. Hij bezag Peter telkens met een lachje en deed heel geheimzinnig, zoodat de oude man er bezorgd om werd en zich nutteloos verontrustte over de felle schittering in des jongetjes oogen. Hij ondervroeg de meid, maar deze haalde de schouders op en zegde dat het wel meer gebeurde, dat Fikske zoo opgewonden deed, dat het wel zou overgaan.

Des Zondags trok ze naar de stad en bracht alles mede wat voor de plechtigheid moest dienen. In den namiddag van den besteek maakte zij grooten kuisch en niemand, behalve Fikske, mocht het huis in.

Toen des avonds Peter, voor het avondmaal, de woning naderde, wachtte Fikske hem aan de voordeur op. Snor en Mieke stonden naast hem, kop en staart met linten versierd.

Fikske speelde, op zijn mondharmonika, een zijner dolste wijsjes en wanneer 't gedaan was neigde hij voor Peter, nam hem bij de hand, en leidde hem de gang in, onder een boog van papieren bloemenslingers.

Meteen begreep de oude man en schoot er een krop in zijn keel.

Morgen werd hij zeventig jaar!

De huiskamer was als in een toovertuin herschapen. Over Peters zetel hingen miniatuurrozekes, vastgehecht met roode lintjes. Groote slingers bengelden aan 't gewelf en daar tusschenin talrijke, gekleurde ballonnekes. De vensters waren omlijst met frissche bloemen; op de tafel prijkte het fijnste servies, te midden van groote tuilen rozen. Al de lichten waren aangestoken, die de kristallen glazen deden fonkelen.

De kleine bracht grootva op zijn plaats en overhandigde hem een zilveren snuifdoos. Hij kon, aanvankelijk, van ontroering en blijdschap niet spreken. Zijn kinnetje trilde en zijn oogen schoten vol tranen.

Eindelijk kon hij zijn complimentje stamelen.

- Peterke, voor uw feestdag. Fikske ziet u heel gaarne en wenscht u een lang leven toe.

De grijsaard hoorde hem ernstig aan alsof een koning tot hem sprak; ook zijn kin trilde. In zijn hoofd dwarrelden de schoone visioenen van heldere dagen uit het verleden, toen hij nog niet alleen was en hij voelde hoe al de liefde die zijn ouders, zijn vrouw en dochter hem hadden toegedragen, herboren was, trouw en heerlijk, in 't schoone hartje en in de ontroerende daad van zijn petekind. Hij bezag de zilveren snuifdoos, waarin zijn naam en zijn zeventigste verjaardag waren gegraveerd, en twee tranen vielen op het deksel.

Hij nam Fikske op en gaf hem een paar klappende kussen op zijn wangen, met al den trots en de vreugde van een gelukkigen grijsaard.

De herleving eener oude gewoonte, spontaan verwekt door 't lieve jongetje, maakte dien avond tot een der schoonste van zijn gansche leven.

Zij zaten lang aan tafel, genietend van den overvloed der heerlijke spijzen. Iedereen moest met hen komen aanklinken en beiden spraken lang en innig met elkander, lachend en vertrouwelijk, als twee vroolijke kinderen.

XVIII
Trekkebeentje

Jos van den poelier was een jongen die misgroeide. Zijn vader was een dronkaard en liet zijn jongen verwilderen; de moeder trok het kind weinig of niets aan, dan om hem nu en dan eens flink af te rammelen en een grof woord naar het hoofd te werpen.

De weinig vriendschappelijke behandeling zijner ouders joeg Jos uit den huize om op straat te leven en om te gaan met jongens van zijn slag.

Jos was de aanvoerder van een troep bengels, de schrik van alle deftige lieden. Hij was een paar jaren ouder dan Fikske en groeide iederen dag met een sterkere neiging om zijn kwade instinkten bot te vieren.

Fikske had het met hem niets op. Hij vermeed hem zooveel mogelijk en leende zich nooit, onder zijn leiding, tot het een of ander kattekwaad of baldadigheid. Instinktmatig ontwikkelden zich Fikske's sympathieën en antipathieën. Zijn opvoeding onder Peters oog was van grooten invloed op zijn natuurlijke goede inborst en hij kreeg een gezond oordeel over wat al of niet geoorloofd was. Gebeurde het af en toe, onder de impulsie van zijn jong bloed, dat hij de eene of andere onbehoorlijke daad bedreef, dan volgde onmiddellijk hierop het berouw en beloofde hij zich te beteren. Afwijking van het goede werd dan steeds evenwichtig gemaakt door een overwinning op zich zelf.

Zijnerzijds behandelde Jos ons vriendje met al de verachting die verschil van stand en karakter aanscherpen. Hij kon Fikske niet lijden, omdat hij dezen menigmaal op zijn weg had gevonden ter verhindering eener misselijke daad. Tusschen die twee moest het onvermijdelijk tot een botsing komen en fataal kwam het tot zulk gebeuren.

Fikske voelde zich aangetrokken naar speelgenooten die met zijn karakter overeenkwamen en vooral naar zwakkere wezens, want hij was steeds te vinden wanneer iemand zijn hulp of bescherming noodig had.

In de straat leefde er ook een klein, gebrekkig meisje, Tieneke genaamd. Tieneke was een tenger, misvormd kind, met scheeve ruggegraat, rachitiek en lijdend daarenboven aan heupgewricht-

ontsteking, waarom men haar gewoonlijk Trekkebeent je noemde.

Haar lijden was soms zeer groot. In hevige aanvallen, wanneer zij te bed lag, kon zij zóó[schreeuwen dat men het huizen ver hoorde en iedereen om haar begaan was. Zij bezat vele vriendjes, waaronder Fikske de voornaamste was. Hij was zacht en goed voor haar als haar eigen moeder. Wanneer zij op straat mocht, sukkelde zij tot bij hem en hij plaatste haar, voor het hek, op een zeteltje, dat Peter voor haar gekocht had en waarop Fikske dan zijn eigen peluw legde en het haar zoo makkelijk mogelijk maakte. Hij haalde zijn schoonste prentenboeken voor den dag en vertelde haar de wonderbare lotgevallen van ongelukkige prinsessen en heldhaftige prinsen. En bij het luisteren naar hem vergat Trekkebeent je haar pijn en miserie. Bij het vertellen hing zij letterlijk aan Fikske's mond en haar met bruine kringen omrande oogen schitterden. Over haar bleek wezentje schoof een blos van opwinding, en zij was nooit moede te luisteren zoolang Fikske niet moede was van het vertellen.

't Gebeurde ook dat de jongens voor haar speelden, veldslagen leverden; waarbij allen, te harer intentie, zich dapper weerden.

Tieneke bezat een hondje, dat haar steeds vergezelde, een Pommeraansch diertje, met lange zijden haren en steeds verbaasde oogen, zoo zacht van aard en zoo teergevoelig als zijn meesteresje. Zekeren dag klonk in de straat een erbarmelijk gejank en een kletterend laweit. Tieneke's hondje liep als razend door de straat, achter zich sleepend een versleten soeppot. Het huilde al zijn vernedering en pijn en zijn verdriet in vervaarlijke smartkreten uit.

Tieneke lag er drie dagen met kwade koortsen te bed van. Het kwam uit dat Jos het gedaan had. Men vertelde het aan den poelier, zijn vader, maar deze moest er smakelijk om lachen. Die baldadige daad vergrootte nog de klove die Fikske van den rakker scheidde.

Op een anderen dag maakten de kinderen, langs den weg, kappelekes. Tieneke deed mede. Fikske had voor haar de schoonste bloemen uit Peters tuin gehaald, die zij in de met uit zand uitgelijnde muren versierde en een slinger boogde boven het oude madonnabeeldje, dat te midden van het kappeleke prijkte, als in een nis van levende bloemen, nog schooner dan in de kerk.

Iedereen kwam er naar zien. 't Kind was gelukkig en wanneer er iemand haar prees, verscheen een lach op haar bleeke lippekes.

Jos kwam langs daar geslenterd. Men zag zijn rossen kop boven dien der andere jongens uitsteken. Zijn oogen loerden valsch. Jos hield niet van kappellekes te bouwen; daar had hij te weinig smaak voor en 't spel bleek hem te flauw en te kinderachtig.

Zoo kwam hij ook voor het hofje van Tieneke en een beetje rood van afgunst deed zijn sproetengezicht blozen. Hij stak de handen in de broekzakken, trok de twee slekjes, die onder zijn neus slijmden, met luidruchtig gesnork in hun holekes en smeet, plots, met de voeten het werk van Tieneke het onderst boven en trapte het oude beeldje der jonkvrouwe den kop af.

De verwoesting was volledig. Alles scheen als door een aardbeving dooreengeslingerd.

Tieneke werd wit als een lijk en begon te huilen. Fikske's bloed kookte. Er schoot een vuur naar zijn hoofd dat hem pijn deed. Sterrekes wielden voor zijn oogen en hij balde de vuisten. Zonder zich te bezinnen wierp hij zich op den sterkeren Jos. De woede verdubbelde zijn kracht, staalde zijn spieren en Jos moest het beleven, hij, de sterkere, de aanvoerder der straatjongens, dat hij, ten aanschouwe van iedereen, op den grond geworpen werd en, onder Fikske's knieën vastgespijkerd, geslagen werd als kaf. De jongens hitsten Fikske aan, maar 't jongetje had zulks niet noodig, hij troefde er over zoo hard hij kon en werd toegejuicht, zoo hevig als geestdriftige jongens het kunnen.

Daar naderde, als toevallig, de ruwe poelier, zag zijn zoon onder liggen, bukte zich, trok Fikske van zijn jongen weg, schudde hem met harde stompen dooreen en wierp hem dan, met één smak, als een voddebaal, tegen de haag. De jongens huilden en floten den baldadigaard uit, maar deze, bewust van zijn sterkte, stoorde er zich niet om, nam zijn Jos van den grond op, diende hem, om de vernedering, nog eenige oorvijgen toe en joeg hem dan naar huis.

Fikske stond verdwaasd op. Zijn gelaat was vol schrammen. Hij bracht de handen aan de lenden en kreunde. Tieneke liep op hem toe en streelde zijn van drift nog trillende handen.

- Hebt *ge* pijn? vroeg ze huilend.

- Neen, Tieneke, zei Fikske, die geweld moest doen om het niet uit te krijten.

't Spelletje was uit. Fikske ging naar huis, stil en zwijgend, maar in zijn binnenste sloeg zijn hart, woest, om te breken.

Opeens viel het Fikske op wat Peter wel zou zeggen dat zijn jongetje had gevochten, gevochten voor de eerste maal in zijn leven.

Hij ging naar de groote remise, waar Peter eenige zeldzame planten botuurde.

De zon speelde over Fikske's blond hoofdje en Peter zag, in de halfdonkere plaats, iets lichten. Hij keek op en bemerkte toen Fikske met verscheurde kleeren en geschramd gelaat. Hij zag hem schoorvoetend naderen, stap voor stap, als gedrukt door een zwaren last, het hoofd ietwat voorover gebogen, als beschaamd en zeer verdrietig.

Zoo kwam Fikske bij den ouden man en bleef bij hem staan, zwijgend. Peter legde het mes, dat hij in de hand hield, neder, veegde de handen aan zijn schort af, nam de kin van 't jongetje vast en hief zijn hoofdje omhoog.

Voor de eerste maal in zijn leven dierf Fikske zijn oogen niet naar die van zijn grooten vriend opslaan en nu wist Peter dat er iets zeer ergs, iets zeer bitters gebeurd was. Een prop kropte hem in de keel, die hij met moeite kon verduwen.

- Fikske, vroeg hij, wat is er gebeurd?

De knaap antwoordde niet. Peter voelde echter hoe de ontroering begon te werken met kleine trillingen, iix de kin, onder zijn hand.

- Fikske, zeg me de waarheid.
- Ik heb gevochten, Peter! stamelde de kleine.
- Gevochten! Met wien?
- Met Jos, van den poelier, Peter.
- Heeft hij u geslagen? riep Peter met een schreeuw van woede.
- Neen, Peter. Ik heb hem afgetroefd.

De geschiedenis werd voor Peter duister.

- Waarom hebt ge Jos geslagen? vroeg hij ongeloovig.

Fikske zweeg. Men had hem geleerd niet te verklikken en liever zou hij een slag gekregen hebben, van de gewijde hand van zijn liefsten vriend, dan de zaak te verraden.

Peter wist waaraan het kind gehoorzaamde. Hij drong niet aan.

- Wacht me hier! beval hij, kortaf.

Hij ging naar buiten, waar hij de jongens nog luide over het geval hoorde spreken, zag het schreiend Tieneke, nam haar op zijn armen en nu vernam hij de gansche toedracht der zaak, hoe Fikske bij de brutale daad van Jos op hem was toegeloopen, hem afgeslagen had en hoe de poelier was gekomen, die zijn kleinkind in de haag had gesmeten.

Peter zei geen woord, doch men zag aan het opeenschuiven der kaakbeenderen hoe bewogen hij was. Hij zette Tieneke op den grond en richtte zich, met zware stappen, als een reus, naar het huis van den poelier, ten einde der straat.

De jongens zagen hem gaan en in hun harte viel een ijskoude stilte.

Wat er gebeurde tusschen die twee heeft niemand geweten, maar het moest iets vreeselijks geweest zijn, want toen de sterke Peter terugkwam, was zijn mond nog gespannen als een groote bedreiging en op zijn edel gelaat lag de bleekheid van hooge woede.

Fikske zag hem tot zich komen als een gevaarte, maar om Peters mond speelde weldra een zachte lach. Hij nam zijn jongetje op, legde zijn hoofdje tegen zijn harde kaak en kuste hem dan op zijn oogen, waaruit plots, als een fontein, de tranen liepen, en op zijn snikkenden mond, die anders niet stamelen kon dan: Mijn Peterke, mijn lief, goed Peterke, ik kon er niet aan doen!

- Kind, wat ge deedt, is goed gedaan! Ge zijt een dapper ventje, mijn goed, eenig Fikske!

XIX
De dood van Juul

Juul droeg moedig de hooge jaren van een kip. Zij was niet bestemd om, zooals haar zusters, haar vroolijk leven te eindigen in pot of pan. Zij bereikte zulken hoogen ouderdom dat het feit, waarschijnlijk, zal aangeschreven staan in de annalen van de kippenwereld.

Juul werd sukkelachtig. Haar speelschheid was sinds lang

verdwenen. Er was geen enkele kip, op Peters hof, geweest, die zich met zulke elasticiteit kon omhoog wippen om kevers in hun vlucht te snappen. Thans mochten torren en vliegen voorbij haar neus snorren, zij roerde zich niet meer, bleef onverschillig. Wél kwam er nu en dan nog een schittering en een vlam in haar oogen, als het weerlichten van een herinnering, maar een oogenblik later werden deze weder overneveld en staarden zij dom en lusteloos in het vage en onbekende.

Dikke kalkknobbels overdekten haar vereelte pooten, eenmaal zoo gespierd in hun geel pakje, en bemoeilijkten haar gang. Zij stond dan ook den ganschen dag alleen, op een eenzaam plekje, verre van de vroolijke zusters, met den kop onder een harer vlerken.

Zij wentelde zich niet meer, bij verandering van weer, in een diep kuiltje in 't warme zand, noch schudde haar pluimenlijf en haar vleugels in een wolk van stof.

Zelfs gaf zij zich niet eens de moeite meer om te luisteren naar het koperen klaroenen van den haan, dat al de kippen zoo gaarne hooren en bewonderend en eerbiedig doen staren op hun geliefden aanvoerder.

In haar jongen tijd, dacht zij, was de haan een andere klepper. Niemand kon als hij, zijn stem zoo klaar en luide uitgalmen, dat het klonk, verre in het ronde als een gouden geluid. En zijn oogen wielden in zijn koninklijken kop als het radertje van een vuurwerk. Maar nu, helaas! Al dat nieuwie en vreemde volkje op de werf! Neen, zij kon zich met niemand hunner ophouden. Zij spraken een andere taal dan zij en hun geluid was vreemd en onverstaanbaar. Wis en zeker heerschte er in de kippenwereld de beschämendste ontaarding.

't Gebeurde, toen Juul, te midden van al dat raar volkje, het pas gestrooide graan hielp opeten, dat de eene of andere kip naar haar, kwaadgeluimd, pikte en de nieuwe haan rond haar heen draaide en zijn scherpe sporen, met een gemelijk woord, naar haar uitsmeet, naar haar, de indringster, zooals hij haar heette.

Zij, een indringster!

Foei! Wat dachten ze niet van haar! Zij wilde met hem en hen niets gemeens meer hebben, leefde gewoonlijk alleen, weigerde nog in hun hok te slapen en bleef dan bij haar vriendin, de geit, overnachten.

Des morgens, echter, kwam zij, zooals zij dat gansch haar leven had gedaan, op de ruit van de voorkamer kloppen en werd zij door Fikske binnengelaten. Maar zij was niet meer zoo spraakzaam als in haar jongen tijd, beschaamd als zij was dat zij haar vriend niet meer, als toen, op een ei kon vergasten.

Hoe ouder zij werd en hoe sukkelachtiger, hoe meer Fikske van haar hield en haar verzorgde. 't Jongetje begreep nog niet de wisselwerking in de natuur, hoe alles zich hernieuwt en het oude weer opfleurt in nieuwe generaties; hij wist niets van het versterven der cellen en hoe er een oogenblik kwam dat in een wezen alle leven ophield en alle gevoel en liefde sterven.

Wanneer hij Juul treurend of peinzend zag staan, onder een struik of in een verlaten hoek, met flauwe oogen en bleekbloedigen kam, den bek scheef liggend als de lippekes van een oud wijveke, dan nam hij haar in de armen, wat zij altijd gaarne toeliet, en hij sprak haar toe al de lieve woorden van zijn kinderlijke verbeelding. De kip antwoordde dan wat, neep de oogen dicht en zuilde in Fikske's armen en men zag dat ze bij hem gelukkig was. Snor kwam haar dan 'n keer besnuffelen en zei iets zeer stil en jankend, waarin al de goedheid van zijn hondenharte trilde. Hij legde zich bij beiden neer, den kop vol herinneringen uit den gouden, ouden tijd, toen Juul de schoonste kip was van de wereld en eten kon als een hond.

Op een avond was Juul niet in de nabijheid van de woning. 't Was een kille dag geweest, zonloos. De lage, grauwe wolken legden iets triest over den tuin en de escholtzia's hadden dien dag hun gouden kelken niet naar omhoog getild, wijd open, om den wijn van de zon op te vangen, zooals ze dat zoo gaarne doen, in al de dagen van hun blijde zomerleven.

Fikske ging op zoek. Eerst bij Mieke, dan in het hok, in de remisies en overal, waar Juul zich gewoonlijk ophield.

In den tuin vond hij haar, liggend op den grond, den kop tegen de aarde, met langgerekten nek, den kam slap over den bek, met bleeke vliesjes over de oogen.

- Oh! zei Fikske, Juul slaapt.

Hij naderde zachtjes en voorzichtig op de teenen, maar Juul richtte zich niet op bij het naderen van haar vriend.

Fikske nam haar op, sprak haar aan, schudde haar stijve, koude lijf, maar haar kop hing omlaag, bengelend als een slap lorretje, aan den half ontpluimden hals.

Hij hief haar bek op, waardoor geen adem meer ging en toen voelde Fikske dat er iets vreeselijks gebeurd was. Hij liep naar huis, legde Juul op de tafel, en riep op Peter.

Peter voelde een schok door zijn oude lichaam; zijn harte kwam vol wee, want ook hij hield van Juul en 't verdriet van Fikske was wreed. Het jongetje vroeg hem den doktor te halen om Juul uit haar vreemden slaap op te wekken, maar Peter schudde het hoofd en legde zijn hand op Fikske, zeggend::

- Ventje, 't is te laat. Juul is dood!

Dien avond nog hebben ze de kip begraven, te midden van een perk rozen, die in de schemering bloeiden, als roode tranen. Fikske sloeg een kruiske en bad voor de kip als voor de ziel van een arme vriendin.

Dien nacht lag de droefheid over zijn slaap met al het stekende van haar wreede pijn, en des morgens stond hij met zwaarwegend harte op.

Voor de eerste maal in zijn leven voelde Fikska een groote leegte in zich en was diep ongelukkig.

XX
Het eerste schooljaar

De schoonste tijd van Fikske's leven, waarin de dagen hem tegemoet kwamen met hun gouden vreugde, waren verleden en de kinderjaren vergroeid tot zijn knapenschap. Peters gestalte, in wier schaduw hij tot dan toe leefde, had, met magnetische aantrekkingskracht, zijn bloed doortrokken van rein geluk en in hem een hechten grondslag gelegd waarop men een sterken, blijmoedigen man bouwen kon.

Peter moest hem thans afstaan aan vreemde handen, aan een andere omgeving. De eerste dag dat Fikske ter schole ging was het huis voor Peter zoo ledig alsof men er een doode had weggedragen.

Het werd voor den ouden man een eenzame, weemoedige dag.

Fikske, van zijn kant, miste Peter. Het zachte woord van den goedaardigen onderwijzer was niet bij machte om; zijn harte blijmoedig te stemmen. Integendeel. Er lag iets zwaars in 't kind. Hij voelde dat er iets dood was en dit verwekte in hem hetzelfde, wat hij zoo menigmaal gevoeld had, des avonds, na

een zonnigen dag: het vergaan van een korte schoonheid. Het verwekte droefheid in zijn harte, hoewel zijn hersens nog vervuld waren met een blijde warmte. Hij voelde zich in de klas als in een vreemd land en het nieuwte in zijn leven kon Peter, Snor, Mieke en de heerlijkheid van zijn Paradijs niet verdringen noch vervangen.

Hij was stil. Niet die ingetogen stilte vulde hem, die het gevolg is van een plechtig voelen, maar van een onbekende, bijna onverklaarbare droefheid. Zijn gedachten waren elders en maakten hem, uiterwaarts, lusteloos en onverschillig. Men had hem een grooten schat ontrukt en hij voelde zich thans even verdrietig als Snor, wien men den ketting aan den halsband had gelegd en die aan zijn kot gebonden lag.

Zoo kwam het dat zijn kin dikwijls trilde en, onbewust, groote tranen het blauwe van zijn oogen vervaagden.

De meester kende hem zeer goed, want hij was een vriend van den huize. Hij wandelde langs zijn bank, bleef een oogenblik bij hem staan, bukte zich en vroeg hem zacht of hij het niet wennen zou. Fikske knikte dan stilletjes en moest zich geweld aandoen om niet te huilen, luidop, en iedereen te laten hooren hoe ellendig het in hem gesteld was.

De onderwijzer zag het, klom op het verhoog en begon iets te vertellen uit zijn rijken schat van fantastische verhalen. Zoo kwam Fikske eenigszins op dreef en hij luisterde naar de wonderbare feiten uit een geheimzinnige wereld.

Des middags liep hij vlug naar Peter, wierp zich in zijn armen en bleef daar zwijgend liggen, tot zijn groote ontroering voorbij was, zijn harte weder rustig klopte en hij, zonder beven, den ouden man vragen kon:

- Heeft Peterke vandaag Fikske niet gemist?

- Wel ongetwijfeld, lief ventje, antwoordde de oude man onder hevige emotie. Maar het is voor Fikske's geluk dat hij naar school moet.

- Ik ben bij u gelukkig genoeg, hernam Fikske.

- Ja, jongetje, maar ge moet leeren, tot er een heele baas uit u groeit.

- Ja, Peterke, antwoordde Fikske.

En hij werd weder zeer stil, omdat hij het bleeke wezen zijner droefheid voor zich zag.

Na den middag ging het al wat beter en na eenige dagen wist

Fikske aan Snor en aan Mieke, op 't grasplein, te verhalen waar hij die lange leervolle dagen verbleef en van alles wat hij geleerd had, met zulken grootmenschelijken ernst, dat het Fikske dacht dat beide dieren naar hem opkeken als naar een wonderbaren geleerde.

Stilaan beheerschte de macht der gewoonte zijn ontvankelijk gemoed. De vermaningen van Peter, het bestendige gezelschap der kameraadjes, de wijze woorden van den meester, de lust tot begrijpen en tot leeren deden Fikske de noodzakelijkheid van zijn nieuwe levenswijze inzien en hij onderwierp zich en paste zich aan de verandering toe.

Zoolang de Winter duurde en het weder koud was en ongezellig, bleef Fikske zich schikken; 't was prettig in de klas en warm, de afwisselende bezigheden van het aanvankelijke onderwijs verwekten een zeker evenwicht in zijn gewoonten en levensopvatting en er waren dagen dat hij zich feestelijk gelukkig gevoelde.

De school was ver van zijn woonste afgelegen. Peter had Snor er op afgericht om Fikske te gaan afhalen in den valavond der korte winterdagen. 't Was een heele blijdschap voor 't jongetje, toen hij de eerste maal zijn vriend, op de speelplaats, zag. Weldra werd Snor de lieveling van de gansche klas. Jos, van den poelier, die verscheidene malen er op geloerd had om Fikske de rammeling terug te geven die hij, om 't verwoesten van Trekkebeentje's kapelleke, had opgeloopen, moest zijn voornemen tot andere tijden uitstellen.

Toen de Winter echter verbleekte onder het hevige blauw van de Lente en de lijsters begonnen te roepen in de hooge boomen, werd het evenwicht in Fikske verbroken. Er kwam een krieuweling in zijn bloed die hem onrustig en ongelukkig maakte. Hij werd meer en meer verstrooid en keek, door het raam der klas, steeds naar dat lapje blauw dat hij in 't geluchte zag kleuren.

Des morgens verliet hij ongaarne den tuin, waar de wonderen der hergeboorte ontloken in de weelde van den nieuwen bloeitijd. Hij ging met trage stappen naar de school, slenterend langs de geurige doornhagen, waarachter de bloemende bongerds hun heerlijkheid vergeurden.

Toen, zekeren dag, een paar makkertjes Fikske voorstelden te fatsen, dan vonden zij hem dadelijk bereid. Zij bleven dien

namiddag van de school weg en genoten, in de groeiende, groene bosschen, al het geluk dat lentejoel in een kinderhart kan verwekken.

Fikske bleef soms dagen van de school afwezig. Menigmaal smeekte hij Peter om in den tuin te mogen blijven, maar de oude man kon, tot zijn groot verdriet, Fikske's Verlangen niet inwilligen.

Zekeren verlofdag kwam de onderwijzer Peter over het geval spreken. Hij was ongerust over Fikske's onregelmatig schoolgaan. Hij kende de groote zwakheid van Peter voor zijn lieveling en wilde hem, persoonlijk, de nadeelige gevolgen van het afwezigzijn onder oogen brengen.

Peter wist, natuurlijk, het eerste woord niet van de gansche geschiedenis. Een kilte viel op zijn harte. Hij voelde dat het jongetje zich van hem had vervreemd. Vroeger zou Fikske hem nooit iets verzwegen hebben. Zijn gansche harte lag steeds voor hem open. En daarom werkte die vervreemding pijnlijker op Peter dan het fatsen.

Fikske was in den tuin. Meer nog dan met de weidsche bosschen was zijn zieltje met den tuin vertrouwd. Peter riep het kind tot zich en keek hem in de oogen.

Nu zag hij duidelijk, in de ontwijkende blikken van zijn vriendje, dat er iets zeer ergs in hem omging.

- Houdt Fikske van Peterke niet meer? vroeg hij zacht.

- Ja wel, Peter! antwoordde Fikske vlug, terwijl een gulp bloed van schaamte over zijn gelaat roodde.

- Waarom hebt gij hem dan niet gezegd dat gij zoo menigmaal van de school wegbleeft?

Fikske zweeg. Hij begreep het wee van zijn ouden vriend en hij voelde zich, op dit oogenblik, zeer bedroefd en ongelukkig.

- Belooft ge mij nooit meer afwezig te zijn?

- Ja, Peterke, antwoordde het kind.

Fikske was oprecht. Men had hem, op dit oogenblik mogen breken, hij zou er zich niet toe laten bewegen hebben om zijn belofte te schenden. Hij vormde het sterke voornemen regelmatig de lessen te volgen om Peter geen verdriet meer aan te doen.

De meester drukte hem vriendschappelijk de hand en hij zei, aan Peter, dat het jongetje een flinke leerling was, zoo hij maar wilde.

Maar, helaas! Díe wíl bleef zwak. Toen de zon scheen wilde Fikske niet meer. De weiden, de beek waarin de sleutelbloemen, met duizenden, fleurden en de baarsjes speelden; de nieuwe zijden bladeren op de boomen; het gefluit der vreemde vogelen; de wonderbare zangen en geluiden in de hooge kruinen der boomen; de zoetheid en de blijheid in de grootsche doening op den buiten; het ontzaglijke wrochten der Natuur, die ieder oogenblik van vorm, kleur en harmonie veranderde, schooner en schooner werd; de gouden wagens die reden van den morgen tot den laten avond in de reine luchten, dit alles brak den wil van Fikske en hij ontvluchtte de enge klas en lei en griffel en hij ging zich baden in al dat heerlijks, dat de Zomer over de wereld goot.

Hij groeide in de Natuur tot een sterken knaap en leerde in een boek dat tot de ziele sprak en hem tot een schoonheid kneedde. Peter kon er niets aan doen, de onderwijzer nog minder. Al de vermaningen beïnvloedden hem voor eenige dagen en toen werd de zwakte weer vaardig over hem.

Zoo brak de groote vacantie aan. Peter was er blijde om. Hij had nu weer het jongetje bij zich.

Na de vacantie, dacht hij, kwam de Winter en Fikske zou dan ongetwijfeld wel het evenwicht in zijn onrustig zieltje herstellen.

In die hoop besteedde hij al zijn vrijen tijd met het kind, om te herwinnen wat tijdelijke scheiding vervreemd had.

XXI
Een zondagnamiddag

't Was Klaasavond. Peter was naar de stad om St. Niklaas den brief van Fikske te brengen. 't Jongetje geloofde nog aan het jaarlijksche bezoek van den grooten kindervriend en nu hij naar school ging had hij, in zijn groot, onbeholpen geschrift, opgesteld wat hij verlangde. Hij dierf niet al te veel vragen, daar dit eerste schooljaar hem niet te zeer was meegevallen en er vele onregelmatigheden op zijn kerfstok aangeteekend stonden. Hij had een groot album gevraagd om bloemen en kruiden in te drogen, een botaniseertrommel en ook een echte trommel, overspannen met ezelsvel, waarop hij dan, in de treurigheid der winterdagen, zijn verzet kon uitkloppen. Een groot platenboek met de sprookjes van Grimm ware hem ook

welkom en een trompet om de herauten na te bootsen, die de komst van ingebeelde prinsen aankondigden.

Peter had zijn brief gelezen en stilletjes gelachen. Toen was hij naar de stad getrokken, Fikske achterlatend vol hoop en blijde verwachting.

Nu liep deze alleen in den tuin met Snor, in den stillen, weemoedigen Zondagnamiddag. Hij zette zich, ten einde den hof, neder aan den vijver, op een bank, onder een kalen treuresch. 't Was rustig alomme en oneindig triest. Er slierde een lichte mistsluier over de boomen, huiverig, kil. In de beukenhaag speelde een troep musschen en deden de verdorde bladeren ritselen. Het water in den vijver lag onberimpeld. Fikske zag in de diepte den bronzen vloer en te midden daarvan de stomp van een slapenden wompel, onbewogen.

In den hooge roeiden een koppel kraaien door den nevel, krassend als verdwaalden. De klok in den kerktoren luidde voor de vespers. Heel in de verte klonk het harde trompen eener tromboon, vermengd met de doffe slagen van de groote trommel. Een trein liep gillend ergens op een stalen baan; de wielen ronkten en toen werd alles weer stil.

Fikske werd zeer droef. Het viel zoo ineens op zijn harte en hij voelde lust tot schreien. Hij wilde zingen, maar zijn stem verdoofde in zijn verdriet. Snor sprong plots van de bank en liep weg, kwispelstaartend. Nu zag Fikske, in den vijver, de gestalte naderen van Peter. Hij bleef staan aan de andere zijde en zijn beeld weerkaatste zich in het Heldere water, languit, komend uit de voeten die stonden, aan den boord, in den vochtigen grond.

Hij bleef daar zeer stil in zijn zwarten frak en met dien hoogen, blinkenden hoed op het grijze hoofd, en zag in het water.

Fikske keek hem een oogenblik aan en bemerkte, onder de oogen van den ouden man, zware balken en de grauwheid van zijn gelaat.

- Peter! riep hij.

Hij liep op hem toe en nam zijn hand. De grijsaard boog zich voorover, nam Fikske op zijn armen en kuste hem op beide wangen.

Nu zag hij over het wezen van zijn ventje het verdriet, dat zijn hart bezwaarde.

- Wat scheelt er, manneke? vroeg hij.

- Niets, Peterke, antwoordde Fikske. Ik was zoo alleen.

Peter zuchtte en voelde nu ook het nijpende van de eenzaamheid.

De avond viel, de wind stak op en verdreef den mist.

Peter zette het kind op den grond, ging met hem nog in enkele serren en daarop naar huis, waarboven het schouwke rookte.

De kamer lag in half duister, maar het was er warm en gezellig. De pot van de Leuvensche stoof gloeide.

- Hebt ge mijn brief aan Sint-Niklaas gegeven? vroeg Fikske.

- Ja, mijn jongetje, 't komt wel in orde.

De oude man dacht aan den volgenden morgen en het blijde ontwaken van zijn lieveling. Wat zou het er dan weder vroolijk en luidruchtig toe gaan!

Hij zette zich in den grooten mahoniehouten leunstoel en nam Fikske op zijn knieën. Hij vlijde zijn hoofdje tegen zijn harte en was zoo gelukkig zich alleen te voelen met hem die gansch zijn leven en zijn wereld vulde.

Fikske sprak geen woord. Hij keek naar den gloeienden pot der stoof en luisterde naar den wind in de schouw.

Een takje van den wilden wingerd tikte tegen de ruit. Fikske keek door 't raam naar buiten. Hij zag in de verte den rijzigen popel op en neder buigen alsof hij, met een onzichtbare, teekens wisselde.

Hij drong zijn hoofd dichter tegen Peters harte, dat hij hoorde kloppen, zwaar en onregelmatig.

Hij telde de slagen: een, twee, drie, vier...

Toen vielen zijn oogen dicht en sliep hij in, rustig, aan dat goede hart van zijn grooten vriend, dat vol liefde stak voor hem en zijn klein leventje vulde.

De oude man bukte zich voorover en zag nu het blozend gelaat van Fikske en hoorde zijn adem regelmatig gaan op den rhythme van den slaap. De zijden wimpers lagen rustig over de toeë oogen. Hij kuste zijn blond hoofdje en zuchtte.

't Werd zoo zwaar in hem, iets dat hem pijn deed en een oogenblik zijn hoofd deed gloeien onder een gulp bloed. Hij wreef met de hand over zijn hoog voorhoofd en den nevel uit zijn oogen.

Hij keek rond zich. In de schouw stond Fikske's mand, met

hooi en stroo en een paar wortels voor 't witte paard vari Sint-Niklaas. Morgen!... Morgen!... zoo schoof het in zijn brein.

Een lach van groot geluk kwam over zijn mond.

Plots lichtte een vlam voor zijn oogen als een bliksemstraal, een vlam, die kwam uit zijn harte als een vurige bloem.

- Ho! Ho! kreunde hij zacht.

Op dit oogenblik stond het bloed in zijn aders stil en zweeg zijn harte.

Toen Fikske wakker werd, keek hij verbaasd in de donkere kamer. Door 't raam zag hij, vlak boven den popel, de volle maan lichten als een reuzenkaars.

De stoof was sinds lang uit, 't was koud in de plaats.

- Peter! riep Fikske.

De oude man lag in de rust van den eeuwigen vrede.

- Peterke! Peterke! herhaalde Fikske angstig.

Buiten huilde Snor.

LODE OPDEBEEK.

De magische Kunst

In een verleden jaar in dit tijdschrift verschenen artikel[1] hebben wij de oudste vormen van den godsdienst onderzocht, en zijn tot de slotsom gekomen dat hun ontstaan moet worden verklaard door een bijzonderen karaktertrek der primitieve mentaliteit, haar stoffelijkheid.

Maar reeds bij de minst beschaafde volkeren ontmoet men, nevens den godsdienst, een andere bedrijvigheid, die er mede in nauw verband staat en er, van het begin af, den grootsten en dikwijls den onheilzaamsten invloed heeft op uitgeoefend: dit is de tooverij, of magische kunst.

Ook zij is een rechtstreeksch gevolg van de geestesgesteldheid zelf der primitieven, van een eigenaardigheid hunner mentaliteit. Zij zijn lichtgeloovig; alle waarnemingen, die in hun bewustzijn op elkaar volgen, worden door hen als even geloofwaardig en waar beschouwd; nooit geven zij zich rekenschap van het subjectief karakter van vele bewustzijnstoestanden, ontstaan in hun eigen verbeelding; al hetgeen in hun geest verschijnt beantwoordt, volgens hen, aan een voorwerp, dat zich ook buiten hen moet bevinden. De primitieve twijfelt nooit: al hetgeen hij meent te ontwaren is, en is zooals hij het ziet. Dwaling, zinsbedrog zijn onmogelijk; zelfs de meest tegenstrijdige indrukken worden lijdelijk aanvaard.

Daaruit volgt dat de primitieve meent personen of voorwerpen feitelijk ontmoet te hebben, wanneer alleen hun trekken en vormen in zijn geest verschenen zijn. De oorzaak van hun verschijnen is zonder belang: zoo is de primitieve er van overtuigd dat alle wezens, die hij in zijn droom gezien heeft, hem werkelijk bezocht hebben; de woorden, die hij in zijn slaap gehoord heeft, werden inderdaad gezegd en verdienen

(1) Vlaamsche Gida, Jaargang XI, N° 3, bl. 215-226.

hetzelfde vertrouwen alsof hij ze in wakkeren toestand had vernomen; tusschen waarneming en droomgezicht bestaat niet het minste verschil: in beide gevallen ziet men hetzelfde en beide bewustzijnstoestanden hebben dan ook dezelfde waarde.

De primitieve vormt zich daarom ook van de menschelijke persoonlijkheid een gansch ander begrip dan dit bij beschaafde volkeren het geval is. Wij herkennen een persoon, zijn trekken toonen zich in onzen geest, niet alleen wanneer hij lichamelijk voor ons oprijst, maar ook bij voorbeeld wanneer wij zijn portret bekijken: het is hetzelfde beeld dat, in de twee gevallen, in ons bewustzijn ontstaat; er moet dus ook, volgens de primitieven, slechts een enkel uiterlijk voorwerp zijn dat deze twee zich zoo volkomen gelijkende indrukken voortbrengt: het afbeeldsel is feitelijk geen onafhankelijk iets, het is een onafscheidbaar gedeelte van den mensch zelf; tusschen beide maakt de primitieve geen duidelijk onderscheid, hij beschouwt ze als samen slechts een enkele wezenlijkheid vormend.

Het beeld heeft dezelfde vermogens, dezelfde macht als het levende wezen zelf, en, om maar één voorbeeld aan te halen, de standbeelden van geweldige dieren, die zoowel bij sommige hedendaagsche wilden als bij alle volkeren der oudheid voor de deuren der huizen en heiligdommen stonden, werden als levende wezens aangezien, die werkelijk en doeltreffend de hun toevertrouwde plaatsen bewaakten, en diegenen aanvielen die, ongeroepen, deze gebouwen trachtten binnen te dringen(2). Op een sfinx, welke oprijst voor een grafmonument in de vallei van den Nijl, staat een opschrift, dat deze gedachte duidelijk uitspreekt. De sfinx zegt tot den doode, die onder haar hoede rust: ‘O gij, ik verdedig uw graf, ik bewaak uw deur, ik verwijder den vijand van uw grafstede, ik verplet de heiligschenders onder mijn slagen, ik houd den vijand op afstand van de kapel, ik vernietig uw tegenstander in het voorhof of daarbinnen; hij zal er niet meer uitkomen, nooit of nimmer(3).’

Zelfs de beeldjes van mensch of dier, die in het Egyptische schrift gebruikt worden, dacht men bezield met hetzelfde leven

(2) Van dit feit, en van verschillende andere in dit artikel vermeld, heb ik talrijke voorbeelden gegeven in mijn zooeven verschenen werkje: *Grondbeginseien der Godsdienstwetenschap*, Brugge, Centrale Boekhandel, 1924.

(3) Zeitschrift für ägyptische Sprache- und Altertumskunde. 1880, bl. 50.

als de dieren of menschen zelf, en in de oudste inschriften, deze voornamelijk die de grafkamer der Pyramiden sieren, heeft de vrees dat zij handelend zouden optreden de meest zonderlinge gevolgen gehad. Zoo maakte men zich bezorgd over het gevaar dat de doode, die alleen en zonder verdedigingsmiddelen in zijn graf rustte, het voorwerp zou worden der aanvallen van de leeuwen of slangen, welke zich in de heilige teksten bevonden. Hoe hem er tegen beschermen? Hoe die dieren beletten zich op hem te werpen en van zijn onmacht gebruik te maken om hem te verslinden? Men sneed de geduchte dieren in twee, en het is op die wijze namelijk dat de letters *z* en *f*, en de lettergreep *rw* geschreven staan, die voorgesteld worden door een slang, een adder en een leeuw; zoo ook worden de musschen (de letter *u)* geteekend zonder vleugels en beenen, om ze te beletten weg te loopen en aldus het geschrift onleesbaar te maken. Gewapende lieden zijn voorgesteld met afgehakt hoofd of afgesneden voeten: de figuur is klaar genoeg om de lezing toe te laten, en voldoende verminkt om schadeloos te zijn[4].

Zoo is het afbeeldsel deeláchtig aan het leven van het wezen zelf dat het nabootst. Het is niet slechts een kopij of een symbool; het maakt deel uit van de persoonlijkheid zelf. Een mensch leeft voor zoolang zijn standbeeld bestaat, maar van den anderen kant heeft hij ook te lijden onder al de verminkingen die het beeld toegebracht worden, en dit is het beginsel waarop de betoovering berust.

Wil men zijn vijand kwetsen of dooden, zoo is het niet noodzakelijk zijn persoon zelf aan te vallen: het is voldoende, en ook dikwijls minder gevaarlijk, eenvoudig zijn beeld te vormen en het dan te verscheuren of te doorboren, opdat, indien het beeld al de trekkken van den persoon trouw weergeeft en indien alle voorzorgsmaatregelen nauwkeurig in acht genomen werden, de persoon zelf ten doode gedoemd zou zijn.

Het is, bij voorbeeld, op die wijze dat de Australiërs zich van de misdadigers ontmaken. ‘In een toovercirkel plaatst men een houten of metalen standbeeld van den schuldige; daarop begint men zich te wreken door middel van pijlen en speren. Indien het een doodstraf geldt, wordt dit beeld daarna begraven

(4) P. Lacau: Suppressions et modifications de signes dans les textes funéraires. - Z. f.â. Sprache- und Altertumskunde. LI, bl. 164. - F.L. Griffith: A Collection of Hieroglyphs. Londen, 1898, bl. 7.

of verbrand, terwijl al degenen, die aan de plechtigheid deel nemen, geheimzinnige bezweringen uitspreken'[5]; de verminking van het beeld heeft den dood van den persoon tot gevolg.

De Annamieten beeldhouwen of teekenen op papier beelden, die zij met een mes of een nagel doorsteken, en die zij dan verbergen in het houtwerk van het huis of onder den drempel: de eigenaar van de woning zal aanhoudend aan het orgaan lijden, dat men op het beeldje verminkt heeft[6].

Bij de Muzelmannen, 'om iemand van het gebruik zijner ledematen te berooven, maakt men met was een beeld, gelijkend op dien persoon; met een mes, waarvan de steel gemaakt is van dezelfde was, schrijft men den naam van den betooverde en dien zijner moeder op, om de gelijkstelling te volmaken; vervolgens treft men dat lid van het beeld, dat men bij den betooverde ziek wil maken: op hetzelfde oogenblik is het werkelijk lid getroffen[7].'

In Griekenland, ook te Rome, waren dezelfde gebruiken nog in groote eer; op de Atheensche Akropolis, b.v., werden talrijke wastafeltjes gevonden, waarop het beeld of de naam van een persoon geteekend was en vervolgens met een nagel doorboord. De grootste denkers deelden het geloof in de macht dezer praktijken, en zoowel in de Wetten van Plato als te Rome in de wetgeving der 'decemviri' wordt diegene, die een andere schade toevoegt door middel van betoovering, met dezelfde straffen bedreigd als had hij hem zelf lichamelijk aangevallen en gekwetst[8].

Nog in de Middeleeuwen ontmoeten wij regelmatig het gebruik - waarvan heden nog overblijfsels aangetroffen worden - een ter dood veroordeelde, die op vlucht is, zijn straf in effigie, op zijn afbeeldsel, toe te passen.

Dus kunnen wij dezen eersten regel vaststellen, dat het beeld in dezelfde mate als het lichaam zelf een levend gedeelte der persoonlijkheid is, en dat men op iemand zijn invloed kan uitoefenen door zijn beeld in die lotsomstandigheden te vertoonen, die men hem zelf had toegewenscht.

(5) Archiv für Religionswissenschaft. 1912, bl. 19 sq.
(6) A. Giran: Magie et Religion annamites. Parijs, 1912, bl. 87.
(7) E. Doutté: Magie et Religion dans l'Afrique du Nord. Algiers, 1909, bl. 61.
(8) Plato, Wetten, 933.

Maar ook de naam kan den persoon vervangen, want ook hij, die den naam leest of hoort uitspreken van iemand dien hij kent, zal diens trekken in zijn bewustzijn ontwaren; en ook deze gewaarwording moet, volgens de opvatting der primitieven, aan een objectieve wezenlijkheid beantwoorden.

Een mensch, een dier is in feite aanwezig daar waar zijn naam gezegd wordt; en daarom ook verbiedt overal de zede het uitspreken der namen van al die wezens, wier nabijheid gevaarlijk zou kunnen worden.

De Japaneesche Shintoisten mogen de namen niet uitspreken van Boeddha, want daardoor zouden zij enkel het leven en de macht van dien eeuwigouden vijand van den nationalen godsdienst vermenigvuldigen; ook alle woorden welke een handeling uitdrukken en die men vreest of die als kwaad wordt beschouwd, zijn ‘taboe’ en moeten vermeden worden, daar die woorden dezelfde verderfelijke gevolgen zouden hebben als de daad zelf die zij beschrijven. Zoo zijn de woorden: sterven, graf, ziekte, bloed, weenen, slaan, verboden uitdrukkingen.

Op ditzelfde verbod is ook gewezen bij de Muzelmansche volkeren in de valleien van den Euphraat en den Tigris; indien het hun ooit overkwam den naam van een doode uit te spreken zonder er een weldoende formule bij te voegen, zouden zij zelf onmiddellijk in de handen van den dood vallen[(9)].

Elders, integendeel, drukte men meer op de voordeelen die het verschijnen van goede wezens tot gevolg moest hebben. In Perzië, b.v., bekwam m'ep, den naam van Ahoera Mazda uitsprekend, heilzame uitwerksels: de groote god, door zijn onmiddellijk bijzijn, beschermde zijn aanbidders: ‘Degene, zoo zegt hij tot zijn profeet Zarathustra, die in deze wereld der lichamen mijn naam met luider stemme uitspreekt, bij dag en bij nacht, wanneer hij opstaat of wanneer hij ter ruste gaat, wanneer hij ter ruste gaat of wanneer hij opstaat; wanneer hij zijn gordel aanbindt of wanneer hij hem losmaakt; wanneer hij een plaats verlaat, een distrikt verlaat, een land verlaat of dit land binnentreedt; noch dien dag noch dien nacht zal de vijand met demonenhart Hem treffen noch kwetsen; en noch zijn

(9) De P.A. Zébouin: Croyances populaires à Mossoul. Anthropos, 1915, bl. 267.

messen, noch zíjn schijven, noch zijn pijlen, noch zijn knotsen, noch zijn slingersteenen zullen hem treffen. Mijn namen dienen als harnas van achteren en als harnas van voren. Het is alsof er duizend mannen rond één man stonden om hem te beschermen[10].'

Zoo is 't ook bij de Israëlieten de naam van den Heer die de geloovigen beschermt[11]; zijn naam verstoffelijkt zich in de engelen die zijn begeerten overbrengen[12].

Zelfs het kristendom neemt die oude overleveringen over: het is 'in den naam van Christus' dat zijn aanhangers gedoopt worden; het is voldoende dat de naam van Jezus uitgesproken wordt, opdat Jezus zelf in stoffelijke gedaante tegenwoordig zij[13]; de naam van Jezus wordt stoffelijk en het is voldoende hem uit te spreken, opdat al de duivels en al de kwade geesten op de vlucht gedreven worden, en opdat de pogingen der heidenen en hunner toovenaars tot een zeker mislukken veroordeeld wezen[14].

Dus het op ritueele wijze gesproken woord vereenzelvigt zich, wordt een onafhankelijk, een stoffelijk wezen, en aan de door de tooverkracht geschapen wezens worden dezelfde machten toegekend als waren zij op gewone wijze ontstaan. Wel is waar beschikt ieder sterveling niet over het vermogen om deze geweldige uitslagen te bereiken: de woorden moeten op bepaalde wijze gezegd, geúit met een plechtige stem, met de 'juiste stem, ma Khrooe' zooals de Egyptenaren zegden; maar indien de heilige voorschriften, alleen door priesters en toovenaars gekend, nauwkeurig werden nageleefd, dan vervormden zich de tooverwoorden onmiddellijk in onafhankelijke wezens; zij leefden voort tot de volmaakte verwezenlijking van al de wenschen en wilsbetuigingen, die er door uitgedrukt waren.

Bij de Koeni, bij voorbeeld, een stam in de wouden van Engelsch Nieuw-Guinea huizende, kunnen de toovenaars, door magische formulen, de 'mea', plechtig te zeggen, al de uitslagen bereiken die zij nastreven. Het geldt een zieke te genezen: zij kauwen een soort van schors, en, terwijl die in hun mond is,

(10) Zend-Avesta - Ormazd-Yacht, 16-19.
(11) Psalm LIV, 31.
(12) Exodus XXIII, 21.
(13) Mattheus XVIII, 20.
(14) Arnobius Adversus Gentes I, 46.

murmelen zij een bezwering, waarin zij het herstel van den zieke beschrijven; de woorden vestigen zich, om zoo te zeggen, op de schors, blijven er een onafhankelijk bestaan voeren, en wanneer de toovenaar dan dien bast uitspuwt en de zieke op zijn beurt hem verslindt, dan zullen de heilzame woorden in zijn lichaam dringen, er juist dezelfde uitwerking hebben als gewone geneesmiddelen en het spoedige herstel van den lijder meebrengen(15).

De Bataks van Sumatra bedienen zich van tooverstokken, Vervaardigd in hard hout en versierd met beelden die alle hunne beteekenis hebben. Deze stokken zijn leeg van binnen, en verkrijgen hun geheimzinnige macht ten gevolge van een ontzettenden ritus, pangoeloe balang geheeten. Men slachtoffert een jongeling; na hem eerst weelderig te hebben gevoed en hem aldus te hebben gepaaid, ontrukt men hem de belofte alles te doen wat men van hem zal verlangen. Men plaatst hem, geblinddoekt, in een kuil; de datoe, de priester, houdt lange redevoeringen, haalt al de ongelukken aan die de vijanden moeten treffen en al de weldaden die de stam zelf wenscht te verkrijgen, en verlangt van den jongen man dat hij uitdrukkelijk zou toestemmen in elk bijzonder punt en de voornaamste zinnen woordelijk zou herhalen. Dan wordt hem bevolen den mond te openen; men giet er gesmolten lood in, dat daardoor met de plechtige formule geladen wordt die de jongeling zooeven heeft uitgesproken en die zich nog in zijn mond bevindt; en wanneer men, het lijk in het graf latende, het lood er weer uitihaalt, leven de magische woorden er nog in; men vult er den tooverstaf mede, die daardoor bovennatuurlijke krachten verkrijgt; men neemt hem mede in den oorlog om de uitgesproken verwenschingen op den vijand te ontladen en dezen feítelijk met al het kwaad te treffen, dat in het lichaam van den jongeling bleef opgestapeld en nu in het lood en in den stok is overgegaan(16).

Mooier is de Indische sage, waarvan de held de profeet Narada is, maar zij berust op hetzelfde geloof, dat tooverspreuken levende wezens zijn; dat de woorden, zoodra gesproken, de gedaante zelf aannemen van de voorwerpen of

(15) De P.V.R. Egidi: La religione eie conoscenze naturali dei Kuni-Anthropos. 1913, p. 210 volg.

(16) J. Warneck: Die Batak, bl. 64 volg.; 132 volg. - A. Loisy: Le Sacrifice, 1920, bl. 377.

menschen die zij aanduiden. Narada was een beroemde zanger en beeldde zich in dat hij het tot onberispelijke volmaaktheid had gebracht; doch Vichnoe, de wijze god, voerde hem, om zijn trots te vernederen, in een uitgestrekt gebouw, waar overal op den grond mannen en vrouwen met gebroken lidmaten lagen en hun droevig tot beweenden; en zij vertelden hem dat een zeker profeet Narada, hoogmoedig, doch onwetend en lomp, ze verkeerd en scheef gezongen had, zoodat hun trekken misvormd en hun leden verminkt waren gebleven, en ze leerden hem dat, tot den dag waar Narada ze recht zou zingen, geen genezing voor hen mogelijk was. En Narada verootmoedigde zich voor Vichnoe, en knielend smeekte hij den god de gunst af om in de toonkunst een meester te worden[17].

Bij de Grieken, de Romeinen of de Israëlieten zou men soortgelijke voorbeelden menigvuldig kunnen aanhalen. Overal bestond dezelfde overtuiging: het woord leeft zooals het beeld, zooals het wezen zelf dat het aanduidt, en door plechtig heilige woorden uit te spreken vormt men de voorwerpen of lichamen, wier ontstaan men wenschelijk acht. En het is dan ook slechts een toepassing van dezen algemeenen regel dat, volgens legenden van tallooze volkeren, het overal door het Woord is, dat de wereld zelf geschapen werd; bij vele minder beschaafde, bij de Egyptenaren, de Perzen, de Indiërs, de Grieken, de Israëlieten en in het kristendom wordt overal dezelfde overtuiging uitgesproken, dat de eerste wezens, die niet van anderen konden afstammen, rechtstreeks gevormd werden door het goddelijk Woord, door de eeuwige Logos.

Maar het waren de goden alleen niet die over de geheimzinnige macht van het woord of van het beeld beschikten; ook de mensch kon ze benuttigen en werd daardoor meester over gansch de natuur. Diegene die de tooverwoorden kent, die de magische gebaren stipt kan volvoeren, wordt als een bijna bovenmenschelijk wezen beschouwd; gewone stervelingen staan machteloos tegenover hem en het is alleen de tusschenkomst van andere, even of meer bekwame toovenaars, die hem somtijds Zegevierend kan tegenwerken en hem beletten aan al zijn medemenschen en aan de buitenwereld zijn wil op te dringen.

(17) Cf. A. Coomaraswamy: La Danse de Civa. 1922, p. 142 sq.

Het beginsel, waarop deze magische kunst berust, is zeer eenvoudig: een beeld en een woord zijn levende wezens; het zal dus voldoende zijn de feiten waarvan de verwezenlijking gewenscht wordt op voorhand nauwkeurig te verbeelden of te beschrijven, opdat zij werkelijk zouden ontstaan; aldus voegt zich de wereld zelf naar den menschelijken wil.

Er bestaat een mysterieuse sympathie tusschen alle gelijkvormige voorwerpen, want elk hunner kan als een afbeeldsel van het andere worden aangezien, en elke verandering, die een dezer voorwerpen ondergaat, zal dan ook zijn terugslag hebben op al de andere. Gansch de natuur is, om zoo te zeggen, maar een enkel geheel, en alle veranderingen, ergens vastgesteld, sleepen dezelfde wijzigingen na zich bij alle andere voorwerpen die er op gelijken, hoe ver zij ook van de eerste mogen verwijderd zijn.

Alleen bij wassende maan kan een menschelijke onderneming zich ontwikkelen en uitbreiden; en het is dan ook alleen gedurende de eerste helft van de maand dat het de Romeinen toegelaten was de wol hunner schapen te scheren, of hun eigen haar af te kappen, daar bij afnemende maan het afgeknipte ónmogelijk opnieuw zou aangjrofeien[18]. Ook huwelijken mochten alleen bij wassende maan plaats hebben, om de geboorte en het gedijen van kinderen te vergemakkelijken[19] en de toovenaars, die door den Pharao gelast werden om een eind te brengen aan het leven van Mozes, zagen hun pogingen mislukken omdat, op dat oogenblik, de maan wassende was en het slechts bij afnemende maan is dat de dood zich ook van den mensch meester kan maken[20].

Bij toepassing derzelfde beginselen dachten de ouden dat men slechts kon sterven tijdens de ebbe, daar ook slechts dan het leven verzwakken en zich terugtrekken kan[21].

Een knoop is voldoende om de verlossing te verhinderen. De toovenaar kan ze beletten, eenvoudig door in de nabijheid der vrouw te blijven zitten met gekruiste armen of vingeren[22], en

(18) Plinius, XVI, 194. - XVIII, 321 volg.
(19) Proclos, Kommentaar tot Hesiodos: Erga, 780.
(20) Penitence of Jannes and Jambres, in: M.R. James, The lost Apocrypha of the old Testament. Londen, 1920, bl. 37.
(21) Plinius: Nat. Hist. II, 98, 101. - Philstratts: Vita Apoll. V, 2.
(22) Cf. Frazer: Golden Bough I, 392 sq.

de Parken voornamelijk hadden aldus de geboorte van Herakles onmogelijk gemaakt[23].

Palladios vertelt hoe een Syrische vrouw, de gade van een priester te Cesarea, zwanger zijnde, eenen onschuldige aanklaagde ze verleid te hebben; de ongelukkige werd veroordeeld, maar bij de vrouw bleek de verlossing onmogelijk te zijn: na het vonnis, door meineed verkregen, had het slachtoffer de vrouw inderdaad gebonden door gansch zijn lichaam te verstijven en te spannen, en onmiddellijk had zich deze spanning op haar overgezet[24].

De huid van den kikvorsch glipt tusschen de vingers: alzoo zal degene die ze draagt, die ze aldus als talisman gebruikt, uit de handen zijner vijanden glijden en ontsnappen[25].

Men bouwt een huis: de nauwkeurigste voorzorgsmaatregelen dringen zich op, omdat al de eigenaardigheden der woning op diegenen, die er zich in zullen vestigen, hun tegenwerking zullen hebben. Heeft men b.v. gebruik gemaakt van doornachtige boomen, zoo denkt de inboorling van den Indischen archipel dat de huisbewoner zelf een netelig leven, vol pijn en folteringen zal lijden; is het hout afkomstig van een boom die, verrot, zijn takken verloren had of zelfs ten gronde gevallen was, zoo zal ook de bewoner spoedig het einde van zijn loopbaan bereiken[26].

Zelfs de tochten van het menschelijk hart konden aldus door den toovenaar worden beheerscht. Hoor den zang van den herder Alphesibeos. Daphnis heeft zijn geliefde verlaten, maar de magische kunst zal hem opnieuw betooveren: ‘zij kan de maan doen neerdalen van de hemelen op de aarde, en in de weide kan de verrukkelijke stem van den toovenaar de vreeselijke slangen verbrijzelen.’ Het beeld van Daphnis wordt vervaardigd; met driekleurige zwachtels wordt het omringd en gebonden, terwijl plechtig de woorden worden gezegd: ‘Banden van Venus, het is zoo dat ik U vereenig. Machtige woorden, brengt Daphnis naar deze oorden terug.’ Lauwerbladen[27] worden in een

(23) Antoninus Liberalis XXIX.
(24) Palladios: Historia lausiaca, LXX.
(25) W. Deonna: A propos d'un cas de magie sympathique. - Archives de Psychologie. N° 49, 1913, p. 105.
(26) J. Habbema: Bijgeloof in de Preanger-Regentschappen. - Bijdrage tot de Taal-, Landen Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. LI. 1900, bl. 113.
(27) Het Grieksch woord voor laurier is Daphne.

vlam van aardpek gebrand: zoo zal ook het hart van Daphnis opnieuw ontbranden; hij zal de prooi zijn der liefde, ‘zooals de vaars, vermoeid na overal in de donkere wouden en de diepe bosschen een stier gezocht en achtervolgd te hebben, neerdaalt aan den oever van een frissche beek, hopeloos en hijgend, en de nacht vergetend die haar naar haar stallingen terugroept.’ De giften, die Daphnis vroeger als borg zijner liefde aan zijn geliefde had geschonken, worden begraven onder den drempel der huisdeur; en zooals deze juweelen, die eens de getuigen zijner gevoelens waren, zoo zal ook Daphnis opnieuw aangetrokken worden naar zijn vroeger verblijf. En naarmate de magische zang zich ontwikkelt en de heilige handelingen begeleidt, bezwijkt Daphnis inderdaad voor hun macht, en keert terug naar de hut, waarin hij zijn geliefde had gelaten(28).

Men zou deze voorbeelden tot het oneindige kunnen vermenigvuldigen; men treft ze aan bij de minder beschaafden, bij de ouden, men vindt ze terug in de hedendaagsche folklore, zelfs in de meest ontwikkelde streken van Europa. Alle berusten op dezelfde gedachte dat er een mystérieuse sympathie bestaat tusschen twee wezens of voorwerpen, die, zij het ook maar onder een enkel gezichtspunt, op malkaar gelijken; en wie de geheimzinnige wetten kent, welke aldus tusschen deze wezens bestaan, kan, door het eene te wijzigen, ook aan het andere de meest ingrijpende verandering toebrengen.

Deze opvatting, hoe onjuist ook, voert tot gevolgen, die, voor gansch de ontwikkeling van den menschelijken geest, van het allergrootste belang zijn. Op dezen grondslag, wankelend en verkeerd, werd langzamerhand meer dan een gedeelte onzer hedendaagsche beschaving opgebouwd. Kunst, wetenschap en godsdienst hebben alle den invloed der tooverij ondergaan. De voornaamste dezer gevolgen zullen wij beknopt beschrijven.

1° Ten eerste laat de magische kunst haar ingewijden toe de toekomst te voorspellen.

Want, bestaat er een nauwe solidariteit tusschen alle afbeeldingen van een zelfde voorwerp en dit voorwerp zelf, en zullen

(28) Virgilius: Eclogae VIII, 64-109. - Zíe ook Horatius, Epodon XVII, Saturae I, Theokritos, Idyllen, II, 18 volg.

dus de veranderingen, hier vastgesteld, zich ook elders voordoen, zoo zou het verkeerd zijn te denken dat al deze wijzigingen noodzakelijk gelijktijdig moeten geschieden. Men zal ze dus, daar waar zij eerst voorkomen, kunnen bestudeeren en uit dit onderzoek nuttige gevolgtrekkingen maken voor de andere daarmede verbonden voorwerpen.

Hier een voorbeeld, verteld door Junod, die in de geheime verbonden der Ba-Ronga opgenomen werd en belangrijke werken over de zeden dier stammen heeft geschreven. ‘Men bewaart in een heilig kistje beenderen van verschillenden aard, welke levende wezens verbeelden. De beenderen van geiten vertegenwoordigen de inwoners van het dorp zelf, omdat zij samen met die dieren leven, en dus tot op een zeker punt deeláchtig zijn aan hun eigenaardigheden en hun geest. De moeder-geit is de hoofdvrouw van den kraal; de ram vertegenwoordigt den vader; de jonge geitjes, de kinderen. De beenderen van antilopen, everzwijnen of apen symboliseeren al de geesten - voornamelijk de gestorven voorvaders of goden - die in de diepte der wouden schuilen, waar ook deze dieren hun gewoon verblijf hebben. Mosselschelpen vertegenwoordigen de groote natuurkrachten, waarvan de geheimzinnigste voornamelijk in de zee verscholen zijn; zwarte steenen beduiden rouw, en de nagel van den miereneter wordt als doodgraver beschouwd en verkondigt den dood. Al deze voorwerpen worden samen op den grond geworpen, en men onderzoekt dan alle combinaties die tusschen hen zijn ontstaan; naarmate de plaats waarop zij gevallen zijn en de verhouding die tusschen hen wordt vastgesteld, beoordeelt en voorzegt de waarzegger de toekomstige lotgevallen van alle personen en wezens, die door de verschillende beenderen werden verbeeld[(29)].’

Alle orakelkunst berust op deze beginselen: een gemakkelijk te onderzoeken voorwerp wordt als model, als zinnebeeld van andere aangezien, en al de waarnemingen, die men er op doet, schijnen overeenkomstige veranderingen dier andere voorwerpen aan te kondigen.

Voor den Babyloonschen priester is het schaap als een heilig dier, gevuld met goddelijke krachten, die ook het heelal beheerschen, maar die in het schaap, daar alle organen er mede

(29) H.A. Junod: Les Ba-Ronga, 1898. Neuchatel.

beladen zijn, gemakkelijk kunnen nagegaan en bestudeerd worden. In het beest zelf trekken zij zich vooral in de lever samen, voornaamste zetel van het bloed en dus van het leven. Alle eigenaardigheden van dit orgaan, bij een plechtig geslachtofferd dier, alle lijnen of spleten die men er op ontwaart, alle vormen die het vertoont gaan dus door voor uitingen van een goddelijke macht, hier bijzonder werkzaam, doch waaraan ook ganscli de wereld onderworpen is; en door ze hier te doorgronden, door hier de verhoudingen te bestudeeren die zij schept, door hier de figuren te herkennen waarin zij zich openbaart, zal men ook de richting begrijpen waarin de ontwikkeling der steden en der volkeren zal plaats hebben, zal men de meest belangrijke gebeurtenissen van komende jaren kunnen voorzien: de lever van het heilig schaap is als een symbool, een beeld van gansch de wereld, en elk onderdeel der lever wordt vereenzelvigd met de eene of andere streek op aarde.

Elders tracht de waarzegger het geruisch der boomen of het gezang der vogels op te merken en te begrijpen; want ook hier ontdekt hij voorspellingen van menschelijke gebeurtenissen, ook hier zal hij zich inspannen om hun beteekenis te verduidelijken en aldus de toekomst te voorzien.

Elders nog ontdekt hij in den hemel mysterieuse vormen. Elk starrenbeeld brengt hem wezens in herinnering die hij op aarde heeft ontmoet, en heeft, volgens hem, een diepen, niet altijd gemakkelijk te doorgronden beteekenis. In de geheimzinnige en onrustbarende bewegingen der hemellichamen denkt hij de voorspelling van aardsche gebeurtenissen te ontwaren. Elk gedeelte van den hemel staat in verband met een bepaalde streek op aarde, en al hetgeen in dit gedeelte van het uitspansel waargenomen wordt - de sterren die er zich in bevinden, de tochtverschijnselen - laat toe het tot van de steden en menschen op voorhand te bepalen, daar het zich in dat gedeelte van den hemel om zoo te zeggen op voorhand weerspiegelt. De astrologen zullen trachten op voorhand de richting te gissen waarin de sterrenbeelden zich zullen bewegen, om aldus ook het tot der stervelingen in toekomende tijden te verkondigen. Ook hun wetenschap berust dus op hetzelfde geloof, dat er tusschen alle wereldgedeelten een mysterieuse sympathie heerscht, dat er nergens een verandering kan plaats grijpen die

niet overal elders haar terugslag zal hebben. De mensch vooral is een soort van mikrokosmos, wiens bestaan, in 't verkort, de ontwikkeling van gansch de wereld nabootst. Hij is de werkelijkheid wier beeld op het uitspansel teruggevonden wordt, waar haar toekomende loopbaan voor den kundige duidelijk staat neergeschreven.

Het doel, dat de astrologen nastreven, konden zij niet bereiken; maar het spoorde hen aan de hemelsche lichamen nauwgezet te volgen, en werd de grondslag waarop zoowel sterrenals wiskunde, de oudste wetenschappen, werden opgebouwd.

2° De veranderingen, in de buitenwereld vastgesteld, veroorzaken en voorspellen de toekomstige lotgevallen van den mensch. Maar ook het tegenovergestelde is het geval: de menschelijke daden, de ritussen en plechtigheden verbeelden op voorhand gebeurtenissen, wier verwezenlijking gewenscht wordt en die zonder twijfel, ten gevolge dier menschelijke tusschenkomst, spoedig zullen plaats grijpen. Men moet slechts, zoo nauwkeurig mogelijk, alle bijzonderheden van hetgeen men wil doen ontstaan, samenvoegen. Deze plechtigheden worden mimetische of nabootsingsritussen genaamd.

Ziehier eenige voorbeelden.

Elke oorlog moet zorgvuldig worden voorbereid: gedurende een ingewikkelde ceremonie stelt men op voorhand al de bijzonderheden van den veldtocht samen, zooals men hoopt dat hij zich ontwikkelen zal; en de eindzege zal na deze voorzorgsmaatregelen in geen geval kunnen uitblijven.

De Chasta van Californië vereepigen zich 's nachts, stellen al de heldendaden voor die zij denken te volbrengen, en nooit zouden zij stoutmoedig genoeg zijn om ten strijde te trekken zonder er den goeden afloop van verzekerd te hebben door die voorberleidingsritussen(30).

In het oude Peru speelden zwarte schapen de rol van den vijand; gedurende verscheidene dagen liet men ze honger lijden; dan slachtte men ze, terwijl men de tooverformule

(30) R.D. Dixon: The Shasta Bulletin of the American Museum of Natural History. New-York, 1907, bl. 381 sq.

uitsprak: ‘Dat de vijand verzwakke zooals de harten dezer dieren verzwakt zijn[31].’

Alvorens de Khonds een strijd aangaan, snijdt hun priester een tak af, bedekt hem met kleederen, en vóórziet hem met wapens, zooals de vijanden gewoon zijn er te dragen; dan valt men de aldus gevormde pop aan, werpt ze omver en vernielt ze: dit gebaar verzekert de overwinning[32].

De stam der Makalaka had een diefstal begaan ten nadeele der Mokololo; onmiddellijk ‘namen vijfhonderd Mokololo de wapens op, om een schijngevecht te doen; de voornaamste krijgers richtten hunne wapens in de richting van het meer waar de woning van het vijandelijk hoofd is’[33]; het was enkel na deze voorbereidingsplechtigheden dat zij den tocht ondernamen.

Moest men zich van voedsel voorzien, of zich meester maken van de noodige dieren tot het onderhoud, dan richtte men, anderzijds, schijnjachten in, en de gunstige afloop van die ceremoniën verzekerde een volmaakt welgelukken der werkelijke jachten, die de stam op het punt was te ondernemen.

In Noord-Amerika verkleeden zich eenige mannen in buffels, bootsen deze dieren na in al hun gebaren en vereenzelvigen zich aldus met hen. Dan worden zij ontdekt door de jagers van den stam, welke zich op hen werpen, hen treffen met hunne pijlen, hen in hunne vlucht achtervolgen. De zoogezegde buffels laten zich op den grond neerzijgen, doen alsof zij dood waren, en triomfzangen vieren den overvloed van vleesch, waarover men zeker is te kunnen beschikken na de volmaakte uitvoering dezer plechtigheid[34].

Elders vergenoegt men zich met, in plaats van geheel het tooneel te spelen dat men verwezenlijkt wil zien, enkel de tooverformulen uit te spreken, waarin dit tooneel uitvoerig behandeld wordt.

Wanneer de inboorlingen van het Gazellenschiereiland hunne netten in den oceaan laten nederzakken, zeggen zij op gebiedende wijze: ‘Dit net zal vele visschen vangen. Visschen, gij

(31) J. de Acosta: The natural and moral History of the Indies. Londen, Gazellen Halbinsel. Anthropos, 1913, I, bl. 105 sq.
(32) L.R. Farnell: The Evolution of Religion. Louden, 1905, bl. 169.
(33) D. Livingstone: Exploration dans l'intérieur de l'Afrique australe. Parijs, 1881, bl. 204.
(34) G. Catlin: Illustrations of the manners costums and conditions of the North-American Indian. Londen, 1851, I, bl. 128.

zult er met massa's indringen, gij zult er u allen in bevinden, de eenen tegen de anderen gedrukt. Slechte invloed, hekserij die de visch zoudt kunnen verwijderen, ga weg!' Vervolgens beschrijft de visscher uitvoerig het opdagen van visschen, en hoe langer zijn verhaal wordt, hoe meer slachtoffers er zullen aankomen en in het net dringen(35).

Zoo ook, op het oogenblik dat de Cherokees hun wapen naar het slachtoffer werpen, zeggen zij: 'Zoo aanstonds zal de pijl u in het midden uwer ziel treffen. Ziedaar!' De pijl vertrekt; voorzeker zou hij zijn doel gemist hebben indien de tooverzin dezelfde uitslagen te bereiken(36).

Een der hoofdverplichtingen der toovenaars is overal deze: te zorgen dat de regen op het gewenschte oogenblik valle en aan de aarde de buien te geven, die haar zullen bevruchten. Nieuwe ritussen, berustende op dezelfde beginselen, zullen toelaten dit belangrijke doel te bereiken.

In West-Australië, bij de stammen der Georgina-rivier, graaft men een vijver op het groote plein van het dorp. De mannen, verkleed in eenden, spartelen er in, al de bewegingen van de watervogels nabootsend, alsof hij vol water stond, en de vrouwen zitten er rondom; zij bedekken zich met hunne regenschermen in schors, zij ook doen alsof het regende, en onvermijdelijk zal er, na deze ceremoniën, water vallen in overvloed.

Elders, bij vele wilden (en ook bij de beschaafde volkeren van de oudheid, bij de Grieken, de Indiërs of de Israëlieten was dit het geval), giet men den inhoud eener kom water ter aarde, en na dien schijnregen zal de ware regen niet kunnen uitblijven.

Bij de Muzelmannen van Noord-Afrika ontmoet men dien ritus in verscheidene vormen. Soms wordt hij met den kinderachtigsten eenvoud uitgevoerd. Alzoo 'wanneer in de gemeente Takinoent de droogte dreigt, en de inboorlingen regen willen doen vallen, richten zij een 'zerda' of offermaal in, gedurende hetwelk zij dansen, hun mond met water vullen en het dan in de lucht spuiten, zeggende: 'de regen en de welstand'(37).

(35) De P.O. Meyer: Fischerei bei den Uferleuten der nórdlichen Teile der Gazellen Halbinsel. Anthropos, 1913, I, bl. 105 sq.

(36) J. Mooney: Sacred Formulas of the Cherokee. - 7th Report of the Bureau of Ethnology. Bl. 312.

(37) E. Doutté: Magie et Religion dans l'Afrique du Nord. Algiers, 1903, bl. 583.

Of wel besproeit men zekere leden van den stam, namelijk kinderen; te Tlemcen, bij voorbeeld, giet men, van de terrassen of van uit de vensters, water op de kleine meisjes, die zingende voorbijgaan.

Of wel begeeft men zich naar de zee en men baadt er zich, en de vochtigheid waarmede men doortrokken is kondigt overvloedige stortregens aan.

Bij vele stammen worden, op den zomerzonnestilstand, de maraboets goedschiks of kwaadschiks in putten geworpen om dezelfde uitslagen te bereiken(38).

Elders nog verwikkelt zich de ceremonie en verandert dan in een waar drama: men richt een gevecht in tusschen den regen en de droogte; twee kampen worden gevormd. Bij de Beni Chougran, bij voorbeeld, werpen de mannen die hun pelgrimstocht doen, met water naar de lieden van de ‘douars’ die zij doorwandelen; maar deze blijven niet lijdelijk: zij verzamelen assche, symbool der droogte en werpen ze op hunne aanvallers(39). Maar zij worden verslagen, de regen overwint, en de natuur zal zich moeten schikken naar de juist uitgevoerde ritussen.

3° De magische kunst beduidt den triomf van den vorm. Het gebaar en het woord hebben hun uitwerking, zelfs wanneer zij op dwaling berusten en niet aan de gedachte beantwoorden, die ze ingeeft.

Isaak, misleid door Rebekka's list, heeft aan Jacob alle voordeelèn toegekend die aan het eerstgeboorterecht waren verbonden; hij heeft hem, in plechtige beloften, verkondigd dat zijn nakomelingen eenmaal meesters zouden worden over al de gebergten van Canaan; en wanneer, daarna, Esaü, de oudste, tot wien Isaak overtuigd was gesproken te hebben, van de jacht terugkeert, en nu op zijn beurt zijn vader om diens zegen verzoekt, wordt het bedrog ontdekt, maar het is te laat! De woorden zijn gezegd, Jacob heeft ze meegenomen, onmogelijk ze te niet te doen, aan Esaü nog te verleenen wat hem toekomt en aan den jongere bij vergissing was gegeven(40).

De vorm alleen is van belang; de beste inzichten, slecht

(38) Doutté, op. cit., bl. 584.
(39) Id., bl. 586.
(40) Gonesit XXVII.

uitgedrukt, zijn machteloos; het gedachtenloos herhalen van heilige formulen voert tot den gewenschten uitslag. Het kwam niet in de tooverij alleen, maar ook in den godsdienst in gewoon gebruik. De eerste gebeden waren, en zelfs in de meest verheven godsdiensten zijn vele gebeden nog heden niets anders dan het eindeloos herhalen van gestereotypeerde woorden. De letter doodt den geest; overal waar de godsdienst den overwegenden invloed der oude magische overleveringen en gebruiken ondergaat, - en dit is, in feite, maar al te dikwijls het geval - wordt de vrije uiting van het godsdienstig gevoel belemmerd en verdort de godsvrucht.

Maar overal waar, integendeel, de volmaaktheid van den vorm een voorwaarde is voor den vooruitgang, is de tooverij het uitgangspunt geweest van een vruchtbare ontwikkeling: de kunst voornamelijk en de letterkunde zijn op magischen grondslag opgebouwd.

Ik heb er elders reeds opgewezen: lang reeds staat men verwonderd over de volmaking der techniek van de teekening bij volkeren, die op 't is gelijk welk ander gebied nauwelijks de primitieve wildheid ontwassen zijn. De werken der Bochimans, bij voorbeeld, zijn van een opmerkenswaardige nauwkeurigheid en zelfs in voorhistorische tijden, in Europa, zijn de grotten, waar de oudste overblijfselen der quaternaire beschavingen, voornamelijk uit het magdelenische tijdperk, teruggevonden werden, bedekt met afbeeldsels van dieren, met een volkomen vaardigheid geteekend. Van waar komt die buitengewone ontwikkeling der kunstvermogens bij nauwelijks beschaafde volkeren? Wat is het dat hen aanzette tot het beoefenen dier kunst, welke op het eerste zicht niet het minste praktisch nut in zich sloot? De kunstzin was natuurlijk nog niet op voldoende wijze verfijnd, en overigens, een bijzonderheid dier schilderijen dwingt ons, geheel abstractie te maken van het kunstgenot om dit vraagstuk op te helderen: dikwijls zijn zij in de donkerste hoeken der grotten verborgen, waar men ze niet zonder moeite ontwaart, en waar hunne bijzondeheden nooit anders dan in een halfduister uitkomen, hetgeen er elke gemakkelijke en vrije beschouwing van ontzegt. In werkelijkheid beoogden de teekenaars enkel magische doeleinden. De geschilderde figuren zijn bijna altijd deze van zulke dieren die tot de menschelijke

voeding dienden, en, wegens de verhoudingen van het beeld tot de werkelijkheid, hielpen de figuren die men teekende, mede tot de vermenigvuldiging van het wild dat men noodig had; het vergemakkelijkte den strijd om het bestaan; het verzekerde den gunstigen afloop der toekomstige jachten. Men maakte al deze beelden met de meest mogelijke nauwkeurigheid, want enkel de volmaakte nabootsing der werkelijkheid kon levende dieren doen ontstaan, en men plaatste ze daar, waar zij best bewaard bleven en waar men er dus de duurzaamste gevolgen kon van hopen(41).

Zoo konden de Egyptenaren in de graven hunner koningen en edellieden de prachtigste standbeelden plaatsen en er de muren van versieren met de heerlijkste schilderijen, in die graven die bestemd waren om nooit ontwijd en geopend te worden en waar dus, naar alle waarschijnlijkheid, nooit iemand ze zou kunnen bewonderen.

Zoo verborgen de Grieksche kunstenaars in de laatste rustplaatsen hunner voorouders, te Tanagra, in het Beotische plein, de mooiste beeldjes, die slechts hedendaagsche nieuwsgierigheid opnieuw uit hun duisteren schuilhoek heeft onttrokken.

Al deze kunstwerken hadden inderdaad niet tot doel een zuiver esthetisch genoegen te bezorgen; de kunstenaar streefde een praktisch doel na; zijn beitel schiep leven, zijn werken voerden een volmaakt bestaan in de schaduw van het graf en in de wereld der dooden en versmaadden de ijdele lofredenen van genotzuchtige bewonderaars.

Ook het woord, de magische formule, was in de tooverij in gewoon gebruik; ook zij beoogde praktisch nut; maar ook zij werd het uitgangspunt van hooger streven.

Wij hebben gezien hoe zij zich individualiseert, zoodra zij plechtig werd uitgesproken, en onafhankelijk, als een levend wezen, een geheimzinnig bestaan blijft voortvoeren.

Zij moet, om deze eigenschappen te bezitten, worden gezegd volgens bepaalde regels. Ook hier heeft de vorm een overwegende beteekenis; op voorhand vastgestelde regels dienen gebruikt; en deze behoefte deed langzamerhand, nevens het

(41) Zie mijn werkje *Grondbeginselen der Godsdienstwetenschap*. Brugge, 1924, bl. 43-44.

religieuse gebed, de dichtkunde ontstaan, wier inhoud zich altijd moest aanpassen aan de behoeften van den vorm.

Het schrikkelijke gezag der vermaledijding, der vervloeking, wordt daardoor verklaard. De eed, die nog in ons hedendaagsch rechterlijk leven een zoo groote rol speelt, is oorspronkelijk niets anders dan een verwensching, die men tegen zich zelven uitspreekt voor het geval de gesproken woorden met de waarheid niet zouden overeenstemmen; en men was er van overtuigd dat de meineedige werkelijk onder alle kwalen moest lijden door de verkondigde tooverwoorden en dat dit vooruitzicht zijn beweringen noodzakelijk betrouwbaar moest maken.

Maar elk gedicht was ook, in het begin, van magischen aard. Oude verhalen hebben de herinnering bewaard aan die vroegere macht der poëzie, die niet alleen gebeurtenissen beschreef en bezong, maar die ze schiep.

Zoo vertellen de Grieken dat de Spartanen, door de Messeniërs verslagen en op het punt hun onafhankelijkheid te verliezen, zich naar Delphi wendden, tot het vermaarde orakel van Apollo, en den god om hulp smeekten. Deze verwees ze naar Atihene; de Adieiiers moesten hun den aanvoerder bezorgen die hun den zege zou geven. De Atheners aarzelden: gehoorzamen aan het goddelijk bevel, beteekende voor hen den aartsvijand, wiens vernedering en verzwakking zij met blijdschap hadden vernomen, opnieuw redden uit den hachelijken toestand waarin hij zich bevond en dus het gevaar loopen om later opnieuw door hem bedreigd te worden; maar toch was het niet mogelijk de godspraak te veronachtzamen: de wraak van Apollo zou dan zonder twijfel de stad Athene zelf treffen. Men vond een uitweg: als legeraanvoerder zond men naar Sparta een ouden, zieken, manken kreupele, den zanger Tyrteus; die zou zeker niet bij machte zijn om Sparta te redden! Maar hij hief zijn krijgszangen aan, en zoo groot was hun uitwerking, zoo geweldig de indruk dien ze maakten, dat onmiddellijk de Spartaansche rangen hersteld werden, zoodat het vijandelijk leger ontmoedigd en uiteengejaagd werd en het oude Lacedemon, gered, opnieuw zegevierend de tegenstrevers onderwierp!

De ontleding vooral der Grieksche, der Hebreeuwsche en der Egyptische poëzie bewijst dat dit magische karakter der oudste dichtkunst, der lyrische dichtkunst voornamelijk, nergens ontbreekt en dat deze eerste voortbrengsels van den mensche-

lijken geest nooit alleen het onbaatzuchtig schoon nastreefden, maar ook altijd als wapens werden aangezien, waardoor praktische voordeelen werden verkregen, die men met gewone middelen niet kon bereiken.

Men riep de hulp in van den zanger, zooals wij heden beroep doen op den geneesheer of den ingenieur: ‘het gedicht kon den regen doen vallen of de zon schitterend door den hemel doen wandelen, de misgunst eener geliefde overwinnen, een gevaarlijken vijand verslaan, overvloed of schaarschte veroorzaken, een zieke genezen of dooden[(42)].’ Het refrein voornamelijk speelt er, in oude tijden, dezelfde rol als een magische formule.

De volmaaktste uiting dier magische kunst is het drama: een opvolging van levende beelden en tooverwoorden, die alle samen tot het nagestreefde doel voeren en de toekomst vooraf bepalen. Het heeft lang een godsdienstig karakter behouden: men voerde het op voornamelijk om de verrijzenis na den dood en het toekomstig leven nauwkeurig voor te bereiden. De ingewijde, die zelf de hoofdpersoon van het drama was, had al de hinderpalen te overkomen, de demonen en de andere vijanden te verdrijven, die hem trachtten tegen te houden en hem wilden beletten het rijk der dooden te bereiken. Nauwkeurig was alles voorbereid, zegevierend overkwam hij alle hindernissen, om eindelijk te worden opgenomen in heerlijke oorden, schitterend van licht en weelde. En men geloofde vast dat diegene, die levend zich aan deze plechtigheden had onderworpen, later ook in feite die verrukkelijke rustplaatsen zou vinden en bewonen.

Of elders was het een schilderachtige stoet, die in de lente opnieuw leven en vruchtbaarheid terugbracht in de gedurende den winter ingeslapen en verdorde streek. Heilige zangen beschreven den groei der planten en al den rijkdom en het geluk waarop men rekende. Men weet dat voornamelijk het Grieksche drama uit deze ruwe plechtigheden ontstond.

Zoo werd de magische kunst langzamerhand het uitgangspunt

(42) J. Combarieu: La musique, ses lois, son évolution. Parijs, 1907, bl. 105.

van de schoonste scheppingen van den menschelijken geest. Zij berust op dwaling; zij overstelpt, in sommige gevallen, het godsdienstig gevoel en belette het, wegens het overweldigend gezag van doode vormen, zich vrijelijk te ontwikkelen; maar zij schonk anderzijds aan het menschdom, in poëzie en kunst, sommige der schoonste vruchten, waaraan wij de kostelijkste geneugten verschuldigd zijn.

RICHARD KREGLINGER.

Maatschappelijk Dienstbetoon

Wij laten hier de twee redevoeringen volgen, die bij de opening der leergangen voor het jaar 1923-24 van de *School voor Maatschappelijk Dienstbetoon*, te Antwerplen, werden uitgesproken door Dr I. Gunzburg en Dr L. Verriest.

Er kan niet genoeg gewezen worden op de steeds dringender wordende noodzakelijkheid om in onze hedendaagsche samenleving meer en meer sociale helpers en helpsters te vormen, die zoowel in hun persoonlijken werkkring als in dienst van allerlei maatschappelijke inrichtingen volgens wetenschappelijke, beproefde methodes zouden handelen.

De tijden zijn voorbij, dat eenvoudige liefdadige gevoelens voldoende schenen om maatschappelijk te steunen en op te beuren. Er is daar voortaan een ernstige vorming toe noodig, die de belangstellenden zich kunnen aanschaffen in daartoe opgerichte scholen. Er bestaan dergelijke scholen op grondslag van katholieke en van sociaal-democratische levensbeschouwing. Te Antwerpen werd er door een groep vrijzinnigen eene opgericht op zuiver neutraal wetenschappelijken grond. Reeds heeft die instelling verscheidene goede leerlingen gevormd. De beide redevoeringen, die wij hier mededeelen, kunnen bijdragen om de strekking en de beteekenis der instelling in ruimer kring bekend te maken(1).

I
De zedelijke en opvoedende rol van den maatschappelijken bijstand

In de Hoogescholen is het de gewoonte, dat de hoogleeraar bij het begin van zijn leergang een openbare les geve, toegankelijk ook voor niet studenten, en uitweidende over de algemeene feiten van zijn onderwijs.

(1) Wie meer inlichtingen over de school verlangt, wende zich tot Mej. Christine Bauss, Otto Veniusstraat 21, Antwerpen.

Waarom zou de School voor Maatschappelijk Dienstbetoon dergelijke goede gebruiken niet overnemen? En is niet deze talrijke vergadering het allergunstigste publiek waaraan een dergelijke les kan gegeven worden, met de zekere hoop dat het gestrooide zaad een vruchtbaren oogst zal afwerpen?

Verre van mij u te willen een dogmatische, gestrenge uiteenzetting opdisschen van de wetten die u zullen leiden in den bijstand van lichamelijk of geestelijk zwakke kinderen, - of we! over de principes die ge zult toepassen bij de voedingsregeling van zieken en gezonden, - of wel de taak die ge zult vervullen in tegenwoordigheid van zedelijk verlatenen, of vrijgelaten veroordeelden, of krankzinnigen.

Maar ik moet u toch zeggen dat de omstandigheden u zullen in aanraking brengen met menschen en vereenigingen, wier handelingen, wier daden onder het bereik van uw bijstandsvermogen zullen vallen, en dat van u toch een goede dosis kennis en vooral psychologische tact zal gevergd worden om de toestanden te beheerschen. En daar komt het vooral op aan.

Ik wensch geenszins u te vleien, integendeel, maar ik zie in u een deel van het medisch verantwoordelijkheisgevoel en het bewustzijn der ingewikkelde taak!

Waren de oude medici niet tegelijk geneesheer, physicus, scheikundige, dichter, beeldhouwer, schrijver, filosoof en algemeene wijze raadsman?

Onze tegenwoordige wetenschap, eilaas, heeft de volledigheid, die een Leonardo da Vinei nog bezat, geheel onmogelijk gemaakt.

De geneeskunde heeft zich, zonder reden misschien, ietwat afgezonderd in een te beperkt materiaal; de groote clinici echter houden die niet streng bij. De dokter, hoezeer hij zich ook zou willen beperken bij het louter behandelen van ziekteverschijnselen, wordt nog steeds in de families van den goeden ouden stempel als de vertrouwde huisvriend, de onbaatzuchtige leider van opvoeding, beroepskeuze, huwelijksplannen en andere maatschappelijke dingen aangezien.

En terwijl zoovele ónwetenden op het terrein van de geneeskunde als ongelooflijke waaghalzen rondstrunkelen en kwakzalveren dat het een lust is, wreekt zich de geneesheer, kalm, glimlachend door zijn breeden, weldoenden invloed op alle sociale gebieden: kinderverpleging, ziektekassen, pensioen-

en verzekeringswetten, nijverheidsinrichtingen, arbeidsvoorwaarden, waarin hij de spil is van de gansche bewerktuiging en van de normale werking.

En wanneer hij, overweldigd door al die eischen die de tegenwoordige maatschappij hem stelt, zelfs zeer dikwijls zonder eenige vergoeding van hem verlangt, een kostbare hulp kan ontvangen van een schaar jonge, lieflijke, vriendelijke, goed geschoolde en goed aangelegde assistenten, wat wonder dat hij dat als een uitstekende aanwinst aanziet, en zoo blij is als koning Saul, toen hij een maatschappelijk assistent vond in den persoon van David, met zijn klankrijke lier, die kwam om zijn droeve geesten weg te tooveren en te genezen!

Gij zult den geneesheer, den rechter, den paedagoog ter zijde staan, en daarom moet ge wel indachtig zijn de rol die ge hebt te vervullen, de uitgestrektheid uwer taak, maar ook de grenzen die ge niet kunt overschrijden.

Daarvoor is het noodig dat uw bijstand begint op uw eigen persoon. Uw voorbereidende studiën moeten diep genoeg zijn, om een vasten grond te vormen voor de kennis die er op moet gebouwd worden. Het is niet te veel eischen dat ge een vast omlijnd, al is het ook beknopt, begrip zoudt hebben van scheikunde, natuurkunde en mathesis.

Geen wetenschap zonder dien drievoet, die ons hedendaagsch ‘Ken u zelven’ uitmaakt.

Maar hoofdzakelijk moet gij geleerd hebben uwen geest tot strenge discipline van regelmatigheid, orde en wilskracht te dwingen.

Wat uw persoon zal zijn, zal ook uw invloed zijn op den werkkring dien ge later zult kiezen.

De regelmatigheid alleen zal u den arbeid gemakkelijk maken, en u beschermen tegen overlading en gejaagdheid.

De orde zal u in staat stellen uw zaak te overzien en te beheerschen en de wilskracht zal u den weg doen vinden tot het hart en den geest uwer beschermelingen, die alle heil van u verwachten.

Dat juist nü de inrichting van sociale helpers, naast den advocaat, den dokter, den rechter, den philantroop, zoo noodzakelijk scheen, zoo krachtdadig doorgevoerd werd, toont u dat niet reeds aan wat we van u verwachten?

Helpers van de Maatschappij, die hulp noodig heeft, die ontredderd is, en waar vele zwakken ronddolen, die wij alleen niet bij machte zijn allen te steunen.

Vele zieken zullen wij u toevertrouwen, die niet ziek zijn, in den ouden zin van 't woord, maar wier geest of wil moet gesteund worden, en allen die zwak zijn van karakter zijn sociale zieken, die socialen bijstand vergen.

Wat hebben wij reeds neurasthenieken, droefgeestigen, abnormalen kunnen genezen, door eenvoudige geestessterking en herstelling van eigen wil! Is de mensch niet een drijvend vlot te midden van de zee der omstandigheden welke gunstig of ongunstig kunnen werken, en waarop wij al onze krachten moeten inspannen?

De geneesheer bestudeert deze omstandigheden, en onze toestellen der moderne psycho-physiologie laten ons toe met wonderbare nauwkeurigheid zekere geesteswerkingen te meten. Gevoel en gewaarwording, - pijn en geheugen, - aandacht en voorstelling worden gemeten en gewogen, - maar naast die technische beoordeeling behoudt de clinicus een bizondere gevoeligheid voor de geestesreactie, waardoor hij de vaststellingen van 't onderzoek en van de psychische waarnemingen beoordeelt.

Daar ook strekt zich uw werkzaamheid uit, en door mede te helpen aan het erkennen der inwendige beweegredenen van de arme menschenkinderen die u zullen toevertrouwd worden, zult gij bijdragen tot het scheppen van meer geluk en welzijn in de samenleving.

Onze maatschappij, zegde ik, is ontredderd; het raderwerk knarst en hapert alle oogenblikken; maar wie weet of, met een beetje goeden wil en goedheid, niet zeer spoedig het zand, dat tusschen de raderen zit, zou wegvliegen, en het geheel weer glad zou doordraaien.

Het geluk van den mensch hangt niet af van een meerderen of minderen rijkdom, van het bezit van goud of edelsteen, zelfs niet van kleeding of voeding, maar alleen, gansch alleen, van zijn inwendigen gemoedstoestand, van zijn eigen binnenste, van zijn inwendig evenwicht en zijn zelfbedaardheid.

En daartoe bij te dragen is uw hooge, verheven taak.

Door uw voorbereiding, door het aanschouwen van al de maatschappelijke ellende waar we u zullen heen voeren, moet

zich in u die hooge welwillendheid ontwikkelen, die u uwen naaste doet liefhebben als u zelven.

Ge zult erkennen hoe dikwijls het leed wordt vergroot door de eigen overdrijving van onbeduidende feiten, door onjuiste verklaring van slecht waargenomen verschijnselen, door belachelijke bijgeloovigheden en wanbegrippen, gevolg van onvoldoende voorlichting; gij zult vooral zien hoe vaak het menschdom zijn kort oponthoud op aarde zelf vergalt door bittere driften en krankzinnige hebzucht.

Gij zult glimlachen bij al die zwakheden, en om ze te verbeteren zult gij steeds indachtig zijn dat die arme menschjes slechts weifelende vlammetjes zijn, die door verkeerde opvoeding, erfelijkheid, omgeving en midden heen en weer worden geblazen; en gij zult hunne schuld niet steeds berekenen, maar de windekens, die de oorzaak zijn van hunne onvastheid, trachten te matigen of af te zonderen.

Gij zult al die maatschappelijke kwalen slechts overwinnen met zeer veel tact en liefde voor uwen naaste; gij zult door de kracht van uw ideaal den wil herstellen van diegenen, wier wil niet voldoende werd gesterkt en geoefend.

En zoo zult ge ook bijdragen tot uw eigen geluk en tot uw eigen verheffing. Want het ideaal is het hoogste goed dat we bezitten, het waarachtigste goed, hoe onvatbaar het ook schijne.

En opmerkelijk is het dat er nooit een tijd geweest is, waar wij meer hebben ondervonden hoe kostbaar, hoe onontbeerlijk het bezitten van een ideaal voor ons is, terwijl er ook nooit een tijd geweest is, waar in schijn de materieele beslommeringen al ons handelen zouden willen innemen.

Uw werkkring is van dien aard dat ge u losscheurt van dit materialisme en u verheft boven de omstandigheden en de sociale kwalen.

Ge ziet dat het instellen van het diploma van Maatschappelijken Bijstand wel komt op zijn tijd en beantwoordt aan onze eeuw.

Een groote taak is voor u weggelegd. Overschrijdt ze niet, om zelf niet te falen, maar vervult ze met hart en ziel, en bewaart steeds het Ideaal: het is het kostbaarste wat de mensch bezit.

Ik heb gezegd.

Dr I. GUNZBURG,

Docent aan de Hoogeschool te Brussel.

II
Eenige beschouwingen over het maatschappelijk leven

Als een waarlijk eigenaardig verschijnsel kan men vaststellen dat, in den loop van de historische ontwikkeling der volkeren, zekere uitdrukkingen, zekere woorden op een gegeven oogenblik een gansch bijzonder aanzien genieten. In de 18e eeuw, bij voorbeeld, sprak men bijna uitsluitend (en met welke hoogdravendheid dan nog!) van de *natuur;* men had er, naar de wijze der antieken, een godheid van gemaakt; men zwoer maar alleen bij haar; de roerende lof van het natuurlijk leven gaf overvloedige conversatiestof aan het gekunsteld sentimentalisme der salons, en men was eenstemmig om te denken en te zeggen, dat alles wat daarvan afweek afschuwelijk was. In de 19e eeuw, en dit ten gevolge van de anti-reactionnaire schokken die Europa na 1815 doorstond, sprak men nog slechts over *politieke vrijheid*. Heden ten dage zijn de termen *sociaal* en *economisch* in zwang, zoowel in de taal van het groot publiek, verlicht of niet, als in de ontelbare geschriften der sociologen, der letterkundigen, der politieke mannen, der dagbladschrijvers en polemisten van alle kleur en geur. En telkens beantwoorden nieuwe idealen aan het algemeen in gebruik komen van een nieuwe terminologie.

Waardoor is dat zich telkens herhalend verschijnsel te verklaren? Eenvoudig door een en dezelfde oorzaak: door den bestendigen samenhang der stoffelijke en zedelijke moeilijkheden van 's menschen bestaan, 't is te zeggen door de eeuwige vernieuwing van de oneindig complexe problemen van het leven in gemeenschap.

Van deze problemen kent ieder van ons ten minste het hoofdzakelijk uitzicht: men weet, bijvoorbeeld (men weet het maar al te wel!) dat het index-number gedurig stijgt; dat het pond hetzelfde doet, of... somtijds daalt; dat deze of gene produkten zeldzamer te koop worden geboden en derhalve duurder kosten; dat sommige voortbrengers of verkoopers zich niet den slaap laten storen door een gewetensbezwaar van eerlijkheid, enz.; men weet ook, want men hoort ze overal rondom zich, dat de klachten en de verzuchtingen veelvuldig

zijn en verscheiden, en, wat erger is, bijna altijd tegenstrijdig, in al de graden van de maatschappelijke hierarchie; men weet, eindelijk, dat alom de belangen met elkaar in botsing komen en nooit in evenwicht zijn. Dat alles wéét men.

Maar wat men niet genoeg dóet (en ik denk hier vooral, eilaas, aan de jeugd), niet genoeg tracht te doen - men heeft er, wel is waar, niet altijd de gelegenheid, den tijd of de middelen toe - is de innerlijke oorzaken van de maatschappelijke problemen opzoeken, er het inwendig aanschijn van nagaan; of wel houdt men zich te uitsluitend aan het stoffelijk en onmiddellijk uitzicht van deze vraagstukken, terwijl toch al wie er een wezenlijk objectieven en wetenschappelijken kijk wil op hebben, er de diepe, biologische en psychologische elementen zou moeten van doorgronden. Edoch, waartoe zouden ten slotte de professors dienen, indien zij niet voor *sociale* functie hadden (ik zal, men wete het wel, zelf niet aan het herhaald gebruik van dat woord ontsnappen) zich, voor de anderen, met de ontleding van het leven der menschelijke gemeenschap te belasten? Men zegt trouwens, en vaak te recht, dat alle *parasitisme* tracht zich te rechtvaardigen. Laat ik dan, als gij daar vrede mee hebt, *trachten* een rechtvaardiging te vinden voor het parasitisme van de dierensoort waartoe ik behoor...

Dienvolgens stel ik mij voor, u heden te spreken over eenige punten die op de ontleding van het sociale leven betrekking hebben. Om u gerust te stellen, verwittig ik u dat ik het zoo bondig mogelijk zal doen. En ik voeg er dadelijk bij - al ware het maar om straks een stelling te kunnen verdedigen, die ik juist acht - dat gij niet verplicht zijt mijn oordeel, noch in zijn geheel, noch voor een gedeelte, tot het uwe te maken.

Vragen wij ons vooreerst af welke de diepe oorzaken zijn waardoor het maatschappelijk leven zoo ingewikkeld is, zoo netelig, zoo vol hinderpalen, zoo doorzaaid met ontgoochelingen vooral, zoowel voor de individuen als voor de volkeren, en wij zullen meteen weten waarom in den loop der geschiedenis zooveel sociale crisissen voorkomen.

Om deze oorzaken te ontdekken, moet men de structuur zelf van de menschelijke maatschappijen ontleden, er de samenstellende elementen en hunne onderlinge reacties van beschouwen, en opzoeken waardoor de individueele en collectieve gedragingen kunnen verklaard worden.

Zijn de menschenmaatschappijen, zooals men zoo vaak gepoogd heeft te bewijzen, wezenlijke physiologische organismen, 't is te zeggen levende wezens wier geheel identisch is met het gezamenlijke der deelen? Blijkbaar neen. Om deze ontkenning te staven zal het voldoende zijn twee opmerkingen te maken: dat, eenerzijds, en geheel het tegenovergestelde van de cellen die een organisme samenstellen, dezelfde menschen terzelfder tijd van velerlei groepeeringen kunnen deel uitmaken, die zeer met elkander verschillen, zoo wat hun doel als hun strekking betreft; en dat, anderzijds, de bestanddeelen wier opeenhooping de menschenmaatschappijen vormt, daar over het algemeen maar deel van uitmaken met hun eigen, ten minste toch gedeeltelijke, toestemming, wat niet waar is voor de eigenlijk gezeide organismen.

En wat kan men daar uit afleiden? Deze belangrijke gevolgtrekking, dat de menschenmaatschappijen niet smijdig zijn, al voeden sommige personen deze gemakkelijke illusie; met andere woorden, dat het niet mogelijk is naar willekeur in het sociaal vleesch te snijden, zooals men het bij voorbeeld in een mooie vrucht doet.

In den grond zijn de menschenmaatschappijen niets anders dan min of meer samenhangende en vaste aggregaten van individuen en van beperkte groepen (namelijk de familiën); zij zijn maar stofdeeltjes van individuen, in hoofdzaak veranderlijk in hun uiteenloopende elementen, 't is te zeggen onbepaalde samenstellingen, die noodzakelijkerwijze ten eeuwigen dage vatbaar zijn voor innerlijke wijzigingen.

Indien die samenstellende elementen dan nog alle identisch waren en met stabele eigenschappen bedeeld, dan zouden er misschien, als het ware werktuiglijk, tusschen hen gemakkelijke en voor het leven van het geheel voordeelige betrekkingen ontstaan; maar de natuur, die de speciale dynamiek van het menschelijk leven bepaalt, heeft dat zoo niet gewild, zoodat er integendeel niets losser en onzekerder is dan de betrekkingen tusschen de levenden, en dat men ten slotte geen leven van menschenmaatschappijen kan begrijpen buiten de kennis en de beschouwing van de eenheden waaruit ze samengesteld zijn, 't is te zeggen de individuen. Of men het wil of niet, de sociologische ontleding komt altijd hierop neer, dat de waarnemer in tegenwoordigheid van het menschelijk individu gesteld wordt.

Derhalve moet de sociale wetenschap, zal zij op stevige gronden rusten, als uitgangpunt de studie van de menschelijke natuur nemen, 't is te zeggen beginnen met zich tot de biologie en de zielkunde te richten.

Ik zeide dat de samenstellende elementen der maatschappijen niet identisch zijn. En inderdaad, wat, onbetwistbaar, het gansche sociale leven beheerscht, is de natuurlijke ongelijkheid der individuen, waaruit, voor een zeer groot deel, de ongelijkheid van de voorwaarden zelf van hun bestaan voortspruit. De menschheid zal, naar aanleiding van deze ongelijkheden, goed te weeklagen hebben; zij zal ze nog gedurende duizenden jaren mogen vervloeken en sociale stelsels opbouwen om ze te doen verdwijnen, zij zal toch altijd in hun fataliteit en in de gevolgen, die er uit voortvloeien, moeten berusten. Alleen sentimenteele droomers zouden deze klaarblijkelijke waarheid kunnen bestrijden.

Hoe er, sedert de oudheid tot op onze dagen, over de ongelijkheid der menschen gesproken en geschreven werd, is u niet onbekend. Al die verhandelingen, al die klachten en beschuldigingen bleken vergeefsch, en daarenboven niet zonder gevaar! Want niets is slechter, ik zou graag zeggen niets is anti-socialer dan bij de menschheid illusies te wekken of te onderhouden die van aard zijn om haar van haar wezenlijke, collectieve en bestendige, belangen af te wenden.

Maar zoo de individuen ongelijk zijn en bestemd om het te blijven, stelt het leven ze niet allen vóór dezelfde problemen, en opent het niet aan allen een vooruitzicht dat hen steunen kan in den lichteren of zwaarderen last dien het hun oplegt? Wis en zeker. Deze problemen zijn van zuiver biologischen aard, en ik mag er niet aan denken er hier bij stil te blijven. En wat het vooruitzicht betreft waarop ik zinspeelde, het openbaart zich in het zielkundig element, dat de wijsgeeren in alle tijden hebben opgemerkt, en dat Adam Smith en de liberale economisten zoo stout hebben bevestigd, te weten het zoeken naar het welzijn, of, juister, naar het beter zijn.

Welnu, het is juist dààrin dat, in de practijk van het maatschappelijk leven, de ongelijkheid, waarvan ik hooger sprak, zich vooral doet gelden. Inderdaad, ter oorzake zelf van hunne lichamelijke en geestelijke ongelijkheden (product - dat aan de ontleding ontsnapt - van de duizenden voorouders van ieder

van ons, product van gewoonten, uit een lang verleden ontstaan en onder verschillende vormen in de verschillende beschavingen doorgedrongen), vormen de menschen zich van het te bereiden welzijn zeer uiteenloopende begrippen; deze verschillen naar het doel dat beoogd wordt; ze verschillen naar de sterkte van de begeerten die ons bezielen; ze verschillen naar den ouderdom der individuen en voor een zelfde individu naar de tijdstippen van het leven; ze verschillen naar den gezondheidstoestand, enz. Wat meer is (en dat is een groote verzachting voor de ongelijkheden), niemand bereikt ooit het totaal van de voldoeningen waarnaar hij streeft, terwijl anderzijds iedereen dikwijls verplicht is tusschen verschillende voldoeningen te kiezen en bij die keuze soms pijnlijke opofferingen te doen. Eindelijk, is het niet waar dat, voor elk van ons, de horizon der voldoeningen altijd maar verder en verder wijkt?

Is het dus, zooals ik hooger zei, onbetwistbaar dat het zoeken naar beter zijn de karakteristiek (en ik voeg er bij den spoorslag) van de menschelijke bedrijvigheid uitmaakt, het is even onbetwistbaar dat een ieder in mindere of meerdere mate genoodzaakt is zijn persoonlijke verzuchtingen te verzaken en, vooral als hij in jaren klimt, met zijn illusies een vergielijk te treffen.

Voor de zeer groote meerderheid der menschen werd trouwens het bereiken van het welzijn (of, wil men, van het geluk) zeer vermoeilijkt eenerzijds door een opeenstapeling van gewoonten, gerieflijkheden en eischen, anderzijds door het immer ingewikkelder worden van de beschaving.

Inderdaad, door de verdeeling en de specialiseering van den arbeid, gevolg van de ontwikkeling van het beschaafde leven, is de voortbrenging, is vooral de ruiling der stoffen en voorwerpen tot in het oneindige vermenigvuldigd en ingewikkelder geworden, terwijl daarenboven terzelfder tijd elke mensch in veel ruimer mate afhankelijk geworden is van zijn evennaaste en van de geheele maatschappij.

Dit verschijnsel van onderlinge afhankelijkheid heeft een overgroot belang voor de sociologische ontleding; want het heeft (met nog andere factoren) dit dubbel gevolg teweeggebracht en dieper en dieper gemaakt: te beletten 1° dat de menschen razende individualisten werden, 2° dat de iedereen aangeboren

vrijheid tot anarchie en wanorde oversloeg, 't is te zeggen tot de ontkenning zelve van het sociaal leven.

Dit alles komt hierop neer: dat niemand zich aan den druk, den dwang van het maatschappelijk leven kan onttrekken.

Daarom kan het zich (ik herhaal het) telkens hernieuwend problema dat aan de menschelijke maatschappij gesteld wordt, maar alleen beschouwd worden met het oog op *deze* oplossing: het sociaal leven voor het grootst mogelijk getal eenlingen aannemelijk te maken, of, om een vaak gebezigde, maar op redelijke wijze op te nemen uitdrukking te gebruiken, te zorgen dat dit leven ‘het leven waard’ zij.

Laten wij ons dus, naar deze stellingen, afvragen, welke voorwaarden moeten vervuld worden om dien uitslag te bereiken.

Eerst en vooral moet men er, naar onze meening, van afzien de menschelijke maatschappijen volgens voorop bepaalde systemen te willen opbouwen en ze in een onveranderlijken vorm te gieten, door hun bepaalde idealen, 't is te zeggen zekere objectieve begrippen van het geluk, op te dringen. Want om daarin te slagen zou men vooraf de persoonlijke eigenaardigheden moeten kunnen te niet doen, zou men moeten bekomen dat de menschen ophouden menschen te zijn, en aan elkeen zijn rol en zijn plaats in een vernieuwd maatschappelijk leven aanwijzen. Dat is natuurlijk volstrekt onmogelijk.

Vervolgens moet men trachten een zeker evenwicht van de individueele belangen, of, zoo ge dat liever hebt, een betrekkelijke en zoo duurzaam mogelijke overeenkomst te bereiken, wat trouwens, heel de geschiedenis dóór, de bestendige poging van de menschelijke groepeeringen is geweest.

Het is hersenschimmig méér te willen doen, en het is onbeschaamd en roekeloos te denken dat de ‘sociale vrede’, het voorwerp van de bekommering van zooveel opeenvolgende geslachten, anders kan nagestreefd worden dan door een zeker bijeenpassen der uiteenloopende begrippen, anders dan door transactiën tusschen tegenstrijdige neigingen.

Dàt zijn, meen ik, de twee voorname principes die den grondslag moeten uitmaken van wat men, daar de maatschappij in een voortdurenden ziektetoestand verkeert, de sociale geneeskunde zou kunnen noemen.

Onderzoeken wij nu van eenigszins naderbij, hoe men

practische hulpmiddelen, of, juister gezeid, verzachtende middelen kan vinden voor de maatschappelijke kwalen.

Ik sprak hooger van evenwicht tusschen individueele belangen. Welnu, elke geneeskunde die doeltreffend zou willen te werk gaan, zal van meet af aan moeten rekening houden met het fataal bestaan van die individueele belangen en dus, zooals ik het ook reeds zei, nooit uit het oog verliezen dat men nimmer noch het individualisme noch de vrijheid zal afschaffen. De knoop van het sociaal vraagstuk heeft echter altijd hierin bestaan en zal àltijd hierin blijven bestaan: weten in welke grenzen het individualisme moet beperkt worden en in welke mate men de individueele vrijheid spel mag laten. In andere woorden, en van het ander uiterste beschouwd, weten tot op welk punt het sociaal belang, het collectief belang kan of moet wijken voor de persoonlijke belangen, opdat het evenwicht, waarover ik het zooeven had, kunne ontstaan en blijve duren. En wat is dat eigenlijk anders dan de altijd actueele vraag, die, door de tijden heen, de economisten, de politieke mannen, de rechtsgeleerden, de souvereinen, de volkeren zich gesteld hebben: de vraag over de rol van den Staat?

Het wordt vrijwel de gewoonte (en sommigen meenen dat het goed staat) tegen individualisme en vrijheid te schreeuwen. Werkelijk zouden beide een formeele veroordeeling verdienen, zoo men ze moest beschouwen als kunnende heelemaal absoluut dienst doen. Maar nog daargelaten dat dit absolute nooit, nergens en voor niemand in der waarheid mogelijk is geweest, ben ik, ik herhaal het, wél van oordeel dat er grenzen dienen aan gesteld, welke van de sociale macht, dat is van de openbare overheid, moeten uitgaan. Doch het is juist hier dat de oneenigheid bestendig wordt, ja - wat erger is - dat elke bepaalde overeenstemming onmogelijk is, omdat, nóg eens, de individueele opvattingen en de opvattingen van groepen heelemaal subjectief en veranderlijk zijn. Denkt de mensch niet immer zooals hij gevoelt?

Laal ik hier, door eenige concrete feiten, de onontwarbare moeilijkheid aantoonen om, in die voorwaarden, bij zulke complexe en ingewikkelde belangen, voor de sociale problemen een oplossing te vinden, of alleen maar een oplossing te zoeken.

Men spreekt b.v. vaak over het aandeel van de werklieden in de winsten der nijverheid en er zijn lieden die rotsvast overtuigd

zijn en van de daken prediken dat de verwezenlijking van dien maatregel een groote vooruitgang zijn zou op den weg van den socialen vrede. Doch gij weet misschien niet dat er sedert 45 jaar te Parijs een maatschappij bestaat voor de practische studie van dit vraagstuk, en dat het Bulletin van die maatschappij niet minder dan 9000 bladzijden beslaat. En wat is dat dan nog tegenover alles wat over de geheele wereld aangaande dit onderwerp geschreven werd? Gij zoudt kunnen uitvaren tegen de machteloosheid der staathuishoudkunde en de zotte verwaandheid der economisten. Maar, zou ik u tegenwerpen, het ware nog zotter te meenen dat de sociale hervorming zoo maar in een oogenblik kan gebeuren en door een naïef geloof in de kracht van simpele formules.

Wilt gij een ander, naar mijn oordeel treffend voorbeeld, dat eveneens op een groot problema van onzen tijd betrekking heeft? Welnu, leest dan de onlangs verschenen brochure van het Internationaal Werkbureau, betiteld: ‘Les Méthodes d'établissement des statistiques du chômage; Réponses des gouvernements’ (De Methoden voor het opmaken van statistieken over de werkloosheid; Antwoorden van de regeeringen) en gij zult zien hoe erg en ontzettend de meeningen van de regeeringen der gansche wereld uiteenloopen over deze vóór de hoofdzaak te beslissen vraag: Wat moet er door werkloosheid verstaan worden?

Zult ge nu nog verwonderd zijn over hetgeen ik bij den aanvang mijner rede zei, namelijk dat ik er mij wel aan verwachtte dat gij niet allen van mijn gevoelen zoudt zijn? Ik heb trouwens reeds bemerkt dat ik mij niet vergiste. De menschen zijn zóó, dat ze niet allen gelijk kùnnen denken. En ik zeg dat dit des te beter is, want een menschheid die zonder uitzondering overtuigd ware de definitieve formules van het volmaaktste sociaal leven te hebben gevonden, zou, zonder eenigen twijfel, rechtstreeks naar de ontaarding gaan. Men zegt dat de gelukkige huishoudens diegene zijn waar man en vrouw niet te veel op elkaar gelijken. Dat is waar, en het is even waar voor de breeder maatschappelijke groepen.

Maar ik keer naar de sociale geneeskunde terug en hervat de kwestie der ongelijkheden. Zoo zij fataal en onvermijdelijk zijn, komt het er op aan er ten beste mogelijk, en voor het welzijn van de algemeenheid, voordeel uit te trekken.

Daarom moet de sociale overheid er eerst en vooral voor zorgen, dat de individueele verborgen krachten tot uiting kunnen komen, zoodat de wezenlijke aanleg en bekwaamheid niet onvruchtbaar blijven of belemmerd worden, maar integendeel opgezocht, aangemoedigd en geprikkeld worden. Zeggen wij nog nauwkeuriger dat de maatschappelijke overheid de opklimming van de besten, van het uitgelezen gedeelte moet bevorderen, en dat het initiatief als een wezenlijke sociale deugd moet beschouwd worden.

'Maar wat is het uitgelezen gedeelte?' zult ge mij vragen; en ik weet dat men daarover lang zou kunnen redetwisten. Doch ik zal alleen vaststellen dat, zelfs in de democratieën waar de macht van het getal een principe is, de waardeering van de persoonlijke waarde (van de verdienste, zoo ge wilt), of de instinctieve erkenning van de allerbesten toch fataal is, en dat er altijd een oogenblik komt waarop men aan die allerbesten de taak opdraagt om de belangen, waarover ik het vroeger had, met elkaar in overeenstemming te brengen. En wat het initiatief betreft, wie zou durven loochenen dat een der innigste vreugden, die het leven den mensch voorbehoudt, de vreugde is van te handelen, en dààrdoor dichter te komen tot dit beter zijn waarvoor hij altijd bezorgd is? 'Handelen, voortbrengen, zijn kracht aanwenden, zijn zenuwen ontspannen, zijn te veel uitstorten, wat een wellust!' heeft ergens een Fransch minister geschreven. Men zou het waarlijk niet beter kunnen zeggen.

Zetten wij het onderzoek voort. En hier komt voor den geest het begrip: vooruitzicht. Wat is echter vooruitzicht, in zijn individueele gedaante (van de sociale gedaante zal ik straks gewag maken), anders dan een nieuwe resultante van de algemeene bezorgdheid om beter zijn? Vooruitzicht, zuinigheid, spaarzaamheid, kapitaal, het is alles hetzelfde. En daar het leven een lange aaneenschakeling van opofferingen is, wie zou ernstig aan den eenling het recht kunnen betwisten om zijn huidige voldoening op te offeren aan de hoop op een latere voldoening, die hetzij voor zijn eigen persoon, hetzij voor zijn kinderen kan verwezenlijkt worden?

Gij ziet het, het komt altijd op den eenling neer. En hier raken wij aan den wezenlijken knoop van de maatschappelijke kwestie en de voorwaarde van den socialen vooruitgang. Wat is dat te zeggen? Dat de sociale kwestie, vóór alles, een zedelijke kwestie

is; dat de mensch, en dientengevolge de maatschappij, om gelukkig te kunnen zijn, aan zijn eigen volmaking moet werken. Als we zoo spreken, verkondigen wij niets nieuws; want al de sociale geneeskundigen van de geschiedenis, van de meest 'utopistische' tot de meest 'wetenschappelijke' hervormers komen altijd, op het einde van de rekening, voor het problema van de deugd en het problema van de opvoeding te staan.

Stelt u gerust, ik zal niet over dit veelomvattend vraagstuk uitweiden. Ik zal er maar alleen, en om te eindigen, vlug eenige punten van aanraken.

Men moet, zei ik, zich zelf volmaken. Daardoor bedoel ik vooral: men moet op zich zelf deze overwinning behalen, waarvan de wijsgeeren der oudheid reeds al het belang deden uitschijnen, en die hierin bestaat, dat men zijn wenschen leert matigen. Het individueel geluk en de maatschappelijke vrede eischen dit dringend.

Inderdaad, veronderstellen wij dat, gezien de vermoeidheid, door den slechten voordrachthouder die ik ben, bij u teweeggebracht, gij allen, laten wij zeggen een Amerikaansche auto, een Rolls Royce b.v. van zoowat 200.000 frank gingt eischen. Eilieve, ge zoudt aanstonds een ernstige omwenteling moeten verwekken...

En zie, de matiging van de wenschen kwam mij enkele dagen geleden voor den geest, toen ik met de Sociale Universitaire Week de diamantslijperijen te Antwerpen bezocht en dacht hoe verbazend het is dat zooveel armen en zooveel kapitalen alleen maar gebruikt worden om u, mevrouwen, toe te laten, schitterende steentjes in de ooren te steken... Ge zult mij antwoorden dat ik daar liefst niet over spreken zou, ten eerste omdat wij u allen gaarne met die steentjes zien, ten tweede omdat ook duizenden armen gebruikt worden om bij voorbeeld voor ons (voor u trouwens ook) cigaretten te maken. Maar ge merkt reeds door deze feiten welk een kijk we aanstonds krijgen op de behoeften der menschen, op de voortbrenging onder al haar vormen, op het gebruik der rijkdommen, op het gebruik van de menschelijke krachten en zoo meer.

Zelfvolmaking beteekent ook (en niet het minst) het aanleeren van eerlijkheid. Ik zal niet trachten een woordbepaling van de eerlijkheid te geven. Dat is ten andere overbodig, want elkeen *voelt* zeer wel wat zij is, en elkeen weet dat men namelijk

daardoor verstaat: den eerbied voor het goed van een ander, of die ander een mensch zij of welke collectiviteit dan ook.

Wel, hier is nog een ander, heel onlangs gebeurd feitje, dat op dit gebied veel stof tot nadenken geeft. Met diezelfde Sociale Universitaire Week bezocht ik de vorige week, te Tribomont, het landgoed der socialistische mutualiteitsgenootschappen, een overschoon domein en een hoogst verdienstelijke solidariteitsinrichting. Er is daar, onder meer, een hoeveuitbating en een hoenderkweekerij. Welnu, onze beminnelijke geleider, de heer Jauniaux, deelde ons mede dat de pachter op de hoeve al de vierde was in één jaar, en dat het voor de hoenderkweekerij zeer moeilijk is een eerlijk man te vinden, die nooit een ei achterhoudt. Dat bewijst wel, niet waar, primo, dat de selectie en de hierarchie van de menschen noodzakelijk is, en secundo, dat een etiket, zelfs dàt van mutualist, niet voldoende is opdat de mensch géén mensch meer zij en anders dan in theorie eerlijk weze.

En als laatsten vorm van het problema der zedelijke volmaking vermeld ik de noodzakelijkheid van de opvoeding van het hart, met haar gevolgtrekkingen: altruisme en besef der sociale plichten. Altruisme, - maar daar is niemand die niet ziet dat dit, meer dan ooit, een wezenlijke categorische imperatief wordt. En wat de sociale plichten betreft, gij zijt hier juist in een school waar men zich op de gezonde en beredeneerde practijk er van toelegt, practijk die op de wetenschappelijke studie der maatschappelijke vraagstukken steunt.

Hier leert men dat de sociale bijstand, de onderlinge bijstand als ge dat liever hebt, niet een liefdedaad is, maar een rechtvaardigheidsplicht, die voorspruit uit een natuurlijk recht van de zwakken tegenover de sterkeren, dus uit een plicht die zijn wortelen schiet in de ongelijkheid zelf (ik herhaal het, de fatale ongelijkheid) van de menschen onder elkaar.

Hier leert men dat, zoo men een hulpbehoevende niet ter hulp snelt, men hem evenveel kwaad berokkent als indien men zich aan zijn persoon of aan zijn have vergreep.

Hier leert men dat er voor den gewonen sterveling een stoffelijk en zedelijk levensniveau bestaat, waaronder de gemeenschap niet dulden mag dat hij zakke, zelfs al is hij er verantwoordelijk voor.

Hier leert men dat het nuttiger en gemakkelijker is de sociale miseriën of het verval der eenlingen te voorkomen dan te verhelpen.

Hier leert men dat al de methoden, waartoe de practische sociale wetenschap heden haar toevlucht neemt (gezondheidsleer, eugeniek, vooruitzicht, samenwerking, kinderverzorging, steun voor de meer begaafden, confort der woning, enz.), hoofdzakelijk voor doel hebben: de vermeerdering der individueele waarden, de verheffing der nederigsten, den opbloei van de menschelijke persoonlijkheid.

Hier leert men eindelijk (en gij, vrouwen, voelt het beter dan wij), hoe edelmoedig het is zich voor anderen in te spannen, en hoe het 'zich geheel geven' de hoogste voldoening baart...

En dit alles spaart mij de moeite mij te verdedigen tegen het besluit dat gij misschien uit mijn rede zoudt kunnen trekken, namelijk dat ik een schromelijke pessimist zou zijn en een voorstander van de gelatenheid. De moraal van de inspanning prediken is het tegenovergestelde van pessimist zijn. En ik geloof dat de menschheid, in haar geheel, trots alles, tot een eeuwigen vooruitgang geroepen is. Moest het anders zijn, dan zou men ten minste nog, met Maeterlinck, mogen denken, 'dat het geen misdaad is, te hopen.'

LEO VERRIEST,
Bestuurder van de School voor Maatschappelijk Dienstbetoon, Antwerpen.

Onderwijs en Opvoeding

De in Nederland zeer bekende, pas overleden schrijver O. Barendsen, achtte zich bij het sluiten van zijn werk *De wereldbeschouwing van het kind* (uitg. J. Ploegsma, Zeist), bepaald tevreden, ‘als er (in verband met zijn boek) maar eenig onderzoek volgt naar de nog te weinig gebruikte kostbaarheden, die literatoren ons voor de opvoeding hebben geschonken.’

Dat onderzoek is inderdaad wel wenschelijk, al ware het enkel om de aanleiding die het geven zou, wat versche lucht en leven binnen te halen in ons wereldje van onderwijs en opvoeding, waar al te dikwijls strenge ernst, om niet te zeggen zwaar-op-de-handsche wetenschappelijke redeneering, hoogtij viert.

O. Barendsen prikkelt tot zulk een onderzoek en doet dat aan de hand niet enkel van een groot aantal (meer dan 90) literaire werken, die hij bespreekt en kenschetst, in betrekking met het kind en met diens psyche, maar ook van ‘een uitvoerige studie’, - gewijd aan Van Deyssel's ‘Kleine Republiek’ -, en van een afzonderlijk hoofdstuk ‘De kindergeest’, waarin hij toont hoe deze geest te groeien en zich te uiten pleegt.

Wij maakten het boek door, vonden het niet methodisch genoeg in elkaar gezet, deelden niet immer 't oordeel van den schrijver, maar voelden ons geprikkeld, werkelijk, om na dit boek een ander, nl. J.F. Van der Molen's *Het kind in de literatuur* (uitg. J. Ploegsma, Zeist) ter hand te nemen, nu eens voor onszelf de talrijke brokken door te maken, door den samensteller ontleend aan werk van France, Margueritte, Rolland, Van Looy, Ewald, Streuvels, Marx-Koning en vele anderen en kennis aan te knoopen met allerhande prachtige geesteskinderen, die toch zooveel geleerd blijken te hebben van kinderen uit onze alledaagsche menschenwereld. We hebben het tweede deel van deze bloemlezing vóor ons liggen, - het

eerste is voorloopig uitverkocht -; alleen de titels roepen in ons een heelen stoet op van typische karakters en verbeeldingen, taaleigenaardigheden, verschijnselen uit het normale en het abnormale kinderleven, hier in een hoofdstuk uitgewerkt, daar in maar enkele zinnetjes of in één raak gezegde aangegeven. We zeggen niet: zoo 'n boek is werkelijk een leergang in psychologie; - maar wel: zoo 'n boek is psychologie-in-aktie, levendig en levenwekkend, en doet verlangen naar een derde en naar een vierde boek als 't kan, waarin weer Streuvels, Van Looy en zooveel anderen de kinderen ten tooneele voeren. En dat kan best, wanneer we merken, - zooals in vorige kronijk aangegeven, - wat raak geziene typen Mevr. Cohen-de Vries in ‘Kinderen uit m'n klas’ en ‘Uit de school geklapt’ weet voor te stellen, maar ook: wat Streuvels aan fijnzinnige kinderpsychologie heeft uitgewerkt in *Prutske* (uitg. L.J. Veen, Amsterdam), het prachtig, op den voet gevolgde leven van schrijvers jongste dochtertje; wat ‘Nellie (van Kol) 's dochter Lili’ heeft uitgebeeld in *Uliman* (uitg. J. Ploegsma, Zeist), het langzaam ontwakend groeien van Lili's eigen baby, met dan daarbij het ietwat sentimenteele medeleven van Uliman's moeder zelf; wat Martha de Vries heeft verwezenlijkt in *Mijn kleuters* (uitg. C.A.J. Dishoeck, Bussum), losse, geestige kijkjes in het bewaarschoolwereldje, met het allerhande kindergoedje dat er wemelt en 't warme hart dat ze terdege samenhoudt; - wat Brusse heeft tot stand gebracht in zijn bijna vanouds bekende, thans in 14en geïllustreerden druk verschenen *Boefje* (uitg. W.J. Brusse, Rotterdam), het boefjesleven van Jan Grovers in zijn steegje, in zijn buurt, in de gevangenis waar hij is aangeland, in afwachting dat de vereeniging Pro-Juventute hem in een reddend broedergesticht zal opgenomen krijgen; - wat eindelijk, last not least, Theo Thijssen uitgewerkt heeft in *Kees de Jongen* (uitg. C.A.J. van Dishoeck, Bussum), o ja, precies een jolig jongensboek voor wie zoo hier en daar te blaren zit, maar heel wat meer dan dat, een openbarend stuk waarneming van jongensleven, jongens-verbeelding, jongenstaal, rondom één type, Kees, die zich stil bij zichzelf het middelpunt van de wereld weet.

We maakten 't kort met ieder der zoo pas genoemde boeken, al mocht wel even nadruk gelegd b.v. op dit prachtige brok pathologische kinderstudie, dat ‘Boefje’ zeker blijkt te zijn,

en op de rustige, diep doorgevoerde waarneming van Prutske's zieleleven in Streuvels' werk, en op de honderd geestige, psychologisch fijn waargenomen bedenkseltjes en daden van Kees, zoo treffend eigen aan dien jongen... en aan veel anderen ook, die wat verbeelding hebben. Maar dan kon deze kronijk eer een ontspanning lijken, - en werkelijk, wat thans nog aan de beurt gaat komen vergt weder ernst, en somtijds strengen ernst, om wille van de stof die moet behandeld worden.

Georges Dwelshauvers liet een boek, *La psychologie française contemporaine* verschijnen (uitg. Fel. Alcan, Parijs), als tegenhanger van Ribot's bijdragen over de Engelsche en de Duitsche zielkunde en hun wisselwerking. Hier treedt de zielkunde op als wetenschap, in haar verschijning en evolueering, van Maine de Biran tot Bergson. 't Is dikwijls zuivere wijsbegeerte, abstrakt, buiten bereik van den oningewijde, maar daalt dan plots, aan de hand van Ribot, Janet, Binet binnen de wereld der experimenten en, door afleiding, der zielkundige wettenleer, die elken opvoeder belang inboezemen.

O. Barendsen, straks reeds genoemd, bracht een *Eenvoudige zielkunde* (uitg. J. Ploegsma, Zeist), of juister, een zielkundeleergang voor beginnenden, met suggestieve hoofdstukken over het gewaarworden, het voorstellen, het denken, het willen, - suggestief vooral om de gemeenschap, die de schrijver onderhoudt met letterkundige werken en 't psychologisch inzicht dat telkens er uit opduikt, suggestief ook om de vragen, die hij opwerpt tot nadere overweging.

Mevr. M. Montessori gaf oorlof, onder betiteling *Zelfopvoeding* (uitg. J. Ploegsma, Zeist), de tweede helft van haar ‘Ill metodo della Pedagogia Scientifica’ in 't Nederlandsch te publiceeren, en bood daardoor aan onze taalgenooten de gelegenheid, haar werk in heel zijn omvang en beteekenis te waardeeren. Laten we dadelijk erkennen, dat de ditmaal verschenen hoofdstukken, tien in getal, - waaronder ‘Een blik op de hedendaagsche opvoeding’, ‘Mijn experimenteele bijdrage’, ‘Aandacht’, ‘Wil’, ‘Intelligentie’, ‘Verbeeldingskracht’ -, een stuk praktijk en wetenschap vormen, dat aanspraak maken mocht op een breedvoerige bespreking, al ware 't enkel over het vast of los verband tusschen de z.g. ‘psychische waarheden’, die Mevr. Montessori verkondigt, en

de praktische besluiten en methodische middelen, die deze ‘waarheden’ haar hebben ingegeven, of over de meer of minder zekere uitkomst die geopend wordt, indien men aanneemt haar methode stelselmatig in te volgen. Maar in dit tijdschrift werd zulks makkelijk buitenissig, - zoodat we vragen moeten, indien 't u aanbelangt: lees zelf dit tweede Montessori-boek, maar doe 't aandachtig, doe 't vóor alles objektief, en trek daarna uw eigen konkludeeringen, die daarom niet die van de schrijfster zullen zijn. Althans, wij poogden 't zoo te doen... en kwamen o.a., wat de kinderlijke verbeelding en hare rol, het verband tusschen zedelijke opvoeding en godsdienst betreft, tot heel andere besluiten dan die welke ons werden voorgehouden. We stellen ons zelfs voor, dat menigeen ons vragen zal, wat er geworden is, - naast de voortreffelijke wetenschappelijke studie -, ...van 't Montessori-materiaal, dat ook voor 't lager onderwijs onmisbaar werd geacht, en durven niet beweren, dat we hier heelemaal of zelfs maar half dit materiaal toereikend of overtuigend vonden.

Mevr. Dorothy Canfield Fisher, de schrijfster van het onvooringenomen ‘Een Montessori-moeder’, gaf ons *Moeders en kinderen* (uitg. Ploegsma, Zeist), een reeks artikelen, thuisgevoerd onder vier rubrieken: de achtergrond van het kinderleven; gehoorzaamheid; wanneer wij tot de oudere generatie gaan behooren; de tijdelijke aard van het moederschap. Als opvoeder zoeken we weinig nieuws er in, en de schrijfster bedoelde ook niets anders dan vele oude waarheden uit eigen ervaring af te leiden. Maar wat ze ervaart en hoe ze konkludeert en hoe zij, moeder, dat meedeelt aan de Amerikaansche moeders-van-kinderen, dat is origineel en draagt er sterk toe bij, de lezeressen bewust te maken van hun opvoederschap en hun verantwoordelijkheid. En wat nog beter is: ze plant zich midden in den nieuwen tijd, met zijn nieuwe maatschappelijke en huishoudelijke verhoudingen, waarin ‘gezag’, ‘gehoorzaamheid’, ‘moraal’, ‘recht’ een menschwaardiger beteekenis gekregen hebben. Voor opvoeders haast een verpoozing, is dit boek voor leeke ouders een heilzaam stukje inspanning.

Heel ander werk blijkt Joh. H. Huijts' *Methode van onderwijs en opvoeding* (uitg. W.L. en J. Brusse, Rotterdam), eigenlijk een paar brochures, ‘Algemeene inleiding en psychologie’ en ‘Algemeene onderwijskunde’, gevolgd van een lange reeks

verklarende vlugschriften over de methoden, gebruikelijk bij elk der leervakken. Wie nu weet dat dit stel werkjes, waarvan het aantal (thans zijn er 19 in ons bezit) nog groeien zal, ontstaan is ten gerieve van leerkrachten, die hoofdakte- en vergelijkende examens wenschen af te leggen, snapt dadelijk de reden hunner beknoptheid. En wie nu elk der boekjes inkijkt, waardeert de klaarheid en gevatheid, waarmede ieder onderwerp behandeld wordt. Men wéét wat over de methoden van Den Hertog en Lohr, Hoogeveen, Van Strien, Jongejan, Heimans, Douma en anderen, na lezing der brochures. Men frischt werkelijk zijn geheugen op, bij Huijts' korte samenvattingen over psychologie en onderwijskunde. In hun aard zijn die boekjes voortreffelijk. Alleen, wanneer is zulke reeks geëindigd? Want zoo iedere methode van eenige beteekenis, in elk der leervakken, aan de beurt wil komen, dan wordt het zeker legio. En om een principieele vraag te stellen: hadde de heer Huijts zich niet best bij één brochure per vak gehouden, met daarin een kritisch overzicht van de meest gebruikte methoden, terwijl de reeks zou zijn voorafgegaan van de algemeene beschouwingen, die alles samenhielden?

Van Dr J.H. Gunning Wz. verscheen *Pro domo* (uitg. J. van Druten, Utrecht), rede, door hem uitgesproken bij zijn aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleeraar in de pedagogiek aan de hoogeschool te Utrecht, op 15 October 1923. Eigenlijk valt deze mededeeling lang uit voor de aankondiging van een brochure en niets meer; maar wie o.a. Dr Gunning's ‘Paedagogische schoolreizen’ (uitg. W. Versluys, Amsterdam) en zijn twee bundels ‘Paedagogische opstellen’ (uitg. S.L. van Looy, Amsterdam) kent (die thans door een derden werden opgevolgd), wie hem als leider van ‘Het Kind’, het degelijk ‘veertiendaagsch blad voor ouders en opvoeders’ (uitg. J. Ploegsma, Zeist), en als opvoedkundig medewerker aan ‘De Telegraaf’ te waardeeren heeft geleerd, - die hecht beteekenis aan Dr Gunning's aanvaarding van het nieuw ingestelde ambt, dat een apostolaat zal blijken, en weet dat hij iets zéggen zal over zijn vak, als wetenschap behandeld. En nu heeft ook niemand zakelijker en tevens plechtiger dan hij het doet de opportuniteit der koninklijke beslissing en de verheven, ofschoon dan toch omstreden zending van den hoogleeraar in pedagogiek aangetoond, met wel het bewustzijn, dat ‘het einddoel der

opvoeding altijd buiten de opvoeding zelf ligt', en tevens de opvatting, 'dat de menschelijke opvoeders niets meer... maar ook niets minder dan medearbeiders Gods' zijn, maar vooral met het gelukkigmakende gevoel, dat liefde vóór het kind tot kennis vàn het kind zal leiden en deze kennis, tot wetenschap verwerkt, doelmatiger optreden in de hand zal werken. Maar eigenlijk hoeft men dat zelf te lezen om door en door gewaar te worden, hoe Dr Gunning met zijn rede een taak heeft ingeleid, die, streng wetenschappelijk op zichzelf, opbouwend pedagogisch van groote waarde blijken zal.

Daar kwam nog meer op tafel, even zware kost als het pas voorgestelde. We laten 't rusten tot een volgende maal, om eens een kijk te nemen in enkele tijdschriften en brochures, die zeker de aandacht waard zijn.

Vooreerst dan de uitgaven van het Onderrichtsverbond, - of juister, van de 'Ligue de l'enseignement', te Brussel, want dit Verbond heeft, jammer genoeg, het karakter van samenwerking tusschen bewuste Vlamingen en dito Walen verloren en beging, buiten zijn opdracht om, de niet te verontschuldigen, we zouden haast zeggen Brusselsche onbehendigheid, zich tegen de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool te kanten. Maar het reeds 60 jaar verschijnende *Bulletin* van dit Verbond brengt wel nuttige gegevens aan en zijn *Documents* (thans 53 in getal) behandelen onderwerpen van dikwijls brandend aktueel belang. Meldenswaard in dit opzicht zijn o.a., tusschen de laatst verschenen brochures, diegene van Alexis Sluys over 'Charles Buls et la Ligue de l'enseignement' (Buls, die als Brusselsch Vlaming menig invloedrijk stadgenoot kon tot toonbeeld strekken), 'Réformes pédagogiques en Espagne', 'L'école unique en Russie soviétique', van Dr Decroly en I. Schepers over 'La sélection des mieux doués', van Tobie Jonckheere over 'L'école unique, note sur la position de la question', vlugschriften, die vooral door leeken batig zullen gelezen worden. Wel zouden we dikwijls een steviger, vooral een praktisch bruikbaarder dokumentatie hebben gewenscht en hadden we gaarne treffender gevoeld, dat het Verbond vooral de verdediging van het openbaar onderwijs in zijn programma heeft. De toestand is immers in vele gemeenten bar genoeg, om

het Verbond te prikkelen, een paar nieuwe ‘dokumenten’, - ook in 't Nederlandsch, a.u.b. -, daaraan te wijden.

Een ander organisme, de Nederlandsche Vereeniging Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs, te Den Haag, laat sedert bijna 20 jaar een tweemaandelijksch tijdschrift, *Schoonheid en Onderwijs*, verschijnen en geeft insgelijks bij gelegenheid *Geschriften* uit, welke het belangwekkend is om lezen. Belangwekkend vooral in verband met het feit, dat aan de esthetische zijde van het school- en onderwijsvraagstuk door den band maar nauwelijks aandacht wordt verleend, in België al vast zoo weinig als in Nederland. Die Vereeniging, trouwens, is daar bewust van; ook richtte zijzelf in 1912 een tentoonstelling ‘Kind, kunst en school’ in te Rotterdam en wijdde er in 1914 eene aan ‘Schoonheid in het leven van het volkskind’ te Den Haag, - samen twee ondernemingen, waarvan we den kataloog, een bizonder belangwekkenden, vóor ons hebben liggen. Haar Geschriften staan uitsluitend in het teeken van haar welbepaald programma. We maakten er enkele van door, zooals J.D. Bierens de Haan's ietwat theoretiseerend ‘Opvoeding en Schoonheidszin’ en Prof. Dr H.Y. Groenewegen's gelijksoortige ‘Opvoeding van den schoonheidszin’, J.D. Ros' luchtig gestelde ‘Schoonheids- en kunstonderwijs voor het volk’ en ‘Het aesthetisch schoolgebouw’, J.W. Gerhard's zaakrijke ‘Scholen en onderwijs in Nederland en Duitschland’ en ‘De kunst in het leesboek voor het eerste schooljaar’, H.Ph. Barbier, M.A. Schalij en M.C. Vrij-Mauser's praktische ‘Handleiding bij het handwerkonderwijs’, benevens een paar schriftjes betrekkelijk ‘Onze prijsvraag voor inrichting en versiering van een schoollokaal’ en ‘Wandversiering in school en huis’. Ook hier blijkt vulgarisatie hoofddoel te zijn; maar deze Vereeniging is er merkbaar om bekommerd, haar publiek zooveel praktische gegevens mogelijk te bezorgen, - zoodat we gaarne den wensch uitdrukken, haar denzelfden weg, steeds sterker dokumenteerend, te zien voortbewandelen. Belangstellende Vlamingen verwijzen we inmiddels naar den zetel der Vereeniging, Bilderdijkstraat, 98, en naar haar uitgeefster, N.V. ‘Ontwikkeling’, te Den Haag.

Een derde vereeniging, het Nutsinstituut voor volksontwikkeling, te Amsterdam, geeft het reeds vroeger genoemde, degelijke maandblad *Volksontwikkeling* uit en heeft een van

die zeldzame ‘redacties’, waarvan elk lid metterdaad medewerker is. We verwijzen naar onze vroegere aanbeveling, maar vestigen ditmaal vooral de aandacht op het Dalton-nummer (April jl.), waarin, aan de hand van een omstandig rapport over waargenomen toestanden in Engeland, de vervorming onzer scholen tot ‘scholen met een losser klasseverband’, volgens het zg. Dalton-plan, bepleit wordt. Over dit onderwerp werd reeds losjes gerept in verscheiden bladen; in dit bizonder nummer komt het eerst degelijk, en overtuigend, tot zijn recht, - zoodat het zeker de inleiding tot een aantal belangwekkende proefnemingen in Nederland, en ook ten onzent, hopen we, zal blijken.

Ten slotte vinden we 't wel interessant, bij uitzondering enkele werken aan te bevelen, die de gemeene man ‘schoolboeken’ heet, maar die een te jongen geest verraden om hier niet vermeld te worden. We noemen R. Wagner's *Belgische geschiedenis* (uitg. H. Krick, Antwerpen), of eigenlijk het eerste tijdperk daarvan, Oud-België, dat in één verfhaal deze geschiedenis behandelt, maar het gepaard laat gaan met een vertelplaat en een ernstige dokumentatie aan oorspronkelijke teekeningen en diapositieven. Op dezelfde wijze wil de schrijver vijftien andere tijdperken uitwerken, - en late nu een onderwijzer zich liever niet door dat verhaal gebonden achten, het hulpmateriaal, indien het verzamelen daarvan op dezelfde wijze wordt voortgezet, zal blijken een uitzonderlijk hechten grondslag voor ons geschiedenisonderwijs te vormen.

Van G. Poma D^{r} Sc. verscheen *Botanische wandelingen* (uitg. I. Vanderpoorten, Gent), dat ons, om aan te vangen, in ‘het stadspark van Antwerpen’ rondleidt, maar zulks doet op een wijze, Heimans en Thijsse waardig, zoo streng wetenschappelijk en tevens zoo boeiend vertellend, - soms net een sprookje, - als alles wordt voorgesteld. Wij hebben eenmaal een broertje dood gehad aan plantkunde, - 't was trouwens onze schuld niet; we gelooven best, dat de jongste generatie, voorgegaan door het beeldend woord van een Dr Poma en geholpen door bizonder welsprekende teekeningen als, in dit boek, de meer dan 250 van J. Peelmans en K. Van Goethem, de natuur zal leeren zien, begrijpen en genieten.

J.E. Verheyen en K. Maes schreven *Kunst en Teekenen* (uitg. Wwe C. De Clercq, Jette), een boek dat ieder, ook een buitenstaander, lezen kan, maar dat vooral belang heeft door onderwijzers te worden doorgemaakt. Want het is een werk, dat nieuwe horizonten opent en diskussies gaande maakt. Het teekenonderwijs dient rechtstreeks gesteund te zijn op de spontane kinderkrabbels; taktvolle bespreking en verbetering hiervan kunnen leiden tot het ontwerpen van friezen, platen, illustraties. Meetkundig teekenen en vormleer mogen pas later in behandeling komen. Esthetische opleiding, zooals thans begrepen, is uit den booze. De auteurs voeren een aantal welsprekende teekeningen bij en stellen zich, bij hun beschouwingen, graag onder de hoede onzer moderne psychologen.

Bij Fons Van Hoof's nieuwe, aktieve *Leesmethode*, die thans de meeste der ten onzent gebezigde methoden verdringt, werden 19 nieuwe wandplaatjes uitgegeven (uitg. 'De Sikkel', Antwerpen); de teekeningen zijn een treffende verbetering op de vroegere, de kleuren behendig aangebracht. De begeleidende leesboekjes 'Binnen en buiten' en 'Wij zijn op weg' groeien tot een heele reeks aan, die denkelijk over een jaar de volledige lagere school bedienen zal. Vlaamsch-België mag Fons Van Hoof dankbaar zijn.

Hier eindigen we. De tafel is gedeeltelijk opgeruimd. Een volgende maal komen, naast Belgische en Nederlandsche, enkele Fransche en vooral Engelsche uitgaven aan de beurt, die zeker dienstig zullen blijken. We leggen 't stapeltje alvast maar aan, om te beginnen.

H. VAN TICHELEN.

Muzikaal Overzicht

Het muzikaal seizoen 1923-24 is niet bizonder schitterend geweest. Het gewoon aantal concerten van allen aard kregen we wel, maar de programma's brachten zeer veel herhalingen van overbekende werken; gelegenheid om met interessante nieuwe muziek kennis te maken werd ons publiek weinig geboden.

Als oorspronkelijk Vlaamsch werk moge vermeld worden: het tweede deel van F. Alpaerts' symfonisch gedicht *Pallieter*, dat de verwachtingen welke het eerste deel verleden jaar gewekt had, slechts matig heeft kunnen bevredigen; voorts, een vierdeelige symfonische suite van den jongen Antwerpschen componist A. Baeyens, die het aandurfde met de traditioneele compositie-procédé's te breken en wegen op te gaan, door géén onzer Vlaamsche toondichters tot nog toe resoluut ingeslagen. Pers en publiek hebben Baeyens' werk over 't algemeen als een curiosum begroet.

Heel wat interessanter was de werking van ons Lyrisch Tooneel, dat aan een nieuw bestuur ook hernieuwing van levenskrachten te danken had. De discrete, maar heilzame bemoeienis van de heeren Judels en Swolfs, welke als artistieke adviseurs de Directie ter zijde stonden, had schitterende uitslagen voor gevolg. Vertooningen als die van Rimsky-Korsakoff's *Gouden Haan*, van Verdi's *Othello*, van *Tristan* en *Siegfried* (- de drie laatstgenoemde met Urlus als gast -) en Gabriel Fauré's *Penelope*, mogen met gouden letters geboekt worden in de annalen van ons zangtooneel. Voor de vertaling van de libretti van De Gouden Haan en van Penelope had de Directie zich gewend tot de heeren A. Cornette en M. Sabbe. Ook hierin alweer was ze goed geïnspireerd; het eigenaardig, zóó typisch karakter van Rimsky-Korsakoff's sprookje blijft in de vertaling van den heer Cornette wonderwel bewaard. Een vluchtige kijk op de partituur van Penelope kan volstaan om te beseffen wat een lastige taak de vertaler ook hier te vervullen krijgt: de bekoring van een zóó fijn geciseleerde, subtiele lijn als die der Fauré'sche melodiek kon door een ongelukkige aanpassing der woorden volkomen vernietigd worden. De heer

Sabbe heeft het probleem opgelost met een virtuoziteit waarvoor respect geboden is. *Penelope* kwam voor het voetlicht onder leiding van den Franschen dirigent Rhené-Baton en beleefde een reeks opvoeringen die onder de beste van dit seizoen mogen gerekend worden. De vertooningen van hoogergenoemde Wagner-werken, niet minder dan die van *De Gouden Haan*, waren voor den heer J. Schrey - den uitstekenden orkestleider die sinds vijf en twintig jaar aan onze Vlaamsche Opera wel en wee meemaakt - onvergetelijke en absoluut gewettigde triomfen.

Minder geluk beleefde de Fransche Opera. Noch Trémisot's *Stamboul*, noch Ravel's *Heure espagnole*, noch Berlioz' *Troyens*, noch Debussy's *Pelléas*, hebben het gewoon publiek van dezen schouwburg kunnen interesseeren.

Met Emiel Wambach (overleden op 6 Mei 11.) verdween een der typische en meest bekende figuren uit de Vlaamsche muzikale wereld.

Wambach's artistieke nalatenschap is zeer uitgebreid: er is haast geen muzikaal genre te noemen dat hij niet beoefend heeft. Als zijn voornaamste werken worden, naast zijn gewijde muziek, gewoonlijk aangehaald: het oratorio *Mozes op den Nijl* en de opera *Quinten Matsijs*. Deze laatste maakt sinds een twintigtal jaren deel uit van het repertorium der Vlaamsche Opera. In de partituur van dit zangspel zijn al de karakteristieke hoedanigheden der Wambachsche muziek vereenigd: een voorliefde voor zacht deinende, af en toe weekelijk aandoende melodieke lijnen, die zich duidelijk afteekenen op een niet gecompliceerd harmonisch weefsel; een orkestratiekunst die soms bedenkelijke verdubbelingen laat aanwijzen, maar dan ook weer dingen brengt die héél knap te noemen zijn; een streven naar een muzikale architectoniek welke hare gemakkelijke overzichtelijkheid door géén detail-arbeid in gevaar wil gebracht zien.

Emiel Wambach was sinds 1912 bestuurder van het Koninklijk Vlaamsch Conservatorium te Antwerpen. Zijn groote werkzaamheid en zijn helder verstand hebben hier aanzienlijke resultaten weten tot stand te brengen, o.a.: het inrichten eener bibliotheek en het aanleggen eener verzameling van muziekinstrumenten.

Nooit werd er meer over muziek geschreven dan in dezen tijd. Frankrijk schijnt hierin, op 't oogenblik, wel de kroon te spannen; 't is een natuurlijk gevolg van den merkwaardigen heropbloei der muzikale productie in dit land. Maar ook Engeland en Duitschland dragen niet weinig bij om den belang-

hebbende in de muziek bezig te houden. Hieronder volgt een en ander over wat ons, tijdens het laatste halfjaar, aan en over muziek, onder oogen kwam.

Onder den algemeenen titel *Het zingende Vlaanderen* bundelde Lambrecht Lambrechts enkele zijner verspreide opstellen over muziek. De schrijver welke verklaart 'de studie van het lied als zijn levenstaak' te beschouwen, wil met dit boek 'den lezer een kleinen gids aan de hand doen, hem inlichten over eenige der schoone liederen die hij zou moeten koopen en hem een korte verzameling ontledingen, levensberichten en beschouwingen aanbieden.' De gemoedelijke dichter van 'Rond het Klavier' vat deze taak aan met groote liefde en een respectabele geestdrift. Al mocht ook achteraf blijken dat het enthousiasme van den auteur voor dit of dat muziekstuk door den lezer niet gedeeld wordt, dan zal zijn boek toch stellig zijn waarde hebben als een document dat met vrucht te raadplegen is door al wie informatie ziekt in zake het lyrisch werk van enkele onzer vooraanstaande componisten. Het boek verscheen als n^{r} 112 der Duimpjesuitgave, bij V. de Lille, te Maldegem.

De *Vijf en twintig Liederen* voor den Kindertuin en de Lagere School, van Aimé de Cort (Libertas, Brussel), hebben hunne proef in de practijk met succes doorstaan. Het jonge volkje zingt ze met genoegen en dit is de beste aanbeveling.

De 34e reeks der *Nederlandsche Zangstukken*, uitgegeven door het Willemsfonds, bevat liederen van E. Mathieu, A. Meulemans, Herman Meulemans, L. van der Haegen, E. van Nieuwenhove en A. Verhoeven.

Het Vliegje van E. Mathieu (gedicht van G. Callebert); *Ge zijt me als 't Zonnetje* van E. van Nieuwenhove (gedicht van Hemkes) en *De groene Druivelaar* van H. Meulemans (gedicht van O. van Daele) - alle drie voor middenstem - bieden den zanger geen noemenswaardige moeilijkheden. Vooral het lied van Van Nieuwenhove heeft veel kans op groote verspreiding, dank zij een melodieke lijn die ten onzent zeer in den smaak valt. Niet zoo gemakkelijk van uitvoering is het lied voor sopraan of tenor van A. Verhoeven: *Blijde Mei*. De tessituur is een nogal uitgebreide en aan de voordracht zal flink oefenen dienen vooraf te gaan. Het lied voor sopraan *O, zeg me, lieve Sterre*, van L. van der Haegen, is interessant als thematische bewerking en het *Herderslied* - voor mezzo-sopraan - van A. Meulemans, wekt het verlangen kennis te maken met de lyrische tragedie 'Vikings', waarvan dit lied een brokstuk is.

Het boek, door Mej. M. Lorrain - professor van muziekgeschiedenis aan het Lycée Warocqué, te Morlanwelz - gewijd aan de nagedachtenis van een der beste toondichters van Waalsch-België, namelijk den jong gestorven G. Lekeu, is een werk dat in de bibliotheek van elken muziekliefhebber een eereplaats verdient. Het bevat een aanzienlijk getal brieven, door Lekeu gericht aan zijn leeraars, vrienden en verwanten en ook enkele, door deze laatsten gericht aan Lekeu.

Lekeu's muzikale productie - een verbazend groote in aanmerking genomen zijn korten levensduur (1870-1894) - wordt door de schrijfster bestudeerd met sympathiek aandoende piëteit. Zij verdeelt hare studie in vijf hoofdstukken: Lekeu's jeugd, zijne eerste werken, zijn verblijf te Parijs (van 1888 tot 1890), zijn leertijd bij Vincent d'Indy en zijne laatste jaren, tevens de vruchtbaarste en gewichtigste. Onder de medegedeelde brieven van Lekeu zijn vooral typisch die welke hij schreef tijdens zijn verblijf te Bayreuth en te Munchen en waarin hij het heeft over de schilderijen van de oude Pinacotheek: die brieven waren voldoende om te bewijzen met wat een aangeboren goeden smaak deze kunstenaar begaafd was. Merkwaardige documenten zijn eveneens de brieven van Vincent d'Indy aan Lekeu. Het boek is mooi uitgegeven en bevat tal van portretten.

Une famille de grands musiciens (Librairie Stock). Herinneringen van Louise Héritte-Viardot, kleindochter van Garcia en dochter van de eens wereldberoemde zangeres Pauline Viardot. Geboren te Parijs in 1841, trad zij in 1862 in den echt met den consul-generaal Héritte, vestigde zich als zangleerares te Petersburg, later te Frankfort, verbleef lange jaren te Berlijn en nadien te Heidelberg, alwaar zij (in 1918) overleed. Aan haar talent als componiste hebben tal van vermaarde toondichters hulde gebracht. Saint-Saëns o.a. zegde van haar: ‘Zij bezit de natuurlijke begaafdheid, het helder verstand, de breedheid van opvatting, de geleerdheid, het vaste karakter van een alleszins superieur man! En als kunstenares! En als componiste! Inspiratie, talent, kracht, techniek, wetenschap, oorspronkelijkheid... Ware Louise Viardot een man geweest, haar genie zou een ware omwenteling in de muziek teweeggebracht hebben.’ Zij heeft ongelukkiglijk geleefd in een tijd die nog niet rijp was om de absoluut zelfstandige sociale positie der vrouw te erkennen: als zangeres kon zij triomfen vieren, maar als componiste ondervond zij menigvuldige tegenkanting. Componeeren, degelijke, zg. ‘geleerde’ muziek schrijven, een orkest dirigeeren, dat kon wel begrepen en zelfs bewonderd worden door een Rubinstein, een Liszt, een Gounod, een

Massenet, maar het groote publiek kon zich aan dit idee nog niet wennen. Zij zelf heeft zich over die miskenning in ruimeren kring niet zoo erg ongelukkig gemaakt; zij bezat een niet geringe dosis aangeboren fierheid, die haar al wat maar den schijn had van bluf of reclame, deed verafschuwen. Van hare vrij aanzienlijke muzikale productie is het grootste deel onuitgegeven gebleven. Deze bloemlezing, door Louis Héritte de la Tour getrokken uit het Mémoire-werk dezer merkwaardige vrouw, is wel van aard om de belangstelling voor hare persoonlijkheid te wekken bij het huidige publiek. Publicatie van ettelijke harer beste, latere composities zou het, door deze biographische gegevens verkregen beeld, nu ook nog dienen te completeeren.

Louis Schneider, de bekende Massenet-biograaf, wijdt sinds een paar jaren zijn fijnzinnig talent aan de studie van de Fransche operette. Zijn boek over Offenbach - de veel gelaakte, maar in menig opzicht nog niet geëvenaarde Meester, voor wien, n.b. Peter Benoit, bij elke gelegenheid, zijn hooge waardeering uitsprak - was een flinke inzet van de voorgenomen reeks biographieën. Thans verscheen als tweede bundel: *Hervé et Charles Lecocq*. Deze laatste heeft aan het genre willen geven, dàt wat het doorgaans als kunstwerk ontbreekt, namelijk een artistieke inkleeding en verzorgde stijl, iets wat de Wiener Operette (welke de Fransche verdrongen heeft) nu precies niet bezit. Charles Lecocq's operette blijft hare verwantschap met het opéra-comique indachtig. De Wiener operette holt naar den poel van het tingeltangel.

Lecocq was een uitmuntend leerling van het Conservatorium te Parijs. De bekrompen omstandigheden waarin zijn familie verkeerde hadden er echter schuld aan dat hij niet kon mededingen naar den prijs van Rome. Hij moest geld verdienen en zoohaast mogelijk. De hardste leerschool dus. Met zijn ‘Docteur Miracle’ trok hij voor 't eerst de aandacht op zijn begaafdheid als theatercomponist. Dat was in 1857. Niet vóór 1868 zou hij het groote succes leeren kennen. In dat jaar kwam zijn ‘Fleur de Thé’ voor het voetlicht en beleefde in korten tijd meer dan honderd opvoeringen. En nu volgde, met tusschenpoozen van maar enkele maanden soms, stuk op stuk. De hoogste troef was en bleef ‘Madame Angot’.

Lecocq is een groot werker geweest op een gebied en in een genre, waarvan het speciaal karakter zich al te gemakkelijk laat misvormen. Zijn groote verdienste - daargelaten zijn werkelijke begaafdheid als componist - bestaat er in dat hij de ‘standing’ van het genre heeft weten te verdedigen door het geven van goede voorbeelden.

Hervé - eigenlijk: Florimond Ronger - (1825-1892) heeft

nooit officieel muziekonderwijs genoten. Hij was achtereenvolgens koorknaap, operazanger, orkestdirigent, theaterdirecteur, operettenlibrettist en -componist. Van zijne zestig operetten bleven er ten hoogste een paar op het repertorium; Offenbach heeft hem, wat succes betreft, op tijd en stond den pas afgesneden. Louis Schneider behandelt deze origineele figuur met een waarlijk sympathieke voorliefde. Zijn boek heeft de dubbele verdienste van vlot geschreven te zijn en tevens met een grondige kennis van zaken. Aan de uitgave van dit werk besteedde de Librairie académique Perrin et Co hare beste zorgen.

De publicatie van Henry Woollett's *Histoire de la Musique* werd door den oorlog onderbroken. Het derde deel is nu verschenen (Ed. du 'Monde Musical') en omvat het tijdvak van Rossini, dat der groote romantiekers Chopin, Liszt en Berlioz, verder het werk van Richard Wagner en beschrijft het lyrisch tooneel nà Meyerbeer. De oppervlakkige en vaak onnauwkeurige behandeling van de muzikale evolutie in België moge niet als maatstaf genomen worden voor de algemeene beoordeeling van een boek, dat overigens zeer waardeerbare hoofdstukken bevat. Waar de auteur het heeft over Berlioz b.v. is zijn arbeid zeer verdienstelijk.

Als een werk van niet geringe beteekenis - eveneens uitgegeven door de zorgen van 'le Monde Musical' - dient ook vermeld: *Etude sur les Notes de passage* van Charles Koechlin. De componist van zoo menig origineel kamermuziekwerk van ultra modern karakter, doet zich in deze brochure kennen als een flink theoreticus. Zijne verhandeling is geschreven met de bedoeling 'de studie van het contrapunt en van de fuga aantrekkelijker te maken en, zoo mogelijk, ook muzikaler: zij wenscht den leerling terug te brengen tot de juiste waardeering van zekere hoedanigheden welke hij op den duur mocht gaan miskennen, tot groote schade voor de kunst.' Het onderwerp - van zulk kapitaal belang in de compositieleer - is behandeld met groote helderheid van voorstelling en zonder pedantisme. Elk vakman zal dit werkje - ook nog nà Riemann en Gedalge - met genoegen en allicht met profijt ter hand nemen.

André Coeuroy: *Musique et Littérature* (Bloud & Gay). Dit boek is een belangrijke bijdrage tot de betere kennis van de invloeden, door de muziek uitgeoefend op de letterkunde, en omgekeerd. De auteur beperkt zijn onderzoek vrijwel tot de negentiende eeuw. 'Met de Romantiek verovert de muziek

een gewichtige plaats in de inspiratie van het literaire Europa. Die plaats is niet van gelijken rang in de letterkunde van elk land; moest men ze volgens belangrijkheid rangschikken, dan kwame Duitschland aan de spits te staan; Engeland zou volgen en dàn de Latijnsche landen.' De opstellen, gewijd aan de Duitsche Romantiek in hare betrekkingen tot de muziek, zijn bizonder interessant. Hoe aangenaam doet het aan een Franschman eindelijk eens absoluut juist te hooren oordeelen over een E.T.A. Hoffmann bijv. Hier wordt ten minste niet geprobeerd de diverse begaafdheden van den bij uitstek origineelen kunstenaar te scheiden en elk harer afzonderlijk te belichten. De geniale schepper van Kapellmeister Kreisler, van Kater Murr, de geïnspireerde componist van Undine, de scherpzinnige, fijn besnaarde muziekcriticus, de humor-rijke caricaturist: 't zijn even zooveel gelijkwaardige uitingen van één zelfden fantastischen geest. - Met Otto Ludwig en Wackenroder - beiden méér woord- dan toondichter - komen we aan die kunstenaars welker letterkundige werken hunne muzikale prestaties hebben doen vergeten. 't Was ook het geval met Nietzsche en met zijn vriend (- door A. Coeuroy niet vermeld -) Peter Gast.

In Engeland, dat vrij algemeen voor een onmuzikaal land doorgaat, heeft de muziek nochtans geen kleine rol gespeeld in de ontwikkeling der kunst. Waren de prae-raphaëlieten vooral visueelen; Oscar Wilde, muzikaal een poseur die, naar B. Shaw zegt, geen twee tonen onderscheiden kon; Moore, een verstokte Wagneriaan; voortreffelijke kenners daarentegen waren Sam. Butler, Arnold Bennett en Synge, die ook een virtuoos van beteekenis is. Niet te vergeten: Bernard Shaw, die jaren lang muzikale critiek geleverd heeft welke én voor vaklui én voor niet muzikaal ontwikkelde lezers genietbaar is. Boeiende hoofdstukken zijn: *Flaubert musicien* en l'*Esthétique musicale du comte de Gobineau*, dit laatste met het oog op Gobineau's vriendschappelijke betrekkingen tot R. Wagner.

De biographie van *Franz Schubert* is arm aan uiterlijke gebeurtenissen; zijn levenswerk is echter zooveel te interessanter. Verbazend alvast is de uitgebreidheid zijner muzikale productie, als men bedenkt dat deze toondichter op één en dertigjarigen ouderdom overleed en dit, na een strijd om het bestaan die bizonder bitter en ontmoedigend was. De meestbekende levensbeschrijvingen van Schubert zijn die van Reiszmann, Niggli en Heuberger. Th. Gérold voegt er thans een aan toe. Zijn werk heeft de groote verdienste vlot geschreven te zijn. Het is verdeeld in drie hoofdstukken: Schubert's leven, zijne werken en Schubert als mensch en als kunstenaar. Een

zorgvuldig samengestelde bibliographie en een lijst van Schubert's werken verhoogen de verdienste van dit boek. Het werd uitgegeven door de Librairie Felix Alcan, als nummer in de reeks ‘les Maîtres de la Musique’.

In dezelfde verzameling verscheen eveneens een biographie van *Camille Saint-Saëns* door Georges Servières. Het plan van dit werk is hetzelfde als dat van hooger genoemde Schubert-biographie. Op een paar honderd bladzijden de veelzijdige werkzaamheid van dezen Meester samenvatten is geen geringe taak. De auteur is er nochtans schitterend in geslaagd. Te recht wijst hij terloops op den invloed welke Saint-Saëns' symfonische gedichten uitgeoefend hebben op zekere toondichters. ‘Balakirev en Rimsky-Korsakoff zijn voorzeker volgelingen van Liszt, maar ik hoor nooit Thamar of Antar zonder er aan herinnerd te worden wat deze, om hunne originaliteit zóó vermaarde meesters te danken hebben aan Saint-Saëns' instrumentatie-kunst.’ Een zéér waar woord.

Ook *Georges Bizet* vond een nieuwen biograaf in Paul Landormy, den te recht gewaardeerden auteur eener alom verspreide ‘Histoire de la Musique’. Het grootste deel van Bizet's muzikale productie is over heel de wereld bekend. De wordensgeschiedenis zijner gewrochten is dat in véél mindere mate. Deze studie van P. Landormy zal dus menigeen welkom zijn; door middel van een goede keuze uit Bizet's brieven weet de schrijver tevens een treffend beeld te ontwerpen van dezen typisch-Franschen toondichter, die, even bemind bij het groote publiek als zijn landgenoot Gounod bijv., in ruimere mate dan deze, de belangstelling van de muzikaal ontwikkelden heeft weten gaande te houden. Dit dankt hij, in de eerste plaats, aan zijn sterk ontwikkeld muzikaal gevoel, maar niet minder aan de zorg om het teekenend détail waarvan elk zijner werken blijken oplevert. Evenals voornoemde Saint-Saëns-biographie vormt dit bizonder aantrekkelijk geschreven boek van P. Landormy een nummer in de reeks ‘Les Maîtres de la Musique’, uitgegegeven door de Librairie Félix Alcan.

In dezelfde collectie gaf Henri Prunières een levensbeeld van den grooten, vooral bij ons véél te weinig bekenden *Monteverdi*. Is het gebied der dramaturgie dàtgene waarop deze toondichter, op de luisterrijkste wijze, den rijkdom van zijn ongemeene begaafdheid ten toon spreidde en zijne werkzaamheid het sterkst uitgesproken baanbrekend karakter laat bespeuren, niet minder merkwaardig is hetgeen hij presteerde in zoo menig ander genre. Een onuitputtelijke scheppingskracht

gepaard aan een waakzaamheid van geest die aan zijn artistieke visie's steeds nieuwe mogelijkheden in uitzicht stelt, stempelen Monteverdi tot een der grootste figuren van heel de Muziekgeschiedenis. ‘On ne saurait exagérer l'importance de Monteverdi’, zegt de auteur dezer biographische studie; ‘il faudrait pour trouver son équivalent chercher non parmi les musiciens, mais parmi les peintres et sculpteurs de la Renaissance. Il apparaîtrait alors comme un nouveau Michel-Ange avec son imagination fougueuse, son âme héroïque et révoltée, sa foi religieuse et son incroyable faculté de souffrir...’ Onder de musicologen van dezen tijd is er zeker géén die méér bevoegd is om de levenstaak van den Italiaanschen Meester te schetsen dan H. Prunières. Wie zijn vorige studie's kent (o.a.: *L'Opéra italien en France avant Lully*) en zijne wel beredeneerde, maar daarom niet minder vurige vereering der 17e en 18e-eeuwsche toondichters, zal ook dit boek over Monteverdi willen lezen. Hij zal het zich niet beklagen; het is critische arbeid van de allerbeste soort.

Met de uitgave van l'*Initiation Musicale* door Ch.M. Widor, verricht de Librairie Hachette zeer verdienstelijk divulgatiewerk. Al wie, gedreven door belangstelling in de muziek, van deze kunst geen bizondere studie kan maken, maar dan toch een inzicht wil verkrijgen in het wezen der muziek en haren ontwikkelingsgang, kan Widor's werkje aanbevolen worden. Het is vlot leesbaar voor een leek.

Nieuw, maar stellig niet overbodig - gezien de beperkte of empirische kennis welke zelfs de meeste beroepsmusici doorgaans bezitten in zake natuurwetenschappelijken kant van de muziek, namelijk de geluidsleer - zijn de hoofdstukken, gewijd aan de verschijnselen van de voortbrenging en de onderscheiding der sonoriteiten, de schaal der trillingen, hoe en in hoeverre onze, erg onvolmaakte, gehoorzin deze trillingen opvangt, de verdeeling der trillingen en dezer rangschikking naarmate hunne versnelling, in: draadlooze telegraphie, herziaansche golven, donkere warmte, onzichtbaar licht in ultra-violet, enz. Al de verbazende verschijnselen, welke de wetenschap der acoustiek tijdens en sinds den oorlog aan het licht bracht en nog in uitzicht stelt en die, met het oog op de toekomst der muzikale kunst, wel van aard zijn om tot nadenken te stemmen, worden hier terloops besproken, maar op een wijze welke de nieuwsgierigheid van den lezer heilzaam prikkelt en hem aanzet tot nader onderzoek.

De firma Paul Mellottée, welker schoolboeken in Frankrijk zoo zeer en te recht gewaardeerd worden, geeft sinds korten

tijd ook een reeks werkjes in het licht, die ten opzichte der muziek een zelfde rol willen vervullen als de alom bekende handboekjes ter verklaring van de meesterwerken der literatuur. In die verzameling verschenen reeds ettelijke flinke ontledingen van bekende opera's, o.a. van Samson, van Louise, Manon, Carmen, en nu ook van *de Walkure* (door André Coeuroy) en van *Lakmé* (door Joseph Loisel). Al deze boekjes zijn opgesteld volgens een zelfde plan; ze bevatten een biographie van den toondichter, de historiek van het werk, een ontleding van tekst en muziek - steeds door vele notenvoorbeelden geïllustreerd - en een bibliographie. De publicatie staat onder toezicht van den uitstekenden Franschen musicoloog P. Landormy; een waarborg te meer dus voor de degelijkheid van dit alleszins goed begrepen en lofwaardig vulgarisatiewerk.

Van de hand van den bekenden Berlioz-biograaf Adolphe Boschot verscheen een tweede bundel: *Chez les Musiciens* (Ed. Plon-Nourrit & Co). Onder het vele lezenswaardige dat hier geboden wordt weze vermeld - in de eerste plaats om hun documentaire waarde - de opstellen over de achttiendeeuwsche componisten Leclair en Gaviniès. De karakteristiek dezer twee meesters der viool-literatuur werd nooit beter verduidelijkt; treffend o.a. is de verwantschap die de auteur vaststelt tusschen het werk van Gaviniès en dat van zijn tijdgenoot, den meester van het intiem doorvoelde genrebeeld, Chardin. Twee prachtige opstellen over Mozart, een zeer juiste typeering van den, twintig jaar geleden zóó gevierden, nu bijna vergeten Edvard Grieg, en de artikels gewijd aan de nagedachtenis van C. Franck en Ed. Lalo, zullen mede in niet geringe mate bijdragen tot het succes van dit boek.

Onder de firma's welke zich speciaal bezighouden met het verspreiden van hedendaagsche muziek is het huis J. & W. Chester een der voornaamste. De lijst der door haar uitgegeven werken bevat stellig mee van het interessantste wat de muziek in de laatste jaren heeft aan te wijzen. Hare werkzaamheid beperkt zich echter niet tot het publiceeren van muziek: J. & W. Chester zijn tevens uitgevers van een muziektijdschrift *The Chesterian*, dat, alhoewel van bescheidener uitzicht dan de mooie Fransche *Revue musicale*, tot het beste behoort dat op dit gebied thans het licht ziet. Van een prijzenswaardig initiatief getuigt ook de uitgave der zg. *Miniature Essays*, zijnde korte biographische schetsen van hedendaagsche toondichters. Het eerste twaalftal dezer boekjes ligt vóór ons: ze zijn gewijd aan leven en werken van Jos. Jongen, M. de Falla, I. Strawinsky, Granville Bantock, John Ireland, Arnold Bax, Lord Berners,

Eug. Goossens, S. Palmgren, Fr. Poulenc, A. Casella en Fr. Malipiero. De tekst is tweetalig - Engelsch en Fransch - en de uitvoering als boek is voorbeeldig van goeden smaak.

Ten slotte weze hier nog vernoemd een klein, maar degelijk werkje van P. Dominicus Johner, getiteld *Der Gregorianische Choral* (uitgave J. Engelhorns Nachf., Stuttgart). De auteur slaagt er in, op minder dan 200 bladzijden, niet alleen de geschiedenis saam te vatten van de gregoriaansche gezangen, maar ook hunne beteekenis, voordracht en vorm, en hunnen mogelijken invloed op de verdere ontwikkeling der muzikale kunst toe te lichten. Er ligt een jarenlange arbeid achter dit bescheiden boekdeeltje. Zeer knap is de behandeling van het historisch gedeelte, door den schrijver verdeeld over vijf perioden, en inzonderheid de voorstelling der vierde periode, gaande van de z.g. Medicea-uitgave (1615) tot aan die van de Benedictijnen van Solesmes. Ook het hoofdstuk dat handelt over de uitvoering en de begeleiding der gregoriaansche koralen getuigt van objectiviteit en helder doorzicht. In alle opzichten een aanbevelenswaardig boek.

JULIUS VAN ETSEN.

Lijst der Medewerkers

A.	95
BASSE, D[r] MAURITS	89, 193, 368, 481
BLANCQUAERT, D[r] E.	228
BRANTS, M.	263
DAMBRE, D[r] O.	133, 330
DE BACKER, FRANZ	125, 272
DE KEYSER, D[r] PAUL	66, 352, 476
DELEN, A.J.J.	150, 437
DE SCHUTTER, HERMAN	107
DE WILDE, FRANS	307, 308
DE WINTER, KAREL	219
EECKHOUT, JAN H.	21
FRANCK, Mr LOUIS	385
GRAULS, A.W.	429, 430, 431
GUNZBURG, D[r] I.	537
JANSENS, CYR.	29
KREGLINGER, Prof. RICHARD	515
KUYPERS, JULIEN	41
LAMBRECHTS, LAMBRECHT	103, 223
LYNA, D[r] FRED.	50
MONTEYNE, LODE	166, 451
NYSSEN, D[r] R.	112
OPDEBEEK, LODE	206, 289, 415, 494
PEETERS, JOZEF	360, 463
POMA, D[r] G.	22
SABBE, D[r] MAURITS	311
SCHMIDT, ERNEST W.	82, 91, 374, 478
TIMMERMANS, FELIX	97
VAN DE VOORDE, URBAIN	110
VAN ETSEN, JULIUS	60, 189, 563

VAN GEYT, G. 185
VAN HECKE, FIRMIN 19, 20
VAN HOEY, ET. 222
VAN RIEL, LEO 172, 468
VAN TICHELEN, H. 277, 554
VAN WALDEN, HUGO 5
VERRIEST, LEO 542
VRIAMONT, JORIS 310, 432